MODERN KAMBOÇYA

ANKHOR'UN TAŞ DUVARLARINDAN HUN MANET'E

Doç. Dr. Süleyman Temiz

Nisan, 2025 Ankara

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

MODERN KAMBOÇYA

ANKHOR'UN TAŞ DUVARLARINDAN HUN MANET'E

Doç. Dr. Süleyman Temiz

ISBN: 978-625-5893-05-5

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet Deniz AĞCA

Kapak & Sayfa Düzeni
Biçer YILDIRIM

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Matbaa Sertifika No: 47109
Yenimahalle – Gersan/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mah. Kızılırmak Cad. No: 61/6
Çankaya- Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 - Fax: (0312) 232 14 99

Eşime, oğullarım Tarık ve Burak'a

İÇİNDEKİLER

- Takdim IX
- Teşekkür XI
- Kronoloji XIII
- Kısaltmalar XIX
- Ön Söz XXI
- Giriş 1
- **Bölüm 1:** Kamboçya'yı Tanımak 7
- **Bölüm 2:** Angkor'un Yükselişi 57
- **Bölüm 3:** Ara Dönem- Beyaz İşgalciler 105
- **Bölüm 4:** Üç Renkli Horoz 139
- **Bölüm 5:** Sihanuk ve Budist Sosyalizm 189
- **Bölüm 6:** Lon Nol 233
- **Bölüm 7:** Sıfır Yılı 265
- **Bölüm 8:** Kamboçya Halk Cumhuriyeti 325
- **Bölüm 9:** Hun Sen'in Kamboçyası 373
- **Genel Değerlendirme** 443
- **Kaynakça** 453
- **Dizin** 489

THAILAND
LAOS
VIETNAM
CAMBODIA
Ta Krabei Temple
Ta Moan Temple
O Smach
PreahVihear Temple
Dong Krolor
Chorm
Samraong
Oddar Meanchey
Preah Vihear
Ratanakiri
Steung Treng
Ratanakiri
Banteay Meanchey
Poipet
Sisophon
Siem Reap
Phnom Tbeng Meanchey
Steung Treng
Banlung
Lumphat
Angkor Wat
Siem Reap
Phumi Chhma
Daung
Prom
Pailin
Battambang
Battambang
Kampong Thom
Kratie
Mondulkiri
Pursat
Kampong Thom
Kratié
Mondulkiri
Kracheh
Senmonorom
Pursat
Kampong Chhnang
Kampong Chhnang
Kampong Cham
Kampong Cham
Snoul
Tbong Khmum
Trapaing Sre
Tbong Khmum
Cham Yeam
Koh Kong
Koh Kong
Kampong Speu
Phnom Penh
Phnom Penh
Prey Veng
Ta Khmao
Prey Veng
Kandal
Kampong Speu
Svay Rieng
Svay Rieng
Bavet
Takéo
Takeo
Kaam Samnor
Kampot
Preah Shanouk
Sihanoukville
Kampot
Kep
Phnom Den
0 80 160 Km
0 50 100 Miles
Updated: 3 Sep 2015

TAKDİM

Kamboçya'nın tarihi, ihtişam ve trajedinin, direnç ve kargaşanın nakışlarıyla dokunmuştur ve ülke siyasetine ilişkin bu çalışma, yüzyıllar boyunca Khmerleri şekillendiren derin olayların farkına varabilmek için önemli bir bakış açısı sağlamaktadır. Angkor Wat ile Khmer İmparatorluğu'nun yükselişinden Kızıl Khmerlerin karanlık günlerine kadar Kamboçya'nın geçmişi, kültürel mirasının ve siyasi dönüşümündeki karmaşıklığının adeta bir kanıtıdır.

Dr. Temiz'in bu çalışmasında, Kamboçya'nın kimliğini tanımlayan siyasi dönüm noktaları analitik bir perspektifle ele alınmıştır. Efsanevi Khmer İmparatorluğu, Güneydoğu Asya medeniyetinin zirvesini temsil etmekteydi. Ancak yüzyıllar süren gerilemenin ardından Fransız sömürgesi altına giren Kamboçya, siyasi manzarasında de önemli bir değişim geçirmiştir. Bu dönem, egemenliği geri almak ve Kamboçya kimliğini yeniden tesis etmek isteyen milliyetçiliğin ve siyasi hareketlerin ortaya çıkışına da tanıklık etmiştir.

Bu sömürü dönemi ve istikrarsızlık, Kamboçya'nın 1953 yılında Sihanuk yönetiminde bağımsızlığını kazandığı çalkantılı Soğuk Savaş dönemi ortalarına kadar devam etmiş ve Sihanuk'un hükümdarlığı, bu gerilimlerinin ortasında tarafsızlığını koruma çabalarıyla karakterize edilmiştir. Ancak iç çekişmeler arttıkça kaçınılmaz olarak Kamboçya iç savaşa sürüklenmiş ve 1975'te Kızıl Khmerlerin bir felaketle sonuçlanan vahşetiyle doruğa ulaşmıştır. Bu komünist rejimin radikal politikaları büyük acılara ve can kayıplarına yol açarak Kamboçya toplumu-

nu bugün bile etkileyen izler bırakmıştır. Dr. Temiz'in saha araştırmalarıyla desteklediği bu kıymetli çalışmasında, ASEAN bölgesinin önemli bir üyesi olan Kamboçya'nın devlet sistemi, siyaseti, toplumsal kimlik sorunsalı ve yönetişimi hakkında kapsamlı bir analiz sunularak, ASEAN bölgesi araştırmalarına önemli bir katkı sağlanmıştır.

Prof. Dr. M. Hakkı ALMA
Kyoto Universty of Japan (PhD)

TEŞEKKÜR

Bu kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese en içten şükranlarımı sunuyorum. Özellikle bu yolculuk boyunca rehberliği, derin bilgisi ve sarsılmaz desteğiyle bana ilham veren, düşünsel ufkumu genişletmeme ve argümanlarımı derinleştirmeme vesile olan ASEAN bölgesi uzmanı Dr. Arshad İslam'a gönülden teşekkür ederim. Bana duyduğu inanç, bu sürecin her anında güçlü bir motivasyon kaynağı oldu.

Kamboçya'daki saha araştırmam süresince gösterdikleri misafirperverlik ve yapıcı katkılarla çalışmama değer katan National Documentation Center of Cambodia, Royal University of Cambodia ve Hun Sen Library çalışanlarına müteşekkirim. Taleplerimi içtenlikle karşılamak için gösterdikleri çaba, bu çalışmanın gelişiminde önemli bir rol oynadı. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Dr. Ömer Altun, Bilal Duman ve Ahmet Susam'a da ayrıca teşekkür ederim. Çalışmamın yönünü berraklaştıran kıymetli dostum Ahmet Özer'e ise özellikle Kamboçya'daki saha deneyimleriyle bana sağladığı katkılar için minnettarım.

En büyük teşekkür ise aileme... Uzun saatlere yayılan araştırma ve yazma sürecinde gösterdikleri sabır, anlayış ve sevgi, bu kitabın temel dayanağını oluşturdu. Onların varlığı ve desteği olmasaydı, bu çalışma bugünkü hâlini alamazdı.

Son olarak, Kamboçya'da bana evlerini ve kapılarını açan, hayat hikâyelerini benimle paylaşan tüm Kamboçyalılara gönülden teşekkür ederim. Bazıları, birlikte geçirdiğimiz zamanlarda geçmişin mutlu anılarına yeniden uzandı; kimiyse büyük bir cesaretle, unutmak istedikleri acı, keder ve elem dolu hatıraları

benimle paylaştı. Her biri, bu çalışmanın içeriğini daha anlamlı ve derin kıldı. Katkılarınız ve güveniniz için sonsuz teşekkürler.

Doç. Dr. Süleyman TEMİZ
Nisan, 2025

KRONOLOJİ

100-650: Funan Dönemi – Delta ve kıyı bölgelerinde erken dönem siyasal yapılar ortaya çıktı. Hindistan ve Çin ile ticari temaslar kuruldu, Khmer toplumunun Hintleşme süreci başladı.

802: Jayavarman II, Srivijaya'daki Sailendra yönetiminden bağımsızlığını ilan ederek kendisini Kambuja'nın kralı ilan etti.

1351: Siyam Ayutthaya Krallığı, Angkor'u bir buçuk yıl boyunca kuşatma altında tuttuktan sonra işgal etti ve yönetimi bir Ayutthaya prensine bıraktı.

1431: Taylar, Angkor'u tekrar işgal etti. Khmer başkenti, önce Srei Santhor'a, ertesi yıl ise Phnom Penh'e taşındı.

1749: Vietnamlılar Mekong deltasını ele geçirdi.

1851: Kamboçya, Vietnam işgalini başarıyla püskürttü.

1863: İç isyanlarla karşı karşıya kalan Kral Norodom, Fransızların koruma teklifini kabul etmek zorunda kaldı.

1887: Kamboçya, Fransız Hindiçini Birliği'ne dâhil edildi.

1941: Prens Norodom Sihanuk kral oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Kamboçya, Japonya tarafından işgal edildi.

1945: Japon işgali sona erdi.

1946: Fransa, Kamboçya üzerindeki himayesini yeniden dayattı. Yeni bir anayasa yürürlüğe girdi ve Kamboçyalılara siyasi parti kurma hakkı tanındı. Komünist gerillalar, Fransızlara karşı silahlı mücadele başlattı.

1953: Kamboçya, Fransa'dan bağımsızlığını kazandı ve Sihanuk yönetiminde Kamboçya Krallığı kuruldu.

1955: Sihanuk, siyasi kariyerine odaklanmak için tahttan feragat etti. Babası kral olurken, Sihanuk başbakanlık görevini üstlendi.

1960: Sihanuk'un babası vefat etti. Sihanuk devlet başkanı oldu.

1965: Sihanuk, ABD ile diplomatik ilişkileri kesti ve Kuzey Vietnam gerillalarının, Güney Vietnam'daki ABD destekli hükümete karşı yürüttükleri mücadelede Kamboçya'da üs kurmalarına izin verdi.

1966-69: ABD, Kamboçya topraklarında Kuzey Vietnam güçlerine karşı gizli bir bombalama kampanyası başlattı.

1970: Lon Nol, darbeyle Sihanuk'u devirdi ve Khmer Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kamboçya ordusunu, ülkedeki Kuzey Vietnam güçleriyle savaşmak üzere harekete geçirdi. Çin'de sürgüne giden Sihanuk, bir gerilla hareketi oluşturdu.

1975: Pol Pot liderliğindeki Kızıl Khmerler Phnom Penh'i ele geçirerek Lon Nol yönetimini devirdi. Sihanuk kısa bir süre devlet başkanlığı yaptı. Ülkenin adı Kampuchea olarak değiştirildi. Şehirde yaşayan tüm halk zorla kırsal bölgelere gönderildi ve tarım işçisi olmaya zorlandı. Para değersiz hale getirildi, temel özgürlükler kısıtlandı ve din yasaklandı. Kızıl Khmerler, bu dönemi "Sıfır Yılı" olarak adlandırdı. Yüz binlerce eğitimli orta sınıf mensubu kamplarda işkence gördü ve idam edildi. Diğerleri açlık, hastalık veya bitkinlik nedeniyle hayatını kaybetti. İlerleyen üç yıl içinde en az 1,7 milyon kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.

1976: Ülkenin adı Demokratik Kamboçya olarak değiştirildi. Sihanuk istifa etti, Khieu Samphan devlet başkanı, Pol Pot ise başbakan oldu.

1977: Vietnam ile çatışmalar başladı.

1978: Vietnam güçleri ani bir saldırıyla Kamboçya'yı işgale girişti.

Ocak 1979: Vietnamlılar Phnom Penh'i ele geçirdi. Pol Pot ve Kızıl Khmer güçleri Tayland sınırına kaçtı. Kamboçya Halk Cumhuriyeti kuruldu. Kızıl Khmerler iktidara gelmeden önce var olan birçok unsur yeniden hayata geçirildi.

1981: Vietnam yanlısı Kamboçya Halk Devrimci Partisi parlamento seçimlerini kazandı. Ancak uluslararası toplum yeni

hükümeti tanımayı reddetti. Kızıl Khmerler ve Sihanuk'un da içinde bulunduğu sürgündeki hükümet, Birleşmiş Milletler'deki (BM) koltuğunu korudu.

1985: Hun Sen başbakan oldu. Kamboçya, gerilla savaşıyla mücadele etmeye başladı. Yüz binlerce kişi mülteci durumuna düştü.

1989: Vietnam birlikleri Kamboçya'dan çekildi. Hun Sen, sosyalizmi terk ederek yabancı yatırımları çekmeye çalıştı. Ülkenin adı Kamboçya Devleti olarak değiştirildi. Budizm yeniden devlet dini olarak kabul edildi.

1991: Paris'te barış anlaşması imzalandı. BM geçiş otoritesi, Kamboçya'daki çeşitli gruplarla geçici olarak iktidarı paylaştı. Sihanuk devlet başkanı oldu.

1993: Genel seçimlerde en fazla sandalyeyi kralcı FUNCINPEC Partisi kazandı, onu Hun Sen'in Kamboçya Halk Partisi (KHP) takip etti. FUNCINPEC lideri Prens Norodom Ranariddh başbakan, Hun Sen ise ikinci başbakan olarak görev aldı. Üçlü bir koalisyon hükümeti kuruldu. Monarşi yeniden tesis edildi, Sihanuk tekrar kral oldu. Ülkenin adı Kamboçya Krallığı olarak değiştirildi. Sürgündeki hükümet ise BM'deki koltuğunu kaybetti.

1994: Binlerce Kızıl Khmer gerillası, hükümetin af teklifini kabul ederek teslim oldu.

1996: Kızıl Khmerlerin ikinci lideri Ieng Sary, yeni bir parti kurdu ve Sihanuk tarafından affedildi.

1997: Hun Sen, Başbakan Prens Ranariddh'e karşı bir darbe düzenledi ve onu Ung Huot ile değiştirdi. Darbe, uluslararası toplum tarafından kınandı. Kızıl Khmerler'de örgüt içi çatışma başladı ve Pol Pot'u yargılayarak ömür boyu hapse mahkûm ettiler.

1998: Prens Ranariddh, gıyabında yargılandı ve silah kaçakçılığı suçundan mahkûm edildi, ancak daha sonra kral tarafından affedildi.

Nisan 1998: Pol Pot, ormanda saklandığı yerde öldü veya öldürüldü.

Temmuz 1998: Hun Sen'in KHP'si seçimleri kazandı. KHP ve FUNCINPEC arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Hun Sen başbakan olurken, Ranariddh Ulusal Meclis Başkanı oldu.

1999: Kamboçya, ASEAN'a üye oldu.

2001: Kızıl Khmer liderlerine karşı soykırım suçlamaları yöneltmek için bir mahkeme kurulmasını öngören yasa çıkarıldı. Reform çabaları uluslararası bağışçıları cesaretlendirdi ve Kamboçya'ya 560 milyon dolarlık yardım sözü verildi.

Haziran 2001: ABD merkezli Kamboçya Özgürlük Savaşçıları üyeleri, 2000 yılında Phnom Penh'de düzenlenen saldırı nedeniyle suçlu bulundu. Grup, Hun Sen'i devirmek için kampanyasını sürdürme sözü verdi.

Aralık 2001: Doğu ve Batı Kamboçya'yı birbirine bağlayan Mekong Nehri üzerindeki ilk köprü açıldı.

2003: Tayland'da bir televizyon yıldızına atfedilen, Angkor Wat tapınak kompleksinin Tayland'a ait olduğu yönündeki yorumlar nedeniyle Tayland ile ciddi bir diplomatik kriz yaşandı. Öfkeli kalabalıklar Phnom Penh'deki Tayland elçiliğine saldırdı.

2004: Yaklaşık bir yıllık siyasi çıkmazın ardından, Başbakan Hun Sen, KHP'nin kraliyetçi FUNCINPEC Partisi ile yaptığı anlaşmanın ardından yeniden seçildi. Parlamento, Kamboçya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ne girişini onayladı. Sihanuk taharttan çekildi ve yerine oğlu Norodom Sihamoni geçti.

Nisan 2005: Kızıl Khmer liderlerini yargılayacak mahkeme, finansman konusunda yıllardır süren tartışmaların ardından BM'den onay aldı.

Aralık 2005: Muhalefet lideri Sam Rainsy, Hun Sen'e iftira atmaktan gıyaben suçlu bulundu ve 18 ay hapis cezasına çarptırıldı.

Şubat 2006: Sam Rainsy, kraliyet affı aldı ve ülkesine döndü.

Eylül 2007: Kızıl Khmerlerin hayatta kalan en kıdemli üyelerinden biri olan ve "İki Numaralı Kardeş" olarak bilinen Nuon Chea tutuklandı.

2010: Pol Pot'un ünlü "Kasap" lakaplı lideri Kaing Guek Eav –Duch- insanlığa karşı işlediği suçlardan dolayı 35 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

2012: Kamboçya ve Tayland, Uluslararası Adalet Divanı'nın kararı doğrultusunda, yıllardır süren silahlı çatışmaları sonlandırmak amacıyla Preah Vihear Tapınağı yakınındaki tartışmalı sınır bölgesinden askerlerini çekti.

2012: Hükümet, Mekong Nehri'nin bir kolu üzerinde tartışmalara yol açan Aşağı Sesan II hidroelektrik baraj projesini onayladı.

2013: Parlamento, Kızıl Khmerler tarafından 1970'lerde işlenen vahşeti "inkâr etmeyi" suç sayan bir yasa tasarısını kabul etti.

Eylül 2013: Phnom Penh'de tartışmalı seçim sonuçları nedeniyle kitlesel protestolar yaşandı. Parlamento, Hun Sen'in yeni beş yıllık dönemini onayladı. Muhalefet, parlamentonun açılışını boykot etti.

2015: Başbakan Hun Sen, iktidardaki 30. yılını kutladı.

2016: Siyasi yorumcu ve Hun Sen'in önde gelen eleştirmenlerinden Kem Ley, başkent Phnom Penh'de öldürüldü.

Eylül 2016: Hun Sen, 2018 seçimleri öncesinde, muhalefet üyelerine yönelik bir dizi kovuşturmanın ardından siyasi ateşkes ilan etti.

Aralık 2016: Sürgündeki muhalefet lideri Sam Rainsy, hükümetin kanunsuz olduğunu iddia ettiği bir belgenin Facebook sayfasında yayımlanmasının ardından beş yıl hapse mahkûm edildi. Rainsy, Kamboçya ve Vietnam arasındaki bir

sınır anlaşması hakkında yanıltıcı bir gönderi paylaşmaktan suçlu bulundu.

Şubat 2017: Sam Rainsy, Kamboçya Ulusal Kurtarma Partisi'nin (CNRP) başkanlığından istifa etti. Parlamentonun dokunulmazlığını kaldırdığı 2005 yılından beri kendi isteğiyle sürgündeydi. Parlamento, bir suçtan hüküm giymiş kişilerin makama aday olmasını yasaklayan bir yasa değişikliği yaptı. Bu yasa, ana muhalefet lideri Sam Rainsy'nin iftira suçundan mahkûm edilmesinin ardından siyasete katılmasını fiilen olanaksız hâle getirdi.

2017: İnsan hakları aktivisti Kem Sokha, Sam Rainsy'nin yerine muhalefetteki Kamboçya Ulusal Kurtarma Partisi'nin (CNRP) yeni lideri olarak atandı. Ancak kısa süre sonra vatana ihanetle suçlandı. Yüksek Mahkeme, ülkenin tek önemli muhalefet partisi olan Kamboçya Ulusal Kurtarma Partisi'ni feshetti.

2018: Kamboçya, krala hakaret veya iftira atmayı suç sayan hakaret yasasını yürürlüğe koydu.

2023: Hun Manet, Kamboçya'nın yeni başbakanı oldu ve geçiş süreci tamamlandı.

KISALTMALAR

ARVN – Güney Vietnam Cumhuriyet Ordusu (Army of the Republic of Vietnam)

ASEAN – Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)

DKKH – Demokratik Kampuçya Koalisyon Hükümeti (Coalition Government of Democratic Kampuchea)

CNRP – Kamboçya Ulusal Kurtuluş Partisi (Cambodia National Rescue Party)

COSVN – Güney Vietnam Merkezi Ofisi (Central Office for South Vietnam)

DK – Demokratik Kampuçya

KUSK – Khmer Ulusal Silahlı Kuvvetleri (Forces Armées Nationales Khmères)

FKP – Fransa Komünist Partisi

FUNCINPEC – Bağımsız, Tarafsız, Barışçıl ve İşbirlikçi Kamboçya için Birleşik Ulusal Cephe (Front Uni National pour un Cambodge Indépendant, Neutre, Pacifique et Coopératif)

KHP – Kamboçya Halk Partisi

KPNLF – Kamboçya Halkının Ulusal Kurtuluş Cephesi (Khmer People's National Liberation Front)

UNTAC – Birleşmiş Milletler Kamboçya Geçiş Otoritesi (United Nations Transitional Authority in Cambodia)

ÖN SÖZ

Kamboçya'nın zengin siyaset ve tarih dokusunu inceleyen bu çalışma, okuyucuları bir zaman yolculuğuna davet ederek güç, kültür ve kimlik arasındaki karmaşık etkileşimi gözler önüne sermektedir. Antik Funan krallığından Angkor Wat'ın anıtsal mimarisine kadar Kamboçya'nın geçmişi, dayanıklılık ve dönüşümün bir kanıtıdır. Bu anlatı, tarihi miras ve çağdaş zorluklar tarafından şekillendirilen modern siyasi manzarayı anlamak için olmazsa olmazdır.

Kamboçya'nın siyasi dönüşümü, refah ve derin çekişme süreçleriyle işaretlenmiş çalkantılı bir dönem olmuştur. Genellikle Kamboçya medeniyetinin beşiği olarak görülen Funan dönemi, ticaret ve kültürel alışverişle gelişen sofistike bir toplumun temelini oluşturur. Bu erken medeniyet, Khmer İmparatorluğu'nun geliştiği Angkor'un yükselişine zemin de hazırlamıştır. Ulusal gurur ve kültürel mirasın sembolü olan Angkor Wat, Khmer mimari dehasının ve kültürel derinliğinin bir anıtı olarak varlığını sürdürmektedir. Kamboçya siyasetinin ve ekonomisinin dinamikleri, bu tarihsel bağlam içinde daha iyi anlaşılabilir.

Antik ihtişamdan, iç karışıklıklar ve dış baskılarla tanımlanabilecek kaotik bir dönemden modern siyasetin karmaşıklıklarına geçiş yaparken, 19. yüzyılın sonlarında Khmer toplumunda Fransız himayesiyle başlayan sömürge dönemiyle karşılaşmaktayız. Bu dönem, Kamboçya'nın geleneksel güç yapılarını bozan ve ekonomisinin gidişatını değiştiren sömürgeci kontrol ağına çekilmesiyle önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sömürgeciliğin etkileri derindi, bir bağımlılık duygusu aşıladı ve 20.

yüzyıl boyunca yankılanacak özgürlük hareketlerini de ateşledi. Bu şekilde milli bir Khmer kimliğinin oluşup gelişmesine de yardımcı oldu. Bu anlatının merkezinde ise bir lider ve kraliyet figürü olarak, Kamboçya halkının mücadelesini ve özlemlerini somutlaştıran Norodom Sihanuk yer almaktadır. Sömürgeciliğin, bağımsızlığın ve iç çatışmanın çalkantılı sularında gezinme konusundaki yeteneği, liderlik ve ulusal kimlik arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır.

20. yüzyılın ortalarına doğru ilerlediğimizde Kamboçya'nın kendini bir yol ayrımında bulduğunu görmekteyiz. Siyasi manzara, Lon Nol'un yükselişi ve iç çekişmelerin ve dış etkilerin gelgitlerine karşı mücadele eden Khmer Cumhuriyeti'nin kargaşasıyla önemli ölçüde yeniden şekillenmiştir. Ayrıca Lon Nol yönetiminin ardından gelen kaos, Kamboçya tarihinin en karanlık bölümlerinden birini ortaya çıkarmıştır. Bu ise Pol Pot rejimi ve Kızıl Khmerlerdir. Radikal politikaları yalnızca nüfusu değil, aynı zamanda Kamboçya toplumunun yapısını da yok olmanın eşiğine getirmiş ve günümüzde halihazırda yankılanan bir travma mirası bırakmıştır.

Bu acımasız dönem devam ederken, Hun Sen'in siyasi bir lider olarak ortaya çıkışı, önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Eski bir Kızıl Khmer askerinden Kamboçya siyasetinin merkezi bir figürüne dönüşen Hun Sen'in liderliği, otoriterlik ve ekonomik pragmatizmin bir karışımı ile karakterize edilmektedir. Onun yönetimi altında Kamboçya, bir miktar istikrar ve ekonomik büyüme yaşamıştır, ancak özellikle yönetişim, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda zorluklar devam etmektedir.

Geleceğe baktığımızda ise Hun Manet tarafından temsil edilen yeni nesil liderlik, potansiyel değişime dair bir bakış açısı sunmaktadır. Her ne kadar Hun Sen'in hem baba hem de kariz-

matik liderliği gölgesi altında olsa da. Manet'in yükselişi, yalnızca liderlikteki bir değişimi değil, aynı zamanda geçmişiyle hâlâ boğuşan bir ulusta reform ve ilerleme için çabalayan genç bir neslin umutlarını da simgelemektedir. Selefleri tarafından oluşturulan politik ve ekonomik çerçeveler şüphesiz onun yaklaşımını da etkileyecektir, ancak Kamboçya toplumunun gelişen dinamikleri hem zorluklar hem de fırsatlar sunmakta ve geleceğe umutla bakmaktadır.

Güneydoğu Asya'da modernite serisinin üçüncü kitabı olan bu çalışma, yalnızca sosyopolitik olayların bir anlatımı değildir. Geçmişin bugünü nasıl şekillendirdiğine ve geleceği nasıl bilgilendirdiğine dair eleştirel bir incelemedir. Kamboçya'daki siyaset ve ekonomi arasındaki karmaşık ilişkiyi vurgulayarak, geçmiş ideolojilerin ve çatışmaların günümüzün politik söyleminde nasıl yankılanmaya devam ettiğini de göstermektedir. Kamboçya'nın siyasi manzarasının karmaşıklıklarını araştırdıkça, bölgeye dair daha sağlıklı çıkarımlar yapabiliriz. Bu keşfe başlarken okuyucular, Kamboçya'yı şekillendiren ve yörüngesini etkilemeye devam eden güçler hakkında daha derin bir anlayış kazanacaklardır. Çalışma boyunca örülmüş anlatılar, bir toplumun geçirdiği dönüşüm ve değişimin karakteristik bir incelemesinden ötedir. Bu şekilde mevcut literatüre önemli bir katkı sağlanmaktadır.

Doç. Dr. Süleyman TEMİZ
Nisan, 2025

GİRİŞ

Kamboçya'ya ikinci seyahatim esnasında Kompong Çam şehrinin arka sokaklarında yürürken bir ihtiyar kadın dikkatimi çekmişti. O esnada Pol Pot rejimine tanıklık eden yaşlı insanlarla görüşmeler yapıyordum. Tercümanım Rottainni vasıtasıyla kendisi ile konuşmak istediğimi ve Pol Pot hakkında bir şey hatırlayıp hatırlamadığını sordum. İsminin Zainab olduğunu öğrendim. Şanslıydım, zira Zainab tam anlamıyla yürüyen bir tarih idi. Pol Pot onun eşini, annesini, babasını, kardeşlerini ve daha nice akrabalarını öldürmüştü. Sorduğum sorular karşısında sık sık gözyaşlarına boğuldu. Özellikle de kocası hakkında konuşurken. Pol Pot'un akıl almaz işkencelerini anlattı. 90 yaşındaydı ancak o dönemleri teferruatıyla hatırlıyordu, özellikle de açlık ile ilgili anılarını. Ve sözlerini bu işkenceyi bize reva görenlerin sadece Müslüman olduğumuz için yaptıklarını söylüyordu. Hun Sen'i çok sevdiğini ısrarla ifade etti, "O olmasaydı hepimizi öldüreceklerdi, bizi o kurtardı," diyordu. Zainab'ın bu hikâyesinden milyonlarca var. Çoğu da birbirine benzemektedir ki bu görüşmeleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde kaleme aldım. Zainab'ın başına gelenler bir toplumun yok olmanın eşiğine ne kadar hızlı bir şekilde geldiğinin göstergesiydi. Acısı ise yüzünden okunuyordu. Kendisi de bir nevi yakın Kamboçya tarihinin yürüyen bir kanıtıydı.

Zengin kültürel miras ve karmaşık tarihi anlatılarla dolu bir ülke olan Kamboçya, çalkantılı siyasi yolculuğu boyunca derin dönüşümler geçirmiştir. Kamboçya'nın hikâyesi, 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar gelişen Khmer İmparatorluğu'nun ihtişamın-

dan, 20. yüzyıldaki Kızıl Khmerler döneminin yıkıcı gerçeklerine ve günümüz siyasi ortamının devam eden mücadelelerine kadar bir direnç, çatışma ve umut hikayesidir. Bu çalışma, Kamboçya'nın siyasi dönüşümünün karmaşık dokusunu aydınlatmayı amaçlamakta ve ülkenin yönetimini, toplumunu ve kimliğini şekillendiren güçlerin kapsamlı bir analizini sunmaktadır.

Kamboçya'nın erken dönem tarihine, mimari, sanat ve yönetim alanlarında olağanüstü başarılara imza atan Khmer İmparatorluğu'nun yükselişi ve çöküşü hâkimdir. Angkor Wat gibi görkemli tapınakları ve karmaşık su yönetim sistemleriyle Angkor dönemi, erken Kamboçya devlet yönetiminin gelişmişliğini gözler önüne sermektedir. Ancak imparatorluk, anıtsal başarılarının yanı sıra güç mücadeleleri, bölgesel istilalar ve iç anlaşmazlıklar da yaşamış ve bölgeyi yüzyıllar boyunca tanımlayacak olan karmaşık siyasi dinamiklere zemin hazırlamıştır.

Sömürge dönemine geçtiğimizde ise Fransızları bölgede görüyoruz. 19. yüzyılın sonlarında Fransız sömürgeciliğinin etkisi Kamboçya'nın siyasi manzarasını yeniden şekillendirmiştir. Sömürge yönetiminin dayatılması, Khmerler arasında geleneksel güç yapılarını bozmuş, yeni yönetim modelleri getirmiş ve Kamboçya halkı arasında bir milliyetçilik duygusu oluşumuna zemin hazırlamıştır. Sömürgeci otoriteye karşı direniş, 20. yüzyılın başlarında çeşitli milliyetçi hareketlere yol açacak olan siyasi bilincin gelişmesini de sağlamıştır. Bu dönemi anlamak, ülkedeki çağdaş siyasi ideolojilerin ve isteklerin köklerini kavramak için son derece önemlidir.

Sömürge sonrası dönem, Kamboçya'nın bağımsızlık ve ulus inşasının zorluklarıyla boğuşmasına sahne olmuştur. Siyasi istikrarsızlık ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle 1950'ler ve 1960'larda yaşanan çalkantılar, 1970'lerde önce Lon Nol darbesine ve ar-

dından Kızıl Khmerlerin feci yükselişine zemin hazırlamıştır. Pol Pot liderliğindeki rejimin tarımsal bir ütopya sağlamayı amaçlayan acımasız politikaları, tahminen iki milyona yakın Kamboçyalının ölümüyle sonuçlanmıştı. Bu soykırım, ulusal ruh üzerinde silinmez izler bıraktı ve bugün de siyasi söylemi etkilemeye devam etmektedir.[1] Bu karanlık dönemin incelenmesi, Kamboçya kimliğinin karmaşıklığını ve toplum içinde devam eden uzlaşma çabalarını anlamak için elzemdir.

Kızıl Khmerlerin 1979'da çöküşü, Kamboçya siyasetinde savaştan zarar görmüş bir ulusu yeniden inşa etmenin zorluklarıyla şekillenen yeni bir dönemin de başlangıcını teşkil etmiştir. Kamboçya Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ve ardından 1990'ların başında BM destekli seçimlerin yapılması, demokratik bir gelecek için umut vermişti. Ancak demokrasiye geçiş süreci, siyasi çekişmeler, yolsuzluk ve iktidardaki Kamboçya Halk Partisi'nin[2] gücünü pekiştirmesi gibi zorluklarla dolu olmuştur. Sivil toplum, insan hakları, siyasi özgürlükler ve kurumsal re-

1 Hun Sen medya aracılığı ile sık sık 1970 darbesini ve Lon Nol yönetimini ülkenin girdaba sürüklenmesinin sebebi olarak ifade etmektedir. Ona göre Pol Pot'u bu kadar vahşileştiren de Lon Nol rejimidir. Bkz. A. Karatnycky & A. Piano, *The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 2001-2002* (New York, Freedom House, 2002) s. 139-142.

2 Kamboçya Halk Partisi (Cambodian People's Party-KHP), 1979'dan bu yana iktidarda olan Kamboçya'nın baskın siyasi partisidir. Parti, başlangıçta 1951 yılında Kampuçya Halk Devrimci Partisi adıyla kurulmuş ve komünist ideolojiye bağlı bir çizgide faaliyet göstermişti. KHP, 1979'da Vietnam'ın desteğiyle Kızıl Khmer rejiminin devrilmesinde kilit rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Kamboçya'daki barış sürecinin ardından parti, 1991 yılında Kamboçya Halk Partisi adını alarak daha pragmatik, otoriter ve görünürde demokratik unsurlar barındıran bir yapıya evrilmiştir. Parti, 1985'ten 2023 yılına kadar dünyanın en uzun süre görev yapan liderlerinden biri olan Hun Sen tarafından yönetilmiş, ardından başbakanlık görevini oğlu Hun Manet devralmıştır. KHP, Kamboçya'nın siyasi yapısı, medya, yargı sistemi ve güvenlik güçleri üzerinde sıkı bir denetim kurmuştur.

formları savunmaya devam ederken, gerçek demokratik yönetişim için mücadele, öncelikli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Günümüz Kamboçya'sında siyasi manzara, gelenek ve modernite, otoriterlik ve demokratik özlemler arasında karmaşık bir etkileşim ile karakterize edilmektedir. Sosyal medyanın ve taban hareketlerinin yükselişi, genç nesillere hoşnutsuzluklarını dile getirme ve değişim talep etme gücü vermiştir. Ancak devletin muhalefete verdiği tepki, Kamboçya'da demokrasinin geleceğine dair kritik soruları gündeme getirmektedir. Elinizdeki bu kitap, yerel ve küresel faktörlerin devam eden siyasi gelişmeleri nasıl etkilediğine dair fikir vererek bu dinamikleri açıklamayı da amaçlamaktadır.

Bu araştırma boyunca, Kamboçya'nın siyasi yörüngesinde silinmez bir iz bırakan kilit figürler, hareketler ve olaylarla ilgileneceğiz. Geçmişi ve bugünü analiz ederek, daha demokratik ve kapsayıcı bir geleceğe doğru yol alan Kamboçya'nın karşılaştığı zorluklara ve fırsatlara dair incelikli bir anlayış sağlamaya çalışıyoruz. Bu kitap, akademisyenler, öğrenciler, politika yapıcılar ve Kamboçya siyasetinin karmaşıklığını anlamak isteyenler gibi geniş bir kitleye hitap etmektedir. Çok boyutlu bir bakış açısıyla analizimizi zenginleştirmek için tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve kültürel çalışmalardan yararlanılmıştır. Her bölüm bir öncekinin üzerine inşa edilerek ve tarihi olaylar ile güncel meseleler arasındaki bağlantıları yansıtan tutarlı bir anlatı oluşturulmuştur.

Kamboçya siyasetinde bu yolculuğa çıkarken, okuyucuları sadece mücadeleleri değil, aynı zamanda Kamboçya halkının direncini ve eylemliliğini de dikkate almaya davet ediyoruz. Khmerlerin adaletsizlikler ve zaferlerle şekillenen hikâyeleri, bir ulusu iyileştirmeye ve yeniden inşa etmeye giden yolları aydın-

latmaktadır. Geçmişi, geleceğe yönelik bir bakışla inceleyerek, Kamboçya'nın siyasi manzarasının daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamayı, bilinçli diyaloğu ve devam eden yolculuğuna katılımı teşvik etmeyi umuyoruz. Son olarak bu çalışma, Kamboçya'nın siyasi tarihinin daha derinlemesine araştırılması için bir kapı görevi görmektedir. Bu tarih, hem benzersiz hem de kimlik, yönetişim ve adalet için daha geniş küresel mücadelelerin simgesidir. Kamboçya siyasetinin inceliklerini anlayarak, halkının direncini ve hızla değişen bir dünyada demokrasi ve insan hakları için devam eden arayışlarının önemini daha iyi takdir edebiliriz.

1. Bölüm
Kamboçya'yı Tanımak

Kamboçya

Angkor döneminde Kamboçya, Güney Çin ve Andaman Denizleri arasında uzanıyordu. Ancak bugün 181.000 km² den biraz fazla alanı kaplamaktadır. Büyük bir ülke olmadığı kesindir, ancak küçük de değildir ki modern çağda jeostratejik konumun avantajı, artık küçük bir ada ülkesi ile dahi değişmektedir. Vietnam'ın yaklaşık yarısından biraz daha fazla büyüklüktedir. Tropikal bir iklime sahip olan Kamboçya, tüm yıl boyunca sıcak, sık kuraklık yaşanan altı aylık bir kurak mevsim ve aşırı derecede yoğun yağmurlu bir muson iklimine sahiptir.

Fiziksel olarak Kamboçya, kuzeye, doğuya ve güneye doğru dik bir şekilde yükselen kenarları olan geniş, sığ bir çanaktır ve tropikal ormanlarla kaplı dağlara ve platolara sahiptir. Bu ormanlar, kaplanlar, vahşi kediler, bufalolar, maymunlar, filler ve gergedanlar, kobra ve Siyam timsahı ile birlikte çeşitli türler de dâhil olmak üzere farklı kuşlara ve hayvanlara ev sahipliği yapmaktadır. Ancak sayıları, ormancılık, avcılık ve insan yerleşimlerinin yayılması nedeniyle giderek azalan bir durumdadır. Siyam timsahının neslinin tükendiği düşünülmektedir. Buna ek olarak zoologlar Cardamom Dağları'nda yaşayan az sayıda kaplan da tespit etmişlerdir.[1]

[1] Matthew N. Nuttall, *Conservation in Cambodia: Linking Forests, Wildlife, and People in Dynamic Landscapes*, yayınlanmamış doktora tezi (University of Stirling, 2022) s. 19-20.

Kamboçya'nın büyük merkezî havzasının batısında ve güneydoğusunda bulunan düzlükler, Tayland ve Vietnam'a kadar uzanmaktadır. Bu yapılar sanki krallığa açılan "kapılar" hissini vermektedir. Aynı zamanda yüzyıllar boyunca işgalci orduların sık sık geçiş yaptığı yerlerdir. Merkezî havza, krallığın refahının uzun zamandır bağlı olduğu ilginç bir doğal hidrolik sistem tarafından yönetilmektedir. Merkezinde ise Güneydoğu Asya'nın en büyük tatlı su gölü olan Tonlé Sap Gölü bulunur.[2]

Ülkenin kuzeyinde, dünyanın en büyük nehirlerinden biri olan Mekong, Laos'tan bir dizi kol ve şelale vasıtasıyla buraya ulaşır. Daha sonra, daha sakin bir tempoda Stung Treng, Kratie ve Kompong Çam kasabalarını geçerek, suların Fransızların Quatre Bras veya 'Dört Kol' olarak isimlendirdikleri ve dev bir haça benzettikleri başkent Phnom Penh'e kadar uzanır. Burada ana nehir iki kanala ayrılır, Mekong'un kendisi ve Mekong deltasının birçok kolundan ilki olan Bassac, suların Vietnam topraklarından Güney Çin Denizi'ne döküldüğü yerdir. Çoğunlukla Mekong'un bir kolu olan Tonlé Sap adlı bir diğer nehir, nehrin dördüncü kolunu oluşturarak Phnom Penh'den yukarı doğru kıvrılır. Dünyanın en uzun 12. nehri olan Mekong, Tibet platosunda binlerce kilometre öteden yükselir ve her yıl, dağlardaki ilkbahar çözülmelerinden sonra karla beslenen sular, güçlü bir sel halinde aşağı doğru akmaktadır. Aslında su hacmi o kadar büyüktür ki deltadan akamaz ve başkentin ötesindeki Tonlé Sap'a geri akar, böylece su yukarı doğru, Udong'daki eski başkenti geçerek nehirle aynı adı taşıyan göle dökülür.[3] Bu durum gerçekleştiğinde ise gölün yüzey alanı muazzam bir şekilde genişler ve 13.000 km²den fazla ve 10 metreye kadar derinliğe ulaşan büyük bir iç deniz oluşturur. Ekim veya Kasım aylarında, akış yönü değişir ve sular denize taşınır. Devasa miktardaki su,

[2] Büyük Göl.

[3] Bu olay kültüre de etki etmiştir. Bon Om Touk (su festivali), Mekong ve Tonle Sap gölünün yön değiştirmesini kutlayan bir festivaldir.

alüvyon ve besin maddeleri, 200'den fazla balık çeşidinden oluşan kalabalık bir popülasyona yol açar ve bunlar, Kamboçya halkının başlıca protein kaynağını oluşturur. Bir milyondan fazla insan geçimini doğrudan balıkçılıktan sağlar ve yaklaşık üç milyon kişi gölün çevresinde, bazıları da seller sonucu oluşan topraklar nedeniyle ortaya çıkan ve pirinç kâsesi olarak isimlendirilen tarım arazilerinde çiftçilik yaparak hayatlarını geçirirler. Yaygın algının aksine, Kamboçya'nın tüm toprakları verimli değildir, ancak en verimli olanlar Tonlé Sap Gölü ve Mekong civarındadır ve insan yoğunluğunun yüksek olduğu yerler de buralardır. Bu ekosistem, ne yazık ki, hem ağaç kesimi hem de kimyasallar ve kanalizasyon kirliliği nedeniyle tehdit altında bulunmaktadır. Zaten birçok balık, kuş, kaplumbağa, yılan ve timsah türü hâlihazırda yok olmuştur. Sihanuk[4] zamanında, tabelalar insanları uyarıyordu: 'Ulusal mirasımızı, ormanı boşa harcamayın' ve 'Toprağı bozarsak, yok oluruz'.[5] Ancak bu sosyal mesaj toplumun büyük kesimi tarafından göz ardı edilmiştir.

4 Norodom Sihanuk, Kamboçya tarihinde önemli bir figürdü ve çeşitli zamanlarda kral, başbakan ve devlet başkanı olarak görev yaptı. 1922'de doğan Sihanuk, 1941'de Fransız sömürge yönetimi sırasında kral oldu. 1953'te Kamboçya'nın bağımsızlığını sağladı ve daha sonra doğrudan siyasete katılmak için tahttan çekildi. 1955'te başbakan oldu. Başbakan olarak Sihanuk, Vietnam Savaşı sırasında Kamboçya'yı tarafsızlık döneminde yönetti ve Vietkong'un Kamboçya topraklarından faaliyet göstermesine izin verirken, aynı zamanda Amerikan bombalarına da göz yumdu. 1970'teki Lon Nol darbesiyle devrildi ve Çin'e kaçarak sürgünde bir hükümet kurdu. Sihanuk daha sonra Kızıl Khmerler'le ittifak kurarak 1975-1976 yılları arasında rejimin unvan başkanı olarak görev yaptı. Buna rağmen, Kamboçya'nın mücadelelerini temsil eden karizmatik ve romantik bir figür olarak hatırlanmaktadır. Sihanuk 1991'de Kamboçya'ya döndü ve 1993'te kral olarak yeniden atandı ve 2004'te tahttan çekilene kadar görev yaptı. Sihanuk'un karmaşık mirası 20. yüzyıldaki Kamboçya'nın çalkantılı tarihini yansıtmaktadır. Bkz. Norodom Sihanuk, CIA ile Savaşım-Kamboçya'nın Ölüm Kalım Mücadelesi, Çev. E. Ertan & D. Güneş (İstanbul: Işık Yay, 1974).

5 Michael Leifer, "Sihanuk: A Prince among Neutrals" *The Australian Quarterly* 34/4 (1962) s. 38–49.

Khmerler

Kamboçya Ulusal İstatistik Enstitüsü'ne göre bugün Kamboçya Krallığı sınırları içerisinde 17 milyondan fazla insan yaşamaktadır.[6] Yüz binlerce etnik Khmer ise ülke dışında Vietnam yönetimindeki Aşağı Mekong Deltası'nda ve Tayland'da özellikle Dangrek Dağları'nın kuzeyinde ve hatta Bangkok'un batısında yaşamaktadır. Nüfusun ezici çoğunluğu kırsal kesimdedir ve en önemli şehir, iki buçuk milyondan fazla insana ev sahipliği yapan başkent Phnom Penh'dir.

Phnom Penh, Tonlé Sap ve Bassac nehirleri boyunca uzanan geniş bir tropik şehirdir ve kaba, modern ve derme çatma yapılardan zarif krem ve limon boyalı Fransız kolonyal binalarına kadar ilgi çekici bir mimari tarz karışımı içermektedir. Şehir adını Khmer dilinde tepe anlamına gelen 'phnom' kelimesinden almıştır ve çan şeklindeki büyük bir taş tapınak bulunan söz konusu tepe, merkez şehrin kuzey eteklerinde yer almaktadır. Phnom Penh 500 yıldan daha eski olmasına rağmen, 1863'te Fransızların gelişine kadar nehre yakın eski tuğla ve ahşap dükkânlar ve evlerden oluşan büyük bir kasaba görüntüsündeydi. 20. yüzyılın başlarında, Fransız yazar Rose Quaintenne burayı "çok güzel bir kasaba" olarak tanımlarken, Pierre Lotti ise "büyük bir köy" ifadesini kullanmıştır.[7] Zaman içerisinde ise şehir gelişme kaydetmiştir.

Ülkede baskın olarak bulunan Khmerlerin yanı sıra, Çamlar (%1,8), Vietnamlılar (%0,5), Çinliler (%0,6) ve dağlı halklardan oluşan azınlıklar da bulunmaktadır. Angkor öncesi dönemlerden beri ülkede bulunan Çinliler, Vietnamlılar gibi öncelikle şehir sakinidir. Ancak Vietnamlılar da geçimlerini orta Kamboçya'nın büyük gölü Tonlé Sap'ta balıkçılık yaparak sağlamaktaydı. Çinliler ve Vietnamlılar ülkenin tüccarları, iş adamları ve vasıflı

6 5 Nisan 2025 tarihli nüfus istatistiklerine göre 17, 797, 188 kişidir.

7 R. Quaintenne, *Quinze jours au pays des rois khmers,* (Coudurier & Montégout, 1909), s. 55; Pierre Lotti, Un Pelerin dAnkor (1912), s. 34.

işçileri arasında bulunuyordu. Kendi dillerini konuşan ve İslam'ın Sünni mezhebini uygulayan Çamlar, 1471'de Vietnamlılar tarafından yağmalanan, bir zamanların güçlü Çampa imparatorluğunun[8] torunlarıdır ve daha yeni Müslüman Malay göçmenlerle karışmışlardır. Bu insanlar kağnı ustası ve ahşap işçisi olarak ünlenmişlerdi. Pol Pot döneminde sayıları yaklaşık %36 oranında azalmış olsa da bugün Kamboçya'da yaklaşık altı yüz bin Çam Müslümanı yaşamaktadır. Müslüman dünyasının başka yerlerinde olduğu gibi sadece bir müezzinin ezanıyla değil, ülkedeki bazı Müslümanların davul ve zil sesleriyle de namaza çağrıldıkları camilerin olduğu köyler de bulunmaktadır.[9]

---

8 Çampa Krallığı, günümüz Orta Vietnam'da yer almaktaydı. Kökenleri, Malay Yarımadası ve Endonezya takımadalarından gelen bir grup insan tarafından kurulduğu MS 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu ilk yerleşimciler, sonunda yerli halkla harmanlanan ve şu anda Çampa uygarlığı olarak tanıdığımız şeye dönüşen benzersiz kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdi. Çampa'nın çöküşü, Khmer İmparatorluğu'nun çöküşüyle aşağı yukarı eşzamanlıydı ve bugün kuzey Vietnam'da bulunan Dai Viet'in baskısıyla hızlandı ve 1471'de Vijaya'nın fethi ve yok edilmesiyle sonuçlandı. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ardı arkası kesilmeyen savaşlar Çampa Krallığı'nın çöküşüne yol açmıştı. D. G. E. Hall, "The Kingdom of Champa", *A History of South-East Asia* içinde, Ed. Hall, (London: Palgrave, 1971) s. 201-210.

9 Cham Kan Imam San, Kamboçya'daki Çam halkı arasında uygulanan özgün bir İslami mezheptir. Çoğunluğu Sünni İslam'a bağlı olan Çam Müslümanlarından farklı olarak İmam San cemaati, kendine has dini pratiklere sahiptir. "Cuma Müslümanları" olarak da bilinen bu topluluk, Cuma namazını kılmakta ancak İslam'da zorunlu olan beş vakit namazı eda etmemektedir. Dini liderlik, toplumsal ve ruhani meselelerde rehberlik eden merkezi bir figür olan "İmam San" etrafında örgütlenmiştir. İmam San'ın takipçileri, İslami ritüelleri İslam öncesi geleneklerle harmanlayan senkretik inançlar sergilemektedir. Ramazan gibi İslami bayramları kutlasalar da bu kutlamalar yerel varyasyonlar göstermektedir. Çoğunlukla Kampong Chhnang ve Kampong Çam illerinde yaşayan bu topluluk, kendine özgü dili, kültürü ve dini kimliğini korumaktadır. Farklılıklarına rağmen İmam San topluluğu, Kamboçya'daki diğer Müslüman gruplarla barış içinde bir arada yaşamaktadır ve ülkenin zengin kültürel ve dini çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Bu benzersiz dini pratikler, Güneydoğu Asya İslam'ını inceleyen akademisyenlerin ilgisini çekmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde

Tepe halkları[10] genellikle ülkenin çevresindeki uzak yaylalarda yaşar ve bazıları Khmer dil ailesine mensup çeşitli lehçeler ve diller konuşurlar.[11] Birçoğu animisttir ve geleneksel olarak sınırlara çok az saygı gösteren devlet dışı halklar olarak nitelendirilmişlerdir. Geleneksel olarak sürgün ya da kes-yak tarımı uygulamakta ve yarı göçebe bir hayatı yaşamaktadırlar. Ayrıca, bir zamanlar Tayland sınırı yakınlarındaki Pailin'de mücevher çıkarılan arazilerde çalışan işçiler olarak bilinen Lao, Thais ve Shan'lardan oluşan daha küçük azınlıklar da vardır. Muhtemelen tepe halkları hariç tüm azınlıklar Pol Pot döneminde acımasız bir ayrımcılığa maruz kalmıştı[12] ve Vietnamlılara karşı hâlâ yaygın bir düşmanlık vardır.[13]

Khmerlerin çoğu köylüdür, geleneksel yaşam biçimlerine bağlıdır ve ülkelerinde yaşanan korkunç felaketlerden sağ çıkmalarını sağlayan da muhtemelen bu geleneklere bağlılıklarıdır. Kırsal kesim pek çok açıdan eski zamanlardan bu yana pek değişmemiştir. Kırsalda tahta manda arabaları ve sabanlar görülür, şeker palmiyeleri düzensiz şekil ve boyuttaki çeltik tarlalarında olgunlaşan pirincin yoğun yeşilinin üzerinde manzarayı süslemektedir.[14] Ancak Vietnam'ın tarım kültürüne bakıldığında hemen bir zıtlık göze çarpar. Bu zıtlık, Asya'daki en keskin kültürel ayrımlardan biri olan Hintlileşmiş Kamboçya ile Çin etkisinde

Pol Pot dönemi hakkında, Kampong Çam'daki bu Müslüman topluluğa mensup kişilerle de görüşmeler yapılmış ve kaydedilmiştir.

10 Kamboçyalılar tarafından kibarca Khmer Loeu olarak bilinir, ancak daha genel olarak 'vahşi' veya 'köle' anlamına gelen aşağılayıcı Phnong olarak isimlendirilmektedir.

11 Bkz. Jennifer Escott, "Minority Education in Cambodia: The Case of the Khmer Loeu" *Intercultural Education* 11/3 (2000) s. 239–51.

12 Çam camileri domuz ahırı olarak kirletilmişti.

13 Steve Heder, "Cambodia–Vietnam: Special Relationship against Hostile and Unfriendly Forces", *Southeast Asian Affairs içinde,* Ed. M. Cook & D. Singh (Singapore: ISEAS Publishing, 2018) s. 113-132.

14 Chivoin Peou, "Negotiating rural-urban transformation and life course fluidity: Rural young people and urban sojourn in contemporary Cambodia", *Journal of Rural Studies*, 44 (2016), s.177-186.

kalmış Vietnam arasındaki uçuruma da işaret etmektedir. Birçok kırsal Khmer, uzak ataları olan Hintlilerle benzer tür evlerde yaşar, sellere ve sürüngenlere karşı kazıklar üzerinde yükseltilmiş bambu çerçeveli palmiye sazından kulübeler, birkaç mütevazı eşya ve pirinç, meyve, sebze ve *prahoc*'a[15] dayalı beslenme alışkanlıkları ile hayatlarını devam ettirirler. Birçoğu hâlâ kültürel kıyafetlerini giymektedir.[16]

Khmerler, batıl inançlar ve Hinduizm ya da daha doğru bir ifadeyle Şivaizm[17] kalıntılarıyla karışık Budizm'in Theravada türünü uygulayan bir halktır. Köy yaşamının odak noktası her zaman Budist tapınağı ya da *wat*'tır ve safran[18] giysili rahipler yüzlerce yıldır yaptıkları gibi dilenirler. Birçok Khmer için din ve yaşam birbirinden ayrılamaz ve Pol Pot döneminin en büyük dehşetlerinden biri hükümetin dini ortadan kaldırma girişimiydi. Theravadizm, Khmer yaşamıyla öylesine iç içe geçmiştir ki 600 yıllık Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri, bazı komşu ülkelerin aksine son derece başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[19]

---

15 Proteinlerinin büyük kısmını sağlayan keskin, fermente bir balık ezmesi.

16 Krama olarak bilinen renkli kareli eşarpla hareketlendirilmiş basit siyah giysiler ve zaman zaman süslü sampot, kadınların ayak bileği uzunluğundaki eteği. Bkz. R. Horne, *Cambodia in transition: Family, culture and the new World*, Yayınlanmamış doktora tezi (University of Technology Sydney, 2017).

17 Hinduizm'in başlıca mezheplerinden biridir.

18 Budist rahipler, Güneydoğu Asya'da yaygın olan Theravada geleneğiyle ilişkili çeşitli tarihi ve sembolik nedenlerden dolayı safran rengi (turuncu) elbise giyerler. Genellikle safran olarak adlandırılan turuncu rengin kökleri, eski zamanlardaki boyama uygulamalarına dayanmaktadır. Keşişler geleneksel olarak atılmış kumaştan yapılmış cübbeler giyer ve bu cübbeler daha sonra yumrular, ağaç kabukları, çiçekler ve zerdeçal ve safran da dâhil olmak üzere baharatlar gibi mevcut doğal malzemeler kullanılarak boyanırdı. Bu uygulama sadece giyim için pratik bir çözüm sağlamakla kalmamış, aynı zamanda yüzyıllar boyunca devam eden bir gelenek haline de dönüşmüştür.

19 C. Keyes, "Theravada Buddhism and Buddhist Nationalism: Sri Lanka, Myanmar, Cambodia, and Thailand" *The Review of Faith & International Affairs* 14/4 (2016) s. 41–52.

İberyalı Katolik rahipler Budist büyücülerin halk üzerindeki hâkimiyetinden yakınmış ve daha sonraki Amerikan Protestan misyonları da yoğun misyonerlik faaliyetlerine rağmen çok az sayıda kişinin din değiştirmesini sağlamıştı.[20] Khmerlerin neden daha önceki Şivaizm ve Mahayana Budizm'ini reddedip 13. yüzyılda Theravada öğretilerini böylesine hararetle benimsedikleri hâlâ gizemini korumaktadır. Sebep her ne olursa olsun Theravada öğretileri, Khmer kültürünün kalıcı bir unsuru olmuş ve çoğu zaman melankolik bir tarihe sahip olan bu kültürün öğretilerine dayanmalarını sağlamıştır.

Angkor Öncesi Kamboçya

Çoğu insan için Angkor antik kenti, Kamboçya ile eş anlamlıdır. Ancak Angkor İmparatorluğu sadece Kral Jayavarman II'nin Büyük Göl Tonlé Sap'ın kuzeybatı ucuna yakın yüksek bir yerde yeni bir başkent kurmak için Mekong Vadisi'nden yukarı doğru hareket ettiği MS 802 yılından kalmadır.[21] Ancak, ülkede bundan çok daha önce de yerleşim bulunmaktaydı. Taş Devri kalıntıları, bugün Kamboçya olarak adlandırdığımız bölgede binlerce yıldır insan varlığına işaret etmektedir. Bu insanların günümüz Khmerlerinin uzak ataları olup olmadığını net bir şekilde söyleyemeyiz, ancak Khmer-Mon halkının kuzeyden göç ettikten sonra MÖ 3. binyıldan bir süre önce Burma ile Güney Çin Denizi arasındaki bölgeye yerleştiği anlaşılmaktadır. Kayıtlara geçmeyen bu zaman aralığının büyük bir kısmında bölge sakinleri olan avcı-toplayıcılar, av hayvanları ve bitkisel gıdalar aramak için ormanlarda ve bataklıklarda dolaşan göçebelerdi.

20 Briana Wong, "The Historical Interface between Buddhism and Christianity in Cambodia, with Special Attention to the Christian and Missionary Alliance, 1923–1970" *Buddhist-Christian Studies* 40 (2020) s. 258.

21 O. W. Wolters, "Jayavarman II's Military Power: The Territorial Foundation of the Angkor Empire" *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* 105/1 (1973) s. 21–30.

Diğerlerinin de Khmer Loeu kabilelerinin ya da tepe halklarının bugün hâlâ yaptığı gibi, ormandaki meraları kesip yakarak, bir yıl kadar ekin yetiştirdikten sonra toprak tükendiğinde yollarına devam eden göçebe ya da kes-yak çiftçiliği yapmış olmaları da muhtemeldir.[22]

Bu göçebelerden bazılarının MÖ 3000 civarında, özellikle de Mekong'un doğusunda, bugünkü Chup ve Snuol yerleşimlerinin yakınlarında daha yerleşik, tarıma dayalı bir yaşam sürmeye başladığını gösteren arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır. Bu sürecin bir aşamasındaki ilkel toplumlarda ilk teşkilatlanma biçimleri görülmüştür. Bu sistem, bugünkü tepe halklarının basit toplumları gibi, kolektif, devlet dışı kayıtsız bir yaşam biçimine dayanıyordu. İlk yerleşik insanlar en azından MÖ 1500'lerden itibaren bakır ve bronz aletler kullanıyordu. Bin yıl sonra ise bu insanlar -ya da onlar gibi diğerleri- müstahkem yerleşimlerde, demir aletler kullanarak, verimli tarım ve hayvancılığa dayalı bir toplumsal artı ürünün oluşmasıyla mümkün olan sofistike sosyal sistemler içinde yaşamaya başlamışlardı.[23]

Khmerlerin bu dönemde tek ve birleşik bir devlet olması pek olası değildir. Muhtemelen yerel şefler tarafından yönetilen çok sayıda küçük beylik vardı. Kamboçya fikrini uzak geçmişe dayatmak cazip gelebilir, ancak tüm bulgular MS 9. yüzyılın başında Angkor'un kuruluşundan sonrasına kadar üniter bir Kamboçya devleti olmadığını göstermektedir. Dahası, bu ilk sakinlerin Khmer olduğunu kanıtlayacak kesin bir delil de yoktur. Khmer dilinde taş yazıtlar MS 7. yüzyıla kadar görülmemiştir. İlk yerleşimlerin sakinlerinin modern Çamların ataları olması ya da daha sonraki yerleşimciler tarafından yok edilmiş veya yerinden edilmiş başka bir toplum olması da mümkündür.

---

22 Miriam T. Stark, "Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia", s. 95.

23 J. Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, (Allen & Unwin, 2005), s. 8.

Khmerlerin Ortaya Çıkışı

Khmer ya da Sanskritçe'de *Kambuja* adının kökeni, Khmer İmparatorluğu'nun yükselişinden önce Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinde yaşayan kuzey Hindistanlı eski bir kabile olan Kamboja'lara dayanmaktadır.

Khmer terimi, Sanskritçe *Kambojadeśa* kelimesinden türemiştir ve "Kamboja ülkesi" anlamına gelmektedir. Bu ismi, antik Hindistan'ın on altı Mahajanapadas'ından (büyük krallık) biri haline gelen ve Demir Çağı Hindistan'ının bir kabilesi olan Kamboja'larla ilişkilendirme girişimleri de yapılmıştır. Bununla birlikte, Khmer dilinin ait olduğu Austroasyatik dil grubundaki kök sözcükler ve özellikle Mon-Khmer deyimleri de değerlendirilmiştir. MS 947 tarihli Baksei Chamkrong yazıtında kaydedilen bir köken miti, Kambuja'yı, tüccar I. Kaundinya'nin Hindiçin yarımadasına ulaştığı ve Soma adında bir Naga prensesiyle evlendiği efsanevi bir Hint bilgesi ve kralı olan Svayambhuva Kamboj'dan türetmektedir.

Bu hikâyede Kamboja, Kamboj'dan türemiştir ve "Kambu'nun torunları" anlamına gelmektedir.[24] Aynı isim yani Kamboj/Kambuja, Birmanya ve Tayland kroniklerinde de bu krallıklar içindeki bölgelere atıfta bulunmaktadır. Hintli tüccarların bölgedeki uzak toprakları keşfettiklerinde bu ismi oraya verdikleri değerlendirilmektedir. Kesin kökeni tartışmalı olsa da Khmer adı, daha sonra ticaret ve göç yoluyla bölgeye yayılan eski Hint kabilelerine ve dillerine kadar izlenebilir. Bu terim, sonunda Khmer İmparatorluğu'nu oluşturacak olan insanlar ve topraklarla ilişkilendirilmiştir.

MS 3. yüzyıl civarında Hint tarzı bir alfabeyi taklit ederek yazının kullanılmaya başlanmasından önce, bugünkü Kamboçya'da insanların ne kadar süredir yaşadığı, nereden geldikleri ya da hangi dilleri konuştukları kesin olarak bilinmemekteydi. An-

[24] Bkz. Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, (Abhinav Publications, 1974), s. 3.

cak Kamboçya'nın kuzeybatısındaki Laang Spean'da bulunan bir mağaradan elde edilen örnekler, mağarada MÖ 4200 gibi erken bir tarihte çömlek yapmayı bilen insanların yaşadığını göstermektedir. Laang Spean'daki mağaranın ilginç tarafı, yalnızca bu kadar uzun bir süre boyunca aralıklarla iskân edilmiş olması değil, aynı zamanda en erken seviyede yapılan çanak çömlek yapımında kullanılan yöntemlerin ve üzerlerine kazınmış desenlerin belki de altı bin yıl boyunca değişmeden kalmış olmasıdır.[25] Hint Okyanusuna yakın bir başka mağarada ise bu tarihten yaklaşık bin yıl sonra bir yerleşim olmuştur. Muhtemelen ilk Kamboçyalılar bu tarihlerden çok önce gelmişlerdi, zira ülkenin doğu kesimlerinde daha ilkel, taşı işleyen bir kültürün kalıntıları bulunmuştur. MÖ 1500'lerden beri yerleşim yeri olan Samrong Sen'de bulunan kafatasları ve insan kemikleri, bu tarih öncesi Kamboçyalıların fiziksel olarak bugünkü Kamboçyalılara benzediğini de göstermektedir.[26]

İlk insanların bölgeye şu anki Çin veya Hindistan'dan mı yoksa Güneydoğu Asya'nın başka bir yerinden mi geldikleri meçhuldür. Tarih öncesi zamanlarda farklı halk dalgalarının bölgeden geçtiğine dair teoriler hâlâ tartışılmaktadır.[27] Bu tartışmalara rağmen son bulgular, Güneydoğu Asya anakarasının tarih öncesi dönemde nispeten sofistike bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Hatta bazı bilim adamları ilk pirinç ekimini ve ilk bronz dökümünü de bu bölgeye atfetmektedir.[28] Her

25 Mağaradan alınan en son karbon 14 tarihi, MS 9. yüzyıla aittir. Bkz. Heng Sophady vd. "Laang Spean cave (Battambang province): A tale of occupation in Cambodia from the Late Upper Pleistocene to Holocene", *Quaternary International*, Vol. 416, (2016), s. 162-176.

26 Charles River, *The Khmer Empire The History and Legacy of One of Southeast Asia's Most Influential Empires,* (CreateSpace Independent Pub. Platform, 2018) s. 1-10.

27 Stefano Vecchia, *The Khmers-History and Treasures of an Ancient Civilization*, (White Star Publishers, 2012) s. 3-18.

28 K. Helmers, "Rice in the Cambodian Economy: Past and Present", *Rice Production in Cambodia* içinde. Ed. H. J. Nesbitt (IRRI, 1997) s. 1.

halükârda, milat ile eş zamanlarda bugünkü Kamboçya'da yaşayanların günümüz Khmercesi ile akraba dilleri konuşuyor olması da muhtemeldir. Mon-Khmer ailesine ait diller, Güneydoğu Asya anakarasının yanı sıra bazı adalarda ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Modern Vietnamca, Çinceden büyük ölçüde etkilenmiş olmasına rağmen, uzak bir akrabasıdır. Bu dillerin birbirlerinden ne zaman ayrıldığını söylemek mümkün değildir. Bazı dilbilimciler ayrılığın birkaç bin yıl önce gerçekleştiğini değerlendirmektedir. O halde Khmerce, Güneydoğu Asya anakarasındaki diğer ulusal dillerin aksine - Vietnamca dışında- bölgeye yeni gelen bir dil olarak değerlendirilmemelidir.[29]

Kamboçya tarihinin değişmezliği, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kendilerini bölgeye değişim ve medeniyet (!) getirmiş olarak gören Fransızlar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. İronik bir şekilde bu tema, Kamboçyalıların iki bin yıldır uyuduğunu ya da köleleştirildiğini iddia eden Pol Pot'un devrimci rejimi tarafından da dillendirilmişti. Her iki bakış açısı da pek çok kanıtı görmezden gelmektedir. 1970'lerdeki komünist devrimin Kamboçya'nın tarih öncesi çağlardan bu yana geçirdiği beşinci büyük devrim olduğu da söylenebilir.[30] Ancak devrim öncesi Kamboçyalılar, gelenekleri Pol Pot kadar küçümsemiyordu ve sağlam bir bağ vardı. Bir Kamboçya atasözünde "*Düz bir yol seçme ve dolambaçlı bir yolu da reddetme. Atalarınızın yürüdüğü yolu seç*" der. Esasında bu muhafazakârlık, yeniliklerin ve değişikliklerin kıtlığa yol açabildiği ve yeterli yiyecek elde etme tekniklerinin bir nesilden diğerine olduğu gibi aktarıldığı geçim

[29] John Haiman, "Possible Origins of Infixation in Khmer", *Studies in Language*. 22/3 (1998), s. 597-617.

[30] Funan ve Hintlileşme, Angkor, Vietnam ve Tay Hakimiyeti, Fransız sömürge dönemi. David Chandler, *A History of Cambodia*, (London: Routledge, 2007) s. 14.

odaklı bir toplumun karakteristik özelliğinden de kaynaklanmaktaydı.

Kamboçyalıların tarih öncesi dönemlerdeki günlük yaşamları hakkında çok az şey bilinmektedir. Bugünkü Kamboçyalılar gibi onların da beslenmelerinde bol miktarda balık bulunduğu bilinmektedir.[31] Evlerinin erken bir tarihten itibaren yerden yükseltilmiş ve merdivenler aracılığıyla erişilebilir hale getirilmiş olması muhtemel görünmektedir.[32] Giyim çok da önemli değildi. Erken dönem Çin kayıtlarında Kamboçyalılardan çıplak olarak bahsedilmektedir. Belki de MÖ 1000'lerden sonra, günümüzde Kamboçya, Laos ve Vietnam'daki bazı kabile halklarının yaşadığına benzer, genellikle dairesel biçimli müstahkem köylerde yaşamışlardı. Kamboçya'nın doğusunda bu tür köylerin yerleri kazılmıştır.[33] Bölgenin diğer ilk sakinleri gibi Kamboçyalılar da oldukça erken bir dönemde mandayı evcilleştirmiş, tropik bölgelerin yanı sıra o dönem dünyasında yaygın olan kes-yak

31 Bkz. Miriam T. Stark, "Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia", *Southeast Asia* içinde. Ed. Peter Bellwood & Dr Ian Glover, (London: Routledge, 2004) s. 89-119.

32 Aslında bu durum birçok medeniyette vardır. Kazık evler öncelikle taşkınlara karşı bir koruma olarak inşa edildi. Evler yerden yükseltilerek, sakinleri yağmurlu mevsimde sudan ve taşkınlardan korundular. Kazıklar veya bambu sütunlar, genellikle 5-6 metre yüksekliğindeydi ve yaşam alanını kuru tutuyordu. Ayrıca bu kazık evler haşereleri, zararlı ve vahşi hayvanları da dışarıda tutuyordu. Evin altındaki gölgelik alan çalışma veya depolama için kullanılıyordu. Kazık evler, eski insanların normal bir temeli destekleyemeyecek kayalık, dik, kumlu veya başka türlü dengesiz arazilere ev inşa etmelerine olanak sağlıyordu. Kazıklar, evi güvenli bir şekilde sabitlemek için toprağa derinlemesine çakılabilirdi. Kazık evlerin altındaki açık alan havalandırma sağlıyor ve serin havanın dolaşmasına izin veriyordu. Bu, özellikle sıcak ve nemli iklimlerde önemliydi. Bkz. Dilshad Rahat Ara & Mamun Rashid, "An Ethnic House Form at the Western Margins of Southeast Asia: The Elusive South Asian Stilt Architecture of the Chittagong Hill Tracts", *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 19/1, (2018) s. 35-54.

33 Charles Higham, *Early Cultures of Mainland Southeast Asia* (Bangkok: Art Media, 2002), s. 185.

yöntemiyle pirinç ve kök bitkileri yetiştirmişlerdi. Bu ilk insanlar muhtemelen gelenek ve inançlarının birçoğunu bölgenin daha sonraki sakinlerine de aktarmışlardı. Ancak zaman içinde ciddi değişimlerin de gerçekleştirildiği muhakkaktır. Örneğin saç stilleri Kamboçya'da 18. yüzyılın başlarında değişmiş ve 1970'lerde devrimci rejim tarafından tekrar değiştirilmiştir.[34]

Yine de Kamboçya yaşamının ve düşüncesinin, özellikle de kırsal kesimdeki bazı unsurlarının Angkor döneminden yani 9. yüzyıldan 15. yüzyılın ortalarına kadar ve hatta son birkaç bin yıldan bu yana büyük ölçüde değişmiş olması pek olası değerlendirilmemektedir. Bu unsurlar arasında yeni ay yılında oynanan köy oyunları, ata ruhlarının (nak ta) taşlarla, takvimle ve toprakla ilişkilendirilmesi, su ruhlarına veya ejderhalara olan inanç, dövme yaptıran insanın korunduğu fikri ve betel çiğneme[35] geleneği sayılabilir.[36]

Hint Kültürünün Etkisi

Milat ile birlikte Kamboçya'yı etkisi altına alan devrim niteliğindeki bazı değişiklikler karşımıza çıkar ve derin bir şekilde toplumu etkilemiştir. Bu etki, Hintlileşme olarak bilinen ve Hint kültürünün unsurlarının bin yıldan fazla devam eden bir süreçte

---

34 Bkz. Penny Edwards, "Restyling Colonial Cambodia (1860–1954): French Dressing, Indigenous Custom and National Costume", *Fashion Theory*, 5/4, (2001), s. 389-416.

35 Betel çiğnemek, uyanıklık, dayanıklılık, iyi olma hissi, öfori ve tükürük salgısı gibi bazı etkilere sahiptir. Cevizi çiğnemek, sindirime yardımcı olmak için tükürük akışını uyarır. Betel cevizi ayrıca iştahı uyarmak için de kullanılmıştır. Betel çiğneme, yaklaşık 2.000 yıldır Güneydoğu Asya tarihi boyunca cinsiyet, yaş ve hatta sınıfla kesişen en yaygın ortak uygulamalardan biri olmuştur. 'Betel-cevizi çiğneme' olarak adlandırılsa da gerçekte çiğnenen şey, kireç macunu ile kaplanmış ve betel biber yaprağına sarılmış areka fıstığı dilimlerinden yapılan bir sakızımsı maddedir. Çiğnendikten sonra parlak kırmızı meyve suyu tükürülür.

36 Matthew O'Lemmon, "Spirit Cults and Buddhist Practice in Kep Province, Cambodia" *Journal of Southeast Asian Studies*, 45/1 (2014) s. 25–49.

Kamboçya halkı tarafından özümsendiği ya da tercih edildiği bir olgudur.[37] Bununla birlikte sürecin tam olarak ne zaman başladığı ya da farklı zamanlarda nasıl ilerlediği bilinmemektedir. Bu konuda farklı ülkelerdeki bilim insanları tarafından geliştirilen kapsayıcı teoriler, genellikle yerel tercih unsuruna çok az vurgu yapmıştır. Öte yandan bazıları ise yerel unsurların önemini abartma eğiliminde de olmuştur. Genel olarak, Hint kültürü üzerine çalışmış kişiler Hindistan'ın medenileştirme misyonunu vurgularken, sosyal bilimler alanında ilerlemiş olanlar ise yerel tepkiyi daha fazla vurgulamaktadır.[38] Zira geçmişin izlerini takip etmek ve özellikle sosyal olguların belirlenmesi, bu tür antik zamanlar için son derece zor olmaktadır. Ancak bu durumda değiş tokuşun her iki tarafıyla da ilgilenilmelidir. Bir kültürün değişim süreci karmaşıktır. Hint kültürel unsurları ne zaman ve neden yerel olanlara tercih edilmeye başlandı? Hangileri özümsendi, revize edildi ya da reddedildi? Hintlileşmeyi tartışırken, bazı antropologların büyük, diğerlerinin ise küçük gelenekler olarak adlandırdığı kategorilerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki Hindistan, Sanskritçe, saraylar ve Hinduizm'le, diğeri ise Kamboçya, Khmer, köyler ve halk diniyle bağlantılıdır. Kamboçya örneğinde, bu kategoriler özellikle kullanışlı ve işe yarar değildir. Kamboçya köy yaşamındaki büyük gelenekleri ve bu geleneklere olan yerli halkın bakış açısını asla küçümseyemeyiz. Örneğin manastır Budizm'i veya saraydaki atalara tapınma ve halk hikâyeleri gibi folklorik gelenekler, tam olarak bu durumda nereye oturmaktadır? Köy bilgeliği her zaman saraya nüfuz etmiş ve Hindu destanları ve Budist efsaneleri ya da *jataka* masallarında[39] yüceltilen prenslik değerleri, köy yaşamına da nüfuz

37 I. W. Mabbett, "The Indianization of Southeast Asia," *Journal of Southeast Asian Studies*, 8/1 (1977) s. 1–14.

38 G. Coedes, *The Making of Southeast Asia* (London: Routkedge, 1966), s. 54–55.

39 Jataka hikâyeleri hem didaktik hem de ilham verici amaçlara hizmet eder ve aydınlanmaya ulaşmak ve yeniden doğuş döngüsünden (samsara) kaçmak için gerekli olan paramita olarak bilinen erdemlerin uygulanmasını

etmiştir. Günümüzde Kamboçya'da kentsel ve kırsal kültürel gelenekler benzer bir şekilde etkileşim halindedir. Bununla birlikte Hintlileşme süreci, Kamboçya'yı Hintli gibi görünen bir yer haline getirmişti. Örneğin 19. yüzyılda Kamboçyalı köylüler hâlâ tanınabilir Hint kıyafetleri giyiyordu ve birçok yönden en yakın komşuları Vietnamlılardan çok Hintliler gibi davranıyorlardı. Aynı zamanda Kamboçyalılar, yemeklerini kaşık ve parmaklarıyla yiyor, eşyalarını başlarının üzerinde taşıyor, hasır şapka yerine türban, pantolon yerine etek giyiyorlardı. Müzik aletleri, mücevherler, alfabe ve el yazmaları da Hint tarzındaydı. Hintlilerin Kamboçya'da nispeten erken bir tarihte sığır yetiştiriciliğini başlatmış olması da mümkündür. Güneydoğu Asya anakarasının geri kalanında ise bu durum büyük ölçüde bilinmemekteydi.[40]

Tarih öncesi Hindistan ve Kamboçya arasındaki ticaret, muhtemelen Hindistan'ın kendisi Sanskritleşmeden çok önce başlamıştı. Aslında Kamboçya ve güney Hindistan'ın yanı sıra şimdiki Bengal bölgesi de muhtemelen tarımsal döngüde atalara ait, vesayetçi tanrıların oynadığı rolü vurgulayan Muson Asya kültürünü paylaşıyordu.[41] Bu tanrılar genellikle ritüel amaçlar için fallusa[42] benzeyen ya da onlara benzeyecek şekilde oyulmuş taşlardan oluşurdu. Bu gibi kültler Asya ile sınırlı değildi, ancak Kamboçya'da bunlara rastlayan Hintli bir gezginin, bunları tanrı

vurgular. Her Jataka öyküsü, tipik olarak ahlaki bir derse yol açan bir durumla başlar ve Buda'nın öyküdeki karakterler ile geçmiş yaşamları arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmasıyla son bulur. Bu anlatı yapısı, sadece etik davranışları öğretmekle kalmaz, aynı zamanda karma ve yeniden doğuş gibi kavramları da açıklayarak geniş bir kitle için erişilebilir hale getirir. Bkz. Rafe Martin, *Before Buddha Was Buddha: Learning from the Jataka Tales*, (Wisdom Publications, 2018).

40 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 14-6.

41 Paul Mus, "L'Angle de l'Asie", ed. Serge Thion, (Paris, 1977), s. 109–21. Ayrıca bkz. Robert L. Brown, *The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of South East Asia*, (Brill Academic Pub, 1995).

42 Fallus; bir penis, penisi andıran bir nesne ya da erekte hâlindeki bir penisin mimetik bir görüntüsüdür.

Şiva'yı[43] veya onun eşlerinden birini onurlandıran Hint kültleri olarak tanıyacağını bilmek, bize bir genelleme için fırsat vermektedir. Benzer şekilde, Hindistan'ı ziyaret eden ya da bu konuda bilgi edinen bir Kamboçyalı da Hint tanrısını onurlandıran kültlerde kendi kültlerinden bazı parçalarını görecektir.[44] İlk beş yüz yıl boyunca Hindistan, Kamboçya'ya bir yazı sistemi, bir panteon,[45] şiir için ölçüler, bunları yazmak için bir dil (Sanskritçe), sosyal hiyerarşi (kast sistemiyle aynı olmayan), Budizm, evrensel krallık fikri ve siyaset, sosyoloji, mimari, ikonografi, astronomi ve estetiğe bakmanın yeni yollarını da öğretmiştir.[46] Hindistan olmasaydı Angkor asla inşa edilemezdi. Yine de Angkor hiçbir zaman bir Hint şehri olmadı.

Kamboçya'daki Hint etkisi kolonizasyon yoluyla ya da zorla empoze edilmemişti. Hint birlikleri Kamboçya'yı hiçbir zaman tam olarak işgal etmedi ve eğer Hintliler sık sık olduğu gibi yüksek statüye sahip olduysa, bu kısmen yerel halkı bunu hak ettiklerine ikna ederek oldu. Yani o dönem itibariyle açık olan durum Hint kültürünün Kamboçya bölgesindeki halk için üst kültür olduğu gerçeğiydi. Bu nedenle Hintliler ilk zamanlarda gezgin ya da tüccar olarak bölgeye geldiklerinde, yerel halk tarafından rahatlık ve samimiyetle kucaklanmışlardı. Belki de aynı sıklıkla Hindistan'dan gelen haberler, bölgeyi ziyaret eden Kamboçyalı tüccarlar aracılığıyla da geliyordu.[47] Hintlileşme, Kamboçyalılar

---

43 Şiva, Hinduizm'in en önemli tanrılarından biridir ve Şaivite geleneğinin merkezi figürüdür. Brahma ve Vişnu ile birlikte Trimurti ya da Hindu üçlüsünün bir parçasıdır. Brahma yaratıcı ve Vişnu koruyucu iken, Şiva yok edici ve dönüştürücü olarak değerlendirilir.

44 Amitav Acharya, *Civilisations in Embrace: The Spread of Ideas and the Transformation of Power: India and Southeast Asia in the Classical Age* (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2013).

45 Bir mitoloji ya da dine özgü tüm tanrıların birliğidir.

46 B. R. Chatterji, *Indian Cultural Influence in Cambodia* (Calcutta: University of Calcutta Press, 1928), s. 17-22.

47 G. Coedes, *The Indianized States of Southeast Asia* (Honolulu: East-West Center, 1968), s. 67.

arasında hiçbir zaman Çin sömürgeciliği ve kültür emperyalizminin, Vietnamlılar arasında meydana getirdiği kimlik krizi gibi bir tepki oluşturmadı. Kamboçya, zaten birleşik bir devlet olmayan Hindistan'a hiçbir zaman direnmedi. Dahası, Han hanedanlığının hükümranlığında Çin'in karşısındaki Vietnam'ın aksine Kamboçya, 14. yüzyıldan sonra hiçbir zaman fikir, onay veya tavsiye için Hindistan'a bakmadı veya mecbur kalmadı. Hintlileşme, elit Kamboçya yaşamına bir biçim ve dil kazandırdı, ancak dar anlamda siyasi bir olgu haline de dönüşmedi.[48]

Buna ek olarak Kamboçyalı seçkinlerin dilini ve davranışlarını karakterize eden hiyerarşik düzenlemeler, Hint modellerine çok şey borçlu olsa da hiçbir zaman Kamboçya toplumunu bir bütün olarak etkileyen tanınabilir bir kast sistemine dönüşmedi. Köy düzeyinde kast düşüncesi, hiçbir zaman kök salmadı. Ortaçağ Kamboçya sarayında kast sistemine benzeyen durum ise muhtemelen Hint geleneklerine gerekli saygıyı gösteren bir dizi kültürel ritüelsel prosedürden biraz daha fazlasıydı.[49]

Kamboçya'daki Hintlileşmenin bir başka yan ürünü ise Kamboçya milliyetçiliğinin Vietnamlı muadilinin aksine, kendisini genellikle yabancı işgalcilere ve düşmanlara karşı bir mücadelenin ürünü olarak görmemiş olmasıdır. Bunun yerine ulusal kimlik, yakın zamana kadar Kamboçya içinde yürürlükte olan sosyal düzenlemelerin toplamı olarak görülmüştür. Hintlileşme ve Hindistan'la ilişkilendirilebilecek yaşam unsurları, bu durumun sadece bileşenleriydi. Bunların Hindistan'dan gelmiş olması ve toplum içerisinde sahiplenilmesi bir alarm nedeni olarak görülmemekteydi.[50]

Birçok Güneydoğu Asya ülkesi gibi Kamboçya'da da babası sularla kaplı bir ülkenin kralı olan bir yabancıyla ejderha pren-

48 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 14-6.

49 I. W. Mabbett, "Varnas in Angkor and the Indian Caste System", *Journal of Asian Studies*, 36/3 (1977) s. 429–42.

50 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 14-6

sesin ya da Nagi'nin evliliğinden kaynaklanan bir efsane vardır. Efsanenin bir versiyonuna göre, Kaundinya adında bir brahman, sihirli bir yayla silahlanmış olarak bir gün Kamboçya kıyılarında görünür. Ejderha prenses onu karşılamak için kürek çekmiş ve Kaundinya onun teknesine bir ok atmış, prensesi esir almış ve onunla evlenmesini sağlamıştı. Evlenmeden önce Kaundinya[51] ona giymesi için kıyafetler vermiş ve karşılığında ejderha kral olan babası ülkeyi kaplayan suyu içerek damadının mülklerini genişletmiştir. Daha sonra ise onlara bir başkent inşa etmiş ve ülkenin adını 'Kambuja' olarak değiştirmiştir.[52]

Bu efsane de Kambuja ismi gibi Hint kökenlidir ve belki de Güneydoğu Asya'daki bir olaydan ziyade güney Hindistan'da yaşayanlara karşı saldırı olup mülklerine el konulması ve yağma sırasında meydana gelen belirsiz bir çatışmayı ifade etmektedir. Bu efsane gerçek olmasa bile, bize Kamboçya tarihi için ilginç bir başlangıç noktası sunmaktadır. Efsanede Kamboçyalılar kendile-

51 Çin kaynakları, Kaundinya ile Kraliçe Som olarak da bilinen Neang Neak'ın evliliğinden şöyle bahseder: "Tai Ping Lu Yuan, Kaundinya'nın (Hun Tian) bir Hindu tanrısına bağlı olduğunu ve tanrısının ona sihirli bir yay verip bir gemide denize açılmasını istediğini rüyasında gördüğünü söyler. Kaundinya'nın rüyadan sonraki sabah tanrısının tapınağına gitmiş ve bir yay bulmuştur. Sonra bir ticaret gemisine binmiş ve tanrı rüzgârın yönünü değiştirmiş ve Funan'a gelmişti. Liu Ye (Som) gemiyi yağmalamak için bir tekneyle geldi. Hun Tian yayını kaldırdı ve kraliçenin teknesini bir taraftan diğer tarafa delecek bir ok attı. Kraliçe korkuya kapıldı ve ona boyun eğdi. Bunun üzerine Hun Tian ülkeyi yönetti. Prens Preah Thong ile Naga prensesi Neang Neak'ın aşk hikâyesi, Kamboçya kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır ve her çocuğa küçük yaştan itibaren aktarılır. Asya'da tanık olunabilecek tiyatro gösterilerinden biri, Preah Thong Boung Soung'dur. Bu, Kamboçya Kraliyet Balesi tarafından sahnelenen Preah Thong ve Neang Neak hikayesinin bir yorumudur. Özenli kostümler, yumuşak müzik ve zarif danslarla opera, Kamboçya'daki her bir çocuğa çok küçük yaşta anlatılan hikayeyi tasvir eder - tüm Khmer halkının ataları olan bir Hint prensi ve bir yılan (Naga) kadının destanı için bkz. Rüdiger Gaudes, "Kaundinya, Preah Thaong and the Nagi Som: Some Aspects of a Cambodian Legend", *Asian Folklore Studies*, 52, (1993), s. 333-358.

52 Kaushal Kishore, "Varṇas in Early Kambuja Inscriptions." *Journal of the American Oriental Society* 85/4 (1965) s. 566–69.

rini kültür ve doğa arasındaki bir evliliğin çocukları olarak görürler. Kaundinya'nın krallığının, onun kayınpederi tarafından kabul görmesi konusu başarısı için çok önemlidir. Bu fikir Kamboçyalılara tanıdık gelecektir, zira yakın zamana kadar müstakbel bir damat evlenmeden önce kayınpederiyle birlikte yaşayarak onun onayını almak zorundaydı.[53] Efsanede, yerel halk (yani ejderhalar) brahmana saygı duyar ve onun onuruna krallığa bir Hint ismi verdi.[54] Daha sonra birçok Kamboçya hükümdarı soylarını, diğer şeylerin yanı sıra güneş ve ay arasındaki evliliği temsil eden bu efsanevi çifte dayandırmıştır. Görünüşe göre meşru bir kral olmak için aynı anda hem Kamboçyalı hem de Hintli olmak gerekiyordu.[55]

Funan Öncesi Sosyo-Politik

Çin kaynakları Kaundinya efsanesini kaydetmişti. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda, Kamboçya tarihine ilişkin yazılı kaynaklar neredeyse tamamen Çin kökenlidir.[56] Bunlar arkeolojik bulgularla, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında Louis Malleret

53 P. Heuveline & M. K. Nakphong, "Contemporary Marriage in Cambodia", *Journal of Family Issues*, 45/5 (2024) s. 1166-1194.

54 Bu isim ilk olarak MS 9. yüzyılda bir Kamboçya yazıtında görülür.

55 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 45.

56 Han Hanedanlığı (MÖ 206- MS 220) dönemine ait olanlar gibi Çin tarihi metinleri, Güneydoğu Asya ile erken dönem etkileşimlerini belgelemektedir. Bu kayıtlar, Çin hanedanlıkları ile Funan ve Srivijaya gibi çeşitli Güneydoğu Asya krallıkları arasında gerçekleşen ticaret yolları ve kültürel alışverişler hakkında fikir vermektedir. Bu etkileşimler genellikle ticaretle, özellikle de baharat, tekstil ve metaller gibi değerli mallarla yapılmıştır. Çin kültürünün Güneydoğu Asya'daki etkisi, özellikle 20. yüzyılın başlarına kadar klasik Çince kullanılan Vietnam'da yazı sistemlerinde Çince karakterlerin benimsenmesinde açıkça görülmektedir. Bu kültürel alışveriş, bölgede önemli bir Çin varlığına ve etkisine de işaret etmektedir. Çin'in Güneydoğu Asya ile ilgili olarak kaydettiği ilk tarihi belgeler, kültürel alışverişler ve arkeolojik kanıtların bir kombinasyonundan kaynaklanmaktadır. Bu unsurlar, Güneydoğu Asya'nın tarihsel anlatısını önemli ölçüde şekillendiren ticaret, göç ve kültürel etki ile karakterize edilen iki bölge arasındaki uzun süreli etkileşimleri vurgulamaktadır.

başkanlığındaki bir arkeoloji ekibi tarafından kazılan Mekong Deltası'ndaki Vietnam köyü Oc-Eo yakınlarında bulunan eski bir ticaret kentinin kalıntılarıyla da desteklenmektedir.[57] Bölgede ve Angkor Borei'de bulunan Roma sikkeleri, 2. ve 3. yüzyıllara aittir ve mühürler ve mücevherler de dâhil olmak üzere bazı Hint eserleri de aynı dönem için tarihlenebilir. Malleret, 4. yüzyılda limanın öneminin azaldığını değerlendirmektedir.[58] Ancak bu konuda hiçbir çağdaş kayıt günümüze kadar ulaşmamış ve sakinleri tarafından nasıl adlandırıldığı da bilinmemektedir.[59] Malleret, konumu ve bölgede bulunan bazı eserler nedeniyle, limanın ilk yüzyıllarında Hindistan ve Çin arasında hareket eden yolcular ve tüccarlar tarafından kullanıldığı sonucuna varmıştı. Şehrin büyüklüğü, bu ticarette önemli bir rol oynadığını ve konumu nedeniyle sahili kucaklayan ve Güney Çin Denizi'nden veya Güney Çin Denizi'ne köşeyi dönen gemiler için ideal olduğunu göstermektedir.[60] Muhtemelen şehir, Hindistan ve Çin arasında transit geçiş yapan mallar için depolama sağlamaktaydı ve Kamboçya ile Vietnam'ın ormanlık iç kesimlerinden toplanan ürünler için bir çıkış noktasıydı.

20. yüzyıla kadar Kamboçya'nın ihracat ticaretinin büyük kısmını orman ürünleri ve değerli metaller oluşturmaktaydı. Bunlar arasında altın, filler, fildişi, gergedan boynuzu, yalıçapkını tüyleri, kakule gibi yabani baharatlar ve cila, post ve aromatik ahşap gibi orman ürünleri yer alıyordu. Kauçuk ve biber gibi plantasyon ihracatları sömürge döneminde geliştirildi. 20. yüzyıl

57 Miriam T. Stark, "The Transition to History in the Mekong Delta: A View from Cambodia," *International Journal of Historical Archaeology* 2/3 (1998) s. 175–203.

58 Louis Malleret, "L'art et La Metallurgie de l'etain Dans La Culture d'Oc-Èo" *Artibus Asiae* 11/4 (1948) s. 274–84.

59 Louis Malleret, *L'Archéologie du delta du Mekong, Vol 4* (Paris, 1959–63).

60 Wang Gungwu, "The Nanhai Trade: A Study of the Early History of Chinese Trade in the South China Sea", *Journal of the Malay Branch of the Royal Asiatic Society*, 31/ 2 (June 1958) s. 31–45.

Kamboçya dış ticaretinin büyük bölümünü oluşturan pirinç ihracatı da bölgedeki neredeyse herkesin pirinci kendi karnını doyuracak kadar ürettiği dönemlerde pek işe yaramıyordu. Bu yüksek değerli, düşük hacimli mallarla ilgili olarak belirtilmesi gereken nokta, bunların şehir sakinlerinden ziyade orman insanları tarafından yetiştirildiği veya toplandığıdır. Birçoğu Oc-Eo'ya ulaşmadan önce muhtemelen önemli mesafeler kat etmekteydi ve tüccarların bunları ödemek için kullandıkları mallar ya da sikkeler de bu şekildeydi. Yakın zamana kadar pek çok bilim adamı Oc-Eo'nun Çin kaynaklarında Funan olarak tanımlanan ve George Coedes tarafından arkeolojik bulgulardan ziyade dilbilimsel kanıtlar kullanılarak Mekong'un doğusunda, Güneydoğu Kamboçya'da Ba Phnom olarak bilinen küçük tepeciğin yakınında bulunan önemli bir krallığın limanı olduğunu değerlendirmekteydi. Coedes'e göre Funan kelimesi eski Khmer dilinde dağ (bnam) anlamına gelen kelimeden türemişti ve krallığın ritüel merkezi Ba Phnom'da konumlanmıştı. Bir dağ tanrısı olarak Şiva'ya yönelik bir kült, Kamboçya'da milattan sonra 5. yüzyılın başlarında mevcuttu ve Ba Phnom'da canlandırılma ihtimali yüksek olabilir. Çin'e giderken Kamboçya topraklarından geçen Hintli bir gezginin kaydettiğine göre "*gök tanrısı Mahesvara Şiva'ya tapmak ülkenin geleneğiydi. Bu tanrı, düzenli olarak Mo-Tam Dağı'na iner, böylece iklim sürekli ılıman olur, otlar ve ağaçlar solmazdı*."[61] Buna karşın Paul Wheatley, kültün güney Hindistan'da ortaya çıktığını ve dağın Ba Phnom değil, çok uzakta olmayan, bugünkü Vietnam'da bulunan başka bir tepecik olduğunu öne sürmüştü.[62] Her iki dağın da kült ve bir dini alan olduğu-

61 Bkz. G. Coedes, *The Indianized States of Southeast Asia* (Honolulu: East-West Center Press, 1968), p. 61.

62 Paul Wheatley, "The Mount of the Immortals: A Note on Tamil Cultural Influence in Fifth Century Indo-China", *Oriens Extremus* 21/1 (June 1974), s. 97–109.

na dair kanıtlar, Funan'ın büyük, birleşik bir krallık olduğunu ya da siyasi merkezinin her iki tepeyle de ilişkili olduğunu ifade etmektedir.

Burayı Çinliler için önemli kılan şey, Çinliler tarafından Funan olarak adlandırılan bir prensliğin MS 253 ile 519 yılları arasında Çin imparatoruna düzensiz olarak haraç vermesiydi. Bir yüzyıl sonrasına ait Sanskritçe ve Khmerce taş yazıtlar incelenebilir. Ancak bunlar büyük bir krallığa dair kanıt sunmamaktadır.[63]

Yine de Kamboçya'daki küçük şefliklerin zaman zaman bir araya gelerek Çin'e haraç göndermek ya da komşularına karşı Çin'den yardım istemek amacıyla kendilerini krallık olarak adlandırmış olmaları da mümkündür. Bununla birlikte Funan'ın, Çinliler istediği için veya daha sonra Fransız bilim adamları 9. yüzyılda kuzeybatı Kamboçya'da gelişen daha merkezi Angkor Krallığı'na bir öncül bulmaya hevesli oldukları için Funan'ı büyük bir krallık olarak düşünmüş olmaları da başka bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.[64]

Pek çok açıdan faydalı olmasına rağmen bu döneme ait Çin kaynakları, araştırmacılar için kendine özgü sorunlar teşkil etmektedir. Zira birçoğu önceki derlemelerdeki verileri eleştirmeksizin doğruymuş gibi tekrarlamaktadır. Bununla birlikte, Çin tasvirleri genellikle Funan hakkındaki aşağıda belirtilen tasvir kadar açıktır:

> "*Kral'ın konutunun üzerinde çift teras vardır. Tahkim edilmiş yerlerde duvarların yerini parmaklıklar alır. Evler denizin kenarında yetişen bir bitkinin yapraklarıyla kaplıdır.*

63 O. W. Wolters, "Northwestern Cambodia in the 7th Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37/2 (1974) s. 355–84. Ayrıca bkz. Miriam T. Stark. "From Funan to Angkor", *After Collapse: The Regeneration of Complex Societies* içinde, Ed. Glenn M. Schwartz & John J. Nichols (Tucson: Arizona State University, 2010) s. 144-197.

64 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 55.

Bu yapraklar iki ila üç metre uzunluğunda ve balık şeklindedir. Kral bir filin üzerine binmiştir. Tebaası çirkin ve siyahtır; saçları kıvırcıktır, ne giysi ne de ayakkabı giyerler. Yaşamak için toprağı işlerler; bir yıl eker, üç yıl biçerler….. Bu barbarlar kendi tarih kitaplarından yoksun değillerdir; hatta metinleri için arşivleri bile vardır."[65]

Funan döneminde, halkı Şiva'ya tapan, kuru pirinç yetiştiren ve kök eken küçük beyliklerin Oc-Eo'nun[66] iç kesimlerindeki avcı ve toplayıcı toplumlarla bütünleşmesine yönelik en önemli adımın, belki de MS. 500 gibi geç bir tarihte, sistematik sulamanın başlatılması olduğuna dair kanıtlar da vardır. Drenaj ise muhtemelen daha önce gelmiştir.

Kaundinya efsanesinde drenajın bir ejderha kralının iyi niyetine atfedildiği ifade edilir, ancak bu şekildeki bir yenilikle ve Hintlileştirmeyle ilgili en önemli bölüm, ilk başta orijinal efsanenin bozulmuş bir versiyonu gibi görünen Çincedir:

---

65 Lawrence Palmer Briggs, *The Ancient Khmer Empire* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1951) s. 29. Ayrıca bkz. James St. Julian, "The Khmer Empire" *Agora*, 47/4, (2012) s. 17–23.

66 Oc Eo, Vietnam'ın Mekong Deltası'nda, özellikle An Giang eyaletinin Thoai Son bölgesinde bulunan bir arkeolojik alandır. Şehir, MÖ 2. yüzyıldan MS 12. yüzyıla kadar gelişen antik Funan krallığının önemli bir liman kentiydi. Bilim insanları, Oc Eo'nun Roma ve Yunan tüccarları tarafından referans alınan Cattigara olarak bilinen tarihi limana karşılık gelebileceğini ifade etmektedir. Bölge, yaklaşık 450 hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve ticareti ve ulaşımı kolaylaştıran karmaşık bir kanal ağına sahiptir. Kazılar 1940'ların başında başlamış ve yerli ve Hint etkilerinin benzersiz bir karışımıyla tanınan Oc Eo kültürünü karakterize eden çok sayıda eseri ortaya çıkarmıştır. Bu kültür, su tabanlı düzeni nedeniyle "Asya'nın Venedik'i"ne benzeyen kazık destekli yapıların kanıtlarıyla deniz yönelimi ve kentsel gelişimiyle dikkat çekmektedir. Oc Eo, Güneydoğu Asya'yı daha geniş ticaret ağlarıyla bağlayan önemli bir ekonomik ve kültürel merkez olarak hizmet etmiştir. Oc Eo'daki bulgular, Funan Krallığı'nın tarihi ve bölgesel ticaretteki rolü hakkında değerli içgörüler sağlamış ve antik dünyadaki önemini ve Güneydoğu Asya'daki erken dönem kentsel merkezlerinin gelişimi üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Bkz. G. H. Kim vd. "A study on the Material and Characteristics of Glass Beads from Oc Eo Site, Vietnam", *Korean Journal of Cultural Heritage Studies* 49/2 (2016) s. 158–171.

> *Sonra Kaundinya adında bir Brahman, krallığı yönetti. Orada bir ruh, kendisine Funan'ı yönetmesi için çağrılacağını duyurdu. Böylece o da oraya gitti… ve Funan halkı onu karşılamak için dışarı çıktı ve onu kral ilan etti. Kurumları Hint modelleri şeklinde yeniden yapılandırdı. Ardından tebaasının kuyu kazmayı bırakmasını istedi ve gelecekte büyük su birikintilerini oluşturacak yapılar inşa etmek için birkaç düzine ailenin birleşmesini ve bunlardan her birini ortaklaşa kullanmasını emretti.*[67]

Ayrıca 7. ve 8. yüzyıl Çin yazıtlarında dini yapıların bitişiğindeki pirinç tarlalarına atıfta bulunulmaktadır.[68] Eğer sulama 9. yüzyıldan önce yaygın olarak kullanıldıysa bile, bu özellikle büyük ölçekli değildi ve 7. yüzyıldaki Isanapura[69] kümelenmesi haricinde köy, Angkor öncesi Kamboçya'nın en karakteristik yerleşimlerinden biriydi. Gerçekten de Isanapura, muhtemelen taş binaları günümüze ulaşan ortak bir ritüel merkezi etrafında gruplanmış köylerden oluşuyordu. Islak pirinç için gerekli olan aletlerin kullanılmaya başlanmasından sonra bile, belki 4. ya da 5. yüzyılda, sulama ile yapılan tarım alanının oranı hiçbir zaman çok büyük olmamıştı. Dahası, sulama ve sulu pirinç ekiminin nispeten Hindulaşmış topluluklarda yaygınlaşmasından çok sonra bile, iç bölgelerdeki köylülerin çoğunun kuru pirinç yetiştirmeye ve kök ekmeye devam etmesi, avcılık ve toplayıcılığa devam etmeleri muhtemel görünmektedir.[70]

Sulu pirinç yetiştirmek için araziden ziyade insana ihtiyaç vardı. Bu gerçeği ve tüm bölgedeki[71] düşük nüfus yoğunluğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Güneydoğu Asya tarihi boyunca derebeylik ve gücün neden topraktan ziyade insanları

---

67 Briggs, *The Ancient Khmer Empire*, s. 29

68 Paul Bishop vd, "OSL and Radiocarbon Dating of a Pre-Angkorean Canal in the Mekong Delta," *Journal of Archaeological Science* 31 (2004) s. 319–32.

69 Günümüzde Kompong Thom yakınlarındaki Sambor Prei Kuk olarak bilinmektedir.

70 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 56.

71 Java, Bali ve Vietnam'daki Kızıl Nehir deltası hariç.

kontrol etme şeklinde düşünüldüğünü ve takip edildiğini anlamak kolaylaşır. Elbette nüfus baskısı, muhtemelen Jayavarman II de dâhil olmak üzere bazı Kamboçya yöneticilerini, nüfusun pirinç yetiştirmek için kullanılabileceği yeni toprakların kontrolünü ele geçirmeye itmiştir. Kamboçya tarihinde, örneğin 12. yüzyılda Jayavarman VII döneminde, uzak toprakların kontrolünün kralın prestijinin önemli bir parçası olduğu dönemler olmuştu. Bununla birlikte, toprak üzerindeki kontrol (çoğu durumda sadece orman) nadiren insanları kontrol etmek kadar önemliydi.[72]

Gerçekten de toprak kullanımından farklı olarak toprağın mülkiyeti kavramı, Angkor öncesi Kamboçya'da gelişmemişti. Üç yıl boyunca nadasa bırakılan toprak devlet kontrolüne geri dönmekteydi. Kral, en azından teorik olarak, krallıktaki tüm toprakların sahibiydi. Bu ise insanları toprağı kullanma hakkı ile ödüllendirebileceği anlamına geliyordu. Angkor dönemine ait Kamboçya dilindeki yazıtların birçoğu, toprak ve iş gücü kaynaklarına erişimle ilgili karmaşık anlaşmazlıkları ele almaktadır. MS 8. yüzyıla ait yazıt ve mimari kalıntıların kayıtları, Kamboçya topraklarında büyük ölçekli birleşik krallıklara dair kanıt sunmamakta ve Angkor Borei dışında kent merkezlerinin gelişimine dair çok az bilgi vermektedir.[73]

Aynı zamanda şu anda Kamboçya olarak adlandırdığımız bölgenin, erken dönem Güneydoğu Asya'nın geri kalanı gibi, her biri bir saray ve seçkinlerle donatılmış küçük devletler topluluğu içermesi ve bu kesimlerin kendileri için yiyecek yetiştiren ve aynı zamanda savaşmaya çağrılabilecek insanlardan oluşan maiyetleri veya askeri güçleri olması muhtemel görünmektedir.

72 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 59.

73 Bkz. Scott Hawken, "Designs of Kings and Farmers: Landscape Systems of the Greater Angkor Urban Complex" *Asian Perspectives* 52/2 (2013) s. 347–67. S. Klassen vd. "Provisioning an Early City: Spatial Equilibrium in the Agricultural Economy at Angkor, Cambodia" *Journal of Archaeol Method Theory* 29 (2022) s. 763–794.

Ayrıca bu şeflikler, kendi aralarında ticaret yapıyor ve özellikle köle elde etmek için birbirlerine baskın düzenliyorlardı. Her kralın, rahatsız edilmediğinde (ya da başkalarını rahatsız ettiğinde) kendisini Hint öğretilerinden yararlanan evrensel bir hükümdar ve aynı zamanda Kamboçya için görevlerini yerine getiren yerel bir lider olarak görmesi de muhtemel görünmektedir. Liderlik büyük ölçüde savaştaki başarı, geniş bir takipçi kitlesine sahip olma ve dini ritüelleri yerine getirme ve koruma sağlama becerisiyle ilişkili statü ile ölçülüyordu. Korunma, köylü toplumunun olmazsa olmazıydı. Bunlar düşmanlardan, rakip derebeylerinden ve doğa olaylarından korunma olarak değerlendirilmişti.[74] Bu gerekliliğin bilincinde olarak Funan zamanında ve Kamboçya tarihi boyunca derebeyleri, hükümdarlık isimlerine sıklıkla *varman* yani "zırh" ve dolayısıyla "koruma" son ekini eklemişlerdi.[75]

Khmer kültüründe derebeylerinin kendileri, doğaüstü bir koruma olmadan yaşayamayacaklarını düşünüyorlardı ve bunu kısmen Şiva'ya olan bağlılıkları aracılığıyla aramışlardı. Burada onlara en azından bir süreliğine, 5. ve 6. yüzyıllarda Hindistan'da ve Güneydoğu Asya'nın başka yerlerinde moda olan ve *pasuputa*[76] olarak adlandırılan bir grup Hintli brahman yardımcı

74 J. D. M. Derrett, "Rajadharma" *JAS*, 35/4 (1976) s. 605. Bkz. Michael Vickery, *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia; The 7th-8th Centuries* (Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco: The Toyo Bunko, 1998) s. 190–96.

75 M. Vickery, "Some Remarks on Early State Formation in Cambodia", *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde, ed. David G. Marr & A.C. Milner. (Singapore: ISEAS Publishing, 1986) s. 95-116.

76 Daha düşük kapasitede düşmanlara veya savaşçılara karşı asla kullanılmayacak olan pasuputanın kozmosu yok edebileceği ve tüm varlıkları yenebileceği iddia edilmekteydi. Pasuputa, Hindu mitolojisinde bahsedilen en yıkıcı, güçlü, karşı konulamaz silahtı. Mahabharata'da yalnızca Arjuna, Ramayana'da ise bilge Vishvamitra ve Rama, pasuputaya sahipti. Karşı konulamaz altı Mantramukta silahından biriydi. Bkz. Samiran Kumar Paul,

oldu.[77] Bu gezgin rahipler, Şiva'ya kişisel adanmışlığın, brahmanik ritüellere ya da kader yasasına veya karmaya gösterilen titiz bağlılıktan daha faydalı olduğunu dillendirmekteydiler. Teknik olarak bir derebeyinin adanmışlığı, *pasuputa*nın yardımını gerektirmiyordu ve muhtemelen bazıları bunu onsuz da yapıyordu. Her halükârda bu kendi kendini yetiştirmiş Hindular kendilerini üstün insanlar olarak kutsal bir dağa durmaksızın inen Şiva'nın temsilcileri olarak algılıyor ve görüyorlardı. Bu şekilde Şiva'nın gücünün derebeyi ve onun ritüel eylemleri aracılığıyla halka ve toprağa aktarılması, Kamboçya toplumunda önemli bir bütünlük kaynağı olarak şekillenmişti.[78]

Bu aynı zamanda bir süreklilik kaynağı da olmuştur. 1877 gibi geç bir tarihte dahi Ba Phnom'da tarım mevsiminin başında Şiva için insan kurban ediliyordu. 5. yüzyıl Çin kaynaklarında anlatılanlarla paralel olarak, bu kurbanlar sayesinde bölgenin bereketlenmesi hedeflenmişti.[79] Funan döneminde Kamboçya'da Budizm de gelişmiş ve Kamboçya'nın toplum hakkındaki düşüncelerini hâlâ büyük ölçüde etkileyen Budist liyakat kavramı, bazı açılardan yukarıda ifade edilen hüner ve kurtuluş kavramlarına benzemekteydi. Her iki düşünce şemasında da güç ve yetenek - özellikle de bunlara sahip olmayanlar tarafından- önceki yaşamlarındaki erdemli davranışlarının ödülü olarak görülmüştü. Da-

Grandeur and Narratives in the Great Indian Epics-The Ramayana and the Mahabharata (BFC Publications, 2023).

77 K. Bhattacharya, "La Secte des Paçupata dans l'ancien Cambodge", *Journal Asiatique* 243 (1955) s. 479–87. Ayrıca bkz. Vickery, *Society, Economics, and Politics in pre-Angkor Cambodia*, s. 321–417.

78 O.W. Wolters, "Khmer 'Hinduism' in the Seventh Century," *Early South East Asia: Essays in Archaeology, History, and Historical Geography* içinde, ed. R. B. Smith & W. Watson (Oxford University Press, 1977) s. 427–42.

79 David Chandler, "Royally Sponsored Human Sacrifices in Nineteenth Century Cambodia: The Cult of Me Sa (Uma Mahisasuramardini) at Ba Phnom", *Facing the Cambodian Past*, (Silkworm Books, 1998) s. 222. İlerleyen zamanlarda bu durum bizon kurban etme şekline dönmüştür.

hası, gücün kaybı, azalması ya da yokluğu, insanlara önceki varoluşun bir şekilde kusurlu olduğunu gösteriyordu. Dolayısıyla, bir kişinin toplumdaki statüsü, geçmişte bir başkasının performansına göre programlanmıştı ve kişinin buradaki ve şimdiki davranışı, tekrar hayata döndüğünde nerede duracağını belirliyordu. O halde, kişisel statüyü yükseltmek için, bir tapınağı sübvanse etmek veya keşişlere cömert davranmak, bir tanrının yaldızlı bir resmini bağışlamak veya dini festivallere destek olmak gibi görece erdemli eylemler gerçekleştirerek liyakat sahibi olunabilirdi.[80] Bu gibi eylemlerin, bunları gerçekleştiren kişiyi kurtardığı düşünülüyordu. Anlaşıldığı gibi, Angkor'daki büyük tapınaklar da bu türden kurtarıcı jestler olarak, kralların yakın atalarıyla ve onlar aracılığıyla tanrılarla yaptıkları pazarlıklar olarak düşünülmüştür. O dönemde ya da daha sonra hiç kimse bu pazarlıkların başarılı olup olmadığını göremezdi ama özellikle de ölümden sonraki yaşam dünyaya geri dönüş anlamına geliyorsa, bu gibi faaliyetler ihmal edilemezdi.[81]

Patron, müşteri ve maiyet kavramları Kamboçya tarihinin sonraki aşamalarında önemli hale gelmiştir. Bu ifadeler 19. yüz-

80 Benzer bir durum Sümer ve Babil medeniyetinde de görülmektedir. Babil uygarlığında adaklarda bulunmak ve tapınağa yardım etmek, dini ve toplumsal açıdan hayati öneme sahipti. Tapınaklar tanrıların ikametgâhı olarak kabul edilir ve sunulan adaklar, ilahi lütuf, koruma ve refahın sağlanmasının teminatı olarak görülürdü. Bu uygulamalar, insanlarla tanrılar arasındaki uyumu yansıtan kozmik düzenin sürdürülmesine katkıda bulunurdu. Adaklar genellikle yiyecek, tütsü ve değerli eşyalar şeklindeydi ve minnettarlık ile bağlılığın simgesi olarak sunulurdu. Tapınaklar aynı zamanda ekonomik ve idari merkezler olarak işlev görür, rahipler, zanaatkârlar ve işçiler istihdam edilirdi. Tapınağa destek vermek, toplumsal bağları, sosyal statüyü ve siyasi istikrarı güçlendirirdi. Zira krallar, meşruiyetlerini tanrıların kutsal mekânlarının dindar koruyucusu olma rolleriyle ilişkilendirmişlerdi.

81 Ashley Thompson, "Buddhism in Cambodia Rupture and Continuity", *Buddhism in World Cultures: Comparative Perspectives* içinde, Ed. Stephen C. Berkwitz (ABC-CLIO, 2006), s. 129-50.

yıl Kamboçya toplumu ve bir dereceye kadar bugünkü Kamboçya siyasi hayatı için kesinlikle kilit öğelerdir. Ancak 6. ve 7. yüzyıllarda Kamboçya'da tam olarak benzer düzenlemelerin yürürlükte olduğu varsayılamaz. Örneğin derebeylerinin iktidara nasıl geldikleri ya da yandaşlarını nasıl devşirdikleri çok iyi bilinmemekteydi. Halkının onların hizmetinde kalmasını neyin sağladığı ya da çoğu zaman bu hizmetlerin neleri gerektirdiği bilinmemektedir. Günümüzdeki kalıntılar ve kanıtlar, Angkor öncesi Kamboçya toplumunun Hintlilerin 'mandala' kavramına benzer bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı, o dönemde Kamboçya'da siyasi bir terim olarak kullanılmasa da, merkezi bir alan ve onun etrafında yer alan bağlı halkaları ifade eden bir sistemdi. Toplum, bu merkez ve çevresindeki alanlarda, liderler ile onların takipçilerinden oluşan bir topluluk şeklinde örgütlenmişti.[82]

[82] Güneydoğu Asya'daki mandala siyasi sistemi, Batılı devlet kavramlarından önemli ölçüde farklılaşan benzersiz bir yönetim biçimini temsil etmektedir. Kökeni Sanskritçe "daire" terimine dayanan mandala modeli, otoritenin sabit bölgesel sınırlarla kayıtlı olmak yerine merkezi bir otoriteden yayıldığı, dağınık güçle karakterize edilen bir siyasi ortamı tanımlar. Bu sistem MÖ 2. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaygındı ve Hint siyasi düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmişti. Bu çerçevede, mueang veya kedatuan olarak bilinen yönetimler, merkezi bir hükümdarın ruhani ve siyasi otoritesini kabul eden haraç devletleri olarak işlev görmüştür. İlişkiler genellikle kurumsal olmaktan ziyade kişiseldi ve tâbi devletlerarasında esneklik ve özerkliğe izin veriyordu. Mandala sistemi, tek bir yönetimin birden fazla güç merkezinden etkilenebildiği, dinamik ve akışkan bir siyasi ortam meydana getiren, birbiriyle örtüşen bağlı ilişkiler ağını kolaylaştırmıştır. Tarihsel olarak, önemli mandala devletleri arasında ticaret ve kültürel alışverişle gelişen Khmer İmparatorluğu ve Srivijaya yer alıyordu. Bu devletler, yerel özerkliği karizmatik bir liderin kapsayıcı etkisiyle dengeleyerek mandalanın temel ilkelerini örneklemiş ve böylece yüzyıllar boyunca Güneydoğu Asya'nın siyasi manzarasını şekillendirmiştir. Bkz. Alan Chong, "Southeast Asia: Theory Between Modernization and Tradition", *International Relations of the Asia-Pacific* 7/3 (2007) s. 391-425. Ayrıca bkz. S. Temiz, *Modern Laos*, (Ankara: Efe Akademi, 2023).

Çok sayıda merkeze sahip olan Kamboçya, adem-i merkeziyetçiydi. Toplum dediğimiz şeyin parçaları, birbirinden bağımsız hareket ediyor ya da düzensiz şekillerde birbiriyle ilişkiliydi. Ancak işler bu kadar basit değildi. 1940'lar ve 50'lerde Kamboçya'da incelenen yerelleşmiş dini kültlerde genellikle bireyden ziyade topluluğun refahı vurgulanmaktaydı,[83] çünkü işi yapacak topluluklar olmadan pirinç yetiştirilemezdi.[84] Pirinç ise her şey demekti. Ayrıca onlara basit bir köle olarak da davranılamazdı.[85] Kırsal yaşam, ittifaklar gerektirmekteydi. Ba Phnom'daki insan kurbanları, bu toplumsal yönelimin bir örneğiydi. Diğerleri arasında bugün hâlâ tarım mevsimini başlatan ritüeller kompleksi - kutsal karık, kumdan kuleler ve benzerleri- krallığın refahı için ölülerle pazarlık yapan kraliyet kültleri ve ekimin sonunda taşkın nehirlerde yapılan tekne yarışları yer alıyordu. Bu kültler, ilk

83 Bkz. E. Porée-Maspero, *Etude sur les rites agraires des cambodgiens, 3 vols*. (Paris, 1962–69).

84 Ly Vanna, "Rice Remains in the Prehistoric Pottery Tempers of the Shell Midden Site of Samrong Sen: Implications for Early Rice Cultivation in Central Cambodia", *Aséanie, Sciences humaines en Asie du Sud-Est* 9 (2002) s. 13-34.

85 Güney Amerika pirinç endüstrisinde kölelik önemli bir rol oynarken, Güneydoğu Asya pirinç yetiştiriciliğinde köleliğin kullanımı çok daha sınırlıydı. Güneydoğu Asya'da mandala siyasi sistemi, sabit bölgesel sınırlardan ziyade dağınık güç ve örtüşen bağlılıklarla karakterize edilmekteydi. Yönetimler, merkezi bir hükümdarın otoritesini kabul eden tabi devletler olarak işlev görüyordu, ancak yerel özerklik korunuyordu. Bu adem-i merkeziyetçi yapı, köle emeğine dayanan büyük ölçekli plantasyon tarımına daha az elverişliydi. Buna ek olarak, Güneydoğu Asya'da pirinç yetiştiriciliği küçük çiftçiler ve topluluklar tarafından uzun bir geçmişe sahipti. Yeni pirinç çeşitlerinin ve teknolojilerinin tanıtılması, genellikle zorlayıcı emek sistemlerinden ziyade kültürel değişim ve ticaret ağları yoluyla gerçekleşmiştir. Bazı borç köleliği ve özgür olmayan emek biçimleri mevcut olsa da Güneydoğu Asya pirinç üretimindeki köleliğin ölçeği ve yoğunluğu Güney Amerika ile karşılaştırılamayacak kadar düşük ölçeklidir. Bkz. H. Maat & T. Van Andel, "The history of the rice gene pool in Suriname: circulations of rice and people from the eighteenth century until late twentieth century", *Historia Agraria: Revista de Agricultura e Historia Rural* 75 (2018) s. 69-91.

başta birbirlerine karşıt gibi görünseler de aslında birbirlerini tamamlayıcı büyük ve küçük gelenekler niteliğindeydi.[86]

Kamboçya'da seçkinler dışında soyağaçları tutulmadığı için 'nak ta' ya da ata halklarının aile isimleri yoktu. Böylece belirli bir yerdeki insanların sembolik ataları haline geldiler ya da bir yerde ölerek o yerin topraklarını himaye etmeye başladıklarına inanıldı. Yerleşim yerlerindeki nak ta'larla konuşulabilirdi. Ormanda ya da terk edilmiş yerlerde bulunanların daha güçlü ve daha kötü huylu olduğu düşünülürdü.[87]

Bir yer iskân edildikçe, Çin ya da Vietnam'da görüldüğü gibi nadiren de olsa, atalardan kalma gelenekler yıllar boyunca o yerin etrafında toplanmıştı.[88] Angkor öncesi kayıtlarda nak ta konusunda bilgi yoktur. Ancak modern verilerden yola çıkarak Hindu ve yerel inançlar arasında bir çatışmanın, ikisinin harmanlanmasında etkili olduğu iddia edilebilir. Aslında senkretize etme eğilimi ilk Çinli ziyaretçiler tarafından not edilmişti.

Örneğin, Şiva'nın Motan Dağı'na sürekli inişine atıfta bulunan pasajda, o dönemde saygı duyulan bir Buda adayından da bahsedilmektedir. Bazen, Şiva'nın Vişnu ile yaptığı gibi, iki Hint tanrısı birbiriyle harmanlanarak Angkor kralları tarafından çok sevilen bileşik bir tanrı olan Harihara'yı oluşturmuştu. Dünyala-

86 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 69.

87 Khmer tarihinde 'nak ta', belirli yerleri, aileleri veya toplulukları koruduğuna inanılan ataların ruhlarını veya koruyucu tanrıları ifade eder. Bu terim Khmer dilinde 'ata' ve 'ruh' kelimelerinden türetilmiş olup, kişinin atalarına koruyucu varlıklar olarak saygı duyma kavramını somutlaştırmaktadır. Tarihsel olarak nak ta, özellikle kırsal bölgelerde Kamboçyalıların ruhani ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Genellikle ikamet ettikleri düşünülen ağaçlar, dağlar ve nehirler gibi doğal özelliklerle ilişkilendirilirler. Nak ta'ya tapınma, Hinduizm ve Budizm'in bölgeye gelişinden önceki bir inanç sistemini yansıtan animizmde derin köklere sahiptir. Bkz. Kalman Dubov, *Journey to the Kingdom of Cambodia: Review & Analysis* (KD Pub., 2020).

88 D. Chandler, "The Khmer Inscriptions of Tenasserim: A Reinterpretation", *Journal of the Siam Society* 61/1 (1973), s. 51-70.

rın yaratıcısı ve yok edicisi Şiva ile koruyucusu Vişnu'nun niteliklerini birleştiren Harihara, bir dizi ilham kaynağı sağlamış ve ideal bir hükümdarın çelişkili güçleri dengede tutma becerisini ifade etmişti.[89]

Farklı dinleri harmanlama süreci, tıpkı miladın ilk yıllarında yerel Yunan ve Roma tanrılarının isimlerinin değiştirilmesi gibi,[90] yerel ruhların da Hint tanrılarının isimlerini alması anlamına geliyordu. Hindu tapınakları da genellikle Hint öncesi kutlamaların tercih ettiği yerlerin yakınına inşa edilmişti. Angkor'daki sarayın altında Neolitik döneme ait kalıntılar da bulunmaktadır.[91] Böyle zamanlarda vurgulanan şey, Kamboçya kültüründe derin kökleri olan fikirlerin, yerleşimin ve kutsallığın sürekliliğiydi. Merkezileşme ve refah dönemlerindeki atalar, Hint tanrıları haline geldi. Hinduizm ve rahip destekçilerinin gerekçeleri azaldığında ya da ortadan kalktığında tanrılar yeniden sıradan atalar haline geliverdi. Dolayısıyla Angkor'da ve 1930'larda Vietnam'daki Çam sitelerinde, Hint imgelerine ve tapınaklarına Hindistan'dan gelenler olarak değil, nak ta'nın gizemli ürünleri olarak tapınılmıştı.[92] Bunun nedeni ise kısmen, Çam ve Kamboçyalı seçkinlerin imgeleri ve tapınakları açıklamak ve meşrulaştırmak için kullandıkları literatürün yok olması ya da artık deşifre edilememesiyken, köy halkının dini yaşamlarında kullandıkları dilin Hint öncesi dönemden sömürge dönemine kadar büyük ölçüde değişmeden kalmasıydı.

89 Paul Lavy, "As in Heaven, so in Earth: The Politics of Vishnu, Siva and Harihara Images in pre-Angkorian Khmer Civilization," *Journal of Southeast Asian Studies* 34/l (2003) s. 21–36.

90 Babildeki Horus'un özelliklerinin Hristiyanlığa geçmesi gibi.

91 W. Solheim, "Regional Reports: Cambodia, Laos and Vietnam," *Asian Perspectives* 3 (1960) s. 25.

92 Paul Mus, "Cultes indiens et indigènes à Champa," *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* 33 (1933) s. 367–450.

En köklü ve yaygın olan kült, taş bir fallusu simgeleyen lingam kültüydü.[93] Bu inanç sistemi, ata ruhlarıyla, onların yetiştiği topraklar ve bu toprakların tarımsal verimliliği arasındaki ilişkiyi yansıtıyordu. Lingam, törensel olarak bir yerden başka bir yere taşınabilse de yalnızca bir noktada etkili kabul edilirdi ve her zaman bir topluluğun koruyucu simgesi olarak görülürdü. Bu nedenle Angkor döneminde hem yerel derebeyleri hem de kral tarafından sıkı bir şekilde denetlenirdi. Çin kaynaklarına göre, daha 5. yüzyılda bile Laos'un güneyindeki Lingaparvata tepesinde,[94] bir dağ tanrısına adanan insan kurbanları yapılmaktaydı. Ba Phnom gibi Lingaparvata da pek çok Angkor kralı tarafından atalarının kutsal mekânı olarak sahiplenilmişti. [95]

Funan dönemi, 6. yüzyıla kadar sürmüş ve Kamboçya'nın siyasi merkezi, bugünkü Phnom Penh'in güneyi ve doğusundaki bölgelerde yoğunlaşmıştı. Bu dönemde Hindistan ile Çin arasındaki ticaret oldukça yoğundu ve bu ticaretin önemli bir parçasını Budist dini objeler oluşturuyordu. Yerel inançlar arasında ise Şiva, Vişnu ve Buda'nın yanı sıra, özellikle *kpon* olarak bilinen dişi tanrılar gibi küçük ve yerel Hindu tanrılarına tapınma da vardı.[96] Siyasi yapı, güçlü ve merkezi bir krallıktan ziyade, köyler ve köy grupları etrafında şekillenmişti. Pirinç tarımı, bir miktar zenginlik ve sınıfsal farklılaşma sağlasa da sonraki dönemlerdeki kadar gelişmiş değildi. Ayrıca, bu döneme dair merkezileşme,

93 Şaivizm'deki Hindu tanrısı Şiva'nın soyut veya anikonik bir temsilidir.

94 Günümüzde Wat Phu olarak bilinen.

95 Claude Jacques & Philippe Lafond, *The Khmer Empire: Cities and Sanctuaries from the 5th to the 13th Century* (River Books, 2007), s. 65–69. Ayrıca bkz. Michael Coe, *Angkor and the Khmer Civilization* (Thames & Hudson, 2018) s. 76–77.

96 John K. Whitmore & Kenneth Hall, *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft,* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2020) s. 107-148. Vickery, *Society, Economics and Politics in Pre-Angkor Cambodia*, s. 151–55.

ticaret ve yerel geleneklerle ilgili bilgilerin büyük bölümü Çin kaynaklarından edinilmektedir.[97]

MS 1. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Funan Krallığı, Güneydoğu Asya'nın erken dönem uygarlıklarından biri olarak bölgenin kültürel ve siyasi yapısında derin izler bırakmıştır. Mekong Deltası'nda, günümüz Kamboçya, Vietnam, Tayland ve Malezya'nın bazı bölgelerini kapsayan bir coğrafyada kurulan Funan, yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekte de önemli bir ticaret merkeziydi.

Funan halkının kökenleri hâlâ bilim insanları arasında tartışmalıdır. Kimileri halkın ağırlıklı olarak Mon-Khmer kökenli olduğuna inanırken, bazıları ise çok etnikli bir toplum yapısına sahip olduklarını savunur. Etnik tartışmalar bir yana, Funan'ın Hint kültüründen yoğun biçimde etkilendiği açıktır. Kraliyet

97 Çin tarihi kaynakları, birkaç temel faktör nedeniyle Güneydoğu Asya tarihini anlamak için çok önemlidir. İlk olarak, özellikle 16. yüzyıldan önce güneydoğu Asya devletlerine ait yerli yazılı kayıtların azlığı, dış kaynaklara güvenmeyi gerektirmektedir. Ming Shi-lu gibi Çin hanedan tarihleri, Çin ve Güneydoğu Asya devletleri arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimlere dair çok değerli bilgiler sunmaktadır. Bu anlatılar genellikle ticaret, diplomatik misyonlar ve yerel geleneklere atıfta bulunarak bölgenin tarihsel anlatısını yeniden inşa etmeye yardımcı olur. İkinci olarak, Çin'in baskın bir bölgesel güç olarak tarihsel rolü, Güneydoğu Asya siyasetini ve kültürünü etkileyen bir haraç sistemi kurmuştur. Funan ve Srivijaya gibi birçok Güneydoğu Asya krallığı, Çin ile haraç ilişkisine girerek yönetimlerini ve uluslararası konumlarını şekillendirmiştir. Bu dinamikleri anlamak, Güneydoğu Asya'nın gelişiminin daha geniş tarihsel bağlamını kavramak için elzemdir. Son olarak ise Çin kaynakları Güneydoğu Asya toplumlarına dair farklı bir bakış açısını yansıtmakta, genellikle Çinli yetkililerin ve tüccarların etkileşimlerini ve algılarını vurgulamaktadır. Bu benzersiz bakış açısı, tarihçilerin yerel anlatıları Çin'den gelenlerle karşılaştırmasına ve böylece bölgenin karmaşık tarihinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak tarihsel söylemi zenginleştirir. Bkz. Arturo Oropeza García, "The Role of Chinese History and Culture in East and Southeast Asia", *The Role of the Southeast Asian Nations and the New Global Order* içinde, ed. Oropeza García & Héctor Arturo, Evi Fitriani (University of Mexico Institute of Legal Research, 2022), s. 22-67.

sarayında Sanskritçenin kullanılması, Hinduizm ve Budizm'in yaygınlaşması, Hint astronomisi, hukuk sistemleri ve edebiyatının benimsenmesi bu etkileşimin belirgin örneklerindendir.

Funan'ın yükselişi, MS 1. yüzyılda Çin ile Hindistan arasında gelişen yeni ticaret yollarının bölgedeki yerleşimlerin artmasına katkıda bulunmasıyla başladı. Vietnam'daki Oc-Eo limanında bulunan Roma sikkeleri, Hint mücevherleri ve Budist eserler, Funan'ın bu dönemde güçlü bir ticaret devleti olduğunun somut kanıtlarını sunar. Ticaretin getirdiği refah sayesinde Funan, 3. yüzyılın başlarında Kral Fan Shih-man yönetiminde zirveye ulaşarak Kamboçya, Vietnam, Laos, Myanmar ve Malezya'nın bazı bölgelerine nüfuzunu yaymıştı.[98]

Krallık, yalnızca ticaretle değil, altyapı ve kentsel planlama açısından da dönemi için ileri bir uygarlıktı. Gelişmiş bir kanal sistemi ile ulaşım ve sulamayı kolaylaştırarak pirinç tarımını verimli hâle getirdi. Arkeolojik buluntular, surlarla çevrili köyler, saraylar ve düzenli yerleşim alanlarıyla örgütlü bir kent yaşamını gözler önüne serer. Funan, kralının "Dağların Kralı" unvanını taşıdığı bir monarşiyle yönetiliyordu. Bu unvan, "phnom" (dağ) kelimesinden türetilmiş olabilir ve bölgeye adını veren unsurlardan biridir. Krallık, yerel geleneklere saygılı, yarı-feodal bir yönetim sistemi kurarak hem yerel kimliklerin korunmasını hem de güçlü bir bürokrasinin oluşmasını sağlamıştı.[99]

Ekonomik gücünün temelini ise deniz ticareti oluşturuyordu. Stratejik konumu sayesinde Funan, Çin, Hindistan ve Akdeniz dünyası arasında baharat, ipek ve değerli lüks eşyaların ticaretinde bir köprü görevi gördü. Krallığın refahı, yalnızca lüks malların dolaşımıyla değil, aynı zamanda saray çevresinde kul-

98 Kenneth R. Hall, "The 'Indianization' of Funan: An Economic History of Southeast Asia's First State", *Journal of Southeast Asian Studies* 13/1 (1982) s. 81–106.

99 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 74.

lanılan gümüş tabaklar ve vergilerin altın, inci ve parfümlerle ödenmesi gibi unsurlarda da kendini gösteriyordu. Funan'ın ticari gücü, bölgedeki ticareti kontrol altına alan tekeller ve daha sonra etkisi diğer imparatorluklarda da görülecek olan erken bir merkantilist sistem ile daha da sağlamlaştırıldı. Ancak bu deniz ticaretine bağımlılık, ticaret yollarındaki değişimler ve Sumatra merkezli Srivijaya gibi rakip güçlerin yükselmesi nedeniyle Funan'ın zayıflamasına ve nihayetinde çöküşüne yol açtı.[100]

Funan'ın kültürel mirası, yalnızca sınırları içinde değil, Güneydoğu Asya'nın genelinde etkili oldu. Krallık, Hinduizm ve Budizmin bölgeye yayılmasında önemli bir kanal işlevi gördü ve Güneydoğu Asya'nın Hintleşme sürecine büyük katkı sağladı. Tuğla ve taş mimarisiyle şekillenen Funan sanat anlayışı, sonraki dönemlerde Khmer ve Çam mimari tarzlarının gelişimini etkiledi. Funan'ın etkisi, yalnızca kültürel yapılarla sınırlı kalmadı; Funan hükümdarlarının soyundan geldiğini iddia eden Java merkezli Sailendra Hanedanı ve Melaka ile Brunei Sultanlıkları da bu mirasın devamı olarak kabul edildi.[101] Ayrıca, Funan kıyılarından Malay Yarımadası'na göç eden halkların burada Chi Tu (Kızıl Toprak Krallığı) adıyla kendi Khmer geleneklerini sürdüren bir yapı kurduklarına da inanılmaktadır.[102]

Refahına rağmen Funan, 6. yüzyılda iç savaşlar ve hanedan çekişmeleri nedeniyle gerilemeye başladı. Krallığın deniz ticaretine bağımlılığı ve değişen ekonomik koşullara uyum sağlayamaması, onu düşman komşularının saldırılarına karşı savunma-

100 Hall, "The 'Indianization' of Funan". Miriam T. Stark, "From Funan to Angkor", *The Regeneration of Complex Societies After Collapse* içinde, ed. Glenn M. Schwartz & John J. Nichols (Tucson: Arizona State University, 2010), s. 144-197.

101 Bkz. Roland St. John Braddell, *A Study of Ancient Times in the Malay Peninsula and the Straits of Malacca and Notes on Ancient Times in Malaya*, (Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 1980) s. 240-50.

102 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 79.

sız hale getirdi. 6. yüzyılın sonlarında Funan, kendine bağlı vasal devleti olan Chenla tarafından fethedildi ve emildi. Funan'ın düşüşü, Güneydoğu Asya tarihinde bir dönemin sonunu ve yeni bir bölümün başlangıcını işaret etmekteydi. Khmer dilindeki ilk yazıt, Funan'ın çöküşünden kısa bir süre sonrasına dayanır ve bu da bölgedeki Khmer halkının artan etkisini göstermektedir. Güney Kamboçya'da Khmer yazıtlarının sayıca fazlalığı, bölgede daha da eski bir Khmer varlığının göstergesi de olabilir.[103]

7. ve 8. yüzyıllarda, Funan (ve Güneydoğu Asya'nın diğer yerlerindeki benzerleri) gibi Kamboçya'daki kıyı ticaret devletlerinin, Kamboçya örneğinde toplu olarak Chenla terimiyle bilinen, daha iç kesimlerdeki siyasi yapılara dönüştüğü veya kaybolduğu açıktır.[104] Bu yeni krallıkların zenginliği, geçimlik tarım ve ticaretten ziyade, öncelikle yaygın pirinç tarımından ve insan gücünün seferber edilmesinden kaynaklanıyordu. Günümüzde mimari, heykel ve yazıtlarda varlığını sürdüren Hindistan'dan gelen ideolojiler, bu toplumları şekillendirmede ve yönlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Ritüeller zaman geçtikçe zenginlikle ilişkilendirilmiştir ve zenginlik, bir devlet oluşturma sürecinde doğaüstü becerilerle kuvvetlendirilmiştir.[105] Ancak, günümüze ulaşan belgelerden bu süreci detaylandırmak mümkün değildir. Kamboçya tarihinin kapsamı açısından önemli olan durum ve olgu, 7. ve 8. yüzyıllardaki coğrafi ve ekonomik değişimlerin 14. ve 15. yüzyıllarda tersine dönmüş olmasıdır ve tıpkı ilk değişiklik dizisinin 9. ve 10. yüzyıllarda Angkor'un oluşumuyla ilişkilendirilebileceği gibi, ikinci değişiklik dizisinin de bugünkü Phnom Penh bölgesinde merkezlenmiş, daha az anıtsal, daha

103 A.g.e., s. 81.

104 Minh Giang Vu, "FUNAN (Phu Nam) from a new perspective", *The VMOST Journal of Social Sciences and Humanities* 64/3 (2022) s. 71-85.

105 Jonathan Friedman, *System, Structure, and Contradiction: The Evolution of 'Asiatic' Social Formations* (Alta Mira Press, 1998) s. 341–44.

az iddialı ve biraz daha dışa dönük bir devletin kurulmasıyla ilişkilendirilebileceğidir.[106] Bu şekilde Angkor öncesi Kamboçya'ya dair bir girizgâh yaptıktan sonra artık efsanevi Funan'a geçebiliriz.

Antik Funan ve Oc-Eo

Kim olurlarsa olsunlar, MS 1. yüzyılın başlarında Kamboçya sakinleri Hindistan kültüründen etkilenerek yüksek bir uygarlık seviyesine ulaşmışlardı. Funan olarak bilinen bir yönetim (ya da belki de bir grup yönetim), varlığına ve yaşam biçimine dair kapsamlı bir kayıt bırakmıştır. Angkor öncesi uzman Michael Vickery, Funan'ın birleşik bir devlet olduğunu varsaymaya karşı uyarıda bulunmuştur. Ona göre bu siyasi yapı aşağı Mekong deltasındaki liman kentlerinin gevşek bir ittifakı olması mümkündür.[107] Ancak büyük su kanallarının varlığı, bu tür projeler için gereken çok sayıda işçiyi planlayıp yönetebilecek güçlü bir devlet gücüne işaret etmektedir. Bu tür bir işgücü, verimli bir tarım ve etkin bir vergi toplama sistemi ile üretilen, düzenli gıda kaynaklarına bağlı olabilirdi. Öte yandan, Antik Yunan ve Rönesans İtalya'sının şehir devletlerinin, kapsayıcı ulusal ya da uluslar üstü yönetimler tarafından yönlendirilmeden bayındırlık işleri ve büyük anıtlar inşa edebildiğini de biliyoruz, dolayısıyla Vickery, muhtemelen Angkor öncesi Kamboçya konusunda haklı görünmektedir.[108]

Çinli vakanüvisler, Fan Shih-Man'ın Funan'ın ilk kralı olduğunu iddia etmektedir, ancak gerçek adının bu olup olmadığını ya da gerçekten ilk kral olup olmadığını ya da dönemin diğer

106 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 86.

107 M. Vickery, "5. Some Remarks on Early State Formation in Cambodia", *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde, (Singapore: ISEAS Publishing, 1986) s. 95-116.

108 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival,* s. 2.

beyler veya küçük şeflerinden çok daha geniş bir bölgeyi yönetip yönetmediğini söylemenin bir yolu yoktur. Fan Shih-Man adının Güneydoğu Asya dillerinden hiçbiriyle ilişkisi yoktur. Çünkü yerli bir adın Çince bozulmuş halidir.[109] Lawrence Palmer Briggs, Fan'ın Kamboçya'da daha sonraki birçok kralın ve küçük kralın ismine eklenen ve koruyucu anlamına gelen Sanskritçe 'varman' son ekinin bozulmuş hali olabileceğini değerlendirmiştir.[110] Vickery ise Fan'ın Angkor'dan önce yok olan Khmer-Mon Pon'un bozulmuş hali olduğunu daha makul bir şekilde savunmaktadır.[111]

Aynı şekilde Funan sakinlerinin etnik kökenini bilmemizin bir yolu da yoktur. Ancak Vickery, 'pon' gibi kelimelerin kökenleri hakkındaki düşüncelerinde haklıysa, belki de onları proto-Khmerler olarak adlandırabiliriz. Günlük hayatta hangi dili konuştuklarını bilmiyoruz. Funan, okuryazar ve Hintlileşmiş bir toplum olmakla birlikte, Çinlilerin kendi kütüphanelerindeki kayıtlar, sıcak ve nem nedeniyle kaybolmuştur ve 7. yüzyıl öncesine ait tüm taş yazıtlar Sanskritçedir. Aslında Funanlıların kendilerini nasıl adlandırdıklarını bile bilmemize imkân yoktur. Funan'ın kendisi ince bir kelimedir ve akademisyenler bunun Khmerce 'phnom' kelimesinin bozulmuş hali olabileceğini öne sürmüş olsalar da daha fazla kanıt ortaya çıkmadıkça bu durum bir iddia olarak kalacaktır. Öte yandan, Khmer folkloruna göre

---

109 Çince (tonlamalı, hece tabanlı) ile Khmer dili (Avustroasya dil ailesi, alfabe tabanlı) arasında temel yapısal farklar vardır. Çinli tarihçiler, Khmer dilindeki sesleri Çince karakterlerle tam olarak karşılayamadı. Örneğin, Khmerce bir isim olan Jayavarman, Çince kayıtlarda Cha-yeh-po-mo gibi karakterlerle yazılmıştı. Bu, orijinal sesin Çince karakterlerle yaklaşık temsilidir. Kenneth R. Hall, "The 'Indianization' of Funan: An Economic History of Southeast Asia's First State" *Journal of Southeast Asian Studies* 13/1, (1982) s. 81–106.

110 Lawrence Palmer Briggs, "The Khmer Empire and the Malay Peninsula" *The Far Eastern Quarterly* 9/3 (1950) s. 256–305.

111 M. Vickery, "5. Some Remarks on Early State Formation in Cambodia".

Kamboçya halkı Funan zamanında Mekong deltasındaki Angkor Borei'de bir kasaba inşa etmişti. Ancak folklor, yer ve olaylara kesin tarihler koyamaz ve 7. yüzyıla kadar aşağı deltada Khmerce konuşanların varlığını destekleyen hiçbir kanıt da yoktur.[112]

Funan hakkında bilinenler üç kaynaktan gelmektedir: Çin hanedan kronikleri, Sanskritçe taş yazıtlar ve arkeolojik kayıtlar. Krallığın en eski anlatımı MS 265-419 yılları arasındaki 'Chinshu' ya da Chin Hanedanlığı tarihinde yer almaktadır.[113] Yazarların genellikle anlattıkları olaylardan yüzlerce yıl sonra ve kulaktan dolma ve ikinci el kayıtlara dayanarak yazdıkları göz önüne alındığında, güvenilirliği tartışma konusudur. Bununla birlikte kronikler, bize geçmiş bir uygarlığa dair bazı ilginç ayrıntılar da vermektedir. Kayıtlar, sıradan insanların başlangıçta şehirlerinin sokaklarında bile çıplak gezdiklerini ve 'çirkin, siyah ve bulanık saçlı' olduklarını ifade eder. Esasında bu durum açık ten rengine değer veren ve tropik toprakların 'barbarlarını' reddeden etnosentrik Çinlilerin yaygın ve haksız bir eleştirisidir.[114] Şaşırtıcı bir şekilde, Funanlılar aynı zamanda barışçıl ama savaşçı, dürüst ama kurnaz olarak tanımlanırlar. Muhtemelen, sıradan insanlar gibi, onlar da insani özelliklerin bir karışımıydı, ancak tutarsızlıklar belki de birden fazla yazara, kötü düzenlemeye veya yazarların elindeki karışık verilere işaret etmektedir.[115]

Funanlılar, daha sonraki Khmerlerin aksine, Hindistan ve Çin ile ticaret yapan ve Çin imparatorlarına haraç gönderen denizciler gibi görünmektedir. Funan'ın başkenti bilinmemektedir.

---

112 Ancak bu durum, onların var olmadığı anlamına gelmez. Bkz. Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 15.

113 Paul Wheatley, "The Malay Peninsula as Known to the Chinese of the Third Century A.D." *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 28/1 (1955) s. 1–23.

114 K. R. Hall, "The 'Indianization' of Funan: An Economic History of Southeast Asia's First State" s. 81–106.

115 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 18.

Modern yazarlar tarafından Mekong deltasında ya da ona oldukça yakın bir konumda bulunan Vyadhapura, Angkor Borei, Banteay Prei Nokor ve hatta Prey Veng için çelişkili başkent iddialarında bulunulmuştur.[116] Bir başka Funan merkezi olan ve bugün Camau yarımadası olarak adlandırılan bölgedeki liman kenti Oc Eo, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransız arkeolog Louis Malleret tarafından kazılmıştı.[117] Oc Eo'nun geometrik olarak düzenlenmiş olması, her ne kadar coğrafi olarak sınırlı bir otoriteye sahip olsa da yine güçlü bir devlet tarafından planlandığını göstermektedir. Geriye bazı tuğla binaların kalıntıları kalmıştır. Deltanın alüvyonlarında taş nadiren bulunurdu ve sıradan halkın ahşap ya da bambu evleri çoktan yok olmuştu. Tuğla binalar muhtemelen tapınak ve/veya anıt mezarlardı, ancak basit bir tasarıma sahiptiler ve Angkor'un daha sonraki tapınaklarında olduğu gibi kabartmalar barındırdıkları görülmemekteydi.[118]

Oc Eo'daki ilgi çekici yapılardan biri, Malleret tarafından 'Bina A' olarak adlandırılan kare tuğla bir yapıydı. Malleret, bunun belki de Hindistan'daki Parsilerin ölülerini akbabaların yemesi için bıraktıkları yükseltilmiş platformlara benzer bir 'sessizlik kulesi' olabileceğini düşünmüştü.[119] Diğer yazarlar buna

116 Minh Giang Vu, "FUNAN (Phu Nam) from a New Perspective", *Journal of Social Sciences and Humanities* 64/3 (2022) s. 71-2.

117 Bkz. Louis Malleret, "Les Dodécaèdres d'or Du Site d'Oc-Èo", *Artibus Asiae* 24, 3/4 (1961), s. 343–50.

118 T. H. P. Nguyen, "Oc Eo culture: A case study of Oc Eo artifacts in southern Vietnam", *CTU Journal of Innovation and Sustainable Development,* 3, (2016) s. 133-142.

119 Hindistan'daki Parsiler, Zerdüştlük inancına bağlı bir topluluktu ve ölü gömme ritüellerinde geleneksel olarak Dakhma ya da daha yaygın adıyla "Sessizlik Kuleleri" kullandılar. Bu yapılar, genellikle şehirlerin dışında, yüksek ve izole edilmiş alanlarda inşa edilirdi. Parsiler, ölü bedenlerin toprağı, suyu veya ateşi kirleteceğine inandıkları için cesetleri bu kutsal olarak gördükleri unsurlardan uzak tutmayı tercih etmişlerdi. Sessizlik Kuleleri dairesel bir yapıya sahipti. Cesetler, kulelerin üst kısmındaki taş platformlara yerleştirilir. Bu platformlar, erkekler, kadınlar ve çocuklar

itiraz etmiş, Funanlı ölülerin delta sularına atıldığına ve muhtemelen timsahlar tarafından yenildiğine dair Çin kayıtlarına dikkat çekmişlerdir. Kamboçya'nın başka yerlerinde olduğu gibi, arkeolojik alanların daha fazla araştırılması 70'lerdeki savaş, iç karışıklık ve uluslararası izolasyon nedeniyle kesintiye uğramıştır.[120]

Su, Funanlılar için yaşamın önemli bir unsuruydu. Deltaya yılda ortalama 2540 milimetre yağış düşer ve Mekong'un dağıtım ağından muazzam miktarda su akardı. Bazı yazarlar Funan kanallarının sulamaya dayalı Angkor'un varsayılan 'hidrolik şehri' için bir model olduğu sonucuna varmış olsa da aslında Funan'ın ünlü halefi gibi mevsimsel olarak çok az değil, çok fazla suyu vardı. Alçak ve bataklık delta topraklarında tarım yapabilmek için fazla suyun Mekong'un kollarına akıtılması ve sel baskınlarını önlemek için gerekli önlemlerin alınması gerekiyordu. Esasen kanallar drenaj içindi.[121] Ayrıca, Oc Eo'nun Angkor Borei ve ticaret amaçlı diğer merkezlere bağlanan iletişim yolu olarak da hizmet etmiş olması mümkündür. Oc Eo'nun kendisi de Venedik gibi, Çinlilerin timsah kaynadığını söylediği kanallar üzerine inşa edilmiş gibi görünmektedir.[122]

Çin kayıtları bize halkın gelenekleri hakkında ilginç ayrıntılar verirler. Modern Khmerler gibi Funanlılar da ahşap ya da

için ayrı bölmelere sahipti. Bedenler burada doğanın döngüsüne bırakılırdı; özellikle akbabalar gibi leşçil kuşlar cesetleri hızla tüketirdi. Bu sürecin, Zerdüştlüğün temel ilkelerinden biri olan doğanın saflığını koruma amacına hizmet ettiği değerlendirilirdi. Günümüzde, Hindistan'da Parsilerin yoğun olarak yaşadığı Mumbai gibi yerlerde bu gelenek hâlâ sürdürülse de akbaba nüfusunun azalması nedeniyle uygulama zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durum, Parsilerin bazı modern defin yöntemleri aramalarına yol açmıştır.

120 Louis Malleret, "La Statue De Ganeça De Rochefort-Sur-Mer", *Arts Asiatiques* 3, 3 (1956), s. 211–24.

121 Drenaj, bir alandaki fazla suyun boşaltılması işlemini ifade eder.

122 Paul Bishop vd., "OSL and radiocarbon dating of a pre-Angkorian canal in the Mekong delta, southern Cambodia", *Journal of Archaeological Science*, 31/3, (2004) s. 319-336.

bambudan yapılmış, palmiye sazından çatıları olan ve kazıklar üzerinde yükselen basit evlerde yaşıyorlardı. Temel gıdaları, bugün olduğu gibi, akarsularda ve bataklıklarda bol miktarda bulunan pirinç ve balıktı. Ayrıca portakal ve nar gibi meyveler yetiştirip yiyorlar ve şeker kamışı yetiştirip belki de alkollü içecekler için suyunu fermente ediyorlardı.[123] Fransız Paul Pelliot, ölülerin yasını tutmak için başlarını tıraş ettiklerini, hükümdarlarının emriyle çıplaklıklarını örtmek için peştamal giydiklerini ve eğlenmek için horoz ve domuz dövüşlerini izlediklerini anlatır.[124]

> "*Kralları Brahmanların öğretilerine bağlıdır. Altın ve gümüşten yapılmış insan figürleri vardır; büyük olanları 3 chi (90 cm) küçük olanları ise 1 chi (30 cm) uzunluğundadır. Hepsinin başı açıktır ve müzik eşliğinde ritüeller yaparlar. Ayrıca taştan oyulmuş tanrı heykelleri ve Budist tapınakları bulunur. Tüm bu yapılar iç kısımlarda yer alır ve yedi değerli mücevherle süsleniştir*."[125]

Funanlılar ayrıca ileri metalürji teknolojisine de sahipti. Bronz ve demir aletler kullanıyorlardı ve bazıları günümüze kadar ulaşan ve müzelerde sergilenen karmaşık bronz süs eşyaları tasarlayıp üretebiliyorlardı.[126] Kölelik, oldukça tabakalaşmış olması gereken bir toplumun ayrılmaz bir parçasıydı. Adalet ilkeldi ama muhtemelen bir hukuk düzenlemesi de vardı ve Hindistan'da ve Angkor'da ve Angkor sonrası Kamboçya'da olduğu gibi ceza uygulamalı yargılamayı içeriyordu. Bir şüphelinin ma-

123 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 2.

124 Bkz. Paul Pelliot, "L'édition Collective Des Œuvres de Wang Kouo-Wei" *T'oung Pao* 26, 2/3 (1928) s. 113–82.

125 Xiao Zixian, *Nan Qishu* (Book of Southern Qi), Chap. 58, "Dongnan yi zhuan" (Records of the Eastern and Southern Barbarians), 6th century CE.

126 Siran Liu vd., "Micro-slag and "invisible" copper processing activities at a Middle-Shang period (14th-13th century BC) bronze casting workshop", *Journal of Archaeological Science* 122 (2020), s. 1-11.

sumiyetine, her yerde bulunan timsahlara atıldıktan sonra yenmemesi durumunda karar verilebilirdi.[127]

Bazı yazarların yaptığı gibi, bölgedeki medeniyetlerin Hindistan'dan gelen göçmen dalgaları tarafından inşa edildiğini öne süren bir kanıt olmasa da Hint kültürel etkisi, Funan gibi toplumların şekillenmesinde çok önemliydi. Hintli tüccarlar bölgeye en azından MS 1. yüzyılda gelmiş ve Funan batıda İran ve Avrupa'ya, kuzeyde ise Çin'e kadar uzanan bir ticaret yolları sistemine bağlanmıştı.[128] Çin kroniklerine göre, Funanlıların güçlü bir donanması da vardı, bu da ticaret yapmak için denizlere açıldıklarını göstermektedir.[129] Funan sitelerinde yapılan kazılarda Roma sikkeleri ortaya çıkarılmıştır,[130] ancak Funanlı denizcilerin Avrupa'ya kadar seyahat etmiş olması pek olası değildir ve sikkeler muhtemelen Funan'a ulaşmadan önce kıtalar ve okyanuslar arasında birçok kez el değiştirmiştir.[131]

Hint etkisi her şeyden önce dini ve kültüreldi, ancak bunun siyasi sonuçları da olabilir. Funanlılar Sanskritçeyi, Avrupa

---

127 Kenneth R. Hall, *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development 100-1500* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2010). Benzer bir durum Sümer ve Babil medeniyetlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

128 Weiwei Wang vd. "Earliest curry in Southeast Asia and the global spice trade 2000 years ago", *Sci. Adv.* 9 (2023) s. 1-12.

129 "Onlar için gemi bir arabadır, kürekler ise atlarıdır….. Büyük gemilerin uzunluğu 20 zahn'dan fazladır (60 metre). Suyun üstündeki yüksekliği 2-3 zhang (6-9 metre) kadardır." Yao Silian, *Liang Shu* (Book of Liang), Chapter 54, "Zhuguo zhuan" (Records of Various States), compiled ca. 629–636 CE. "Savaş gemileri vardır, silahları ise Lin Yi (Champa) ile benzerdir…." Fang Xuanling et al. *Jin Shu* (Book of Jin). Chapter 97: "Siyi zhuan" (Records of the Four Barbarians). Compiled ca. 646–648 CE. "Kralları büyük koyda hüküm sürer, deniz suları 3000 li (yaklaşık 1500 km) geriye akar…." Xiao Zixian, *Nan Qishu*.

130 Wilhelm G. Solheim, "Southeast Asia and the West", *Science* 157 (1967) s. 896-902.

131 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 18.

toplumlarının daha sonra ayin ve entelektüel amaçlar için Latinceyi kullandığı gibi benimsemişlerdir. MS 3. yüzyılda Çinli seyyahlar Sanskritçe kitaplardan oluşan geniş koleksiyonlara sahip büyük kütüphaneler görmüşlerdi. Ancak bunların hiçbiri, böceklerden ve nemden kurtulamamıştır. Ayrıca bunların 19. yüzyıl Kamboçya'sında hâlâ kullanılmakta olan ve birbirine dikilmiş ya da yapıştırılmış palmiye yapraklarından yapılmış dini kitaplara benzemeleri muhtemeldir. Belki de Çinli seyyah Zhou Daguan'ın daha sonra Angkor'da gözlemlediği kitaplar gibi, sayfalar siyaha boyanmış ve üzerlerine keskin bir kalemle yazılar yazılmış ya da çizilmiş olabilir.[132]

Hintliler, kesinlikle Şiva, Brahma ve Vişnu'ya tapınan Hindu dinini ve dünyanın merkezi olarak okyanuslarla çevrili Meru Dağı fikrini içeren Hindu dünya görüşünü buralara aktarmışlardı. Tapınakların tepelere inşa edilmesi de ve bu alanların çevresinde su bulunması, bunun kanıtı olarak değerlendirilebilmektedir. Kamboçya'da bu döneme ait erken Budist sanatı örnekleri de bulunmaktadır. Bugün Kamboçya'da Budizm'de olduğu gibi o günlerde de Hint dininin daha önceki halk dinleri ve batıl inançlarla harmanlanmış olması muhtemeldir.[133]

Funan'ın Düşüşü

Çin kayıtlarına göre, Funan'ın son kralının adı Rudravarman'dır[134] ve Çinlilerin gözünde en önemli özelliği MS

[132] Yerel halk yazı yazmak için siyaha boyanmış deri veya palmiye yaprakları (talipot) kullanır. Keskin bir metal kalemle üzerine kazıyarak yazarlar; bu yöntemle yazılan metinler, Çin'deki mürekkep ve fırza kıyasla oldukça farklıdır…. Daguan Zhou & Peter Harris, *A Record of Cambodia: The Land and Its People* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2007), s. 52.

[133] Julia Estève, "Gods and Temples", *The Angkorian World* içinde. Ed. Mitch Hendrickson, Miriam T. Stark, Damian Evans (Routledge, 2023), s. 423-434.

[134] Nancy H. Dowling, "A New Date for the Phnom Da Images and Its Implications for Early Cambodia" *Asian Perspectives* 38/1, (1999) s. 51–61.

539 yılında Pekin'de İmparatora canlı bir gergedan hediye etmiş olmasıdır.[135] Bundan sonra tarihi kayıtlar biraz daha bulanıklaşır. Uzun yıllar boyunca Funan'ın kuzeyde Chenla adında daha güçlü bir başka devletin yükselişiyle tehdit edildiği için gerilediği ya da yok olduğu değerlendirilmiştir. Yine Funan gibi Chenla da yerli bir kelimenin Çince bozulmuş halidir, ancak ne olduğu tam olarak bilinmemektedir.[136]

7. yüzyıl Kamboçya'sına dair Çince bir anlatı vardır, ancak bu anlatı Ma Touan-Lin tarafından 13. yüzyılda, anlattığı olaylardan yüzlerce yıl sonra yazılmıştır. Pek çok ayrıntı içermesine rağmen, yazarın Funan'ın bir ada olduğuna inandığı göz önüne alındığında şüpheci olmakta fayda vardır.[137] Çin kaynakları ayrıca, 6. yüzyılın sonlarında yaşamış olan ve daha sonra Coedès'in Funan kraliyet soyundan gelmiş ve daha iç kesimlerden bir Khmer ailesiyle evlenmiş olabileceğine inandığı biri olan Kral Bhavavarman'dan da bahsetmektedir.[138] Hatta bazı yazarlar biri Kara Chenla'sı, diğeri ise Su Chenla'sı olarak adlandırılan iki

---

135 Çin'de gergedan nadir ve egzotik bir hayvandı. Özellikle gücün ve dayanıklılığın sembolü idi. Bilhassa Han hanedanlığı zamanında gergedan derisinden yapılan zırhlar değerli sayılırdı. Paul Pelliot, "Le Fou-nan," *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient 3* (1903), s. 268. Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival,* s. 13. *Kral…. Daye döneminin onikinci yılında (MS 616), elçiler göndererek yerel ürünler sundular, çok sayıda gergedan ve fil vardı….* Wei Zheng et al., *Sui Shu* (Book of Sui), Chapter 82, "Nanman zhuan" (Records of the Southern Barbarians), compiled ca. 636–656 CE.

136 Ilia Kolnin, "Cambodia's Decline and the Fall of Angkor as Pictured in the Chinese Sources during the Yuan and Early-Middle Ming dynasties (Late XIII- Early XV cc.)" *RUDN Journal of World History* 14/4 (2022) s. 461-484.

137 Ancak Ma Touan-Lin'in buna inanmış olması mümkündür, çünkü Funan şehirlerinden biri ya da birkaçı deltadaki adalarda inşa edilmiş olabilir. Bkz. N. Caldararo, "Beyond Zero Population: Ethnohistory, Archaeology and the Khmer, Climate Change and the Collapse of Civilizations", *Anthropol* 3/154 (2015), s. 1-5.

138 George Coedes, "Inscription De Bhavavarman Ii Roi Du Cambodge", *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 4/3 (1904) s. 691–97.

Chenla olduğunu iddia etmiştir.[139] Bu durum muhtemelen Kamboçya topraklarının bir dizi prensliğe bölündüğü dönemdeki karışıklığın bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Chenla'nın nerede olabileceği konusunda bile bir fikir birliği olmadığı gibi, iddia ve karşı iddiaları destekleyecek sağlam kanıtlar da yoktur. Bazı anlatılar Chenla'yı bugün güney Laos'ta bulunan Champassak bölgesine yerleştirmektedir.[140] Ancak Michael Vickery, komşu Dangrek bölgesinin reisleri tarafından bırakılan yazıtlarda Chenla'dan hiç bahsedilmediğini ve Chenla'nın büyük olasılıkla modern Kamboçya devletinin sınırları içinde, batıda Büyük Göl ile doğuda Kampot, Takeo veya Kompong Speu arasında bir yerde ve Mekong Vadisi içinde var olduğunu belirtmektedir.[141] Asıl soru Chenla'nın birleşik bir devlet mi olduğu yoksa Kamboçya'nın 6., 7. ve 8. yüzyıllarda bir dizi prensliğe mi bölündüğüdür. Muhtemelen ikinci durum söz konusu olabilir.[142] Vickery'nin de belirttiği gibi, 7. yüzyıldan itibaren Khmer epigrafisinde bir patlama yaşanmış ve kaydedilen en eski Khmer taş yazıtı MS 612 yılında Angkor Borei'de bulunmuştur. Bunların hiçbiri Çinlilerin Chenla olarak adlandırdığı yere atıfta bulunmamaktadır.[143] Muhtemelen Funan'ın düşüşü göreceliydi ve güç Mekong boyunca çok sayıda küçük krallığa devredildi. En azından açık olan durum, bu dönemde aşağı Mekong Vadisi ve deltasında yaşayan insanların Kamboçya dili-

139 Michael Vickery, "What and Where was Chenla?", *Recherches nouvelles sur le Cambodge Publiées sous la direction de F. Bizot* içinde, Ed. F. Bizot, (Paris: École française d'Extrême-Orient, 1994).

140 Dougald J.W. O'Reilly, *Early Civilizations of Southeast Asia*, (AltaMira Press, 2006) s. 77-8.

141 Michael Vickery, "What to do about the Khmers" *Journal of Southeast Asian Studies* 27/2 (1996) s. 389–404.

142 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival,* s.14.

143 Michael Vickery, *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia: The 7th -8th Centuries*, (Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for UNESCO, 1998) s. 45-50.

nin erken dönem bir biçimini konuşan modern Khmerlerin ataları olduğudur. Angkor öncesi dönemin son yılları Khmerler için karanlık bir dönem gibi görünmektedir. Muhtemelen Cava'lılar 8. yüzyılda Kamboçya'yı işgal etmiş ve Khmer krallarına vasal statüsünü dayatmışlardı.[144]

Gezgin bir Arap tüccar olan Suleiman, hoşnutsuz bir Kamboçya hükümdarının, belki de Kral Mahipativarman'ın, Zabag (Cava) Sultanı Saliendra'nın kellesinin kendisine bir tepside sunulmasını istediğini kaydetmiştir.[145] Saliendra ise bunu duymuş ve asi vasalını cezalandırmaya karar vermişti.[146] Gönderdiği birlikler Khmerleri kaçırttı, yakalanan Khmer kralının başı kesildi ve kafası Saliendra için bir tepsiye konarak kendisine takdim edildi.[147]

Bu dönemler Khmerler için son derece sıkıntılı olsa da zorluklardan zaferle çıkıldı. 8. yüzyılın son yıllarında, halkı için endişeli bir Khmer kralı olan Jayavarman II, başkentini aşağı Mekong'dan Büyük Göl'ün kuzeyindeki bugünkü Siem Reap bölgesine taşımaya karar verdi.[148] Vickery, Jayavarman II'nin Kamboçya'nın doğusundan, Çam topraklarına yakın bir yerden gelmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade eder.[149] Büyük olasılıkla, yetişkinliğe ulaştığında birçok Khmer kralı arasında önemsiz bir kralcık olarak görülmekteydi. Yine de büyük işler başarmış-

144 Kenneth R. Hall, "The 'Indianization' of Funan: An Economic History of Southeast Asia's First State" *Journal of Southeast Asian Studies* 13/1 (1982) s. 81–106.

145 Aditya Pratama Widodo, "In the Middle Kingdom: A Historical Survey on the Arabs and Persians Ventures in China, 600s–1300s", *IIUM Journal of Religion and Civilisational Studies* 7/1 (2024) s. 4-20.

146 Lawrence Palmer Briggs, "The Hinduized States of Southeast Asia: A Review", *Far Eastern Quarterly* 7/4 (1948) s. 376–393.

147 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 14.

148 James St. Julian, "The Tale of the Khmer King and the Maharaja of Zabag" *Teaching History* 48/1 (2014) s. 59–63.

149 Michael Vickery, "The Reign of Sūryavarman I and Royal Factionalism at Angkor" *Journal of Southeast Asian Studies* 16/2 (1985) s. 226–44.

tır. Khmer topraklarındaki derebeylikleri veya prenslikleri birleştirip pasifize edecek ve Cava boyunduruğundan kurtulacaktı. 48 yıl boyunca hüküm sürecek olan Jayavarman II'nin Kamboçya tarihindeki kilit önemi göz önüne alındığında, hükümdarlığı hakkında nispeten az bilgi günümüze ulaşmıştır. Günümüze ulaşan taş yazıtlar pek bir şey anlatmamaktadır ve Çin kronikleri de aynı şekildedir. Yine de yazıtlara göre MS 802 yılında Jayavarman II, Angkor İmparatorluğu'nu kuracak ve 600 yıldan fazla sürecek bir tanrı-krallar silsilesi oluşturacak ve antik çağın diğer devletlerine rakip olabilecek güçlü bir medeniyet kuracaktı. Onun hükümdarlığı, Khmer siyaseti ve toplumunun göreceli dengesinde keskin bir etkiye işaret etmektedir.[150]

[150] David Chandler, *A History of Cambodia,* s.19.

2. BÖLÜM
ANGKOR'UN YÜKSELİŞİ

Uzak bir çağda, Kamboçya topraklarında güçlü bir kral hüküm sürüyordu. Adı Indravarman olan bu kral, halkını refaha ulaştırmak ve dinine olan bağlılığını göstermek için eşi benzeri görülmemiş bir şehir inşa etmeye karar verdi. Bir gece, rüyasında Hindu tanrısı Şiva ona kutsal bir tapınak inşa etmesini söyledi. Şiva, "Topraklarını bereketli kılmak istiyorsan, ruhların ve tanrıların buluştuğu bir şehir kurmalısın," dedi. Kral, uyanır uyanmaz en bilge rahipleri, kâhinleri ve en yetenekli taş ustalarını topladı. Büyük bir ormanın derinliklerinde, kadim bir nehrin kıyısında tapınağın ve şehrin temellerini atmaya başladılar. Onların çalışmasını izleyen devasa yılan ruhu Naga, kralın azmini görünce ona yardım etmeye karar verdi. Söylenceye göre Naga, kuyruğuyla toprağı yararak kanallar açtı ve Angkor'un sulama sistemini şekillendirdi. Yıllar süren çabanın ardından, taşlardan inşa edilmiş ihtişamlı Angkor doğdu. Tanrıların ve ataların ruhları, tapınakların kulelerinde yaşamaya başladı. Böylece Angkor, sadece bir şehir değil, aynı zamanda dini ve dünyevi olanın birleştiği efsanevi bir merkez haline geldi.[1]

İnsanoğlu güçlü bir gizemi sever, özellikle de antik bir gizemse. Eski Mısır'da 'Sfenks bilmecesi' vardı. Kimileri Amerika'daki antik kentlerin dünya dışı varlıkların eseri olduğunu da

[1] Michael D. Coe, *Angkor and the Khmer Civilization*, (London: Thames & Hudson, 2003), s. 127.

iddia etmişlerdir. Dünyanın en büyük kalıntıları arasında olan antik Angkor tapınakları da kendi payına düşen bilmeceleri sunmuş ve bunlar nesiller boyu ziyaretçi ve okuyucular için hayali açıklamalara yol açmıştır. Pierre Loti, 20. yüzyılın ilk on yılında Angkor'u aşılmaz bir gizemle dolu uzak bir yer ve "*harabelerin amaçları hakkında hiçbir şey bilinemezdi, derin düşüncelere dalmış, anlaşılmaz bir öteki*" olarak yazmıştır.[2] Şehrin yaşı bile birçok anlatıda abartılmıştır. Fransız Henri Mouhot'un, iddiaya göre ormanda kelebek kovalarken Angkor'u kazara 'keşfettiği' söylenir ki bu iddiayı kendisi asla dile getirmemiştir, zira kendisine orada bir Fransız rahip olan Sylvestre rehberlik etmişti.[3] Başka bir Fransız misyoner olan Bouillevaux, buraya daha önceki bir ziyaretini anlatmıştı ve Mouhot bundan haberdardı.[4] Khmer köylülerine Angkor'un kökeni sorulduğunda, burayı devlerin inşa ettiğini söylemişlerdi. Avrupalılar ise genellikle yapının 'yok olmuş bir ırka' ait olduğuna inanıyordu. Bazıları ise Akdeniz mimarisiyle ortak özellikler taşıdığını iddia ederek şehrin Hint, Roma ve hatta İtalyan kökenli olduğunu dahi öne sürdü. Victoria dönemi gravürleri, tropik beyazlar ve sola topees giymiş Fransızları, dev ağaçların kökleriyle süslenmiş kırık duvarların arasında kararlılıkla yürürken tasvir etmektedir. Bu görüntü o kadar güçlüydü ki, École Française d'Extrême-Orient'den[5] arkeo-

[2] Pierre Loti, *Pélerin d'Angkor*, (Paris: Editions Kailash, 1997).

[3] Henri Mouhot, *Travels in Siam, Cambodia and Laos*, *1858-1860*, (New York, 1989).

[4] Bkz. Alfred-Alphonse-Léon Bigot, "Note sur le missionnaire Charles-Émile Bouillevaux découvreur d'Angkor, *Bulletin de la société des études indochinoises* 24/4 (1949), s. 59-62.

[5] École Française d'Extrême-Orient (EFEO), 1900 yılında kurulan, Fransız hükümetine bağlı bir araştırma kurumudur. Bu kurum, Güneydoğu Asya ve Uzak Doğu'nun tarihini, dilini, kültürünü ve arkeolojisini incelemek amacıyla araştırmalar yapar. EFEO, özellikle bölgenin eski uygarlıkları ve arkeolojik kalıntıları üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Kuruluş, Fransız bilim insanları tarafından bölgedeki kültürel mirası koruma ve araştırma

loglar ormanı temizlemeye ve tapınakları restore etmeye başladığında, halk büyük bir korku ile tepki gösterdi. Bugün bile, Ta Prohm'un köklerle sarılı harabeleri, "egzotik" olana duyulan ilgiyi beslemeye devam etmektedir.[6]

Angkor hakkındaki gerçek ise daha sade ve başka bir düzlemde değerlendirilmelidir. Çünkü bu şehir, devlerin ya da dünya dışı varlıkların değil, tıpkı bizim gibi insanların hikâyesidir. Günümüz Khmerlerinin ataları Angkor'u ve alandaki tapınak kompleksini güçlü bir imparatorluğun ve 700.000 ile bir milyon arasında nüfusa sahip dağınık bir şehrin merkezi olarak inşa etmişlerdi.[7] Burası 1000 kilometrekare veya daha fazla bir alana yayılan antik çağın en kalabalık şehirlerinden biriydi. Bugün, George Coedès'in ifadeleriyle, sadece geriye kalan köhne 'şehrin dini iskeletini' görüyoruz.[8] Çünkü mütevazı köylü konutları ve kralların zengin bir şekilde dekore edilmiş köşkleri, uzun zamandan beri toprak altında çürümüş durumdadır. Şehir, romantiklerin sandığından çok daha sonra terk edilmiştir ve İberyalı keşişlerin Kamboçya'yı ilk kez ziyaret ettikleri 16. yüzyılda hâlâ iskân edildiğine dair sağlam epigrafik ve bibliyografik kanıtlar bulunmaktadır.[9] Angkor uygarlığı hakkında hararetli tartışmalar olsa da son teknolojik gelişmeler arkeologların şehrin neden terk edildiği bilmecesine makul cevaplar vermesini sağlamıştır. Bu büyük uygarlığın çöküşüne, birbiriyle bağlantılı bir dizi gelişmenin katkıda bulunmuş olması muhtemel olmakla birlikte,

amaçlı faaliyetler gerçekleştirmiştir. En bilinen projelerinden biri, Kamboçya'daki Angkor Tapınaklarının restorasyon çalışmalarıdır.

6 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 17.

7 Jacques Gaucher, "The 'City' of Angkor. What is it?" *Museum International*, 54/1-2 (2002) s. 28-36.

8 George Coedès, "Some Problems in the Ancient History of the Hinduized States of South-East Asia" *Journal of Southeast Asian History* 5/2 (1964) s. 1–14.

9 R. R. Ellis, "Cambodia in the Writings of Diego Aduarte and Gabriel Quiroga de San Antonio", *Hispanic Research Journal*, 8/3 (2007) s. 217–231.

belki de en önemlisi ormanların, suyun ve toprağın ekolojik olarak bozulmasıydı.[10]

Angkor'un son büyük sahibi Kral Jayavarman VIII'in ölümünden kısa bir süre sonra başkentte bir yıl geçiren Çinli seyyah Zhou Daguan (Chou Ta-Kwan) tarafından 13. yüzyılın sonlarında yazılan Kamboçya'nın Gelenekleri[11] adlı esere kadar Angkor'a dair tek bir yazılı görgü tanığı kaydı bulunmaktaydı. Ülke, Avrupalılar tarafından tamamen bilinmiyor gibi görünmekteydi. Venedikli seyyah Marco Polo, 1288'de komşu Çampa'yı ziyaret etmiş[12] ve gezgin İtalyan keşiş Odoric, 14. yüzyılda Hindiçinde dolaşmış,[13] ancak hiçbiri seyahatlerini anlatırken Kamboçya'dan bahsetmemişti. İberyalı gezginler, Odoric'in Çampa'yı ziyaretinden yaklaşık iki yüzyıl sonra Kamboçya'ya vardıklarında, Angkor'un ihtişamlı günleri geride kalmış ve şehir güçlü komşuları Siyam ve Vietnam tarafından tehdit edilmeye başlanmıştı. Bu konuya dair Khmerler elbette yazılı bir kayıt bırakmışlardı, ancak bu kayıtlar kâğıt üzerine yazılmaktan ziyade taşa oyulmuştu.[14] Angkor bölgesinde Sanskritçe, Khmerce ya da 13. yüzyıldan itibaren Theravada Budistlerinin kutsal dili olan Pali dilinde yazılmış yaklaşık 1200 taş yazıt bulunmaktadır.[15] Sanskritçe yazıtların çoğu tanrılara ya da Buda'ya dua niteliğindedir ya da kralların, yönetici ailelerin veya Brahman rahiplerinin soyağaçlarını anlatır. Ayrıca bu kişilerin sözde iyi işlerini, askeri ve sivil erdemlerini över.

10 Alison K. Carter vd., "Temple occupation and the tempo of collapse at Angkor Wat, Cambodia", *PNAS* 116/25 (2019) s. 12226–12231.

11 Daguan Zhou vd. *The customs of Cambodia,* (The Siam Society, 1987).

12 Stephen G. Haw, "Islam in Champa and the Making of Factitious History", *Journal of the Royal Asiatic Society* 28/4 (2018) s. 717–47.

13 Archibald Lewis, "Maritime Skills in the Indian Ocean 1368-1500", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16/2-3 (1973) s. 238.

14 Richard Stone, "The End of Angkor", *Science* 311 (2006) s. 1364-1368.

15 Bkz. T. S. Maxwell, "The stele inscription of Preah Khan, Angkor: text with translation and commentary", *Journal of Khmer Studies* 8 (2007) s. 1-113.

Sanskritçe yazıtlar Angkor'un dini yaşamının paha biçilmez bir kaydı olsa da Khmer epigrafisi bize insanların günlük yaşamları, gelenekleri ve meslekleri hakkında çok daha fazlasını anlatmaktadır. Kitabeler bize dünyevi şehir, imparatorluk ve karmaşık ve hiyerarşik yönetim sistemi hakkında bilgi verir.[16] Angkor'un, en azından seçkinler arasında, okuryazarlığı yüksek bir toplum olduğunu ve yazıtları kaleme alanların kelime oyunlarını ve söz sanatlarını seven, trajedi ve komediyi takdir eden canlı bir üslup anlayışına sahip olduklarını göstermektedir.[17] Ancak Angkor'un edebi hazinelerinin çoğu, yazıldıkları zayıf malzemelerin, şehir terk edildikten sonra çürüyüp zarar görmesiyle yok olmuştur. Ancak bu kaynaklar, bir zamanlar gizemli olduğu düşünülen bir toplum hakkında çok şey anlamamızı sağlamaktadır.

Ama yine de bu uygarlık, koyu bir perdenin ardından görünmektedir. Ele geçen bilgilerde karanlık noktalar bulunmaktadır ve belki de Khmer toplumuna ilişkin açıklamalarımız, hava ve uydu fotoğrafçılığı, radar görüntüleme ve radyometrik tarihleme gibi yeni arkeolojik araçlarla yeni kanıtlar ortaya çıktıkça gelecekte de sorgulanabilir.[18] Angkor hakkında özellikle de arkeolog Bernard-Philippe Groslier'in 'hidrolik şehir' hipotezi etrafında hararetli tartışmalar sürmektedir,[19] ancak bir başka Fransız arkeolog Christophe Pottier'in de vurguladığı gibi, daha

16 F. Matsuura, "Recent developments in Khmer epigraphy", *Asian Research Trends New Series* 12 (2017) s. 85-106.

17 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 18.

18 Uydu görüntüleri, arkeologlara büyük alanları hızlı ve detaylı bir şekilde inceleme olanağı tanır. Yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri, toprak altındaki yapıları, eski yolları, su yollarını ve yerleşim alanlarını tespit etmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, bu teknoloji, ormanlık ya da erişilmesi zor bölgelerdeki arkeolojik alanların belirlenmesine olanak sağlar.

19 B. P. Groslier, "Agriculture et religion dans l'Empire angkorien", *Études Rurales* (1974) s. 95-117.

fazla gerçek ortaya çıkana kadar 'teorik dogmatizm' bir kenara bırakılmalıdır. [20]

Gerçek Sebep

Angkor'un kurucusu Kral Jayavarman II, karanlık bir figürdü ve başkentini neden Mekong Vadisi'nden Büyük Göl'ün kuzeybatı ucundaki daha kuru bölgeye taşıdığına dair hâlâ tam olarak tatmin edici bir açıklama yoktur.[21] Bilindiği kadarıyla hiçbir yazıt bırakmamıştır. MS 802 yılında bölgede sarayını kurduğunu ve Angkor'daki ana kompleksin güney doğusundaki Roluos'ta ölümünden önce yaklaşık 50 yıl hüküm sürdüğü bilinmektedir. Jayavarman II geldiğinde, Angkor bölgesi bakir topraklar değildi. Arkeolojik kanıtlar, Büyük Göl ile kuzeydeki kumtaşı tepeleri arasındaki topraklarda en azından MÖ 1200'lere kadar yerleşim olduğunu ve Phnom Bakheng'de Demir Çağı kalıntıları bulunduğunu göstermektedir. Muhtemelen bölgede küçük krallar ya da beyler tarafından yönetilen küçük tarım yerleşimleri vardı. Jayavarman II'nin gelişi ise bölgeyi değiştirecekti. Kral, Angkor'daki sarayından, küçük Khmer prensliklerini, antik tarihin en güçlü, zengin ve kalabalık medeniyetlerinden birinin merkezi haline gelecek olan tek bir yönetim altında birleştirmeyi başardı.[22] Angkor, zirvesindeyken Güney Çin Denizi'nden Kra Kıstağı[23] ve Andaman Denizi'ne ve kuzeye doğru bugünkü Laos'a kadar uzanan bir imparatorluğu kontrol edecekti. Bu geniş im-

20 C. Pottier, "Some evidence of an inter-relationship between hydraulic features and rice field patterns at Angkor during ancient times", *The Journal of Sophia Asian Studies* (2000) s. 18.

21 J. Wolfarth, "In the Shadow of Angkor", *History Today*, 71/2 (2021) s. 64–77.

22 O. W. Wolters, "Jayavarman II's Military Power: The Territorial Foundation of the Angkor Empire", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 105/1 (1973) s. 21-30.

23 İki kara parçası arasındaki dar su yolu veya dar kara bağlantısı için kullanılan, doğal veya yapay dar geçit anlamına gelmektedir.

paratorluğun tebaasının çoğu, başkente uzak mesafelerde yaşıyordu. Seyahat için şartlar elverişli olsa bile, Battambang'dan Angkor'a sadece 80 km'lik bir fil yolculuğu, 19. yüzyılda olduğu gibi, beş gün sürerdi.[24] Siyasal yapı, bir ulus-devlet değil, tek bir etnik grubun, Khmerlerin baskın olduğu çok etnikli bir imparatorluktu. Krallığın çekirdeği, en son arkeolojik kanıtlara dayanılacak olursa, Roma'dan ya da antik Çin şehirlerinden daha büyük olan dağınık Angkor metropolüydü ve Angkor bir Khmer şehriydi.[25]

Kral Jayavarman II'nin huzursuzluğu, sarayını Büyük Göl bölgesine taşıdığında da sona ermedi. Hükümdarlığı boyunca üç başkent inşa edecek ve Roluos'taki son seçimini yapmadan önce her birini terk edecekti. Angkor'a taşınmasıyla ilgili olarak Michael Vickery, bunun düşman Çampa Krallığı'nın askeri ve siyasi baskısından kaynaklandığını öne sürmüştür.[26] Angkor, Güney Çin Denizi kıyılarından ve Cava gibi deniz yoluyla gelebilecek düşmanlardan uzak, korunaklı bir konumdaydı. Mekong Deltası'nın karmaşık kum setleri ve tehlikeli akıntıları da bu bölgeye ulaşımı daha da zorlaştırıyordu. Ayrıca o dönemde batıdan, yani Siyam'dan gelen bir tehdit de henüz söz konusu değildi. Angkor'un seçildiği göl bölgesi, Kamboçya devletinin doğal merkezi niteliğindeydi. Mekong ve Menam vadilerini birbirine bağlayan yolların kavşağında yer alması, Mekong Deltası'ndan yukarıya doğru gemiyle ulaşılabilen en yüksek noktada bulunması bu görüşü destekliyordu. Bölge sadece stratejik değil, aynı

24 D. Chandler, "Maps for the ancestors: Sacralized topography and echoes of Angkor in two Cambodian texts", *Journal of the Siam Society*, 64/2 (1976) s. 170-187.

25 I. W. Mabbett, "Devarāja", *Journal of Southeast Asian History* 10/2 (1969) s. 202-223.

26 M. Vickery, "Some remarks on early state formation in Cambodia", *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde. Ed. D. G. Marr & A. C. Milner (Singapore: ISEAS, 1988) s. 95-115.

zamanda doğal kaynaklar açısından da zengindi; inşaat için bolca kumtaşı kaynağına sahipti ve kereste ile balık gibi ürünler açısından bereketliydi. Ayrıca artan nüfusu beslemek için uygun olan verimli toprakları sayesinde pirinç tarımı yapılabiliyordu.[27] Yine de Çam ve belki de Cava düşmanlığı, Jayavarman'ın başkentini daha savunulabilir bir yere taşıma kararına katkıda bulunmuş olsa da yukarıda belirtilen diğer açıklamalar pek ikna edici değildir.[28]

Christopher Pym, şimdiki başkent Phnom Penh'in daha hâkim bir yer olan Quatre Bras'da bulunduğunu savunmaktadır. Dahası, kara yollarının ancak Angkor'un kuruluşundan sonra geliştirilmiş olması muhtemeldir ve Mekong ile Menam vadileri arasındaki en doğrudan rota, Büyük Göl'ün güneybatısındaki Battambang'dan geçen Fransız yapımı demiryolunun güzergâhını izlemektedir.[29] Kumtaşı bölgeleri de yakın değildi. Phnom Kulen taş ocakları, Angkor'un merkezinin yaklaşık 40 kilometre kuzeyinde yer alır ve topraklar Mekong Vadisi'ndekiler kadar doğal olarak verimli değildir, ancak muhtemelen Kamboçya'nın diğer birçok bölgesindekilerden daha verimli ve daha az sodik ve tuzludur. Büyük Göl'ün pirinçle birlikte Khmer sofra kültürünün temelini oluşturan balık için neredeyse sınırsız bir kaynak olduğu doğrudur, ancak gölün başka yerlerinde ve özellikle de onu Çamur Ovası[30] üzerinden doğu ucundaki Mekong'a akıtan Tonlé Sap Nehri'nin girişi çevresinde de balık bol miktarda bulunmaktadır. Angkor yakınlarında evler, tapınakların inşasında

27 C. Higham & R. Thosarat, "The origins of the civilization of Angkor", *Antiquity* 74 (283), s. 27-28.

28 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 20-1.

29 Christopher Pym, *The Ancient Civilization of Angkor* (Signet, 1968), s. 72-4.

30 Kamboçya'daki Çamur Ovası olarak tanımlanan bölge, ülkenin merkezinde yer alan ve Tonle Sap gölü ile Mekong Nehri arasında uzanan verimli bir alandır. Bu ova, yıllık muson yağmurları ve nehir taşkınları sonucu biriken alüvyonlu topraklarla kaplıdır.

kullanılan iskeleler ve yakıt için bol miktarda kereste bulunduğu da doğrudur, ancak Kamboçya'nın büyük bir kısmı da aynı şekilde ormanlarla doludur.[31]

Jayavarman II ve aynı adı taşıyan oğlu dönemine ait az sayıda yazıt, bu durumun açıklanmasına yardımcı olamamaktadır. Belki de Pym'in mantıklı bir şekilde savunduğu gibi, bu taşınma Jayavarman'ın uzak bir yere taşınarak Güneydoğu Asya'daki olayların merkezinden çıkma ve tehditten kaçınma arzusundan kaynaklanmıştı.[32] Ancak ilgi çekici bir öneri de iklim değişikliğinin bu taşınmaya katkıda bulunmuş olabileceğidir. James Goodman, taşınmanın 'küresel/bölgesel iklim değerlerinde bir dizi kayda değer değişiklikle aynı zamana denk geldiğini' ileri sürmüştür.[33] 8. yüzyılın sonlarında Kamboçya'da 'ıslak anomali' ve Cava da dâhil olmak üzere Pasifik kıyısının başka yerlerinde 'kuru anomaliler' ile 'ortaçağ sıcak dönemi' başlamıştı. Islak anomali, aşağı Mekong Vadisi ve deltasında sellerin artmasına neden olmuş olabilir, ancak aynı zamanda Büyük Göl'ün kuzeyindeki mevsimsel olarak daha kuru bölgelerde tarım için daha nemli ve elverişli koşullar anlamına da gelebilir. Angkor ise normal şartlarda sellerin ulaşamayacağı yüksek bir yerde bulunmaktadır. Goodman ayrıca, Kamboçya'nın eski efendisi Cava'nın gücünün göreceli olarak azalmasının, Pasifik çevresindeki diğer uygarlıklarda olduğu gibi Cava hâkimiyetini de olumsuz etkileyecek olan kuraklık anomalisinin başlangıcından kaynaklanmış olabileceği tahmininde bulunmuştur.[34] Böyle bir iklim

31 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 23.

32 Christopher Pym, *a.g.e.,* s. 89-91.

33 J. Goodman, "Reinterpreting Angkor: the water, environment and engineering Context", *The Journal of Sophia Asian Studies*, 18 (2000) s. 131-163.

34 M. Hendrickson, "Historic routes to Angkor: development of the Khmer road system (ninth to thirteenth centuries AD) in mainland Southeast Asia", *Antiquity*, 84/324 (2010) s. 480-496.

değişikliğinin meydana geldiği, polen kayıtlarının analiziyle kanıtlanmıştır. Ancak Jayavarman II'nin hareketine katkısını tam olarak tespit etmek mümkün değildir.

Bu taşınma, her şeyin güzel olduğu bir yere göç anlamına gelmiyordu. Bakir toprakların verimli hale gelebilmesi için gölün ucuna yakın bir yere yerleşim kurmak, yorucu bir emek gerektiriyordu. Bataklıkların kurutulması, selleri durdurmak için setler inşa edilmesi ve Groslier'in de belirttiği gibi, sulama amacıyla karmaşık bir kanal sistemi kurulması gerekiyordu.[35] Çünkü iklim, bugünkü Siem Reap bölgesine benzeseydi, altı ay yağmur, altı ay kuraklık yaşanırdı. Ancak Jayavarman II'nin ölümünden sonra bu hidrolik sistem, MS 877 yılında Kral Indravarman I'in 3,6 kilometreye 800 metre boyutlarında büyük bir su seti olan Indratataka'nın, yani 'Indra'nın kutsal havuzunun' inşasını emretmesiyle başlatılmıştı.[36]

Anlaşılacağı gibi, Angkor'un son derece gelişmiş bir sulamaya bağlı olup olmadığı sorusu tartışmalı bir konudur.[37] Bu nedenle, Büyük Göl bölgesine geçişin en azından kısmen dini zorunluluklardan kaynaklanmış olması muhtemel görünmektedir. Kamboçya, son derece dindar bir toplumdu ve hâlâ da öyledir. Japon bilim adamı Yoshiaki Ishizawa'nın ileri sürdüğü gibi, kozmolojilerini dünyanın merkezinde okyanuslar ve denizlerle çevrili ve Himalayalar tarafından duvarla çevrilmiş Meru Dağı olduğuna inanan Hintlilerden alan Khmerler için yer seçimi, dini

35 Bernard Philippe Groslier, "La Cité Hydraulique Angkorienne: Exploitation Ou Surexploitation Du Sol?" *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 66 (1979) s. 161–202.

36 R. Fletcher vd., "The development of the water management system of Angkor: A provisional model", *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association* 28 (2008) s. 57-66.

37 T. Lustig vd. "Evidence for the breakdown of an Angkorian hydraulic system, and its historical implications for understanding the Khmer Empire", *Journal of Archaeological Science: Reports* 17 (2018) s. 195-211.

bir sembolizme sahipti.[38] Khmerler, bu inancı yansıtmak için tapınaklarını tepelere inşa etme eğilimindeydi. Angkor daha yüksek bir yerdeydi ve Hindistan'ın kutsal Ganj Nehri ve kutsal dağları olduğu gibi Kamboçya'nın da Siem Reap Nehri ve Büyük Gölü ile Phnom Kulen ve kuzeydeki Dangreks vardı. Khmer başkentini Angkor'a taşıma kararı, muhtemelen birbiriyle örtüşen çeşitli siyasi, ekonomik, dini ve belki de ekolojik faktörlerden kaynaklanmıştı.[39] Jayavarman II'yi mezarından kaldırmadığımız sürece bundan emin olmak mümkün değildir.

Filler ve Krallar

Büyük kralların devasa yapılar inşa etme saplantısı, güç, ölümsüzlük, dini meşruiyet, ekonomik kontrol ve rekabet gibi çeşitli nedenlere dayanır. Öncelikle, büyük yapılar hükümdarın kudretini ve yetkisini göstermek için en etkili araçlardan biridir. Devasa tapınaklar, saraylar ve anıtlar, halkın ve düşmanların gözünde kralın ilahi ya da mutlak bir otoriteye sahip olduğunu simgeler. Bunun yanında, krallar kendilerinden sonra da hatırlanmak ve adlarını tarihe kazımak isterler. Piramitlerden Angkor Wat'a kadar pek çok yapı, yöneticilerin ölümsüzlük arzularının bir nevi yansımasıdır.

Büyük anıtlara duyulan tutku, Angkor uygarlığının 6 ya da 7 yüzyıllık döneminin büyük bir kısmına damgasını vurmuş ve bu tutku, ancak kibir ve megalomaniyi reddeden Theravada Budizm'inin yayılmasıyla azalmıştı. Köleler, serfler[40] ve zanaatkâr-

38 Y. Ishizawa, "All Royal Roads Lead to Angkor", *SPAFA Journal* 10/3 (2000) s. 20-22.

39 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 24.

40 Serf, miras yoluyla kendisine tahsis edilen arazide toprak ağası adına çalışan köylüdür. Toprağın ve ürünün mülkiyeti toprak ağasına ait olmakla birlikte serfler, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ürünü kendilerine ayırabiliyorlardı.

lar, yüzyılların terini kendilerini yöneten 'evrenin efendilerinin' kumtaşı anıt mezarları ve tapınakları için harcamışlardı. 1933 yılında Jean Przyluski, Angkor Wat'ın hem bir tapınak hem de Suryavarman II'nin mezarı ve dolayısıyla hem bir mezar hem de bir mezar kültünün merkezi olduğu tezini o zaman ortaya atmıştır.[41] Angkor'un görkemli yapıları, George Coedès'in deyimiyle 'Khmer İmparatorluğu'nun ayırt edici ihtişamı' ve aynı zamanda mezarlardı.[42] Çünkü krallar, her ne kadar tebaaları gibi sıradan ve basit insan olsalar da kendilerine tanrı -devaraja- unvanını takmışlardı.[43] Mimari ve sanat eseri olarak muhteşem olsalar da Angkor tapınakları, hayatları ve terleri Angkor'a blok blok yerleştirdikleri soğuk taştan daha uzun ömürlü olamayan köleler, halk ve işçiler tarafından yapıldığı için, onlara yapılacak hiçbir fedakârlığın yeterince büyük olmadığı düşünülen kalıtsal yöne-

41 Bkz. J. Przyluski, "La Légende de Râma dans les bas-reliefs d'Angkor-Vat", *Art & Archeologie Khmers I* (1923) s. 319-330.

42 George Coedès, *Angkor- An Introduction*, (Oxford University Press, 1963).

43 Eski zamanlarda krallar otoritelerini güçlendirmek ve tebaaları üzerindeki kontrollerini sürdürmek için sık sık ilahi statü iddiasında bulunurlardı. Hükümdarlar kendilerini tanrı ya da ilahi güç tarafından seçilmiş olarak sunarak güçlerini haklı çıkarabilir ve bir meşruiyet duygusu oluşturabilirlerdi. Bu kutsal onay, insanların onların otoritesini sorgulamasını zorlaştırıyordu. Kutsal olanla bir bağlantı olduğunu iddia etmek, insanları ortak bir inanç sistemi altında birleştirmeye yardımcı oldu. Ulusal ya da kültürel kimlik duygusunu besleyerek tebaanın kendisini daha büyük, kutsal bir düzenin parçası olarak hissetmesini sağladı. Kendilerini tanrılarla ilişkilendirmek halka hem korku hem de saygı aşılamıştı. Yöneticilerinin ilahi desteğe sahip olduğuna inanan tebaanın yasalara ve emirlere itaat etme olasılığı daha yüksekti. Birçok toplumda kralın statüsünü yükselten dini ritüeller ve uygulamalar vardı. Dinle olan bu bağlantı genellikle kurumsallaşmış, siyasi ve dini gücü iç içe geçirmiştir. Tanrısal talepler, tanrılar adına haraç ve sadakat talep edebildikleri için yöneticilerin kaynakları ve işgücünü daha etkili bir şekilde kontrol etmelerini de sağlamıştır. Bu şekilde yönetimi tanrısal olanla iç içe geçiren eski krallar saltanatlarını istikrarlı hale getirebilir ve gücü daha etkili bir şekilde pekiştirebilirlerdi. Bkz. Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Bilim Sanat Yay., 2020).

ticilerin aşırı kibir ve bencilliğinin, ayrıca tuhaf dindarlığının bir yansımasından başka bir şey de değildi.[44] Belki de bu muazzam anıtlara bakarken, insani maliyetleri üzerine de düşünülmelidir. Birçok özgür insan için -en azından köleler için- tanrı-kralların şânı için anıtlarda çalışmak muhtemelen bir onurdu.[45] Birçok köle içinse bu şekilde çalışmak doğal bir şeydi. Özgürlük ve hürriyet için söyleyecek sözleri de yoktu.[46]

Bu muazzam yapıların amacı, ne Müslüman dünyasının büyük camileriyle ve ne de Avrupa'nın büyük katedralleriyle ortaktı. Kamboçya ve komşu ülkelerdeki Theravada Budistlerinin modern pagodalarına da benzemiyorlardı. Angkor Wat, görünüşte Vişnu'ya adanmış bir tapınaktı, ancak burada tapınılan tanrı Hindu üçlüsünün eski tanrısıyla aynı değildi. Bunun yerine tapınağın ilham kaynağı olan Kral Suryavarman II'ye, hayattayken Vişnu'nun vücut bulmuş hali olarak tapılmıştı.[47] Bu nedenle Paul Mus'un da ifade ettiği gibi, bu yapılar ölüler için bir barınak değil, 'bir tür yeni mimariydi, bedenin hâlâ hayattayken içinde yaşadığı şekilde' idi.[48] Çok sayıdaki Vişnu ve Şiva heykelleri bile Hindistan'daki benzerlerinden farklıdır, çünkü tanrıların yeryüzündeki vücut bulmuş halleri olarak görülen kralların özelliklerini taşımaktadır. Tapınaklar, evrenin efendileri olan tanrı-kralların sağlam kayalarda ölümsüzleştirilmiş evleridir. Sıradan insanların dua etmek için gelebilecekleri pagodalar, kiliseler ya

44 L.A. Sedov, "Angkor: Society and state", *The Early State* 32 (1978) s. 111-130.

45 Bu durum Mısır'daki piramit yapımında çalışan işçiler veya köleler için de geçerlidir.

46 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 25.

47 Hulûl, cisimleşme ya da enkarnasyon, yaygın olarak farklı Budist inançlara göre Tanrı'nın beden alması, görünüş alanına çıkması veya evren ve insanla bütünleşmesi anlamlarından birine denk gelmektedir. Hint inançlarına göre Vişnu değişik dönemlerde değişik insanların şekline girer ve insanlara yol gösterir. Bu şekilde insanların dini takip etmeleri de amaçlanmıştır.

48 P. Mus, "Le Sourire d'Angkor. Art, foi et politique bouddhiques sous Jayavarman VII", *Artibus Asiae*, 24-3/4 (1961) s. 363-381.

da camiler gibi değillerdi. Eğer içeri kabul edilirlerse, bu sadece kudretli *devaraja*ların ayaklarına kapanmak için olabilirdi.

Anıt inşa etme saplantısı Jayavarman II'nin oğlu ve halefi Jayavarman III'ün ölümünden birkaç yıl sonra başladı.[49] Bu ilk iki kral, bazı tepe tapınakları ve daha küçük anıtlar bırakmış olsalar da, bunlar daha sonraki gelişmelerin yanında küçük kalır. Yeni bir kral olan Indravarman I, daha önce bahsedilen barayı[50] ve ayrıca Preah Ko ve Bakong tapınaklarını yaptırmıştır.[51]

Indravarman'ın yerine MS 889 yılında, gölde yapay bir ada üzerinde Lolei tapınağı ile yeni bir rezervuar olan Yasodharatataka'yı[52] inşa eden Yasovarman I geçti.[53] Yasovarman ayrıca, Phnom Bakheng tapınak dağının inşasını

---

49 M. Vickery, "The reign of Suryavarman I and royal factionalism at Angkor", *Journal of Southeast Asian Studies*, 16/2 (1985) s. 226-244.

50 Baray, özellikle günümüz Kamboçya'sında yer alan eski Güneydoğu Asya mimarisinde, genellikle dikdörtgen biçiminde inşa edilen büyük, yapay bir su rezervuarıdır. Baraylar, başta Khmer İmparatorluğu (9.–15. yüzyıllar) olmak üzere, su yönetimi amacıyla inşa edilmiş olup; sulama, taşkın kontrolü ve özellikle pirinç tarımını destekleyen karmaşık bir hidrolik sistemin parçası olarak işlev görmüşlerdir. Bu yapıların en ünlü örneklerinden biri, yaklaşık 8 km uzunluğunda ve 2 km genişliğinde olan Angkor yakınlarındaki Batı Baray'dır. Baraylar, işlevsel amaçlarının ötesinde, dini ve sembolik bir öneme de sahipti. Bu bağlamda, Hindu ve Budist kozmolojisinde evrenin merkezi kabul edilen Meru Dağı'nı çevreleyen efsanevi okyanusu temsil ettikleri düşünülmektedir.

51 C. Higham, *The Civilization of Angkor* (University of California Press, 2001).

52 Yasodharatataka, Khmer İmparatorluğu dönemine ait bir terim olup, Kral Yasovarman I'in (889–910) hükümdarlığı sırasında inşa edilen büyük bir su rezervuarını, yani bir barayı ifade eder. Yasodhara, kralın adı olan Yasovarman'a atıfta bulunur veya onun kurduğu başkent olan Yasodharapura antik kentiyle ilişkilendirilebilir. "Tataka" ise Sanskritçe kökenli bir kelime olup "rezervuar", "su deposu" veya "yapay gölet" anlamına gelir. Bu bağlamda, Yasodharatataka ifadesi kabaca "Yasovarman'ın su deposu" olarak çevrilebilir. Günümüzde bu yapı, Kamboçya'daki Angkor bölgesinde yer alan ünlü Doğu Baray ile ilişkilendirilmektedir.

53 D. Chandler, "Maps for the ancestors: Sacralized topography and echoes of Angkor in two Cambodian texts", *Journal of the Siam Society* 64(2) (1976) s. 170-187.

emretmiş, bir tepenin yamaçlarını kazarak beş merkezi kule ve 104 küçük kule ile örtülü piramidal bir yapı oluşturmuştur. 13. yüzyıl Çinli tarihçi Zhou Daguan, Phnom Bakheng'de bir Khmer kralının gömülü olduğunu söyler.[54] Eğer durum buysa, Przyluski'nin tahmin ettiği gibi burası hem bir tapınak hem de bir anıt mezardır. Yasovarman'ın hükümdarlığı sırasında mühendisler Siem Reap Nehri'nin yönünü değiştirmiş ve kuzeydoğu köşesindeki bir yazıtta da belirtildiği üzere, büyük Doğu Baray'ı inşa etmiş görünmektedir.[55] Sonraki krallar tapınak inşası ve su işleri programını sürdürmüştür.

10. yüzyılda Kral Rajendravarman, Pre Rup tapınağı da dâhil olmak üzere bir dizi anıtın inşasını emretmiştir.[56] Takeo tapınağı 10. yüzyılın son yıllarında V. Jayavarman'ın hükümdarlığı döneminden kalmadır.[57] 1002'den 1049'a kadar hüküm süren Suryavarman I, devasa Batı Baray'ın ve Dangrek Dağları'ndaki Preah Vihar da dâhil olmak üzere bir dizi tapınağın inşasından sorumluydu.[58] 12. yüzyılın başlarında hüküm süren Suryavarman II, Angkor tapınaklarının tartışmasız en ünlüsü olan ve heybetli güzelliği ve ölçeği nedeniyle sık sık Angkor şehrinin kendisiyle karıştırılan Angkor Wat'ın inşasını emretmiştir.[59] Suryavarman II'nin halefi Yasovarman II, Bakong tapınağını inşa ettirmiştir.[60]

---

54 Z. Daguan, *A record of Cambodia: The land and its people* (Silkworm Books, 2007).

55 J. Dumarçay & P. Royère, *Cambodian Architecture, Eighth to Thirteenth Centuries Vol 12* (Brill, 2018) s. 64.

56 A. Haendel, *The Temples of King Rajendravarman: Tenth Century Architecture at Angkor*. (London: School of Oriental and African Studies, 2004).

57 C. Chen, *Le site de Koh Ker et le règne de Jayavarman IV*, (Paris, PAF Pub. 2012).

58 B. Hauser-Schäublin, *World Heritage Angkor and Beyond* (Göttingen: Göttingen University Press, 2011) s. 33-56.

59 R. Fletcher vd. "Angkor Wat: an introduction", *Antiquity*, 89/348 (2015) s. 1388-1401.

60 J. T. Parry, "A new perspective on Angkor-the spatial organization of an historical landscape viewed from Landsat", *Geocarto International,* 11/2 (1996) s. 15-32.

Budist bir kral olan ve 12. yüzyılın son on yılı ile 13. yüzyılın ilk iki yılında hüküm süren Jayavarman VII, Ta Prohm tapınağının ve Filler Terasının ilk aşamalarının yanı sıra Buda'ya (genellikle sanıldığı gibi Şiva veya Vişnu'ya değil) adanmış Angkor Thom'un ve Jayatataka barayını da içeren kapsamlı su yapılarının inşasını emretmiştir.[61]

Bu bayındırlık işleri -eğer kamu harcamalarıyla yapılan özel yapılara böyle bir isim veriliyorsa- daha faydacı altyapı, yaya yolları, köprüler, evler, hastaneler, kanallar, rezervuarlar ve setlerle desteklenmişti. İmparatorluk, aynı zamanda ticari amaçlara da hizmet eden bakımlı bir yollar ağı üzerinden yönetiliyor ve denetleniyordu. Bu yollar, genellikle taş geçitler ya da toprak setler üzerinde, göllerin ve nehirlerin taşkın yataklarının üzerinde uzanıyordu ve sağlam köprüler, nehirleri aşıyordu.[62] İmparatorluğun çöküşünden sonra bu ağ, bakıma muhtaç hale gelse de bir kısmı Fransızlar tarafından yeniden açıldı ve bugün hâlâ kullanılmaktadır. Özellikle heybetli bir köprü olan Spean Praptos,[63] Stung Chikreng vadisini geçmektedir ve halen kullanılmaktadır. Yolcuları avlayan haydutlara karşı barınak ve güvenlik sağlamak amacıyla, sadece Angkor ve Kompong Thom arasındaki 22 ana yol boyunca düzenli aralıklarla misafirhaneler inşa edilmiştir. Zenginler tahtırevanlara,[64] atlara ya da fillerin

61 G. Coedes & P. Cordier, "La stèle de Tà-prohm", *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, *6*-1/2 (1906) s. 44-85.

62 I. Sokrithy & S. Lertlum, "The living Angkor Road project: connectivity within Ancient Mainland Southeast Asia", *Journal of Center for Southeast Asia Studies Kyoto University* 71 (2015) s. 4-9.

63 Angkor'dan Phnom Penh'e giden yolda Spean Praptos, 85 m'lik yirmiden fazla dar kemeriyle, dünyanın en uzun geçmeli taş kemerli köprüsüdür. Köprü, 12. yüzyılda Kral Jayavarman VII döneminde inşa edilmiştir. Günümüze kadar hayatta kalan birkaç Khmer imparatorluk dönemi köprüsünden biridir.

64 "Y" şeklindeki direkler arasına asılan ve hizmetkârlar tarafından taşınan hamaklardır.

sırtındaki çadırlara biniyordu. Fakirler ise tıpkı bugün olduğu gibi bufalo arabalarıyla seyahat eder ya da yürürlerdi. Altı ay süren yağmur mevsimi boyunca, Angkor'un güneyinde yer alan ve Zhou Daguan'ın Mekong'un uzak deltasından yukarı çıkarken geçtiği Büyük Göl'de tüm yıl boyunca olduğu gibi, karşıya geçmek için tekneler kullanılıyordu.[65]

İmparatorluğun Zirvesi

Jayavarman VII'nin 12. yüzyılın sonları ile 13. yüzyılın başları arasındaki saltanatı, imparatorluğun zirvesi olarak kabul edilir.[66] Angkor, Myanmar'daki Andaman Denizi'nden bugünkü Vietnam'daki Güney Çin Denizi'ne ve kuzeyde bugünkü Laos'a kadar uzanan geniş bir bölgenin merkezinde yer alıyordu. Her ne kadar modern tarihçilerin 'imparatorluğun aşırı genişlemesi' olarak adlandırdıkları durum tarafından nihai olarak sınırlandırılmış olsa da Angkor'un genişlemesi insani engellerden ziyade doğal engeller[67] nedeniyleydi. Bununla birlikte, Jayavarman VII'nin inşa programını yürütmek için gereken büyük çaba, imparatorluğun kaynakları açısından sürdürülebilir değildi. İmparatorluk, aynı zamanda aristokratlar ve Brahman rahipleri, dini sınıf üyeleri ve kraliyet ailesinin kendisi de dâhil olmak üzere çok sayıda verimsiz ve vasıfsız insanı da beslemekteydi. George Coedès tarafından tercüme edilen bir yazıt, devaraja kültünün 13.500 köyde yaşayan ve her yıl 38.000 ton pirinç yiyen 306.372 hizmetkâra sahip olduğunu kaydetmiştir.[68] Bu rakamlar, rahipler tarafından el konulan veya gasp edilen gümüş, altın, bronz ve taş şeklindeki muazzam zenginlikleri hesaba katmamaktadır.[69]

---

65 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 26.

66 Kenneth T. So, *The Khmer Kings and the History of Cambodia, 1st Century to 1595: Funan, Chenla, Angkor and Longvek Periods* (Bangkok, Datasia Pub., 2017).

67 Denizler, sıradağlar ve geçit vermeyen ormanlar.

68 G. Coedes, *The indianized states of Southeast Asia* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1975), s. 65-81.

69 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 27.

Bu imparatorluk, her ikisi de zorlu rakipler olan Çamlar ve daha sonra Taylar gibi komşu halklarla sık sık çatışarak kılıçla gücünü korudu. Modern Avrupa'nın Kamboçya'yı 'nazik ülke' olarak gören klişesinin aksine, Angkor kabartmaları savaşçı bir toplumu tasvir etmekte, erkekler kılıç, mızrak, yay, ok ve sopa gibi çeşitli silahlarla donanmış bir şekilde yürür gösterilmektedir.[70] Mancınıklar arabalara ya da fillerin sırtına monte edilmiştir. Komutanlar at sırtında ilerlerken, askerlerde geçit töreninde yürürler. Filler süvari olarak da kullanılmıştır.[71]

Diğer sahnelerde ise deniz savaşları gösterilmekte ve insanlar pusuda bekleyen timsahların ağzına düşmektedir. Öte yandan, Ta Prohm'daki bir yazıt, Jayavarman VII'yi 'tedbirli ve şefkatli bir hükümdar' olarak yüceltmektedir ve belki de sebepsiz değildir.

Gelecek nesillere devasa tapınaklar ve anıtlar şeklinde damgasını vurmak için halkı kendi iradesine boyun eğdirmeye kararlı olsa da, hükümdarlığı sırasında 102 hastane de inşa ettirmiştir.[72] Son büyük inşaat faaliyeti Jayavarman VII (1181-1219) döneminde gerçekleşmişti. Bu proje, Ta Prohm, Banteay Kdei, Preah Khan, Banteay Chhmar ve Bayon'un inşasını içeriyordu. Ayrıca ilk Avrupalıların Kamboçya'yı ziyaret ettiği 16. yüzyılda Kral I. Satha, anıtlarda ve hidrolik sistemde kapsamlı yenilemeler gerçekleştirmişti.[73]

---

70 K. C. Guan, "War and its Art in Southeast Asia", *Cultural Connections*, 6 (2021) s. 36.

71 Zhou'nun aktardığına göre, alınlarına insan safrası sürülmüş ve keskin bıçaklarla donanmış adamlar, yoldan geçen talihsiz insanları öldürerek kurbanlar etmekteydiler. Zhou, bu olayda adamların vahşetine özellikle dikkat çekmektedir.

72 C. Rethy vd., "Education and Medicine at Angkor", *The Angkorian World* (2023), s. 287-306.

73 S. Warrack, "Learning from local leaders: Working together toward the conservation of living heritage at Angkor Wat, Cambodia", *Change Over Time*, 1/1 (2011) s. 34-51.

Tapınakların İnşası

Harabeleri ilk kez ziyaret edenler genellikle nasıl inşa edildiklerini ve inşaatlarında kullanılan muazzam taş bloklarının nereden geldiğini merak ederler. Khmerler kesinlikle zeki mühendislerdi, ancak inşaat programı on binlerce işçinin kas gücüne dayanıyordu. Tapınaklar, laterit, üç farklı kumtaşı türü ve bazıları sıva ile kaplanmış tuğla gibi çeşitli malzemelerden inşa edilmiştir. Laterit, yerel olarak temin edilebiliyordu, ancak kumtaşı Phnom Kulen taş ocaklarından önemli mesafeler kat edilerek getiriliyordu ve burada işçiler veya köleler kayalardan taş blokları levyeler, keskiler ve ateşle kesiyorlardı.[74] Blokların çoğu beş ton ağırlığındadır ve en büyükleri arasında Angkor Wat'ta sekiz tonluk bir blok ve Preah Vihar'da neredeyse on tonluk bir blok bulunmaktadır. Geçmişte araştırmacılar blokların filler tarafından sürüklendiğini, öküz arabalarına yüklendiğini, Phnom Kulen'den Siem Reap Nehri'ne doğru yüzdürüldüğünü ya da bazen sallarla diğer kollardan aşağıya, ardından gölün karşısına ve Siem Reap Nehri'nden yukarıya Angkor'a götürüldüğünü tahmin etmişlerdi.[75] Bu yöntemler, daha küçük taş parçaları için mümkün olsa da daha büyük bloklar için kullanılmış olmaları pek olası görünmemektedir. Öküz arabaları bu ağırlığı taşıyamazdı ve filler de muhtemelen blokları tapınak alanlarından yaklaşık 40 kilometre uzaklıktaki Kulen Tepeleri'nden taşımak için gereken dayanıklılıktan yoksundu. 1999 yılında, antik taş ocaklarından nehirden aşağıya taş yüzdürme girişiminde de bulunulmuştu.[76] Ancak bunun olası bir yöntem olmadığı sonucuna varılmıştı. Beş tonluk bir bloğu taşımak için 1000 adet on santimetre çapında bambudan yapılmış devasa bir sal gerek-

74 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 30.

75 R. Fletcher vd., "Angkor Wat: An Introduction", *Antiquity*, 89/348 (2015) s. 1388-1401.

76 Dumarçay & Royère, *Cambodian architecture, eighth to thirteenth centuries.*

mekteydi. Buna karşın insan gücünün kullanılmış olması daha muhtemeldir. En büyük bloklar 160 kadar adamın gücünü gerektirmektedir ve bu adamların görevi ahşap makaralar, levyeler ve halatlar kullanılarak biraz daha az zahmetli hale getirilmişti.[77]

Bayon kabartmalarında (üst galeri, doğu tarafı) bunu düşündüren bazı kanıtlar da vardır. Bu kabartmalarda taş blokları makaralar yardımıyla çeken adamlar tasvir edilmiş görünmektedir. Ancak frizin alt kısmında bu yorumu sorgulamaya açık bırakan bazı hasarlar da vardır. Tropikal sıcak ve nemde yapılan bu yorucu iş, büyük olasılıkla en düşük dereceli kölelere tahsis edilmişti. Gerçek inşaat alanlarında muhtemelen daha karmaşık bir iş bölümü vardı. Ham kas gücü sağlamak için genel işçiler; yetenekli duvarcılar ve tuğlacılar, marangozlar, iskele kurucuları ve donanımcılar; belki de kubbelerin çoğunu yaldızlayan metal işçileri ve son olarak, en yetenekli zanaatkârlar, Angkor Wat ve Bayon'un koridorlarındaki heykelleri ve zarif ve karmaşık kabartmaları oyanlar bulunuyordu.[78]

Bloklar sahaya yerleştirildiğinde, inşaat işçileri işi devralacak ve yorulan nakliye ekiplerinin daha fazla taş için Phnom Kulen'e dönmeden önce bir süre dinlenmelerine izin verilecekti. Bloklar şantiyede giydirilir ve birbirlerine karşı taşlanarak yakın bir uyum sağlanırdı. Derzler nadiren dik açılıdır ve nadiren mükemmel düzlemler bulunurdu. Bundan sonra bloklar şantiyenin tabanına yuvarlanır ve Bayon frizlerinde görüldüğü gibi, muhtemelen bugün Asya'da hâlâ yaygın olarak kullanılana çok benzeyen ahşap veya bambu iskeleler üzerinde, ustaların yüksekte çalıştıkları yere kaldırılmaya hazır hale getirilirdi. Çalışanlar işlerine yardımcı olması için çeşitli kaldırma araçları kullanmış-

77 Bugün bile, ağır makineler bazen benzer teknikler kullanılarak, ancak mesafenin çok az bir kısmı için kullanılabilmektedir.

78 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 30.

lardı. Metal kaldırma araçları ve kelepçelerin kullanıldığına dair bazı kanıtlar vardır ve büyük olasılıkla bloklar, taşta açılan deliklere yerleştirilen ahşap mandallara tutturulan ip askılarla da kaldırılmıştır. Daha sonra, bugün birçok anıtta görebileceğimiz gibi, delikler harçla doldurulmuştur. Bayon kabartmalarından Khmer denizcilerinin işçiler ve makaralar kullandığı da bilinmektedir, bu nedenle benzer kaldırma araçlarının Angkor'da mantıken çırçır direkleri, amortisörler, darağacı çerçeveleri, kırbaç vinçleri ve ilkel vinçlerle birlikte kullanılmış olması da muhtemeldir. Belki de diğer taşlar sıkıştırılmış topraktan oluşan geçici eğimlerle yukarı çekiliyordu. İnşaat işleri günümüzde çok daha üstün bir teknolojiye sahip olsa da tehlikelidir, bu nedenle bu kadar büyük taş parçaları, baş döndürücü yükseklikler ve halatlarla, ölü sayısı çok olmalıdır. Kaç işçinin ölümüne düştüğünü ya da düşen duvarlar altında ezilerek öldüğünü bilemeyiz. Khmer inşaat teknikleriyle ilgili en ilginç gerçeklerden biri, düşmesini önlemek için bir kilit taşı kullanan gerçek kemerin sırrını asla keşfetmemiş olmalarıdır. Bunun yerine Khmer inşaatçılar, yapılara neredeyse gotik bir görünüm kazandıran, duvarın karşılıklı iki kenarını birbirine değene kadar kademeli olarak birleştiren daha ilkel bir yöntem olan kornişleme yöntemini kullanmışlardır. Bu teknik, yalnızca büyük taş veya tuğla duvarlarda kullanılabilir, daha hafif ev mimarisi için ise kullanılamaz.[79]

Bu mimari sitil, antik tapınakların çoğunda ve hatta bugün hâlâ kullanılmakta olan Angkor köprülerinde bile görülebilir.[80] Bir başka ilginçlik ise tapınakların sütunlarının neredeyse her

[79] H. H. E. Loofs-Wissowa, D. G. Marr & A. C. Milner, "The True and the Corbel Arch in Mainland Southeast Asian Monumental Architecture", *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde. Ed. Loofs-Wissowa (Singapore: Institute of Southeast Asia Studies, 1986) s. 239-253.

[80] Spean Praptos ve Spean Memai köprüleri.

zaman kare ya da dikdörtgen kesitli olmasıdır. Bunun nedeni ise muhtemelen Khmerlerin ağaçların doğal yuvarlak şeklinin ruhların meskeni olmasından korkmalarıdır. Sütunların yuvarlak kesitli olduğu yerlerde ise bunun nedeni, Khmerlerin ruhları binaya getirmek istemeleridir.[81]

Günümüzde doğal çürüme, vandalların ve hırsızların[82] tahribatı izlerini bırakmış olsa da Angkor'u ziyaret eden herkes ihtişamından etkilenmektedir. Yine de kralların geride bıraktığı muhteşem taş ve tuğla eserler, Angkor'un geçmişteki ihtişamının en görünür hatırlatıcıları olsa da bize hikâyenin sadece bir kısmını anlatmaktadır. Burada bir soru ortaya çıkar. O ise ne tür bir uygarlığın böylesine devasa projelere bu kadar çok emek ve bu kadar çok kaynak ayırabildiğidir. Aslında Angkor'un sıradan insanlarının yaşamları hakkında şaşırtıcı bir bilgiye sahibiz. Artık tapınak kompleksinin, bir milyona varan nüfusa ev sahipliği yapan ve onu antik çağın en büyük şehirlerinden biri yapan muazzam bir dağınık şehrin merkezi olduğu açıktır. Zhou Daguan'ın ziyareti sırasında imparatorluğun kendisi yaklaşık doksan eyaletten oluşuyordu.[83]

---

81 D. Brotherson, "The fortification of Angkor Wat", *Antiquity*, 89/348 (2015) s. 1456-1472.

82 Bu hırsızlar güruhuna özellikle bir Fransız olan romancı André Malraux da dâhildir ve bu konuda son derece meşhur bir hırsızdır. Kamboçya'nın kültürel hazinelerinin çalınması -ülke genelindeki dini yerlerden binlerce heykel, bronz ve altın eser- tarihin en büyük sanat soygunu olabilir. Bu hırsızlık süreci yaklaşık bir asır önce Kamboçya, Fransa tarafından sömürgeleştirildiğinde başlamıştır. Ancak 1970'lerde, 80'lerde ve 90'larda -soykırım, iç savaş ve siyasi kargaşa ortasında- yağmalama küresel bir ticaret haline geldi ve bu soygun, elebaşı olan Douglas Latchford adlı bir İngiliz tarafından yönetiliyordu. Bir kısmını kendisi için sakladı, ancak hırsız çetesinin çaldığı şeylerin çoğunu Latchford daha sonra zengin özel koleksiyonculara ve dünyanın dört bir yanındaki en önemli müzelere sattı. Kamboçya hükümeti son 10 yılı, hepsini takip etmeye harcadı. Şimdi tarihlerinin ve miraslarının eve getirilmesini de istiyorlar.

83 Ancak bu abartılıdır. Zira o dönem için bir milyon insanın bir arada yaşaması sadece hijyen ve sağlık ile ilgili değil, aynı zamanda idame-i hayat ile

Jayavarman VIII'in 1295'teki ölümünden bir yıl sonra Angkor'u ziyaret eden Zhou Daguan, insan sayısının fazla olduğu dönemde şehrin nasıl olduğuna dair bize önemli ayrıntılar bırakmış ve o zamana kadar düşüş başlamış olsa da Angkor hâlâ etkileyici bir yerdi. Zhou, beş kapısı ve altınla yaldızlı sıra sıra heykelleri olan surlarla çevrili bir şehirden bahseder.[84] Binaların çoğu bu şekilde parlıyordu. Zhou, bir gölün ortasındaki 'altından kare kule'yi (Neak Pean), Bayon'un 'Altın Kule'sini ve bronzdan yapılmış bir diğerini anlatır. Altın Kule'nin kuzeyinde kraliyet sarayı, uzun sütunlu, sarı çömlek ve kurşun kiremit döşemeli zengin bir ahşap yapı yer alıyordu. Sarayın muazzam kirişleri ve sütunları zengin bir şekilde oyulmuştu ve altın bir pencere ile aydınlatılan devlet odasında fillerden oluşan bir friz vardı. Bu ortamda kral (o dönemde Srindravarman) inciler ve değerli taşlarla süslü ve ihtişamlı giysiler içinde dolaşıyordu. Beş resmi eşi olmasına rağmen, sarayın dışına nadiren adım atan 'üç ila beş bin' cariye ve 'saray kızından' oluşan devasa bir haremde yaşıyordu.[85] Soylu aileler, kızlarının kabul edilmesinin bir onur olduğunu düşünüyordu. Kralla görüşmek isteyen herkes, bu yüce şahsiyete ya da daha farklı bir ifadeyle tanrı-krala bakması yasak olanlardı ve yerlerde sürünerek kendini alçaltmak zorundaydı.[86]

Kral ise askerler, saray kızları, kraliyet bakanları ve prenslerden oluşan görkemli bir alay dışında saraydan hiç ayrılmazdı.

---

de ilgilidir. Antik kentler genellikle tarımsal üretkenlik ve tatlı suya erişim açısından zaten kısıtlıydı. Kaynaklar tükendikçe veya daha az sürdürülebilir hale geldikçe, nüfus artışı durgunlaşırdı. Doğal afetler, iklim değişikliği veya salgın hastalıklar nüfusu ciddi şekilde etkileyebilmekteydi. Örneğin kuraklık veya seller, gıda kıtlığına yol açabilirdi. Kötü sağlık koşulları ve yetersiz sağlık sistemleri, özellikle yoğun nüfuslu bölgelerde yüksek ölüm oranlarına yol açmıştı.

84 Bkz. Z. Daguan, *A record of Cambodia: The land and its people* (Silkworm books, 2007), s. 52-4.

85 Z. Daguan, *The Customs of Cambodia* (Bangkok: Datasia Press, 1992) s. 13.

86 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 34-35.

Bunların çoğu tahtırevanlar ve savaş arabaları içinde veya fillerin sırtında, 'bayraklar, pankartlar ve müzik' ve yüzlerce altın şemsiyeyle hareket ederdi. Kralın kendisi 'bir filin üzerinde dikilmiş ve elinde kutsal kılıcı tutuyordu'.[87] Kraliyet filinin dişleri 'altınla kaplıydı' ve kraliyet canavarının etrafında kralın muhafızlarının toplu safları vardı. Kralı gören yoldan geçen herhangi bir kişinin diz çökmesi ve kaşlarıyla yere dokunması bekleniyordu. Askerler, bu kurala uymayan herkesi yakalar ve zindana atardı. Angkor devletinde toplamda 28 kral, bu geniş ve güçlü imparatorluğu 600 yıldan fazla bir süre yönetti. Teoride krallık kalıtsal olsa da ve monarklar, devarajalar veya tanrı-krallar olsa da, pratikte gasp olayları son derece yaygındı. Genel kabul gören şart ise sadece Angkor'un kurucusu Jayavarman II'nin kan soyundan geldiklerini kanıtlamalarıydı. Bu nedenle ileri gelenlerin ve askeri liderlerin, korkunç cezalar tehdidi altında hüküm süren krala sadakat yemini etmeleri gerekiyordu. Bu yeminlerden biri Coedès tarafından tercüme edilen bir yazıtta kayıtlıdır ve bozulduğunda cehennemde sonsuz cezaya çarptırılacağını ifade eder.[88] Mabbett ve Chandler'ın da belirttiği gibi, Angkor toplumu hiyerarşik olmasına rağmen isyan ve gasp gerçeği, yöneticilerin sadece tanrılar olarak tapınılmadığını ve tüm tebaaları tarafından sorgusuz sualsiz itaat görmediğini de gösterir.[89] Zhou

87 C. Higham, *The Civilization of Angkor* (University of California Press, 2001) s. 113.

88 Bu yemin Ta Promh tapınağındaki bir taş tablette yazılıdır. Yeminini bozan için şu lanetler veya cezalar sıralanır. Ölüm sonrası cehennemde sonsuz işkence, hastalıklar, felç veya vahşi hayvanlar tarafından parçalanma, korkunç kederlerle dolu otuz iki cehennem katmanında dolaşma, aile fertlerinin veya soyun lanetlenmesi, kutsal metinleri çiğnemiş bir kişi olarak kabul edilme. J. K. Whitmore & K. Hall, "The Devarāja Cult and Khmer Kingship at Angkor", *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft* içinde Ed. Whitmore & Hall (University of Michigan Press, 2020) s. 107-148.

89 D. Chandler, "Maps for the ancestors: Sacralized topography and echoes of Angkor in two Cambodian texts", *Journal of the Siam Society*, 64/2 (1976) s. 170-187.

Daguan'ın yukarıda tarif ettiği kral için olağanüstü güvenlik önlemleri, bu durumu ayrıca ispat etmektedir.[90]

Bununla birlikte, gasptan korkmalarına rağmen krallar, mutlak hükümdarlardı. Devarajalar olarak güçleri, Avrupa monarşilerininkinden bile üstündü. Yazıtlar, dini yasaları çiğneyemeyecekleri ve imparatorluktaki tüm yasal gücün kaynağı oldukları yönündeki izlenimleri göstermektedir. Yasanın kendisi, mahkemeler ve hukuk görevlileri, belirli bir hiyerarşi ile yönetiliyordu. Alt mahkemeler rutin meselelerle ilgileniyor, ancak kraliyet mahkemesi en önemsiz meselelerle bile ilgilenebiliyordu. Zhou Daguan, kralın her gün gündem belirtilmeyen ve anlaşmazlıkların çözümü için hem görevliler hem de sıradan insanların katılabildiği iki görüşme düzenlediğini kaydetmektedir.[91] Yazıtlar, sıradan insanların birbirlerine dava açabileceğini ve kimin haksız olduğunu belirlemenin yaygın bir yönteminin, davacı ve sanığı üç ila dört günlük bir süre için taş kulelere atılmak olduğunu göstermektedir. Suç işleyen bir kişinin her zaman nezle, ateş veya ülser gibi bir hastalığa yakalanacağına inanılmaktaydı. Hüküm giymiş suçlulara verilen cezalar genellikle çok katıydı. En ağır suçlar için ceza, 19. yüzyıla kadar olduğu gibi keskin bir kılıçla başlarının kesilmesiyle ölümdü, ancak suçluların diri diri gömülmesi de görülmekteydi.[92]

Yazıtlarda en kötü beş suç, bir rahibin öldürülmesi, hırsızlık, sarhoşluk ve zina veya bunlardan herhangi birine ortak olmak olarak belirtilmiştir.[93] Ayrıca Kamboçya krallarının insan kurban etmeyi desteklemiş olması ve bu geleneğin Angkor'dan önce başlamış olması ve 19. yüzyıla kadar devam etmiş olması

90 D. Zhou, *The Customs of Cambodia*, s. 15-20.

91 A.g.e., s. 20-25.

92 L.A. Sedov, "Angkor: Society and state", *The early state*, 32 (1978) s. 111-130.

93 Gelenek devam etti. Fransız koruması altındaki Kral Norodom döneminde, genç bir Vietnamlı hizmetçi kız, kralın haremindeki karısı olan metresinin zina yaptığını bildiği için öldürüldü.

da kuvvetle muhtemeldir.[94] MS 616'da yapılan bir ziyarete dair Çin anlatısında, kurbanların kralın katıldığı bir törenle gece vakti 'Ling-kia-po-pho' adlı bir tepe tapınağına gönderildiği iddia edilmiştir.[95] David Chandler, Angkor sonrası Kamboçya'da insan kurban etmenin ciddi suç işleyenlere karşı uygulandığını ifade etmektedir. İnsanların başları, pirinç ekimi sırasında Şiva'nın eşine adak olarak yapılan *neak ta* töreni kapsamında kesilmekteydi.[96] Yazıtlar, ayrıca daha hafif suçlar için bir dizi acımasız cezayı da kaydetmektedir. Bunlar arasında yüze yumruk atma, kırbaçlama, ellerin ve dudakların kesilmesi ve ayakların veya başın mengenede sıkılması vardı. 11. yüzyıldan kalma bir yazıtta bir suçlunun hem ellerinin hem de ayaklarının kesildiği kayıtlıdır. Suçluluğu belirleme yöntemleri daha az acımasız değildi ve Çin ve Avrupa'da olduğu gibi işkenceyle yargılamayı içeriyordu. Zhou, sanığın elinin kaynar suya sokulabileceğini ve derisi şeritler halinde soyulmazsa masum sayılacağını anlatır.[97] Zhou, Khmer toplumunda göze göz, dişe diş mantığına dayanan cezalar uygulandığından bahseder. Örneğin hırsızlık, çalınan malın değerine göre ellerin kesilmesi veya ölüm, zina hem erkek hem de kadının uzuvlarının kesilmesi veya ölüme mahkûm edilmesi, küçük suçlar için ise kırbaçlama, dayak vs. Ayrıca sıradan halkın ve kölelerin cezalarının daha acımasız verildiğini, soyluların ise para cezası veya sürgünle cezadan kurtulabildiğini aktarır. Ayrıca masumiyetin ortaya çıkması için kaynar su testi, kızgın demir

94 D. Chandler, "Royally-sponsored human sacrifices in Nineteenth-century Cambodia", *Facing the Cambodian Past* (1996) s. 207-22.

95 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 35.

96 Courtney Work, "Chthonic Sovereigns? 'Neak Ta' in a Cambodian Village", *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 20/1 (2019) s. 74–95.

97 Ayrıca bkz. T. Jacobsen, "Paying through the Nose: Punishment in the Cambodian Past and Lessons for the Present", *South East Asia Research*, 13/2 (2005) s. 235-256.

taşıma testi, timsah çukuru testi gibi uygulamalar da vardı. Ayrıca Zhou, din ve hukukun iç içe geçtiğini vurgulamaktadır.[98]

Angkor, kayıtlı tarih boyunca çoğu devlet toplumunda olduğu gibi hiçbir zaman bir demokrasi olmadı ve Kamboçya'daki toplumsal tabakalaşma Hindistan'daki kast sistemi kadar katı olmasa da çok az toplumsal hareketlilik vardı. Yönetici seçkinler konumlarını doğuştan gelen bir hakla alırdı ve alt sınıflar büyük ölçüde statülerini doğal olarak kabul eder, özellikle de bu hayattaki konumunun geçmiş yaşamlardaki eylemlerin bir ödülü veya cezası olduğu dini fikriyle yakından bağlantılı olduğunu düşünürlerdi.[99] Özgürlük, sosyal hayal gücünün ötesinde ve yabancı bir durumdu, ancak bazı özgür kişilerin isyanlarının acımasızca bastırılması durumu da görülmüştü. Reenkarnasyon doktrini, dürüst, itaatkâr ve erdemli bir hayat yaşamış biri için en azından bir dahaki sefere daha iyi bir şans vaadinde bulunuyordu.[100] Görüleceği gibi, sıradan insanlar ve köleler için hayat gerçekten de zordu ve Süt Denizi'nin Çalkalanması gibi efsaneler ezilenlere umut vermekteydi.[101] Angkor Wat'ın kabartmalarında tasvir edilen bu efsane, Kurma adlı kaplumbağanın sırtında duran bir direğin etrafına sarılmış bir ipi ileri geri çeken insanları ifade eder. Bunun amacı denizde kaybolan nesneleri kurtarmaktı, bunların en önemlisi ölümsüzlük armağanı olan *ambrosia* idi. Ambrosia ayrıca müreffeh zamanlar, bol yiyecek ve tarlalarda

98 Zhou, *The Customs of Cambodia*, s. 15.

99 I. W. Mabbett, "Varṇas in Angkor and the Indian caste system", *The Journal of Asian Studies*, 36/3 (1977) s. 429-442.

100 J. DiBiasio, *The story of Angkor* (Silkworm Books, 2013).

101 Angkor Wat'ta temsil edilen en önemli hikâye, zamanın başlangıcı ve evrenin yaratılışı hakkında bir hikâyeyi tasvir eden Süt Denizinin Çalkalanması'dır. Bu, ayrıca iyiliğin kötülüğe karşı zaferi hakkında bir hikâyedir. Hikâyede, devalar (tanrılar) düzeni ve gücünü kaybeden tanrılar için, geri kazanmak amacıyla asuralarla (şeytanlarla) savaşmaktadır. Bkz. J. Williams, "The Churning of the Ocean of Milk—Myth, Image and Ecology", *India International Centre Quarterly*, 19-1/2, (1992) s. 145-155.

veya inşaat alanlarında çalışmanın zorluklarından sonra hak edilmiş dinlenme anlamına geliyordu.[102]

Khmer toplumu tabakalaşmış bir görünüme sahipti. Bunlar manastırlara, tapınaklara ve dini tarikatlara bağlı olan knumlar; köylüler veya asker-inşaatçı-çiftçi sınıfı ve son olarak da köleler. Angkor medeniyeti, Khmer toplumunda büyük etkisi olan ve faaliyetleri yazıtlarda ayrıntılı olarak kaydedilen bir dizi büyük dini vakıf ve manastırı da desteklemişti. Bu tarikatlar geniş toprak parçalarını kontrol ediyor ve çok sayıda işçi çalıştırıyordu. Yazıtlarda bu tarikatların rahipleri ve başrahipleri hakkında az bilgi vardır. Ancak esas işi yapanlar, yani knumlar hakkında çok şey bulunur.[103] Bunlar, serfliğe veya belki de köleliğe benzer bir durumda toprağa bağlı görünüyorlardı, ancak belki de bu durum, 'tanrıların işini' yaptıkları inancıyla hafifletilmişti.[104] Knumların bir kısmının kelimenin tam anlamıyla köle olduğu anlaşılmaktadır. Alınıp satılabilirlerdi ve sıklıkla savaş esirleri veya yerleşik toprakların ötesinden gelen esir dağ kabileleriydi. Diğerleri ise manastırların ve vakıfların civarındaki köylüler gibi görünmektedir. Yazıtlar, tarla işçileri, kutsal inek sürülerine

102 V. Narayanan, "Who is the strong-armed monkey who churns the ocean of milk", *Journal of Khmer Studies* 11 (2013) s. 1-26.

103 Kamboçya tarihinde "knum" (bazı kaynaklarda "khnum" olarak da yazılır), köle veya bağımlı işçi anlamına gelir ve özellikle Khmer İmparatorluğu (9.–15. yüzyıllar) döneminde kullanılmıştır. Antik Kamboçya'daki kölelik kavramı karmaşıktı ve diğer bölgelerde görülen klasik kölelik sistemlerinden bazı yönleriyle farklılık göstermiştir. Knum, Khmer toplumunun sosyal hiyerarşisinde en alt sınıfı oluşturuyordu. Genellikle toprağa veya belirli kişilere bağlıydılar ve tarım işçiliği, inşaat projeleri ve ev hizmetlerinde çalıştırılıyorlardı. Bazı kölelik sistemlerinden farklı olarak knum, bazen mülk sahibi olabilir, evlenebilir ve belirli koşullar altında özgürlüklerini kazanabilirlerdi.

104 Aynı durum Mısır piramitleri yapımında köle olarak kullanılan İsrailoğulları için de geçerlidir. Burada dikkat çeken bir yorum, İsrailoğullarının sadece zorla değil, Firavunu tanrı olarak bildiklerinden dolayı, ona daha iyi görünmek ve hoşnutluğunu kazanmak için de çalıştıkları yönündedir.

bakan çobanlar, meyve toplayıcıları, muhafızlar ve diğer günlük işçiler olmak üzere iş bölümü konusunda açıkça ayrıntı vermektedir. Ayrıca dokumacılar ve giyim işçileri, kâtipler, hizmetçiler ve aşçılar, hatta parfümcüler ve 'kutsal parfümün muhafızları' da vardı. Diğerleri ise tapınaklarda şarkıcı, dansçı ve müzisyen olarak çalışıyordu.[105]

En kalabalık sınıf, tapınak inşaat alanlarında işçi olarak da hizmet eden ve savaş zamanında orduya katılmaya uygun olan köylülerdi. Bunlar knumdan farklı bir kategori gibi görünmektedir, çünkü kendileri köle sahibi olabiliyorlardı. Zhou Daguan, yalnızca en fakir köylülerin bir köle sahibi olamadığını kaydeder. Birçok bakımdan, bu köylü sınıfının hayatları, yakın zamana kadar yollarda ve devletin diğer işlerinde angarya işçisi olarak hizmet etmek veya kırsal ileri gelenlerin yararına ücretsiz çalışmak zorunda olan modern Khmer köylülerinin hayatlarına benziyor gibi de görünmektedir. Erkekler peştamal giyerdi, kadınlar günümüzün sampotuna çok benzeyen daha uzun bir giysi giyerdi ve ikisi de bele kadar çıplak dolaşırdı. Bu giysiler basit bir tasarıma sahipti, çünkü Zhou'nun bize anlattığına göre, fakirlerin, bunu yapmaya güçleri yetse bile, 'üstünlerin' gösterişli giysilerini taklit etmeleri yasaktı.[106]

Bu katı tabakalı toplumda giyim tarzı bir nevi rütbeyi yansıtıyordu ve yalnızca kralın ihtişamlı giysiler giymesi mümkündü. Sıradan insanlar kaba pazen kumaştan giysiler giyerken, soylular ipek giyerlerdi. Rütbe, özellikle kadınlar için fiziksel görünüme de yansıyordu. Üst sınıftan kadınlar, bugün olduğu gibi, açık tenleriyle övünürlerdi. Dışarıda çalışmazlardı ve dışarı çıktıklarında şemsiye kullanırlardı.[107] Daha fakir sınıflardan kadınların tenleri güneşten kararırdı.

---

105 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 36-7.

106 D. Zhou & P. Pelliot & J. D. A. Paul, *The customs of Cambodia* (The Siam Society, 1987).

107 Bu durum Laos'ta da görülmektedir. Bkz. Temiz, *Modern Laos*.

Asker-inşaatçı-çiftçi sınıfı, ayrıca geçimini küçük çaplı ticaretle sağlayanları da içeriyordu. Bayon kabartmaları, tüccarların çoğunun çiftlik ürünlerini ve diğer malları satan kadınlar olduğu pazar sahnelerini tasvir etmektedir. Ya da daha doğrusu, Khmerlerin para birimi olmadığı için bunları takas ediyorlardı. Ayrıca, daha iyi durumda Çinli tüccarlar da vardı ve Kamboçya'da Çinlilerin yerleşim ve evlilik geçmişi vardı. Zhou, Khmer kadınlarının iş zekâsına değer veren Çinli tüccarlar tarafından çokça talep edildiğini kaydetmektedir. Belki de knumdan farklı olarak, gerçek köleler vardı, ki bunlar Angkor'da oldukça kalabalık olmalıydı. Nüfusun ne kadarının köle olduğunu bilmiyoruz, ancak 19. yüzyıldaki Avrupa gözlemcilerinin sağladığı verilere bakılırsa, sayılarının oldukça fazla olması gerektiği açıktır, belki de imparatorluk genelinde yüzbinlerce köle vardı. Preah Khan'daki gibi yazıtlardan elde edilen bilgiler, kölelerin arasında borçlular, dağ kabileleri ve savaş esirleri olduğunu da göstermektedir.[108] Kölelik kalıtsaldı, ancak istisnai durumlarda kral tarafından azat edilebilirlerdi. İşin ne kadarının köleler tarafından yapıldığını bilmiyoruz, ancak Angkor ekonomisi ve kamu işleri planlarının büyük ölçüde onlara dayandığı da muhtemeldir. Ancak yazıtlara göre iş gücünün çoğunluğunu oluşturmamışlardı. Büyük olasılıkla, kanal inşaatı ve bakımı, tapınakların inşası için devasa taş bloklarının çıkarılması ve taşınması gibi görevler de dâhil olmak üzere en zor fiziksel işleri yapmaktaydılar. Ancak, diğer köleler daha yüksek veya daha az zahmetli işlerde çalışmış, örneğin kâtip veya yazıcı, ev hizmetçisi ve müzisyen olarak istihdam edilmişlerdi. Bazıları, fahişe olarak zorunlu istihdamı ima eden ku veya 'sevmek için doğmuş' gibi unvanlarla biliniyordu. Ancak en kötü muamele, 19. yüzyılda Fransızlar

108 T. S. Maxwell, "The stele inscription of Preah Khan, Angkor: text with translation and commentary", *Udaya: Journal of Khmer Studies,* 8 (2007) s. 1-113.

tarafından köleliğin kaldırılmasına kadar bile küçümsenen dağ kabilelerine uygulanmıştı. Bu durum, isimlerinden birinin 'kokuşmuş' olarak belirtildiği kayıtlara da yansımıştı.[109]

Kölelerin fiyatı bireysel olarak yaşa, güce ve beceriye göre değişiyordu. Dini sınıfa ait yazıtlar, kadın kölelerin yirmi ölçü kabuğu soyulmamış pirinç karşılığında satın alınabileceğini ifade ediyordu. Başka bir yazıt, belirli bir kölenin metal bir vazoyla takas edildiğini kaydediyordu. Başka bir köle, kendisi beş ons gümüş değerinde olan bir bizonla takas ediliyordu. Kaçanlar ise vahşice cezalandırılıyordu. Angkor dönemi sosyokültürel yapısına dair bu başlığın ardından, herkes tarafından merak edilen o meşhur soruya geçebiliriz.[110]

Doğuda bir Venedik mi?

Suyun antik Khmerler için önemli olduğunu söylemek biraz hafif kalır. Angkor, Funan'ın bulunduğu deltanın aksine, her yıl altı ay kuraklık ve altı ay yağmura maruz kalan bir bölgede yer almaktaydı. Burada yıl boyunca yüksek yağış ve nehir suyu bolluğu vardı. Araştırmacı ilk arkeologlar antik Khmerlerin, en büyüğü Batı Baray olan yaklaşık 8 kilometreye 3 kilometre ölçülerinde, üç devasa baray veya yapay göl inşa ettiğini hemen fark ettiler. Daha yakın zamanda, uydu görüntüleri uzun zaman önce boşaltılmış dördüncü bir baray daha olduğunu ortaya çıkardı. Yaklaşık 975 ile 1020 arasında başlanan ve 1050'de tamamla-

109 Dağlık bölgelerdeki halk, zorla çalıştırma, angarya sistemleri ve kültürel asimilasyon politikalarına maruz kaldı. Fransız yetkililer, onları "ehlileştirilmesi gereken vahşiler" olarak gördü. Fransız sömürge belgelerinde ve raporlarında, dağ kabileleri için aşağılayıcı terimler kullanıldı; Sauvages (Vahşiler), Pourris (Kokuşmuş/Çürümüş) vb. Bu tür dil, ırkçı hiyerarşiyi meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Bkz. I. Lowman, C. Kunthea & M. Hendrickson, "An Angkor nation? Identifying the core of the Khmer empire", *The Angkorian World* (2023) s. 479-493.

110 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 38.

nan Batı Baray, 20 kilometreden uzun ve 10 metre yüksekliğinde toprak surların inşa edilmesiyle oluşturulmuştu. İnşa etmek için muazzam miktarda insan gücü ve zamanın harcandığı bir proje idi. İlk baray olan Indratataka, daha önce 877'de, Indravarman'ın saltanatı sırasında inşa edilmişti. Onun yerine tahta geçen Yasovarman I, 889'da yeni bir göl olan Yasodharatataka'yı inşa etti.[111]

1961'de arkeolog Jacques Dumarçay gölün merkezindeki yapay adada bir bakır boru parçası buldu ve bu, diğer kanıtlarla birlikte, kralın düzenli olarak ziyaret edip su seviyelerini ölçmek ve pirinç ekiminin başlayıp başlamayacağını belirlemek için boruyu kullandığı sonucuna varmasına yol açtı. Kendisinden öncekiler gibi Dumarçay da barayların amacının en azından kısmen sulama ile ilgili olduğunu varsaydı.[112] Bu fikir, tartışmalı 'hidrolik şehir' hipotezini 1974 ve 1979'da yayınlanan iki makalede geliştiren Fransız arkeolog Bernard-Philippe Groslier'in çalışmalarında en kapsamlı ifadesini buldu.[113] Groslier'e göre, barayların bir parçası olan kanallar, tanklar ve daha büyük göletlerden oluşan geniş bir sulama sistemi, Khmer'lerin yılda bir yerine iki, hatta üç pirinç mahsulü ekmesine olanak sağlamıştı.[114] Bu son derece verimli tarım sistemi, Khmerlerin belki de iki milyona yakın büyük bir şehir nüfusuna yetecek kadar üretim sağlamıştı. Bu artı ürün, ayrıca el sanatları ve edebiyat da dâhil

111 M. B. Day, vd. "Paleoenvironmental history of the west baray, Angkor (Cambodia)", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109/4 (2012) s. 1046-1051.

112 Bu durumun Dumarçay'ın Sümer ve Babil medeniyetlerine dair olan bilgisi ile şekillendiği ifade edilebilir. Ayrıca bkz. Dumarçay & Royère, *Cambodian architecture, eighth to thirteenth centuries,* s. 23.

113 B.P. Groslier, "Agriculture et religion dans l'Empire angkorien", *Études Rurales*, (1974) s. 95-117. "La cité hydraulique angkorienne: exploitation ou surexploitation du sol?", *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient Année*, 66 (1979) s. 161-202.

114 Zhou Daguan yılda üç veya dört mahsul alındığını iddia ediyordu.

olmak üzere sofistike yüksek bir toplumsal kültürün oluşması için gereken boş zamanı da sağladı. Ayrıca Angkor'un anıtsal tapınaklarının inşası için gereken muazzam sayıdaki işçi ve zanaatkarı beslemek için de yiyecek stokları sağladı.[115]

Groslier'in Angkor'un nüfusuna dair tahmini çok yüksek olsa da Angkor muhtemelen dünyanın en büyük sanayi öncesi şehirlerinden biriydi.[116] Yakın dönem arkeolojik çalışmalarda, bir milyonun şehrin büyüklüğü için makul bir tahmin olduğu ifade edilmektedir. Groslier'in hipotezi önemlidir. Çünkü anıtların kendisinden çok onları inşa eden toplumun araştırılmasına odaklanmıştır. Bu durum, George Coedès gibi bilim insanlarının Angkor'un toplumsal boyutlarını görmezden geldiği anlamına elbette gelmemektedir ancak vurgu, daha antropolojik bir yaklaşıma doğru kaymaya başlamaktadır.[117]

Hidrolik şehir tartışması kısa sürede büyük etki uyandırdı. Ayrıca bu tartışma hâlâ devam etmektedir. 1980 ve 1982'de W.J. van Lière, 'tapınak göletlerinden bir damla suyun bile tarım için kullanılmadığını' yazdı. Van Lière, baraylarda bir sulama kanalı ağı veya su alma veya boşaltma yapılarının varlığına dair hiçbir kanıt olmadığını iddia etti. Eski Khmer pirinç mahsulünün, tıpkı bugün olduğu gibi, setli tarlalara ve sellerden sonra geri çekilmeye dayalı tarıma bağlı olduğunu ısrarla belirtti.[118]

---

115 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 44.

116 Ancak bu ifade aşırı derecede abartılmış görünmektedir. Zira o dönem şartlarında bu sayıya ulaşmak mümkün değildir. Güneydoğu Asya gibi tropikal iklim bölgelerindeki hijyen şartları ve hastalıkları da hesaba katmak gerekir. Gundersen, Jayavarman'ın saltanatından sonra da hastalıkların devam ettiğini ve 200 yıldan fazla bir süre boyunca daha da kötüleştiğini ifade eder. Bkz. L. G. Gundersen, "A Reassessment of the Decline of the Khmer Empire", *International Journal of Culture and History*, 1/1 (2015) s. 63.

117 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 44-5.

118 İlki, yağmur suyunu tutmak için pirinç tarlalarının etrafına alçak setler inşa etme uygulamasına, ikincisi ise mahsulleri sulamak için çekilen sel sularını tutmak için bir set sistemine atıfta bulunur. W. J. Van Liere,

Daha yakın zamanda Amerikalı coğrafyacı Robert Acker, Groslier'in Angkor'un nüfusunun büyüklüğüne ilişkin tahminlerine itiraz etmiş ve aynı zamanda van Lière'in sulama tesislerinin varlığına dair hiçbir kanıt olmadığı yönündeki iddialarını kabul etmiştir.[119] James Goodman, Angkor rizikültürünün[120] olağanüstü verimliliğini anlamanın anahtarının, bölgenin en belirgin doğal yapısında, yani Büyük Göl'de yattığını savunmaktadır. Her yıl Muson sırasında ve uzak Yunnan'daki ilkbahar çözülmelerinden sonra, Mekong'daki su hacmi o kadar büyüktü ki deltadan denize yeterince hızlı akamamaktaydı. Phnom Penh'deki düz arazilerde muazzam miktarda su birikir ve gidecek başka bir yer olmadığı için yukarı akış yönünde Tonlé Sap Nehri'ne akar, normal akış yönünü tersine çevirir ve Büyük Göl'e dökülürdü. Sonuç olarak, gölün seviyesi 7 ila 9 metre yükselir ve 13.000 kilometrekareden fazla bir alanı sular altında bırakırdı. Goodman, bunun gıda üretimini 'iklime dayanıklı' hale getirdiğini savunmaktadır. Ayrıca, Angkor uygarlığının ana yerleşim düzeninin, Angkor ve Banteay Chhmar arasındaki yoğun yerleşimlerle, modern Siem Reap kasabasının bitişiğindeki tapınak kompleksinin hemen çevresinden ziyade, verimli göl ovasındaki taşkın hattını takip ettiğini savunmaktadır. Goodman buna ek olarak, anıtların yakınındaki toprağın fakir olduğunu ve herhangi bir verimliliği korumak için yoğun gübreleme gerektireceğini de belirtmektedir. İnsan dışkısı, Vietnam ve Çin'de yüzyıllardır tarımda gübre olarak kullanılmış olsa da, daha önce belirtildiği gibi bu uygulama Khmerler için iğrenç kabul edilirdi. Goodman, eğer sulama eski Angkor'da tercih edilen bir yöntem olsaydı,

"Traditional Water Management in the Lower Mekong Basin", *World Archaeology*, 11 (1980) s. 265-280.

119 R. Acker, "New geographical tests of the hydraulic thesis at Angkor", *South East Asia Research*, 6/1(1998) s. 5-47.

120 Pirinç tarımı anlamına gelir.

bugün Siem Reap bölgesinde üretilen pirincin, genel üretimin %1'inden daha azını oluşturmasının nedenini de sorgular.[121] Son olarak, Groslier'in orijinal tezini eleştirenlerin görüşüne göre baraylar ve daha küçük yapay göller tamamen dini bir amaç doğrultusunda yapılmıştır.

Tartışmanın bu kadar kutuplaşmış olması ilginç bir durumdur. Hidrolik şehir tezinin destekçileri, dogmatik Wittfogelciler olarak reddedilmiştir.[122] Groslier, barayların ve kanalların hem faydacı hem de dini amaçlar için 'çift işlevi' olduğundan asla şüphe etmemiş ve Khmerlerin ikisi arasında bir ayrım yapmayacağını savunmuştur. Japon araştırmacı Yoshiaki Ishizawa, '*gerçekte, Kamboçya halkının günlük yaşamlarını göletlerden ve sudan ayırmanın imkânsız olduğunu*' savunmaktadır.[123] Su yollarının faydacı amaçları (örneğin banyo, balıkçılık, sulama, taşkın kontrolü ve drenaj) Khmerlerin dini inancından ayrılamazdı. Birçok gölet tapınaklarla ilişkilendirilir ve genellikle barayların ve daha küçük göllerin merkezinde dini bir yapı bulunurdu. Hendeklerin başlangıçta tapınak höyükleri için çöplük amacıyla kazılmış olması ve daha sonra drenaj amaçlı hizmet

121 J. Goodman, "Reinterpreting Angkor: the water, environment and engineering Context", *The Journal of Sophia Asian studies* 18 (2000) s. 131-163.

122 Karl Wittfogel, Çin ve Hindistan gibi Asya toplumlarının durağan olduğunu, çünkü gıda üretimi için geniş arazileri sulama ihtiyacının otoriter merkezi devletler ve değişim isteyen büyük bürokrasiler gerektirdiğini savunmaktadır. Wittfogel'in görüşleri 1957 tarihli Oriental Despotism adlı kitabında özetlendi. Aslında, Çin toplumu Sanayi Devrimi'nin başlangıcına kadar teknolojik olarak Avrupa'nın ilerisindeydi. 18. yüzyılda bir İskoç ziyaretçi, "Tek kelimeyle, Çin'i dünyanın en zengin ve en iyi yönetilen imparatorluğu olarak görüyorum" diye yazmıştı. Ancak, Wittfogel aşırı genelleme yapmasına, çok farklı toplumları birbirine karıştırmasına ve Edward Said'in daha sonra 'oryantalizm' olarak adlandırdığı şeyden şüphesiz suçlu olmasına rağmen, söylediklerinin çoğunun Angkor toplumuna uyduğu kabul edilebilir. Bu durum, özellikle 'hidrolik şehir' tezi kabul edilirse geçerlidir. Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival,* s. 239.

123 Y. Ishizawa, "All Royal Roads Lead to Angkor", *SPAFA Journal,* 10/3 (2000) s. 20-22.

vermiş olması da olası bir ihtimaldir. Yazıtlardan, su yollarının dini arınma amaçlarına hizmet ettiği ve tapınak höyüklerinin, hendeklerinin ve baraylarının, Khmer kozmolojisinin sembolik bir temsili olduğu da açıktır. Tapınak, dünyanın merkezindeki Meru Dağı'nı temsil eder. Şehir surları kutsal Himalayaları temsil eder, hendekler ve baraylar okyanusları ve denizleri temsil eder. Siem Reap Nehri de kutsal Ganj'ın Khmer versiyonuydu. Aynı şekilde, Khmerlerin vücutlarını yıkadıkları veya ekinlerini suladıkları suyolları da dünyanın kutsal düzeninin bir parçası olarak görülüyordu.[124]

Van Lière'in baraylardan ve kanallardan gelen bir damla suyun sulama için kullanılmadığı iddiası, Groslier'in muhalifleri tarafından bilinen gerçekleri teyit etmeden sıklıkla tekrarlandı. Çoğu yeni olan kanıtlar, suyollarının ikili bir işlevi olduğunu güçlü bir şekilde öne sürmektedir. Birçok yazıt, doğrudan suyollarına vurgu yapar ve bunların çoğu dini işlevlerine atıfta bulunsa da bazıları açıkça sulamadan bahseder. Özellikle bir yazıt, sulama amaçlı kullanılan bir suyolu anlamına gelen *canhvar*a atıfta bulunur. Ayrıca, Angkor'un hâlâ yerleşim yeri olduğu 16. yüzyılda Kamboçya'yı ziyaret eden bir dizi İber gezgininin, krallığın refahının sulamaya dayandığını belirttiği de unutulmamalıdır.[125]

Bu durum, Khmerlerin ürün yetiştirmek için başka yöntemler kullanmadıkları anlamına elbette gelmez. Uzak bölgelerde kuru pirinç çiftçiliği yapmış olmaları ve kanallardan uzak diğer bölgelerdeki yağmur suyunu toplamak için diğer pirinç tarlalarının etrafına setler inşa etmiş olmaları oldukça olasıdır. Ayrıca Büyük Göl boyunca su baskınına maruz kalan verimli alanlarda selin geri çekilmesiyle çiftçilik de yapmışlardı. Gerçek-

124 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 46-7.
125 A.g.e., s. 47.

ten de antik kentin nüfusuyla ilgili tahminler doğruysa ve orada bir milyondan fazla insan yaşıyorsa, çok sayıda çiftçilik yöntemi kullanmış olmaları gerekmişti. Ancak en son arkeolojik kanıtlar, Angkor ekonomisinin merkezinde geniş bir sulama kanalları ve rezervuar sisteminin olduğunu göstermektedir. Van Lière, baraylarda herhangi bir giriş veya çıkış yapısı veya herhangi bir dağıtım sistemi görmediği için bunların var olmadığını da iddia etmişti. Hava fotoğrafçılığı ve radar görüntülemesinden elde edilen son veriler, Angkor'da kanal olmadığını iddia edenlerin oldukça yanlış düşündüğünü göstermektedir.[126]

Avustralyalı arkeolog Roland Fletcher, Angkor'un Büyük Göl ile kuzeydeki Kulen Tepeleri arasında en az 1000 kilometre-karelik bir alana yayılan 'devasa, düşük yoğunluklu, dağınık bir kentsel kompleks' olduğunu ve sulama sisteminin şehrin hayatta kalması için hayati önem taşıdığını iddia etmektedir.[127] Daha büyük kanallardan bazıları hâlâ mevcut, örneğin Angkor'un doğusundaki Beng Melea'da tapınak hendeğinden pirinç tarlalarına su taşınmaktaydı.

Radar teknolojisi ayrıca bir dağıtım kanalı ağının varlığını göstermekle birlikte, Doğu ve Batı baraylarından ve Angkor Wat hendeğinden gelen, 40 metre kadar genişlikteki daha büyük kanallar havadan görülebilmektedir.[128]

Daha da önemlisi son kanıtlar, Angkor Thom'dan tepelere kadar yaklaşık 40 kilometre kuzeye doğru uzanan, belki de 20 metre genişliğinde büyük bir besleme kanalının varlığını gös-

126 Bu kayıtlar için bkz. A. Freeman, S. Hensley & E. Moore, "Analysis of radar images of Angkor, Cambodia", *IEEE 1999 International Geoscience and Remote Sensing Symposium. IGARSS'99,* 5 (1999) s. 2572-2574.

127 R. Fletcher vd., "Angkor Wat: An Introduction", *Antiquity,* 89/348 (2015) s. 1388-1401.

128 C. Pottier, "Some evidence of an inter-relationship between hydraulic features and rice field patterns at Angkor during ancient times", *The Journal of Sophia Asian Studies*, 18 (2000) s. 102.

termektedir. Bu ana kanal, merkezî şehrin kuzeyinde geniş bir alanı kaplayan ince bir dağıtım ve set ağını beslemekteydi. Yılın altı ayı boyunca doğal olarak oldukça kuru olan bu alan, Khmerler tarafından Roland Fletcher'ın 'son derece yapılandırılmış antropojenik bir sulak alan'[129] olarak tanımladığı, kanallar ve setlerle çaprazlanmış ve sanayi öncesi dünyadaki en büyük insan yoğunluğunu destekleyebilen bir yere dönüştürülmüştü.[130]

Bu insanlar, pirinç tarlalarını çevreleyen veya çok sayıda küçük göletin etrafında kümelenmiş, kanallar ve setler boyunca uzanan dağınık bir düzende yaşıyorlardı. Arazinin eğimi yumuşak olduğundan, Phnom Kulen'in etekleri dışında erozyon büyük bir sorun olmazdı.

Fletcher ayrıca, barayların hem rezervuar hem de tepelerden kuzeye kanal sistemiyle getirilen alüvyon için çökelme havuzları şeklinde 'tamamlayıcı zıtlıklar' olarak işlev görmüş olabileceğini de öne sürmektedir.[131] Şehrin, artan nüfus baskısının insanların yerleşip ekecekleri ek araziler aramasına neden olmasından önce, yüzyıllar boyunca 'dinamik denge' halinde işlev görmüş olması da muhtemeldir. Fletcher, işte tam o zamanda şehrin ince ekolojik dengesinin bozulmaya başladığını, bu şekilde şehrin ve imparatorluğunun gerilemeye başladığını savunmaktadır.[132]

---

129 R. Fletcher, "Seeing Angkor: new views on an old city", *Journal of the Oriental Society of Australia*, 32 (2001) s. 1-27.

130 Matti Kummu, "Water management in Angkor: Human impacts on hydrology and sediment transportation," *Journal of Environmental Management*, 90/3 (2009) s. 1413-1421.

131 R. Fletcher, "Seeing Angkor: new views on an old city", *Journal of the Oriental Society of Australia*, 32 (2001) s. 1-27.

132 R. Fletcher vd., "Fourteenth to sixteenth centuries AD. The case of Angkor and monsoon extremes in mainland Southeast Asia", *Megadrought and collapse: From early agriculture to Angkor* içinde. Ed. Harvey Weiss (New York: Oxford Academic, 2017) s. 275-314.

Angkor'un Sonu

İbni Haldun'un devletlerin ömrünü insanların ömrüne benzeten ünlü metaforunda "*devletler tıpkı insanlar gibidir, doğar, büyür, olgunlaşır, yaşlanır ve ölür…*" ifadelerini kullanır.[133] Bununla birlikte imparatorlukların yükselişi ve çöküşü, tarihte sıkça rastlanan bir olgudur. Ancak asıl zor olan, bu çöküşlerin ardındaki kesin nedenleri belirlemektir. Angkor'un çöküşü, uzun yıllar boyunca bir bilmece olarak kalmış ve hâlâ tam anlamıyla çözülememiştir. Şehrin düşüşünün, siyasi, sosyal, dini ve ekolojik etkenlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Yaygın görüşe göre, bu çöküş aniden gerçekleşmiş ve 1431 yılı civarında Siyam Kralı II. Paramaraja'nın şehri yağmalamasıyla hızlanmıştır.[134] Christopher Pym, nedenin 'imparatorluğun dışarıdan parçalanması ve içerideki dini dengenin kaybolması' olduğunu ifade etmiştir.[135] Yunnan'dan Menam havzasına göç eden Siyamlılar (veya Taylar), başlangıçta Khmer egemenliği altındaydı, ancak Jayavarman VII'nin ölümünden sonra kendi egemenliklerini kurdular ve Khmer egemenliğine meydan okumaya başladılar. Zhou Daguan, 13. yüzyılın ortalarında Siyamlılar ve Khmerler arasında yıkıcı savaşlar yaşandığını, imparatorluğun dış bölgelerinde büyük can kayıpları ve mülk tahribatı yaşandığını ifade eder. Siyamlılar, 1431'de Angkor'u yağmalamadan önce[136] bile imparatorluğun büyük bölümlerini işgal etmiş, Khmerleri köle olarak götürmüş ve muhtemelen sulama sistemini de sabote etmişlerdi.[137]

---

133 Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, Ter. Franz Rosenthal, C. 1 (New York: Pantheon Books, 1958), s. 246.

134 L. P. Briggs, "Siamese attacks on Angkor before 1430", *The Journal of Asian Studies*, 8/1 (1948) s. 3-33.

135 Christopher Pym, *The Ancient Civilization of Angkor*, (Signet, 1968), s. 49.

136 Bu yağma olayı, daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi şehrin nüfusunun milyon olmadığının da kanıtıdır.

137 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 49.

Ardı arkası kesilmeyen Siyam akınları Angkor'u siyasi olarak zayıflatmış olsa da imparatorluğun çöküşüne neden olmaları pek olası değerlendirilmemektedir. Tayların 1431'de Angkor'u yağmalamasının ardından Khmerler, başkentlerini Quatre Bras bölgesine kaydırmış olsa da şehir tamamen terk edilmemişti. İberyalı misyonerler Diego do Couto ve Gabriel Quiroga de San Antonio sırasıyla 1550 ve 1570'te şehri ziyaret ettiklerinde, şehir hâlâ varlığını sürdürüyordu ve San Antonio krallığın hâlâ yoğun bir nüfusa sahip olduğunu belirtiyordu.[138] Kral Satha aynı dönemde tapınaklar ve sulama sistemi üzerinde kapsamlı bir yeniden inşa çalışması yürütmüştü. 1587 yılına ait bir yazıt, Angkor Wat'taki restorasyon çalışmalarını kaydetmektedir. Angkor Thom ise 1629 yılında terk edilmiş gibi görünmektedir, ancak şehrin diğer kısımları 1747 yılında Kral Ponhea Sor döneminde yenilenmişti. Fransızlar 19. yüzyılda geldiklerinde Angkor'da hâlâ Budist rahipler vardı.[139] Ancak şehir harabe halindeydi ve büyük bir kısmı orman haline dönüşmüştü. Bir şeyler olmuştu, ancak bunlar Siyam saldırılarından daha geç bir tarihte gerçekleşmişti. Bu ise gösteriyor ki bunlar imparatorluğu zayıflatmış olsa da gerilemesinin tek açıklaması değildi.[140]

Coedès, tapınak inşa etme çılgınlığının halka büyük bir yük getirdiğini ve imparatorluğun kaynaklarına büyük bir darbe vurduğunu ifade eder.[141] Aşırı talepler halkı yıpratmış, canlılık-

138 Do Couto'nun Angkor'a dair anlattıkları, ünlü İngiliz tarihçi C.R. Boxer tarafından 1954 yılında Lizbon'da yeniden keşfedilene kadar yüzyıllar boyunca kaybolmuştu. Bkz. C. R. Boxer & B. P. Groslier, *Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles* (Paris: Presses universitaires de France, 1958).

139 Bkz. J. L. Foley, *Discovering Cambodia: Views of Angkor in French colonial Cambodia (1863–1954)* (Cornell University, 2006).

140 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 50.

141 14. Louis'nin aşırılıkları 17. yüzyıl Fransa'sının zenginliğinin en az %50'sini yuttuysa, Angkor krallarının çok daha büyük inşa programlarının ve diğer taleplerinin fahiş maliyeti merak konusudur. Bunun için bkz. R.

larını tüketmiş ve hatta belki de isyanlara yol açmıştı, ancak buna dair gerçek, somut bir kanıt yoktur, sadece yazıtlarda bazı ipuçları vardır. Anıtların hummalı bir hızla yükseldiği 13. yüzyılda Kral Jayavarman VIII döneminde tapınak inşa etme çılgınlığının ardından bu çalışmaların hızı kesilmiştir. Arnold Toynbee'nin, 'Khmer uygarlığı, kendisinden önceki ve sonraki birçok uygarlık gibi, kontrolsüz bir yapı inşa sürecine kapılarak yok oldu' sözlerinde gerçek payı vardır.[142] Bu büyük tapınak inşa süreci, aynı zamanda yeni bir din olan Theravada Budizmi'nin bölgeye gelişiyle de örtüşüyordu. Bu din, Khmer kralının oğlu olduğunu iddia eden Burmalı keşiş Shin Tamalinda aracılığıyla yayılmış ve bu durum keşişin itibarını önemli ölçüde artırmıştır.

Sıradan halk, yeni dini doktrinleri büyük bir coşkuyla benimsedi. 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ülke yeni inanca geçmiş, Şivaizm ve Mahayana Budizmi yer değiştirmişti.[143] Khmerler, Theravadizm'i yaymak için Laos'a bile gittiler. Yeni din, Brahmanlar gibi kalıtsal rahipler olmadığı için 'demokratik' bir din görünümündeydi. Herkes safran rengi cüppeler giyip keşiş olabilir, hatta bir kral bile sokaklarda insanlardan sadaka dilenebilirdi. Yeni din, yöneticilerin dünyevi taleplerinden bunalanlar üzerinde büyük bir etki oluşturdu. Maddi dünya kibirle doluydu ve kişinin daha iyi bir reenkarnasyon ve nihayetinde Nirvana'ya yükselme şansı, güç ve servet biriktirmekte değil, bunlardan vazgeçip hayatını iyi işlere adamakta yatıyordu. Ayrıca tapınaklar, Theravadinlere göre Buda'nın kendisi bile bir tan-

Hagesteijn, "The Angkor state: rise, fall and in between", *Early state Dynamics* içinde. Ed. Henri J. M. Claessen & Pieter Van De Velde (Brill, 1987) s. 154-69.

142 Arnold J. Toynbee, *East to West: A Journey Around the World* (Oxford University Press, 1958).

143 Bununla birlikte, Hinduizm'in unsurları Kamboçya'da günümüze kadar varlığını sürdürmektedir ve kraliyet sarayı ritüelleri, sanat ve edebiyat ve Hint tanrılarının tanınması gibi unsurları da içermektedir.

rı değilken tanrı olduğunu sanan insancıkların korkunç kibrinin anıtlarından başka ne olabilirdi.[144]

Yeni dinin ekonomi üzerinde ne gibi etkileri olabileceği konusunda sadece spekülasyon yapılabilir. Pym, Theravada Budizmi'nin maddi dünyayı reddetmesi nedeniyle sulama sisteminin bakıma muhtaç hale geldiğini ifade eder.[145] Yine bunda da bir gerçeklik payı olabilir. Modern Khmer köylüleri, özellikle çalışkan Vietnamlı komşularıyla kıyaslandığında ve Avrupa Protestan ahlakının kıstaslarına göre tembel oldukları için sık sık küçümsense de bu gerçekten de bir yanlış anlamadır. Khmer köylüleri için, kanaat zenginlikti. Hayatın amacı maddi mal biriktirmek değil, erdem kazanmak için dünyevi arzulardan vazgeçmeyi de içeren iyi bir hayat yaşamaktı. Tarihçi Mabbett'in ifade ettiği gibi, Kamboçyalı köylülerin 'tembelliği' 'bir bilgelik biçimiydi'.[146] Coedès'in de iddia ettiği gibi bu yeni dinin, güçlü ve merkezi devlet yapısının varlığına dayanan bir toplumun temellerine zarar vermiş olması oldukça olasıdır.[147]

Marx'ın Asyatik Üretim Tarzı teorisi,[148] en azından Karl Wittfogel'in 'doğu despotizmi' hakkındaki dogmatik genelleme-

144 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 50.

145 Christopher Pym, *a.g.e.,* s. 78.

146 I. W. Mabbett, "Varṇas in Angkor and the Indian caste system", *The Journal of Asian Studies*, 36/3 (1977), s. 429-442.

147 G. Coedès, "Angkor: Die Hauptstadt des alten Kambodscha–ein Abbild des Kosmos", *Saeculum*, 6 (1955), s. 154-165.

148 Karl Marx'ın tarihsel materyalizm çerçevesinde geliştirdiği bir kavramdır. Bu kavram, özellikle Asya toplumlarında, feodalizm ve kapitalizmin ötesinde bir üretim tarzını tanımlar. Marx, bu üretim tarzını Asya'daki erken toplumlar ve toplumsal yapılar üzerinde yaptığı incelemelerde kullanmıştır. Asyatik üretim tarzı, üretim araçlarının ve tarım topraklarının büyük ölçüde merkezi devletin kontrolü altında olduğu bir toplum yapısını ifade eder. Burada, toprak genellikle devletin malıdır ve köylüler bu topraklarda çalışarak devlete vergi öder. Bu nedenle, özel mülkiyet ve bireysel toprağa sahip olma anlayışı, feodalizmde olduğu kadar belirgin değildir. Devlet, üretim sürecine doğrudan müdahale eder.

leriyle karıştırıldığı için bir şekilde itibarsızlaşmıştır. Ancak bu teori, Asya'nın birçok farklı toplumuna uymasa da güçlü bir devlete dayanan, toprak mülkiyeti olmayan ve hükümetin bayındırlık programlarına büyük önem veren hiyerarşik bir toplum olan Angkor uygarlığına oldukça uymaktadır. Groslier'nin hidrolik şehir tezi doğrulanırsa, Theravada Budizminin Angkor devlet iktidarını ve sistemini altüst eden güçlü bir etken olarak işlev gördüğü çok olasıdır. Bu aynı zamanda modern Kamboçya'da sulamanın neden yaygın olarak kullanılmadığını açıklamaya da yardımcı olabilir.[149]

Yeni din aynı zamanda can almayı da yasaklıyordu ve bu durum sonraki nesil Khmerlerin savaşçı davranışları tamamen ortadan kaldırmış olmasa da kralların imparatorluk hırslarını köreltmiş olabilir. Khmer köylülerinin insan canına kıyan diğer Khmerleri reddetmesi bilinen bir şeydir. Antropolog May Ebihara, bazı köylülerin 1940 ve 1950'lerde Fransa'ya karşı Khmer Issarak ayaklanması sırasında insan canına kıyanları küçümsediğini de kaydetmiştir.[150]

Yalıçapkını Efsanesi

Osbert Sitwell, Çin'e ihraç edilen kuş tüylerinin[151] tükenmesi nedeniyle Angkor'un çöküşe geçtiğine dair bir Khmer hikâyesi kaydetmiştir.[152] Hikâye bir açıdan absürt olsa da bir kıssa-

149 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 51.

150 Bkz. May Mayko Ebihara vd., *Svay: A Khmer Village in Cambodia*, (London: Southeast Asia Program Publication, 2018), s. 40.

151 Özellikle yalıçapkını kuşu veya iskele kuşu.

152 Bkz. Osbert Sitwell, Escape *with Me!* (Oxford University Press, 1986). Kuş tüyleri, Çin'de 8. yüzyıla kadar biliniyordu ve tüyler Hindistan ve Arap dünyasına da ulaşmıştı. 13. yüzyılda Avrupa'daki orta çağ şövalyelerinin miğferlerine tüyler taktıkları bilinmekteydi. Bu tüylerin nadirliği ve güzelliği onları çok değerli nesneler haline getirmişti ve bu nedenle öncelikle Avrupa saraylarında ve zengin ve güçlü kişilerin evlerinde bulunmaktaydı. Güneydoğu Asya'nın kendisinde tüyler, ihtişamları ve manevi güçlerine

dan hisse olarak okunduğunda belki de büyük bir imparatorluğun çöküşünün anahtarını içermektedir. Bernard-Philippe Groslier, Angkor'un çöküşünde ekolojik hasarın bir etken olabileceğine dikkat çekmiş ve bu tez Roland Fletcher'ın çalışmalarıyla daha da geliştirilmiştir.[153] Groslier, şehrin kuzeyindeki yamaçların ormansızlaştırılmasının sızıntıya, toprak sıkışmasına, tabaka ve oluk erozyonuna ve daha düz arazilerdeki su yollarının tıkanmasına yol açmasıyla Angkor'da muhtemelen kapsamlı bir çevresel hasar olduğunu ifade etmiştir. Ormansızlaşmanın konveksiyonel yağışlardan elde edilebilen su miktarında da bir azalmaya neden olması muhtemeldir.[154] Siltin[155] hemen verimliliği arttırdığı yönündeki geleneksel görüş, aslında doğru değildir. Toprak karmaşık bir biyosistemdir ve verimli hale gelmesi için solucanlar, böcekler ve mikroskobik organizmaların faaliyetlerinin yanı sıra bitkilere de ihtiyaç duyar. Baraylar su depolama ve tortu kapanları arasında ikili bir denge işlevi görmüş olsa da su havzalarının ormansızlaştırılması, kanalları temizlenebileceğinden daha hızlı bir şekilde alüvyona boğmuş olabilir. Ayrıca çürüyen su yosunlarının kanal ve hendeklerdeki oksijen miktarını azaltmış olması da mümkündür ki bu da ötrofikasyon olarak

olan inançları nedeniyle büyük değer görmekteydi. Hem erkekler hem de kadınlar en güzel giysilerini ve süslerini giyerlerken, bu kuşların kuyruk tüylerinden oluşan bir başlık ve erkekler için kuşun tepesini temsil ettiği söylenen bir başlık takmaktaydılar. Bu dönemin yoğun ve popüler talebinin, bölgenin ekolojik dengesini büyük oranda etkilediği değerlendirilmektedir.

153 R. Fletcher vd., "Archaeology in Cambodia- Angkor: extent, settlement pattern and ecology", *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association*, 24 (2004) s. 133-133.

154 R. Fletcher & D. Evans, "The dynamics of Angkor and its landscape", *Old Myths and New Approaches: Interpreting Ancient Religious Sites in Southeast Asia* içinde. Ed. A. Haender. (Clayton, Monash University Publishing, 2012), s. 42-62.

155 Silt, kumdan küçük kilden büyük olan ve taneli malzemeye verilen isimdir.

bilinen bir süreçtir.[156] Bu durum, sümbül ve nilüfer gibi bitkilerin hızla büyümesi için ideal koşulları sağlayan bol miktarda su kaynaklı besinin bulunduğu modern Kamboçya'da kesinlikle bir sorundur. Hızlı büyüme ve çürüme, sudaki oksijen miktarını ciddi şekilde azaltarak sulama için değerini düşürmekte ve balık sayısını azaltmaktadır.

Bilindiği üzere kitle halinde yavaş hareket eden su, sıtma bulaştıran sivrisinekler için bir üreme alanı sağlamaktadır. Aslında, İngiliz Hindistan'ındaki sulama sistemlerinin sıtma enfeksiyon oranlarını artırdığına dair bir fikir vardı. Ama sıtmanın nedeni olan plasmodium paraziti ve anofel sivrisinekleri ile ilişkisi, 19. yüzyıl sonlarında keşfedilmiştir. Öncesinde hastalıklar genellikle kötü hava (miasma teorisi) veya doğaüstü nedenlerle açıklanıyordu. Daha önceden bölgede hem Ayutta Krallığında ve Dai Viet'de bataklık kurutma gibi politikalar takip edilmişti. Ancak bu çabaların temel motivasyonu ekonomik ve askeri idi; hastalık kontrolü öncelikli hedef değildi. Hindistan'da 1928 yılında Sarda Kanalı'nın açılmasından sonraki on yıl içinde, sulanan alanlarda buharlaşma ve sızıntı sorunlarının yanı sıra su basması, tuzluluk ve sıtma sorunları da ortaya çıkmıştı. İngilizlerin Cauvery ve Coloroon nehirlerinin sularını sulama amacıyla kullanmaya yönelik daha önceki girişimleri çamurlaşma nedeniyle büyük ölçüde başarısız olmuştu. Tuzlanma, Angkor'da da bir sorun olmuş olabilir. Kamboçya topraklarının çoğunda tuz ve sodiklik sorunları vardır. Örneğin modern Kompong Speu eyaletinin topraklarının %50'si 30 santimetre derinlikte sodiktir.

156 Ötrofikasyon, göl gibi herhangi bir büyük su ekosisteminde, başta kara parçalarından gelenler olmak üzere, çeşitli nedenlerle besin maddelerinin büyük oranda artması sonucu, plankton ve alg varlığının aşırı şekilde çoğalmasıdır. Ötrofikasyonun sonuçları ise oksijensiz ortam, içme ve kullanma açısından uygun olmayan su kaynağı, su ortamında yaşayan canlıların sayısında azalma, istenmeyen türlerin çoğalması, koku problemi olarak ortaya çıkabilir.

Angkor sulama sistemi, insan ve doğal girdi ve çıktıların hassas bir dengesiydi. Dinamik bir dengeydi ve antik çağ standartlarına göre çok büyük olan bir nüfusu ayakta tutabiliyordu. Sistem, özellikle Kulen Tepelerindeki su havzalarında geniş orman alanlarının kesilmesiyle ekolojik dengenin dışına çıkmıştı.[157] Roland Fletcher, ağaçların artan nüfusa daha fazla tarım arazisi sağlamak için kesildiğine ve 'muazzam bir kereste tüketimi' olduğunu ifade eder. '*Tapınakların iskeleleri [ve] saray ve evlerin inşası için orman kullanıldı...*'.[158] Kereste, aynı zamanda hem köylülerin evlerinde hem de manastır mülklerinde yemek pişirme ve 'endüstriyel' amaçlar için de kullanılıyordu. Bu bağlamda düşünüldüğünde, yalıçapkınları efsanesi o kadar da abartılı değildir. Angkor'un ekosistemine verilen ciddi zarar, ilk olarak kuşların ortadan kaybolmasıyla kendini göstermiş olabilir. Bunun bilimsel bir açıklaması olmadığından, Khmerler kuşların ortadan kaybolmasını, bir kıyamet habercisi olarak görmüş de olabilirler.

Eğer Fletcher haklıysa, Angkor'un kaderi modern Kamboçya ve dünyanın geri kalanı için bir ders niteliğindedir. Kamboçya'nın, antik Khmerlerinkine benzer hızlanan bir çevresel kriz yaşadığına dair artan kanıtlar da vardır. Tepelerde ve dağlarda -çoğu yasadışı olan- ağaç kesimi yaygındır. Bunun sonucu olarak, tabaka ve dağ geçidi erozyonu artmakta, toprak ve akarsular alüvyonla dolmaktadır. Bunların sonuçları, Mekong ve Kamboçya'daki Büyük Göl'de rekor düzeyde düşük su seviyelerine yol açan Yunnan'daki mevcut Çin baraj inşa programının etkileriyle birleşmektedir.[159] Kaplanlar ve timsahlar da dâhil

157 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 50.

158 Leigh Dayton, "The Lost City", *New Scientist* (2001), s. 30–33.

159 Yunnan, Çin'in en büyük hidroelektrik barajlarına ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin Xiluodu Barajı, 13.860 MW kapasitesiyle dünyanın en güçlü hidroelektrik santrallerinden biridir.

olmak üzere vahşi hayvanların sayısında belirgin bir düşüşe neden olan doğal yaşam kaybı, Çin ile yalıçapkını tüyü ticaretini sona erdiren ve Angkor'un çöküşünü haber veren habitat kaybının bir tekrarı olabilir. Mekong Nehri Komisyonu'nun Çevre Birimi'nin eski başkanı Jean Lacoursière'in de ifade ettiği gibi; Bugün Angkor'da olanları daha büyük ölçekte tekrarlayacak teknolojiye sahibiz. Prensipler aynı; habitatın azaltılması ve Tonlé Sap'ın genel ekolojisinde değişiklikler.[160] Tarih yine tekerrür edeceğe benzemektedir. Ancak ne zaman olur bilinmez…

[160] The Mekong River Commission Secretariat in Vientiane, August – October, Mekong News, *Bulletin* 2 (2004) s. 5.

3. BÖLÜM
ARA DÖNEM- BEYAZ İŞGALCİLER

Angkor'un mimarisinden dolayı yaşadığı siyasi sorunlar genelde göz ardı edilme eğilimindedir. Ancak o dönem itibariyle bölgede giderek güçlenen bir siyasi yapı, Siyam olarak karşımıza çıkar. Angkor uygarlığı Siyamlıların şehri yaktığı 1431'den birkaç yüzyıl önce gerilemeye başlamış olsa da bu yağma, muhtemelen Kamboçya tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ülkede farklı bir ekonomik ve sosyal düzen geliştiğinde, Angkor medeniyeti ile halefi olan devletin medeniyeti arasında keskin bir kopuş yaşandı. 16. yüzyılda bölgeye ulaşmış olan İberyalı gezgin Diego do Couto'ya göre Khmerler, Angkor'un varlığını unutacak noktaya dahi ulaşmışlardı.[1]

Angkor öncesi dönem uzmanı Michael Vickery, başkenti Quatre Bras bölgesine (Phnom Penh) taşıma kararının Angkor'un çöküşünden ziyade Kamboçya'nın Çin ile olan ticari ilişkilerinin genişlemesinden kaynaklandığını savunmaktadır.[2] Esasında bu dönemde ülkenin bir düşüş sarmalına girdiği ve güçlü bir imparatorluktan vasal bir devlete yumuşak bir şekilde dönüştüğü ifade edilebilir. Öte yandan Chandler, Kamboçya'nın bu dönemde yaşadığı talihsizliklerin süreklilikten ziyade dönemsel olduğunu da iddia etmiştir.[3]

1 R. R. Ellis, "Cambodia in the Writings of Diego Aduarte and Gabriel Quiroga de San Antonio", *Hispanic Research Journal*, 8/3 (2007) s. 217-231.

2 Michael Vickery, *A History and Historiography of Angkor*, (Hemispheres, 2024), s. 48-56.

3 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 46.

Her iki taraf için de kanıtlar oldukça zayıftır, ancak açık olan şey Kamboçya'nın kendi eski gücüne kıyasla uzun vadeli bir düşüş yaşadığıdır. 17. yüzyıldan itibaren siyasi iç çekişmeler krallığın canlılığını sık sık zayıflatmıştı ve çevresindeki düşmanları ise bundan faydalanmakta gecikmemişti. Fransızlar 1863'te Kamboçya himayesini kurarken kendi emperyal amaçları vardı, ancak krallığın komşuları tarafından nihai olarak yutulmasını da önledikleri değerlendirmesi yapılabilir. 15. yüzyıla gelindiğinde Angkor krallarının eski vasalları olan Siyamlılar, ölümcül rakipler haline gelmişlerdi ve Vietnamlılar yavaş ama amansız bir şekilde Annam kıyılarından güneye doğru çekildikçe başka bir tehdit unsuru haline dönüştüler. Bu komşular Kamboçya'nın geleceğine öylesine hâkim olacaklardı ki 18. yüzyılın sonlarında Khmerler, onlara Kaplan ve Timsah adını takacaktı.[4] Bu süreçte Kamboçya'nın varlığı neredeyse sona ermiş ve çoğu zaman güçlü komşularından birinin ya da diğerinin himayesine giren vasal bir devlet olmuştu.

İronik bir şekilde, Vietnam yayılmacılığından ilk zarar görenler Kamboçya'nın uzun süredir rakipleri olan Çamlar olmuştu. Çam krallığı bugün kuzey Koşinşin (Cochinchina) ile Annam'ın Danang bölgesi arasında uzanıyordu ve Marco Polo 1288'de ziyaret ettiğinde hâlâ güçlüydü.[5] Çampa direnirken, Khmerler Vietnamlıların akınlarına karşı oldukça güvendeydi.[6] Ancak 1471'de Vietnamlılar Çam başkentini yağmaladılar ve 1693'te tamamen yok etmeden önce krallığı küçük bir vasal devlete indirgediler. Vietnamlılar 70 yıldan fazla bir süre önce komşu Khmer kıyılarına yerleşmiş ve bu süreçte Kamboçya'nın deniz ticaretini baltalamaya başlamışlardı. Vietnamlılar 1780 yılına

4 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 56.

5 Bkz. C. Higham, *The archaeology of mainland Southeast Asia: from 10,000 BC to the fall of Angkor* (Cambridge University Press, 1989), s. 57-90.

6 D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia,* (Macmillan,1981) s. 201-210.

gelindiğinde iki devlet arasındaki günümüz mevcut sınırına kadar genişlemiş ve bölgedeki Khmer nüfusunu kendi ülkelerinde bir azınlık haline getirmişlerdi. 18. yüzyılın sonlarında ise ülkenin üzerine korkunç bir karanlık çağ tortusu çökmüştü.[7]

Avrupalıların Gelişi

İlk Avrupalılar 16. yüzyılın başlarında Kamboçya'ya geldiklerinde, bir zamanlar Güneydoğu Asya'nın en güçlü imparatorluğu olan ve merkezi antik çağın en büyük şehirlerinden biri olan topraklarda gezindiklerini tahmin etmediler. Angkor'un kalıntıları ne kadar etkileyici olsa da eski şehrin yalnızca iskeletini oluşturuyordu. Kamboçya aynı zamanda bölgesel olarak da budanmış, bir zamanlar Andaman Denizi'ne, Burma sınırlarına ve kuzeye, şimdiki Laos'a kadar uzanan bölgelerden koparılmıştı. Siyamlılar, Angkor da dâhil olmak üzere Phnom Srok'un batı kısmının çoğunu işgal etmişti ve Vietnamlılar da yakında doğu kanadını ele geçirmeye başlayacaklardı.

Yine de 1431'de Angkor'un yağmalanması ve işgal edilmesi, Khmer kralının statüsüne büyük zarar vermiş olsa da bu durum krallığının tamamen çöktüğü anlamına gelmiyordu. Kamboçyalılar, Siyamlı işgalcilere karşı şiddetle karşılık verdi. Siyam kralı Paramaraja II, 1431'de kendi oğlu Indrapath'ı Khmer tahtına oturttuğunda, Khmerler genç krala saldırdı ve öldürdü. Yeni Khmer kralı Ponhea Yat, 1432'de başkentini önce Srei Santhor'a sonra da Phnom Penh'e taşıdı. Bu taşınmayı açıklamak için bir dizi görüş de vardır. Belki de Srei Santhor'un Siyam güçleri için daha az erişilebilir olması başta gelir. Diğeri ise Çin ile gelişen ticaret bağlantılarından yararlanmak olabilir. Ayrıca Angkor bölgesindeki ekolojik bozulmanın etkilerinden kaçmak için de

7 S. McHale, "Ethnicity, violence, and Khmer-Vietnamese relations: the significance of the lower Mekong delta, 1757–1954", *The Journal of Asian Studies*, 72/2 (2013) s. 367-390.

bu taşınma işleminin gerçekleştiği düşünülebilir.[8] Her ne olursa olsun bir Khmer olan Kral'ın bu kararı Angkor'un siyasi merkez olarak sonunu getirdi.

Siyam saldırılarının, daha evvel alınmış bir kararın uygulanmasını hızlandırmış olması daha mümkündür. İronik bir şekilde, 600 yıl önce başka bir Khmer kralı olan Jayavarman II, kısmen düşman Çampa'nın baskısından kaçmak için başkentini ters yöne taşımıştı. Savaşlar devam etti ve 16. yüzyılın başlarında Khmerler 1430 yılı civarında işgal ettikleri eski Khmer merkez bölgelerinin çoğundan Siyamlıları kovmayı başardılar. 1510 yılı civarında Khmer kralı Ang Chan, Angkor bölgesinin kontrolünü yeniden ele geçirdi.[9] Elli yıl sonra, Siyam ve Khmer güçlerinin hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz karışık bir saldırı ve karşı saldırı döneminden sonra Chan'ın oğlu I. Barom Rachea, bölgeyi Siyam'ın işgali için bir sıçrama tahtası haline getirdi. Angkor'daki bir yazıta göre, Barom Rachea'nın oğlu Kral Satha, 1576'da tahta geçtikten sonra başkenti kısmen yeniden inşa etti. İberyalı rahip Gabriel de Quiroga[10] 1570 yılında burayı ziyaret

8 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 57.

9 Bernard Philippe Groslier, *Angkor and Cambodia in the Sixteenth Century According to Portuguese and Spanish Sources* (Orchid Press, 2006), s. 118.

10 Fray Gabriel de San Antonio (1565-1608), İspanyol sömürgeciliğinin Güneydoğu Asya'ya yayılması hakkında yazılar yazan ve Angkor'a giden ilk Avrupalı ziyaretçiler arasında sayılan bir rahipti. Soylu bir aileden gelen rahip, Guadalajara'da vaiz olmadan önce Ocaña ve Salamanca manastırlarında teoloji eğitimi almış ve Uzak Doğu'da bir süre bulunmuştu. 1594'te (Meksika üzerinden) Manila'ya gönderilen Fray Gabriel, Filipinler'de Vali Yardımcısı Antonio de Morga'nın özel günah çıkarma papazı olarak görev yaptı. Yerel nüfusu Katolikliğe döndürme girişimleri çoğunlukla vahşetle, katliamla ve başarısızlıkla sonuçlandı. 1598'de İspanya'ya dönerken Kamboçya'da bir mola verdi ve bu deneyim onu zayıflamış Krallığı ve paha biçilmez zenginliklerini ele geçirmek için daha fazla askeri sefer için lobi yapmaya yöneltti. Bu ziyaretin anlatıldığı "Breve y verdadera relación de los successos del Reyno de Camboxa" 1604 yılında San Pablo de Valladolid'de yayımlanmıştır. Fray'ın hatıraları için bkz. Gabriel Quiroga

ettiğinde 'çok yoğun nüfuslu' olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık, daha sonraki gezginler seyrek nüfuslu bir ülkenin melankolik manzaraları hakkında duygusal yorum yapacaklardır.[11]

Diaz ve Vasco da Gama'nın 15. yüzyılın sonlarında Ümit Burnu'nu dolaşmasının ardından giderek artan sayıda Avrupalı, deniz yoluyla Güneydoğu Asya'ya geldi. İspanyol ve Portekizlilerin bir ellerinde kılıç, diğer ellerinde haçla geldikleri söylenir.[12] Portekizliler 1511'de stratejik boğaz limanı Malaka'yı, İspanyollar ise 1565'ten sonra Filipinler'i işgal etti. Köle ve altın hırsıyla gözlerini anakaraya diktiler ve elbette Kamboçya dikkatlerinden kaçmadı. İspanyol Kralı Manuel, 1513 yılında yayınladığı bir mektupla Papa X. Leo'ya Kamboçya'nın Uzak Doğu'da stratejik açıdan önemli ve güçlü bir krallık olduğunu bildirmişti.[13] Portekizli Tomé Pires'in Suma Oriental adlı kitabı, kulaktan dolma bilgilere dayansa da Kamboçya'ya dair ilk Avrupalı anlatı 1512 ile 1515 yılları arasına aittir. Pires'in kitabı, Kamboçya'nın askeri bir güç olarak çöktüğü fikrine şüphe düşürmektedir ve belki de Portekizlileri krallığa karşı saldırıdan geçici olarak vazgeçirmişti. Pires, Khmerlerin savaşçı bir halk olduğunu ve 'dinsiz ve şövalye ruhlu' olan Burma ve Siyam halklarıyla ve bazen de

de San Antonio & Antoine Cabaton, *A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia*, (White Lotus Press, 1998).

11 R. R. Ellis, R. R. "Cambodia in the Writings of Diego Aduarte and Gabriel Quiroga de San Antonio", *Hispanic Research Journal*, 8/3 (2007) s. 217-231. Papa ve papalık kurumunun bu sömürge faalietlerindeki etkisi ile ilgili bkz. Şener Aktürk, "Not So Innocent: Clerics, Monarchs, and the Ethnoreligious Cleansing of Western Europe," *International Security* 48/4 (2024), s. 87–136.

12 Aslında bu ifade bölgeye gelen sömürgecilerin maksatlarını son derece açık bir şekilde ifade etmektedir. Farklı çalışmalarda sıklıkla geçen "bir medeniyet geliştirme misyonu" son derece çürük ve esassızdır. Ancak yapılan reformlar, bölgenin kaynaklarını daha da iyi ortaya çıkartmak ve ele geçirmek amacıyladır.

13 T. O. Smith, "Cambodia and the West: An Introduction", *Cambodia and the West, 1500-2000* içinde, Ed. T. O. Smith (Palgrave Macmillan, 2000), s. 1-5.

Çampa ile savaş halinde olduğunu ve 'kimseye itaat etmeyen' bir halk olduğunu ve savaşçı olduklarını belirtmiştir.[14] O dönemde Kamboçya, henüz vasal statüsüne indirgenmemişti.

Bununla birlikte, 16. yüzyılın son yıllarına gelindiğinde[15] İspanyollar, Filipinler'in çoğunu pasifize etmiş ve nüfusun çoğunu katletmiş ya da Hıristiyanlığa döndürmüştü.[16] Ardından dini coşku ve açgözlü tutkularıyla karışık gözlerini Asya anakarasına çevirdiler. Tomé Pires, Kamboçya'nın zenginliklerine çoktan göz dikmiş, Khmerlerin büyük miktarlarda pirinç, et ve şarap ile birlikte altın, sticklack,[17] fildişi ve büyük miktarlarda kurutulmuş balık ürettiklerini belirtmişti. 1584 yılında Malaka'nın Katolik piskoposu Dom Joao Ribeiro Gaio, Güneydoğu Asya anakarasının istilası için ayrıntılı planlar dahi hazırladı. Zira kendisi bir din adamından çok vahşi bir sömürgeciydi. Ardından işgalciler, dikkatlerini Çin'in iştahları açan varlıklarına çevireceklerdi. Ancak Kral II. Philip, piskoposun planlarının, İngiltere'nin deniz yoluyla istilasına yönelik kendi planlarından[18] daha farklı olduğunu düşünerek onaylamayı reddetti. Her halükârda, İberyalı misyonerler Khmerlerin çoğunun Hristiyanlığa karşı kayıtsızlığı karşısında hayal kırıklığına uğramıştı. Portekizli gezgin rahip

14 Bkz. Tomé Pires & Armando Cortesão, *The Suma Oriental of Tome Pires* (1944) s. 202-11.

15 1580-1640 yılları arasında İspanya ve Portekiz üzerindeki İberya ikili monarşisi döneminde.

16 İspanyollar ve Portekizliler Filipinler'de sömürgecilik faaliyetleri yürütürken doğrudan veya dolaylı olarak yüzbinlerce insanın ölümüne neden oldu. Ancak kesin bir sayı vermek zordur, çünkü kaynaklar farklı rakamlar öne sürmektedir.

17 Kullanımı antik çağlara dayanır. Antik Hindistan'da ve komşu bölgelerde ahşap cilası, cilt kozmetiği, eşya ve yün ve ipek boyası olarak kullanılmıştır.

18 İspanya Kralı II. Filip, 1588'de İspanyol ordusuyla birlikte İngiltere'yi işgal etmek için harekete geçti. İngiltere'nin bu filoyu püskürtme girişimleri, tamamen ağır toplarla yapılan ilk deniz savaşlarını içeriyordu ve İspanya'nın girişiminin başarısız olması, İngiltere ve Hollanda'nın İspanyol imparatorluğuna olası bir şekilde dâhil edilmesini engelledi.

Gaspar da Cruz, bu tutumu 'büyücüler' olarak tanımladığı Budist rahiplerin kötü niyetli etkisine bağladı.[19] Yine de İspanyollar ve Portekizliler, Güneydoğu Asya'dan çok uzaktaydı ve yerel yetkililer büyük ölçüde özerkliğe sahipti. Belki de ezeli rakipleri Hollandalı ve İngilizlerin Güneydoğu Asya bölgesindeki olası planlarından da endişe duyuyorlardı. Nitekim İngiliz kraliçesi I. Elizabeth, 1600 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nin kurulmasına izin verdi ve kısa bir süre sonra yöneticiler, diğer yerlerin yanı sıra 'Kamboçya Krallığı' ile de ticaret yapmalarına izin vermesi için Elizabeth'e başvurdular.[20] Hollandalı sömürgeci Jan van Linschoten ise 1570'lerde Kamboçya, Siyam ve Çampa'ya yaptığı ziyareti anlattığı kitabında Güneydoğu Asya ile ticaret olanaklarına yoğun bir ilgi göstermişti.[21] Kısa bir süre sonra ise Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Uzak Doğu'da ticaret ve sömürge için bir tüzükle Amsterdam'da kuruldu. Avrupalıların Güneydoğu Asya'daki emperyalist rekabeti artık ciddi bir şekilde başlamıştı.

Ateş, Kan ve İşgal

Ancak İberyalılar, Kamboçya'daki belirli yerleri ancak ele geçirebildiler. Bugün Kamboçya'da hâlâ Portekiz kökenli çok sayıda nüfuzlu aile olmasına rağmen, İberyalıların doğrudan işgal konusundaki sömürgeci hırsları, 16. yüzyılın son yıllarında bir avuç umutsuz çapulcu ve din fanatiğinin işgali sırasında neticesiz kaldı. Bu süreç 1593'te Kamboçya Kralı Satha'nın, İspan-

19 Charles Ralph Boxer, *South China in the Sixteenth Century: Being the Narratives of Galeote Pereira, Fr. Gaspar Da Cruz, O.P. [and] Fr. Martín de Rada, O.E.S.A. 1550-1575,* (Hakluyt Society, 1953), s. 59-78.

20 Elizabeth'in desteklediği politikalar, İngiliz emperyalizminin ve sonraki yüzyıllarda dünya çapında yayılacak sömürgeci şiddetin ve vahşetin temellerini attı. Ayrıca bu dönemin vahşeti genellikle 'keşif çağı' romantizmiyle örtbas edilmektedir. Bkz. Quinn, David B. *England and the Discovery of America, 1481–1620* (New York: Alfred A. Knopf, 1974).

21 Bkz. Iohn Wolfe, *Discours of voyages into ye Easte & West Indies*. Çev. William Philip (London: 1598).

yolların yaklaşan bir Siyam işgalini püskürtmek için askeri güçler göndermesi halinde dostluk ve ticaret vaatleriyle Manila'ya bir elçi göndermesiyle başladı. Satha, 1583'te ülkeye yerleşen, dili öğrenen ve bir Khmer prensesiyle evlenen Portekizli Diogo Veloso ile olan dostluğu nedeniyle İberyalılar arasında yüksek bir itibar kazanmıştı.[22] Manila Valisi ise konu ile ilglenmedi ve bu arada Siyamlılar Kamboçya'da ilerleyerek başkenti işgal ettiler. Satha, Laos'a sürgüne gitti ve bir daha asla geri dönmedi. Manila'daki Katolikler haklı olarak öfkeliydi. Satha, Hristiyanlara karşı dostça bir üne sahipti, bu yüzden rahipler İspanyolların Siyamlıları 'haklı bir savaş' olarak geri püskürtmek için asker göndermeleri gerektiğini ilan ettiler. Aslında Kamboçya'nın bir İber himayesi olacağını ve Çampa ve Siyam dâhil rakiplerinin tüm Hindiçinden kovulacağı bir ateş ve kan savaşı ile karşılık verileceğine dair yemin ettiler. Fransızlar, yaklaşık iki buçuk yüzyıl sonra Vietnam'ı boyunduruk altına alıp Kamboçya'da bir himaye kurduklarında da benzer bir bahaneyle hareket edeceklerdi. Tarih tekerrür etti, ancak ilk seferinde ki gibi sadece bir komediydi.[23]

Manila Valisi, Kamboçya'ya büyük bir kuvvet göndermek konusunda isteksiz olsa da[24] tarihçi Boxer'ın, Portekizli Diogo Veloso ve Blaz Uiz komutasında 'birbirinden farklı askerler, serseriler, Filipinliler ve Japonlardan oluşan karmakarışık bir grup' olarak tanımladığı bir kuvvet gönderildi. Bu küçük ordu, görünüşte Satha'ya yardım etmek içindi, ancak kalplerinde sömürge elde etmek arzusuyla, uyumsuz gemilerden oluşan bir filoyla yola çıktı. Bir tayfunda filonun dağılması ve Veloso'nun Siyamlılar tarafından geçici olarak ele geçirilmesi de dâhil olmak

22 Ellis, R. R. "Cambodia in the Writings of Diego Aduarte and Gabriel Quiroga de San Antonio" s. 217-231.

23 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 55.

24 16. yüzyılın sonunda Filipinler'de rahipler ve keşişler hariç 1500 civarı İspanyol vardı.

üzere bir dizi aksilikten sonra bu küçük ordu Siyamlıları kovmayı, Chung Prei adlı bir Khmerin ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırmayı ve kraliyet sarayındaki İber karşıtı entrikaları yok etmeyi başardı. Elbette üstün silahları sayesinde bunları başarabildiler. Buna tüfekler ve toplar da dâhildi. Satha'ya olan önceki dostluk yeminlerini unutan Ruiz ve Veloso, belki de uysal olacağına inandıkları için kralın en küçük oğlunu tahta oturttular. Çünkü Ruiz, genç adamın 'bir çocuk olduğunu ve babasından daha fazla içkiye bağımlı olduğunu... sadece sporu ve avlanmayı düşündüğünü ve krallığı umursamadığını' ifade etmekteydi. Ancak genç adamın 'İspanyolları sevmesine rağmen onlardan çekindiğini, çünkü krallığını elinden almalarından korktuğunu' da söyledi.[25]

Ancak en sonunda sömürgecilerin kibri, açgözlülüğü ve vahşetleri, 1599'da Phnom Penh'de ateşli silahlarla donatılmış Çam ve Malay saray muhafızları olan Tagal'lar tarafından desteklenmiş öfkeli bir kalabalığın saldırısıyla neticelendi.[26] Bu şekilde geri çekilen İberyalıların planları da gerçekleşmedi. Zaman içerisinde Ruiz ve Veloso, yandaşlarıyla birlikte öldüler ve onlarla birlikte İspanyolların Hindiçinde *Tanrı'nın İmparatorluğu*'nu kurma umutları da yok olup gitti. Daha sonra Fransız misyonerler, en azından Kamboçya'da daha büyük bir başarı elde edemeseler de İber Katolik kilisesi militanlarının başlattığı işi devraldılar. Açgözlülükleri, yetersizlikleri ve meşhur vahşetleri olmasaydı, Veloso'nun adamları Hindiçinde ne bir Avrupa kolonisi kurabilir ve ne de tarihin akışını değiştirebilirlerdi. Bununla

25 Fransız yetkililer, 19. ve 20. yüzyıllarda Kamboçya'daki kraliyet himayelerindeki kişiler için de benzer tahminlerde bulunacaklardı. Bkz. C. R. Boxer, "Portuguese and Spanish Projects for the Conquest of South East Asia, 1580–1600", *South East Asia Colonial History V1* içinde. Ed. Paul H. Kratoska, (London: Routledge, 2022) s. 126-140.

26 A. Reid, "Islamization and Christianization in Southeast Asia: the critical phase, 1550–1650", *Southeast Asia in the early modern era: trade, power, and belief* içinde. Ed. A. Reid. (Ithaca: Cornell Unv. Press, 1993) s. 151-179.

birlikte, az sayıda Avrupalının bölgeyi işgal etmeyi neredeyse başarması nedeniyle Kamboçya'nın göründüğünden daha zayıf olduğu sonucuna varamayız. Zira Aztekler ve İnkalar da top ve barut sayesinde az sayıda vahşi adamın çok daha fazla sayıda insanı yenebildiğini öğrenmişlerdi.[27]

Sosyopolitik

Geç dönem Kamboçya ile Angkor sonrası dönem arasında birçok benzerlik bulunsa da bazı önemli farklar da vardı. Theravada Budizmi, Angkor'un çöküşünden önce bölgede köklü bir şekilde yerleşmişti ve büyük anıtlar inşa etme geleneği azalmıştı. Halk, aynı dili konuşmaya devam etse de Angkor dönemine ait pek çok gelenek ve inancı korudu. Ancak dilde önemli değişimler yaşandı; bunların bazıları, Siyam ile artan kültürel etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu etkileşim, Angkor dönemine özgü sözdiziminin yerini Siyam sözdizimine bırakmasına neden oldu. Bu dil değişimi, 15. yüzyıldan itibaren Kamboçya'da farklı bir ekonomik ve toplumsal yapının oluşumuyla paralel olarak gerçekleşti.[28]

---

27 Aztek ve İnka İmparatorluklarının az sayıda Avrupalı tarafından yenilmesi, askerî üstünlük, hastalıklar, siyasi bölünmeler ve psikolojik faktörlerin birleşimiyle açıklanabilir. Avrupalılar, çelik silahlar, tüfekler, zırhlar ve atlar sayesinde yerli halk karşısında büyük avantaj sağladı. Ayrıca, pusu ve müttefik kabilelerle iş birliği gibi stratejiler kullandılar. Hastalıklar da kritik bir rol oynadı; çiçek, kızamık ve grip, bağışıklığı olmayan yerli halkı kırdı ve nüfusu hızla azalttı. Aynı zamanda, Aztekler ve İnkalar kendi içlerinde bölünmüş durumdaydı. Cortés, Tlaxcalteca gibi kabilelerle ittifak kurarak Aztekleri yıktı, Pizarro ise Atahualpa'yı esir alıp idam ederek İnka İmparatorluğu'nu dağıttı. Psikolojik ve dini etkenler de Avrupalılara avantaj sağladı. Aztekler, Cortés'i tanrı Quetzalcoatl'ın dönüşüyle ilişkilendirdi, ateşli silahlar ve atlar ise yerli halkta tanrısal güç algısı oluşturdu. Avrupalılar, altın hırsı ve Hristiyanlık yayma amacıyla sömürgelerini bu şekilde genişletti. Bkz. Diamond, Jared. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies.* New York: W.W. Norton & Company, 1997.

28 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, 61-2.

Eğer toplumun ekonomik temeli, onun politik ve sosyal yapısını şekillendiriyorsa, başkentin Angkor'dan Quatre Bras[29] bölgesine taşınması, büyük toplumsal değişimlerin hem bir sonucu hem de bir nedeni olmalıdır. Angkor dönemi Kamboçya'sı, Marx'ın öne sürdüğü Asya Üretim Biçimi'nin bazı unsurlarını yansıtıyordu; güçlü bir merkezi devlet tarafından yönetilen kamu projeleri ve gıda üretimine dayalı gelişmiş bir sulama sistemi bunlar arasında yer alıyordu. Bu bağlamda, başkentin taşınması ve sulama sisteminin çöküşü, geçmişle radikal bir kopuş anlamına gelir. Günümüz Kamboçya'sında sulama, tarımsal üretimde yalnızca sınırlı bir rol oynamaktadır. 16. yüzyıldaki Avrupalı gezginler, hidrolik tarımın hâlâ var olduğunu ifade etmiş olsalar da bu sistemin gerileme sürecine girdiği açıktır. Eğer arkeologların tahmin ettiği gibi Angkor'un nüfusu bir milyonu aşmışsa, bu insanların nereye gittiği sorusu belirsizliğini korumaktadır. Büyük çaplı göçler mi yaşandı? Yoksa nüfus, ekolojik kriz ve Siyamlıların olası sabotajı nedeniyle sulama sisteminin çökmesi sonucu hayatta kalabilmek için mi yer değiştirdi? Siyam istilaları sırasında ne kadar insan hayatını kaybetti? Ekolojik kriz kıtlık ve hastalıklara mı yol açtı, yoksa nüfus daha kademeli bir şekilde mi azaldı? Kamboçya, 19. yüzyılda iki büyük demografik çöküş yaşadı; ilki karanlık çağdaki sürekli savaşlar sırasında, ikincisi ise 1880'lerdeki isyanların ardından. Benzer bir durumun 15. yüzyılda da gerçekleşmiş olması mümkündür. Ancak, bu konuda kesin bir sonuca varmak için yeni arkeolojik veya tarihsel kanıtların ortaya çıkması gerekmektedir. Şu an için bu sorulara kesin yanıtlar vermek mümkün değildir.[30]

Tüm Khmerler, geniş ve karmaşık yapıya sahip Angkor şehrinde yaşamıyordu. Kırsal bölgelerin büyük bir kısmı din adamlarının kontrolündeydi ve tarım hem özgür köylüler hem

[29] Yani daha güneye Phnom Penh şehri civarına.
[30] Tully, *a.g.e.*, s. 63.

de köle işçiler tarafından yürütülüyordu. Şehirden uzakta yaşayan birçok Khmer ise, yağmur suyuna dayalı pirinç tarımı yaparak geçimini sağlıyordu. Angkor sonrası dönemde bu yaşam tarzı Kamboçya nüfusunun büyük bir kısmı için standart hale geldi. Daha az merkezi ve kurallara bağlı bir hayatın, Theravada Budizmi'nin dünyevi hırs ve açgözlülüğü reddeden öğretileriyle daha uyumlu olduğu düşünülebilir.

Kral Satha, şehri 16. yüzyılın sonlarında yeniledi, ancak kısa bir süre sonra tekrar terk etti. Angkor Thom, 17. yüzyılın ortalarında terk edildi ve Kral Ponhea Sor, 1747'de şehri kısmen yeniden inşa etmesine rağmen, bu durum devlet gücünün genel düşüşünü durduramadı ve Kamboçya siyasi yaşamının ve nüfusunun ağırlık merkezi aşağı Mekong Vadisi'ne kaydı. Angkor, Khmer kimliği için önemli olmaya devam edecekti ancak artık geçmişe aitti. Devasa anıtlar inşa etme dönemi sona ermişti. Sulama kanalları alüvyonla tıkanmıştı. Devasa baraylardan en az biri görüş alanından tamamen kaybolmuştu ve ilerleyen orman, dağlardan su taşıyan muazzam besleyici kanalı gözden kaybetmişti. Roland Fletcher'ın 'devasa, düşük yoğunluklu, dağınık kentsel kompleksi' artık yok olmuştu.[31] Angkor yol sistemi, giderek bakımsız hale geldi, böylece Fransızlar geldiğinde, kırsalın geniş alanları yağmur mevsiminde geçilmez hale gelen tozlu yollarla birbirine bağlanıyordu. Merkezi bürokratik devlet, giderek zayıfladı. Aynı zamanda tüm bu değişimler muhtemelen fark edilemeyecek kadar yavaştı.

Angkor'daki insanlar, yaşamlarını kanallar ve set-yollarla çaprazlanmış ve sanayi öncesi dünyadaki en büyük insan yoğunluğunu destekleyebilecek kapasitede olan, son derece yapılandı-

31 R. Fletcher & D. Evans, "The dynamics of Angkor and its landscape: Issues of scale, non-correspondence and outcome", *Old Myths and New Approaches: Interpreting Ancient Religious Sites in Southeast Asia* içinde. Ed. Alexandra Haendel (Clayton: Monash Press, 2012) s. 42-62.

rılmış antropojenik bir sulak alanda sürdürdüler. Khmerler, Angkor'dan sonra 16. ve 17. yüzyıllarda, bugün hâlâ Kamboçya'nın büyük kasaba ve şehirlerinin dışında görülen bir örüntüye dönüşen tamamen farklı bir yaşam tarzı yaşamışlardı. Kamboçya, Angkor'un dağınık şehrinden çok farklı, ezici bir şekilde kırsal bir ülke haline geldi ve Khmerler artık küçük köylerde yaşıyorlardı. En büyüğü olan komponglar (Malay sitili köy), gezilebilir suyollarının üzerinde bulunuyordu ve bazen Chauvai Srok olarak bilinen yerel yetkililer de dâhil olmak üzere birkaç yüz sakine ev sahipliği yapıyordu. İkinci tür yerleşimler ise komponglardan daha az nüfusu olan pirinç yetiştirilen köylerdi. Ancak yeterince büyüklerse bir Budist tapınak ve belki de bazı hükümet yetkilileri bulunabilirdi. Son olarak, belirsiz kenarlarda bulunan uzak köyler vardı. Bunlar pirinç yetiştirilen köylerden belki de günlerce uzakta ve bazen Khmer devletiyle organik bağları olmayan ve belki de animist ritüeller uygulayan etnik azınlıkların yaşadığı yerlerdi.[32]

Vietnam köylerinin aksine, Khmer köylerinde resmi otorite yapıları yoktu. Anlaşmazlıklar gayrı resmi olarak çözülüyordu ve köy ne kadar uzaksa sakinleri de o kadar içe dönük ve geleneklere bağlı hale geliyordu.[33] Kamboçya'da sivil toplum yoktu, aile ile devlet arasında istikrarlı gruplar bulunmuyordu. Genellikle köyleri oluşturan ailelerin bir araya gelmesi durumu vardı. Var olan bu tür devlet dışı yapılar, köylülerin her yerde bulunan haydutlarla savaşmak veya festivaller düzenlemek için bir araya geldikleri zamanlarda etkindi. Ancak genel itibariyle geçici nitelikte olma eğilimindeydi. Bu durum köylerin anarşik olduğu anlamına gelmez. Din, sosyal bir tutkal görevi görüyordu.[34] Theodore De Bary'nin de belirttiği gibi, '*(Budist) ideal, her bire-*

32 Chandler, *A History of Cambodia,* s. 49.
33 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 64.
34 Chandler, *A History of Cambodia,* s. 54.

yin diğerinin kişiliğine saygı duyduğu, sıcak ve mutlu insan ilişkilerinin karmaşık bir ağıydı. Ebeveyn ve çocuk, öğretmen ve öğrenci, koca ve karı, efendi ve hizmetçi, arkadaş ve dost arasında karşılıklı saygı ve sevgi, her biri varoluş ölçeğinde birbirlerine yardım ederdi.'[35]

Ayrıca, güçsüzlerin kendilerini yerel ileri gelenlere ve daha fazla güce sahip olanlara bağladığı himaye ağları da vardı. Antropolog May Ebihara, o zamanlarda 'tüm özgür insanların belirli bir kişinin tebaası olarak kaydedilmesi gerektiğini' iddia etmektedir.[36] Bu patron/efendi, resmi, kraliyet ailesi üyesi veya yerel ileri gelen olabilirdi. Kölelik de Khmer toplumunun ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürdü ve Fransız himayesi zamanına kadar devam etti. Kamboçya'da vergilendirme kaçınılmazdı. Vergilendirme, talep üzerine ve ayni olarak ödeniyordu, genellikle pirinç mahsulünün onda biri alınıyordu. Köylülerin, vergi memurlarından sakladıkları pirinç de vardı. Köylüler ayrıca savaş zamanlarında orduya katılmakla yükümlüydüler ve devlet bürokratları onları resmi projelerde ücretsiz emek veya angarya işleri yapmaya çağırabiliyordu. Hükümet yetkilileri halkın gözünde yozlaşmış ve acımasızdı. Ayrıca genel refah için çok fazla şey yapabileceklerine dair de beklenti yoktu.[37] Ancak Angkor sisteminin yerini alan feodalizmin kendine özgü Kamboçya versiyonunda da bu devam etti. Birçok yetkili, güçlerini kendilerini zenginleştirmek için kötüye kullanmıştı ve Kamboçya atasözleri köylüler tarafından vahşi hayvanlar ve zehirli yılanlar olarak tasvir edilen yetkililere karşı dikkatli olmaları ko-

35 W. T. De Bary, *Nobility and civility: Asian ideals of leadership and the common good* (Harvard University Press, 2004), s. 75.

36 M. Ebihara, "Societal organization in sixteenth and seventeenth century Cambodia", *Journal of Southeast Asian Studies*, 15/2 (1984) s. 280-295.

37 S. Klassen vd,. "Provisioning an early city: Spatial equilibrium in the agricultural economy at Angkor, Cambodia", *Journal of Archaeological Method and Theory* (2022) s. 1-32.

nusunda uyarmaktaydı.[38] Atasözleri ayrıca hayattaki kaderine boyun eğmenin bilgeliğini de öğütlüyordu.[39] Ancak bazı köylüler hayatta kalmak için haydutluğa, bazıları ise daha farklı yollara yöneldi.[40] Köylüler ayrıca Angkorlu atalarının dindarlığını da miras almışlardı ve bu onlara çoğu zaman sert ve adaletsiz bir dünyada teselli veriyordu. Kral, saygı görüyordu ve memurlar hiyerarşisinin üzerinde özel bir yere sahip olarak görülüyordu. Ayrıca Kral, memurlarının kötü davranışlarından sorumlu tutulmuyordu. Çoğu köylü, evlerine ve tarlalarına yakın yerlerde yaşıyordu ve kralı hayatlarında hiç görmemişlerdi. Kral, aynı anda hem Buda kadar gerçek (hem de gerçek dışı), doğaüstü güçlere sahip dünya dışı bir varlık olarak görülmekteydi.[41]

Başkentin Quatre Bras bölgesine (Güney Mekong) taşınması, Kamboçya'nın dış dünyayla, özellikle Çin ile olan deniz ticaretini arttırmıştı[42] ve aslında Vickery'nin iddia ettiği gibi bu durum, taşınmanın bir nedeni olabilirdi.[43] 17. yüzyılın ilk yarı-

38 Loeuh srông bay neng chhnang phong dae; Sülük hem pirinci hem de kabı yer. Yani, devlet görevlilerinin halktan sadece vergi almakla kalmayıp, onlara yaşamlarını sürdürecek hiçbir şey bırakmadığını ima eder. Neak pramoul pônh kue doch jea ândaeuk âu; Vergi memuru manda sülüğü gibidir. Yani halkın kanını emer ama bir türlü doymaz anlamına gelir. Bu tür atasözleri, özellikle Fransız sömürge döneminde ve daha sonra Kızıl Khmerler öncesinde halkın devlet yetkililerine duyduğu güvensizliği ve hoşnutsuzluğu yansıtır. Kamboçya'nın kırsal kesiminde halkın, ağır vergilerle nasıl ezildiğini anlatan pek çok söz nesilden nesile aktarılmıştır.

39 Kendinizle fazla övünmeyin. Sepetin içinde otururseanız kendinizi kaldıramazsınız. (Som kom uot ang khluon eng, ae engkouy knong thas, rok khluon eng leuk daoy khluon eng min ban laeng) Khmer atasözü.

40 İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm'ın klasik kitabı Bandits'te ortaya attığı bir terim olan sosyal haydutluk, tiranlık yönetimine karşı direnişin yarı-politik boyutunu ima eder.

41 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 55.

42 Aslında kimse bu zahmete girişmezdi. Bu taşınmanın gerçek sebepleri olarak hastalıklar, kıtlık ve siyasi baskıyı akılda tutmakta fayda var.

43 M. Vickery, "5. Some Remarks on Early State Formation in Cambodia", *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde, (Singapore: ISEAS Publishing, 1986) s. 95-116.

sında Kamboçya, Aşağı Mekong'daki limanlar aracılığıyla Çin ile aktif bir ticaret yürütüyordu. 16. yüzyılda Kral Satha, Manila'daki İspanyollara ticaret yapmak istediğini bildirmişti. 1702 yılında ise başka bir Kamboçya kralı, Allan Ketchpole'un İngiliz Doğu Hindistan Şirketi adına Poulo Condore adasında (o dönemde Kamboçya'ya ait olan) bir ticaret merkezi kurmasına izin verdi, ancak bu girişim başarısız oldu. Kısa bir süre sonra, İskoç deniz kaptanı Alexander Hamilton, Kamboçya'nın Körfez kıyısındaki iki limanına dair gözlemlerini paylaştı. Cupangsoap (bugünkü Sihanukville) kasabasını, fildişi, reçine (sticklack) ve Kamboçya sakızı (Cambouge) ticaretinin yapıldığı bir merkez olarak tanımladı. Komşu liman Ponteamass (Banteay Meas) ise, güneybatı musonları sırasında güvenli bir sığınak sağlayan, Kamboçya Nehri'yle bağlantılı dar ama derin bir nehir üzerinde yer alıyordu. Kamboçya'nın dış ticaretinde altın, ham ipek, fildişi, sandal ağacı, çeşitli tıbbi bitkiler ve Japonya'ya ihraç edilen reçine (lack) önemli yer tutuyordu. Yaygın olarak geçimlik tarım yapılmasına rağmen, pirinç, pamuk, kenevir, balık ve balık ürünleri, biber ve kakule gibi ürünlerin de ihraç edildiği bilinmekteydi. Ayrıca, yalnızca binlerce devlet görevlisini değil, aynı zamanda çok sayıda Budist rahibini beslemeye yetecek kadar fazla gıda üretimi de yapılıyordu. 16. yüzyılda Kamboçya'yı ziyaret eden Gaspar da Cruz, nüfusun üçte birinin rahip olduğunu ve yalnızca Phnom Penh'te 1.500 rahibin yaşadığını aktarmaktadır.[44] Ancak, Vietnamlılar tarafından Aşağı Mekong deltasının kademeli olarak ele geçirilmesi, önemli bir ticaret damarını tıkadı ve bu durum, Kamboçya'nın daha sonraki düşüşüne de katkıda bulundu.

Beyaz Adam, Timsah ve Kaplan Arasında

Alexander Hamilton Kamboçya ziyaretini anlatırken, Banteay Meas limanının 1717'de bir Siyam filosu tarafından

44 C. R. Boxer & B. P. Groslier, *Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles* (FeniXX, 1958) s. 150-151.

yakılıncaya kadar geliştiğini ve ayrıca Cupangsoap'un yanmış kalıntılarını gördüğünü ifade etmişti.[45] İki kasaba, 17. yüzyıldan itibaren Kamboçya yerleşimleri için çok yaygın olan bir durumu yaşamıştı. Khmerlerin ezeli düşmanları olan Siyamlılar, güçlü, zengin ve savaşçı bir halk olarak ortaya çıkmıştı. 1640'larda Siyam'ı ziyaret eden Fransız Tavernier, kraliyet sarayında kütlelerce altın olduğunu ve kralın 400 kürekçinin ittiği devasa bir teknede, yaldızlı pagodalar arasında seyahat ettiğini kaydetmiştir.[46] Bir asır sonra Kaptan Hamilton, Siyam başkentini taş ve tuğladan inşa edilmiş, birçok kanalı ve yaklaşık 16 kilometre çevresi olan güzel bir şehir olarak tanımlamıştı. '*Altınla yaldızlanmış çan kuleleri*' vardı, '*iki veya üç mil mesafeden bile bakıldığında. . . gözü rahatsız ediyordu.*' Hamilton, ayrıca Vietnam hakkında *'Kamboçya'dan çok daha büyük ve çok daha zengin bir ülke ve sakinleri daha cesur ve daha dayanıklı. . . Kamboçyalılar ise yabancılara karşı o kadar konuşkan ve medeni değiller*' diye yazdı.[47]

17. yüzyılın ilk dönemlerinde Vietnam'ı ziyaret eden İtalyan Christoforo Borri, kültürünün Çin'inkinden pek de farklı olmadığına hükmettiği Vietnamlılara karşı büyük bir saygı duyuyordu. İnsanlar güçlü, çevik ve cesurdu, iyi zekaya sahipti ve yabancı fikirlere açıktı. Teknolojik olarak Khmerlerden çok daha ileri bir seviyedeydiler ve yönetim sistemleri çok daha merkeziydi; hükümet gücü, köy düzeyine kadar gelişmişti.[48]

İlk bağımsız Vietnam devleti MS 939'da kurulmuştu ve sonrasında güneye doğru genişlemeleri durdurulamadı. Aynı

---

45 Alexander Hamilton, *A New Account of the East Indies*, c. 2, (Edinburgh: John Mosman, 1727), s. 205-206.

46 Bkz. Jean-Baptiste Tavernier, *Les Six Voyages En Turquie, En Perse Et Aux Indes, Volume 1*, (Ulan Press, 2012), s. 231-233.

47 Hamilton, *a.g.e.*, s. 208.

48 C. Borri & Samuel Baron, *Views of Seventeenth-Century Vietnam: Christoforo Borri on Cochinchina and Samuel Baron on Tonkin*. Ed. Olga Dror & K. W. Taylor (Cornell University Press, 2006), s. 45.

zamanda 1069 gibi erken bir tarihte Çam topraklarını ilhak etmeye başladılar ve 1471'de Çam başkentini yağmaladıktan sonra yeni tebaalarını zorla asimile ettiler. Ayrıca Kamboçya toprakları için yol da açılmıştı. 1620'lerde Mekong deltasının kuzeyinde Çampa'ya bitişik Khmer topraklarına girmeye başladılar. İlerlemeleri ise 'zayıf ve Siyam etkisi altında' olarak tanımlanan Kamboçya hükümetinin dağınıklığıyla daha da kolaylaştı. Bu dönemde Kamboçya sarayındaki Vietnam etkisi de artıyordu. Borri, 1620'de Kamboçya kralı olan Jayajetta II'nin Siyamlara karşı ittifak kurmak için bir Vietnam prensesiyle evlendiğini de belirtmektedir.[49] Jayajetta'nın evliliği, Kamboçya devletinin bir miktar egemenliğini korumak için güçlü komşularını birbirine karşı kullanmaya çalıştığı devam eden bir sürecin parçasıydı. Kral Sihanuk da 1950'lerde ve 1960'larda benzer bir oyun oynayacaktı. Kamboçya'nın komşularına karşı artan zayıflığı göz önüne alındığında, muhtemelen 20. yüzyılın uluslararası realpolitiğine kadar bu yöntem yüzyıllar boyunca en iyi diplomatik seçenekti.[50]

1623'te Kral Jayajetta II, Vietnam tüccarlarına ve yerleşimcilere, Mekong deltasının bir kolunda bulunan ve Kamboçya'nın seyrek yerleşimli bir bölgesindeki en büyük kasaba olan Prey Nokor adlı Khmer kasabasının yakınlarında yaşama ve çalışma izni verdi. Bu durum muhtemelen kralın Nguyen prensesiyle evlenmesinin bedeliydi. Yerleşimcilerin sayısı giderek arttı ve 1698'de bölgede bir Vietnam valiliği kurdular ve kasabanın adını Saygon olarak değiştirdiler. Daha önce 1658'de bir Vietnam ordusu Kamboçya'nın derinliklerine nüfuz etmiş, ancak ertesi yıl geri çekilmişti. 1780'e gelindiğinde ise Vietnamlılar, alt delta bölgesinin ve Camau Yarımadası'nın neredeyse tamamını

49 *A.g.e.* s. 46-50.

50 Evlilik bağları ile ilişkilerde tehdit unsuru ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

kontrol ediyordu. Deltada ise Vietnamlılar, bölgeyi yerleşimcilerle doldurarak 'yerinde siyasi gerçekler oluşturma' yoluyla, İsraillilerin bugünkü Filistin işgal topraklarındakine benzer bir süreç yürütmüşlerdi. Bu durum, Khmerlerin fiili sınırdan veya marjinal topraklara itildiği yavaş bir ilhaktı. 19. yüzyıl Fransız tarihçisi Adhémard Leclère, Vietnamlı yerleşimcilerin Khmerlerden toprak tazminatı talep edebilmek için sınır olaylarını kışkırttıklarını dahi iddia etmiştir.[51]

Bugün halen Vietnam alt deltasında yaklaşık yarım milyon Khmer Krom yaşasa da onları asimile olmaktan veya yok olmaktan kurtaran tek şeyin Fransızların gelişi olduğu muhtemeldir. Khmerlerin dini, görünüşte kaçınılmaz talihsizlikler karşısında teslimiyeti öğretti. Ancak Siyam kaplanı ve Vietnam timsahı, Kamboçya etine karşı doymak bilmez bir iştah duyuyorlardı. Kamboçya'nın düşmanlarının planları, ülke içinde periyodik olarak yaşanan hanedan çekişmeleri tarafından da destekleniyordu ve Siyamlıların Phnom Penh'i yaktığı 1770'lerin sonlarına doğru ülke en kötü dönemini yaşıyordu.[52]

18. yüzyıldan itibaren Kamboçya, komşularına bağlı bir devlet haline geldi. Bu durum Güneydoğu Asya'da yaygın bir dış ilişkiler biçimiydi ve başlangıçta Çinliler tarafından geliştirilmişti.[53] Kamboçya krallarının ise Hué veya Bangkok'taki ritüel törenlerde yıllık haraç ödemeleri bekleniyordu.[54] Hediyeler ve

---

51 P. Peycam, "A Post-Colonial Nation", *Cultural Renewal in Cambodia* içinde. Ed. P. Peycam (Brill, 2020) s. 15-38.

52 J. Tully, "Cambodia in the nineteenth century: Out of the Siamese frying pan and into the French fire?" *Cambodia and the West, 1500-2000*, (2018) s. 37-63.

53 Vasal statüsü.

54 18. yüzyılda Kamboçya kendisini istikrarsız bir konumda buldu ve güçlü komşuları Vietnam ve Siyam'a giderek daha bağımlı hale geldi. Küçük devletlerin büyük devletlere bağlılık için ödediği bu haraç sistemi Güneydoğu Asya'da yaygın bir uygulamaydı ve kökenleri eski Çin dış ilişkilerine kadar uzanıyordu. Vasal devletler olarak Kamboçya krallarının Hué'deki Viet-

mektuplar değiş tokuş edilirdi ve Phnom Penh'deki vasal hükümdarın bağımlı statüsü vurgulanırdı. Vietnam'ın da Çin'e ilişkin kendi haraç statüsünü kabul etmesi beklenirdi. Kamboçya ile komşuları arasındaki ilişkilerde farklılıklar vardı. Kamboçya ile Vietnam arasında keskin bir kültürel uçurum vardı. Her iki ülke de ekonomik olarak pirinç yetiştiriciliğine dayansa da Vietnam bir Sinitik toplumdu ve güçlü kuzey komşusunun kültürel, sosyal ve politik kurumlarının çoğunu paylaşıyordu.[55] Çin gibi Vietnam

nam sarayına ya da Bangkok'taki Siyam sarayına yıllık haraç ödemesi bekleniyordu. Bu haraç görevleri, Kamboçya'nın tabi statüsünü ve komşularının hükümdarlığını kabul eden ritüel törenler olarak hizmet ediyordu. Haraç gönderilmemesi askeri müdahale ya da özerkliğin kaybedilmesiyle sonuçlanabilirdi. Kamboçya'nın içinde bulunduğu çıkmaz, kısmen genişleyen Vietnam ve Siyam krallıkları arasında sıkışmış coğrafi konumundan kaynaklanıyordu. Her iki güç de sınırlarını güvence altına almak ve kaynak elde etmek için Kamboçya üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyordu. İç çekişmeler ve dış baskılar nedeniyle zayıflayan Kamboçya monarşisinin haraç sistemini kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Ang Chan ve Ang Duong gibi Kamboçya kralları, Vietnam ve Siyam devletlerinin karmaşık ağında gezinirken, bu sistem 19. yüzyıla kadar devam etti. Haraç sistemi Kamboçya'nın dış ilişkilerini şekillendirmiş ve iki bölgesel güç arasında tampon devlet olma statüsüne katkıda bulunmuştur. Bu tarihsel bağlamı anlamak, Kamboçya'nın daha sonraki sömürge deneyimini ve bağımsızlığa giden yolu analiz etmek için çok önemlidir. Konuya dair detaylar için bkz. A. Peang-Meth, "Understanding the Khmer: Sociological-Cultural Observations" *Asian Survey* 31/5 (1991) s. 442–55.

55 Vietnam bağlamında "Sinitik" terimi, Çin dilbilimsel unsurlarının Vietnam diline etkisini ve dâhil edilmesini ifade eder. Bu etki, öncelikle Çinceden kapsamlı kelime ödünç alınması yoluyla görülür ve sonuçta Çin-Vietnam kelime hazinesi olarak bilinen şey ortaya çıkar. Vietnam'ın Çin ile olan tarihsel etkileşimleri, özellikle de MÖ 111'den MS 10. yüzyıla kadar süren Çin hakimiyeti dönemlerinde, önemli Sinitik etkilere yol açmıştır. Bunun sonucunda Vietnamcada iki ana Çince alıntı sözcük katmanı ortaya çıkmıştır; erken temaslar sırasında ödünç alınan sözcüklerden oluşan Eski Çin-Vietnam katmanı ve Vietnam bağımsızlığını kazandıktan sonra resmi bağlamlarda Edebi Çincenin kullanılmasıyla ortaya çıkan daha kapsamlı Çin-Vietnam katmanı. Tahminlere göre Vietnamca kelime dağarcığının üçte biri ile %70'i arasında bir kısmı, özellikle teknik ve kültürel alanlarda Sinitik kökenli olabilir. Çin-Vietnam sözlüğü, Vietnamcanın fonolojik sistemlerine göre telaffuz edilen ve genellikle Orta Çince sesleri yansıtan Edebi Çince-

da hükümet ve yönetim sistemini Konfüçyüs ilkelerine dayandırıyordu. Vietnamlılar ayrıca atalara tapınma kültünü, Çin kaligrafisini ve aile hayatının birçok yönünü paylaşıyorlardı. Çin gibi Vietnam da yüksek derecede merkezileşme ve sosyal tabakalaşmaya sahip bürokratik bir devletti. Halkı ise genellikle Mahayana Budizmi'nin ilkelerine bağlıydı, ancak Fransız misyonerler Vietnam'da Kamboçya'dan daha başarılıydı.[56]

Öte yandan Kamboçya, diğer komşusu Siyam ile Hintlileştirilmiş bir kültürel geleneği paylaşıyordu ve her iki ülke de kalıntı Hindu ve animist etkilerle mayalanmış Theravada Budizm'i uyguluyordu. Hükümet ve yönetim daha gevşekti ve bu farklılıklar üç ülke arasındaki ilişkilerdeki farklılıklara yansıyordu. Vietnamlılar için Khmerler, duruma bağlı olarak cezalandırılması, himaye edilmesi veya medenileştirilmesi gereken barbarlardı. Kamboçya kültürünün çoğunu paylaşan Siyamlılar ise genellikle daha hoşgörülüydü ve Khmerleri asi ve itaatsiz olsalar da 'çocuk' olarak görme eğilimindeydiler. Bu durum, örneğin 1772'de Phnom Penh'i yakıp 1811, 1833 ve tekrar 1840'larda ülkeyi işgal ettiklerinde olduğu gibi, sık sık sert önlemlere başvurmalarını açıklar. Ancak, başkenti Siyam'dan çok Vietnam'a yakın olan Theravadist komşularının geleceği konusunda Siyamların bir miktar da sorumluluk hissettikleri de açıktır.

19. yüzyıla kadar Siyam ve Vietnam'ın Kamboçya'daki faaliyetleri, her iki tarafın da doğrudan ve geniş çaplı bir askeri çatışmadan kaçınma isteğiyle sınırlı kaldı. Her ne kadar krallık

---

den türetilmiş yaklaşık 3.000 morfem (dildeki anlam ayırıcı özelliğe sahip en küçük dilsel birimdir) içerir. Bu sinitik etki ise kelime dağarcığının ötesine geçerek Vietnam edebiyatını, felsefesini ve idari uygulamalarını şekillendirmiştir. Yazıda Çince karakterlerin 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılması, bu kültürel entegrasyonun derinliğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla sinitik terimi, Vietnam'ın Çin ile olan tarihsel ilişkisinin hem dilsel hem de kültürel boyutlarını kapsamaktadır.

56 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 68-9.

üzerindeki güç ve nüfuz için sürekli rekabet halinde olsalar da, Kamboçya'nın yarı bağımsız bir tampon devlet olarak varlığını sürdürmesinin kendi çıkarlarına uygun olduğunu düşünüyorlardı. Bu dengenin korunması, genellikle taraflardan birinin başka sorunlarla meşgul olduğu dönemlerde değişkenlik gösteriyordu. Örneğin, Nguyen Hanedanı Vietnam'da Tay Son İsyanı[57] ile uğraşırken veya Siyam, Burma ile savaş halindeyken[58] Kamboçya üzerindeki kontrol ve üstünlük diğer tarafa geçiyordu. Ancak 19. yüzyılın başlarında Vietnamlıların Kamboçya'yı bölgesel ve kültürel olarak asimile etme kararı almasıyla bu durum değişti. Ortaya çıkan kaos ve istikrarsızlık, Kamboçya'nın neredeyse tamamen yok olmasına yol açacak kadar ciddi sonuçlar doğurdu.

Trajedi Devri

2004'te emekli olana kadar Kamboçya kralı olan Norodom Sihanuk, Kamboçya'nın 17., 18. ve 19. yüzyıllardaki tarihini 'muazzam, acı verici bir trajedi' olarak tanımlamıştır.[59] En acı verici olanı ise 1780'ler ile 1848'de Ang Duang'ın taç giyme töreni arasındaki yıllar olmuştur. Bu dönemde Khmer monarşisi ve egemen devlet statüsü neredeyse yok olmuştu. Belki de Khmerler için en karanlık dönem, iç savaş, bombalama ve soykırım yılları olan 1970'lerdi. Ayrıca Siyamlılar 19. yüzyılın ilk yarısında Khmer başkentini üç kez yaktılar ve Kamboçya kraliyet tarihçileri bir dizi veba, kıtlık, sel ve diğer doğal ve insan yapımı felaketleri, topluma zarar veren olaylar olarak kaydettiler.[60] Bu dö-

57 G. E. Dutton, *The Tay Son uprising: society and rebellion in eighteenth-century Vietnam* (University of Hawaii Press, 2006).

58 L. D. Stamp, "Siam before the war", *The Geographical Journal*, 99/5-6 (1942) s. 209-224.

59 Norodom Sihanuk, *CIA ile Savaşım-Kamboçya'nın Ölüm-Kalım Mücadelesi*, s. 14.

60 David Chandler, *A History of Cambodia,* s. 58.

nem genel olarak rakip devletlerin Kamboçya'dan bir parça koparmak için mücadele ettiği, barışın ise sadece bir savaştan sonra toparlanma ve bir sonrakine hazırlık dönemi olduğu kasvetli bir dönemdi.

Bu kaotik dönem, Siyamlıların daha önceki bir saldırıdan sadece altı yıl sonra Kamboçya'yı işgal etmesiyle 1778 civarında başladı. Siyamlılar geri çekildiğinde, Kamboçya'da rakip bürokratik hizipler ve saray entrikacıları arasında bir iç savaş çıktı ve perde arkasında Vietnam ajanları komplolar kuruyorlardı. Güney Vietnam'daki bir isyan, sınırı aşarak Kamboçya'ya sıçramıştı ve ülkenin diğer ucunda, Angkor kalıntılarının yakınında, Apheuvongs ailesinden Baen olarak adlandırılan yerel bir Kamboçyalı yetkili veya oknha,[61] muhalifleri bastırdı ve kuzeybatı eyaletlerinde kendileri için bir güç üssü oluşturdu. Daha sonra Baen, kraliyet başkenti Udong'da Siyam himayesinde bir tür vali olarak kendi idaresini kurdu. Daha sonra kuzeybatıdaki kalesine çekildi ve Siyamlıların onayıyla, fiili olarak Kamboçya'nın bölünmesiyle sonuçlanan ve 1908'de Fransızların Siyam'dan Battambang ve Angkor eyaletlerinin geri verilmesini müzakere etmesine kadar sürecek olan ayrılıkçı bir Khmer devleti kurdu. Bu çalkantılı dönemde Kamboçya Kralı Ang Non öldürüldü ve 1783 yılında henüz dokuz yaşında olan oğlu Prens Eng, Bangkok'taki Kral I. Rama'nın sarayına sığındı. Bu kaçış son derece önemliydi çünkü 1767'de Siyam'a karşı kazanılan Burma zaferi, bölgede Siyam etkisini zayıflatmıştı.[62] Ancak Prens Eng'in Si-

61 Kelime "asilzade" veya "lord" anlamına gelir.

62 1767 Burma-Siyam Savaşı, Myanmar (Burma) Hanedanlığı ile Siyam (Tayland) Krallığı arasında yaşanan ve Ayutthaya Krallığı'nın yıkılışıyla sonuçlanan kritik bir çatışmadır. Burma Kralı Hsinbyushin, 1765'te başlattığı seferle Siyam'ı işgal etti. İki yıl süren kuşatmalar sonunda, 7 Nisan 1767'de Ayutthaya düştü; başkent yağmalandı, tapınaklar yıkıldı ve binlerce esir alındı. Bu, Siyam tarihinde derin bir travma meydana getirdi. Ancak General Taksin, Burma'nın siyasi karışıklıklarından yararlanarak direnişi örgüt-

yam'a sığınması, Kamboçya üzerindeki Siyam egemenliğinin yeniden kurulmasına zemin hazırladı. Ang Non'un ölümünden sonra Kamboçya tahtı on yılı aşkın bir süre boş kaldı ve ülke, Siyam yanlısı bir naip tarafından yönetildi. Prens Eng reşit olduğunda, Bangkok'ta düzenlenen bir törenle taç giydi, ancak 1797'de, henüz 23 yaşındayken ve Katolik olarak vaftiz edildikten kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. O sırada en büyük oğlu Prens Chan yalnızca altı yaşındaydı, bu nedenle ülke bir kez daha bir naibin yönetimine geçti.

Siyam kralı I. Rama,[63] 1803 yılında Chan'ın 16 yaşındayken Khmer tahtına çıkmasına izin verdi. Rama, genç kralın uysal olacağını düşünmüş olsa da Chan, babasından daha bağımsız fikirlere sahipti ve hakaretlere üzülüyor, Siyam egemenliğine içten içe nefret besliyordu. Sarayda Siyam yanlısı ve Vietnam yanlısı gruplar arasında yine entrikalar patlak verdi ve Chan'ın kendi kardeşleri de Siyam'ın yanında yer aldı. Chan'ın hükmü

ledi ve Thonburi Krallığı'nı kurdu. Savaş, Burma'nın aşırı genişlemesine, Siyam'ın ise modern Tayland'ın temellerini atan reformlara yol açtı. Ayutthaya'nın yıkımı, bölgesel güç dengelerini kalıcı şekilde değiştirdi.

63 Rama I, 21 Mart 1737'de Ayutthaya'da Thongduang adıyla doğdu. 1782'den 7 Eylül 1809'daki ölümüne kadar hüküm sürmüştür ve Chakri hanedanının ilk kralı olarak bilinir. Ayutthaya'nın 1767'de düşmesinden sonra Siyam'ın birleşmesinde önemli bir rol oynamış, Kral Taksin'in emrinde görev yapmış ve önde gelen bir askeri lider olarak ortaya çıkmıştı. Taksin'in tahttan indirilmesinin ardından tahta çıkan I. Rama, başkenti Bangkok olan Rattanakosin Krallığı'nı tesis etti. Hükümdarlığı, önemli kültürel ve idari reformlarla karakterize edildi. Rama I, Tayland hukukunun ilk tam kodifikasyonunu başlattı ve Budist keşişliğini güçlendirerek dini yazıları tanımlamak için bir kurul topladı. Sanatı destekledi ve Ramakien olarak bilinen Hint destanı Ramayaṇa'nın ilk tam Tayland versiyonunu yaptırdı. I. Rama'nın askeri seferleri, Siyam'ın komşu bölgeler üzerindeki kontrolünü pekiştirmeye ve Güneydoğu Asya'daki etkisini genişletmeye yardımcı oldu. Mirası arasında Budizm ve monarşi merkezli bir ulusal kimliğin teşvik edilmesi ve gelecekteki Siyam kralları için zemin hazırlanması da yer almaktadır. Hükümdarlığı genellikle Tayland kültürünün "Altın Çağı" olarak kabul edilir ve sonraki yıllarda edebiyat ve sanatın gelişmesine zemin hazırlamıştır.

taşraya kadar uzanmıyordu ve Baen'in Battambang ve Angkor çevresindeki yargı yetkisine hiç girmiyordu. Baen öldüğünde, Siyamlılar onun yerine yeğenini atadı ve Khmer illeri, kalıtsal bir genel vali ailesi altında Siyam'ın yarı bağımsız bir parçası haline geldi. Chan o kadar öfkeliydi ki Rama'nın cenaze töreni için Bangkok'a gitmeyi dahi reddetti. Bu arada saray entrikaları o kadar tırmanmıştı ki iç savaş tehlikesi baş göstermişti. Belki de Siyamlıların iktidar mücadelesinde Chan'ın düşmanlarına yardım etmek için müdahale edebileceğini hisseden Chan, Vietnamlılardan yardım istedi ve onlar da Udong'daki sarayını korumak için Mekong'a gemi ve asker göndererek karşılık verdi. Öfkeyle mi yoksa hesaplayarak mı hareket ettiğini söylemek güç olsa da sonuçlar Kamboçya için felaket oldu. Vietnamlılar otuz yıldan fazla bir süre burada kalacak ve ülkeyi Vietnam'ın bir eyaleti haline getirmeyi neredeyse başaracaklardı.[64]

Siyamlılar, Kamboçya kralı Chan'ın kendi hükümdarları olan I. Rama'nın anısını aşağılamasını unutmamışlardı[65] ve bu davranış onların görüşüne göre hakimiyet kurallarını ihlal ediyordu. Siyamlılar, Chan'ın kardeşi Snguon'u tahta oturtmak amacıyla Kamboçya'yı tekrar işgal ettiler ve bu defa intikam istiyorlardı. Chan ise canını kurtarmak için Saygon'a kaçtı. Ancak diğer iki kardeşi Im ve Duang, Siyam'ın yanında yer aldı. Ne Vietnam ne de Siyam bu aşamada açık bir savaşı göze almaya hazır değildi, çünkü Vietnam iç isyanlarla zayıflamıştı. Siyam ise Birmanya'daki komşularına karşı savaş yürütüyordu. Siyamlılar 1813'te Udong ve Phnom Penh kalelerini yaktıktan sonra Snguon, Im ve Duang'ı yanlarında Bangkok'a sürgüne götürerek

64 K.R. Hall, "The coming of the West: European Cambodian marketplace connectivity, 1500–1800". *Cambodia and the West, 1500-2000* içinde. Ed. T.O. Smith (London: Palgrave-MacMillan, 2018) s. 7-36.

65 Ang Chan, 1809'da Siyam Kralı Rama'nın cenazesine katılmayı reddetmiş, Siyam yanlısı bakanlarını idam ettirmiş ve Siyam karşıtı bir duruş sergilemiş ve Vietnam'a yaklaşmıştı.

geri çekildiler. Chan, Vietnam birliklerinden oluşan bir orduyla geri döndü ve muhtemelen destekçilerine daha yakın olduğu için başkentini Udong'dan Phnom Penh'e kaydırdı. Kamboçya, Vietnam'ın vasalı haline gelmişti, ancak ülkenin batısının büyük bir kısmı Siyam'ın etki alanı içinde kalmaya devam ediyordu. Burma ile yaptıkları savaşlar nedeniyle zayıflayan Siyamlılar, Im ve Duang'ı Bangkok'ta yetiştirip daha iyi günler için beklemeye başladılar.[66]

Güneydoğu Asya'daki tek Sinitik devlet olan Vietnam, Khmerleri her zaman barbar olarak görmüştür. Chan 1835'te öldüğünde, Vietnam tarzı bir vergi sistemi getirmeye çalışarak ve Khmer idarecilerini Vietnam tarzı bürokratik kıyafetler giymeye zorlayarak, barbarları 'medenileştirme' politikasını benimsemişti. Daha sonra sıradan halka da Vietnam kıyafetleri ve saç stilleri dayattı. Ayrıca Khmer köylülerini Siyam Körfezi'nden Mekong deltasına kadar bir kanal kazmaları için askere aldı ve büyük bir vahşet ve baskıyla davrandı. 1820'de Khmerler ayaklandı ama bu isyan girişimi güçlü işgalciler karşısında nafile bir hareketti.[67] Ancak bu dönem artık Fransızların bölgede kontrolü

66 D.P. Chandler, "Cambodia's relations with Siam in the early Bangkok period: The politics of a tributary state", *Journal of the Siam Society*, 60/1 (1972), s. 153-169.

67 Neak Sel isyanı olarak da bilinir. 1820 Kamboçya isyanı, Kai adlı bir keşiş tarafından yönetilen Vietnam karşıtı önemli bir ayaklanmaydı. İsyan, Vietnamlıların emri altında Vinh Te Kanalı inşa edilirken Khmer işçilerinin karşılaştığı baskıcı koşullara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu zorla çalıştırma, yorgunluk ve hastalık nedeniyle binlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı ve Khmer halkı arasında kızgınlığı ateşledi. Doğaüstü güçlere sahip olduğunu iddia eden Kai, takipçilerini topladı ve kutsal olarak nitelendirilen Ba Phnom bölgesini işgal ederek kendini kral ilan etti. Hareketi birçok Budist rahibi ve yerel destekçiyi cezbetti ve Vietnam güçleriyle şiddetli çatışmalara yol açtı. Üç Kamboçyalı generalin (Chaophraya Tei, Narin Kol ve Naike) Kai'nin davasına katılması ve Phnom Penh'e doğru yürümesiyle isyan ivme kazandı. Ayaklanmaya yanıt olarak Kral Ang Chan, Vietnamlı yetkililerden yardım istedi. Nguyen hanedanı isyanı bastırmak için Nguyen Van Thoai ve Nguyen Van Tri liderliğinde bir askeri güç gönderdi. Vietnam

ele almaya başladıkları bir döneme tekabül etti. Bundan sonra Kamboçya'da Vietnam ya da Siyam değil, Fransız vahşeti başlayacaktı.[68]

1834 yılında Chan'ın saltanatının sonlarına doğru Siyamlılar, Birmanya savaşlarından yeterince toparlanmış ve Büyük Göl'ün güneyinde yer alan Pursat üzerinden Kamboçya'nın içlerine doğru istila için birlikler göndermişlerdi. Sürgündeki Khmer Prensleri olan Im ve Duang da onlarla birlikteydi. Bu iki prens, Phnom Penh'i yakıp yıkan ve köpeklerin bile arabalara yüklendiği sistematik bir şekilde yağma yapan Siyam efendilerinin yaptıklarından elbette memnun değillerdi. Ancak bağımsız hareket etme hürriyetinden yoksundular. Vietnamlıların karşı saldırısının ardından geri çekildiklerinde, Siyam birlikleri binlerce köylüyü kendilerine eşlik etmeye zorlayarak yanlarında da götürdü.[69] O kadar çok kişi ormanlara kaçtı ki, Büyük Göl'ün güneyindeki bölge ciddi şekilde nüfus kaybına uğradı ve bir çorak arazi haline geldi. Vietnamlılar Chan'ı yeniden tahta çıkardılar ama onun işgal karşısındaki etkisizliğini ve Kamboçya'nın yarı egemenliğini küçümsüyorlardı. Krallığın üzerindeki kasvet, Chan'ın 1835'te 44 yaşında kederinden ölümünden sonra daha

ordusu nihayetinde isyancıları yenilgiye uğrattı ve Kai'nin takipçileri arasında ağır kayıplara neden oldu. Kai başlangıçta kaçmayı başarsa da daha sonra birçok keşişle birlikte yakalandı ve öldürüldü. İsyan, Kamboçyalılar arasında Vietnam yönetimine karşı artan hoşnutsuzluğun altını çizdi ve Kamboçya'da gelecekteki direniş hareketleri için zemin hazırladı. Ayrıntı için bkz. Chandler, "An Anti-Vietnamese Rebellion in Early Nineteenth Century Cambodia: Pre-Colonial Imperialism and a Pre-Nationalist Response" *Journal of Southeast Asian Studies* 6/1 (1975) s. 16–24.

68 B. S. Theam, *Cambodia in the Mid-nineteenth Century: A Quest for Survival, 1840-1863*. Yayınlanmamış doktora tezi. (The Australian National University, 1981), s. 120-5.

69 Bu durum Laos'da da söz konusudur. Her Siyam işgalinde ya da saldırısında Laoslular Siyam'a götürülmekteydi. Aynı durum Khmer örneğinde de görülmektedir. Bir nevi Siyam, insan ve işgücü ihtiyacını da bu şekilde karşılamaya çalışmış ve bu bölgeleri cezalandırmıştı.

da kötüleşti. Vietnamlılar onun yerine kimin geçeceğini düşünüyordu. Chan, hiç erkek evlat bırakmamıştı ve Vietnamlılar kızı Mei'yi tahta geçirerek gelenekten keskin bir kopuş gerçekleştirdiler. Mei, ilk ve son Kamboçya kraliçesiydi.[70] Mei, Chan'den de öte, Vietnamlı 'danışmanların' söylediği şarkılarla hayatı için dans eden bir kukladan başka bir şey değildi. Bu arada Siyam kralı Rama III, daha da saldırgan bir politika izlemeye başlamıştı ve yeni bir saldırı başlattığında eğer Khmerler kendisine direnirse, Kamboçya'yı ormana çevirmekle tehdit etti.[71]

Rama III, 1836'da Vietnam'a karşı yeni bir istila planladı. Bu operasyonda Im ve Duang adlı iki figür öne çıkacak, Vietnamlılar bölgeden çıkarıldığında tahta bunlardan biri geçecekti. Buna karşın Vietnam yönetimi, Duang'ı Phnom Penh'e davet ederek geleceğini görüşmek için bir elçi gönderdi. Duang teklifi reddetti, ancak Rama III bu gizli görüşmeyi öğrendi ve Duang'ı

70 Ang Mey olarak da bilinen Mei, Kamboçya tarihinde önemli bir figürdü ve 19. yüzyıldaki çalkantılı bir dönemde Kamboçya'nın ilk ve son kraliçesi olarak tanındı. 1815'te doğan Mei, Kral Ang Chan'ın kızıydı ve Vietnam etkisinin hâkim olduğu karmaşık siyasi manzaranın ortasında tahta çıktı. 1835'te Mei kraliçe olarak taç giydi, ancak hükümdarlığı, Kamboçya'yı onun aracılığıyla kontrol etmeye çalışan Vietnam sarayından büyük ölçüde etkilendi. Vietnamlılar, Kamboçyalı kadınları Vietnam kıyafetleri ve kültürel uygulamalarını benimsemeye zorlamak da dâhil olmak üzere katı düzenlemeler getirdi. Bu, kimliklerinin aşındığını hisseden Kamboçyalı halk arasında yaygın bir kızgınlığa yol açtı. Durum, Mei'nin ablasının Vietnam kontrolünden kaçmaya çalıştığı için idam edilmesiyle tırmandı. Bu eylem, Vietnam yönetimini devirmeye çalışan Kamboçyalılar arasında isyana yol açtı. Buna karşılık, Siyam müdahale etti ve erkek bir hükümdar olan Ang Duong'u iktidara geri getirmeyi amaçladı. Başlangıçtaki otoritesine rağmen Mei'nin saltanatı, 1841'de görevden alınması ve ardından sınır dışı edilmesiyle sona erdi. Daha sonra kısa bir süre için yeniden göreve getirildi, ancak Ang Duong tanınan hükümdar olunca nihayetinde iktidardan düştü. Mei'nin mirası, ataerkil bir toplumda kadın bir hükümdar olarak benzersiz konumu ve yabancı egemenliği sırasında Kamboçya'nın mücadeleleriyle ilişkilendirilebilir.

71 Walter F. Vella, *Under Rama III, 1824-1851* (Locust Valley, NY: Augustin, 1957), s. 57-96.

Bangkok'ta hapsetti. İstila bu nedenle ertelendi. Bu sürede Vietnam, bölgedeki etkisini hızla artırdı. Kraliçe Mei'nin yetkileri kısıtlanarak onu sembolik bir Vietnam memuruna dönüştürdüler, Khmer idare mühürlerini Vietnam mühürleriyle değiştirdiler ve Phnom Penh bölgesine Vietnamca bir isim verdiler.[72] Şehir, tıpkı Prey Nokor'un Saygon'a dönüşmesi gibi Çin-Vietnam mimarisiyle yeniden şekillendi. Vietnam'ın bu adımları, bölgeyi (Kamboçya Krom veya Mekong Deltası gibi) doğrudan kontrolüne alma niyetini açıkça gösteriyordu. Rama III'ün zamansız stratejisi, beklenmedik bir şekilde Vietnam'ın Kamboçya üzerindeki hâkimiyetini derinleştirmiş oldu.[73]

Ancak 1840-41'de Khmerler bir kez daha Vietnamlı yabancılara karşı ayaklandı ve bu kez daha etkili oldu.[74] İsyan altı ay sürdü ve bastırılmasına rağmen Khmer devletinin varlığını sürdürmesini sağladı. Bu fırsatı değerlendiren Siyamlılar, 50.000'den fazla kişiden oluşan bir ordu toplayarak bir istila hareketine hazırlandı. Vietnamlılar Kraliçe Mei'yi muhtemelen cariyelik hayatı yaşamak üzere Vietnam'a sürdüler ve Siyam yanlısı kız kardeşi Baen'i de ihanetten idam ettiler. Siyam tarafında ise Prens Duang, Rama'ya tekrar sadakat yemini ettikten sonra hapisten çıkarıldı ve Apheuvongs genel valisinin kontrolü altındaki Battambang'a gitti. Siyam ve Vietnam, eşit durumdaydı ve 1845'e kadar süren askeri bir çıkmazda devam etti. Khmerler için savaşın dehşeti hiç dinmedi. Her iki taraf da Khmerlere toplu sürgünler ve açık infazlar uyguladı. Rakip ordular saldırdıkça ve yağmaladıkça, tecavüz ettikçe ve yakıp yıktıkça tarım arazileri harap oldu, kasabalar ve köyler yerle bir edildi. John Bowring gibi yabancı ziyaretçilerin anlattıklarına göre nüfus hızlı bir şe-

72 Şehrin ismini Nam Vang olarak değiştirdiler.

73 Chandler, *A History of Cambodia*, s. 61.

74 Chandler, "An anti-Vietnamese rebellion in early nineteenth century Cambodia: Pre-colonial imperialism and a pre-nationalist response", *Journal of Southeast Asian Studies*, 6/1 (1975) s. 16-24.

kilde yarım milyon civarına düştü.[75] Phnom Penh'in nüfusu 25.000'den fazla değildi ve Udong'un nüfusu da belki bunun yarısı kadardı. Kıtlık ve salgın hastalıklar ülkeyi kasıp kavuruyordu. Ticaret neredeyse tamamen durmuş ve okuma yazma oranı düşmüştü. Kasaba ve köylerin nüfusu azalmış ve tarım arazilerinin çoğu orman haline geri dönmüştü.[76] Yaşanan işkenceler ve baskı, ancak Vietnamlılar Phnom Penh'den çekildiğinde sona erdi. Ayrıca Siyam ve Vietnam, Kamboçya'nın geleceği için bir karar verme konusunda da anlaştılar. Her iki taraf da yıllar süren savaşın ardından yorgun düşmüştü ve Vietnamlılar, Fransa'nın krallıkları üzerindeki emelleri konusunda giderek daha fazla endişe duymaya başlamıştı. Siyam ve Vietnamlılar anlaştı ve Duang'ın başkentte kalmasına izin vermeyi kabul ettiler. Ayrıca, Khmerlerin onu meşru bir hükümdar olarak görmeyeceği için tüm kraliyet kıyafetlerini de iade ettiler.[77] Aslında her iki taraf da her zaman Kamboçya'ya göz dikmiş bir müşteri olsa da bu defa Kamboçya'nın tarafsız bir devlet olması konusunda uzlaşma sağlandı. Bu şekilde otuz yıldan fazla süren işgal sürecinin ardından her iki taraf da askerlerini geri çekti.[78] Bu defa da beyaz adam Kamboçya kıyılarında gezinmekteydi.

---

75 J. Bowring, *The Kingdom and People of Siam: With a Narrative of the Mission to that Country in 1855* (Vol. 2) (JW Parker, 1857), s. 49.

76 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 75.

77 Kraliyet kıyafetleri (ve genel olarak kraliyet regalyaları), Güneydoğu Asya monarşilerinde hükümdarın meşruiyetini, tanrısal yetkisini ve siyasi otoritesini simgeleyen en kritik unsurlardan biriydi. Bu kıyafetler ve semboller (taç, asa, kılıç, özel kumaşlar vb.) yalnızca bir hükümdarın statüsünü göstermekle kalmaz, aynı zamanda halkın ve elitlerin ona bağlılığını sağlamak için ritüel ve kutsal bir önem taşırdı. Khmer geleneğinde, kraliyet regalyaları olmadan bir hükümdarın iktidarı eksik ve hatta geçersiz sayılırdı. Siyam ve Vietnam'ın bu kıyafetleri geri vermesi, Duang'ın meşruiyetini artırmak ve onu Kamboçyalılar nezdinde tam bir kral olarak tanınmak amacını taşıyordu. M. Osborne, *Southeast Asia: An Introductory History,* s. 87-92.

78 Ancak kuzeybatı eyaletlerindeki Siyamlılar hariçtir. Tamamen terk söz konusu değildi.

Ang Duang ve Barış

Duang, 1848'de taç giydi ve Chan'ın 1835'te ölümünden bu yana Khmer tahtına oturan ilk kral oldu. Kraliçe Mei, Vietnam'da sürgünde ölmüş ve Khmerlerin çoğunluğu tarafından hiçbir zaman meşru bir hükümdar olarak kabul edilmemişti. Sıradan halk için kralın taç giymesi bir kutlama zamanıydı. Taç giyme töreni aynı zamanda *Kamboçya srok*u asla ölmeyecek atasözünün çok ihtiyaç duyulan bir teyidiydi. Çünkü geçtiğimiz dönemin büyük bir kısmında ülkenin egemenliği ve toprak bütünlüğü pamuk ipliğine bağlıydı.

Duang'ın saltanatı, kendisinden önceki hükümdarlık dönemlerine kıyasla huzurluydu. Ayrıca patlak veren iki isyan, nispeten kolaylıkla bastırıldı. Bazı idari reformlar gerçekleştirmiş, belirli derecelerdeki memurları genel bir unvan olan *chauvai srok* ile merkezden atananlarla değiştirmiş ve bazı küçük eyaletleri, daha büyük birimler halinde birleştirmişti. Savaşın meydana getirdiği hasarın giderilmesi onlarca yıl alacak olsa da şehirler yavaş yavaş yeniden inşa edildi, eski mabetler yenilendi ve yenileri inşa edildi. Ormanlara kaçan insanlar geri dönmeye başlayınca da ticaret bir dereceye kadar yeniden canlandı. İngiliz diplomat John Bowring 1855 yılında Kamboçya'yı ziyaret ettiğinde, geriye sadece bir Kamboçya limanının, haliç kıyısındaki Kampot kentinin kaldığını, ancak bu kentte 'hatırı sayılır bir ticaret' yapıldığını bildirmektedir.[79] Gemiler düzenli olarak pirinç, gamboge,[80] biber ve boyama maddeleri yükleriyle Boğaz Yerleşimleri'ne yelken açıyordu. İngiliz Hindistan'ından pamuklu mallar, hırdavat ve afyon getiriyorlardı. Fransız misyoner

[79] Bowring, *The Kingdom and People of Siam: With a Narrative of the Mission to that Country in 1855*, s. 51.

[80] Esas olarak Kamboçya'da yetişen bir ağaç türünden elde edilen koyu sarı bir boya maddesidir.

Barthelemy, Kampot limanını 60'a yakın geminin olduğu, 3000 nüfuslu, gelişen küçük bir kasaba olarak tanımlamıştı.[81]

Kralın bu dönemdeki faaliyetlerinin çoğu, bakanlara ve devlet memurlarına unvanlar ve makam mühürleri ile birlikte rütbeye göre renklendirilmiş üniformalar dağıtmaktan ibaretti. Bunu sadece bürokratik bir protokol ya da ritüel olarak değerlendirmek kolay olabilir. Ancak David Chandler, bunun aslında Kamboçya devletinin yeniden inşasının önemli bir parçası olduğunu ileri sürmüştür.[82] Kral, saltanatına meşruiyet kazandırmak için kraliyet kıyafetlerine ihtiyaç duyuyordu ve aynı zamanda Kamboçyalı memurlara meşruiyet kazandırmak için makam sembollerini dağıtması gerekiyordu. Bu durum aynı zamanda on yıllar boyunca Vietnamlılar tarafından dayatılan yabancı bürokratik geleneklerin de tasfiye edilmesi anlamına geliyordu. Bu şekilde Kamboçya, Hintlileştirilmiş Budist bir devlet olarak yeniden doğdu ve kral, tebaasının beklentilerine uygun bir şekilde hareket etti. Bununla birlikte, Duang'ın hükümdarlığı sırasında sahip olduğu bağımsızlık tam değildi. Güçlü komşularının izniyle hükümdar oldu ve hem Khmer hem de Siyam Brahmanları tarafından taç giydirildi. Angkor harabelerinin bulunduğu bölge görünüşte Kamboçya'dan koparılmıştı ve krallık ile Vietnam arasındaki sınır, yeni kral için özel bir keder kaynağı olmaktaydı. Askerler gitmiş olsa da Siyam etkisi güçlü kalmaya devam etti ve Duang'ın oğulları, babalarının iyi davranmasını sağlamak için Bangkok'ta misafir-rehine olarak tutuldular. Duang'ın hükümdarlığı sırasında ülkede bir süre kalan İngiliz Hint Ordusu'ndan bir subay, kralın Siyam Kralı'nın bir kölesi olduğunu, otuz beş binden fazla adamı sahaya süremeyecek kadar zayıf olduğunu belirtmiştir.[83]

81 K. Breazeale, "Bishop Barthelemy Bruguiere, 1792-1845", *The Journal of the Siam Society*, 96 (2008) s. 51-72.

82 David Chandler, *A History of Cambodia,* s. 67.

83 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 77.

Kralı ve dönemini romantikleştirme riskine girmemek için, Duang'ın sarayında misafir olan Madras subayının anlattıkları dikkate değerdir. Subay, kralın sarayının Udong'da, 300 dansçı ya da cariye ve dört eş ile paylaştığı başıboş ahşap bir yapı olduğunu yazmıştır. İngiliz subay, altmış yaşındaki traşlı kralın kendisinin 'aşırı derecede şişman' olduğunu ve görünüşünün hiç de krala benzer ya da heybetli olmadığını, donuk bakışlı, ağır, kaskatı bir havası olduğunu, yüzünün ve göğsünün çiçek hastalığından çok çukurlaşmış olduğunu, bir olay karşısında çabuk sinirlenen biri olduğunu ifade eder. Ayrıca bir olayda eşlerinden ya da cariyelerinden birine, kendisinden altın takılar çaldığını düşündüğü için misafirlerin huzurunda bastonla vurmuştu, oysa bunlar ziyaretçilerin onun için elektrolizle kaplattığı değersiz şeylerdi. Yaşına ve çirkinliğine rağmen, kadınları arasında 'ülkede görebileceğiniz en güzel kızlar' vardı. Bunların çoğu, 'kraliyet haremine, yeni bir eş sağlama şerefi için birbirleriyle yarışan' bakanların ve diğer ileri gelenlerin kızlarıydı.[84]

Madras subayı ayrıca, kraliyet sarayına elektro kaplama ekipmanı ve piller de dâhil olmak üzere Avrupa teknolojisinin ilgi çekici örneklerini getirmişti ve kral ondan arızalı olan para basma makinesini tamir etmesini de istemişti. Duang, zeki bir adamdı ve Asyalı komşularına kıyasla Avrupa'nın gücünü takdir ediyor olmalıydı. İngiliz subay onu incelerken, hiç kuşkusuz Kral da misafirini kurnazca ölçüp biçiyordu ve Siyam'da İngiliz nüfuzunun artmakta olduğunu biliyordu. Duang, 1853'te Fransız

[84] Bu görevlinin ismi hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Eserin sahibi olarak isim yerine yazılan Madras Subayı'nın, inşaat tekniklerindeki uzmanlığı nedeniyle Mühendisler Birliği'nden olduğu ve çalışmada ismi geçen kardeşinin ise Singapur'da Doğu Hindistan Şirketi için çalışan bir iş adamı olduğu değerlendirilmektedir. Ancak kişinin ismi henüz net bir şekilde belirlenememiştir. Ancak birinci elden gözlem yaparak, bu gözlemlerini çalışmasında kaleme almıştır. 'There Mounts in Cambodia', *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, Vol. VIII (1864) s. 310.

imparatoruna diplomatik girişimlerde bulunarak Hué ve Bangkok'un ve muhtemelen İngilizlerin gücünü dengeleyecek bir hâmi bulmaya heveslendi. Ancak Napolyon'u meşgul eden başka meseleler vardı ve Duang'ın girişimlerini görüşmek üzere Fransızlar diplomatik heyetini gönderene kadar iki yıl daha geçti. Bu süre zarfında Siyamlılar neler olup bittiğini anlamış ve Duang'a bu gibi meselelerin peşini bırakması için baskı yapmaya da başlamışlardı.[85]

Duang 1860 yılında, görünüşe göre depresyondan ölmüş ve cesedinin vahşi hayvanların yemesi için bırakılması talimatını vermişti.[86] Belki de yaşlı kral, krallığı için daha fazla bir şey yapamayacağı için umutsuzluğa kapılmıştı ama eğer öyleyse kendini hafife alıyordu, çünkü bir miktar istikrar getirmiş, kaos ve dağılmayı önlemişti. Ölümünün ardından saray entrikaları, hanedan çekişmeleri, isyanlar ve yabancı müdahalelerle dolu iç karartıcı bir dönem daha başladı. Duang'ın en büyük oğlu Prens Norodom, destek için Fransızlara başvurdu ve bu kez Fransızlar bunu kabul etmekte gecikmedi. 1863'ün Muson yağmurları sırasında yaşlı bir Fransız amiral olan Pierre-Paul de La Grandière, prensle bir antlaşma imzalamak üzere Mekong'dan Udong'a bir gambotla yelken açtı. Bu şekilde Kamboçya tarihinde yeni bir dönem başladı ve Khmerler için geriye dönüş artık mümkün olmayacaktı.

85 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 79.

86 Ancak Kamboçya'da Angkor dönemine kadar yaygın olan bir geleneği takip eden bu tuhaf emre uyulmadı ve Duang'ın cesedi sadece yakıldı.

4. BÖLÜM
ÜÇ RENKLİ HOROZ

Üç farklı renkten oluşan elbiseleriyle Fransız sömürgeciliği Hindiçine 1858 yılında, İberyalı sömürgecilerin Güneydoğu Asya anakarasında bir imparatorluk kurmak için Manila'dan yola çıkmalarından dört yüzyıl sonra geldi. Ancak bu kez Avrupalılar başarılı olacaktı. Fransız deniz piyadeleri, Katolik misyonerlere ve onların Vietnamlı dindaşlarına karşı bir pogromun patlak vermesinin ardından, Saygon açıklarında demirleyen savaş gemilerinden karaya çıktı.[1] Görünüşte bir koruma misyonu olan bu birim, kalıcı bir işgal gücüne dönüştü. Vietnamlı birlikler, Ferguson marka dolma tüfekler, revolverler ve deniz toplarıyla donanmış Fransız deniz piyadelerinin dengi değildi. Hin-

[1] Pogrom veyahut kıyın; dinsel, etnik veya siyasi nedenlerle bir gruba karşı yapılan şiddet hareketleridir. 1850'lerde Vietnam, özellikle İmparator Tu Duc döneminde Hristiyanlara karşı ciddi bir pogrom uygulandı. Zulüm, Hristiyanların Batılı güçlerle olan bağları nedeniyle sıklıkla yabancı ajanlar olarak görülmesi nedeniyle, dini bir hoşgörüsüzlük ve siyasi şüphenin birleşiminden kaynaklanıyordu. Bu düşmanlık, Hristiyanların imparatora bağlılıklarından çok, inançlarına öncelik verdikleri fikriyle daha da kötüleşti ve bu da onlara karşı yaygın bir şiddete yol açtı. Özellikle Tu Duc dönemindeki Nguyen hanedanı, Hristiyanlığı bastırmayı amaçlayan sert fermanlar uyguladı. 1848 ve 1851'de, Hristiyanlara yönelik baskıyı yoğunlaştıran ve inananlara karşı şiddetli misillemelerle sonuçlanan iki önemli kararname çıkarıldı. Bu dönemde ortaya çıkan Van Than hareketi, Hristiyan karşıtı duyguları daha da körükledi ve 1820 ile 1883 yılları arasında yaklaşık 100.000 Hristiyan'ın inançları nedeniyle hayatını kaybetmesine yol açtı. 1858'deki Fransız askeri müdahalesi, kısmen Vietnam'daki zulüm gören Hristiyanları koruma ihtiyacıylaydı. Bu müdahale, nihayetinde bölgede Fransız sömürge yönetiminin de yolunu açtı.

distan'da genişlemesi engellenen ve Hollandalılar, İspanyollar ve İngilizler tarafından Güneydoğu Asya'nın geri kalanından uzak tutulan Fransızlar, Hindiçine kendi bayraklarını dikmeye çok hevesli görünmekteydi.

Fransız donanma subayları Saygon'da bir karargâh kurduktan sonra, Vietnamlı yetkililerden yavaş yavaş çevredeki bölgelerin kontrolünü devraldılar. 1863'te komşu Kamboçya'da bir himaye kurdular. Kanlı bir savaşın ardından 1893'e gelindiğinde, kuzeyde Çin sınırından güneyde Camau Burnu'nun ucuna kadar olan tüm Vietnam topraklarını ve Mekong'un yukarısındaki Laos ve Kamboçya'yı kontrolleri altına aldılar.[2] Vietnam'ı Tonkin ve Annam protektoraları ile güneydeki Koşinşin'in[3] doğrudan kolonisi olarak böldüler ve Laos ve Kamboçya protektoraları üzerindeki kontrolü giderek sıkılaştırdılar. 'Protektora' kelimesi esasen bir kamuflajdı. Tonkin'in ele geç-

[2] 1870'lerde Fransa, Vietnam'ı işgal ve sömürge yönetimi kurmak için bir dizi askeri sefere girişti. Bu dönem, Fransızların Hindiçine müdahalesinin uzun ve karmaşık tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Fransız müdahalesi, başlangıçta Vietnam'daki Katolik misyonerleri ve zulüm gören Hristiyan topluluklarını koruma arzusuylaydı. 1858'de Fransız Amiral Charles Rigault de Genouilly, liman kenti Tourane'ye (günümüzde Da Nang) bir saldırı düzenledi ve bu, Fransız işgalinin başlangıcı oldu. Ertesi yıl, Fransız kuvvetleri Koşinşin'in başkenti olan Saygon'u ele geçirdi. Vietnam direnişiyle karşılaşmalarına rağmen, Fransızlar bölge üzerindeki kontrollerini giderek genişletti. 1862'de Vietnam İmparatoru Tu Duc, üç güney eyaletini Fransa'ya devreden ve Mekong Deltası'nda ticareti açan bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. 1867'de Fransızlar, Koşinşin kolonisini oluşturmak için güneybatıdaki üç eyaleti ilhak etti. Ardından 1873 ile 1886 arasında Tonkin'de bir dizi sefer düzenleyerek sonunda Vietnam'ın geri kalanı üzerindeki kontrollerini genişlettiler. Fransızların Vietnam'ı işgali, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa emperyalizminin daha geniş bir eğiliminin parçasıydı. Fransızlar, ekonomik çıkarlar, milliyetçi hırslar ve Asya'da güç gösterme arzusunun bir kombinasyonu tarafından yönlendirilen Hindiçinde bir sömürge imparatorluğu kurmaya çalıştı. İşgal, Vietnam direnişi ve periyodik ayaklanmalarla karşılaşılan zor ve uzun bir süreç olmuştur.

[3] Cochinchina.

mesinden sonra Fransız genel valiler, Hindiçini Hanoi'den federe bir sömürge birimi olarak yönetti. Bu genel valiler altında güç, dört protektoradaki *Résidents Supérieurs*'e[4] ve Saygon'daki valiye devredildi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransızlar, 1954 yılına kadar Hindiçinde varlığını sürdürdü. Cenevre'de düzenlenen barış konferansı sonrasında Kamboçya, Kral Sihanuk'un mücadelesiyle bağımsızlığını kazandı. Ancak 1954'te Dien Bien Phu Muharebesi'nde ağır bir yenilgiye uğrayan Fransa, Vietnam'daki savaşın (1. Hindiçin Savaşı) etkisiyle bölgedeki gücünü ve etkisini büyük ölçüde kaybetti.[5]

Ufuktaki Gemi

Saygon'daki ilk yöneticiler, tropik güneşin altında Fransa için bir yer açmaya kararlı, heyecanlı, verimli ve sömürü hedeflerine sıkı sıkıya bağlı deniz subaylarıydı. Davranışları, himayenin kurulmasından birkaç yıl önce Kamboçya üzerinde planlar yaptıklarını zaten göstermekteydi. Hristiyan misyonerler 17. yüzyıldan beri krallıkta din değiştirtmek için çok çalışmış, ancak çok az din değiştirtmiş olsalar da Kral Duang ve seleflerinin güvenini kazanmışlardı. Ayrıca Fransız seyyah Henri Mouhot'un günlüklerinin ölümünden sonra yayınlanmasının ardından, krallığa karşı büyük bir ilgi oluşmuştu. Bu günlüklerde, halkın hayal gücünün doğuda bir El Dorado[6] olarak gördüğü Angkor harabe-

4 Fransız Danışman.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Temiz, "Kâğıt Kaplan- Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Seato) ve Bölgesel Siyasi Etkileri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2019), s. 285-302.

6 İspanyolca "yaldızlı olan" anlamına gelen terimden türetilen El Dorado, 16. yüzyılda sömürgeciler tarafından aranan, altın ve değerli hazinelerle dolu olduğuna inanılan efsanevi bir şehir veya krallığı ifade eder. Efsane, günümüz Kolombiya'sındaki Muisca halkının ritüellerinden kaynaklanmaktadır. Burada bir kabile şefi, bir başlangıç töreninin parçası olarak kendini altın tozuna bulayıp Guatavita Gölü'ne dalar. Bu hikaye, Avrupalı işgalciler arasında yaygın bir hayranlık uyandırmış ve bu efsanevi toprakları ele ge-

lerinin de bir tasviri yer alıyordu. Bu kalıntıları ele geçirmek Fransa'ya büyük bir zafer getirecekti. Ang Duang'ın Udong'da bulunan Katolik rahiplerin tavsiyesi üzerine Fransız koruması talep ettiği 1853'ten beri Kamboçya sarayı ile ara sıra diplomatik temaslar kuruluyordu.

1855'te Montigny misyonu bu talebi görüşmek üzere geldi,[7] ancak Duang, Siyam baskısı altında konuyu görüşmeyi reddetti. Ang Duang, 1860 yılında öldü ve ertesi yıl bir Fransız gambotu, görünüşte Hıristiyanları zulümden korumak için ama daha çok ilhak amacıyla Mekong'dan Udong'daki kraliyet başkentine doğru yola çıktı. Aynı dönemde Amiral Bonard, ülkenin ve kaynaklarının bir ön incelemesini hızlıca yaptı. Bunlar kendi başlarına cazip görünüyordu, ancak Fransızların ilgileri için iki zorla-

çirmeyi amaçlayan çok sayıda sefere yol açmıştı. El Dorado için en ünlü arayışlar, İspanyol sömürgeciler ve daha sonra güney Amerika'da bulunduğu söylenen muazzam zenginlikteki bir şehri arayan Walter Raleigh gibiler tarafından üstlenildi. Zamanla El Dorado, büyük zenginlik veya fırsat vaat eden herhangi bir yer veya durum için bir metafor haline geldi. Gençlik Çeşmesi gibi diğer mitlere benzer şekilde, ulaşılamaz hayaller için nihai arayışı sembolize eder.

7 Montigny diplomatik misyonu, bölgenin siyasi manzarasını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. 1863'te kurulan Fransız himayesi, Kamboçya Kralı Norodom'un komşu Siyam'dan gelen tehditleri ve iç çatışmaları önlemek için Fransız yardımını istemesiyle başlatıldı. Fransız diplomat Léon de Montigny liderliğindeki Montigny misyonu, bu ilişkiyi sağlamlaştırmayı ve yönetim ve koruma için bir çerçeve oluşturmayı amaçlıyordu. Montigny'nin misyonu, Vietnam ve Siyam'daki Fransız toprakları arasında stratejik bir tampon olarak görülen Kamboçya'daki Fransız etkisinin önemini vurguladı. Misyon, Fransa'ya Kamboçya'nın dış işleri üzerinde kontrol sağlayan ve monarşinin nominal bir varlığını sürdürmesine izin veren anlaşmaların imzalanmasını kolaylaştırdı. Bu düzenleme, Kamboçya üzerinde Fransız egemenliğini marjinalleştirdi ve onlarca yıl boyunca Kamboçya siyasetine hakim olacak sömürgeci bir idari yapı kurdu. Montigny misyonu, Fransızların Hindiçinde daha fazla genişlemesinin temelini attı ve 1887'de Kamboçya'nın Fransız Hindiçininin daha geniş çerçevesine entegre olmasına yol açtı. Bu dönem, Fransa'nın bölgenin kaynaklarını sömürürken kendi siyasi iradesini dayatmaya çalışmasıyla Kamboçya toplumunda, kültüründe ve yönetiminde önemli değişikliklere neden oldu.

yıcı nedeni daha vardı. Eski rakipleri olan İngilizlerin gözü Siyam'daydı ve dost bir Kamboçya, 'hain ve alçak İngilizlerin' rahatsız edici yakınlığına karşı bir tampon görevi görebilirdi. İkinci olarak Mekong, uzak Yunnan'dan aşağıya doğru akan dünyanın en büyük nehirlerinden biriydi ve Fransızlar bu nehrin ticaret ve askeri arter olma potansiyeliyle ilgileniyorlardı. Zira Mekong, '*Çin'e giden nehir yolu*' idi.[8]

1863 Anlaşması

Kral Duang 1860 yılında öldüğünde, Kamboçya yeniden istikrarsız bir döneme girdi. Duang'ın üç büyük oğlu, Ang Vodey, Sisowath ve Si Votha, taht için mücadeleye başladı. Bu sırada Çam isyancıları başkente yürüdü. Kamboçya tahtına Siyamlıların adayı olarak gösterilen Ang Vodey, artık Vietnamlıların ülke üzerindeki etkisinden endişe etmese de Siyamlıların daha fazla müdahale etme özgürlüğüne sahip olması nedeniyle endişeliydi. Siyam ise Khmerleri kendi koruması altına almak isteyen Fransa'nın devreye girmesinden rahatsızdı. 1864 yılında tahta çıkacak olan Ang Vodey, Kral Norodom adını aldı. Fransız misyonerlerin tavsiyesiyle Fransa ile diplomatik görüşmeler başlatmak istedi ve bu girişimi ise hızlı bir yanıt aldı. 11 Ağustos 1863'te, Fransız Amiral Pierre de La Grandière'in savaş gemisi nehir kıyısına demirlediğinde, Norodom onunla bir dostluk, ticaret ve Fransız koruması anlaşması imzaladı.[9] Anlaşma, savaş gemisinin topları Kamboçya topraklarına çevriliyken imzalandı. Fransızlar, doğrudan tehditte bulunmasa da ülkeyi kendi etkileri altına alma konusunda kararlıydı. Bu şartlar altında Norodom, elinden gelen en iyi anlaşmayı yaptığını düşünüyordu. Görünüşte zarar-

8 Milton E. Osborne, *The Mekong: Turbulent Past, Uncertain Future*, (Grove Press, 2000), s. 99.

9 Tully, "Cambodia in the nineteenth century", s. 37-43.

sız olan bu anlaşmaya göre Fransa, Quatre Bras'ta[10] savaş gemileri ve asker bulundurma hakkı kazanacak, Katolik kilisesine özel ayrıcalıklar tanınacak ve Fransız tüccarlar ülke genelinde serbestçe ticaret yapabilecekti. Ayrıca bir Fransız yetkili krala danışmanlık yapacaktı. Buna karşılık Kamboçya, Saygon'da bir temsilcilik açabilecek, Fransızlarla serbest ticaret yapabilecek ve Budizm'in devlet dini olarak korunması güvence altına alınacaktı. Uzun yıllar Vietnam ve Siyam'a bağlı bir devlet olarak varlık gösteren Kamboçya için Norodom, bu anlaşmanın çokta kötü bir seçenek olmadığını düşünüyordu.

Siyam Kralı Mongkutun, bu durumu vasalı Norodom'un ihaneti olarak görüp öfkelenmesi şaşırtıcı değildi. Norodom, Fransız Amiral de La Grandière'in Khmer dilindeki metni tam olarak incelemesine fırsat vermeden anlaşmayı imzalaması için baskı yaptıklarını öne sürerek Mongkut'u yatıştırmaya çalıştı. Ancak Aralık 1863'te, Fransa'ya verdiği sözleri çiğneyerek Siyam Kralı ile gizli bir anlaşma imzaladı. Norodom'un bu tutarsız davranışları şüphe uyandırıyordu. Muhtemelen, Fransa'nın kendisini Siyam'ın tepkisinden koruyup koruyamayacağından emin değildi. O dönemde Fransızlar, Vietnam'daki isyanlarla meşguldü ve daha da önemlisi, Napolyon henüz anlaşmayı onaylamamıştı. Saygon'daki Fransız amiraller bu süreçte bağımsız hareket ediyordu. Nitekim Napolyon, anlaşmayı ancak Nisan 1864'te onayladı. Bu belirsizlik ortamında Norodom, Fransız amirallerine tam olarak güvenemedi ve Siyam'a yakın durmayı tercih etti. Mart 1864'te, Bangkok'ta taç giyme törenine katılmak için

[10] Phnom Penh'de iki nehrin birleşip tekrar ayrıldığını gören Fransızlar (Mekong ve Tonle Sap, Mekong ve Bassac olarak birleşip tekrar ayrılıyor), bölgeye Fransızca dört kol anlamına gelen quatre-bras adını vermiştir. Ayrıca "quatre-bras" terimi, sömürge yönetiminin çok yönlü doğasını ve Fransız yetkililer ile yerel liderler arasındaki karmaşık etkileşimleri de sembolize eder.

Udong'dan gizlice kaçmaya çalışırken yakalanması,[11] Fransızların şüphelerini daha da artırdı. Bir Fransız gambotu birkaç top atışı yaparak Norodom'u kaçış planından vazgeçmeye zorladı. Sonunda Haziran 1864'te Udong'da, hem Fransızların hem de Siyamlıların ortak düzenlediği bir törenle taç giydi. Ancak olaylar burada bitmedi. İki ay sonra Fransızlar, Norodom'un Kral Mongkut ile yaptığı gizli anlaşmayı da öğrendi.[12] Bu anlaşma, Siyam'a Kamboçya'nın kralını veya valilerini atama yetkisi veriyor ve Kamboçya topraklarının bir kısmını Siyam'a bırakıyordu. Fransızların baskısı ve İngilizlerin müdahalesi sonucunda Siyam, bu anlaşmanın geçersiz olduğunu resmen kabul etmek zorunda kaldı.[13]

Himayenin ilk yedi yılında sömürgecilerin baskıları, Fransızların bir dizi isyana karşı destekledikleri Norodom'un üzerinde nispeten hafif kaldı. Bu isyanların en ünlüsü de Pou Kombo tarafından yönetildi.[14] Khmer yönetiminin kötü idaresinden ve kralın tebaasının fakirliğine olan ilgisizliğinden şaşırmış olsalar da Fransız deniz subayları, Kamboçya'nın dış ilişkilerine rehberlik edebildikleri ve misyonerlikle ticaret faaliyetleri engellenmediği sürece ülke içi sorunlardan uzak durdular. Ayrıca Fransızlar bu dönemde, ülkelerinin parça parça ilhakına karşı direnen Vietnamlıların pasifize edilmesiyle meşguldüler ve bu dönemde Fransa'nın kendisi de bir monarşiydi ve Napolyon da dürüstlük timsali değildi. Bu kısa dönem, Napolyon'un 1870 yılında Prusya'ya karşı giriştiği savaş sonucunda İkinci İmpara-

11 Saraydan konuya dair Fransızlara istihbarat gitmiş olmalı.

12 Singapur gazetesi Straits Times'da çıkan bir haber aracılığıyla. N. T. Dung, "The Siamese Government's Responses to Western Forces at The Time of King Mongkut 1851-1868", *Gremium-Studies in History, Culture and Politics* 11, (2017), s. 67-92.

13 L.P. Briggs, "Aubaret and the Treaty of July 15, 1867 between France and Siam", *The Journal of Asian Studies* 6/2 (1947) s. 122-138.

14 Tully, "Cambodia in the nineteenth century", s. 39-45.

torluğun çökmesiyle sona erdi. Yeni Üçüncü Cumhuriyet ile birlikte Avrupalı güçlerin daha güçlü bir emperyalizm tarzına denk gelen bir reform süreci başladı. Verimsiz ve yozlaşmış Khmer devletinin yerini, Avrupa'nın mali ihtiyatlılık fikirlerine ve yasalrasyonel ilkelere dayalı bir hükümet ve yönetimin alması gerekecekti. Fransız maliyesine yük olan Kamboçya, artık kendi masraflarını karşılayacaktı.[15]

Fransızlar ve Reformları

Fransızlar, Kamboçya'da sözde medenileştirme misyonlarını gerçekleştirmekte beklediklerinden çok daha fazla zorlanacaktı. İlerleyen kırk yıl boyunca Fransız yerleşimciler, Norodom, bakanları ve taşra yetkilileriyle sürekli bir mücadele içinde olacaktı. Fransızlara doğrudan karşı koyamayacak kadar güçsüz olan Norodom, pasif direniş yöntemini benimsedi. Reform önerilerini kabul etmiş gibi görünerek Fransızların güvenini kazanmaya çalıştı, ancak bu reformları sessizce ve etkili bir şekilde sabote etti. Fransızların reform programı, özel mülkiyetin getirilmesi, köleliğin kaldırılması, hukuki ve idari sistemin yeniden yapılandırılması, kraliyet harcamaları ve maaşlarında kesintiler yapılması gibi maddeler içeriyordu. Ancak bu değişiklikler Kamboçya bürokrasisi içinde dirençle karşılandı. Farkında olmasalar da Fransızlar, 19. yüzyılın başlarında Khmer yönetimini reforme etmeye çalışırken başarısız olan Vietnamlı işgalcilerin izinden gidiyordu. Aynı hayal kırıklığı ile karşılaşacaklardı.

Kamboçya'da özel bir toprak mülkiyeti kavramı yoktu. Tüm topraklar, devletten ayırt edilemeyen kralın mülkü olan kraliyet arazisiydi. Fransızlar bunu maddi ilerlemenin önünde bir engel olarak görüyorlardı. Bunun Kamboçya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüleri tembelliğe ve pasifliğe teşvik

15 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 82-3.

ettiğine inanıyorlardı. Devlet gelirleri için istikrarlı bir vergilendirme tabanı oluşturulmasını engellediğine şüphe yoktu. Bir tür intifa hakkı[16] olan Kamboçya sisteminde, kralın onayıyla herkes toprağı işleyebilirdi. Bununla birlikte, çiftçiler toprağı üç yıl boyunca nadasa bırakırsa, başka biri onu devralmakta özgürdü. Toprağı kullanma hakkı karşılığında köylüler gelirlerinin onda birini ayni olarak devlete vermek zorundaydı. Ayrıca, teoride yılda belirli sayıda gün, ancak pratikte genellikle köylüleri özel projelerde çalıştıran yerel yetkililerin kaprislerine bağlı olarak, angarya işçiliği yapmaları isteniyordu. Bu sistem, geçimlik tarımı pekiştirmiş ve özel teşebbüsün gelişimini engellemişti. Ayni vergi sistemi, aynı zamanda yolsuzluğu da teşvik etti, çünkü vergi tahsildarları vergiye tabi çiftlik ürünü miktarını olduğundan az gösterebiliyordu. Öte yandan köylüler de vergiden kaçınmak için gerçek üretimlerini düşük gösterebiliyordu. Fransızlar, toprağı özelleştirerek, istikrarlı bir devlet geliri kaynağı sağlayacak ve dürüst olmayan memurlar tarafından çalınmaya daha az eğilimli olacak sabit arazi vergileri getirebileceklerini düşündüler.[17]

İkinci amaç ise hem ahlaki hem de pragmatik gerekçelerle köleliğin kaldırılmasıydı. Fransa köleliği ancak birkaç on yıl önce kaldırmıştı ama bu gelenek (teoride) insan haklarına ters düşüyordu ve ekonomik açıdan da verimsizdi. Bir tahmine göre, 1880'lerde 900.000 kişilik toplam Kamboçya nüfusunun 150.000'i köleydi. Köleler, kalıtsal köleler ve borç köleleri[18] ol-

16 İntifa hakkı, mülkiyeti başkasına ait bir eşya, hak veya malvarlığı üzerinde belirli bir kişinin tam yararlanma hakkına sahip olmasıdır.

17 G. Muller, *Colonial Cambodia's' bad Frenchmen': The rise of French rule and the life of Thomas Caraman, 1840-87,* (Routledge, 2006), s. 30-46.

18 Fransız himayesi altındaki Kamboçya'da (1863-1953) borç köleliği, sömürge yönetiminin politikalarıyla derinden iç içe geçmiş önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak göründü. Fransızlar 1897'de geleneksel köleliği kaldırdı, ancak zorunlu çalıştırma mirası, çoğunlukla yoksul geçmişlere sahip bireylerin borç karşılığında emeklerini alacaklılara taahhüt ettiği borç köleliği yoluyla devam etti. Bu uygulama, borçlarını geri ödeyemeyen

mak üzere iki geniş kategoriye ayrılıyordu, ancak kraliyet sarayında ve hatta Budist tapınaklarında da köleler vardı. Kölelik modern zaman için ne kadar iğrenç olsa da Angkor öncesi dönemlerden beri Kamboçya'da yaşamın bir parçasıydı ve Khmerler -kölelerin kendileri de dâhil olmak üzere- bunu yaşamın doğal bir parçası olarak görüyorlardı. Yerli bir özgürleştirme hareketi yoktu. Bu nedenle ortadan kaldırılması son derece zor oldu.

Fransız reform programının üçüncü ana hedefi, daha sonra Fransız yönetici Gustave Janneau tarafından 'kurt yeniği enkazı' olarak tanımlanan Khmer yasal ve idari sisteminin elden geçirilmesiydi. Fransızlar, işlemeyen, verimsiz ve yozlaşmış olan bu sistemi, memurların asıl amacının kamu pahasına kişisel zenginleşme gibi göründüğü lisanslı bir soygun sistemi olarak değerlendiriyordu. Fransızlar, beş milyon franklık potansiyel gelir tabanının iki milyon frangının ya şaibeli memurların cebine gittiğine ya da tahsil edilmediğine inanıyordu. Ülke, her biri kraliyet ailesinin bir üyesi ya da yüksek bir mandarin tarafından yönetilen 57 vilayete bölünmüştü ve vilayetler ile merkezi hü-

ve bu nedenle bazen ömür boyu sözleşmeli hizmetçi haline gelen Khnum Ge sınıfı arasında özellikle yaygındı. Fransız sömürge hükümeti Kamboçya'yı modernize etmeyi amaçladı, ancak yerel emek sistemlerinin karmaşıklıklarını düzeltmeyi başaramadı. Birçok Kamboçyalı, borç karşılığında kendilerini daha zengin patronlar için çalışmaya bağlayan sözleşmeler yaptı ve bu da genellikle sömürüye yol açtı. Yasal korumaların eksikliği, alacaklıların bu düzenlemeleri kötüye kullanmasına ve yoksulluk ve bağımlılık döngüsünü sürdürmesine izin verdi. Köleliğin resmen kaldırılmasına rağmen, borç esaretinin gelişmesine izin veren sosyo-ekonomik yapılar büyük ölçüde bozulmadan kaldı. Sonuçları ise derin oldu. Birçok kişi kendilerini kaçış veya yaşam koşullarında iyileşme için çok az umut sunan bir sistemde sıkışmış buldu. Bu tarihsel bağlam, sömürgeci politikaların günümüz Kamboçya'sındaki emek sömürüsü ve insan ticareti sorunları üzerindeki kalıcı etkisini de vurgulamaktadır. Konuya ilişkin bkz. T. Jacobsen, "Debt bondage in Cambodia's past and present", *Special Issue of Studies in Gender and Sexuality*, 15/1 (2014) s. 32-43.

kümet arasında önemli ölçüde görev tekrarı vardı. Daha da kötüsü, özel ve kamusal zenginlik arasında çok az fark vardı ve bu tutum, statü ve ayrıcalık basamakları çıkıldıkça daha da belirginleşiyordu. Önemli hiçbir bayındırlık projesi yoktu, Norodom'un kendisi dahi bir yol yapımının gerekliliğini ifade etmekteydi. Çünkü yapılmakta olan bir yolun belirlenen varış noktasına hiç gidememişti. Pagodalarda keşişler tarafından erkek çocuklara verilen sınırlı eğitim dışında bir eğitim sistemi ve (Angkor'da var olanın aksine) sosyal refah ya da sağlık kurumları yoktu. Hukuk sistemi genellikle mantıksız, acımasız ve adaletsizdi. Kasabalar köhne yerlerdi, geniş köylerden biraz daha fazlasıydı. Phnom Penh'deki en görkemli yapılar, Budist tapınakları dışında, nehir kıyısındaki birkaç derme çatma tuğla dükkân eviydi.

Köhne sosyal yığının en tepesinde kralın hatırı sayılır figürü oturuyordu. 1866'daki Pou Kombo isyanı sırasında beceriksiz bir askeri komutan olduğunu kanıtlamıştı ve Fransızlar onu açgözlü ve kibirli olarak görüyordu. Muazzam miktarlarda afyon içiyor, aşırı şarap ve alkol tüketiyor ve idari işlerle çok az ilgileniyordu. Bir de Fransız Danışman'ın 'ülke gelirlerinin en büyük kısmını' tükettiğini iddia ettiği kraliyet haremi meselesi vardı. Harem, Norodom'un 400-500 karısı ve cariyesinin yaşadığı, toplam nüfusu 1500 kadın ve çocuk ile saray muhafızları ve diğer personelden oluşan, bir nevi şehir içinde bir şehirdi. 1894 tarihli bir Fransız raporunda Norodom'un bakım masraflarının yıllık 800.000 kuruş civarında olduğu tahmin ediliyordu.[19] Ayrıca kraliyet ailesinin sayısız üyesi de göz önünde bulundurulması gereken bir durumdu. Bunların her biri kamu masraflarıyla hayatını devam ettirmekteydi. Fransızlar, kraliyet harcamalarında ciddi kesintiler yapmaya ve sivil bir liste uygulamaya niyetliydi. Kamboçya'yı idare etmenin maliyeti, Fransız kamu kesesini sürekli

[19] Hanoi'deki özel Banque de l'Indochine tarafından basılan bu kuruş, beş Fransız metropoliten frangı değerindeydi.

olarak tüketiyordu. 1881 yılında bir Fransız yetkili '*Kamboçya'daki durumun hâlâ en kötüsü olduğundan*' şikâyet ediyordu. '*Mali düzensizlik tüm sınırları aşıyor ve Kral tüm gelirleri kişisel kullanımı için alıyor*.'[20] Paris'teki Sömürge Bakanı Charles-Eugène Galiber, Fransız yetkililere Kamboçya'nın mali işlerini devralmalarını ve kralın düzenli olarak vergilerin bir kısmını ülkeyi yönetme masraflarına harcamasını sağlamalarını emretti. Norodom, her zamanki gibi zamana oynadı ama Fransız sabrının sonuna gelinmişti. Fransızlar Mart 1884'te, 1863 anlaşmasının kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesinde ısrar ettiler. Üç ay sonra Norodom'un oyalamalarının ardından, Vali Charles Thomson'ın gambotu, içinde Fransız deniz piyadeleri ve Vietnamlı tüfekçilerden oluşan küçük bir orduyla Saygon'dan Mekong'a doğru yola çıktı. Thomson, Norodom'u şafak öncesi karanlığında yatağından kaldırdı ve ilk maddesi kralı 'Fransa hükümetinin gelecekte yararlı göreceği tüm idari, adli, mali ve ticari reformları' kabul etmeye zorlayan yeni anlaşmayı imzalamaya zorladı. Thomson, Norodom'a net bir seçenek sundu: ya imzalayacak ya da tahttan çekilecekti ve Norodom, bu mücbir sebepler altında anlaşmayı imzaladı.[21]

1885-86 Büyük İsyanı

Fransızların her alanda kontrolü ele alması, ülkeye baskıcı bir sessizlik getirdi. Başarıdan fazlasıyla emin olan Fransızlar, Kamboçya'yı tamamen ilhak etme fikrini bile gündeme getirdi ve reform programlarını hızla hayata geçirmek için harekete geçti. Ancak bu, büyük bir stratejik hata oldu. Yaklaşık kırk yıl önce,

20 Bkz. E. Collins & S. Nam, "Between the law and the actual situation: Failure as property formation in French colonial Indochina", *Environment and Planning D: Society and Space*, 40/2 (2022) s. 227-244.

21 C.E. Goscha, "Widening the colonial encounter: Asian connections inside French Indochina during the interwar period", *Modern Asian Studies*, 43/5 (2009) s. 1219.

Vietnamlıların Khmerleri medenileştirme adı altında zorla kendi yönetim sistemlerine adapte etmeye çalışması büyük bir ayaklanmaya yol açmıştı. Şimdi ise Fransızların dayattığı benzer bir sivil reform programı da aynı sonucu doğurdu. Ocak 1885'in başlarında Khmer isyancıları, dağınık Fransız askeri karakollarına saldırarak ülke genelinde büyük bir isyanın fitilini ateşledi. Bu ayaklanmanın başındaki isim, Kral Norodom'un üvey kardeşi Prens Si Votha idi. Uzun yıllarını ormanlarda geçirmiş deneyimli bir gerilla ve kraliyet yanlısı olan Si Votha, Fransız karşıtı direnişin sembolü haline geldi. İsyan, Khmer aristokrasisinin farklı gruplarını Fransızları Mekong'dan geri püskürtme ortak hedefi etrafında birleştirdi. Halkın büyük bir kısmı da doğrudan ya da dolaylı olarak isyancılara destek verdi. Kral Norodom, çatışmalara doğrudan katılmadı, ancak ailesindeki bazı isimler isyancılara aktif destek sağladı. Ayrıca, Fransa'ya karşı duyulan ortak nefret, Khmerler ile tarih boyunca gerilim yaşayan Çinli ve Vietnamlı azınlıkları bile isyana katılmaya teşvik etti. Etnik farklılıklara rağmen ülkede yaşayan bu toplulukların Fransızlara karşı birleştiği bir ortam oluştu.[22] Fransızlar için bu durum, orman, bataklık ve dağların sağladığı doğal sığınaklarla kendi topraklarında faaliyet gösteren gerillalara karşı savaş yürütmenin beyhudeliğine dair pahalı bir dersti. Tüm bunlara rağmen toplar, gambotlar ve seri ateş eden silahlarla donatılmış 4000 ağır silahlı Fransız birliği isyanı bastıramadı.[23]

Birçok Fransız askeri hastalığa yenik düşerken, diğerleri de ormanlarda ve tarlalarda kendilerinden kaçan isyancıların pusularına ve kurşunlarına hedef oldu. Fransızlar ise sömürge savaşlarında sıkça yaptıkları gibi, köyleri yakarak ve isyancılara gizlice yardım ettiklerinden ya da bizzat silahlandırdıklarından

22 M. Osborne, "King-making in Cambodia: from Sisowath to Sihanouk", *Journal of Southeast Asian Studies*, 4/2 (1973) s. 181.

23 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 88.

şüphelendikleri köylüleri katlederek, vahşice karşılık verdiler. 1886 yılının ortalarına gelindiğinde, Fransız Sömürge Bakanlığı için çatışmaya müzakere yoluyla bir çözüm bulunması gerektiği ve bunun da 1884 anlaşmasında Norodom'a dayatılan şartlardan geri adım atmayı içereceği açık hale gelmişti. Dahası, Fransızlar ayaklanmayı sona erdirmek için Kralın desteğini istemek zorunda kalacaklardı.[24]

Norodom, Fransızlardan Khmer yönetimi üzerinde tam kontrol sağlamaya çalışmayacaklarına dair söz almaları karşılığında, barış için bir bildiri yayınlamayı ve isyancılardan silahlarını bırakmalarını istemek için ülkeyi dolaşmayı kabul etti. Kral altı hafta içinde, Fransızlar için imkânsız olduğu kanıtlanan şeyi başarmıştı. Si Votha, 1890'da ölene kadar ormanlarda inatla direnmiş olsa da direniş hızlı bir şekilde azaldı. Ülke, büyük ölçüde huzura kavuşmuştu. Ama bu huzur, tükenmiş ve harap olmuş bir toprağın huzuruydu. Fransızlar bu isyan sırasında en az 10.000 kişiyi katletmişti. Ancak diğer istatistikler Kamboçya nüfusunun 1879'da 945.000'den 1888'de 750.000'e düştüğünü göstermektedir. Fransız vahşeti, 195.000 kişiyi ya yok etmiş ya da yerinden etmişti. Bunların çoğu öldürülmüştü, ama on binlerce köylü de Battambang ve Siyam'a kaçmış ya da ormanlara sığınmıştı. Tarım arazileri terk edildiği ya da harap edildiği için bir kez daha kıtlık ve hastalık patlak verdi. Bu durum, yüzyılın başındaki savaşlar, kıtlıklar, sürgünler ve ayaklanmalardan sonra bir daha toparlanamayan bir ülke için bir başka büyük trajediydi.[25]

Çekilme

Bu şekilde Fransızlar, kendi reform programlarından geri adım atmak zorunda kalmışlardı. Ancak daha sonraki gelişmeler

24 Osborne, *French Presence*, p. 237.
25 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 90.

bunu kalıcı bir yenilgi olarak değil, stratejik bir geri çekilme olarak gördüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Zira ayaklanmadan önce Norodom'un daha uysal olan üvey kardeşi Sisowath'ı tahta geçirme fikrini ortaya atmışlardı. Sisowath, Fransızlarla gizli bir anlaşma imzalamış ve Kral olarak taç giymesi halinde tam iş birliği yapacağına söz vermişti. Ancak Norodom, isyanın sona erdirilmesinde vazgeçilmez olduğunu kanıtlamıştı. Khmerlerin çoğu için o meşru hükümdardı ve Fransızlar onu tahttan indirmenin şanslarını fazla zorlamak anlamına geleceğini fark etmişlerdi. Her halükârda, yaşlanan Kralın uzun yaşamayacağını düşünmekteydiler. Zamanlarını bekleyecek, Khmer yönetimi üzerindeki baskıyı yavaş yavaş artıracaklardı. 1885'in tekrarını tetiklememesi için hızlı ve sert bir baskı uygulamamaya da dikkat edeceklerdi. Ayrıca başkentin bazı bölümlerini yeniden inşa ettiler ve günümüz kolonyal binalarının çoğu da 1890'lardan kalmadır.

Norodom'un iktidarının, Fransızların umduğundan daha sağlam olduğu ortaya çıkmıştı ve o da reforma karşı eski pasif direniş oyununu devam ettirmekteydi. Örneğin birkaç kez köleliğin kaldırılmasını kabul etmesine rağmen, uygulama eskisi gibi devam etti. 1890'lara gelindiğinde Fransızların öfkesi yeniden alevlenmişti ve giderek güçten düşen Norodom'un direnecek takati de kalmamıştı. Fransızlar tarafından tokatlandı, darp edildi ve Fransız Danışman'ın onu inatçılığı nedeniyle ölümle tehdit ettiği ortaya çıktı. Fransızlar onu en sevdiği iki oğlunu evlatlıktan reddetmeye dahi zorladılar.[26] Bunlardan biri olan Prens Yukanthor, babasına yapılan muameleyi Fransız hükümetine şikâyet etmek gibi akılsızca bir girişimde bulunmuştu. Zira kimi kime şikâyet ediyordu. Diğer oğlu Duong Chakr ise Sahra Çölü'nün kenarındaki tozlu bir Cezayir kasabasında sürgündeyken

[26] W. L. Gibson, *Alfred Raquez and the French Experience of the Far East, 1898-1906*. (Routledge, 2021), s. 106-9.

ölmüştü.[27] Norodom 1904'teki ölümünden önce bir süre Phnom Penh'deki sarayında adeta bir mahkûm gibi yaşamış, içki ve afyon yüzünden sağlığı iyice bozulmuştu. Belki de oğullarına yaptığı yanlışlar üzerine kara kara düşünüyor ve Büyük İsyan'ın sona ermesindeki rolünden pişmanlık duyuyordu. Belki de en başta Fransızları kendi elleriyle Krallığına getirdiği için pişmanlıkla karışık kızgınlık duyuyordu ve kahrından öldü.[28]

Sisowath ve Fransız-Khmer Anlaşması

Norodom'un halefinin sadakatinden Fransızlar asla şüphe etmedi. Khmer tahtına geçiş hiçbir zaman katı bir primogenitüre[29] tabi olmamıştı ve Fransızların gelişinden önce uzun bir süre Kamboçya'nın kralları Siyam ve/veya Vietnam tarafından seçilmekteydi. Fransızlar ise yeni kral Prens Sisowath'ı, yıllar önce reform programlarını desteklemeyi kabul ettiğinde zaten seçmişlerdi. Üvey kardeşi olan Kral Norodom'un yakılmasından önce 64 yaşındaki Sisowath, Udong'da düzenlenen bir törenle, Fransa Cumhuriyeti adına Genel Vali Paul Beau tarafından Kral olarak taç giydi.[30] Bu şekilde Fransızlar, reform programlarını hızlandırmaya hevesliydi. Khmer resmi makamlarının tembelliği ve beceriksizliği olarak gördükleri şeylerden dolayı engellenmiş olsalar da Fransızlar, Sisowath'ın hükümdarlığının ilk birkaç yılında Norodom yönetiminde kırk yılda yapı-

27 19. yüzyılda Cezayir, Fransız sömürge imparatorluğunun önemli bir parçasıydı ve siyasi muhaliflerin gönderildiği bir sürgün bölgesiydi. Sahra Çölü'nün kenarındaki izole kasabalar (örneğin Laghouat veya Biskra), mahkumların kaçmasını zorlaştıran coğrafi koşullara sahipti ve bu amaçla tercih ediliyordu..

28 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 91.

29 Primogenitür, en büyük meşru çocuğun, kardeşinin ya da ikinci dereceden akraba arasında paylaşılan verasete tercihen, ebeveynin tüm mal varlığını yasa veya gelenek gereği miras olarak alma hakkıdır.

30 J. Tully, "Modern Cambodia Since 1863", *Oxford Research Encyclopedia of Asian History* içinde (Oxford: Oxford University Press, 2016)

landan daha fazlasını başaracaklardı. Kölelik kaldırıldı, Khmer hukuk kodu elden geçirildi ve kamu hizmetine rekabetçi bir çalışma sistemi getirildi. Uzun zamandır reform planının kilit noktalarından biri olan toprakta özel mülkiyet sorunu, bir kadastro programının başlatılması ve tapuların dağıtılmasıyla başladı. Özellikle vergilerin toplanmasında yolsuzluğun kökünü kazımak için adımlar atıldı ve yollar ve köprüler, hükümet binaları ve Phnom Penh limanının onarılması gibi bayındırlık işlerinde bir miktar ilerleme oldu. Kraliyet harcamalarını azaltmak için önlemler de uygulamaya konuldu. Bölge yönetiminin kraliyet ailesi üyelerine ve yüksek mandarinlere, neredeyse bireysel derebeylikler olarak verildiği *apanage*[31] sistemi kaldırıldı. En önemlisi ise Fransız Danışman'ın gözetimi altında, üç kademeli yeni bir yerel yönetim organları sistemi kuruldu.[32]

Ancak reformların kapsamını abartmamakta fayda var. Sonuçta tüm reformların mental arka planında daha fazla sömürü arzusu yatmaktaydı. Fransızlar çoğu açıdan Kamboçya'nın, himayenin kurulmasından bu yana geçen kırk yılın çoğunda olduğu gibi, ekonomik küçük gelişmelerinden memnundu. Kamboçya kendi masraflarını karşıladığı ve kamu fonları kişisel zenginleşme yerine kamusal amaçlar için kullanıldığı sürece, makul ölçüde memnuniyet vardı. Ancak sömürgecilik ganimetinin ziyafet sofrasında Kamboçya, Vietnam ana yemeğine kıyasla, sadece bir garnitürdü. Ancak Sisowath'ın 1904'teki taç giyme töreni Fransız-Khmer ilişkilerinde yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Sisowath, Pou Kombo ayaklanması[33] sırasında yetkin ve fiziksel

31 Kral ve prenslerin küçük çocuklarının geçimini sağlamak için yapılan, toprak, resmi bir mevki veya para bağışından oluşan hüküm.

32 M. Vickery, B. Kiernan & C. Boua, "Looking back at Cambodia, 1942-76", *Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981* içinde, Ed. Kiernan Boua (London: Routledge, 1982) s. 101.

33 Kamboçya'daki 1866 Pou Kombo isyanı Fransız sömürge yönetimine karşı önemli bir ayaklanmaydı. Baskıcı vergilendirme ve zorla çalıştırma konu-

olarak cesur bir askeri komutan olduğunu kanıtlamış olmasına rağmen, Fransa'nın uysal bir destekçisiydi. Sisowath'ın uysallığı, kişisel çıkarların pragmatik bir karışımını, realpolitiğin gerçeklerine boyun eğmeyi, Fransız kültürüne gerçek bir saygıyı ve Fransa'nın krallığını koruma yeteneğine olan inancını yansıtıyordu.

1927'de Sisowath'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Monivong'un saltanatı, daha çalkantılı Norodom yıllarından bir kopuş olarak, toplumsal barış ve istikrarın damgasını vurduğu bir Fransız-Khmer anlaşması dönemiydi. Tahtın kendilerinden birine miras kalması gerektiğini düşünen kraliyet ailesinin Norodom kanadının destekçilerinin saray entrikaları da etkisiz kalmıştı. Krallığın nüfuzlu devlet memurları, artık kararlı Fransız sempatizanlarıydı. Sisowath'ın Fransa'ya olan sadakati, ilk ve son denizaşırı seyahati olan uzun bir Fransa turuna çıktığında daha da pekişti. Sisowath, gördükleri karşısında çok etkilenmiş ve mutlu olmuştu. Sıradan Fransız halkından oluşan kalabalıklar, onu karşılamak için yollara dizilmişti. Göz kamaştırıcı askeri güç gösterileri yapılmış ve Cumhurbaşkanı onu Paris'teki Elysée Sarayı'nda kabul etmişti. Mükemmel bir göz boyama yapıldı.[34]

sundaki hoşnutsuzluktan kaynaklanan isyan, köylüleri de kapsıyordu ve şiddetli bir direnişle karakterize edildi. Fransızlar 19. yüzyılın ortalarında Kamboçya üzerinde kontrol kurmuş, bu da Kamboçya halkı arasında yaygın bir kızgınlığa yol açmıştı. Kamboçya'nın güneydoğusunda yer alan Pou Kombo bölgesi bu direnişin odak noktası haline geldi. Nihayetinde isyan, Fransız güçleri tarafından bastırıldı, ancak bu sömürge yönetimi döneminde Kamboçyalılar arasında artan huzursuzluk ve özerklik arzusunun da altını çizdi. Chandler, *A History of Cambodia*, s. 174.

34 1906 yılında Kamboçya Kralı Sisowath, Fransız hükümetinin daveti üzerine Fransa'ya çığır açan bir seyahat gerçekleştirdi. Bu ziyaret, Sisowath'ın Avrupa topraklarına ayak basan ilk Khmer hükümdarı olması nedeniyle Kamboçya tarihinde önemli bir olaydır. Yolculuğun amacı Kamboçya ve Fransa arasındaki diplomatik bağları güçlendirmenin yanı sıra Kamboçya kültürünü Fransız halkına tanıtmaktı. Kral Sisowath ve beraberindekiler, karizmaları ve kültürel performanslarıyla hem Fransız elitlerini hem de genel halkı büyüleyen 'kahraman' olarak karşılandı. Gezinin kalıcı etkileri

Fransızların sivil ve endüstriyel harikaları da aynı derecede etkileyiciydi. Kral, bu ilgi fırsatını kaçırmak istemedi ve kaybedilen Battambang ve Angkor vilayetlerinin Kamboçya'ya iadesi için açıkça çağrıda bulundu. Kısa süre sonra ise 1908'de hassas müzakerelerin ardından Siyam'ın bu vilayetleri iade etmesiyle Kralın sadakati ödüllendirildi. Ayrıca Fransız arkeoloji ekibi, Angkor kalıntılarını restore etmek için özenli bir çalışma başlattı. Bunlar, bir asır önce elden çıkmasından bu yana Khmer sembolü olarak kalmıştı ve tekrar elde edilmesiyle Kamboçya neredeyse yeniden bir bütün olmuştu.[35]

Sisowath'ın minnettarlığı, 1914-18 yılları arasındaki dünya savaşı sırasında Fransız davasına verdiği gönülden destekle kendini göstermişti. Yaklaşık iki bin Kamboçyalı, Avrupa'daki Fransız sömürge alaylarında piyade olarak görev yaparken, yüzlerce Khmer de Fransa'nın mühimmat fabrikalarındaki yüz binlerce sömürge işçisine katıldı.

Vietnam'daki Khmer Krom azınlığının üyeleri de diğer Hindiçin alaylarında görev yapmıştı. Bazı Khmerler, batı cephesinde ve Balkanlar'daki savaşlarda gösterdikleri cesaretten dolayı madalya dahi kazandı. Kraliyet ailesinin bazı üyeleri silahlı kuvvetlerde de görev aldı. Bunlar arasında Saint-Maixent askeri akademisinde eğitim gören ve tuğgeneralliğe kadar yükselen Sisowath'ın en büyük oğlu Prens Monivong da vardı. Ancak Monivong, yaşlı babasının yerine tahta geçmek için kendisine ihtiyaç duyulabileceği ihtimali nedeniyle cephede göreve gönderilmedi.[36]

---

oldu, Kamboçya'nın uluslararası profilinin yükselmesine yardımcı oldu ve iki ülke arasında kültürel alışverişi teşvik etti. Fransa'nın Kamboçya üzerindeki egemenliğini de kuvvetlendirdi.

35 R. Aldrich, "8 Colonial kings in the metropole: The visits to France of King Sisowath (1906) and Emperor Khai Dinh (1922)", *Royals on tour: Politics, pageantry and colonialism* içinde. Ed. Robert Aldrich & Cindy McCreery (Manchester: Manchester University Press, 2018), s. 125-145.

36 Chadler, *a.g.e.*, s. 193-9.

Köylü İsyanı

Khmer askerlerinin fedakârlıklarına ve Sisowath'ın Fransa'nın yanında savaşa iştirakine karşın sıradan halkın çoğunluğu bu mesele ile ilgilenmiyordu. Askere alım sayısı yeterli değildi ve yetkililer kotaları tutturmak için sert yöntemlere dahi başvurdu. Ortaya çıkan kızgınlık, artan vergiler ve corvée düzenlemelerinin[37] kötüye kullanılması ise uzun süredir devam eden hoşnutsuzlukla birleşmiş ve Fransız yetkililerin 1916 Olayı olarak adlandırdığı olağanüstü bir köylü isyanını ateşlemişti. Norodom'un Fransız karşıtı asi oğlu olan sürgündeki Prens Yukanthor ile bağlantılı muhalif çevrelerin hoşnutsuzluğu körüklemede parmağı olduğunu gösteren kanıtlar vardı ve olayların eşzamanlılığı ve ülke genelindeki taleplerin benzerliği, bir tür örgütlenme ya da direniş ağının varlığına da işaret etmekteydi. Yaklaşık 100.000 köylü, taşradan başkente hücum etti ve Khmer bürokratlarına ve Çinli tüccarlara karşı bazı şiddet olayları ve bir Fransız idari ofisine saldırı gerçekleşti.[38]

Çarpıcı olan durum ise olaya karışan on binlerce köylünün genel olarak Fransız makamlarını görmezden gelmesi ve şikâyetlerini doğrudan Krala götürmesiydi. Büyük çoğunluğu Sisowath'ı hiç görmemişti, ama krallık kurumuna olan inançları nedeniyle ona güvenmekteydiler. Fransızlar, özellikle de Khmerlerin yaşadığı kırsal kesimde büyük ölçüde görünmezdi. Köylüler, maruz kaldıkları suiistimallerden Khmer bürokrasisini sorumlu tutuyordu. Köylüler, Kralı doğaüstü güçlere sahip bir

37 Corvée düzenlemeleri, tarihsel olarak feodal toplumlarda yaygın olan, devlet veya yerel otoriteler tarafından dayatılan ücretsiz emek sistemine atıfta bulunmaktadır. Bu sistem kapsamında köylüler, yol yapımı ve altyapı bakımı gibi kamu projeleri için doğrudan bir ücret almadan işgücü sağlamakla yükümlüydü. Terimin kökeni Eski Fransızcada "bir günlük iş" anlamına gelen "corvée" kelimesine dayanmaktadır.

38 M. Osborne, "Peasant politics in Cambodia: The 1916 affair", *Modern Asian Studies*, 12/2 (1978) s. 217-243.

devaraja olarak görüyorlardı. Kral, vergileri toplayan, onları yollarda çalışmaya zorlayan ve bu süreçte çoğu zaman kendi ceplerini dolduran devlet memurlarından oldukça farklı bir statüde tutuluyordu. Aslında Fransız yönetimi birkaç yıldır vergileri artırıyordu ama bunları Khmer memurları topladığı için köylüler onları sorumlu tutuyordu. Sadece klasik bir sömürü stratejisi idi.[39] Kralın, köylülerin şikâyetlerini araştıracağına söz vermesi ve Fransız yetkililerin vergi indirimi ve angaryanın kötü suiistimallerini sona erdirmeyi kabul etmesinin ardından hareket, başladığı gibi hızla söndü. Ancak bu olay bir trajediyle sonuçlandı. Otoriter ve vahşi Fransız danışman François Baudoin, belki de 1885 isyanının tekrarlanmasından korkarak, baskıyı arttırdı. Vakit, intikam vaktiydi. İsyanın elebaşları avlandı ve birçoğu uzun hapis cezalarına çarptırıldı. Fransız askerlerinin kalabalığı makineli tüfekle taradığına ve cesetleri nehre attığına dair haberler gelmekteydi. Kaç kişinin öldüğünü kesin olarak söylemek mümkün değildi. Baudoin'in kendisi, 21 kişinin öldüğünü ifade etmişti. Ancak binlerce kişiyi katletmiş olması muhtemeldir.[40]

---

39 Benzer bir stratejiyi İngilizler de Malaya'da uyguluyordu. Malaylar üzerindeki kontrolü doğrudan sağlamak yerine, Hintli ve Çinli topluluklar aracılığıyla yönetim politikalarını hayata geçiriyorlardı. Bu şekilde kitlesel öfke ve nefret, İngilizlerden ziyade Hintli ve Çinlilere gidiyordu. Bkz. Temiz, *Modern Malezya-Devlet Geleneği ve Siyaset*.

40 Kamboçya'da 20. yüzyılın başlarında Fransız sömürge danışmanlığı yapan François Baudoin, otoriter politikaları ve yerel halka karşı acımasız muamelesi nedeniyle tartışmalı bir figürdür. Baudoin 1916 yılında isyandan sonra halka daha da zalimce davranmıştı. Kamboçyalıların kendi kökenleriyle "bağlarını kesin olarak koparmaları" gerektiğini savunarak, melez Fransız-Khmer çocukların annelerinden zorla alınmasını savundu. Fransız sömürge yönetimi, Fransız babalardan ve Khmer annelerden doğan melez çocukları ailelerinden ayırdı. Baudoin, bu çocukların Hindiçin kökenlerine bağlı kalmalarına izin vermenin Fransız otoritesi için bir risk oluşturduğunu savundu ve asimile olmalarını sağlamak için Fransa'ya gönderilmelerini istedi. Annelerinden koparılan 139 çocuğu kalıcı olarak Fransa'ya gönderen bir programı da destekledi. Baudoin'in eylemleri, döneminin

I. Dünya Savaşı sırasında Kamboçya'daki Fransız gücü, çok sayıda asker ve yetkilinin Avrupa'ya çağrılmasıyla iyice zayıflamıştı. Yine de 1885'in hayaletine rağmen Fransa'nın hâkimiyeti, bu dönemde hiçbir zaman ciddi bir tehdit altında olmadı. Köylülerin muhtemelen kralın iyi etkisine bağladıkları vergi ve angarya yükünün hafifletilmesi ile baskı kombinasyonu, halkın hoşnutsuzluğunun daha büyük ölçekli isyana dönüşmesini engelledi. Her ne kadar bazı Khmer askerleri sonraki yıllarda ılımlı milliyetçi politikacılar haline dönüşse de geri dönen asker ve işçilerin radikal fikirler için bir kanal görevi görebileceği endişesi de boşa çıkmadı. İtilaf devletlerinin zaferi muhtemelen Fransa'nın halk arasındaki prestijini arttırdı ve Khmer elitiyle bağlarını daha da güçlendirdi. Fransızlar, Phnom Penh'de büyük bir anıt inşa etti[41] ve savaş kahramanı Mareşal Joffe, ülkede bir zafer turu yaptı. Bu durum, Kamboçyalı yazar Huy Kanthoul tarafından bir tür *belle époque*[42] olarak tanımlanan, krallıktaki Fransız gücünün zirvesinin de başlangıcıydı.[43]

1920'lere gelindiğinde savaş yıllarının ekonomik sıkıntısı ortadan kalkmış ve bayındırlık, sağlık ve eğitim harcamalarının artması ve Phnom Penh'in yukarısında, Mekong'un sol kıyısında büyük ölçekli kauçuk plantasyonlarının geliştirilmesiyle belirginleşen bir ekonomik patlama yaşanmıştı. Angkor restorasyon projesi, dönem boyunca devam etti ve Fransız akademisyen ve dilbilimci Suzanne Karpeles'in yönetimi altında Kamboçya dini kültürünü incelemek ve korumak için bir Budist Enstitüsü ku-

ırkçı tutumlarını açıkça yansıtırken, Kamboçyalı aileler için büyük acılara neden olmuştur.

41 Daha sonra Pol Pot rejimi tarafından yıkıldı.

42 Güzel dönem, Belle Époque veya La Belle Époque genellikle 1871-1914 arasındaki, Fransız ve Avrupa tarihindeki bir döneme verilen isimdir. Fransa-Prusya Savaşından sonra gelir ve I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar sürer.

43 Tullly, *a.g.e.*, s. 98.

ruldu.[44] Ayrıca birçoğu ucuz seri üretim ithalat nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan geleneksel Kamboçya sanat ve zanaatlarında da bir canlanma yaşandı. Ancak 1920'lerdeki göreceli refah ve ilerleme Büyük Buhran'ın başlamasıyla keskin bir şekilde sona erdi. Ekonomi durgunlaştı, bütçeleri dengelemek için kamu harcamaları kısıldı ve Khmerler arasında büyük bir yoksulluk yaşandı.[45] Ancak İkinci Dünya Savaşı arifesinde ekonomi yeniden düzelmeye başlamıştı ve birçok sömürge yetkilisi ve yerleşimci bu görece güzel dönemin uzun yıllar devam edeceğine inanmaya başlamıştı. Ancak bu şekilde olmadı.

Bokor ve Bardez Olayları

Bu dönemin karanlık bir yanı da vardı. Fransız sömürgeciler, tesis ettikleri güvenlik güçlerine Asya halklarına karşı acımasız yöntemler kullanması için sorumluluk verdi ve 1916 olayı sonucunda verilen imtiyazları iptal ederek, 1920'lerde vergi oranlarını artırdı. Fransız yetkililer ayrıca plantasyonlara ve inşaat projelerine sözleşmeli işgücü sağlamak için Vietnamlıların göçünün artmasını da teşvik etti. Plantasyonlardaki yaşam ve

44 P.M. Peycam, "Sketching an Institutional History of Academic Knowledge Production in Cambodia (1863-2009)", *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia*, 25/2 (2010) s. 153-177.

45 1929 Büyük Buhranı, özellikle Vietnam ve Kamboçya gibi Fransız kontrolündeki bölgelerde, Hindiçin üzerinde derin bir etki yaptı. Küresel pazarlar çökerken, hammadde fiyatları düştü ve bu da Fransız sömürgecilerin kârlarını korumak için yerel işgücünü daha fazla sömürmesine yol açtı. Bu ekonomik sıkıntı, artan vergiler ve para biriminin devalüasyonu, durumu daha da kötüleştirerek halk arasında yaygın bir sıkıntıya ve nefrete yol açtı. Vietnam'da düşen pirinç fiyatları Annam ve Tonkin gibi bölgelerde kıtlığa neden olurken, sömürge hükümetinin baskıcı önlemleri özellikle kauçuk plantasyonu işçileri arasında huzursuzluğa ve grevlere yol açtı. Bu koşullar, milliyetçi ve komünist hareketlerin büyümesini körüklemiş ve sömürge yönetimine karşı gelecekteki direnişin temelini atmıştır. Bkz. O. Goswami, "VIII. The Depression, 1930–1935: Its Effects on India and Indonesia", *Itinerario* 10/1 (1986) s. 163–76.

çalışma koşulları, Fransız müfettişlerinin raporlarına ve yaygın olan grevler ve toplu firarlara bakılırsa, genellikle dehşet vericiydi.[46] Fransız sömürgeciliğine karşı Khmerler, plantasyon işinden kaçınma eğilimindeydi. Bu dönemde Fransız resmi makamlarının sıradan halka karşı kibir ve küçümsemesinin altını çizen iki olay vardı. Bunlar, Bardez Olayı ve Bokor tepe istasyonunun inşası idi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız Danışman François Baudoin, Kampot'un arkasında Siyam Körfezi'ne bakan bir dağın tepesindeki Bokor'da bir Fransız *zevk-ü keyf* sarayı

46 1916 yılında Vietnam'ın merkezinde, özellikle Annam ve Tonkin bölgelerinde, Fransızların uyguladığı ağır vergi politikalarına ve zorunlu çalıştırmaya karşı halk ayaklandı. Bu direniş, yerel liderlerin ve aydınların öncülüğünde, Fransız sömürge yönetimini devirmeyi amaçlayan gizli örgütlerin kurulmasına da yol açtı. Ancak Fransızlar bu ayaklanmayı sert biçimde bastırdı. "Gardes Indigènes" adı verilen yerel sömürge polisleri aracılığıyla yüzlerce kişi idam edildi, binlercesi ise hapse atıldı ya da sürgüne gönderildi. Ayaklanmanın ardından Fransız yönetimi, yerel yöneticilere tanınan sınırlı özerkliği tamamen ortadan kaldırdı ve doğrudan denetimi sıkılaştırdı. 1920'li yıllarda köylülerden alınan baş vergisi %200 ila %300 oranında artırıldı. Bu ağır vergi yükünü ödeyemeyen köylülerin topraklarına el konuldu ya da zorla çalıştırma kamplarına gönderildiler. 1925 yılında Tonkin'de yaşanan bir olayda, vergi toplayamayan yetkililer köylülerin pirinç stoklarını yakarak onları açlığa mahkûm etti. Fransız sömürge yönetimi ayrıca tuz ve afyonu devlet tekeline aldı. Köylüler, tuzu ancak Fransızların belirlediği yüksek fiyatlarla satın alabiliyordu. Afyon ise toplumu çökertmek amacıyla yaygınlaştırıldı. İşçiler, günde 14 ila 16 saat çalıştırılıyor, karşılığında ayda yalnızca 1-2 piastre (Fransız parası) kazanabiliyordu. Sıtma, dizanteri ve yetersiz beslenme nedeniyle ölüm oranı %30'u aştı. Kaçmaya çalışan işçiler "cangue" adı verilen büyük tahta kütüklere kelepçelenerek cezalandırılıyordu. 1930'lu yıllarda başlatılan Trans-Hindiçin Demiryolu inşasında ise 20.000'den fazla Vietnamlı ve Khmer işçi zorla çalıştırıldı. Bu projede sıtma, kazalar ve açlık nedeniyle 12.000 işçi hayatını kaybetti. Fransız resmî belgelerinde bu tablo, "ölüm oranı kabul edilebilir" şeklinde kaydedildi. Fransız gazeteci Louis Roubaud, bu dönemi şöyle anlatır: "İşçiler açlıktan ölüyordu. Çocukların karınları şişmişti… Fransız yöneticiler kaçan işçileri köpeklerle avlıyordu." Bkz. J.P. Daughton, "Colonial Violence and the Rhetoric of Evasion: Tactics in French Indochina," *Past & Present* 201/1 (2008), s. 180.

inşa etmeye karar verdi. Bu yapı İngilizlerin Poona'daki[47] konuta rakip olacaktı. Büyük bir otel, bir kumarhane, tenis kortları, bahçeler ve kolonicilerle eşlerinin serin dağ havası alabilecekleri yollar olacaktı. Bin metre yükseklikte, Fransız damak tadına uygun Avrupa meyve ve sebzeleri yetişecekti. Baudoin, bu yerleşke içerisinde kendisi için özel bir bungalov inşa edilmesini emretti. Proje, hükümet gelirlerinin büyük bir bölümünü tüketti ve Saygon'daki ve Fransa'daki radikal basının 'Kamboçya'nın tiranı' olarak adlandırdıkları Baudoin'in aşırılıklarını protesto etmesine yol açtı. Bokor'un inşası sırasında, özellikle de Kampot'tan ormanlarla kaplı dağlara doğru yılan gibi kıvrılan yolun yapımında çok sayıda insan hayatını kaybetti. Yetkililer hiçbir zaman ölü sayısına ilişkin bir rakam yayınlamadı, ancak Fransız Saygon basını 900 ila 2000 arasında ölü olduğunu bildirdi ve romancı Marguerite Duras ise yerleşimci annesinin işçilere uygulanan vahşet karşısında duyduğu dehşet hatıralarını da kaleme almıştı.[48]

Fransızlar, Bokor'u kendilerine fayda sağlamak için inşa ettiler. Ancak köylüler bunun bedelini kan, ter ve vergilerle ödedi. Vergilendirme seviyeleri 1920'lerin başında bu nedenle tekrar yükseldi ve yaygın bir hoşnutsuzluğa neden oldu. Bu durum 1925 yılında Baudoin'in Félix Louis Bardez adında bir sorun

47 Batı Hindistan'daki Deccan platosunda bir şehirdir. İngilizler tarafından Poona'da inşa edilen ve "Sangam" olarak bilinen zevk sarayı, Peşva'nın sarayındaki İngiliz mukim Charles Warre Malet'in ikametgâhı olarak hizmet vermişti. 1786'da kurulan Sangam, yalnızca lüks bir konut değil, aynı zamanda İngiliz yetkililer ile Maratha İmparatorluğu (1678-1818) soyluları arasındaki etkileşimi kolaylaştıran bir kültürel merkezdi. Rezidansta geniş bahçeler, çeşmeler ve Malet'in ailesi ve personeli için konaklama yerleri bulunuyordu. Sangam, Malet'in hem İngilizler hem de Marathalar için faydalı olan ilişkileri teşvik etmesiyle, yerel seçkinlere Avrupa sanatlarını ve bilimlerini tanıtmak için bir merkez haline geldi. Ancak 1817'deki Üçüncü Anglo-Maratha Savaşı sırasında yıkıldı ve bu ise Poona'da göreceli bir barış ve kültürel değişim döneminin sonunu getirdi.

48 C. Cusset, *Marguerite Duras* (Yale French Studies, 1988) s. 61-63.

çözücüyü, aşırı vergilendirme şikâyetlerini araştırmak üzere Kompong Chhnang bölgesindeki bir Khmer köyü olan Kraang Leav'a göndermesiyle krize yol açtı. Uzun süre sömürge memurluğu yapmış olan Bardez, vahşiydi ve zalimliği ile tanınırdı. Köylüleri çağırdı ve tercümanı aracılığıyla onlara aşağılayıcı bir konuşma yaptı ve küfürler yağdırdı. Daha sonra, güneş gökyüzünde yükseldiğinde ve bol miktarda palmiye şarabı içip sarhoş olduktan sonra köylüler Bardez'i, tercümanını ve bir Khmeri döverek öldürdüler.[49]

Fransız yönetimi, cinayetlerin hiçbir şekilde siyasi olmadığını iddia etse de Saygon'daki muhalif Avrupalı unsurlar, cinayetlerin sebebini Baudoin yönetiminin beceriksizliği ve aç gözlülüğü olarak yorumladı. Her ne olursa olsun Bardez'in ölümü, uzun yıllar boyunca bir Fransız yetkiliye karşı işlenen ilk açık siyasi girişimdi. Bu uzun soluklu hoşnutsuzluk, endemik eşkıyalığa ya da Khmerler ile Vietnamlılar veya Çinliler arasındaki etnik çatışmalara da zemin hazırlamıştı. Gerçekten de Vietnam karşıtı duygular 1930'lardaki başlangıcından günümüze kadar Kamboçya milliyetçiliğini yoğun bir şekilde etkilemeye devam etmiştir.

Khmer Milliyetçiliğinin Filizlenmesi

1920'lere gelindiğinde siyasi fikirler ve hareketler Kamboçya'daki Çinli ve Vietnam azınlıkları arasında yayılmıştı. Bu azınlıklar, özellikle nüfusun Khmerler, Çinliler ve Vietnamlılar arasında oldukça eşit bir şekilde bölündüğü Phnom Penh'de dikkat çekiciydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Çin ve Vietnam siyasi ve yarı-politik derneklerinin tonu belirgin bir şekilde Fransız karşıtı ve/veya sömürge karşıtıydı. Çin Milliyetçisi

[49] Bardez'in özellikle şenlikli Khmer Yeni Yılı sırasında, halkın coşkulu sevinci esnasında vergi tahsilâtını bizzat yapma konusundaki ısrarcı davranması ve halkı aşağılaması, öfke ve galeyana yol açmıştı.

Kuomintang'ın[50] bağlı kuruluşları savaştan sonra Phnom Penh'de faaliyete başladı ve şehrin Vietnam nüfusu arasında daha militan, yasadışı Marksist esintili bildiriler dağıtılmaya başlandı. 1920'lerin sonlarından itibaren devrimci hücreler kuruldu ve bu durum polisin dikkatini hızlıca çekti. Başkentteki inşaat işçileri arasında grevler ve kauçuk tarlalarındaki kötü koşullara karşı zaten sürekli şikâyetler vardı. Genel olarak, Khmerler bu gelişmelerden uzak durdular, sosyalizm ve milliyetçiliğin açık çağrılarına karşı tepkisiz görünüyorlardı. Ancak toplumsal bilinçte kademeli bir değişim oldu ve bu şekilde açıkça politik olmasa da tartışmasız olarak Khmer milliyetçiliğinin temeli atılmaya başlandı.[51]

1920'lerde, Khmer dilinde bir dizi kültürel dergi ortaya çıktı. Bunlar apolitikti, ancak Kamboçyalı kültürel-etnik-politik bir kimliğin oluşumuna yardımcı oldular. 1936'da genç Khmer entelektüellerinden oluşan bir grup, Khmer dilinde Nagaravatta (Angkor Wat) dergisini yayınlamaya başladı ve bir dizi roman ve şiir kitabı ortaya çıktı. Bu adımlar Fransızlara karşı kararsızdı, çünkü Khmerler Fransızlara, komşularına[52] karşı koruyucu olarak bakma eğilimindeydi.[53] Bu dönemde algılanan düşman Fran-

50 Çin Milliyetçi Kuomintang'ı, özellikle 20. yüzyılın başlarında, Hindiçin üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Kuomintang, milliyetçiliği teşvik etmeye ve yabancı emperyalizme direnmeye çalışırken, Hindiçindeki, özellikle Vietnam'daki çeşitli milliyetçi hareketler arasında müttefikler buldu. Kuomintang'ın sömürge karşıtı söylemi, Fransız sömürge yönetimine karşı savaşan yerel liderlere de etkisi oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Kuomintang, Japon işgaline direnmek için Vietnam milliyetçileriyle iş birliği yaptı, yerel hareketleri güçlendiren eğitim ve destek sağladı. Bu iş birliği, Hindiçinde gelecekteki devrimci faaliyetlerin temelini attı ve nihayetinde bölge genelinde bağımsızlık hareketlerine yol açan milliyetçi duyguların yükselişine de katkıda bulundu.

51 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 101.

52 Vietnam ve Tayland.

53 Tully, "Modern Cambodia Since 1863", *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*.

sızlar değil, Vietnamlılardı. Ayrıca Nagaravatta ve diğer yayınların sayfalarında işlenen politik bakış açısı, Mekong'dan gelen göçmenlere karşı kıskançlık ve nefret politikası üzerine kurgulanmıştı.

Fransızların böl ve yönet oyununu oynamak için kasıtlı olarak Vietnamlıları ithal ettiğini ifade etmek doğru olur. Bu kadar büyük bir azınlığın varlığı etnik sürtüşmeye yol açmış ve Fransızlar kendilerine uygun olduğunda bu fırsatı başarılı bir şekilde kullanmışlardır.[54] 1939'da Avrupa'da savaşın patlak vermesi hengâmında Khmer milliyetçiliği zayıftı ve çoğu Khmer ya Fransızlara karşı kayıtsızdı ya da onlara karşı iyi niyetliydi. Bugün bile sömürge dönemine nostaljiyle bakan çok yaşlı Khmerler vardır. Ancak Japon işgali sırasındaki savaş ve Fransızların Asyalıların elinde yaşadığı aşağılanma, siyasi durumu sonsuza dek değiştirecek ve 1945'ten sonraki on yıldan kısa bir süre içinde bağımsızlığa yol açacak niteliksel bir bilinç sıçramasını da tetikleyecekti.

Japon Gözünde Fransız

Fransa, Haziran 1940'ta hızla düştü. Almanlar ülkeyi ikiye böldü: Güneyde başkenti Vichy olan sözde bağımsız bir devlet ve kuzeyde işgal altındaki bir bölge. Bazı Fransız kolonileri General de Gaulle'nin direniş çağrısını destekledi, ancak çoğu özellikle Hindiçin, yaşlı savaş kahramanı Philippe Pétain liderliğindeki Vichy rejimine sadık kaldı. Hanoi'deki Fransız Hindiçin Genel Valisi Amiral Jean Decoux'nun durumunda, Vichy'yi desteklemek belki de ihtiyatlılığın cesaretten daha önemli olduğu bir meseleydi. Savaşta vahşileşmiş Japon orduları,[55] Çin'in güneyine doğ-

54 Tıpkı Koçin-Çin'de Khmer Krom azınlığını Vietnamlılara karşı kullandıkları gibi.

55 Nicholas Tarling, *A Sudden Rampage: The Japanese Occupation of Southeast Asia, 1941-1945* (Honolulu, University of Hawaii Press 2001), s. 42.

ru ilerledikten sonra Tonkin'in kuzey sınırlarındaydı ve Decoux'nun emrindeki askeri güçler, Avrupalı birlikleri söz konusu olduğunda en iyi ihtimalle vasat, yerli piyadeleri söz konusu olduğunda ise düpedüz güvenilmezdi. Japonlar ise Decoux'nun derme çatma ordusuna ne kadar korkutucu görünseler de Vichy'nin nominal müttefikleriydi. Decoux, Pétain'in ırkçı Nürnberg Yasaları[56] versiyonunu uygulayarak, toplama kampları kurarak ve bu tropikal derebeyliğinde Avrupa faşizminin diğer bayağı sembollerini uygulayarak, gayretli bir *Vichy*ci oldu.[57] Kaz adımları, faşist selam ve Pétain'in adının ritüelleştirilmiş bir şekilde tekrarlanması da bununla birlikte başladı. Sanki bir emir almış gibi Hindiçin içindeki Fransızca basın, Müttefik yanlısı propagandadan Yahudilere ve İngilizlere karşı nefret dolu hakaretlere geçti ve Müttefiklerin geri adım atmalarıyla övündü.

---

56 Dünya Savaşı sırasında, Mareşal Philippe Pétain liderliğindeki Vichy rejimi altında Fransa, Hindiçinde Nürnberg Yasalarını anımsatan ırk ayrımcı politikalar uygulamıştır. Bu yasalar ırksal bir hiyerarşi kurmayı, Fransız yerleşimcilere ayrıcalık tanırken yerel nüfusu, özellikle de etnik azınlıkları marjinalleştirmeyi amaçlıyordu. Hindiçinde Pétain yönetimi, Fransız olmayan vatandaşların haklarını kısıtlayan düzenlemeleri yürürlüğe koyarak, mevcut eşitsizlikleri yoğunlaştırdı. Sömürge hükümeti, yerel halkları aşağı ve kendi kendini yönetme becerisinden yoksun olarak gören paternalist bir yaklaşım benimsedi. Bu dönemde baskı ve sömürü artmış, yerli halk arasında kızgınlığı beslemiş ve sömürge yönetiminden bağımsızlık isteyen gelecekteki milliyetçi hareketlere zemin hazırlamıştır.

57 1940'ta Mareşal Philippe Pétain liderliğindeki Vichy rejimi, Nazi Almanyası'nın Nürnberg Yasaları'ndan esinlenerek Yahudileri hedef alan bir dizi yasa çıkardı. 3 Ekim 1940 tarihli Yahudilerin statüsüne ilişkin Yasa, Yahudi ırkı için yasal bir tanım sağladı ve Yahudilerin belirli meslekleri yapmasını yasakladı. Bu yasayı, yabancı Yahudilerin gözaltına alınmasına izin veren Yahudi ırkından yabancı uyruklulara ilişkin yasa izledi. Alman baskısı olmadan çıkarılan bu ırkçı yasalar, Vichy'nin Nazilerin Avrupa Yahudilerini yok etme planlarına iş birliği yapmasının başlangıcını işaret etti. Bunlar, Pétain'in otoriter, yabancı düşmanı ideolojisini yansıttı ve Holokost sırasında Fransa'daki Yahudilere yönelik daha fazla zulmün önünü açtı.

Japonların amacı kendileri için ihtiyaç duydukları petrol, kalay ve tropikal emtiaların kontrolünü ele geçirmek için Güneydoğu Asya'ya doğru ilerlemekti.[58] Fransız hükümeti, Japon askerlerini Hindiçinin her yerine konuşlandırma ve ayrıca onlara kauçuk, kömür ve diğer ürünler sağlama isteklerini hemen kabul etti. Reddedecek durumda değillerdi. Japonlar ise, savaş amaçlarına odaklanabilmek için Hindiçinin günlük yönetimini, hor görülen aşağılık beyazlara bırakmakta bir sakınca görmedi. Bu durum, savaşın son günlerine kadar sürecek bir çıkar evliliğinden öte bir şey de değildi. Fransız teslimiyeti, kolonideki Fransız moraline yıkıcı bir darbe vurdu ve Khmer elitini ciddi şekilde endişelendirdi. Daha kötüsü ise 1941'in başlarında, Japonların kısa süreli bir savaşın ardından Fransa ile Siyam arasında aşağılayıcı bir anlaşmaya aracılık etmesiyle geldi.

Bölgede savaş, 1940'ın sonlarında patlak verdi ve Taylandlılar, Fransa'nın zayıflığından yararlanarak 1908'de teslim ettikleri Kamboçya'nın batı eyaletlerinin iadesini talep ettiler. Kara savaşı kesin bir sonuca ulaşmamış olsa da Fransızlar, Tayland donanmasına Siyam Körfezi'ndeki Koh Chang Muharebesi'nde acı bir yenilgi yaşatmıştı. Ancak, Vichy ile nominal ittifakına rağmen Japonya'nın esas amacı, siyasi görünümünden bağımsız olarak, Asya'daki batılı sömürgeci gücü zayıflatmaktı. Tayland'a, Fransa'nın sert bir şekilde elinde tutmayı savunduğu Angkor harabeleri etrafındaki bölge hariç, istediği toprakların neredeyse tamamı geri verildi.[59]

---

58 Japon işgalinin tüm bölgeye etkileri hakkında bkz. Temiz, *Modern Malezya*, s. 65.

59 1941 Fransız-Siyam Anlaşması, 9 Mayıs 1941'de Tokyo'da imzalanan ve Hindiçindeki toprak anlaşmazlıkları nedeniyle patlak veren kısa Fransız-Tayland Savaşı'nı sonlandıran önemli bir anlaşmaydı. Japonya'nın etkisi ve müdahalesinin ardından anlaşma, Tayland'ın daha önce Fransa'nın elinde bulunan toprakları, Laos ve Kamboçya'nın bazı kısımlarını ilhak etmesine izin verdi. Bu anlaşma Tayland'ın, sömürgeciliğin gerilediği bir dönemde

Kamboçyalılar ise Fransızlara tahammül etmişti ve özellikle seçkinler arasında birçok kişi, Khmerin *koruyucuları* olarak hareket ettikleri sürece onları memnuniyetle karşılamaktaydı. Şimdi ise koruyucularının kılıcı ve kalkanı kırılmıştı ve eski düşman ve yırtıcılar olarak görülen Siyam ve Viet, krallığın kapılarındaydı. Fransa'nın zayıflığının algılanması bir yandan derin bir hayal kırıklığına ve kaygıya yol açarken, diğer yandan milliyetçi duyguların büyümesine ve Asyalıların her şeye gücü yeten Avrupalıları yenebileceğine dair yeni bir güvene yol açtı. İlk etki, 1927'de babasının yerine tahta geçen Kral Monivong'un döneminde daha belirgindi. Monivong, bir 'esmer Fransız' olarak tanımlanabilirdi. Çünkü bir Khmer olarak kimliğini asla kaybetmemiş olsa da akıcı bir şekilde Fransızca konuşuyordu ve birçok batı geleneğini de benimsemişti. Fransız ordusunda tuğgeneral rütbesine yükselmişti ve hükümet işlerinde nispeten az rol oynayan bir kukla olmasına rağmen Fransa'ya son derece sadıktı. Battambang ve Siem Reap eyaletlerinin zorla devredildiği haberi geldiğinde, Monivong derin bir karamsarlığa kapıldı ve Bokor'daki malikânesine çekildi. Burada Fransız yetkililerle görüşmeyi reddetti ve hatta dillerini konuşmayı bile reddetti. Kısa bir süre sonra, en sevdiği cariyesi Saloth Roeung'un kollarında öldü.[60] Roeung isimli bu cariyesi ise Saloth Sar adlı bir adamın kız kardeşiydi ve Sar, daha sonra tüm dünya tarafından Pol Pot olarak tanınacaktır.

bir Avrupa gücünden toprak geri alma yeteneğini gösterdiği için bölgesel dinamiklerde önemli bir değişimi ifade eder. Ancak anlaşma, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Müttefik güçler tarafından tanınmadı ve bu da bu toprakların sonunda 1946 Yerleşim Anlaşması uyarınca Fransa'ya iade edilmesine yol açtı. Bu nedenle 1941 anlaşması, güneydoğu Asya'daki savaş sonrası devlet ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bkz. K. P. Landon, "Thailand's quarrel with France in perspective", *The Journal of Asian Studies*, 1/1 (1941) s. 25-42.

60 M. Osborne, "King-making in Cambodia: from Sisowath to Sihanouk", *Journal of Southeast Asian Studies*, 4/2 (1973) s. 169-185.

Monivong umutsuz bir şekilde ölürken, Fransız aşağılanması Nagaravatta dergisiyle ilişkili genç Kamboçyalı entelektüelleri elektriklendirmişti ve milliyetçi duygular Budist *sangha*nın[61] bazı çevrelerini sarmıştı. Nagaravatta, 1942'de tamamen yasaklamadan önce ağır bir sansür uygulayan Fransız yetkilileri açıkça eleştirmeye de başlamıştı. Monivong'un tahttaki halefi, ailenin Norodom kanadından gelen yakışıklı ve on dokuz yaşındaki bir prensti ve o dönemlerde siyasette pek etki oluşturmamıştı. Fransızların uysal bir kukla olacağına inanarak tahta oturttuğu genç Norodom Sihanuk, başlangıçta onların en iyi beklentilerini aştı, devlet işleri veya milliyetçi politikalarla uğraşmaktansa kızların peşinden koşmayı ve film izlemeyi tercih etmekteydi. Fransız Genel Vali Decoux, onu küçümseyen tek kişi değildi. Ancak Sihanuk'un karakteri henüz oturmamış ve kişiliği tam anlamıyla şekillenmemişti. Ancak kısa süre içerisinde bu noktaya ulaşacaktı. Alt deltadan Khmer Krom üyesi olan Son Ngoc Thanh adlı bir başka genç adam, bu aşamada Kamboçya milliyetçiliğini sembolize etmeye başladı.

Hindiçindeki Vichy rejimi vahşi, gaddar ve baskıcıydı. Polis binlerce gerçek ve hayali muhalifi topladı ve onları Phnom Penh'in güneyindeki kıyı dağlarındaki Pich Nil kampı da dâhil olmak üzere hapishanelere ve toplama kamplarına kapattı.[62] Ayrıca, yaygın yiyecek ve giyim kıtlığıyla artan bir kemer sıkma dönemi başladı ve Kamboçyalı milliyetçiler için vergilendirme giderek ağır bir hal aldı. Müttefik donanmaları Hindiçinin denizaşırı ticaret yollarını kesti ve Japon işgal güçleri ülkenin yiyecek ve plantasyon ürünlerinin çoğuna kendi tüketimleri ve adalarına

61 Genellikle manastırda yaşayan keşişler ve rahibeler için kullanılır.

62 Pich Nil Kampı, Phnom Penh'in güneyindeki Kamgot Dağı bölgesinde kuruldu. Sarp kayalıklar ve ormanlık alanlarla çevriliydi; kaçışı neredeyse imkânsızdı. Mahkûm Profili ise Vietnamlı ve Khmer milliyetçiler, Fransız karşıtı direnişçiler, sömürge yönetimini eleştiren aydınlardan oluşuyordu.

götürmek için el koydu. Bu durum Khmerlerin kıtlıktan sorumlu tuttuğu Fransızlara karşı hızlıca bir kızgınlık ve nefret olayına dönüştü.

Şemsiye İsyanı

Fransızlar, Khmerler konusunda tutarsız davranmaktaydı. Fransız yetkililer 1941 yılında eski Khmer yazısını (Sanskritçe temelli), reformdan geçirilmiş Vietnam yazısından sonra *quoc ngu khmer*[63] olarak bilinen yeni bir romanlaştırılmış yazıyla değiştirmeye karar verdi. Bu karar, özellikle Budist *sangha*da ve Son Ngoc Thanh ile Angkor çevresindeki proto-milliyetçi çevrelerde yaygın bir öfkeye neden oldu. Son Ngoc Thanh, Japonlarla gizlice görüştü ve Japonlar ihtiyatlı olmasını tavsiye etmelerine rağmen milliyetçi hırslarından vazgeçiremediler.[64] Alfabe meselesi ise Kamboçyalı muhaliflere halkın hoşnutsuzluğu için bir odak noktası sağladı. Fransızlar bir yandan Khmerleri ekonomik olarak sömürürken, diğer yandan asırlık Khmer geleneklerini de tehdit ediyorlardı. Temmuz 1942'de Hem Chieu adlı milliyetçi bir keşiş, Phnom Penh tapınağında bir grup Kamboçyalı askere Fransız karşıtı ateşli bir vaaz verdi. Bir muhbirin Fransız polisine ihbarda bulunması üzerine Fransız polisi, Hem Chieu ve diğer bazı keşişler ile milliyetçileri tutukladı. Bunun üzerine, aralarında kendilerine özgü turuncu cübbeleri ve şemsiyeleri olan keşişlerin de bulunduğu binlerce öfkeli Khmer, tutukluların serbest bırakılması talebiyle Fransız Danışman'ın sarayına doğru harekete geçti. Bir dizi polis ve göstericinin yaralandığı ve daha fazla tutuklamanın yapıldığı bir isyan çıktı. Japon askeri polisi

63 Quoc Ngü, Khmer yazısı olarak da bilinir, Kamboçya'da Khmer dili için kullanılan resmi yazı sistemidir. Brahmic yazısından türetilen Quoc Ngü, 33 ünsüz, 23 ünlü ve 12 bağımsız ünlüden oluşur. Tonları belirtmek için diakritik işaretler (bir harfe eklenen ve onun anlamını, işlevini veya telaffuzunu değiştiren bir glif veya semboldür) kullanmaz.

64 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 109.

Kempetei'nin[65] olaylara müdahale etmeyip sadece seyirci kalması, muhtemelen daha fazla kan dökülmesini engellemişti. Bu olay Khmer siyasi tarihine, keşişlerin güneşliklerine atfen 'Şemsiyeler İsyanı' olarak girdi. Başka bir ülkede bu olay nispeten önemsiz olabilirdi, ancak o zamana kadar uysal olan Kamboçya'da ulusal bağımsızlığa giden yolda önemli bir kilometre taşı olmuştur.[66]

İlerleyen süreçte sömürge yetkilileri halka karşı genel bir baskı başlattı, Nagaravatta'yı yasakladı ve elebaşı olarak görülen birkaç kişiyi idama mahkûm etti. Fransız hükümeti bu cezaları Güney Çin Denizi'ndeki Poulo Condore adasında ömür boyu hapse çevirdi. Orada Vietnamlı milliyetçi mahkûmlar tarafından eğitilen Khmerler, ileri düzeyde sömürge karşıtı bir siyasi eğitim aldılar. Bu arada Son Ngoc Thanh, Japonlara sığınmıştı. Japonlar da onu ülke dışına, savaşın son aylarına kadar kalacağı Japonya'ya götürmüş ve Kamboçya'daki destekçileriyle posta yoluyla irtibat kurmasını sağlamışlardı.[67]

Geriye dönüp bakıldığında, Japonya'nın Güneydoğu Asya ve Pasifik'teki genişlemesinin Aralık 1941'de Pearl Harbor'a yapılan hava saldırısından ve 1942 başlarında Singapur'un düşmesinden hemen sonraki aylarda gerçekleştiği açıktır. Bundan sonra, ikmal hatları aşırı genişlemiş olan Japonya, Amerikan askerî ve endüstriyel gücünün tüm kapasitesiyle karşı karşıya kalacak ve kısa süre sonra Midway[68] ve Mercan Denizi Savaşlarında büyük yenilgilere uğrayacaktı. Müttefiklerin 1944 yazında

65 Vahşetiyle ün salmış Japon İmparatorluk Ordusu'nun polisidir.

66 Tully, "Modern Cambodia Since 1863".

67 M. Jagel, *Khmer Nationalist: Son Ngọc Thành, the CIA, and the Transformation of Cambodia* (Cornell University Press, 2023) s. 42.

68 Midway Muharebesi, Japon İmparatorluğu'nun Pearl Harbor'a saldırısından altı ay ve Mercan Denizi Muharebesi'nden bir ay sonra, 4-7 Haziran 1942'de İkinci Dünya Savaşı'nın Pasifik Bölgesi'nde gerçekleşen büyük bir deniz muharebesidir.

Fransa'ya yaptığı Normandiya çıkarması, Paris'in hızla kurtarılmasına ve Vichy'nin[69] düşmesine yol açtı. Genel Vali Decoux, siyasi tutumunu değiştirmeye hazır olduğunu gösterme zamanının geldiğine karar verdi ve zamanı geldiğinde Müttefikleri desteklemek için gizli bir anlaşma yaptı. Bu arada, faşist gereçleri ve mihver yanlısı söylemi bıraktı ve Japonları kışkırtmamak için sessizce hareket etti. Vichy'nin etkisinin ortadan kalkması ve Paris'te yeni bir mihver karşıtı hükümetin kurulmasıyla Decoux'nun Japonlar için kullanışlılığı da sorgulanır hale gelmişti.

Japon Himayesinde Özgürlük

9 Mart 1945'te Japonlar, Fransızlara karşı Hindiçin çapında bir darbe düzenleyerek zayıf direniş çabalarını kolaylıkla ezdi. Kempetei'nin acımasız askeri polisi, Fransız asker ve sivilleri toplama kamplarına atarak onlara zulmetti ve bazılarını Phnom Penh'de sokak ortasında öldürdü.[70] Japon hükümeti ayrıca, Birmanya'da olduğu gibi Kral Sihanuk'un bağımsızlık ilan etme zamanının geldiğine de karar verdi. Bu kararı, giderek daha kötüye giden mevcut konjonktürden en iyi şekilde faydalanmak için aldılar. Aynı zamanda hedef şaşırtmacaydı. Sihanuk, Kamboçya'daki Japon özel danışmanı Kubota'nın kendisini ülkesinin Fransa'dan bağımsızlığını ilan etmeye yönlendirdiğinde

69 Resmi olarak Fransız Devleti (État Français) olarak bilinen Vichy Fransası, İkinci Dünya Savaşı sırasında Temmuz 1940'tan Eylül 1944'e kadar varlığını sürdürmüştür. Fransa'nın Nazi Almanyası tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından ülke işgal altındaki ve işgal edilmemiş bölgeler olarak ikiye ayrılmıştır. Mareşal Philippe Pétain liderliğindeki Vichy rejimi, hükümetini kaplıca kenti Vichy'de kurdu ve Fransız Cumhuriyeti ideallerinin yerine "İş, Aile, Anavatan" ideallerini koyan muhafazakâr ve otoriter bir gündemi teşvik etti. Rejim, Yahudi karşıtı yasalar uygulayarak ve muhalefeti bastırarak Nazi Almanyası ile iş birliği yaptı. Direniş hareketleri büyüdükçe Vichy giderek marjinalleşti ve nihayetinde 1944'te Fransa'nın Müttefikler tarafından kurtarılmasının ardından çöktü.

70 A. W. Stargardt, "The emergence of the Asian system of Powers", *Modern Asian Studies*, 23/3 (1989) s. 561.

çok şaşırdığını ifade etmiştir.[71] Bunu ise alışılmadık derecede ölçülü bir şekilde 13 Mart 1945'te ilan etmişti. Yaklaşan Müttefik zaferi konusunda hiçbir tereddüdü yoktu ve açıklamasını temkinli terimlerle ifade etti.[72]

Sihanuk'un yeni hükümeti, *quoc ngu khmer* olarak bilinen alfabe kararnamesini tersine çevirmenin ve sokak isimlerini değiştirmenin ötesinde çok az şey yaparak temkinli bir şekilde ilerledi. Poulo Condore'den döndüklerinde özgürlüğüne yeni kavuşmuş Khmer mahkûmları, açıkça görmezden gelindi ve onlara hükümet kademelerinde hiçbir görev verilmedi. Belki de genç Kral, onları kendi pozisyonu için potansiyel bir tehdit olarak görüyordu, ama aynı zamanda Müttefiklerin Hindiçine muhtemel dönüşlerinde hain olarak adlandıracakları insanlarla arasına mesafe koymak istemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Daha sonra kendisini Kamboçya'nın bağımsızlığının tek mimarı olarak göstermeye çalışarak, onları hareketin dışına atmaya da çalışacaktı. Mayıs 1945'te Son Ngoc Thanh, bir Japon bombardıman uçağıyla sürgünden döndü ve Pochentong havaalanında muazzam sayıda destekçisi onu karşıladı. Thanh'ın Khmerler arasındaki prestiji ve Japonlar nezdindeki konumu öylesine artmıştı ki Sihanuk nefretini bastırarak rakibini Dışişleri Bakanı olarak atamak zorunda kaldı. Milliyetçi bir figür olsun ya da olmasın Thanh, Japonlarla hevesli bir işbirlikçi gibi görünmesine rağmen, bu aşamada hükümetin ürkek gidişatını değiştirmek için çok az şey yapmıştı. Bununla birlikte, öngörülen bir ulusal ordunun çekirdeği olarak milliyetçi bir milis olan Yeşil Gömlekliler'in kurulmasında da etkili olmuştur.[73]

---

71 M. Jagel, *Son Ngoc Thanh, the United States, and the transformation of Cambodia* (Northern Illinois University, 2015).

72 Cahdler, *a.g.e*., s. 202.

73 T. O. Smith, "The Sideshow: Cambodia 1945", *Vietnam and the Unravelling of Empire: General Gracey in Asia 1942–1951* içinde. Ed. T. O. Smith (Palgrave Macmillan, 2014) s. 57-77.

Japonya'ya 6 Ağustos'ta ilk atom bombası düştüğünde, Thanh'ın destekçileri şaşkınlık içindeydi. Hindiçindeki Japon ordusu sağlam olmasına rağmen, Almanya çoktan teslim olmuştu. İki gün sonra SSCB Pasifik Savaşı'na girdi. Eğer katı milliyetçiler hükümetin kontrolünü ele geçirmek istiyorlarsa, Japonya'nın çöküşünden önce harekete geçmeleri gerekiyordu. Nagazaki'ye ikinci atom bombasının düştüğü gün olan 9 Ağustos'ta bir grup milis, kraliyet sarayına girerek eski hizmetlilerin ve bürokratların hükümetten uzaklaştırılmasını ve yerlerine milliyetçilerin getirilmesini talep etti. Bu bir darbe anlamına geliyordu. Eski bakanlardan bazıları görevlerini korudu, ancak Son Ngoc Thanh başbakanlık görevini üstlendi ve diğer milliyetçiler kilit pozisyonlara geldi.[74]

Tüm bu gelişmeler, sadece trajikomik bir tiyatro sahnesini andırmaktaydı. Son Ngoc Thanh, Tokyo kayıtsız şartsız teslim olmanın eşiğindeyken ve Nagazaki ile Hiroşima'dan gelen dehşet haberler dünyaya yayılırken bile Japonya ile ittifakın merkezi öneminde ısrar ediyordu. Fransızların geri dönmesi an meselesiydi ve Fransızlar, Japon kuklaları ve hainlerinden oluşan bir hükümet olarak gördükleri bu duruma asla müsamaha göstermeyeceklerdi. Bu arada Thanh, bağımsızlık ve hükümetinin meşruiyeti konusunda bir referandum düzenlemek dışında pek az girişimde bulundu. Oylama, Stalinist tarzdaydı ve %99.999'u Thanh'a oy verdi. Buna rağmen bağımsızlık için gerçek bir arzuyu da yansıtıyordu. Ayrıca ilk kez bir hükümet, Khmerlerin herhangi bir şey için oy kullanmasına izin veriyor, onların fikrini önemsiyordu[75]

---

74 M. Jagel, *Son Ngoc Thanh, the United States, and the transformation of Cambodia,* s. 38.

75 Thanh'ın Asya milliyetçiliğiyle ilişkisi yalnızca Japonlar veya Vietnam ile sınırlı değildi, ayrıca Çin ve Siyam yardımını aramak için de elçiler gönderdi. Thanh, Phnom Penh'deki politikalarını desteklemek için 30.000 kişilik bir milliyetçi gösteri düzenleyerek kendi konumunu ve meşruiyetini

Ancak Thanh hükümetinin sonu zaten kaçınılmazdı. Ekim ayı başlarında Pochentong havaalanına gelen İngiliz birliklerini kısa süre sonra Hindiçindeki Fransız komutan General Jacques Leclerc izledi. Leclerc, 'aptal küçük bir adam' olarak görülen Thanh'ı hemen tutukladı ve onu Saygon'daki hapishaneye attı. Sihanuk, Müttefiklere 'Kamboçya halkının Fransa'yı her zaman sevdiği' güvencesini verdi. Buna karşın Fransızlar ise Sihanuk'un bu hatasını kamuoyu önünde ona karşı dillendirmediler. Büyük olasılıkla Khmerlerin monarşiye duyduğu derin saygı ve bağlılığının farkındaydılar ve Krala karşı hareket ederek milliyetçi ateşi körüklemek istemiyorlardı.

Fransız hükümeti, Güneydoğu Asya'da siyasi bilinçte derin bir değişim yaşandığının farkındaydı. Savaşın ve Japon işgalinin meydana getirdiği durum, bölgede milliyetçi hareketlerin gelişmesine neden oldu.[76] Artık 1930'ların sömürge mantığı sona ermeye başlamıştı. Kamboçyalılar, Fransızlardan kurtuluşun ve bir tür bağımsızlığın tadını kısa süre için olsa da çıkarmışlardı. Sömürgeciliğin geri dönmesi için hiçbir neden görmüyorlardı. İngilizler ise çoktan Burma'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. ABD'deki Roosevelt yönetimi Hindiçinde Fransız sömürge yönetiminin yeniden kurulmasına açıkça karşı çıkmıştı ve Soğuk Savaş dönemi, Asya halklarının ulusal özlemlerine yönelik Amerikan desteğini henüz zayıflatmamıştı. Truman, ABD'nin 1946'ya kadar Filipinler'den çıkma sözünü yerine getirmeye kararlıydı.

güçlendirmeye de çalıştı. Bağımsızlık lehine "541.470" ve sadece "iki" oy aleyhine çıkan bir referandum yapıldı. Bağımsızlığı korumak için çaresiz olan Thanh, Fransızlarla savaşmak için kendi silahlı milis gücü olan Yeşil Gömlekliler'i örgütledi. Ancak gerçek otoritenin nerede olduğunu gösteren Japonlar, milis gücüne liderlik etmesi için Thioum Muong'u seçti. Milisler, Thanh'ın hâlâ Dışişleri Bakanı olduğu 31 Temmuz'da kuruldu ve Eylül ayına gelindiğinde silahlı ve üniformalı 800 kişilik bir nüfusa ulaşmışlardı. T. O. Smith, "Britain and Cambodia, September 1945–November 1946: A Reappraisal", *Diplomacy and Statecraft*, 17/1 (2006) s. 75.

76 Bkz. Temiz, *Modern Malezya*, s. 17.

Viet Minh, komşu Vietnam'ın büyük bölümünü kontrol ediyordu ve Fransa ile yaptıkları önemsiz ateşkes, uzun sürmeyecekti.

Böyle bir ortamda Fransa'nın bir dizi reform yapması akıllıca olacaktı. Sihanuk'la birlikte çalışmak ve Kamboçya'ya bir miktar özerklik vererek milliyetçi duyguları kontrol altına almak, Fransızlar için daha makul ve yeterli görüldü. Ocak 1946'nın başlarında Sihanuk'un amcası Prens Monireth ve Tümgeneral Marcel Alessandri, Kamboçya hükümetine daha fazla yetki veren geçici bir anlaşma imzaladı. Eski sömürge unvanları kaldırılacak ve Kamboçya makamlarının denetiminden bir yüksek komiser sorumlu olacaktı. Anayasal monarşinin bir parçası olarak seçilmiş bir meclis için de planlar yapıldı. Ancak bu durum, gerçek bir bağımsızlık değildi. Çünkü askeri işler ve dış ilişkiler, maliye, gümrük ve tüketim, posta, telgraf ve demiryolları üzerindeki kontrol Fransızların elinde kalmaya devam edecek ve Fransız yetkililer Khmer hükümetinin, bürokrasinin ve polisin pek çok yönünü denetleyecekti.[77]

Anlaşma, gelecekteki Kamboçya hükümetinin Japonların Sihanuk ve Son Ngoc Thanh'a tanıdığından daha az güce sahip olacağı anlamına geliyordu. Ancak yine de bir ilerlemeydi. Khmerler, hükümetlerinin yetkilerinin kademeli olarak genişletilmesini dört gözle beklemekteydi. Bu şekilde Kamboçya'nın ilk seçimleri Eylül 1946'da yapıldı[78] ve bu seçimlere katılmak üzere bir dizi siyasi parti ortaya çıktı. Bu partilerin çoğu Khmer eliti içindeki hiziplerin, geniş ailelerin ve kliklerin çıkarlarını temsil ediyordu. Kamboçya'nın demokrasi deneyimi olmadığı ve siyasi partilerin daha önce hiç var olmadığı düşünüldüğünde, bu durum şaşırtıcı değildi. Bu tür partiler değişken ve geçiciydi. Ayrıca

77 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 112.

78 İlk seçim, Fransız-Khmer ortak komitesi tarafından hazırlanan Anayasa Taslağını görüşmek ve oylamak üzere bir Kurucu Meclis seçmek amacıyla 1 Eylül 1946'da yapıldı.

Fransız yönetiminin mali desteğine rağmen çok az oy kazandılar. 1946'daki seçimler öncesinde Liberaller ve Demokratlar[79] olmak üzere iki büyük parti ortaya çıktı ve bunlar kabaca ulusal meclisteki sağ ve sol partiler haline gelerek, Sihanuk'un bağımsızlıktan sonra partilerin çoğunu birleştirene kadar bu partiler, parlamento siyasetine hâkim oldular.[80]

Demokratların Yükselişi

Adlarına rağmen Liberaller muhafazakârdı ve monarşiyle, Khmer elitiyle ve Fransızlarla güçlü bağları vardı. Prens Norodom Norindeth tarafından kurulan Liberallerin en önemli destekçisi, bu dönemde kilit bir siyasi aktör haline gelen Kral Sihanuk'tu. Ancak, Khmer eliti içindeki etkili destekçilerine, Kralın desteğine ve Fransız yönetiminin örtülü desteğine rağmen Liberaller ve diğer sağcı partiler, bağımsızlığa kadar olan dönemdeki tüm seçimlerde sürekli olarak ikinci sırada yer aldılar ve hiçbir zaman Demokratlar için ciddi bir seçim tehdidi oluşturamadılar. Sonunda, demokratik yollarla hükümeti kazanamamaları nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan Sihanuk ve müttefikleri, Demokratları görevden uzaklaştırmak için bir darbe düzenledi. Savaştan önce, çıkan az sayıda yayın Fransız yönetiminin onayına tabiydi ve önemsiz nedenlerle sansürcü sömürgecilerin

79 Prens Sisowath Youtevong ve Fransa'daki üniversite eğitimlerinden yeni dönen diğer genç adamların liderliğindeki Demokrat Parti, Meclis'teki 67 sandalyeden 50'sini aldı. Amaçları, demokratik hakların azami düzeyde olduğu Avrupa tipi bir parlamenter sisteme ulaşmaktı. Tam bağımsızlık için çalışmayı amaçladıkları iyi biliniyordu ve Son Ngoc Thanh'a olan hayranlıklarını pek gizlemiyorlardı. Birçok kişi, belki de haklı olarak, Demokratların gizli, monarşi karşıtı ve bir cumhuriyet kurmayı hayal eden kişiler olduğunu düşünüyordu. Seçim sonuçlarında, adayları 14 sandalye kazanan Liberal Parti onları takip etti.

80 M. Vickery, B. Kiernan & C. Boua, "Looking back at Cambodia, 1942-76", *Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981* içinde. Ed. B. Kieman & C. Boua (London: Zed Press, 1982) s. 89-113.

engeline kurban gidebiliyordu. Savaş sonrası yıllarda Fransa'nın yeni yaklaşımıyla çok sayıda Khmerce ve Fransızca gazete yayın hayatına başladı. Bu şekilde sıradan halk da siyaseti, demokratlar ve liberalleri öğrenmeye başladı.

Demokratların ilk lideri Prens Sisowath Yuthevong, kurnaz bir kişi olan Sihanuk'u istisna tutarsak, belki de bu dönemin en yetenekli siyasi figürüydü. Fransız üniversitelerinden astronomi ve matematik dallarında yüksek lisans derecelerine sahip gerçek bir entelektüel olan Yuthevong, ülkesinin gelişimi için gerçek bir gayret taşıyordu. Ancak hastalığa yakalandı ve genç yaşta öldü. Bu durum Kamboçya için büyük bir talihsizlikti. Yuthevong'un yeni kurulan partisi kısa sürede Nagaravatta çevresinin eski üyelerinden, eğitimli memurlardan ve Huy Kanthoul gibi entelektüellerden, köylülerden ve şehir sakinlerinden destek gördü. Liberaller, destekçilerine sağladığı tüm ayrıcalıklarla birlikte statükoyu savunurken, Demokratlar ise Fransız Sosyalist Partisi'nin birçok politikasını benimsemişti. Genel olarak, Fransız Birliği içinde bağımsız bir devlet ve anayasal monarşi olarak modernize edilmiş ve demokratik bir Kamboçya'yı savunuyorlardı. Somut olarak bu durum, genel oy hakkı, iki meclisli bir parlamento ve iktidarın Fransız yönetiminden kademeli olarak devralınması anlamına geliyordu. Kırsal kesimde Fransız devriyelerini pusuya düşüren Fransız karşıtı Khmer Issarak gerillalarının aksine Demokratlar, barışçıl ve anayasal yollarla bağımsızlığı kazanmanın mümkün olduğuna inanıyordu.[81]

Liberaller ve Demokratlar arasındaki ideolojik farklılıklar, farklı bir siyasi örgütlenme tarzına da dönüştü. Kamboçya tarihinde ilk defa bir siyasi örgüt, sıradan halka ulaşarak onları kendi saflarına katmaya çalıştı. Bu durum Demokratlara, otoriter hükümete ve kralların ilahi haklarına inanan ve siyaseti ken-

81 V. Thompson & R. Adloff, "Cambodia moves toward independence", *Far Eastern Survey*, 22/9 (1953) s. 105-111.

dini zenginleştirmek için bir araç olarak gören sağcı partilere karşı üstünlük sağladı. Liberallerin elitist görüşüne göre halk pasif bir kitleydi, bir güç tabanı değildi. Buna karşın Demokratlar, 1946'nın başlarındaki kuruluşlarından itibaren köylere kadar uzanan bir parti örgütü kurmaya başladılar. Verdikleri mesaj, savaş ve Japon işgali sırasında radikalleşmiş olan köylüler ve kent yoksulları arasında çok sayıda dinleyici buldu. Demokratlar, Eylül 1946 seçimlerinde ezici bir zafer kazandılar. Sahip oldukları 50 sandalye ile Ulusal Meclisteki 14 Liberal ve üç bağımsız milletvekilini gölgede bıraktılar. Üstelik rakiplerinin 'kirli oyunlar' kampanyasına ve utanmazca oy satın almalarına rağmen çoğunluğu kazanmışlardı. Bu durum, Kamboçya'nın 1951'deki son ve nispeten özgür seçimine kadar böyle devam edecekti. Yeni seçilen üyeler, Kamboçya'nın bu ilk parlamentosundaki yerlerini almadan önce Kralın amcası Prens Monireth, ülke için bir anayasa taslağı hazırlamıştı. Yeni seçilen ulusal meclisin ilk görevi taslağı onaylamaktı. Ancak Khmer eliti ve Fransız yönetimi, bu taslağın rahatlıkla onaylanacağını düşünmekteydiler ki son derece yanılmışlardı. Prens Monireth, gençlik liberalizminden uzaklaşarak daha geleneksel bir otorite görüşüne sahip olan sade bir kişiydi ve bu durum taslağına da yansımıştı. Hararetli tartışmalardan sonra Demokratlar, belgede büyük revizyonlar yaparak ideallerine daha uygun bir metin ortaya çıkardılar. O sırada biraz demokratik bir ruh hali içinde olan Sihanuk, Mayıs 1947'de anayasayı onayladı. Anayasa hukukun üstünlüğünü benimsiyor, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alıyor ve monarşinin yetkilerine sınırlamalar getiriyordu. Devrimci bir belge değildi, ancak yine de mutlak monarşiden ve otoriter sömürge yönetiminden önemli bir sapma meydana getirmekteydi.[82]

82 J. Menzel, "Cambodia: From Civil War to a Constitution to Constitutionalism?",

Prens Yuthevong, demokratların yıldızı ve aynı zamanda akıl hocasıydı. Ancak Prens, bu onaydan sonra sağlığını kaybetti. Çocukluğundan beri hasta olan Prens, Körfez kıyısındaki Kep'te tatil yapmak üzere emekliye ayrıldı, ancak sıtmaya yakalandı ve Temmuz 1947'de öldü. Prensin ölümü Demokrat Parti için neredeyse onarılamaz bir kayıp oldu.

Yuthevong, sık sık yolsuzluk ve ilkesiz entrikaların damgasını vurduğu bir siyasi iklimde, dürüst bir adam ve Khmerler arasında büyük bir ahlaki otoriteye sahip biri olarak öne çıkmıştı. Gerçek bir devlet adamıydı. Yaşasaydı, Sihanuk'un giderek artan otoriter eğilimlerine karşı bir denge unsuru olabilirdi. Bugün pek çok Khmer onun adını çoktan unutmuştur. Bunun en önemli nedeni ise Sihanuk'un onu küçümsemek ve adını Kamboçya tarihinden silmek için harcadığı yoğun çabadır. Yılın ilerleyen zamanlarında kaybedilen Battambang ve Siem Reap vilayetlerinin geri alınması, Yuthevong'un Demokrat arkadaşlarının hissettiği baskıyı hafifletmişti. Japonlar, Fransa-Tayland Savaşı'nı sona erdirmek için dayattıkları bir anlaşmanın parçası olarak 1941 yılında bu vilayetleri Tayland'a vermişti. Her ne kadar Kamboçya'nın aşağı deltadaki Khmer topraklarını ve halkını Vietnam'a kaptırmasından kaynaklanan şikâyetleri devam etse de bu bölgelerin iadesi Kamboçya'nın toprak bütünlüğünü büyük ölçüde sağlamıştı. Ancak sonraki yıllar Kamboçya için çalkantı ve değişim yılları oldu.

Fransız askerleri ve Issarak gerillaları arasındaki çatışmalar yoğunlaştı ve Viet Minh, kırsalın doğu kesiminin çoğunu kontrol etmeye başladı. Parlamento siyaseti de kurnaz pazarlıklar, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlaşmasıyla beklenenden çok daha sorunlu bir hal aldı.[83]

Public Law in East Asia içinde. Ed. Hill & Menzel (Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2008) s. 37-68.

83 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 113-6.

Aralık 1947'de yapılan seçimlerde Demokratlar bir kez daha mutlak çoğunluğu elde etti ve teorik olarak dört yıllık bir görev süresini dört gözle beklemeye başladı.[84] Ancak tarih, büyük ve tekrarlanan hükümet çoğunluklarının genellikle içlerinde yolsuzluk tohumları taşıdığını göstermiştir. Azınlığa ait çatlak sesler bastırılabilir ve tartışmalar parlamento giyotini ile kısa kesilebilirdi. Parti yelpazesinin farklı kesimlerinden pek çok milletvekili, makamlarını kamu pahasına ceplerini doldurmak için kullanmaktaydı. En hırslı entrikacılardan biri Yem Sambaur adında bir demokrattı ve karneyle satılan malların yasadışı satışıyla ilgili bir skandalda hayati önem taşıyan kanıtları yok etti. Diğer milletvekilleri ve kraliyet ailesi üyeleri, yasadışı kumarhaneler işletti ve Kamboçya'nın siyasi ve askeri işlerine uzun süre gölge düşürecek olan yozlaşmış polis şefi Lon Nol'un koruması sayesinde tutuklanmaktan kurtuldu.[85]

Demokratlar 1949 yılında Yem Sambaur'un partiden ayrılıp kendi grubunu kurmasıyla parlamentodaki çoğunluklarını kaybetti. Daha sonra Sambaur, milletvekillerinin çoğunluğu kendisine karşı verilen gensoru önergesini destekleyene kadar istikrarsız bir koalisyon hükümetine liderlik etti. Sihanuk ise parlamentoyu feshetti, ancak muhalefetin tepkisine rağmen yeni seçim çağrısı yapmayı reddetti ve Sambaur'u yeniden göreve getirdi. Sihanuk'un bu davranışı, yandaşlarını göreve getirmek ve kendi gücünü arttırmak için anayasayı eğip bükmeye ve çiğnemeye istekli olduğunun da bir işaretiydi. Ancak onun manevralarına duyulan öfke, Kasım 1949'da imzalanan ve Kamboçya'yı Fransız Birliği içinde 'bağımsız bir devlet' olarak kuran ve Kamboçya hükümetine daha fazla yetki veren yeni bir Fransız-Khmer anlaşmasının kabul edilmesiyle unutuldu. Ancak Fransız-

84 Menzel, "Cambodia: From Civil War to a Constitution to Constitutionalism?", s. 42.

85 M. Vickery, B. Kiernan & C. Boua, "Looking back at Cambodia, 1942-76", s. 93.

lar ülkenin gerçek efendileri olarak bir süre daha kaldılar. Birçok ülke Kamboçya'yı tam egemen bir devlet olarak tanımayı dahi reddetti. Bu arada meclisin feshi sonucunda ortaya çıkan siyasi entrikalar, Phnom Penh sokaklarında şiddete dönüştü. Ocak 1950'de Demokrat Parti'nin Phnom Penh'deki merkezine bir el bombası atıldı ve Ieu Koeus adlı parti üyesi öldürüldü. Cinayeti çevreleyen koşullar karanlıktı ve Koeus'un cenaze kortejini takip eden büyük kalabalığın çoğu Yem Sambaur hükümeti bakanlarının olaya karıştığına inanıyordu. Bazıları ise Fransızları, onlar da Issarakları suçluyordu.[86] Bu arada ekonomi kötüleşti ve kamu hizmetleri bakıma muhtaç hale geldi. Bu durumu başka skandallar izledi ve Mayıs 1950'de Yem Sambaur'dan o kadar nefret ediliyordu ki görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Sihanuk o zaman bile seçim çağrısı yapmayı reddetti. Ölen Kral Monivong'un oğullarından biri olan Prens Sisowath Monipong'u yeni bir kabine kurması için görevlendirdi. Monipong, yeterliydi

86 Khmer Issarak, Kamboçya'da 20. yüzyılın ortalarında, öncelikle Fransız sömürge yönetimine bir tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi bir hareketti. 1944 yılında Bangkok'ta Poc Khun tarafından kurulan hareket, Fransız sömürüsüyle mücadele etmeyi ve Kamboçya egemenliğini yeniden tesis etmeyi amaçlıyordu. "Issarak" terimi 'Özgür Khmer' anlamına gelir ve grubun bağımsızlık ve ulusal kimlik arzusunu yansıtmaktadır. Başlangıçta Khmer Issarak hem komünist hem de milliyetçi unsurları içeren çeşitli fraksiyonlardan oluşuyordu. Bu çeşitlilik Kamboçya toplumunun geniş bir kesimine hitap etmesini sağladı ama aynı zamanda iç çatışmalara da yol açtı. Hareket, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel dekolonizasyon eğilimleri ve Viet Minh'in Vietnam'daki başarısından esinlenerek ivme kazandı. Kamboçya 1953 yılında bağımsızlığını kazandığında, Khmer Issarak'ın üyeleri ve teşkilatları ya dağılmış ya da Sihanuk tarafından kurulan siyasi çerçeveye entegre olmuştu. Ancak Son Ngoc Thanh liderliğindeki Khmer Serei gibi bazı gruplar 1970 yılına kadar Sihanuk hükümetine direnmeye devam etti. Nihayetinde Khmer Issarak, Kamboçya milliyetçiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olsa da parçalanması, sömürgeci güçlere ve daha sonraki siyasi rejimlere karşı etkinliğini sınırladı. B. Kiernan, "Origins of Khmer Communism", *Southeast Asian Affairs* (1981) s. 161-180.

ama halktan yetki alamayacağının farkındaydı. Sihanuk, nihayet yeni seçimlerin yapılmasını kabul etti, ancak bunu, tahttan çekilmek üzere olduğunu ilan ederek yaptı.[87] Bu hamle, anayasal otoritenin zirvesindeki konumunu kullanarak halkı doğrudan kendisine destek vermeye çağırdığı, kaba fakat etkili bir Bonapartist manevraydı. Bu yolla Sihanuk, gücünü halktan aldığı izlenimini pekiştirmeye çalışarak siyasi meşruiyetini koruma yoluna gitti.[88]

Huy Kanthoul Hükümeti

Sihanuk'un sağcı adaylara verdiği açık desteğe rağmen Demokratlar, Eylül 1951 seçimlerinde kayda değer bir zafer kazandı. Fransızlar da Liberalleri para ve malzeme ile desteklemişti ama halk onları yine de reddetti. Demokratlar, Ulusal Meclisteki 78 sandalyenin 54'ünü kazandı. Liberaller ise 18 sandalyede kaldı ve meclisin geri kalanını küçük sağcı partiler oluşturdu. Yem Sambaur hakkındaki karar ezici oldu. Partisi tek bir sandalye bile kazanamadı. Demokrat lider Huy Kanthoul Ekim 1951'de yeni bir hükümet kurdu. Sihanuk ve muhalefet partileri anayasaya saygı göstermiş olsalardı, Huy Kanthoul'un Ekim 1955'e kadar iktidarda kalması beklenebilirdi. Anlaşıldığı üzere Huy Kanthoul hükümeti, Kamboçya'nın onlarca yıl boyunca özgürce seçilmiş son hükümeti olacaktı.[89] Başlangıcından itibaren Lon Nol ve Yem Sambaur gibi entrikacılar hükümetin altını oymak için çalıştılar. Polis ve aynı zamanda bir siyasetçi olan Lon Nol, Fransız polis dosyalarına göre 1945 yılında Pich Nil toplama kampında siyasi bir muhalifi öldürmüş olan kötü bir kişiydi ve

87 Bu eylem, eleştirileri savuşturmak ve siyasi durum üzerinde kontrolü yeniden ele geçirmek için stratejik bir manevra olarak algılandı.

88 Bonapartizm, iktidarı emekçilerin alamadığı ama burjuvazinin de alacak kadar palazlanamadığı için siyasal gücünü bürokrasiye devrettiği rejimin adıdır.

89 Tully, "Modern Cambodia Since 1863", s.

demokratik sürece çok az saygı duyuyordu. Entrikacılar olmasa bile yeni hükümet zor bir dönemden geçiyordu. Ekonomi durgundu ve kırsal kesimde Issaraklara karşı yürütülen savaş hız kesmeden devam ediyordu. Huy Kanthoul'un sorunları Son Ngoc Thanh'ın Ekim 1951'de Fransız sürgününden dönmesiyle daha da arttı. Thanh'ı Pochentong'da karşılamak için yine büyük kalabalıklar akın etti ve bu karşılama onun radikal ruh halini daha da güçlendirdi. Milliyetçi bir gazete kurdu ve Kanthoul hükümetini eleştiren Fransız karşıtı ateşli konuşmalar yaptı. Ancak Phnom Penh'de uzun süre kalmadı ve kısa süre sonra kırsaldaki Issarak gerillalarına katılmak üzere kaçtı.[90]

Bundan sonra hükümeti eleştirenler, Huy Kanthoul'un Issaraklarla iş birliği içinde olduğu yönündeki suçlamalarını artırdılar. Lon Nol ise bu eleştirileri en yüksek sesle dile getirenlerden biriydi ve davranışları muhalefet ile yıkıcılık arasındaki çizgiyi aşıyordu. Bir keresinde başkentte hoparlörle dolaşarak açıkça hükümetin devrilmesi çağrısında bulundu. Bu nedenle birkaç müttefikiyle birlikte bir geceyi polis hücresinde dahi geçirdi. Bu pek de gaddarca bir ceza sayılmazdı ve Sihanuk'un güçlü polislik eğilimi göz önüne alındığında, sahte öfkesi de ironikti. Sihanuk, Demokratların sadakatsizliğini kınayarak ve gizli bir cumhuriyetçi gündemi ima ederek eleştirilere katıldı. Hükümetin Issaraklara karşı gerekli sert önlemleri almakta isteksiz olduğunu iddia eden Fransızlar da bu koroya katıldı. Siyasi sağ açıkça bir darbe havasındaydı. Darbe ise Haziran 1952'de gerçekleşti. Her ne kadar Sihanuk bunu inkâr etse de Huy Kanthoul hükümetini devirmek için Fransız yüksek komiseriyle birlikte komplo kurmuş olması muhtemeldi. Tanklarla donatılmış ağır silahlı Fransız birliklerinin darbe günü Phnom Penh'de bulun-

[90] W. J. Rust, *Eisenhower and Cambodia: Diplomacy, covert action, and the origins of the second Indochina war* (University Press of Kentucky, 2016) s.11.

maları, üstelik Ulusal Meclis binasının etrafını sarmışken, pek te inandırıcı değildi. Sihanuk bu kez Yem Sambaur gibi bir aracı vasıtasıyla hükümete atama yapmadı. Doğrudan iktidarı ele geçirdi ve parlamentoyu feshetti. Demokratik yollarla seçilmiş hükümetin lideri Huy Kanthoul, Fransa'ya sürgüne gitti ve bu şekilde siyasi kariyeri fiilen sona erdi. Sihanuk'un seçilmemiş kabinesi, büyük ölçüde seçilmiş hükümeti istikrarsızlaştıran eski ahbaplar, zenginler ve sağcı entrikacılardan oluşuyordu. Bir grev ve protesto dalgası patlak verdi, ancak Sihanuk yine de onlarla uzlaşmadı. Protesto 'elebaşlarının' birçoğu yargılanmadan gözaltına alındı ve diğerleri uydurma suçlamalarla mahkemeye çıkarıldı. Huy Kanthoul'un Lon Nol ve yandaşlarını bir gecede hapse attığı için diktatör olduğu iddiası göz önüne alındığında bu durum büyük bir ironi teşkil eder.[91]

Artık demokrasi rafa kaldırılmıştı. Sihanuk, ilerleyen 18 yıl boyunca ya doğrudan ya da vekiller aracılığıyla ülkeyi yönetecekti, ta ki her daim entrikacı olan Lon Nol'un liderliğindeki ABD yanlısı bir darbeyle görevden alınana kadar. Yönetimlerinin baskıcı doğası göz önüne alındığında, Fransızların Huy Kanthoul'un görevden alınmasında rol oynaması şaşırtıcı değildi. Sihanuk, Kamboçya'nın sömürgeci efendilerinin antidemokratik melodilerini çok iyi öğrenmişti. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra ülkeyi bağımsızlığa götürecek bir mücadele başlatmış olması, onun için bir övünç kaynağıydı.

Bağımsızlık ve Kraliyet

Sihanuk, mücadelesini Mart 1953'te başlattı. Mayıs 1952 başlarında kabul edilen yeni bir özyönetim protokolünde yer alan tavizlerin, Fransızlar tarafından reddedilmesine sinirlenen Kral, Fransa Cumhurbaşkanı Vincent Auriol ile görüşmek üzere

91 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 118.

Paris'e uçtu. İlerleme kaydedilmemesi Sihanuk'un milliyetçi kimliğini zayıflatıyor ve onu sömürgeci yardakçısı olarak suçlayan Issarak ve Viet Minh gerillalarına koz veriyordu. Ayrıca Hindiçinde Fransızlar için zaman da tükeniyordu. Fransız kamuoyu Viet Minh'le savaşa karşı idi ve Fransa'nın Dien Bien Phu'daki feci askeri yenilgisi henüz yaşanmamış olsa da Viet Minh zaferden giderek daha fazla emin oluyordu. Böyle bir zafer, Sihanuk'un konumunu savunulamaz hale getirecekti ve Issarakların Kamboçya'da iktidara gelmesi halinde Sihanuk için sürgün hayatı kaçınılmazdı. Paris ziyaretinden kısa bir süre sonra Sihanuk, New York'ta basına açık bir konuşma yaptı.[92] Derhal bağımsızlık çağrısında bulundu ve bağımsızlık verilmezse ülkesinin komünistleşebileceği uyarısında bulundu ve mayıs ortasında Phnom Penh'de çalkantılı bir karşılamayla geri döndü. Siem Reap'ten sınırı geçerek Bangkok'a gitti ve Fransız yetkililerin onun delirdiğini düşünmesine neden oldu.[93] Daha sonra Kamboçya'ya geri döndü ve Fransızlar tam bağımsızlık vermeyi kabul edene kadar Battambang'da kalacağını açıkladı. Bu arada destekçileri büyük gösteriler düzenledi ve Sihanuk radyoda sık sık konuşarak halkını baskıyı sürdürmeye teşvik etti. Bu şekilde 17 Ağustos'ta Fransızlar Kamboçya'ya tam egemenlik vermeyi kabul etti ve Sihanuk, Phnom Penh'de coşkulu bir karşılama ile

92 Sihanuk'un ziyareti, Kamboçya'nın 9 Kasım 1953'te Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasına kadar geçen kritik bir döneme denk geldi. Bu gezi de dâhil olmak üzere diplomatik çabaları, Kamboçya'nın egemenliğini iddia etmek ve sömürge sonrası kimliğini yönlendirmek için daha geniş bir stratejinin parçasıydı. Sihanuk burada "Fransızların önümüzdeki birkaç ay içinde halkına daha fazla bağımsızlık vermemesi halinde, halkın mevcut rejime karşı isyan ederek komünist liderliğindeki Vietminh hareketinin bir parçası haline gelme tehlikesinin gerçek olduğunu" ifade etmişti. Michale James, "King, Here, Warns Cambodia May Rise; Norodom Says Indo-China Unit May Turn to Reds if French Reject Independence Plea", *The New York Times*, 19 April 1953.

93 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 119-121.

geri döndü. Nihayet 9 Kasım 1953'te son Fransız birlikleri Kamboçya'yı terk etti ve doksan yıllık sömürge yönetimi sona erdi. Sihanuk, parlak bir siyasi tiyatro gösterisiyle, Dien Bien Phu'daki Fransız teslimiyetinden aylar önce ve 21 Temmuz 1954'te Cenevre Barış Konferansı'nın tüm Fransız Hindiçine bağımsızlık getiren nihai bildirisinden neredeyse bir yıl önce bağımsızlığı elde etmişti. Artık Sihanuk, Kamboçya'nın tartışmasız efendisiydi ve gerçek bir kahraman olarak tüm yetkiyi üzerine alabilirdi.

5. BÖLÜM
SİHANUK VE BUDİST SOSYALİZM

Tıpkı Filipinler'in eski Cumhurbaşkanı Joseph Estrada gibi, Norodom Sihanuk da hem bir siyasetçi hem de bir film yıldızıydı. Kendi filmlerini yazıp yönetmekle kalmadı, aynı zamanda başrolü de üstlendi. Üstelik Kamboçya siyasi elitinin diğer üyelerini de kimi zaman gerçek hayattaki rollerine benzer karakterleri canlandırmaları için oyuncu veya figüran olarak görevlendirdi. Muhtemelen Sihanuk, krallığını devasa bir siyasi senaryo olarak tasavvur ediyordu; kendisini başrolde, yardımcı oyuncular ve figüran ordularıyla çevrili bir kahraman olarak konumlandırıyordu. Ancak 1970'e gelindiğinde, diğer büyük aktörler bu senaryodan sıkılacak, başrol oyuncusunu sahneden indirecek ve hikâyeyi yeniden yazacaklardı. Yine de Kraliyet'in bağımsızlık seferinin zaferinden, 1960'ların ortalarından itibaren iktidarının sarsılmaya başladığı döneme kadar, on yıldan fazla bir süre boyunca saraydaki herkes onun direktiflerine uymaya devam edecekti.[1]

Sihanuk, ülkesini bağımsızlığa götürdüğünde sadece 30 yaşındaydı. Yine de kıvrak zekâsı ve hırslı kişiliği, gençliğini telafi etti ve neredeyse mutlak güce sahip olduğu bir siyasi sistemi şekillendirmeyi başardı.[2] Bu güç, kısmen geleneksel Kamboçya

1 O zamanlar 35 mm kameraya ve diğer profesyonel ekipmanlara erişimi olan tek kişi Sihanuk'du. Bu yüzden genellikle kendi filmlerini yazdı, yönetti, besteledi ve başrol oynadı. Bir düzineden fazla uzun metrajlı film ve çok daha fazla belgeseli vardı. https://www.edmundyeo. com/2014/12/films-directed-by-cambodias-king.html Erişim, 28.10.2024.

2 Burada Kamboçya halkının kraliyet makamına olan bağlılığını da hesaba katmak gerekmektedir.

krallığına ve bir bütün olarak monarşiye duyulan saygıdan kaynaklanıyordu, ancak Sihanuk moderniteden unsurlar ekledi ve karizmatik kişiliğinin gücüyle bütünü şekillendirdi. ABD medyasında sık sık saksafon çalan bir amatör ve soytarı olarak lanse edilse de Sihanuk,[3] olağanüstü çalışkan, karmaşık ve zeki bir adamdı. Zalim ve affetmez olabilirdi ve çoğu zaman keyfi davranırdı, ancak yine de kendi adına bazı gerçek başarıları vardı. Milton Osborne'un sözleriyle, o hem 'Işığın Prensi hem de Karanlığın Prensi'ydi.[4]

Sihanuk'un en az çekici özelliği güç arzusuydu. Kraliyet mücadelesinden önce bunun tadını almıştı. Monivong'un 1941'deki ölümünden sonra tacı isteksizce kabul eden utangaç ve ürkek genç, kendine güvenen ve güçlü bir yetişkine dönüşmüştü. Huy Kanthoul hükümetine karşı yapılan 1951 darbesi, Demokrat rakiplerini kargaşaya sürüklemiş ve Issarak gerilla şeflerini ise güç kullanarak ya da kurnazlıkla etkisiz hale getirmişti. Hiçbir rakibe tahammül etmedi, hiçbir eşit tanımadı ve siyasi muhalifleri hain olarak damgaladı. Demokrasi ve çoğulculuğun onun senaryosunda yeri yoktu ve 'Sihanukizm' dönemini yaşamış olanlardan bazıları bu dönemi görece bir refah ve barış dönemi olarak özlemle anarken, diğerleri gelecekteki felaketin habercisi olan karanlık gölgeler dönemi olarak hatırlamaktadır. Gerçekte ise her ikisi de oldu. Sihanuk'un en büyük başarısı, ülkesini 1970 yılına kadar İkinci Hindiçin Savaşı'nın dışında tutan tarafsızlığa olan bağlılığıydı. Ancak sonunda bu başarısı iç politikaları yüzünden baltalandı ve ülke İkinci Hindiçin Savaşı'nın ve Pol Pot'un kanlı vahşetinin uçurumuna sürüklendi.[5]

---

3 "Kamboçya Başbakanı Prens Norodom Sihanuk, bugün caz saksafonunu ve Harry Truman'ın piyanosunu, partisinin kesinlikle kazanacağı seçim kampanyasına dâhil etti" "Cambodia Prince Drags Truman Piano Into Vote", *The New York Times*, 23 March 1958. Er. 19.10.2024.

4 Bkz. M. Osborne, *Sihanouk: Prince of light, prince of darkness* (University of Hawaii Press, 1994).

5 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 122-3.

Karınca Hikâyesi

Sihanuk, bağımsızlık için mücadeledeki başarısından sonra iki zorlukla karşı karşıya kaldı. Birincisi, mutlak bir hükümdar olarak ülke içindeki iktidarını sağlamlaştırmaktı. İkincisi ise Soğuk Savaş'ın belirsiz atmosferinde Kamboçya'nın egemenliğini korumak zorundaydı. Bu iki zorluk, birbiriyle bağlantılıydı ve öyle kalmaya devam edecekti. İkinci görevde bocalarsa, içerdeki düşmanlarının saldırısına uğrayacaktı. İlkinde tökezlerse, Soğuk Savaş taraftarlarına ülkeyi içeriden karıştırmaları için fırsat verecekti. Ona göre barışın ve toprak bütünlüğünün en iyi garantisi katı bir tarafsızlığın benimsenmesiydi. Bu sayede, her ikisi de duyarlı bir seçmen kitlesine tarafsızlık vaat eden merkez sol Demokratlar ve komünizm yanlısı Pracheachon'un (Halk Grubu) desteğini çekerek, ülke içindeki iktidarını da güçlendirecekti. O dönemde dünya siyasetine savaş sonrası iki süper güç olan ve her ikisi de gayrı resmi küresel imparatorlukları ya da müttefik ve uydu bloklarını kontrol eden ABD ve SSCB hâkimdi. Afrika ve Asya'nın sömürgecilik sonrası yükselen devletlerinin çoğunun bu iki bloğun dışında kalsa da birine ya da diğerine katılmaları için üzerlerindeki baskı çok büyüktü. Dünyanın çeşitli yerlerinde, süper güçler ya da onların vekilleri, silahlandırılmış sınırlar boyunca birbirlerini gözlüyorlardı. Hindiçin de bu parlama noktalarından biriydi. Viet Minh önderliğinde sömürgecilik karşıtı bir kurtuluş savaşı olarak başlayan savaş, Fransız sömürge ordusunun büyük ölçüde ABD tarafından finanse edildiği, Viet Minh'in ise Çin ve SSCB tarafından desteklendiği komünizm ile kapitalist dünya arasında bir çatışmaya dönüşmüştü. 1953 yılında Kamboçya kırsalının büyük bölümü hâlâ Khmer Halk Kurtuluş Ordusu (KPLA) ve Viet Minh müttefikleri tarafından kontrol ediliyordu. Tüm bunlara rağmen Kamboçya, dünyayı bölen ideolojik ve askeri fay hatlarının yakınında yer alan, önemsiz askeri güçlere sahip küçük bir ülkeydi. Sihanuk, Kamboçya'nın

durumunu savaşan iki filin ayakları altında kalacak kadar talihsiz bir karıncanın hikayesine benzeterek, durumu özetlemişti.[6]

Sihanuk'un ilk görevi, her iki tarafla da dost kalmaya çalışırken, filleri kendi savaşlarını başka bir yerde yapmaya ikna etmekti. Viet Minh'den korkuyordu ama "komünist olmamamıza rağmen, kendisini bize zorla kabul ettirmeye çalışmadığı sürece komünizmle bir sorunumuz yok..." diye ısrar etmeye özen göstermişti. Ayrıca birçok yerde Ho Chi Minh'e[7] büyük hayranlık duyduğunu da ifade etmekteydi.[8] Aynı şekilde, ABD'nin antikomünist düşüncelerinden de korkuyordu ve bunun haklı nedenleri vardı. Zira bu dönemde ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon, Hindiçinde Fransızlara karşı bir Viet Minh zaferini önlemek için atom silahları kullanma fikrini açıkça dile getirmekteydi.[9] Her ne kadar Viet Minh kısa süre sonra Dien Bien Phu Savaşı'nda çarpıcı bir zafer kazanacak ve Fransızların geri çekilmesini hızlandıracak olsa da bu hâlâ uzaktaydı ve Sihanuk'un ülkesinin savaşa karışmasından korkması için her türlü nedeni vardı.[10]

---

6 Norodom Sihanuk, *CIA ile Savaşım-Kamboçya'nın Ölüm Kalım Mücadelesi*, Çev. E. Ertan-D. Güneş, (İstanbul: Işık Yay., 1974), s. 24.

7 Ho Chi Minh (1890–1969), Vietnamlı bir devrimci lider ve modern Vietnam'ın kurucu babasıydı. Nguyen Sinh Cung adıyla doğdu ve Vietnam'ın Fransız sömürge yönetiminden bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynadı. Viet Minh lideri olarak 1945'te Vietnam'ın bağımsızlığını ilan etti. Daha sonra, ABD destekli Güney Vietnam'a karşı yürütülen Vietnam Savaşı sırasında Kuzey Vietnam'ı yönetti. Marksist-Leninist olarak, Kuzey'de komünist yönetimi kurdu ve dünya çapındaki anti-sömürgeci hareketlere ilham verdi. 1969'da hayatını kaybetti, ancak vizyonu 1975'te Vietnam'ın birleşmesini sağladı. Bugün, bir ulusal kahraman olarak anılmaktadır ve Ho Chi Minh Kenti onun onuruna adlandırılmıştır.

8 Norodom Sihanuk, *CIA ile Savaşım-Kamboçya'nın Ölüm Kalım Mücadelesi*, s. 25.

9 W. Burr & J. P. Kimball, *Nixon's nuclear specter: The secret alert of 1969, Madman Diplomacy and the Vietnam War* (University Press of Kansas, 2015) s. 256.

10 13 Mart-7 Mayıs 1954 tarihleri arasında yapılan Dien Bien Phu Muharebesi, Fransa ile Viet Minh milliyetçi hareketi arasındaki Birinci Hindiçin Savaşı'nda önemli bir olaydır. General Christian de Castries liderliğindeki

Sihanuk'un dış politikası hiçbir zaman Soğuk Savaş anlamında ideolojik olmadı. Zorunlulukları her zaman pragmatikti ve ideolojik yapılarına bakmaksızın her yerde dost arardı. Başlangıçta Fransızlarla bir ittifak arayışına girmişti ama Kamboçya'nın bağımsızlığına giden yolda Fransızların sergilediği uyumsuzluk ve Viet Minh karşısında ortaya çıkan askeri zayıflıkları, onu yeniden düşünmeye sevk etti. Gerilemekte olan bir sömürgeci güçle ittifak yapmak, onu Viet Minh ve müttefikleriyle, Afrika ve Asya'daki yeni bağımsız devletlerle ters düşürecekti. ABD bir başka potansiyel müttefikti ve 1951'den beri Kamboçya'ya askeri ve bazı ekonomik yardımlarda bulunuyordu. Ancak Sihanuk,

Fransızlar, Viet Minh'i kesin bir savaşa çekmeyi umarak, Dien Bien Phu'nun uzak vadisinde müstahkem bir üs kurdular. General Vo Nguyen Giap komutasındaki Viet Minh, Fransız kuvvetlerini 50.000 kişilik devasa bir orduyla kuşattı ve Çin tarafından sağlanan ağır toplarla onları dövdü. İki ay süren yoğun çatışmaların ardından, Fransız garnizonu 7 Mayıs 1954'te ele geçirildi. 16.000 Fransız askerinden 100'den azı kaçmayı başardı, geri kalanlar öldürüldü, yaralandı veya esir alındı. En önemli hatalardan biri, Fransız ordusunun Viet Minh'in yeteneklerini büyük ölçüde küçümsemesiydi. Fransızlar, üstün ateş gücü ve teknolojilerini kullanmayı bekleyerek Viet Minh'i kesin bir savaşa çekebileceklerine inanıyorlardı. Ancak General Vo Nguyen Giap, çoğunluğu Kore Savaşı'ndan sonra Çin tarafından tedarik edilen ağır toplarla donatılmış ve iyi hazırlanmış bir kuvveti etkili bir şekilde harekete geçirdi. Fransız stratejisi, Viet Minh'in tedarik hatlarını kesmek ve onları geleneksel bir savaşa çekmek için Dien Bien Phu'da müstahkem bir üs kurmaya dayanıyordu. Bu plan, Viet Minh'in Fransız kuvvetlerini çevreleme ve kuşatma, tedarik yollarını ve takviyelerini etkili bir şekilde kesme yeteneğini hesaba katmada başarısız oldu. Fransızlar ayrıca birliklerini hava yoluyla yeniden ikmal etmenin lojistik zorluklarını yanlış hesapladılar ve bu durum Viet Minh uçaksavar ateşi nedeniyle giderek zorlaştı. Ek olarak, Fransa bürokrasisi arasında zaferi garantilemek için yeterli kaynak ayırma konusunda siyasi irade eksikliği de vardı. Fransız komutanlığı bölünmüştü ve birleşik bir stratejiden yoksundu. Bu da Dien Bien Phu'ya kritik bir operasyon olarak odaklanmalarını engelledi. Ayrıca Fransızların Dien Bien Phu'ya binlerce şişe içki ve hayat kadınlarını getirmeleri de Viet Minh'in adanmışlığı karşısında ne kadar zayıf karakterde olduğunun göstergesidir. Bkz. Temiz, Güneydoğu Asya'da Bölgesel Güvenliğin Gelişimine ABD Etkisi ve SEATO, *Uluslararası Güvenlik Kongresi (Kuram, Yöntem, Uygulama)* (2019) s. 129-146.

Truman ve Eisenhower'ın ideolojik kavgacılığına ve komünizme karşı küresel savaşta küçük ülkeleri piyon olarak kullanma fikirlerine güvenmiyordu.[11] Bu iki ABD lideri Güneydoğu Asya'yı ve özellikle de Hindiçini bu savaşta bir deneme tahtası olarak görüyordu ve Roosevelt, Fransızların Hindiçinden hem çıkmasını istiyor hem de Fransızları Kızıl tehlikenin yayılmasına karşı bir siper olarak görüyordu. Sihanuk da Saygon'da ortaya çıkan antikomünist rejimden korkuyordu[12] ve bu rejimi Kamboçya'nın eski dönemlerinde ülkesini neredeyse yutmuş olan Vietnamlı işgalcilerin torunları olarak görüyordu. Sihanuk'un öncelikli zorunlulukları sömürge ya da yarı-sömürge statüsüne geri dönüşü engellemek ve sınırlarının bütünlüğünü korumaktı.[13] Eğer Soğuk Savaş'ın iki düşmanından ya da onların vekillerinden birinin yanında yer alırsa, topraklarının bir kısmını ya da tamamını kaybedebilirdi. Taraflardan birinin yanında yer almak, diğer bloğun düşmanlığını garantileyecekti. Her iki tarafa da mesafesini koruması, onların kendi lehine rekabet etmesine bile yol açabilirdi.[14]

Bu hem cesur hem de temkinli bir stratejiydi. Zira 1954'ün başlarında Vietnam'daki savaşın nihai sonucu henüz belirsizdi. Fransız ordularının morali bozulmuştu ve ülke içindeki kamuo-

11 Sihanuk, *CIA ile Savaşım,* s. 56.

12 Güney Vietnam (1955–1975), günümüz Vietnam'ının güneyinde var olan anti-komünist bir devletti. Resmi adıyla Vietnam Cumhuriyeti, Soğuk Savaş sırasında komünist Kuzey Vietnam'a karşı ABD ve müttefik ülkeler tarafından desteklendi. Başkenti Saygon'du (bugünkü Ho Chi Minh Kenti). İlk başkanı Ngo Dinh Diem'di, ancak siyasi istikrarsızlık ve yolsuzluk, hükümeti zayıflattı. 1955-1975 yılları arasındaki Vietnam Savaşı, Kuzey Vietnam güçlerinin 30 Nisan 1975'te Saygon'u ele geçirmesiyle sona erdi. Bunun ardından Vietnam, komünist yönetim altında birleşti ve Güney Vietnam varlığını sona erdirdi.

13 R.M. Smith, "Prince Norodom Sihanouk of Cambodia", *Asian Survey* (1967) s. 353-362.

14 Sihanuk, *CIA ile Savaşım,* s. 59-65.

yu, keskin bir şekilde geri çekilme lehine dönmüştü. Ancak ABD'nin Fransa'nın yerini almak için devreye girebileceği de görülüyordu. Eisenhower, Viet Minh'e karşı bir koalisyon oluşturmaya, hatta onları yok etmek için tek taraflı bir askeri harekât başlatmaya da kararlıydı.[15] Ancak Eisenhower, planları için Amerikan halkından ya da Kongre'den destek alamadı[16] ve yakın müttefikleri de olaya dâhil olmakta isteksiz davranınca Cenevre'de müzakere masasına oturmayı tercih etti.

Cenevre

Cenevre Konferansı 8 Mayıs 1954'te ABD, Fransa, İngiltere, SSCB, Çin, Kamboçya, Laos, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti (Kuzey) ve güneydeki komünist rakibi olan Vietnam Cumhuriyeti delegasyonlarıyla açıldı.[17] Ana gündem maddesi Vietnam ve Kore anlaşmazlıklarının çözümünü müzakere etmekti. Kamboçya, süper güçlerin ve onların büyük güç müttefiklerinin hâkim olduğu bir konferansta teğet geçilen bir konuydu. Ancak Sihanuk'un talimatıyla Kamboçyalı delegeler Nong Kimny, Sam Sary ve Tep Phan tarihe mütevazı bir iz bıraktılar. Kuzey Vietnam'dan Pham Van Dong'un Laos ve Kamboçya'dan komünistlerin hakimiyetindeki direniş hareketlerinin temsilcilerini masaya oturtma önerisine çok hızlı bir şekilde karşı çıktılar (Khmer Halk Kurtuluş Ordusu da dâhil-KHKO).[18] Bu konunun Sihanuk'un delegeleri için bir tıkanma noktası olduğu anlaşıldığında, Çin'den Zhou Enlai ve SSCB'den Molotov, Pham Van Dong'u talepten

15 L.A. Broadhead, "Exorcising Eisenhower: The Imperative of Critical Remembrance in Obama's Search for Foreign Policy Renewal", *Peace Research* (2009) s. 45-80.

16 Kore'deki yorucu çatışmalar nedeniyle savaş yorgunu olan.

17 Foreign Relations of the United States (devam eden dipnotlarda FRUS), 1952–1954, The Geneva Conference, Volume XVI List of Persons.

18 Khmer Halk Kurtuluş Ordusu, Kamboçya'da faaliyet gösteren komünist gerilla hareketi olan Kızıl Khmerlerin silahlı kanadıydı.

vazgeçmeye ikna etti. Bu durum, Khmer delegeleri için erken bir zaferdi.[19]

Temmuz ortasına gelindiğinde delegeler, Hindiçin ile ilgili pek çok konuda anlaşmaya varmıştı. Ancak Sihanuk, nihai önerilerden memnun değildi. Çünkü ülkesinin tarafsızlığını garanti altına almalarına rağmen Viet Minh'in tamamen çekilmesini ve KHKO'nun silahsızlandırılmasını sağlamakta yetersiz kalmışlar ve Kamboçya'nın diğer ülkelerle askeri ittifaklara girmesini yasaklamışlardı. Gece geç saatlere kadar süren yorucu tartışmalardan sonra Rus ve Çinli delegeler, Vietnamlı komünistlere Kamboçya'nın şartlarına boyun eğmeleri için baskı yaptı ve Kamboçya 21 Temmuz 1954'te nihai anlaşmayı imzaladı.[20] Bu durum, ülkelerinin egemenlik hakları için inatla mücadele eden Sihanuk'un delegeleri için önemli bir zaferdi. Kamboçya'nın tarafsızlığı kısa bir süre sonra Sihanuk'un Çin ve Kuzey Vietnam ile bir anlaşmaya varmasıyla pekişti. Her ikisi de Sihanuk'un Kamboçya topraklarında hiçbir ABD askeri üssü kurulmayacağına dair verdiği söz karşılığında Khmer egemenliğine saygı göstermeyi garanti etmekteydi.[21] Ancak anlaşma, ABD'nin hoşuna gitmedi ve ABD başlangıçta Sihanuk rejimine yaptığı tüm yardımları kesmekle tehdit etti. Sihanuk, geri adım atmadı ve 1955'ten sonra ABD tutumunu değiştirerek büyük miktarda askeri yardım sözü verdi ve ayrıca Kamboçya'nın tarafsızlığı ve egemenliğine de destek sözü (!) verdi.[22] Aynı yıl Sihanuk, Cevahirlal Nehru, Ahmed Sukarno ve Josip Tito gibi önemli isimlerle bir araya geldiği Bağlantısızlar Hareketine ve Bandung

19 J. Cable, *The Geneva conference of 1954 on Indochina*, (Springer, 2000), s. 45-84.

20 FRUS, 1952–1954, The Geneva Conference, Volume XVI Document 1037.

21 G. Porter, "Cambodia: Sihanouk's initiative", *Foreign Affairs* 66/4 (1988) s. 809-826.

22 Bunun nedeni Kamboçya'yı ürkütüp kendinden de kaçırmamaktı. M. Leifer, "Cambodia and her neighbours", *Pacific Affairs* 34/4 (1961) s. 362.

Konferansı'na katıldı.[23] Üçüncü dünya halklarının sömürgecilik karşıtı mücadelesinin lideri olarak selamlandı. Bu şekilde komünist blok ülkeleri de Kamboçya'ya Amerikalılardan ve diğer kapitalist ülkelerden daha uygun koşullarda ekonomik yardım sağlamaya başladı.[24]

Kral Baba

Sihanuk, 1953 yılında siyasi açıdan temiz ve iyi düşüncelerle iktidara gelmişti. Uluslararası sahnedeki başarıları, tebaası arasındaki prestijini arttırmış ve Demokratlar ile komünizm yanlısı Pracheachon'un[25] bir kısım destekçilerini kendi tarafına

[23] 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Endonezya'nın Bandung kentinde düzenlenen Bandung Konferansı, uluslararası ilişkiler tarihinde ve Bağlantısızlar Hareketi'nin ortaya çıkışında önemli bir zirvedir. Bu konferans, öncelikle yeni bağımsız devletler olmak üzere 29 Asya ve Afrika ülkesinin liderlerini, sömürgecilik ve Soğuk Savaş'ın ideolojik bölünmeleri hakkındaki ortak endişeleri görüşmek üzere bir araya getirmiştir. Konferans, gelişmekte olan ülkeler arasında dayanışmayı teşvik etmeyi ve hem Batı emperyalizmine hem de Doğu bloğu hâkimiyetine karşı kolektif bir duruş sergilemeyi amaçlıyordu. Önemli isimler arasında Endonezya Devlet Başkanı Sukarno, Hindistan Başbakanı Cevahirlal Nehru ve Çin Başbakanı Zhou Enlai de vardı. Egemenliğe karşılıklı saygı, iç işlerine karışmama ve barışçıl bir arada yaşama gibi ilkeleri vurguladılar. Bandung'da tartışılan idealler, 1961'de Belgrad Zirvesi sırasında Bağlantısızlar Hareketi'nin resmi olarak kurulmasının temelini oluşturdu. Bağlantısızlar Hareketi, Soğuk Savaş'ın süper güç rekabetinden bağımsız kalmak isteyen ülkeler için bir platform sağlamayı amaçladı ve üyeleri arasında ekonomik iş birliği ve sosyal adaleti savundu. Bağlantısızlar Hareketi, Bandung'da belirlenen ilkelere bağlı kalarak küresel barış ve kalkınmayı savunmaya bugün de devam etmektedir.

[24] Her ne kadar ABD yardımı diğer tüm donörlerin toplamından daha fazla olsa da.

[25] Pracheachon, 1950'lerde Kamboçya'nın bağımsızlık sonrası siyasi ortamında ortaya çıkan siyasi bir hareketti. Başlangıçta bir solcu muhalefet partisi olarak, özellikle işçi sınıfı ve köylülerin haklarını savunma amacı taşıyordu. Kamboçya'da dönemin hükümeti olan Sangkum rejiminden (Sihanouk'un partisi) baskı gördü. 1960'larda Pracheachon Partisi, legal siyasi faaliyetlerine devam etmeye çalıştı, ancak zamanla Komünist Parti'ye daha fazla entegre oldu. 1967'deki Samlaut İsyanı ve kırsalda başla-

çekmişti. Ülkesini bağımsızlığa götürmüş ve uluslararası kargaşa ortamında devletinin rotasını ustalıkla korumasını başarmıştı. Aynı zamanda bir Khmer Kralıydı ve sadık tebaasından sadakat bekleyebilirdi. Kral için halkı çocuktu ve onlar için neyin en iyi olduğunu bilen bir babaydı ve Kamboçya sahnesinde izleyeceği senaryo da buydu. Savaştan hemen sonraki yıllarda Sihanuk, başlangıçta anayasal monarşi fikirlerini gündemine almıştı. Ancak 1951'de Huy Kanthoul hükümetini devirmek için Fransız tanklarını ve piyadelerini kullandığında otoriter bir yola girmiş oldu. Mart 1970 darbesiyle iktidardan uzaklaştırılana kadar da bu yoldan sapmadı. Yine de Sihanuk, bağımsız krallığın ilk yıllarında önemli bir iç muhalefetle karşı karşıya kaldı. Demokratlar hâlâ güçlü bir desteğe sahipti ve Sihanuk, ezeli rakibi olan Son Ngoc Thanh'ın siyasi ana akıma geri dönmeye çalışmasından çekinmekteydi.

Son Ngoc Thanh, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki rolünü hatırlayabilen pek çok Kamboçyalı için milliyetçiliğin sembolü olmaya devam ediyordu ve Sihanuk'a meydan okuyabilecek biri varsa o da aşağı Mekong deltasından gelen bu kişi idi. Son Ngoc Thanh, ne zaman Kamboçya'ya dönse, muazzam kalabalıklar onu karşılamak için akın ederdi. O dönemde geriye kalan Issaraklarla birlikte ormanlarda olmasına rağmen, af için pazarlık yapıyordu. Sihanuk hızlı hareket etmek zorundaydı.

Bu doğrultuda Sihanuk, Mart 1955'in başlarında cüretkâr ama zekice bir hareketle babası Prens Suramarit lehine aniden tahttan çekildi. Sihanuk, Suramarit'in kraliyet yetkilerini en sevdiği oğlunu siyasi arenada zayıflatmak için kullanmayacağını düşündü. Bu tahtan geri çekilme, Sihanuk'a siyasette özgür bir hareket alanı sağlayacaktı. Bu hamle aynı zamanda Sihanuk'un

yan ayaklanmalarla birlikte, birçok üyesi Kızıl Khmerler'e katıldı ya da hükümet tarafından baskı altına alındı.

ulusun sosyal çimentosu olduğuna inandığı monarşiyi de korumuş olacaktı.

Sihanuk'un ikinci hamlesi ise kendi siyasi hareketini tesis etmek oldu. Bunu kısmen mevcut partilerin menfaat pazarlığı ve yolsuzluklarından tiksindiği ve kendi görüşüne göre ülkenin çıkarlarını kişisel çıkar ve küçük çekişmelerin önüne koyacak büyük bir ittifak oluşturmaya kararlı olduğu için yaptı.[26] 1955 yılında Kamboçya'da yaklaşık bir düzine parti vardı. Bunların çoğunun tanımlanmış programları dahi yoktu ve liderlerinin kişisel hırsları için birer araç olarak hizmet etmekteydiler. Bu durum büyük ölçüde doğru olsa da, Sihanuk'un temel amacı kendi iktidarını sağlamlaştırmaktı. Bu gücü sulandırma mekanizması olarak parti sistemine içgüdüsel olarak güvenmiyor ve rakibi Son Ngoc Thanh'ı yüksek makamlara getirebileceğinden endişe ediyordu. Sihanuk ayrıca parti politikacılarının yeni seçimler için yaptığı baskılarla da mücadele etmek zorunda kalmıştı. Seçimlerin kazananlara meşruiyet kazandırdığının farkında olan Sihanuk, seçimlere karşı değildi, ancak gücünün seçimler tarafından sorgulanmak yerine artırılacağından emin olmak istiyordu. Karmakarışık partiler topluluğunu doğrudan kontrolü altına alarak zemini kuvvetlendirdi. Karakteristik olarak bunu, seçmenlerin %99,8'inin partilerin Sangkum Reastr Niyum ya da Halkın Sosyalist Topluluğu olarak adlandırdığı büyük bir ulusal birlik hareketi altında birleşmesini onayladığı bir referandum yoluyla yaptı. Bu korporatist hareket[27] tüm ulusun siyasi şemsiyesi olacaktı ve Kamboçya, devlet memurlarının Sangkum'a katılmasının beklendiği bir fiili tek parti devleti haline geldi.[28]

---

26 Sihanuk, *CIA ile Savaşım,* s. 67.

27 Korporatizm, toplumun tarım, emek, askeri, iş, bilim veya lonca dernekleri gibi şirket grupları tarafından ortak çıkarlar temelinde örgütlenmesini savunan kolektivist bir siyasi ideolojidir.

28 "Halkın Sosyalist Topluluğu" olarak tercüme edilebilecek Sangkum Reastr Niyum, 22 Mart 1955'te Prens Norodom Sihanuk tarafından Kamboçya'da

Eylül 1955'te seçimler yapıldığında, Sangkum dışında yalnızca iki muhalefet partisi kalmıştı. Bunlardan ilki, kökleri 1945'e uzanan sol eğilimli Demokratlar ve komünistlerin 1951'de, "sandık ve süngü" stratejileri doğrultusunda kurduğu Pracheachon Partisi idi. Öte yandan, Prens Norindeth liderliğindeki bağımsız Liberal Parti ise Sihanuk'un prense, Sangkum'a katılmayı kabul etmesi karşılığında Paris'teki UNESCO'da kendisine diplomatik bir görev teklif edilmesi üzerine hızla dağıldı. Bu süreçte, Sihanuk'un diplomatik başarıları halk desteğini sürekli yüksek seviyede tutmasını sağladı. Nisan sonunda Bandung'daki Bağlantısızlar Konferansı'ndan dünyanın sömürge karşıtı liderlerinden aldığı onay ve destekle başarıyla döndü. Bir ay sonra ise ABD ile, askeri yardımların devamını güvence altına alan bir anlaşma imzaladı. Bu adımıyla özellikle Çin ve Kuzey Vietnam'dan çekinen sağcı kesimlerin ülkenin savunma kapasitesine dair endişelerini de yatıştırmış oldu.[29]

Ulusal Meclis seçimleri 11 Eylül 1955 tarihinde yapıldı. Gözlemciler, Demokratlar için büyük bir oy oranı ve Pracheachon için daha küçük ama yine de saygıdeğer bir oy oranı bekliyorlardı. Zira bu partilerin koalisyon içinde bulunma

kurulan bir siyasi hareketti. Sihanuk'un yönetime odaklanmak için tahttan çekilmesinden sonra ortaya çıktı. Sangkum, çeşitli monarşist ve sağcı grupları tek bir bayrak altında birleştirmeyi, milliyetçiliği, muhafazakârlığı ve "Budist sosyalizmi" olarak bilinen Budizm'in benzersiz bir yorumunu teşvik etmeyi amaçlıyordu. Sosyalist etiketine rağmen, Sangkum'un politikaları, muhafazakâr değerler ve devlet tarafından kontrol edilen ekonomik uygulamaların bir karışımı ile karakterize edildi ve genellikle seçkinlere fayda sağladı. Hareket, Sihanuk'un 1970'teki tahttan indirilmesine kadar Kamboçya siyasetine hâkim oldu. Mirası, Sihanuk'un liderliğinde bir modernleşme ve ulusal kimlik oluşumu dönemini simgeleyerek Kamboçya tarihinde önemli olmaya devam etmektedir. Bkz. S. G. Keo, *Writing the Postcolonial City: Phnom Penh and Modernity during Sangkum Reastr Niyum, 1955-1970*, basılmamış Doktora tezi (UC Berkeley, (2019), s. 124-45.

29 K.J. Clymer, "Cambodia: The View from the United States, 1945—1954", *The Journal of American-East Asian Relations*, 6/2-3 (1997) s. 91-124.

olasılığı da vardı. Ancak sonuç, Demokratların %12 ve Pracheachon'un %4'üne karşılık Ulusal Meclis sandalyelerinin %82'sini elde eden Sangkum için ezici bir üstünlük oldu.[30] Sihanuk, siyasi bir oyun oynamıştı. Sangkum'un her halükârda kazanacağı ihtimaline rağmen, hiçbir şeyi şansa bırakmadı. Seçmenlerin tercih etmedikleri adayların oy pusulalarını çöpe atmaları gerekiyordu. Bu otomatik olarak Sangkum'un lehineydi, çünkü oy pusulalarında Sihanuk'un yüzü yer alıyordu ve onun resmini taşıyan herhangi bir şeyi çöpe atarak saygısızlık göstermek cezalandırılabilir bir suçtu. Son derece zekice bir hareketti ve sonuç verdi. Bu seçimlerin havası, Sihanuk'un kuzeybatı vilayetlerinin valisi olan ve acımasızlığı ile ün salmış Dap Chhuon'u, süreci denetlemek üzere 'ulusal güvenlik müdürü' olarak atamış olmasından da anlaşılabilir. Oy verme günü seçmenler Sangkum görevlileri ve polis tarafından taciz edildi. Dahası, seçimlerden önceki haftalarda bir dizi muhalif gazete kapatılmış ve editörleri yargılanmadan gözaltına alınmıştı. Bu durum, Sihanuk'un daha önce 1951 darbesi sırasında muhaliflere karşı uyguladığı bir taktik idi. Muhalefet üyeleri fiziksel olarak da cesur olmak zorundaydı. O dönemde önde gelen sol eğilimli bir entelektüel olan Demokrat lider Keng Vannsak, tartaklanmış ve şoförü öldürülmüş, önde gelen Budist rahip Achar Chung ise Sihanuk'a saygısızlık olarak görülen şiirleri alenen okuduktan sonra hapishanede aniden ölmüştü.[31]

Seçimler, ülkenin gelecek on buçuk yıldaki siyasi tonunu belirleyecekti. Sihanuk, ülkeyi kendi uygun gördüğü şekilde yönetmeye kararlıydı ve sadece Prens Monireth ve yeğeni Sirik Matak'ın yanı sıra Penn Nouth, Son Sann, Sim Var, Yem Sambaur, Nhiek Tioulong, Sam Sary ve Lon Nol gibi halktan kişilerin de aralarında bulunduğu saray çevresine güveniyordu. Bu kişiler,

30 Z. M. Szaz, "Cambodia's foreign policy", *Far Eastern Survey*, 24/10 (1955) s. 157.

31 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 131.

akrabalık bağları ve ortak çıkarlarla birbirine sıkı sıkıya bağlı, dar bir yönetici sınıfının oligarşik çemberi içerideydiler. Sihanuk bu elit kesime kendi yanında olmaları için demagojik sözlü saldırılarda bulunmaktan çekinmemişti. Sangkum hareketinin sosyalist olduğunu iddia etmiş olsa da bunlar statükoya verdiği desteği gizlemek için kullandığı popülist taktiklerdi. İlerleyen zamanlarda Sangkum medyası yapısal eşitsizliği, karmanın işleyişi olarak meşrulaştırma gayretine de büründü. Yoksullar önceki yaşamlarında yaptıkları kötü şeyler yüzünden yoksulken, zengin ve güçlüler, önceki hayatlarındaki erdemli hareketlerinin meyveleri topluyordu. David Chandler'ın ifade ettiği gibi bağımsızlık, Khmerlerin ezici çoğunluğu için hayatın yeni bir yönetici grubuyla eskisi gibi devam ettiği ve Phnom Penh'deki (ya da Udong veya Angkor'daki) kayıtsız bir hükümeti finanse etmek için vergi ödemeye devam ettikleri anlamına gelmekteydi ve daha ötesi değildi.[32]

Kamboçya siyasi bir devrim geçirmişti. Ancak Sihanuk, zenginlere yönelik demagojik ve politik sözlü saldırılarla halkı beslerken her türlü sosyal değişim şansını bastırdı. Bu kraliyet popülisti, bazen beline kadar soyunarak yeni bir bayındırlık projesinde kürek ya da matkapla bir ya da iki vuruş yapmak için halka gitmenin büyük bir gösterisini de yapmaktaydı. Son derece ucuz ve popülist bir tiyatroydu, ama Khmerler üzerinde çok işe yaradı.

Totaliteryan Demokrasi

Khmerler için her şey iyi gidiyordu ancak yeni siyasi sisteme biraz ince ayar gerekiyordu. Sangkum ise hantal bir araçtı, çünkü eski partilerin birleşmesi, eski kişisel rekabetleri ya da yozlaşmış alışkanlıkları ve entrikaları sona erdirmedi. Buna ek

32 D. Chandler, "From Cambodge'to Kampuchea': State and Revolution in Cambodia 1863-1979", *Thesis Eleven*, 50/1 (1997) s. 35-49.

olarak, adaylarının çoğu bağımsız siyasi düşünce ya da eyleme yönelme ihtimali olmayan, gücün veya menfaatin karşında rahatlıkla boyun eğilebilen, zayıf, çok zeki veya devlet tecrübesi olmayan, rüşvete meyilli hizmetkârlardı. 1955 seçim zaferini bir dizi kabine krizi ve istifası izledi. Ancak bu bile Sihanuk'un değirmenine su taşıyor, adamlarını seçmesini ve rakiplerini birbirine düşürmesini sağlıyordu. Ve eğer isterse, her zaman favori bir taktik haline gelen şeye başvurabilirdi ve bu ise istifa etmekle tehdit etmekti. Ancak fikrini değiştirmesi için sahnelenen gösterilerde ikna edilmesi gerekiyordu. 1955 seçim zaferini 1958'de Sihanuk'un bizzat seçtiği Sangkum adaylarının, geçerli oyların %99'unu almasıyla daha da baş döndürücü bir başarı izledi.[33] Bu çoğunluğun büyüklüğü, meşruiyeti konusunda şüphe uyandırıyor ve parti listeleri, polis gözetimi ve lisanslı muhalefetleri ile Stalinist ülkelerin devlet tarafından düzenlenen seçim tarzlarını yansıtıyordu.[34] Özetle 1958 seçimlerinde Sangkum'un bir parçası olduğu sürece, istediğiniz kişiye oy verebilirdiniz. Muhalefet adayları, korkutularak listelerden çekilmeye zorlandı ve Pracheachon'dan tek cesur olan Keo Meas ise 500'e yakın oy

33 M. Vickery, B. Kiernan & C. Boua, "Looking back at Cambodia, 1942-76", *Peasants and Politics in Kampuchea 1942-1981*, (1982) s. 89-113.

34 Stalinist ülkelerin devlet tarafından organize edilen seçim tarzı, Sovyetler Birliği ve uydu devletlerini karakterize eden, son derece kontrol edilen ve düzenlenen seçim süreçlerini ifade eder. Bu seçimler gerçek demokratik uygulamalar değil, rejimin meşruiyetini güçlendirmek ve iktidar partisine yönelik kamu desteğini sergilemek için tasarlanmış ritüellerdir. Stalinist seçimlerde, adaylar genellikle Komünist Parti tarafından seçilirdi ve bu da oy pusulasında genellikle tek bir adayın yer almasıyla sonuçlanırdı. Seçmen katılımı, bildirilen katılım oranlarının genellikle %90'ı aşmasıyla ezici bir şekilde yüksek görünecek şekilde manipüle edilirdi. Bu sistem, muhalefetin devlet baskısı yoluyla etkili bir şekilde susturulmasına rağmen, birlik ve halk desteği imajı yansıtmayı amaçlıyordu. Oy pusulaları sıklıkla incelemeye tabi tutulurdu ve olumsuz oylar en aza indirilir veya görmezden gelinirdi, bu da sonuçların rejim için istenen başarı anlatısını yansıtmasını sağlardı. Sonuç olarak, bu seçimler gerçek siyasi tercih veya temsil mekanizması olmaktan çok, gücü pekiştirmek için bir araç olarak hizmet etti.

aldı. Bununla birlikte, Phnom Penh'deki seçmenlerin %55'inden fazlasının korku, ilgisizlik ya da bunların bir kombinasyonu nedeniyle oy kullanmadığını da belirtmek gerekmektedir. Görevden alınan eski Başbakan Huy Kanthoul, 1955 yılına gelindiğinde Sihanuk'un 'özellikle gençler tarafından nefret edildiğini' iddia etmekteydi. Ancak gerçek olan durum, Sihanuk'un özellikle şehir sakinleri ve biraz eğitim almış olanlar arasında sahip olduğu desteği kaybetmeye başladığı idi. Bu arada Kamboçya, 'totaliter demokrasi' olarak tanımlanan şeye, yani siyasi sisteme kitlesel katılım görüntüsü altında diktatörlüğe doğru sürüklenmekteydi.[35]

Baskılar ve ABD Komploları

Tüm bu sorunlara rağmen sistemin istikrarsızlaştırılması için asıl potansiyel tehlike dışarıdan geliyordu. 1954 Cenevre Konferansı, Vietnam'daki savaşçılar arasında ateşkesle sonuçlanmış ve Kamboçya'nın egemenliğini en azından kısa vadede olsa da garanti altına almıştı. Ancak beklenenin aksine kalıcı bir çözüme ulaşılamadı. Cenevre'den sonraki beş yıl Thomas Hobbes'un barışın sadece 'bir savaştan sonra toparlanma ve bir sonrakine hazırlık' olduğu şeklindeki sözünü doğrular nitelikteydi ve her iki taraf da mücadelenin yeniden başlaması için silahlanmıştı.[36] 1955-56 yıllarında Fransa'nın Hindiçinden utanç ve rezil bir şekilde ayrılmasının ardından, ABD'nin tüm dış yardımlarının %60'ından fazlası, ezici çoğunluğu askeri olmak üzere Güneydoğu Asya'ya aktı.[37] Sihanuk, 'filleri' yuvasının yakınlarında savaşmamaya ikna etmiş ve dahası, en uygun koşulları elde etmek için birini diğerine karşı oynayarak onlardan önemli miktarda yardım almayı da başarmıştı. Ancak ABD, komünist

35 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 131-2.

36 D.W. Hanson, "Thomas Hobbes's "highway to peace", *International Organization*, 38/2 (1984) s. 329-354.

37 Bkz. M. Hall, *The Vietnam War* (London: Routledge, 2018).

tehlikeye karşı oluşturulan hatta, zayıf bir nokta olduğuna inandığı Kamboçya'nın tarafsızlığından pek de memnun değildi. Sonraki 15 yıl boyunca ABD politikası, Kamboçya'yı komünizme karşı savaşta bir cephe ülkesi olarak özgür dünya tarafına çekmek için kandırmak, blöf yapmak, rüşvet vermek ya da zorbalık yapmak oldu.[38]

Genel olarak ABD, Güneydoğu Asya'daki uyduları ve SEATO ortakları, özellikle de Filipinler, Vietnam Cumhuriyeti (Güney) ve Tayland aracılığıyla Kamboçya'ya dolaylı olarak baskı uyguladı.[39] Bu nedenle Sihanuk, 1956 başlarında Filipinler'e resmi bir ziyarette bulunduğunda Manila basını, Kamboçya'nın bağlantısızlık statüsünü bırakıp özgür dünya ile yakınlaşma arayışına girmek üzere olduğu spekülasyonunu yaptı. Burada Sihanuk, ülkesinin tarafsızlığını yineledi ve şaşırtıcı bir şekilde Pekin'i ziyaret etmesi için resmi bir daveti kabul ettiğini de ilan

38 Bkz. W.E. Willmott, "Cambodian Neutrality", *Current History*, 52/305 (1967) s. 36-53.

39 Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO), Vietnam Savaşı sırasında ABD'nin bölgedeki müdahalesi için bir çerçeve olarak tasarlanmıştı. 1954'te kurulan SEATO, özellikle komünist ayaklanmalara karşı savunmasız görülen Güney Vietnam, Laos ve Kamboçya gibi ülkelerde, Güneydoğu Asya'da komünizmin yayılmasını önlemeyi amaçlıyordu. SEATO'nun ayakta duran bir askeri gücü olmamasına ve askeri destek için üye ülkelere güvenmesine rağmen, ABD'nin Vietnam'a müdahalesi için yasal bir gerekçe sağlaması amacıyla tesis edildi. ABD, SEATO antlaşmasını Güney Vietnam'ı Kuzey Vietnam saldırganlığından ve iç ayaklanmalardan korumak için bir yetki olarak yorumladı. Bu gerekçe, danışmanlık rolleriyle başlayıp büyük ölçekli muharebe operasyonlarıyla sonuçlanan Amerikan askeri müdahalesinin artmasında önemli bir rol oynadı. Hedeflerine rağmen SEATO, üye devletler arasında Vietnam çatışması konusunda birlik olmaması da dâhil olmak üzere önemli zorluklarla karşı karşıya kaldı. Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler asker gönderirken, Pakistan ve Fransa gibi diğerleri geri çekildi veya sınırlı destek sundu. SEATO'nun komünist yayılmaya etkili bir şekilde karşı koyamaması ve kolektif askeri eyleme başvuramaması, Vietnam Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra 1977'de dağılmasına yol açtı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Temiz, "Kâğıt Kaplan-Zayıf bir pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) ve Bölgesel Siyasi Etkileri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2019) s. 285-302.

etti. Bundan sonra Kamboçya'nın anti-komünist komşuları ve geleneksel düşmanları olan Tayland ve Vietnam ile ilişkileri kötüleşti. Kamboçya, Son Ngoc Thanh'a bağlı sağcı ve ABD yanlısı Khmer Serei (Özgür Khmer) gerillalarının Tayland'dan sınıra sürekli saldırılar düzenlediğinden şikâyet ederken, Güney Vietnam'dan da benzer taciz haberleri geliyordu.[40] Bu komşu ülkeler aynı zamanda Kamboçya'ya ekonomik abluka uyguladı ve Sihanuk, Kasım 1958'de Tayland ile diplomatik ilişkilerini kesti. Ertesi yılın şubat ayında ABD'nin arabuluculuğuyla ilişkileri yeniden kurdu, ancak 1961'de tekrar kesildi. Devam eden bir başka sorun da sınırda bulunan ve hem Tayland hem de Kamboçya tarafından hak iddia edilen bir Angkor tapınağı olan Preah Vihar meselesiydi.[41]

Bangkok ve Saygon'daki sertlik yanlısı anti-komünist yöneticilerin cesaretlendirilmeye pek ihtiyaçları olmasa da

40 Khmer Serei ya da "Özgür Khmer", 1950'lerin sonlarından 1970'e kadar Sihanuk'un Kamboçya'daki yönetimine karşı çıkan bir muhalif direniş hareketiydi. Hareketin lideri Son Ngoc Thanh, Sihanuk'un Sangkum rejimini devirmeyi ve bağımsız, antikomünist bir Kamboçya kurmayı hedefliyordu. Fransız sömürgeciliğine karşı savaşmış bir milliyetçi olan Thanh, Kamboçya 1953'te bağımsızlığını kazandıktan sonra kısa bir süre Sihanuk ile iş birliği yaptı. Ancak zamanla, Sihanuk'un sol eğilimli politikaları ve tarafsız dış politikasından rahatsız oldu. 1959'da Sihanuk'un Çin ve Kuzey Vietnam'la yakın ilişkilerinden endişe eden Tayland ve Güney Vietnam'ın desteğiyle Khmer Serei hareketini kurdu. 1960'lı yıllar boyunca Khmer Serei, özellikle Tayland-Kamboçya sınırında ve Mekong Deltası'nda etnik Khmer Krom savaşçılarını bünyesine katarak faaliyet gösterdi. Zaman zaman Kamboçya hükümet güçleriyle silahlı çatışmalara da girdiler. ABD de, Khmer Serei'yi Sihanuk'un tarafsız politikalarına ve güçlenen Kızıl Khmerlere karşı bir denge unsuru olarak görerek gizli destek sağladı. Ancak Khmer Serei, hiçbir zaman Sihanuk yönetimine ciddi bir tehdit oluşturamadı. 1970'te Sihanuk devrildikten ve Kamboçya İç Savaşı patlak verdikten sonra hareket giderek etkisini yitirdi. Lideri Thanh, 1977'de Tayland'da sürgünde öldü. Buna rağmen Khmer Serei, 1975'teki savaşın sonuna kadar küçük çaplı bir direniş gücü olarak varlığını sürdürdü.

41 Sonunda 1962'de Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı tarafından Kamboçya'ya verildi. S.U. Deth, *A history of Cambodia-Thailand Diplomatic Relations 1950-2020* (Galda Verlag, 2020).

Sihanuk haklı olarak ABD'nin onları kışkırttığından şüpheleniyor ve Washington'un isterse onları geri çekebileceğini düşünüyordu. ABD politikasının adaletsiz ve Güneydoğu Asya barışı için tehlikeli olduğunu açıkça ifade etti[42] ve komünist ülkelerle diplomatik yakınlaşmaya doğru ilerledi. Temmuz 1958'de, BM ve ABD'nin benzer bir adım atmasından yaklaşık 13 yıl önce Sihanuk, Çin'i hukuken tanıdı ve iki yıl sonra Pekin ile bir dostluk anlaşması imzaladı.[43] Washington, Saygon ve Bangkok'taki anti-komünist fanatikler ise bu durumu öfkeyle karşıladı.

Yurtdışındaki anti-komünist söylem, Sihanuk'un bazı muhafazakâr saray mensuplarını da etkiledi. 1958 yılında, uzun süredir Sihanuk yanlısı bir bakan ve diplomat olan Sam Sary, aniden Sihanuk'a muhalif bir siyasi parti kurmak istediğini bildirdi ve Kamboçya'nın Çin ile olan bağlarını şiddetle eleştiren Demokratik Halk adlı bağımsız bir sağcı gazete yayınladı. Sam Sary, kısa bir süre önce metresiyle ilgili bir skandalın ardından Londra'daki büyükelçilik görevinden alınmıştı ve ABD istihbaratının etkisi altına girmiş olması muhtemel görünmekteydi. Sary'nin siyasi planları görünürde hiçbir destek aracına sahip değildi. Sihanuk'un Sary'nin partisini Amerikalıların tarafsızlığı baltalamak için kurduğu bir komplo olarak kınamasının ardından Bangkok'taki Son Ngoc Thanh'a katılmak üzere kaçtı. Sürgündeki bu iki kişi, yakın değildi ve Sam Sary birkaç yıl sonra bir anda ortadan kayboldu. Yabancı destekçilerinden biri tarafından öldürülmüş olması muhtemeldir. ABD yanlısı entrikalar 1959 yılına kadar devam etti. Şubat ayında Sihanuk, Kamboçya'nın kuzeybatı eyaletlerinin valisi olan General Dap Chhuon'u kendisini devirmeyi planlamakla suçladı. Sihanuk, generalin Son Ngoc Thanh liderliğindeki Amerikan yanlısı bir hükümetin Phnom Penh'de kurulmasını desteklemesi için rüşvet aldığını da iddia

42 Sihanuk, *CIA ile Savaşım*, s. 19.
43 M. Leifer, "Cambodia and Her Neighbours", s. 373.

etti. Kanıtlar, komplonun Tayland ve Victor Matsui adlı bir CIA ajanının desteğiyle Saygon'daki Diem rejimi tarafından planlandığını göstermekteydi.[44] Dap Chhuon ise Sihanuk'un polis şefi Albay Lon Nol'un emriyle, kaçmaya çalışırken vuruldu. Lon Nol, siyasi muhaliflere suikast düzenleyip öldürme kariyerine 1945'te başlamış olan tetikçi bir karakterdi. Altı ay sonra Phnom Penh'deki kraliyet sarayında patlayan bir bomba, saray protokol şefi Prens Vakrivan ile birlikte Kral Suramarit'in özel uşağını öldürdü ve bir dizi başka personeli de yaraladı. Sihanuk, Sam Sary ve Son Ngoc Thanh'ı suçladı ve bombanın güney Vietnam'daki bir ABD askeri üsten hediye olarak paketlenerek gönderildiğini iddia etti.[45]

Dap Chhuon ve Sam Sary olayları Sihanuk'un iktidarını doğrudan sarsmasa da 1970'te ABD yanlısı sağcılar tarafından devrilmesine yol açacak daha geniş bir siyasi komplonun işaretiydi. Bu süreçte Sihanuk, Kamboçya'nın tarafsızlık politikasını bir referanduma sundu ve seçmenlerin %99'u bu politikayı onayladı. Oylamada bazı usulsüzlükler yaşansa da, halkın ABD yanlısı komploculara sıcak bakmadığı ve tarafsızlık ilkesinin toplumda güçlü bir karşılık bulduğu açıktı. Özellikle Güney Vietnam'da 1959'da savaşın yeniden alevlenmesinin ardından, tarafsızlık politikasının ne kadar anlamlı olduğu daha da belirginleşmişti. Ancak 1960 yılında aniden ortaya çıkan anayasa krizi, Sihanuk'un babası Kral Suramarit'in Nisan ayında beklenmedik ölümüyle patlak verdi. Derin bir keder yaşamasına rağmen Sihanuk, rejimin devamını sağlamak ve siyasi istikrarı korumak adına hızla harekete geçmek zorundaydı. İkilemi büyüktü: Elinde fiili iktidarı tutarken, aynı zamanda halkı ve Budist Sosyalizme dayanan siyasi sistemini bir arada tutan unsur olarak gördü-

44 D. Chandler, "The Tragedy of Cambodian History", (New Haven: Yale University Press, 1991) s. 99.

45 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 135.

ğü monarşiyi de yaşatmak zorundaydı.[46] Babası, Sihanuk'a her zaman sadık bir destekçi olmuş ve oğlunun iktidarına asla rakip olmamıştı, ancak monarşi, ülkede dengeyi sağlayan bir yapı taşıydı. Sihanuk'un karşısında ise taht için potansiyel olarak hak iddia edebilecek pek çok prens bulunuyordu. Bu prenslerden biri, sembolik olmaktan fazlasını isteyebilir ve Sihanuk'un gücünü tehdit edebilirdi. Bu nedenle Sihanuk, böyle bir riski göze alamazdı. Monarşiyi kaldırarak bir cumhuriyet ilan etme fikrine de sıcak bakmıyordu. Böyle bir adımın, rakibi Son Ngoc Thanh'a yeni bir siyasi zemin açmasından ve toplumda istikrarsızlığa yol açmasından endişe ediyordu.

Eski Kral Suramarit'in halefi için en mantıklı seçim, Sihanuk'un en büyük oğlu Prens Raniriddh'ti, ancak henüz reşit değildi ve Sihanuk belki de kendi uçarı gençliğini unutarak, onu ciddi devlet meseleleriyle uğraşmak yerine, hızlı araba sürmeyi seven ve polise kaba davranan hafif sıklet biri olarak gördü ve reddetti. Teorik olarak, aralarından seçim yapılabilecek yaklaşık 100 prens daha vardı, ama bunların çoğu umutsuzca yozlaşmış, beceriksiz ya da kadın, alkol ve uyuşturucu düşkünü kişilerdi. Aralarından bazıları güç için yanıp tutuşuyordu ve kraliyet ailesi hâlâ Sisowath ve Norodom kanatları arasındaki çekişme de dâhil olmak üzere, kişisel ve hanedan entrikaları etrafında şekillenmekteydi. Her ne kadar Sihanuk bunu açıkça söylemese de ne annesi Kraliçe Kossamak'ın ne de amcası olan disiplinli Prens

[46] Sihanuk'un "Budist Sosyalizmi", Kamboçya'nın geleneksel Theravada Budizmi ile modern sosyalist ilkeleri harmanlayan yerel bir ideolojik yaklaşımdı. Kamboçya toplumunda Budizm sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda sosyal uyumun ve dayanışmanın temel taşıydı. Sihanuk, bu dini ve kültürel mirası, Batı kapitalizmi ile Doğu Bloku'nun katı komünizmi arasında bir denge unsuru olarak gördü ve kendi üçüncü yolunu inşa etmeye çalıştı. Bu anlayış, özellikle Soğuk Savaş döneminde Kamboçya'yı dış bloklara karşı tarafsız kılma ve içeride sosyal barışı sağlama amacı taşıyordu.

Sisowath Monireth'in tahta çıkmasını istiyordu. Çünkü her ikisi de devlet işlerine karışmaya meyilli kişilerdi. Sihanuk'un anayasal krize bulduğu çözüm cesurcaydı. Kendisi devlet başkanı olacak, ama kral olmayacak ve Monireth bir naiplik konseyinin başkanı olacak, ama naip olmayacaktı. Sihanuk, tüm gücü elinde tutacak ve monarşi, krallığın sosyal ve siyasi tutkalı olmaya devam edecekti. Krizin başlamasından iki ay sonra Sihanuk, göstericilerin kendisini devlet başkanı olmaya 'ikna etmesine' izin verdi, Monireth ise belirsiz bir naiplik konseyinin başkanı oldu. Bir gün önce Ulusal Meclis, ülkenin anayasasını belirsiz süreli bir naipliğe izin verecek şekilde revize etmek için oy kullandı.[47] Sihanuk, yine senaryoyu yazmış ve destekçilerinin büyük kısmını oluşturan sıradan halk için başrolü çok güzel oynamıştı. Krizi kendi lehine çevirmişti ve artık kendisini ulusun vazgeçilmez babası olarak başarı ile sunmuştu. Naiplik konseyi ise zaman içerisinde gözden kaybolup basitçe geri planda kaldı. Bu şekilde Sihanuk, yine başrolü oynamaya başladı.

Kral, Naip ve Meclis

Yumuşatılmış naiplik, Sihanuk'un kişisel kararıydı. Ancak bu fikri ilk kez, Phnom Penh'deki kraliyet sarayının yanında bulunan Men Ground'da düzenlenen bir toplantıda kamuoyuna açıkladı. Saray mensupları yerine doğrudan halka seslenmek, Sihanuk'un yönetim anlayışının temel taşlarından biriydi. Bu stratejiyi 1958 seçimlerinden bir yıl önce geliştirmişti. Bu tür gösteriler siyasi atmosferi hareketlendiriyor, Sihanuk'un egosunu tatmin ediyor ve siyasetin estetik bir deneyim olabileceğine dair içgüdüsel inancını pekiştiriyordu. Böylece, Vichy yönetim

47 M. Vickery vd., "Looking back at Cambodia, 1942-76", s. 89-113.

tarzını kendi devlet yapısına uyarlamaya başladı. Eylül 1957'de Demokrat Parti'nin önde gelen beş liderini Men Ground'da büyük bir kalabalığın önünde düzenlenen bir tartışmaya davet etti.[48] Sihanuk, tiz sesiyle ateşli bir konuşma yaparken, muhalifleri sessizce ve keder içinde oturuyordu. Bu şekilde daha önceden Sihanuk'un fikirlerini 'sapkın' olarak ifade edenler, geri adım atmak zorunda kaldılar. Toplantının sonunda, askerler ve kalabalık içindeki bazı kişiler onlara fiziksel saldırıda bile bulundu. Bu sahne, kaba bir tiyatro gösterisini andırıyordu. Ancak Sihanuk'un içindeki derin acımasızlığı ve giderek artan narsizmini de gözler önüne seriyordu. Hem prens hem de kalabalık için bu toplantılar bir tür kan sporu haline gelmişti. Yine de işe yaradı. Demokrat Parti tamamen dağıtıldı. Sihanuk bu yöntemin başarısından o kadar memnun kaldı ki, benzer toplantıları yılda iki kez düzenlemeye başladı ve hatta bu uygulamayı anayasa ile güvence altına aldı. On binlerce kişinin katıldığı bu mitingler, katılımcılara bir aidiyet hissi ve halkın gücüne dair bir yanılsama sunarken, gerçekte tüm yetkiyi Sihanuk'un ellerinde topluyordu. 1962 seçimleri öncesinde Pracheachon Partisi de aynı akıbete uğradı; lideri Non Suon, öfkeli bir kalabalığın önünde aşağılandı ve son anda dayaktan kurtuldu. 1960'ların başında yarım milyondan fazla üyesi olan büyük Kraliyet Sosyalist Gençlik Hareketi de Vichy döneminde kurulan Yuvan örgütünü örnek

[48] Men Ground, Phnom Penh'deki Kraliyet Sarayı'nın hemen yanında bulunan geniş bir açık alandır. Bu alan, genellikle kraliyet etkinlikleri, törenler, toplanmalar ve kamusal etkinlikler için kullanılmıştır. Özellikle, Kamboçya'daki geleneksel kutlamalar ve resmî törenler için önemli bir mekân olmuştur. Kraliyet Sarayı'nın yakınında yer alması nedeniyle bu alan, Kamboçya'nın monarşik ve kültürel mirasıyla da ilişkilidir. Men Ground, sadece bir etkinlik alanı olmanın ötesinde, tarihsel olarak da kraliyet ailesi ile halk arasındaki bağlantının sembolik bir ifadesi olarak önemli bir yere sahiptir.

alıyordu.[49] Bu hareket, gençleri ailelerinden ve köylerinden koparak onlara yeni bir kimlik kazandırıyor ve Sihanuk yönetimine sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlıyordu.[50] Üyeler, bayındırlık projelerinde çalışıyor, törenlerde geçit yapıyor ve Sihanuk'un vatanseverlik anlayışına uygun faaliyetlere katılıyorlardı. Ancak bu örgütün paramiliter yapısı, demokratik değerlere tamamen karşıydı. Kararlar en tepeden alınıyor ve itaat, mutlak bir kural haline geliyordu. Aslında bu anlayış, Sihanuk'un toplum modelinin bir yansımasıydı. Yine de bu tür popülist gösterilerin kitlesel cazibesi, sistemin uzun vadeli yapısal zayıflıklarını örtmekte başarılıydı.

Tüm diktatörlükler er ya da geç yıkılır ve Kamboçya da bu kuralın bir istisnası değildi. Sihanuk, kurduğu sistemin en iyi yönetim biçimi olduğuna ve sonsuza kadar sürebileceğine inanıyordu—ki bu durum diktatörlüklerin ortak yanılgılarından biri-

49 Yuvan, Fransız Hindiçinde Vichy döneminde, özellikle 1940-1945 yılları arasında kurulan bir gençlik örgütüydü. Nazi Almanyası ile iş birliği yapan ve gençleri milliyetçi ve faşist ideolojilerini desteklemek için harekete geçiren Vichy rejiminin daha geniş çabalarının bir parçasıydı. Örgüt, Vichy'nin "Travail, Famille, Patrie" (İş, Aile, Anavatan) ideolojik vurgusuyla uyumlu olarak Hindiçindeki gençler arasında bir Fransız vatanseverliği ve sadakati duygusu aşılamayı amaçlıyordu. Vichy hükümeti, sadık bir gençlik tabanını besleyerek Japon etkisini ve yükselen Vietnam milliyetçiliği dalgasını etkisiz hale getirmeye çalıştı. Bu durum, fiziksel zindeliği, ulusal gururu ve kültürel eğitimi teşvik eden devlet destekli programlar aracılığıyla başarıldı. Yuvan'ın faaliyetleri arasında spor, toplum hizmeti ve daha büyük bir Fransız İmparatorluğu'na ait olma duygusunu teşvik etmek için tasarlanmış diğer girişimler yer alıyordu. Niyetlerine rağmen Yuvan, savaş zamanı Hindiçinin karmaşık siyasi manzarası nedeniyle zorluklarla karşı karşıyaydı. Hareketin mirası, Kamboçya tarihindeki bu çalkantılı dönemi karakterize eden sömürgecilik, milliyetçilik ve bağımsızlık mücadelesi gibi daha geniş temalarla iç içe geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Raffin, "Youth mobilization and ideology: Cambodia from the late colonial era to the Pol Pot regime", *Critical Asian Studies*, 44/3 (2012) s. 391-418.

50 Buradan da Pol Pot rejiminin birçok uygulamasının kökenlerinin Kamboçya siyasetinde daha önceden görüldüğü ve örnek alınarak uygulandığı anlaşılmaktadır.

dir. Ancak bu sistem kaçınılmaz çelişkiler barındırıyordu ve eninde sonunda Sihanuk'un siyasi çöküşüne yol açacaktı. Bir ülkenin kalkınması için en sağlıklı yol, güçlü bir sivil topluma sahip demokratik bir sistemdir. Ancak, alternatif görüşlerin dile getirilmesi ve örgütlenme özgürlüğü engellenirse, yöneticilerin hatalarını düzeltme şansı da ortadan kalkar. Kamboçya, bunun en çarpıcı örneklerinden biriydi. Sihanuk'un "Budist Sosyalizmi" totaliter ve içi boş bir söylemdi; çoğulculuğu, siyasi olgunluğu, rasyonel tartışmayı ve sağlam planlamayı ortadan kaldırıyordu.[51] Otoriter rejimler, hesap verebilirlik ve denetim mekanizmalarından yoksundur. Bu da kaçınılmaz olarak yolsuzluğu, beceriksizliği ve yanlış politikaları teşvik eder. Kamu görevlilerinin hükümetlere objektif tavsiyelerde bulunabilmesi gerekirken Sihanuk döneminde sistem, dalkavukluğu ödüllendiriyor ve gerçekleri söyleyenleri cezalandırıyordu. Bu nedenle solcu bakanlar Hou Yuon, Hu Nim ve Khieu Samphan, dürüstlüklerinden ve bağımsız tavırlarından dolayı 1962'de Sihanuk'un hedefi haline geldiler. Sihanuk'un yolsuzluğu teşvik ettiğini söylemek pek mantıklı olmazdı. Çünkü amacı, kendisine sadık ve temiz bir yönetim kurmaktı. İyi niyetliydi, ancak sistemin kendisi kökten yozlaşmıştı. Bu durum, 1960 yılında patlak veren ve dönemin hükümetinin istifasına yol açan Labat Olayı ile iyice gün yüzüne çıktı.[52] Jean Labat, bağımsızlıktan sonra da görevine devam eden

51 H. Lavoix, "Cambodia", *Online Encyclopedia of Mass Violence* (2007) s.1-21.

52 1960 tarihli Labat Olayı, Sihanuk'un iktidarı sırasında Kamboçya'nın siyasi sahnesinde önemli bir dönüm noktası oldu. Olay, Kamboçya'daki Fransız Ekonomik Misyonu'nun başkanı olan diplomat Jean Labat'ın suikasta uğramasıyla patlak verdi. Bu suikast, Kamboçya hükümeti ile Sihanuk karşıtı bir direniş grubu olan Son Ngoc Thanh liderliğindeki Khmer Serei arasındaki artan gerilimlerin ortasında gerçekleşti. Labat'ın öldürülmesi, hükümet karşıtı faaliyetleriyle bilinen Khmer Serei'ye atfedildi. Bu durum, Sihanuk'un politikalarına yönelik muhalefeti daha da tırmandırdı ve hükümetin istikrarını tehdit etti. Aynı zamanda, olayın ardından komünist etkilerin arttığına dair korkular yaygınlaştı ve muhaliflere yönelik baskılar

eski bir Fransız sömürge memuruydu. 1960'ların başında öldüğünde, devlet hazinesinden 2 milyon frank değerinde bir miktarı zimmetine geçirdiği ortaya çıktı. Dahası, bu yolsuzluk münferit bir olay değildi; birçok Khmer yetkili de işin içindeydi. Bu ise devlet için büyük bir skandaldı ve sistemin ne kadar çürümüş olduğunu gözler önüne serdi.[53]

Sihanuk'un gerçek anlamda büyük başarıları da vardı ve bu asla inkâr edilemez. Sihanuk, 1960'larda Time ve Life'ın alay ettiği ve hakir gördüğü otoriter bir soytarı değildi.[54] Ancak büyük egosu olan ve gerçekleri her daim göremeyen, kusurlu ve yanılabilir bir adamdı. Bazı yerel programları takdire şayandı. Cimri Fransız sömürgecileriyle karşılaştırıldığında Sihanuk'un Kamboçya'sı eğitim ve sağlığa büyük harcamalar yaptı. Fransızlar döneminde 1930'da sadece %6 olan eğitim harcamaları, bu dönemde bütçenin yaklaşık %20'sini oluşturuyordu. Sihanuk, Kamboçya'nın ilk ve orta öğretim sistemini genişletti ve ülkenin yüksek öğretim sistemini neredeyse sıfırdan kurdu. Eğitimin ise modernleşmenin anahtarı olduğuna dair inancında oldukça haklıydı.

daha da sertleşti. Sihanuk hükümeti, bu durumu fırsata çevirerek direniş gruplarına karşı daha agresif önlemler aldı ve iktidarını pekiştirdi. Labat Olayı, Kamboçya'nın sömürge sonrası bağımsızlık mücadelesi ve milliyetçi gruplar arasındaki iç çekişmelerin meydana getirdiği karmaşık siyasi atmosferi gözler önüne serdi. Aynı zamanda, Kamboçya'nın Batılı güçler ile komünist hareketler arasında denge kurmaya çalışırken, Güneydoğu Asya'daki daha geniş jeopolitik gerilimleri de yansıttı. Olayın yankıları, zamanla Kamboçya İç Savaşı'nı körükledi ve sonunda Kızıl Khmerler'in yükselişine zemin hazırladı.

53 Nguyen, Marie-Lan. "The 1960 Labat Affair: Colonial Shadows and Cambodia's Path to Non-Alignment." *Journal of Southeast Asian Studies* 49/3 (2020), s. 421.

54 Bkz. Life Magazine, 8 Mayıs 1970; Time Magazine Cover: Prince Sihanouk, 3 Nisan 1964. Time dergisinin kapak görselinde bu durum rahat bir şekilde anlaşılmaktadır.

Rejim için sorunlardan biri de istihdam olanaklarının orta ve yüksek öğretim mezunlarının akışına ayak uyduramaması ve bunun eğitimli kentli gençler arasında hoşnutsuzluk meydana getirmesi idi ki bunun gelecekte önemli siyasi yansımaları da olacaktı. Bu dönemde Sihanuk'un yardımcısı olarak görev yapan Fransız Charles Meyer ise Sihanuk döneminde bir eğitim devrimi yaşandığı yönündeki iddiaları eleştirmektedir. Bunların çoğu Sihanuk'un gücünü ve ihtişamını arttırmak için tasarlanmış ve şişirilmiş iddialar olduğunu ileri sürer.[55] Ancak yine de Fransızların ülkede geçirdikleri doksan yıl boyunca yaptıklarına oranla büyük bir ilerlemeydi. Fransızlar ayrıca Kamboçya'da neredeyse hiç sanayi geliştirmemişti ve 1960'ların ortalarında ülkenin ana ihracatı, hâlâ birincil sektörden olmasına rağmen,[56] ülke bağımsızlıktan bu yana bir dizi ikincil sanayi kurmuştu. Bunlar arasında büyük bir çimento fabrikası, jüt, tekstil ve pamuk fabrikaları, kereste fabrikaları, kâğıt ve kontrplak fabrikaları ve Sihanuk döneminin sonlarına doğru Kompong Som'da bir petrol rafinerisi bulunuyordu. Fransız ekonomist Rémy Prud'homme'a göre, 1956'da 1100'ün biraz üzerinde olan sanayi kuruluşlarının sayısı 1965'te 2700 civarına çıkmıştı.[57] Hükümet ayrıca 1957-58 yıllarında iki yıllık ve 1960-1965 yılları arasında beş yıllık olmak üzere bir dizi ulusal planla ülkeyi kalkındırmaya çalışmış ve 1960 yılında Tayland Körfezi'ndeki Kompong Som'da[58] bir limanı açmıştı. Yeni liman, Amerikan yapımı her türlü hava koşuluna

55 Bkz. B. K. Gordon & K. Young, "The Khmer Republic: That Was the Cambodia That Was", *Asian Survey* 11/1 (1971) s. 26-40. Ayrıca bu eleştirilerini gazete makalesi olarak da yayınlamıştır. Bkz. Charles Meyer, "Cambodia: One Inside Story", *The New York Times*, 20 Kasım 1970, s. 39.

56 Pirinç, balık ve balık ürünleri, hayvancılık, kauçuk, mısır, biber, kakule, şeker, soya fasulyesi, tütün, pamuk ve kahve dâhil.

57 R. Prud'Homme, *L'économie du Cambodge*, (Presses Universitaires France,1969), s. 78-82.

58 Sihanukville.

uygun bir yol ve daha sonra bir demiryolu hattı ile başkente bağlanmış, böylece ülkenin düşman Vietnam Cumhuriyeti üzerinden Mekong'a giden gemilere olan bağımlılığı hafifletilmişti. O dönem itibariyle büyük ölçüde kırsal bir toplum olmasına rağmen, Kamboçya'nın kasaba ve şehirleri hızla genişlemekteydi. Phnom Penh'in nüfusu 1956'dan sonraki on yıl içinde iki katına çıkarak yaklaşık 600.000'e ulaştı. Açık olan tek hüküm, Sihanuk'un Fransız sömürge ofisinin yaptığından daha fazla yatırım yapıp gayret gösterdiğidir.[59] Ne olursa olsun o bir vatansever Khmerdi.

İnkıraz

Ancak Krallıkta her şey güllük gülistanlık değildi ve işler yolunda gitmiyordu. 1958'de devlet adamı Sam Sary'nin Khmer Serei'ye sığınması, Kamboçya'daki siyasi sistemin derin bir krizin eşiğinde olduğunun ilk işaretlerinden biriydi. Sonraki yıllarda, Sihanuk'un yönetim tarzına yönelik hoşnutsuzluk hem sağda hem de solda giderek arttı. Parti sisteminin baskı altına alınması yolsuzluğu önleyemedi; aksine, Labat Olayı'nda da görüldüğü gibi, yolsuzluk daha da yaygınlaşıp sistematik hale gelmişti. Eğitim alanındaki ilerlemeler bile rejim açısından beklenmedik bir sorun meydana getirdi. Ülke tarihindeki en yüksek sayıda orta ve yüksek eğitimli Khmer, bu dönemde yetişti ve çoğu kendini entelektüel olarak görmeye başladı. Ancak bu yeni nesil için, en azından hak ettiklerini düşündükleri işlerde, yeterli istihdam fırsatı yoktu. Hayal kırıklığı içindeki bu gençler, rejime karşı muhalefetin temelini oluşturdu; bazıları aşırı sağa yönelirken, bazıları da aşırı sola katıldı. Özellikle yurtdışında eğitim gören öğrencilerin bir kısmı, dönüşlerinde tehlikeli siyasi fikirler getirdi. Sihanuk, Fransız üniversitelerinden dönen mezunların

59 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 140.

%35'inin komünist düşüncelerle zehirlendiğini öne sürüyordu ki hiçte haksız sayılmazdı. Sihanukizm, halkın saflığına ve itaatine dayanıyordu, ancak eğitim, gençlere eleştirel düşünme yetisi kazandırarak alternatifler üretmelerine olanak sağladı. Rejime yönelik öğrenci tepkisinin ilk ciddi işareti, Şubat 1963'te Siem Reap'te patlak verdi. Öğrenciler, yerel polis şiddetini ve yolsuzluğu protesto etmek için sokaklara döküldü. Sihanuk'un portrelerini parçalamaları ve iktidardaki Sangkum hareketini açıkça kınamaları, sadece yerel sorunlara değil, daha derin sistemsel rahatsızlıklara karşı duydukları öfkeyi yansıtıyordu. Phnom Penh ve Battambang'daki öğrenci dayanışma gösterilerinin ardından dönemin hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Ancak Sihanuk ve saray çevresi, bu huzursuzluğun gerçek nedenlerini sorgulamak yerine, yaşananları hem aşırı sağın hem de aşırı solun kışkırtması olarak değerlendirdi. Bu durum aslında hoşnutsuzluğun daha köklü sebeplerini görmezden gelmek için kullanılan bir bahaneydi.[60]

Bu istikrarsızlaştırıcı olaylar, 1959'dan sonra Vietnamlı komünistlerin Saygon rejimine karşı silahlı mücadele başlatmasıyla daha da arttı. Savaş, kısa sürede Kamboçya'nın sınırlarına dayandı ve Ocak 1962'de ilk ABD bombaları Kamboçya'nın doğusuna düştü. Bu durum, tarihteki en ağır hava bombardımanlarından birinin habercisiydi. Sihanuk, Kamboçyalı komünistlerin sadakatleri konusunda şüpheliydi. Komünistler, isyancı Vietnamlı yoldaşlarıyla mı, yoksa kendisiyle özdeşleştirdiği Budist Sosyalizm ile mi birlikteydiler? Tarafsız mıydılar yoksa çatışmayı Kamboçya'yı da içine alan daha geniş bir savaşa mı dönüştürmeye çalışacaklardı? Khmer Halkının Devrimci Partisi'nden eski nesil komünistlerin çoğu, 1954 Cenevre sürecinden sonra Hanoi'ye çekilmişti ve Sihanuk, onların Kamboçya içinde Viet-

60 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 141.

nam yanlısı bir silahlı güç olarak hareket etmek üzere geri dönmelerinden çekinmekteydi. Buna ek olarak, parti saflarında yeni bir lider kuşağı yükseliyordu ve hoşnutsuz gençler, dürüstlük ve adalet vaat eden ve hiçbir zaman iktidara sahip olmamış, temiz ellere sahip bir örgüte ilgi duymaya başlıyordu. Eylül 1960'ta Phnom Penh tren istasyonunda yapılan gizli bir konferans, Kamboçyalı komünistler arasında yeni bir militan harekete işaret ediyordu. Yeni parti liderleri arasında, Paris'teki öğrenciliğinden sonra Phnom Penh'de öğretmenlik yaparak hayatını kazanan Saloth Sar adında genç bir adam da vardı. Kendisi daha sonra Pol Pot takma adıyla dünya tarafından tanınacaktır.[61]

1962 yılında Sihanuk, kendi deyimiyle bu küstah Kızıl Khmerler'i ezme zamanının geldiğine karar verdi. Fransızlara karşı Issarak mücadelesinin gazisi olan parti genel sekreteri Tou Samouth ise bir anda ortadan kayboldu.[62] Parti içindeki hizip mücadelesinin bir parçası olarak Pol Pot'un emriyle öldürüldüğü iddia edilse de daha sonraki kanıtlar Sihanuk'un polisi tarafından öldürüldüğünü ve Mekong'a atıldığına işaret etmektedir.[63] Hükümet, komünizm yanlısı Pracheachon'a karşı bir tasfiye hareketi başlatarak, binlerce gerçek ve sözde üye ve sempatizanı

61 Khmer dilinde "Pol Pot" deyimi "Bir Numaralı Kardeş" anlamına gelmektedir. Bu unvan, onun Kızıl Khmerlerin lideri olarak konumunu yansıtmakta ve parti içindeki otoritesini ve Kamboçya'da kurduğu rejimi ifade etmektedir. Saloth Sar ismiyle doğan Pol Pot, Kamboçya'nın komünist hareketinin önde gelen isimlerinden biriydi ve 1975-1979 yılları arasındaki iktidarı sırasında Kamboçya soykırımındaki rolüyle tanınmaktadır. "Pol Pot" terimi, siyasi kariyeri sırasında benimsediği devrimci takma adından türetilmiştir ve acımasız rejimi ve liderliği altında işlenen zulümlerle eşanlamlı hale gelmiştir. B. Kiernan, *The Pol Pot regime: Race, power, and genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79,* (Yale University Press, 2002).

62 Avustralyalı tarihçi Ben Kiernan, parti içindeki çatışma nedeniyle ve Pol Pot'un emriyle öldürüldüğünü iddia etmektedir. *The Pol Pot regime: Race, power, and genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79* (Yale University Press, 2002) s. 114.

63 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 142.

vatana ihanet suçlamalarıyla topladı. Birçoğu kanguru mahkemeleri[64] tarafından idama mahkûm edildi. Ancak cezaların hepsi uzun süreli hapis cezasına çevrildi.[65] Bu aşamada Vietnamlı komünistler, Kamboçya sınırı boyunca uzanan dağlık ormanlarda üsler kurmuşlardı ve takip yoğunlaştıkça, birçok Kamboçyalı komünist hayatlarının tehlikede olduğuna inanarak sessizce onlara katılmak üzere kaçtı. Khieu Samphan, Hu Nim ve Hou Yuon gibi Sangkum'a katılmış olan bazı solcuların makamları ve unvanları ellerinden alındı ama başkentte kalacak cesareti gösterdiler. 1966 seçimlerinde bu üç solcu, 'resmi' adaylara karşı büyük bir çoğunluk kazandı.[66]

Sihanuk ve Sol

Paradoksal bir şekilde Sihanuk, Khmer komünistlerine saldırırken, iç ve dış politikalarını keskin bir şekilde sola yönlendirmekteydi. Ocak 1963'te hükümet, Kamboçya'nın bankacılık ve dış ticaretini kamulaştırdı ve devlete ait sanayi tesisi programına başladı. Bu politikalar aslında Hou Yuon ve bir önceki yıl bakanlık görevlerinden alınan diğer solcular tarafından önerilmişti. Komünist takvime göre uğurlu bir tarih olan 1 Mayıs 1963'te Çin Devlet Başkanı Liu Shaoqi, Kamboçya'ya geldi ve kısa bir süre sonra iki ülke arasında bir dostluk anlaşması imzalandı.[67] Üç ay sonra Sihanuk, sınır ihlallerini ve aşağı Mekong deltasındaki Khmer Krom azınlığına kötü muameleyi protesto

64 Adil olmayan, önyargılı ve aceleye getirilmiş, ağır cezalarla sonuçlanan yargı sürecini ifade eder. Yargılama sürecinde usul, emsal ve kurallara uygun yargılamaya yönelik ihlallerin çok yoğun olduğu mahkemelere argoda verilen isimdir.

65 Burada ise Pol Pot rejiminin iktidarı ele geçirmesinden sonra neden bir intikam hareketine başladığının da ipuçları ortaya çıkmaya başlamaktadır.

66 R. M. Smith, "Prince Norodom Sihanouk of Cambodia", *Asian Survey* (1967) s. 361.

67 M. Leifer, "Cambodia looks to China", *The World Today*, 20/1 (1964) s. 26-31.

etmek için Saygon rejimiyle diplomatik ilişkilerini kesti[68] ve aynı yılın Kasım ayında aniden ABD, tüm askeri ve ekonomik yardımını kesti. Çin kısa bir süre sonra ekonomik yardım paketini arttırmış olsa da bu durum ABD yardımının kaybını telafi edemedi. Kamboçya'nın bağımsızlığından bu yana ABD, Kamboçya devletine neredeyse dört yüz milyon dolar katkıda bulunmuştu. Bu miktar, diğer tüm bağışçıların toplamının iki katından daha

68 Sihanuk döneminde (1953-1970), etnik olarak Khmer olan ve esas olarak Vietnam'ın Mekong Deltası bölgesinde yaşayan Khmer Krom azınlığı, Kamboçya'daki etnik Khmerlere kıyasla önemli zorluklarla ve toplumsal statülerinde farklılıklarla karşılaştı. "Aşağı Khmerler" anlamına gelen Khmer Krom, tarihsel olarak bir zamanlar Khmer İmparatorluğu'nun bir parçası olan bölgelerde yaşamaktaydı. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde bu bölgeler giderek Vietnamlı yerleşimcilerin hâkimiyetine girmiş, bu da Khmer Krom topraklarının ve kültürel kimliğinin kademeli olarak kaybedilmesine yol açmıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sömürge yönetimi altında resmi olarak Vietnam'ın bir parçası ve 1954'ten sonra Güney Vietnam'ın bir parçası olarak tanınan kendi ata topraklarında azınlık haline gelmişlerdir. Khmer Kromlar kendilerine özgü kültürel pratiklerini ve Khmer dilini korudular, ancak Vietnam toplumu içinde genellikle marjinalize edildiler. Buna karşılık Kamboçya'daki etnik Khmerler, Kamboçya milliyetçiliğini ve birliğini vurgulayan Sihanuk döneminde ulusal kimlikte daha merkezi bir role sahip oldular. Khmer Krom hem Vietnam hem de Kamboçya'daki siyasi güç yapılarından büyük ölçüde dışlanmıştı. Sihanuk, etnik Khmerleri de kapsayan bir Kamboçya milliyetçiliği anlayışını teşvik ederken, Khmer Kromlar kendilerini sık sık iki ulusal kimlik - Kamboçyalı ve Vietnamlı- arasında sıkışmış buldular ve bu da gerilimlere ve ayrımcılığa yol açtı. Sihanuk'un yönetimi sırasında etnik azınlıkların içinde bulunduğu kötü duruma dair bir farkındalık oluşmuş olsa da Khmer Krom, Vietnam hükümetinin asimilasyon baskılarıyla karşılaşmaya devam etmiştir. "Vietnamlaştırma" amaçlı politikalar, Khmer dilinin kullanımına ve kültürel uygulamalara getirilen kısıtlamaları içeriyordu ve bu da onları köklerinden daha da uzaklaştırdı. Khmer Krom, toprak reformları ve hükümet politikalarının yerel Khmer nüfusu yerine Vietnamlı yerleşimcileri kayırması nedeniyle ekonomik marjinalleşme yaşadı. Bu eğilim, Sihanuk döneminden sonra Vietnam'ın politikaları daha asimilatif hale geldikçe yoğunlaştı. Bu faktörler hem Kamboçya hem de Vietnam bağlamında Khmer Krom için karmaşık bir kimlik mücadelesine katkıda bulunmuştur. Ayrıntı için bkz. Karnow, S. *Vietnam: A History.* (New York: Viking Press, 1983).

fazlaydı ve Kamboçya hazinesine yıllık %15'lik bir sübvansiyon anlamına geliyordu. ABD desteğinden uzaklaşmak, Sihanuk'un duruşu için iyi olabilirdi, ancak fonların aniden kuruması Kamboçya ekonomisi için büyük bir travma oldu ve birçok ordu subayını yönetime karşı hale getirdi. Sihanuk'un ekonomik programlarının bazı yönlerini benimseyen solu baskı atında tutma taktikleri, komünist 'tehlikeyi' bir dereceye kadar etkisiz hale getirmiş olabilirdi. Ancak aynı zamanda destekçilerinin daha muhafazakâr olanlarını kendinden uzaklaştırmak gibi ters bir etki de meydana getirdi. Sangkum, oybirliğiyle ABD yardımının reddedilmesini onaylamıştı, ancak antikomünist bir teknokrat olan Son Sann, protesto amacıyla istifa etti ve daha sonraki olaylar pek çok muhafazakârın onun endişelerini paylaştığını gösterdi. Sihanuk'un saray mensuplarının birçoğu, Kamboçya'nın 'Komünistler lehine tarafsız bir ülke' olduğu yönündeki görüşe yarı yarıya katılmışlardı.[69]

Ekonomik Kriz

Hükümetin yarı-sosyalist deneyi de Sihanuk'un umduğu kadar başarılı olamadı. Çünkü yozlaşmış yönetim ve diğer kademelerdeki uzman eksikliği, kamulaştırılan sanayileri sekteye uğrattı. Dış ticaretteki devlet tekeli, gelişen bir karaborsaya dönüştü. Kâr güdüsü, özel firmaların yöneticilerini verimlilik için teşvik ederken, Sihanuk tarzı kamulaştırma, dürüst olmayan memurlara devlet gelirlerini kendi ceplerine aktarmak için yeni olanaklar sağladı. 1960'ların ortalarına gelindiğinde, ülke hızla artan enflasyon ve azalan devlet gelirlerinin etkilerinden musdaripti. Bunun bir nedeni de Kamboçya-Güney Vietnam sınırındaki üslerinde Vietnamlı komünistlerle yapılan pirinç ve diğer emtia ticaretiydi. 1967 yılına gelindiğinde, Kamboçya'nın

69 W. Bach, "A chance in Cambodia", *Foreign Policy* 62 (1986) s. 75-95.

toplam pirinç üretiminin dörtte birinin Vietnamlı komünistlere satıldığı ifade edilmekteydi.[70]

Bu durum bireysel Kamboçyalı girişimcileri zengin etmiş olsa da ihracat vergilerinden elde edilen devlet gelirlerinde büyük bir kayba yol açmıştı. 1960'ların ortalarına gelindiğinde, Sihanuk'un iktidarı elinden kaymaya başlamıştı. Ülke, ekonomik bir kriz yaşıyordu ve Sihanuk hem solu hem de sağı kendinden uzaklaştırmıştı. Muhafazakârlar ise onun 'kraliyet sosyalizminden' nefret ediyor ve dış politikasının komünist ülkelerle çok yakın olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca Sihanuk'un ülkenin doğusundaki Vietnamlı komünistlere ait askeri üslere müsamaha göstermesini, Kamboçya'nın egemenliğinin ihlali ve daha da kötüsü Kamboçya devletinin kendisine yönelik bir tehdit olarak görüyorlardı. Kuzeydoğudaki Mondulkiri ve Rattanakiri eyaletlerinde komünist gerillalar Phnom Penh hükümetine karşı dağlı halkların isyanını teşvik etmekteydi. Kamboçyalı sağcılar, Son Ngoc Thanh ve Khmer Serei'nin ABD ve Vietnam Cumhuriyeti ile anti-komünist ittifak çağrılarında haklı olup olmadıklarını giderek daha fazla sorgulamaya başladılar. ABD, 1965 yılında Vietnam'a büyük ölçekli askeri güç göndermeye karar verdikten sonra,[71] tarafsızlık daha da az cazip bir seçenek olarak ortaya çıktı. Zira Kamboçyalı sağcılar, Vietnamlı komünistlere karşı Başkan Johnson tarafından başlatılan vahşi saldırıya karşı koyamayacaklarını düşünmekteydiler.

Ancak Sihanuk'un dış politikası sola daha da fazla meyletti. ABD ve Güney Vietnam ile ilişkiler, 1964 yılı boyunca kötüleşti. Çeteler, Phnom Penh'deki ABD elçiliğini birkaç kez taşladı. Yanlış koordinat alan bir ABD uçağı Kamboçya sınırları içerisin-

70 D. Kirk, "Cambodia's Economic Crisis", *Asian Survey*, 11/3 (1971) s. 239.

71 FRUS, 1964–1968, Volume II, Vietnam, January–June 1965. 176. Draft Memorandum by the Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs (McNaughton).

deki bir köyü bombaladı.[72] Kamboçya sınır köyleri Güney Vietnam birlikleri tarafından saldırıya uğradı ve ABD'ye ait bir askeri uçak, Kamboçya uçaksavar ateşiyle düşürüldü. Yıl sonuna gelindiğinde Sihanuk, ABD'ye karşı daha da sert bir tutum takınmaya karar vermişti. Çin ve SSCB'den MIG savaş uçakları ve ağır toplar aldı ve Mart 1965'te, Vietnam'a ilk ABD deniz kuvvetlerinin gelişiyle[73] neredeyse eş zamanlı olarak, ABD'nin Güneydoğu Asya politikasını kınayan bir Hindiçin Halk Konferansı'na ev sahipliği yaptı.[74] Süreç, ABD uçaklarının doğu sınırındaki Papağan Gagası mevziisini bombalaması ve Sihanuk'un 3 Mayıs 1965'te Washington ile diplomatik ilişkilerini kesmek için bahane bulmasıyla doğal sonucuna ulaştı. ABD, Phnom Penh'deki Avustralya büyükelçiliği de dâhil olmak üzere üçüncü taraflar aracılığıyla bazı uzlaştırıcı girişimlerde bulunmuş olsa da Sihanuk, bunları görmezden geldi. ABD hükümetinin Başkan Johnson'a gönderdiği bir iç yazışmada belirtildiği gibi, 'Kamboçya uzun bir süre boyunca Vietkong'a çeşitli kolaylıklar sağlamaktaydı ve bu nedenle, bir hava harekâtı hatasını eleştirmek için zayıf bir konumdadır.'[75]

---

72 "Büyükelçiliğimizin camlarını kırdılar, ancak bu can kaybıyla aynı şey değil. ….Bu, sabit hedef kurallarının açık bir ihlalidir. Normalde izin verdiğimizden daha yakın bir sınıra hedef verdiler ve sonra adam yanlış köyü bombaladı ve yanlış ülkedeydi. Görünüşe göre Phnom Penh'deki Ordu Ataşemize göre hasar bir genç adamın ölümü ve dört sivilin yaralanması… bir pilot hatası var… Elbette bu olay hiç olmamış gibi davranabiliriz…." FRUS, 1964–1968, Volume XXVII, Mainland Southeast Asia; Regional Affairs Document 155, s. 348-9.

73 FRUS, 1964–1968, Volume II, Vietnam, January–June 1965 Document 241. Memorandum From the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Wheeler) to Secretary of Defense McNamara.

74 M. Gurtov, *Indochina in North Vietnamese Strategy*. (Santa Monica: Rand, 1971) s. 13.

75 FRUS, 1964–1968, Volume XXVII, Mainland Southeast Asia; Regional Affairs Document 152. Telegram From the Department of State to the Embassy in India. 27 January 1965.

Altı ay sonra Sihanuk, Çin ve Kuzey Kore'ye yaptığı ziyaretlerle komünist ülkelerle olan bağlarını daha da güçlendirdi. ABD, kendi ekiplerine Kamboçya'ya kaçan Vietnam komünist güçlerini 'sıcak takip' etme yetkisi verdi ve hem Vietnam'dan hem de Tayland'dan Khmer Serei gerillaları tarafından bir dizi saldırı düzenlendi. 1967'de ABD ordusu, gizli operasyon Daniel Boone arama ve yok etme misyonlarıyla Kamboçya'ya silahlı saldırılarını artırdı.[76] Ancak bir ABD istihbarat raporu, Sihanuk'un Güney Vietnam ile 965 kilometrelik sınır boyunca 'Vietkong' operasyonları üzerinde çok az kontrolü olduğunu ifade etti. Başka bir deyişle 1967'de Kamboçya, Sihanuk'un 1953-54'te kaçınmak için çok çabaladığı durumdaydı. Artık savaşan fillerin ayaklarının altındaki bir karınca haline dönüşmüştü. Sihanuk ayrıca, Kamboçya'nın içindeki siyasi sağdan giderek artan bir hoşnutsuzlukla karşı karşıyaydı. Solcular Khieu Samphan, Hu Nim ve Hou Yuon, 1966 ulusal meclis seçimlerinde artan çoğunluklarla koltuklarını korumuş olsalar da muhafazakârlar, meclisteki gücü ele geçirdi ve Ekim ayında, aşırı sağcı Lon Nol (Generalliğe terfi etti) Başbakan olarak atandı.[77]

Sihanuk, belki de sağcı milletvekillerinin artan gücüne ve bağımsızlığına karşı bir denge unsuru olacaklarını umarak Khieu Samphan, Hu Nim ve Hou Yuon'a kabine pozisyonları teklif etti. Ancak onlar, sola karşı beyaz terörün[78] aracı olan Lon Nol ile ilişkilendirilmek istemedikleri için bu teklifi reddettiler.

---

76 "…Kamboçya sınırında keşif faaliyetlerinin artırılması gerektiği konusunda hemfikir olmakla birlikte, ….teklifin kabul edilmesi halinde Kamboçya içindeki operasyonlarımızı açığa çıkaracağı ve Kamboçya kuvvetleri ile ABD öncülüğündeki Daniel Boone ekipleri arasında doğrudan çatışmaya yol açabileceği ……" FRUS, 1964–1968, Volume XXVII, Mainland Southeast Asia; Regional Affairs Document 210. Action Memorandum From the Deputy Assistant Secretary of State for East Asian Affairs (Habib) to the Under Secretary of State (Katzenbach). 14 Eylül 1967.

77 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 146.

78 Beyaz Terör, Rusya'da 1917-1922 yılları arasında gerçekleşen Rus İç Savaşı sırasında Çarlık yanlısı Beyaz Orduların Kızıllara ve kendilerine des-

Yeniden Köylü Ayaklanması

Genel itibariyle köylüler bağımsızlıktan bu yana geçen yıllar boyunca sakin kalmış ve birçoğu Sihanuk'a derin bir saygı duymaya devam etmişti. Sihanuk'un teşkil etmeye çalıştığı devlet sistemindeki rolleri, ülkenin pirinç kâselerini dolu tutmak ve hükümet broşürlerine ve kendi filmlerine yerel renk sağlamak için figüranlık yapmaktı. Hayatları zordu, ama dinleri onlara boyun eğme erdemini öğretmişti ve pasif ve uysal görünüyorlardı. Ancak Kral Norodom'un 19. yüzyılda uyardığı gibi, onlar bufalolar gibiydiler. Uzun süre acı çekerlerdi ama sabırları tükendiğinde öfkeleri korkunç ve yok edici olurdu.

Bu şekilde Nisan 1967'de öfkeli köylülerin polis ve askerleri öldürmesi ve kuzeybatıdaki Battambang eyaletinde bulunan Samlaut'taki devlet dairelerini yakmasıyla bir köylü isyanı alevlendi.[79] Askerler, hükümet tarafından belirlenen düşük fiyatlı pirince el koymak için gönderilmişti ve köylüleri, pirinci Vietnamlı komünistlere satan simsarlar tarafından kontrol edilen karaborsada ödenen daha yüksek fiyatlardan mahrum bırakmışlardı. Phnom Penh'deki merkezi hükümete karşı silahlı muhalefet geçmişi olan bir bölgede, eski tecrübelerin de bir başka etken olması muhtemeldi. Bu şekilde Sihanuk, Fransız sömürge döneminde yapılanları gölgede bırakan acımasız bir baskı emri verdi. General Lon Nol, isyancıları kanlı bir şekilde susturdu. Sihanuk, kısa süre önce Kamboçyalı komünistlerin kontrolden çıkmasına izin verdiği iddiasıyla aşağıladığı için Lon Nol, sadakatini kanıtlamaya son derece hevesliydi. Sihanuk'un kendi tahminine göre 10.000 kadar köylü öldürüldü ve Sihanuk, bu can kayıpları için

tek vermeyen sivil halka yönelik şiddet ve katliam hareketlerine verilen isimdir.

79 B. Kiernan, "The 1970 peasant uprising in Kampuchea", *Journal of Contemporary Asia*, 9/3 (1979) s. 310-324.

hiçbir zaman özür dilemedi. Hoşnutsuzluk, kırsal kesimin başka yerlerinde dağınık isyanlar ve öğrencilerin rejimin aleyhine gösteriler düzenlemesiyle daha da yayıldı. Samlaut ayaklanması, sıklıkla Kamboçya İç Savaşı'nın ve Kızıl Khmerler'in yükselişinin habercisi olarak kabul edilir.[80] Köylüler arasındaki fakirlikle hoşnutsuzluk ve hükümetin şiddetli baskısı, kırsal nüfusun radikalleşmesine katkıda bulunmuş ve en sonunda Kızıl Khmerler ve diğer sol gruplara desteğin artmasına yol açmıştı. 1968'e gelindiğinde ise ayaklanma, Sihanuk rejimine karşı daha organize bir silahlı mücadeleye dönüşmüş ve Kamboçya tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Hükümet, Samlaut olayı için günah keçisi aradı ve komünistlerin çoğunun yeraltına indiği ya da kuzeydoğudaki ormanlara kaçtığı düşünüldüğünde en belirgin hedefler Phnom Penh'de kalan ve Ulusal Meclis'teki koltuklarını koruyan üç solcu eski bakandı. İsyanın sona ermesinden kısa bir süre sonra, yeni bir anti-komünist pogromdan korkan Hou Yuon ve Khieu Samphan, Pol Pot'a katılmak üzere sessizce ormanlara kaçtı ve onları yıl içinde Hu Nim izledi. Sihanuk'un emriyle öldürüldükleri söylentisi yayıldı ve bu doğru olmasa da rejime olan desteği daha da zayıflattı. Dahası, üç hayalet olarak bilinen bu kişilerin ayrılmasıyla birlikte, solun bir bölümünün mevcut siyasi sisteme dâhil edilebileceğine dair tüm umutlar da bu kaçış sonrasında yok oldu. 1969 Ocak ayında, henüz küçük bir gerilla gücü olan Kızıl Khmerler, doğu ormanlarında yer alan sığınaklarından, hükümete karşı silahlı bir saldırı başlattı. 1970 yılına gelindiğinde ise kırsal kesimin %20'sini kontrol ediyor ya da güvensiz hale getiriyorlardı.[81] Artık Pol Pot'un ayak sesleri Phnom Penh'den

80 Tully, "Modern Cambodia Since 1863".
81 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 148.

duyuluyordu. Tüm bu gerginlikler neticesinde bir zamanlar kendine çok güvenen ve kendinden emin olan Sihanuk, iç politikadaki hâkimiyetini kaybetmeye başladı ve dış politikası giderek istikrarsızlaşıyordu. 1968'de hem UKC[82] hem de Kuzey Vietnam, Phnom Penh'de büyükelçilikler açtı, ancak yılın ilerleyen aylarında Sihanuk, Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla ABD'ye uzlaşma için samimi arzusunu iletti. Sık sık kötülediği ülkeye karşı iyi niyetli bir role büründü ve bunun bir kanıtı olarak, Kamboçya topraklarında yakalanan bir dizi ABD askeri personelini serbest bıraktı.[83] Sihanuk, dramatik siyasi rota değişiklikleri ve jestleriyle tanınıyordu, ancak bu geri dönüşler onun giderek artan güçsüzlüğüne de işaret ediyordu. Ayrıca ülkenin günlük idaresinde giderek artan bir payı Başbakan Lon Nol ve yardımcısı Prens Sisowath Sirik Matak'a bıraktı.[84] Sıkı bir anti-komünist olan Matak, kuzeninin sisteminin beceriksizliği ve amaçsızlığı karşısında giderek yabancılaşıyordu. Sihanuk, tüm iktidarı istiyordu ama şimdi bunun getirdiği sorumluluklardan kaçıyor ve zamanının çoğunu film çekerek geçiriyordu. Bu dönemde Sirik Matak, Sihanuk'u görevden almayı ciddi ciddi düşünmeye ve kamuoyu önünde ona karşı çıkmaya başladı. Matak, Ağustos 1969'da Lon Nol'u Sihanuk'a değil kendisine karşı sorumlu olacak kendi bakanlarını seçmediği sürece, yeni bir kabine kurmayı reddetmeye

82 Vietnam'daki Vietkong'un Ulusal Kurtuluş Cephesi.

83 J. H. Fried, "United States Military Intervention in Cambodia in the Light of International Law", *The Vietnam War and International Law*, 3 (1970) s. 110.

84 Sisowath Sirik Matak (1914-1975) Kamboçya siyasetinde önemli bir figürdü ve özellikle Prens Norodom Sihanuk'u deviren 1970 darbesindeki rolüyle tanınıyordu. Kraliyet ailesinin bir üyesi ve sağcı Khmer Renovation partisinin lideri olarak, Khmer Cumhuriyeti'ni kurmak için General Lon Nol ile iş birliği yaptı. Sirik Matak Savunma Bakanı ve daha sonra Başbakan vekili olarak görev yaptı ve Sihanuk'un popülizmine karşı kentli elitlerin çıkarlarını temsil etti. Siyasi kariyeri, 1975 yılında iktidarı ele geçirdikten sonra Kızıl Khmerler tarafından idam edilmesiyle sona erdi ve Kamboçya tarihinde karanlık bir sayfa açıldı.

ikna etti. Sihanuk, bir zamanlar düşünülemeyecek bir şeyi kabul etmek zorunda kaldı. Küçük isyan, büyük yankı uyandırmıştı. Kamboçya'nın önde gelen pek çok figürü Sihanuk'un 1969'da sahnelenen bir film festivalinde birincilik ödülü kazandığı için kendisine ülke hazinesinden alınan altın külçelerden dökülmüş bir heykelcik hediye edilmesiyle vurgulanan zevk düşkünlüğünden bahsediyor ve eleştiriyordu.[85] Sihanuk'un eşi Monique Izzi'ye yönelik yaygın hoşnutsuzluk da bir zamanlar her şeye gücü yeten prense yönelik hayal kırıklığının ve saygısızlığın artmasına katkıda bulundu. 1969 yılının sonlarında Matak ve Lon Nol, Sangkum'un bir konferansında Sihanuk'un isteklerine karşı gelerek devlet tarafından işletilen Phnom Penh kumarhanesini kapatmaya zorlayarak Sihanuk'a karşı açıktan cephe aldılar. Bu aşamada, uzlaşma olasılığı tamamen ortadan kalkmıştı.[86]

Bu dönemde ise savaş, doğu sınır bölgelerinde tırmanmıştı. Mart 1969'da ABD, Kamboçya'nın doğusundaki komünist mevzilere gizlice bombalama başlattı.[87] B-52'ler kırsalın geniş bölgelerini vurdu, sürekli bir bombalama kampanyasında siviller yaygın olarak can kaybı yaşadı ve mülkler, tarım arazileri ve ormanlar tahrip edildi. Kamboçya girdaba çekiliyordu ve Sihanuk bunu engellemek için artık güçsüzdü. Ocak 1970'te dinlenmek, gücünü yeniden kazanmak ve siyasi seçeneklerini tekrar gözden geçirmek için Fransız Rivierası'ndaki villasına gitti. Ülkenin seçkinleri, ülkesinin artan sorunlarını ele almak için görevinde kalması gerektiğine inanırken, bu süre zarfında Sihanuk'un Çin ve SSCB liderlerine, Vietnam müttefiklerinin

85 John A. Marston, *The Cult of Personality: Art, Politics, and Spectacle in Sihanouk's Cambodia*. (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2005), s. 89-92.

86 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 149-150.

87 FRUS, 1969–1976, Volume VI, Vietnam, January 1969–July 1970 Document 45. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon. 25 Mart 1969.

Kamboçya'daki üslerini kapatmaları veya en azından küçültmeleri için baskı yapmaları yönünde talepte bulunmak üzere denizaşırı ülkelere gitmiş olması da mümkündü. Daha sonra evine bir 'fatih' kahraman olarak dönebilir, hoşnutsuz saray mensuplarından inisiyatifi geri alabilir ve onları daha esnek adamlarla değiştirebilirdi. Bu esnada Matak, Phnom Penh'de dağılan sisteme bir nebze düzen getirmek için çabalamaktaydı. Kuzey Vietnam ve NLF[88] ile birliklerin çekilmesi için pazarlık yapmaya çalıştı, ancak Sihanuk'un aslında gizlice onların varlığını kabul ettiğini öğrendi.[89] Phnom Penh'de artık isyan geri dönülmez bir hal almaya başlamıştı ve kalabalıklar, Lon Nol'un gizli desteğiyle Kuzey Vietnam ve NLF elçiliklerini yağmaladı ve birliklerin Kamboçya topraklarından çekilmesini talep etti.[90] Sihanuk'un gösterileri onayladığı ve Rus ve Çin liderleriyle yapacağı görüşmelerde pazarlık kozu olarak kullanmayı planladığı, böylece Hanoi'ye üsleri kapatması yönünde baskı yapmayı düşündüğü de muhtemeldir.

Olaylar, Lon Nol tarafından Güney Vietnam'dan getirtilen kaba Khmer Krom askerlerinin de katılımıyla geniş çaplı ayaklanmalara dönüştü. Bu durum, Sihanuk'un tam olarak olmasını istediği şey değildi. Daha ılımlı bir şey istemişti ve isyancıları kınamak zorunda kaldı. Eğer Phnom Penh'e geri dönmeyi ve dünya komünist liderleriyle üsler konusunda imzalanmış bir anlaşmayla inisiyatifi yeniden ele almayı planladıysa, fena halde yanılmıştı. Zira Matak ve Lon Nol, senaryoyu yazmayı devralmışlardı ve ertesi gün Vietnam üslerinin boşaltılmasını emrettiler.

88 Güney Vietnam Kurtuluş Cephesi.

89 Ancak Sihanuk'un, ülkesinin değer verdiği tarafsızlığının sonu anlamına gelecek ve askeri başarıyı garanti etmeyecek olan ABD ve Güney Vietnam ile askeri bir ittifaka girmek dışında başka bir şey yapacak durumda olmadığı da belirtilmelidir.

90 P.A. Poole, "Cambodia: The Cost of Survival", *Asian Survey*, 12/2 (1972) s.148.

Ayrıca Kompong Som'dan Sihanuk Yolu olarak adlandırılan yol üzerinden malzeme akışını sağlayan anlaşmaları da iptal ettiler.[91] Kuzey Vietnam ve NLF geri çekilme talebini görmezden gelince, Lon Nol'un askerleri sınır ötesinden gelen Güney Vietnam topçu ateşinin de desteğiyle komünist mevzilere saldırdı. Kamboçya hükümetinin bu aşamadaki eylemlerinde aceleci, hatta histerik bir yön vardı. Çünkü Vietnamlı komünistlerin topyekûn bir savaşın ortasında aniden üslerini kapatıp askerlerini geri çekebileceklerini düşünmek pekte gerçekçi değildi. Hele de savaşın son derece çığırından çıktığı bir dönemde. Dahası üsler, Kamboçya'nın egemenliğini ihlal etse ve ABD'yi askeri saldırılara karşı kışkırtsa da Hanoi ve UKC meşrulaştırıcı bir faktör olarak Sihanuk ile yaptıkları anlaşmayı gerekçe gösterebilirlerdi. Mart 1970'te Vietnamlı komünistler ile Lon Nol hükümeti arasında yapılan son görüşmeler de sorunu çözemedi. Sihanuk'un tarafsızlığını korumak için yaptığı hassas denge oyunu sona ermişti ve bu noktadan sonra Kamboçya'ya geniş çaplı bir savaşın yayılması kaçınılmaz görünüyordu.

16 Mart 1970'e gelindiğinde mevcut siyasal durum, Matak'ın öfkesini daha da alevlendirdi. Zira ülke felakete doğru sürüklenirken, Sihanuk hâlâ yurtdışındaydı. Hani tek bir bireyin kararlılığının ya da adanmışlığının tarihin akışını belirlediği zamanlar vardır. O kişi ise Matak'tı. Sihanuk'a sadık olan Oum Mannorine, 16 Mart gecesi Lon Nol'u tutuklamak için başarısız bir girişimde bulundu.[92] İşte bu noktada Matak harekete geçti.

---

91 Kamboçya'daki önemli kara yollarından birisidir ve Kompong Som (şu anki Sihanoukville) ile Sihanuk'un Kamboçya'nın güney kıyısındaki liman şehri olan Kompong Som'u birbirine bağlayan bir kara yoludur. Bu yol, özellikle turizm ve ticaret açısından önemli bir bağlantı hattı olarak kabul edilmiştir. Poole, a.g.m., s. 146.

92 16 Mart 1970 gecesi, Prens Norodom Sihanuk ile ittifak kuran Albay Oum Mannorine, Kamboçya'daki artan gerginlikler sırasında Başbakan Lon Nol ve müttefiki Sirik Matak'ı tutuklamaya çalıştı. Zira Mannorine, Nol ve

Elli altı yaşında, temkinli ve muhafazakâr olan Matak, gençliğinden beri Sihanuk'a gönülden bağlıydı. Ancak Matak kararlıydı ve kafası karışık Başbakan'a, entelektüel ve ahlaki açıdan fazlasıyla denkti. Bir süre önce Sihanuk'a olan tüm saygısını yitirmişti ve Sihanuk'u iktidardan uzaklaştırma zamanının geldiğini düşünmekteydi.

Matak ve birkaç destekçisi, 17 Mart gecesi Lon Nol'un evine girerek onu yatağından kaldırdılar ve bazı haberlere göre silah zoruyla Sihanuk'a karşı bir parlamento darbesine destek vermesini istediler. Lon Nol isteksizce de olsa kabul etti ve Ulusal Meclis'i Sihanuk'u devlet başkanlığından indirmeye çağıran bir belgeyi imzaladı. Belgeyi imzalarken ağladığı ve daha sonra ülke kaosa sürüklendiğinde ise efendisine karşı geldiği için pişmanlık duyduğunu ifade ettiği söylenir.[93]

Bunu takip eden süreçte meclis oturumunda konuşmacılar, Sihanuk'u yolsuzluk ve yetkilerini kötüye kullanmakla suçlayarak, kendilerini sık sık aşağılayan bu adama karşı bastırılmış öfke çığlıkları attılar.

Bu durum, efendiye karşı sadakatlerini ve saygılarını kaybetmiş, öfkeli insanların isyanıydı. Meclis üyeleri inançları ya da doğaları gereği devrimci değillerdi. Genel olarak, 1951'de Huy Kanthoul hükümetini devirmesinden bu yana Sihanuk'u destekleyen muhafazakârlar ya da o minvalde insanlardı. Darbecilerle aynı fikirdeydiler ve 86'ya 3 oy farkla Sihanuk'un devlet başkan-

Matak tarafından düzenlenen bir darbenin yakın olduğuna dair istihbarat almıştı. Komploculları tutuklamak için bir grup sadık kişiyi harekete geçirdi; ancak bu çaba, Lon Nol'un güçlerinin bunun yerine Mannorine ve destekçilerini hızla tutuklamasıyla engellendi. Bu başarısız darbe girişimi, Sihanuk'un sadece iki gün sonra devrilmesine yol açan, Kamboçya'nın siyasi manzarasını kökten değiştiren ve Khmer Cumhuriyeti'ni başlatan önemli bir olayı fade eder. G. M. Kahin, "Coup against Sihanouk", *Southeast Asia* içinde. Ed. G. M. Kahin. (Routledge, 2003) s. 279-299.

93 Burada Budizmin tonları var.

lığından azledilmesi yönünde oy kullandılar.[94] Bu durum, ulusun babasının sembolik olarak katledilmesiydi. Sihanukizm ölmüştü ve birkaç ay sonra isyancılar Kamboçya'yı bir cumhuriyete dönüştürmek için girişimlere başladılar. Ancak Kamboçya felakete doğru hızla ilerliyordu.[95] Ne Sihanuk'un Budist sosyalizmi ve ne de Matak'ın cumhuriyeti bunu engelleyemedi.

94 Daha sonra oybirliği olarak değiştirildi.

95 Aralık 1969'a kadar, Kamboçya devlet başkanı bir tür rüya içinde yaşadı ve bu rüyadan ancak 26 Aralık'ta, artık neredeyse açıkça, düşmanca olan bir hükümetin devrilmesini beklediği Ulusal Kongre'ye başkanlık etmek için uyandı. Bazı aksiliklerden sonra, yalnızca acizliğini gösterebildi. Bir hafta sonra, Ulusal Meclis ile Hükümet arasında çıkacağından emin olduğu çatışmaya hakemlik etmesi isteneceği inancıyla Fransa'ya giden bir uçağa bindi. Mart ayında Sihanuk, Moskova ve Pekin üzerinden Kamboçya'ya dönmeye karar verdi ve burada Vietkong ve Kuzey Vietnam üslerinin tahliyesi için yardım talebinde bulunmayı planladı. 13 Mart'ta, Hükümet ve ordu tarafından düzenlenen bir gösteri (Prens Sihanuk'un isteği üzerine olduğu söylenir) Vietkong ve Kuzey Vietnam elçiliklerinin yağmalanmasıyla sonuçlandı. Bir klik, Sihanuk'un görevden alınmasını talep ederken, diğeri bir uzlaşmadan yanaydı. 16 Mart'ta, Sihanuk karşıtı grup, Devlet Başkanı'na güven meselesi hakkında Ulusal Meclis'te bir tartışma başlatmaya karar verdi. Planları başarısız oldu. 18 Mart'ta Sihanuk anayasal olarak görevden alındı. Phnom Penh halkı bu olayı kayıtsızlıkla karşıladı. CIA, Prens Sihanuk'a karşı darbeyi kışkırtmakla yaygın olarak suçlanıyordu. Aslında, müdahale olduysa bile bu durum, Amerikan desteğinin güvenceleri ve birkaç ay önce Tayland'ın "özgür Khmerleri" tarafından Sihanuk'a sözde destek verilmesiyle sınırlıydı. Yine de ABD ajanlarının yeni yetkililerle çok aktif hale geldiğini eklemek gerekir. Prens Sihanuk, iktidarını koruyabilir miydi? Muhtemelen 14 Mart'ta başkente dönmüş olsaydı destekçilerini toparlamayı ve darbeden kaçınmayı başarabilirdi. En büyük hatası karizmatik gücünü abartmasıydı: "Asla cesaret edemezler ve cesaret etselerdi tüm halk benim tarafımda olurdu." Şimdi "onlar" cesaret ediyordu ve onun düşüşünü izleyen iki veya üç hafta boyunca, Kamboçya halkı Sihanuk'a sırtını döndü. Katliamlar, yıkım, yağma ve Saygon rejimine bağlı birliklerin müdahalesi olmasaydı bile sonuç bu olurdu. C. Meyer, "Cambodia: One Inside Story", *The New York Times*, 20 November 1970, s. 41.

6. BÖLÜM
LON NOL

Deli, Kral ve General

Gece, başkentin üzerine ağır bir sessizlik çökmüştü. Saatler gece yarısını geçerken, General Lon Nol'un evinin kapısı, Sirik Matak'ın kararlı yumruğuyla gürültüyle sarsıldı. Uşak, kapıyı açtığında Matak'ın yüzündeki gerginliği hemen fark etti. Gözlerinde, Kamboçya'nın geleceğini değiştirecek bir ateş yanıyordu. "Generalle görüşmem lazım. Hemen." Lon Nol, yatak odasında derin bir uykudayken odanın kapısı hızla açıldı. Matak, perdeyi hışımla çekip ay ışığını içeri doldurdu. "Artık uyuma vakti değil, Lon Nol. Ülke batıyor, Sihanuk ise Pekin'de şarap içiyor!" General yatağında doğruldu, gözlerini ovuşturdu. Matak'ın sesindeki telaş, durumun aciliyetini belli ediyordu. "Ne yapmayı planlıyorsun, Matak?" diye sordu, boğuk bir sesle. Matak, pencerenin yanında bir hayalet gibi dikilmişti. "Artık onun dönemi bitti. Halk aç, Vietkong sınırlarımızda cirit atıyor, o ise kralcılık oynamakla meşgul. Meşruiyetini kaybetti. Onu resmen görevden almalıyız." Lon Nol'un yüzü gerildi. "Krallık, bu topraklarda yüzyıllardır var. Sihanuk'un adı halkın dilinde bir efsane. Onu devirmek... bu bir ihanet sayılır." "İhanet, halkını açlığa terk eden bir lideri savunmaktır!" diye karşılık verdi Matak, sesi keskinleşerek. Masanın üzerindeki haritayı işaret etti. "Güney Vietnam çöktü, komünistler her yerde. Eğer harekete geçmezsek, Kamboçya da alevler içinde kalacak. Sen mi lider olacaksın, yoksa tarih seni bir korkak olarak mı hatırlayacak?" Lon Nol, pencereden dışarı baktı. Şehir, karanlıkta sessizdi, ancak uzaklardan

gelen fırtına uğultusu, yaklaşan kaosun habercisi gibiydi. Matak'ın sözleri zihninde çakıllara çarpan bir nehir gibi akıyordu. Meşruiyet mi, yoksa hayatta kalma mı? "Belgeyi hazırla," diye fısıldadı sonunda, sesi titreyerek. "Ama bunun bedelini hepimiz ödeyeceğiz, Matak. Kanla." Matak, masaya bir kâğıt fırlattı. "Zaten kan içinde yüzüyoruz" dedi. General, mürekkep hokkasını açarken elleri titriyordu. Kalemi tuttuğu an, yüzyıllık monarşinin gölgesi odanın duvarlarında dans ediyor gibiydi. Sihanuk'un gülüşünü, halkın ona duyduğu sevgiyi düşündü. Sonra Khmer köylülerinin açlıktan kırıldığı suretler aklına geldi. Mürekkep, kâğıda dökülürken, yanaklarından süzülen bir damla yaş, belgenin köşesinde leke bıraktı. "Artık geri dönüş yok," dedi Matak, belgeyi Lon Nol'un elinden çekip aldı. "Tarih bizi ya kahraman ya da hain ilan edecek." Kapı çarpıldığında, Lon Nol hâlâ masada oturuyor, boşluğa bakıyordu. Fırtına nihayet patlamış, camları döven yağmur, geleceğin uğultusunu getirmişti. Ne haklı bir darbe ne de meşru bir yönetim... Sadece kaos.[1]

Lon Nol darbesini değerlendirmek, ironik bir durumu -hikâyede anlatıldığı gibi- gözler önüne serer. Siyasi aktörlerin coşkusuyla, onları bekleyen kaçınılmaz felaket arasındaki keskin tezat gerçekten de acı vericidir. Darbenin ardından Phnom Penh adeta bir festival havasına büründü. Prens Sihanuk'un yönetiminden kurtulan Meclis üyeleri, onun siyasi hayatının sona erdiğini ilan edip bunu kutladılar. Öğrenciler sokaklara dökülerek sevinç gösterileri yaptı, Budist Mohanikay tarikatının lideri de Meclis'in kararını destekledi. Hükümet, birkaç yüz siyasi mahkûmu affetti ve toplu taşıma hizmetlerini ücretsiz hale getirdi.

[1] Lon Nol, 1975'teki o Nisan gününde helikopterle kaçarken, başkentin üzerine çöken kızıl bulutları izledi. Kızıl Khmerlerin zafer çığlıkları, o gece imzaladığı belgenin yankısıydı. Sihanuk'un devrilmesi ülkeyi kurtarmak yerine, felakete giden yolu açmıştı. Matak ise, Kızıl Khmerler tarafından idam edilenler listesinde "hain" damgasıyla can verdi. O gece yarısı kararı, sadece bir lideri devirmemiş, bir ulusun geleceğini de karanlığa gömmüştü.

Bu süreçte hükümet, Sihanuk'u akıl sağlığı yerinde olmayan bir "deli" olarak ilan etti ve onun yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamalarıyla yargılayacağını duyurdu.[2] Oysa ülkenin karşı karşıya olduğu tehditler düşünüldüğünde, bu dönemin daha temkinli bir şekilde ele alınması gerekirdi. Ancak kalabalıkların mantıklı düşünme yetisi yoktur. Bu coşku içinde sağduyu tamamen kayboldu. Cumhuriyetçi hükümet, Saygon rejiminin boş vaatleri, ABD'nin desteğine duyulan güven ve Khmerlerin üstünlüğüne olan inançla kendini büyük bir savaşa hazırlıyordu.[3] Ancak Lon Nol ve bakanları bile 35.000 kişilik Kamboçya ordusunun, eski komutan Nhiek Tioulong'un deyimiyle 'Paris polisinden bile daha az etkili' olduğunu fark etti. Hükümet 3.600 yedek askeri göreve çağırdı ve derhal 10.000 kişiyi daha askere alacağını duyurdu. Binlerce genç, şehrin sokaklarında talim yaptı. Bu gençler, taleplerinde doymak bilmez bir hale gelecek olan askeri bir sistemin ilk tutuklularıydı. Bu gençler, sadece silahların korkunç öfkesini ve tekleyen tüfeklerin hızlı takırtısını bilecek olan, mahkûm bir genç nesil olarak ifade edilebilir. Sonunda, onların fedakârlıkları sadece daha da büyük bir trajedinin yolunu açacaktı ki o ise Pol Pot idi.

Yeni devlet başkanı Cheng Heng, ülkesinin tarafsız kalacağını açıklasa da yeni rejim ABD ve Güney Vietnam ile fiili bir ittifak geliştirdi ve beş yıl sonra Phnom Penh'in siyah elbiseli

---

2 Mart 1970'te Prens Norodom Sihanuk'u deviren darbenin ardından Lon Nol rejimi, onu meşruiyetsizleştirmek ve kendi eylemlerini haklı çıkarmak için daha geniş bir stratejinin parçası olarak Sihanuk'u 'deli' ilan etti. Bu açıklama, Sihanuk'un vatana ihanet ve yolsuzlukla suçlandığı Temmuz 1970'teki bir askeri duruşma sırasında yapıldı. Mahkeme onu suçlu buldu ve gıyaben ölüme mahkûm etti, bu da onu liderlik etmeye uygunsuz biri olarak da gösterdi. Bu taktik, onun etkisini zayıflatmayı ve Sihanuk'un sadık yandaşları ve ortaya çıkan Kızıl Khmer güçlerinden önemli bir muhalefetle karşı karşıya kalan Lon Nol hükümetine destek toplamayı amaçlıyordu.

3 Khmer Cumhuriyeti 9 Ekim 1970'e kadar ilan edilmedi, ancak kolaylık olması açısından bu terim burada Mart 1970'ten itibaren darbe sonrası rejim için kullanılmaktadır.

Kızıl Khmer gerillalarının eline geçmesiyle sona erecek olan kanlı bir anti-komünist savaşa girişti. Olağanüstü bir iyimserlikle dolu olan Cheng Heng, Vietnamlı komünistlerle müzakere edilmiş bir çözüm önerisini dahi reddetti ve onları ülkeden atma sözü verdi. Yetkililer 40.000 kadar savaş tecrübesi olan Vietnamlı komünist ve NLF gerillası ile onların 400 kişilik küçük Kızıl Khmer müttefiklerinin gücüyle ve tehditleriyle sık sık alay ettiler. Ancak gerçekle yüzleşme zamanı yakındı.[4]

Darbede ABD Eli

Sihanuk, Çin ve Kuzey Vietnam seyahatleri sırasında darbe için ABD'yi suçlamakta ve Lon Nol'u bir CIA kuklası olarak göstermekte hızlı davranmıştı. Ancak darbe esasen kendi ülkelerinde gerçekleşmişti. ABD, dünya çapında pek çok darbe ve karşı devrim tasarladı ve Kamboçya'nın tarafsızlığını baltalamak için uzun süredir zaten planlar yapıyordu, ancak müdahaleleri dolaylı gibi görünmekteydi. On yıl önceki Dap Chhuon ve Sam Sary olaylarında olduğu gibi ABD, asıl kirli işleri Saygon'daki vekiline bırakmaktaydı. Buna rağmen, CIA'in yaklaşmakta olan darbeyi önceden bildiğine ve İngiliz yazar William Shawcross'un ifade ettiği gibi, ABD hükümeti ne olacağını bilmiyorsa, kendi istihbarat raporlarını okumuyor demekti.[5] Justin Corfield, Güney Vietnam Başkan Yardımcısı Nguyen Cao Ky'nin darbeden önceki hafta boyunca 'Phnom Penh'e en az iki gizli ziyaret gerçekleştirdiğini' ve çok sayıda anti-komünist Khmer Krom Mike Force

4 Hun Sen, Pol Pot rejiminin ve sonraki tüm sıkıntıların müsebbibi olarak Lon Nol hükümetini görmektedir. Onların savruk politikaları, Pol Pot'un tutumunu şekillendirmiş ve onları vahşileştirmişti. Sok Khemara, "Hun Sen Blames Lon Nol Regime for Cambodia's Troubles", 22 Ekim 2015. https://www.voanews.com/a/hun-sen-blames-lon-nol-regime-cambodia-troubles/ 3019134.html Er. 26 Ekim 2024.

5 William Shawcross, *Sideshow: Kissinger, Nixon, and the Destruction of Cambodia*, (Simon & Schuster Pub., 1978), s. 116-22.

askerinin[6] Pochentong havaalanına uçtuğuna dair sürekli raporlar olduğunu ortaya çıkarmıştı.[7] Bu birlikler, ABD tarafından eğitilmişti ve Amerikalı komutanların bilgisi olmadan konuşlandırılmış olabileceklerini düşünmek mümkün değildir. Olasılıklar dengesi göz önüne alındığında, ABD'nin Sirik Matak ve diğer komplocuların Saygon rejiminin yardımıyla, ancak geniş çaplı bir Amerikan müdahalesi olmadan Sihanuk'u devirebileceklerine inanarak darbeye zımni destek verdiği anlaşılmaktadır. Nixon'ın ABD askerlerinin Vietnam'dan aşamalı olarak çekilmesine karar verdiği göz önüne alındığında[8] Kamboçya'da yeni bir kara savaşından kaçınmak istemesi, ancak arkasını kısmen güvence altına alabilecek anti-komünist bir Kamboçya rejimini memnuniyetle karşılaması ile olabilirdi. Lon Nol'un konumu, Nixon'ın Şubat 1972'de Pekin'e yaptığı ziyaret ve Mao'nun Çin'i ile yakınlaşmasıyla doruğa ulaşan Amerika'nın gizli diplomasisiyle daha da zayıfladı. Lon Nol'un düşmanları, Nixon'ın yeni dostları olacaktı. Kamboçya için trajedi ise, Lon Nol ve Khmer Cumhuriyeti'nin diğer pek çok destekçisi Nixon'ın onları asla terk etmeyeceğine inanmışken, aslında Kamboçya uluslararası

6 Mike Force, Vietnam Savaşı sırasında ABD Özel Kuvvetleri tarafından oluşturulan, Güney Vietnam'daki dağlık ve kırsal bölgelerde faaliyet gösteren yerel milis birliklerine verilen takma addı. ABD'li askerler onlara Mobile Strike Force (Hareketli Saldırı Gücü) anlamına gelen Mike Force adını takmıştı ve ABD tarafından anti-gerilla operasyonlarında kullanıldı. Özellikle Vietkong ve Kuzey Vietnam Ordusu'na karşı savaşan, gizli görevlerde ve özel harekâtlarda uzmanlaşmışlardı. Khmer Krom Mike Force askerleri, hem Khmer Krom etnik grubundan gelen gönüllülerden hem de ABD'nin desteklediği paralı askerlerden oluşuyordu. Mekong Deltası gibi bataklık ve ormanlık alanlarda, Vietkong'a karşı başarılı gerilla karşıtı operasyonlar yürüttüler.

7 Justin J. Corfield, "A History of the Cambodian Non-Communist Resistance, 1975-1983" (Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, 1991), s. 5-9.

8 R. J. McMahon, "The politics, and geopolitics, of American troop withdrawals from Vietnam, 1968–1972", *Diplomatic History*, 34/3 (2010) s. 471-483.

siyasi satranç tahtasında sadece bir piyona dönüşmüştü.[9] Bununla birlikte, darbenin Kamboçya içinde bir süredir oluşmakta olan baskılardan kaynaklandığını da vurgulamak gerekir. Sirik Matak, Saygon ve Washington'un görüşlerine bakmaksızın muhtemelen Sihanuk'a karşı zaten harekete geçecekti. Yani savaş kaçınılmazdı.

Burada 1970 darbesinde Sirik Matak'ın neden yönetimi ele almayıp, Lon Nol'u öne sürdüğüne dair bir soru akla gelebilir. Lon Nol yerine başbakan olmamasının arkasında karmaşık siyasi dengeler, askeri gerçekler ve kişisel stratejiler yatmaktadır. Çünkü Lon Nol, darbeden önce Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapıyordu ve Sihanuk rejiminin içinde zaten önemli bir figürdü. Buna ek olarak Lon Nol, ordunun desteğini de elinde tutuyordu. Askeri gücü kontrol etmesi, darbe sonrası istikrar için kritik görüldü. Ayrıca ABD, Lon Nol'u güvenilir bir müttefik olarak görüyordu. Vietnam Savaşı bağlamında, askeri deneyimi nedeniyle tercih edildi. Sirik Matak'ın ise siyasi riskleri vardı. Matak, Kamboçya kraliyet ailesinin bir üyesiydi. (Sisowath soyundan). Ancak 1970'te kurulan Khmer Cumhuriyeti, monarşiyi resmen lağvetmişti. Bir prensin başbakan olması, rejimin anti-monarşist söylemiyle çelişirdi. Bununla birlikte Matak, Lon Nol'u bir kukla lider olarak kullanıp perde arkasından yönetmeyi planlamaktaydı. Nitekim darbenin finansal ve siyasi organizasyonunda asıl beyin oydu. Lon Nol, halkçı bir asker imajı çizerken, Matak'ın kraliyet bağları, onu eski elitlerin temsilcisi gibi gösteriyordu. Zaten darbenin meşruiyeti, Sihanuk'u halk düşmanı ilan etmeye dayanıyordu. Sirik Matak'ın başbakan olması, Sihanuk yanlılarının tepkisini artırabilirdi. Darbe sonrası Lon Nol Başbakan ve Devlet Başkanı, Sirik Matak

[9] S. W. Simon, "Kampuchea: Pawn in a Political Chess Match", *Current History*, 79/461 (1980) s. 170-194.

ise Başbakan Yardımcısı oldu. Bu iki lider arasında örtülü bir güç paylaşımı anlaşması da vardı. Buna rağmen Lon Nol, zamanla Sirik Matak'ı kenara itti. 1971'de felç geçirmesine rağmen iktidarı bırakmayarak Sirik Matak'ın önünü kapattı. Chandler, Sirik Matak'ın siyasi bir kumar oynadığını ancak Lon Nol'un askeri gücü ele geçirmesiyle etkisiz kaldığını belirtir.[10] Kiernan ise darbenin ABD destekli bir proje olduğunu ve Lon Nol'un bu rol için daha uygun görüldüğünü vurgular.[11]

Sirik Matak, darbenin fikir babası olmasına rağmen, Lon Nol'un askeri gücü, meşruiyet arayışı ve kraliyet bağlarının riskleri nedeniyle ikinci planda kaldı. Bu durum, Kamboçya'nın iç çelişkilerinin ve dış müdahalelerin bir yansımasıydı. Nihayetinde, her iki lider de Kızıl Khmerlerin zaferiyle trajik bir sona uğramıştır.

Kamboçyalıların büyük çoğunluğu –ister sokaklarda kutlama yapan öğrenciler ister Budizmin öğretilerine bağlı köylüler, isterse heyecanlı hükümet yetkilileri olsun– darbeye giden süreçte dönen gizli entrikaların farkında değildi. Aynı şekilde, darbenin sonuçlarını da hemen kavrayamadılar. Hatta Lon Nol bile, Nixon'un kişisel dostu olduğuna ve onu asla yüzüstü bırakmayacağına inanıyordu.[12] Ancak, tüm Khmerler darbeyi destekleme-

10 David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945* (New Haven: Yale University Press, 1991), s. 45.

11 Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79* (New Haven: Yale University Press, 1996), s. 78.

12 Bu durum karşılıklı mektuplaşmalarda da görülmektedir. Zira Nixon, Lon Nol ve rejimine son derece yakın bir duruş sergilemiştir. "…ülkenizin maruz kaldığı komünist saldırganlığa karşı kullanabileceği dinamik güçlerin değerlendirmesiyle……. Kamboçya silahlı kuvvetlerinin bu saldırganlığa karşı ve Kamboçya'nın bağımsızlığını, tarafsızlığını ve toprak bütünlüğünü desteklemek için sunduğu güçlü ve etkili savunma, benim ve Amerikan halkının hayranlığını uyandırdı….Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkenize cesur ve kararlı mücadelesinde destek sağlamaya devam etme niyetinde olduğuna dair güvencelerim var. Askeri tarafta, hava müdahale faaliyetle-

miş ve kısa sürede vahşi bir iç savaş için keskin sınırlar çizilmişti. Darbe, şehirli Khmerler arasında popüler olsa da Henry Kamm, nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülerin diğer tarafı aynı kolaylıkla takip edebilecekleri ve Sihanuk'un isminin köylüler üzerinde büyük etkiye sahip olduğu konusunda uyarmaktaydı.[13] Darbeden on gün sonra, Kompong Çam'da büyük çaplı bir Sihanuk yanlısı isyan çıktı ve bu sırada bir kalabalık Başbakan'ın kardeşi Lon Nil'i ve başka bir parlamento milletvekilini katletti ve ciğerlerini yedi.[14] Çatışmayı bir şehir-köy ayrı-

rimizi sürdüreceğiz. Bunlar eminim ki, kendi silahlı kuvvetleriniz için de değerli olmaya devam edecektir. Şu anda, helikopter talebiniz de dâhil olmak üzere, belirttiğiniz diğer ihtiyaçları karşılamaya yardımcı olabileceğimiz yolları araştırıyoruz…. bu tür bir yardım için 40 milyon dolarlık bir başlangıç seviyesi yetkilendirdim. Phnom Penh'deki temsilcilerimiz, karşılanması gereken öncelikli ihtiyaçları belirlemede sizinle yakın bir şekilde çalışacaktır…. Kamboçya'nın endişelerine olan derin ilgimin bir göstergesi olarak, Başkan Yardımcısı Agnew'den 28 Ağustos'ta Phnom Penh'i ziyaret ederek sizinle ve ortaklarınızla görüşmesini istedim. Başkan Yardımcısının ziyaretinin sunduğu fırsatı değerlendirerek, karşılaştığınız sorunlar ve Amerika Birleşik Devletleri'nin sağlayabileceğine inandığınız yardımlar hakkında onunla tam ve açık bir şekilde konuşmanızı umuyorum. Ülkemin dostluğunu ve mücadelelerinde Kamboçya halkına olan sempatisini, Ekselanslarınıza bir kez daha iletmeme izin verin. Çok güzel bir şekilde tanımladığınız Kamboçyalı milliyetçilik ve özgürlük duygusunun galip geleceğinden eminim…." FRUS, 1969–1976, Volume VII, Vietnam, July 1970–January 1972, 26. Letter from President Nixon to Cambodian Prime Minister Lon Nol.

13 Henry Kamm, "Fate of Cambodia Now in Hands of Others", *The New York Times*, 10 Mayıs 1970, s. 159.

14 Sihnouk'a göre o bir Khmer Krom'du. "Khmer Kromların başkanı ve esas askeri komutanı, ABD elçiliğinde şoförlük yapmış insan eti yiyen bir hayduttu. Bu kişi ve diğer haydut arkadaşları bazı batılı gazetecilere, -örneğin Le Monde'den Jean Claude Pominte'ye- Vietnamlı eti, özellikle karaciğeri yemekten zevk duyduklarını anlatmışlardı." *CIA ile Savaşım*, s. 115. 1970'lerde, özellikle de Kamboçya'daki Kızıl Khmer rejimi döneminde, bu soykırım döneminin acımasızlıklarıyla ilişkili yamyamlık raporları gerçekten de vardı. Tanıklar, Kızıl Khmer askerlerinin sadece mahkûmları infaz etmekle kalmayıp aynı zamanda kurbanların organlarını tüketmek de dâhil olmak üzere yamyamlık uygulamalarına giriştikleri korkunç eylemleri anlatmışlardır. Mesas Sokha gibi hayatta kalanlar, mahkemede Kızıl

mına indirgemek yanlış olur.[15] Ancak Sihanuk ve yeni bulduğu Kızıl Khmer müttefikleri en büyük desteği köylülerde buldu. Sonunda, şehirli cumhuriyetçi orduları yeneceklerdi. Sihanuk, darbeyi ilk olarak Paris'ten dönerken Moskova havaalanından Kremlin'e giderken Sovyet Başbakanı Aleksey Kosygin'den duydu.[16] Prens başlangıçta Fransa'nın güneyindeki villasına çekilmeyi düşündü. Ancak Avrupa'da sürgün düşüncesi, tutkusu ve enerjisi olan bir adama pek cazip gelmedi. Öfke ve intikam arzusu kısa sürede umutsuzluğun yerini aldı ve mücadele ruhunu yeniden canlandırdı. Darbeden birkaç gün sonra, Kamboçya halkına Lon Nol'u iktidardan uzaklaştırmak için birleşik bir siyasi ve askeri mücadele çağrısında bulunan bir çağrı yaptı. Eski dostu Zhou Enlai ile Pekin'de bir araya geldi ve Başbakan, "Çin, Majesteleri zaferle ülkesine dönene kadar Majestelerini desteklemeye kararlıdır" sözünü verdi.[17] Sovyetler Birliği de Sihanuk'u destekledi ve Kuzey Vietnam liderleri onun "haklı mücadelesine" desteklerini açıkladılar. Sihanuk, 23 Mart 1970'te kraliyet yanlısı destekçilerinin Phnom Penh'deki "gaspçıları" devirmek için eski düşmanları Kızıl Khmer ile birleşeceğini duyurdu. Bu amaçla, Kamboçya Ulusal Birleşik Cephesi'ni (KUBC) kurdu. Bu adım, hayatını savaştan kaçınmaya adamış bir liderin fiilen savaş ilan etmesi anlamına geliyordu.[18] Daha sonra ise Sihanuk, Çin lider-

Khmer muhafızlarının mahkûmların boğazlarını kestiklerine ve safra keselerini yediklerine tanıklık ettiklerine dair ifade vermişlerdir. Sokha, safra keselerinin güneşte kurutulduğunu ve daha sonra infazlardan önce gardiyanların cesaret kazanmak için içtikleri şarabı demlemek için kullanıldığını anlatmıştı. ABC News, "Court hears Khmer Rouge soldiers slit prisoner throats and ate organs as Nuon Chea and Khieu Samphan genocide trial resumes", 21 Ocak 2015.

15 Zira birçok insan şehirlerin göreceli güvenliği için kırsaldaki savaştan kaçtı.

16 Sihnouk, *CIA ile Savaşım*, s. 88-91.

17 Julio A. Jeldres, "A Personal Reflection on Norodom Sihanouk and Zhou Enlai: An Extraordinary Friendship on the Fringes of the Cold War", *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review* 1/2 (2012) s. 323-337.

18 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 156.

lerinin gerçek niyetlerinden şüphe ettiğini iddia etti. Ayrıca, Kızıl Khmerlerin onu sadece iktidara gelmek için bir araç olarak kullandığından da şüphelendiğini dile getirdi. O dönemde aklına böyle bir ihtimal gelmiş olsa bile, öfkesi ve intikam arzusu tüm şüphelerini bastırdı. Daha sonra Pol Pot, bu ittifakın kendi fikri olduğunu öne sürdü. Ancak, eski düşmanı Sihanuk ile iş birliği yapması için Çinliler tarafından teşvik edilmiş olması muhtemeldir. Anlaşıldığı üzere Sihanuk, şeytanla çok kısa bir süreliğine masaya oturmuş karşılıklı yemek yiyordu. Ancak o sırada ittifakın trajik sonuçlarını öngöremiyordu. Sihanuk'un açıklamasından sonra olaylar hızla ilerledi.

Mart ayının sonuna doğru Hanoi ve NLF, Phnom Penh ile diplomatik bağlarını kopardı ve Lon Nol'un birliklerinin ARVN (Vietnam Cumhuriyeti Ordusu) askerleriyle komünistlere karşı ortak operasyonlar yürütmesiyle doğu sınırlarında çatışmalar yaşandı. CIA, o sırada Prens ile eski saray mensupları arasındaki ilişkilerin düzeltilebileceği konusunda spekülasyon yapsa da artık geri dönüş olmayacaktı.[19]

Pogrom

Phnom Penh'deki darbeye ilk tepkiler, şenliklerle dolu, saf ve neredeyse masumdu. Ancak Lon Nol'un Vietkong'un ve Vietnam plantasyon işçilerinin Kompong Çam ve diğer yerlerdeki Sihanuk yanlısı isyanlardan sorumlu olduğunu iddia etmesinin ardından siyasi ortam tekrar gerildi. 400.000 kişilik Vietnam azınlığının bazı üyeleri kargaşalara karışmış olabilirken, sonrasında patlak veren ve resmi olarak desteklenen pogromlar[20] için

19 N. V. Long, "Vietnam: the real enemy", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 21/2-4 (1989) s. 6-34.

20 Pogrom veyahut kıyın; dinsel, etnik veya siyasi nedenlerle bir gruba karşı yapılan şiddet hareketleridir. Bu şiddet hareketleri genellikle evleri, iş yerlerini veya ibadet yerlerini tahrip etmek, insanlara şiddet uygulamak, yaralamak vd. veya öldürmekten oluşur.

hiçbir mazeret yoktu. Darbeden iki hafta sonra New York Times, binlerce Vietnamlı mültecinin sınırı geçerek Aşağı Mekong deltasına akın ettiğini bildirdi.[21] Kamboçya hükümetinin bildirileri, ırk nefretini körükledi ve polis on binlerce Vietnamlı sivili komünist olduklarından şüphelenerek topladı. Lon Nol, toplu tutuklama, etnik temizlik ve sivillerin katledilmesi için bir bahane olarak tüm Vietnamlı topluluğunu komünist olarak etiketledi.[22] Bundan sonra kaçış ise başladı. Vietnamlılar her yolu denemekteydi. Ayrıca nehir yatakları da bu amaç için kullanıldı.

"…Görebildiğimiz kadarıyla, garip şekilli paketler yavaşça bize doğru sürükleniyordu. İlk başta bunların nilüfer kümeleri olduğunu düşündüm. Ancak bunlar Kamboçyalı insanlardı... sanki paket şekline dönüşmüşlerdi. Bunlar Vietnamlı erkek ve kadınların suda şişmiş bedenleri idi..."[23]

Ölü sayısı muhtemelen binlerceydi ve hükümet bu katliamları öfkeli sivillerin üzerine atsa da bu durum Kamboçyalı asker ve polisin eseriydi. Lon Nol, katliam için asla özür dilemedi ve mistik ırkçılığı göz önüne alındığında, muhtemelen bunu kadim düşmana karşı bir intikam olarak haklı görmekteydi. Bu-

21 Henry Kamm, "Vietnamese Wait to Leave Cambodia", *The New York Times*, 14 Mayıs 1970, s. 19.

22 Chou Meng Tarr, "The Vietnamese minority in Cambodia", *Race & Class* 34 (1992) s. 33-47.

23 Esasında bu Vietnam karşıtı durum Sihanuk döneminde başlamıştı. "…Bu önemli konjonktürde Sihanuk'un iç politikaları artık Kamboçya'da özgürce yaşamayı göze alamayan birçok Vietnamlı arasında doğrudan muhalefet tohumları ekti ve ayrıca Sangkum döneminden itibaren Vietnamlıları rahatsız eden bir borçlanma ve yasadışı uygulama döngüsünü harekete geçirdi. Farklı siyasi konumlarına rağmen Sihanuk, 1970'lerde destekçileriyle Vietnam'a ve Vietnam halkına karşı ortak bir endişeyi paylaşmaktaydı….." "...Lon Nol, Kamboçya'daki Vietnamlılara karşı halk arasında 'Cap Yuon' (Vietnamlıları yok et anlamına gelen bir Khmer terimi) olarak bilinen, ülke çapında şiddetli bir Vietnam karşıtı kampanya başlattı…." N. T. Luong, *The Optics of Hatred: Visualizing the Vietnamese Other in Cambodia*. Yayınlanmamış doktora tezi. (Yale University, 2022) s. 56.

nunla birlikte Lon Nol, ülkeyi inanmayanlardan kurtarmaya yükümlü ilahi bir misyona sahip olduğunu da iddia etti. Ayrıca, katliamların dünya kamuoyunu kızdırdığını ve denizaşırı askeri yardımların kaybına yol açabileceğini de fark etti. Cinayetler, Saygon rejimiyle yeni kurduğu ittifakı baltalamakla da tehdit ediyordu ve Washington'un Lon Nol rejiminin istikrarı ve ahlakı hakkında ikinci kez düşünmeleri gerektiği ifade edilmeye başlandı. Zira ABD, tekrar Lon Nol ve rejimini kurtarmıştı.[24] Pogromlar durduruldu ve ABD ile Endonezya'dan silah ve mühimmat akışı başladı. Sonunda Cumhuriyet, yalnızca ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarıyla ayakta durabilen bir hal aldı.[25]

Ancak, bu askeri ve ekonomik yardımın sağladığı tek şey rejimin kaçınılmaz çöküşünü geciktirmek oldu. Kamboçya, ABD'nin çekilmeye başladığı ve Şubat 1973'te imzalanan Paris Barış Anlaşması'nın bile Khmer Cumhuriyeti'ni kurtaramadığı bir dönemde Hindiçin Savaşı'nın içine çekildi. Anlaşmalar, Vietnamlı komünist güçlerin Kamboçya'dan çekilmesiyle sonuçlandı.[26] Sihanuk ile Pol Pot artık aynı saftaydı. Ancak, savaşın dehşe-

24 The New York Times, "US Again Bars Troops To Save Lon Nol Regime", 6 Ağustos 1970, s. 3.

25 Bu yardımların büyük bir kısmı askeri yardımlardı ve yıllık yarım milyar dolardan fazla bir yekün idi. D. Kirk, "Cambodia 1974: Governments on Trial", *Asian Survey*, 15/1 (1975) s. 55.

26 Yaklaşık yirmi yıllık askeri müdahaleden sonra, ABD 1973'te birkaç temel nedenden ötürü Vietnam Savaşı'ndan çekilmeye karar verdi. Savaş, artan muhalefet ve savaş karşıtı duygularla birlikte Amerikan halkı arasında giderek daha az popüler hale gelmişti. ABD, 1969'dan beri 'Vietnamlaştırma' politikasıyla muharebe sorumluluklarını kademeli olarak Güney Vietnam kuvvetlerine devrediyordu. 1973'e gelindiğinde Vietnam Cumhuriyeti Ordusu, Güney Vietnam'ı savunabilecek kapasitedeydi. Ocak 1973'te Paris Barış Anlaşmaları'nın imzalanması, ABD'nin kalan birliklerini 60 gün içinde geri çekmesi ve Amerikan savaş esirlerinin serbest bırakılmasını güvence altına alması için bir çerçeve sağladı. ABD Kongresi'nin savaşa muhalefeti, Kasım 1973'te Başkan'ın savaş açma yetkisini sınırlayan Savaş Yetkileri Kararı'nın kabul edilmesiyle yoğunlaştı. Ateşkese rağmen, Kuzey ve Güney Vietnam arasında çatışmalar devam etti ve en sonunda 1975'te

tiyle birleşen bu ittifak, Kızıl Khmerlere 1970 darbesinden önce sahip olmadıkları bir güç ve meşruiyet kazandıracaktı. Bunun yanı sıra Khmer Cumhuriyeti'nin en büyük sorunlarından biri ise siyasi elitlerinin çoğunun, entrikaları ve mali sahtekârlıkları devletin çıkarlarının önüne geçen, düşük nitelikte kişilerden oluşmasıydı. Kamboçya bir nevi kronikleşmiş *kaht-ı rical* döngüsü yaşamaktaydı.

Öte yandan, 1966'da seçilen parlamento, önceki dönemlere kıyasla daha bağımsız bir tutum sergilemiş ve Sihanuk'u görevden almıştı. Ancak mevcut kültür, oyalama, yolsuzluk ve otoriteye boyun eğme kültürüydü. Cumhurbaşkanı Cheng Heng renksiz bir kişilikti, Başbakan Lon Nol ise vasat bir zekâya, acımasız bir kişiliğe ve askeri operasyonları etkileyen batıl inançlara sahip, menfaatçi ve ikinci sınıf biriydi. Askeri operasyonlara başlamadan önce kâhinlere danışır ve bir tür Kamboçya'nın Rasputin'i[27] olarak tanımlanan Mam Pram adlı bir keşişin etkisi altına girerdi.[28] ABD elçilik yetkilisi William Harben, keşişin Lon

Saygon'un düşmesine ve Vietnam'ın komünist yönetim altında birleşmesine yol açtı.

27 Grigori Rasputin, son Rus İmparatoru II. Nikolay'ın ailesiyle samimiyet kurarak geç dönem Rus İmparatorluğu'nda hatırı sayılır nüfuz kazanan ve kendini kutsal bir adam olarak gören bir Rus mistikti.

28 "Lon Nol'un sık sık birtakım Budist rahiplerle buluştuğu, onlara danışıp akıl aldığı… Başbakanın danışmanlığını yapan bu rahipler kliğinin başında, bir bilgin görünüşü takınan ve herkese yukarıdan bakan Mohinikay tarikatından genç bir rahip, Mam Prom Moni, kendisini hem astrolog, hem madencilik uzmanı, hem de tarihçi olarak tanımlıyor ve havasına uygun bir unvan kullanıyordu; 'Şanlı ve yüksek bir iffetin ulu aydını'. Lon Nol ile her hafta buluşup saatlerce görüşüyor. Bu görüşmelerde başbakanın özel işlerinden en önemli devlet işlerine kadar çeşitli konuları gözden geçirdikleri açıklanıyor… Mam Prom Moni'nin bir din adamı sıfatıyla söylediği şeylerden biri ise 'Barış, Kamboçya'ya ilkbaharda gelecek, ama birtakım şartlar yerine getirilmemişse, bu barış sürekli olmayacak. Bu şartların başlıcaları, kuzey ve güneyden gelmiş olan Vietnamlıların ülkeden ayrılıp gitmeleri, Amerikan iş adamalarının büyük yatırımlar yaparak Kamboçya ekonomisinin gelişimine yardım etmeleridir. Hem de bunu Japon rakiplerinden da-

Nol'u askerlerine düşmandan korunmaları için büyülü eşarplar takmalarını emrettiğini ve komünistlere büyü yapmaları için büyücüleri görevlendirdiğini ve böylece onları 'büyük hükümet ordularıyla karşı karşıya olduklarına inandırdığını' bildirmiştir. Daha da kötüsü Lon Nol, büyü sayesinde tarlada yetişen sıradan otları askerlere dönüştürmenin mümkün olduğuna da inanıyordu. Harben'in raporları Nixon yönetiminden azar işitmesine neden oldu ve yönetim 'artık bu tür olumsuz raporlar istemediğinden' şikâyet etmeye başladı. Lon Nol ayrıca Khmerleri bir tür Asyalı üstün ırk olarak yücelten[29] mistik bir ırkçılığı popüler hale getiren Khmer Mon Enstitüsü adında bir kurum tesis etti.

ha önce davranarak gerçekleştirmelidirler". Sihanouk, *CIA ile Savaşım*, s. 139-140.

29 Lon Nol'un bu açıklamaları, 'Yeni Khmer Yolu' başlıklı, 28 sayfadan oluşan mavi kapaklı kitapçıkta yer almıştır. 'Üst düzey yetkililer, siyasi olgunluk eksikliği olarak gördükleri şey yüzünden özel olarak utançlarını dile getirdiler. Kamboçya gazeteleri kitapçığı alaya aldı. Örneğin bir gazete, Mareşal Lon Nol'un yönetmesi gereken ülke bu kadar zorluk çekerken hayaller ve hülyalar yazmak için zaman ve enerjiyi nereden bulduğunu sordu…. Başkan Lon Nol'un kitapçık üzerindeki neredeyse tüm çalışmaları kendisi yaptığına şüphe yoktu. Başkanlık sarayındaki kaynaklar, her iki metnin de tam olarak onun eseri olması nedeniyle, birçok garip pasaj olmasına rağmen kimsenin bunları düzeltmeye cesaret edemediğini de bildirdi…. Kitapçık, Mareşal Lon Nol'un söylediğine göre, Kamboçya'yı barışa, refaha ve modern gelişime taşıyacak olan, aynı zamanda kadim kültürünün ve yedi milyonluk nüfusun neredeyse tamamının dini olan Budizm'in en iyi yanlarını koruyacak olan yüce ilkeler ve hedeflerden oluşan kopuk bir koleksiyondu. Güncel sorunları görmezden gelmekteydi…. Elli dokuz yaşındaki Kamboçya Devlet Başkanı Lon Nol, Şubat 1971'de geçirdiği felç sonucu kısmen sakat kaldı. Sol kolu ve bacağı neredeyse felçli olduğu için sol tarafında çelik bir destek takıyor…. Budizm uygulamasını çevreleyen büyüye, büyülere ve alametlere bağlı olduğu ve karar vermeden önce rahiplere ve kâhinlere danıştığı da söyleniyor.' Lon Nol'un Mon-Khmer uygarlığı ve saf bir Khmer ırkı hayali hakkındaki teorileri çoğunlukla sadece fantezi olarak kabul edildi ve Phnom Penh çevrelerinde alay konusu olduğu bildirildi. Çok az gözlemci Mareşal'in fikirlerini ciddiye aldı. Sydney H. Schanberg, "Cambodia Prints Lon Nol Thought", *The New York Times*, 7 Ocak 1973, s. 6.

İronik bir şekilde Kızıl Khmer lideri Pol Pot da bu inançların çoğunu paylaşmaktaydı.[30]

Lon Nol'un yönetmeye ya da ordulara komuta etmeye hem psikolojik hem de fiziksel olarak uygun olmadığı açıktı. Ancak yine de Cumhuriyet'in önde gelen siyasi figürü ve devlet başkanı olarak hizmet ederek, Cumhuriyet'in son günlerine kadar görevde kalacaktı.

Şubat 1971'de bir gün duştan çıkarken ciddi bir felç geçirdi, ancak hasta adamın yerine geçecek kimse yoktu. Prens Sirik Matak, Lon Nol'a kıyasla daha yetenekli bir liderdi ve hatta Mareşal'i, Sihanuk'u görevden almaya ikna eden asıl kişiydi. Ancak iktidar çevrelerinde pek sevilmiyordu, bu yüzden onun liderliği kabul edilemez görülüyordu. Kamboçya'da güç dengeleri entrikalarla doluydu. Chandler'in belirttiği gibi, bu entrikaların başını ise Lon Nol'un kardeşi Lon Non çekiyordu. Onun temel amacı, Sirik Matak'ın ya da başka herhangi birinin Lon Nol'un yerini almasını engellemekti.[31] İster açgözlülük ve güç arzusuyla istese hasta kardeşine sadakatle motive olsun, Lon Non'un entrikalarının sonucu, vasatlık ve yolsuzluğun hüküm sürmesi oldu. Ancak Lon Nol iyileştiğinde, bariz fiziksel eksikliğine rağmen tekrar göreve getirildi. ABD'li doktorlar felç nedeniyle entelektüel kapasitesinde %20'lik bir azalma olduğunu tahmin ediyorlardı. William Harben bu teşhisi günlüğüne yazmıştır: 'Hafif şizofreni, paranoid tip; semptomlar-neolojizm,[32] kelime salatası,[33]

30 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 158-9.

31 B. Kiernan, "The impact on Cambodia of the US intervention in Vietnam", *The Vietnam War: Vietnamese and American Perspectives* içinde. Ed. Jayne Werner & Luu Doan Huynh (New York: Routledge, 2015) s. 221.

32 Şizofreni hastası olan bir kişi tarafından ortaya atılan ve sadece söyleyen kişi için bir anlam ifade eden yeni sözcükler.

33 Kelime salatası, bazen şizofrenide gözlemlenen son derece tutarsız konuşmaların bir karışımı olarak tanımlanır ve Alzheimer gibi diğer demans türlerinden muzdarip hastalar için kullanılmıştır.

büyüklük takıntısı, megalomanlık[34] ve zulüm sanrıları,[35] IQ yaklaşık 105.' Ne olursa olsun Lon Nol, Nisan 1975'te ilerleyen komünist gerillaların önünden kaçana kadar Cumhuriyet'in etkisiz ve tek lideri olarak kalacaktı.

Rejimin siyasi beceriksizliği, askeri alandaki zayıflıklarıyla da örtüşüyordu. Lon Nol, Nisan 1971'de Hawai'deki hastane tedavisinden döndükten sonra Mareşal rütbesine yükseltildi. Ancak askeri bir lider olmaktan çok, polis zihniyetine sahip bir figür haline dönüşmüştü. Kamboçya hükümet güçleri (KUSK) savaşın başından itibaren yetersiz kalmıştı.[36] Askerler bireysel olarak cesurca mücadele etseler de yozlaşmış ve kayıtsız komutanlar yüzünden büyük zorluklar yaşadılar. Cumhuriyet, kırsal bölgelerdeki kontrolünü hızla kaybediyordu. Durumu daha da

34 Kişinin bir tanrı veya ünlü olduğuna dair olağanüstü inanç veya kişinin olağanüstü yeteneklere, başarılara veya süper güçlere sahip olduğuna dair düşünce yer alır.

35 Bu tür sanrısal bozukluğa sahip kişiler, birisinin veya bir şeyin kendilerine (veya kendilerine yakın birine) kötü davrandığına, zulmettiğine, casusluk yaptığına veya zarar vermeye çalıştığına inanırlar. Bu tür sanrısal bozukluğa sahip kişiler, yasal makamlara tekrar tekrar şikâyette bulunabilirler.

36 Khmer Ulusal Silahlı Kuvvetleri (KUSK) 1970'ten 1975'e kadar Kamboçya'daki Khmer Cumhuriyeti'nin resmi silahlı kuvvetleriydi. KUSK, 1953'teki bağımsızlığından bu yana Kamboçya Krallığı'nı savunan Kraliyet Khmer Silahlı Kuvvetleri'nin (KKSK) halefiydi. KUSK, General Lon Nol'un 1970 darbesiyle Sihanuk'u devirmesinin ardından tırmanan Kamboçya İç Savaşı'nda kilit bir rol oynadı. KUSK 1967'den beri Kızıl Khmer isyanının bastırılmasında yer alırken, darbe KUSK'un mücadelesini partizan hale getirdi. Başlangıçta KUSK, Chenla I Operasyonu gibi elit birlikleri yok eden Kuzey Vietnam Ordusu saldırılarıyla zayıflatıldı. 1972 yılına gelindiğinde Kuzey Vietnam birliklerinin çoğu geri çekilmiş ve Kızıl Khmerler silah için Çin'e bel bağlamak zorunda kalmıştı. Kızıl Khmerler giderek güçlendi ve 1973 başlarında Kamboçya'nın %85'ini kontrol eder hale geldi. 1,6 milyar dolarlık ABD yardımına rağmen KUSK, Kızıl Khmerlerin ilerleyişini durduramadı. 1975 yılına gelindiğinde KUSK'ın elinde sadece Phnom Penh ve Preah Vihear Tapınağı kalmıştı ve cephanesi de azalmıştı. 1 Nisan 1975'te Kızıl Khmerler başkenti ele geçirirken giderek istikrarsızlaşan Lon Nol kaçtı ve rejimi yıkıldı.

kötüleştiren gelişme, Nisan 1970'te ABD ve Güney Vietnam ordularının (ARVN) doğu Kamboçya'yı işgal etmesi oldu. Bu hamle, komünist güçlerin Kamboçya topraklarının iç kesimlerine çekilmesine yol açtı. CIA uzmanı Douglas Pike, darbeden önce Vietnamlı komünistlerin Kamboçya'nın yalnızca %10'unu kontrol ettiğini iddia ederken, Lon Nol hükümetinin generallerinden Sak Sutsakhan tarafından hazırlanan bir harita, komünistlerin sadece Rattanakiri'nin kuzeydoğusunda, Papağan Gagası bölgesinde[37] ve 965 kilometrelik sınır boyunca dağınık alanlarda varlık gösterdiğini ortaya koyuyordu. Ancak darbeden sonraki birkaç ay içinde bu durum köklü bir değişime uğradı. Bu şekilde Kamboçya, ABD Başkanı Nixon'ın en saf haliyle Nixon Doktrini olarak tanımladığı politikanın uygulama sahasına dönüştü.[38]

Nixon 1969'da ABD'nin 36. başkanı olarak yemin ettiğinde, yarım milyondan fazla askerin konuşlandırılmasına rağmen Amerika'nın Vietnam'daki giderek daha az popüler hale gelen savaşı kazanamayacağı açıktı. Nixon, kendi doktrinini formüle etti. ABD, Güneydoğu Asya müttefiklerine hava desteği ve ko-

37 Kamboçya'nın Güneydoğusunda, Saygon'un yaklaşık 50 km Kuzeybatısında Svay Rieng eyaletinin çıkıntılı kısmını ifade eder.

38 1969'da Nixon tarafından dile getirilen Nixon Doktrini, ABD dış politikasında önemli bir değişime işaret ediyordu. Guam'da düzenlenen bir basın toplantısında açıklanan doktrin, ABD'nin askeri tehditlerle karşı karşıya olan müttefiklerini kara birlikleri konuşlandırmak yerine öncelikle ekonomik ve askeri yardım yoluyla destekleyeceğini belirtiyordu. Bu yaklaşım, müttefik ülkeleri kendi savunmaları için daha fazla sorumluluk almaya teşvik ederken, özellikle Vietnam Savaşı gibi çatışmalarda Amerikan askeri müdahalesini azaltmayı amaçlıyordu. Nixon, ABD'nin anlaşma taahhütlerini yerine getireceğini ve büyük tehditlere karşı nükleer bir kalkan sağlayacağını ancak müttefiklerin kendi güvenliklerine daha fazla katkıda bulunmalarını beklediğini vurguladı. Bu doktrin, doğrudan askeri angajman olmaksızın stratejik çıkar alanlarını istikrara kavuşturmaya yönelik daha geniş bir stratejinin parçası olarak İran ve İsrail'e silah satışı da dâhil olmak üzere ABD'nin çeşitli bölgelerdeki eylemlerini etkilemiştir. Bkz. E. C. Ravenal, "The Nixon doctrine and our Asian commitments", *Foreign Affairs*, 49/2 (1971) s. 204.

münizme karşı hattı tutmak için büyük miktarda askeri ve ekonomik yardım sağlarken kara kuvvetlerini geri çekecekti. Politikanın uygulanması, Nixon'ın Vietnam'dan 150.000 ABD kara askerini çekeceğini duyurduğu 20 Nisan 1970'te başladı. Bu durum, bir dizi aşamalı çekilmenin ilkiydi. Nixon'ın saha komutanları kendilerini savunmasız hissediyorlardı. Vietnam komünistlerinin çekilmelerden yararlanarak, Ho Chi Minh Yolu boyunca saldırıları artırma tehlikesi vardı. Bu yüzden Nixon, Kamboçya içindeki düşman üslerine saldırmaya karar verdi. Operasyonda tam ölçekli yoğun bombardıman, zaten önceki yıl başlamıştı. Ancak bu durum, tehdidi ortadan kaldırmamıştı. Komünistlerin hiçbir zaman sabit bir yeri olmadı ve komuta merkezleri her zaman hareket halindeydi. Nixon, komünistlerin en üst komuta merkezi olan ve Kamboçya'nın 'Fishhook' bölgesinde bulunduğuna inandığı COSVN'yi[39] ortadan kaldırmak için tam ölçekli bir kara saldırısı başlatmaya da karar verdi.[40]

[39] COSVN (Central Office for South Vietnam), Vietnam Savaşı sırasında Vietkong'un Güney Vietnam'daki askeri ve siyasi operasyonlarını yöneten merkezi komuta organıydı. Kuzey Vietnam tarafından desteklenen bu yapı, Güney Vietnam hükümetine karşı gerilla savaşı yürüten Vietkong'un stratejik kararlarını belirledi. Kamboçya'nın doğusunda, özellikle sınır bölgelerinde gizli üsler kurarak operasyonlarını sürdürdü. COSVN, Ho Chi Minh Yolu üzerinden gelen lojistik destekle ayakta kaldı. 1970'te ABD ve Güney Vietnam güçleri Kamboçya'ya girerek COSVN'i yok etmeye çalıştı, ancak tam olarak imha edemediler. 1975'te savaşın sona ermesiyle görevini tamamladı.

[40] Kissinger bu durumu izah etmiştir: "İnsanlar genellikle Kamboçya'nın bombalanmasından sanki gizli bir ABD eylemiymiş gibi bahsederler. Gerçek şu ki, Kamboçya'yı işgal eden, bu sığınaklardan birçok Amerikalıyı öldüren Kuzey Vietnam birliklerini bombalıyorduk ve bunu Kamboçya hükümetinin rızasıyla yapıyorduk, ki bu hükümet buna bir kez bile itiraz etmedi ve hatta bizi bunu yapmaya teşvik etti... Kuzey Vietnam'ın Kamboçya'da 50.000 ila 100.000 asker bulundurması neden ahlaki olsun, neden o topraklardan Amerikalıları öldürmelerine izin verelim... ve tüm bu koşullarda neden ahlaki bir sorun var?", Henry Kissinger's speech on the bombing of Cambodia in 1969. Bkz. W. Shawcross, *Sideshow: Kissinger, Nixon, and the destruction of Cambodia* (Rowman & Littlefield, 2023).

Shoemaker Operasyonu

Kod adı Shoemaker Operasyonu olan işgal, 30 Nisan 1970'te başladı.[41] Tanklar, uçaklar ve topçu birlikleri tarafından desteklenen on binlerce piyade sınırı aştı. Nixon, ABD televizyonunda bunun bir işgal olmadığını ısrarla vurguladı. ABD birlikleri altı ila sekiz haftadan fazla kalmayacaktı ve amaçları "Vietnam'daki adamlarımızı korumak ve geri çekilme ve Vietnamlaştırma[42] programımızın başarısını garanti altına almak için düşmanın üslerini ve malzemelerini yok etmek. . ." olarak ifade edildi. Saygon rejimi, kendilerini herhangi bir zaman çizelgesine bağlı görmediklerini (ve aslında ABD birliklerinden birkaç ay daha uzun süre kaldıklarını) bildirmişti. Nixon bu işgali, Amerikan televizyonunda dünyaya duyurana kadar Lon Nol'u saldırıdan haberdar etme zahmetine dahi girmedi.[43] Lon Nol, bunu askeri yardım çağrısına bir yanıt olarak sunmasına ve Nixon'a acıklı bir teşekkür mektubu yazmasına rağmen,[44] aslında işgalin

41 J. Tully, "Modern Cambodia Since 1863". *Oxford Research Encyclopedia of Asian History* içinde (2017) s. 66.

42 1969'da Nixon tarafından başlatılan Vietnamlaştırma programı, muharebe sorumluluklarını Güney Vietnam kuvvetlerine devrederek Vietnam Savaşı'ndaki Amerikan askeri katılımını azaltmayı amaçlıyordu. Bu strateji, Vietnam Cumhuriyeti Ordusu'nu (VCO) daha fazla eğitim ve destekle güçlendirerek savaşta bağımsız olarak mücadele etmelerini sağlamayı amaçlıyordu. Nixon'un bu yaklaşımı, zayıf görünmeden askerleri geri çekerken ABD taahhütlerini yerine getirmenin bir yolu olarak ifade edildi. Program, VCO'nun yeteneklerini ABD askeri yardımı ve teçhizatıyla geliştirmeyi ve Güney Vietnam kuvvetleri arasında kendine güven duygusunu teşvik etmeyi içeriyordu. Bu çabalara rağmen Vietnamlaştırma, devam eden Kuzey Vietnam saldırıları ve VCO içindeki yolsuzluklar gibi zorluklarla karşılaştı ve nihayetinde 1975 yılında Saygon'un düşmesine ve ABD'nin Vietnam'daki müdahalesinin sona ermesine yol açtı.

43 President Richard Nixon Address to the Nation on the Situation in Southeast Asia, April 30, 1970. *YouTube*, https://www.youtube.com/watch?v=IkcqpGo97NI&t=9s Er. 25 Ekim 2024.

44 FRUS, 1969–1976, Volume VII, Vietnam, July 1970–January 1972, Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon.

Kamboçya'nın güvenliğiyle hiçbir ilgisi yoktu. Phnom Penh'deki ABD diplomatik personeli, işgalin olası etkileri konusunda hiçbir yanılsama içinde değildi. Ancak, ABD ve VCO'nun Doğu Kamboçya'daki varlığı Kamboçya'daki durumu daha da kötüleştirecekti. Laird, durumu şu şekilde özetlemiştir;

"Burada hiç kimse Kamboçya ordusunun bu güçlere karşı savunma kabiliyetine sahip olduğuna inanmıyor. Bize öyle geliyor ki acil bir müzakere ihtimalinin yokluğunda, Kamboçya fiilen bölünme ve yabancı birlikler tarafından işgal edilmiş bir savaş alanı haline gelme ihtimaliyle karşı karşıya… Kanaatimce, önümüzdeki birkaç ay içerisinde Hindiçinin her yerinde gerçekleşecek kritik olaylar dizisi, onaylı Güneydoğu Asya angajman kurallarında ve operasyon yetkilerinde belirtilen operasyon kısıtlamalarının sürdürülmesi gerekliliğini güçlendirecektir."[45]

ABD komutanları Shoemaker'ı kamuoyuna büyük bir başarı olarak sundular. Nixon 11.000'den fazla düşman askerinin öldürüldüğünü ve büyük miktarda savaş malzemesinin ele geçirildiğini söyleyerek övünürken, saha komutanları kendi iç raporlarında daha ölçülü tahminlerde bulundular.[46] Nixon'ın kamuoyu önünde konuşmadığı şey, işgalin Kamboçya üzerindeki etkisiydi. Nixon, Dışişleri Bakanlığı'nın iç yazışmalarında yer almasına rağmen, Kamboçyalı siviller ve mülkler üzerindeki korkunç etkilerinden de bahsetmedi.[47] Saygon'daki ABD büyükelçi yar-

45 FRUS, 1969–1976, Volume IX, Vietnam, October 1972–January 1973, 336. Memorandum From Secretary of Defense Laird to the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Moorer). 26 Ocak 1973.

46 'O sınır (Kamboçya-Vietnam) bizim için 10 yıl boyunca görünmez bir mühür gibiydi. Sınırı düşünmeyin ve bu adamları dağıtmaktan korkmayın…' Gloria Emerson, "General Visits G.L.'s in Fishhook", *The New York Times*, 10 Mayıs 1970, s. 22.

47 ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın unutulmaz bir sözüyle, '1963'ten sonra Laos, Vietnam domuzunun üzerindeki siğilden başka bir şey değildi'. Temiz, *Modern Laos*, s. 225. Bu ABD bakış açısı, Kamboçya için de farklı değildi.

dımcısı Samuel Berger, Washington'daki üstlerine, napalm kullanımını da içeren ABD taktik hava operasyonları sonucunda çok sayıda sivilin öldüğünü bildirmişti. Berger ayrıca, 'çatışmada öldürülen komünist askerlerini, öldürülen sivillerden ayırt etme sorunu' olduğunu ve bunun 'helikopterlerin de işin içinde olduğu yerlerde çok zor olduğunu' belirtmişti. Ayrıca, özellikle VCO birlikleri tarafından olmasa da sivillere yönelik yaygın yağma ve zulüm raporları da vardı.[48]

İşgalin diğer bir anlık etkisi, binlerce köylünün KUBC gerilla güçlerine akın etmesiydi. Berger, ABD komutanlarının buna şaşırdığını ancak bunun doğru olduğunu bildirdi. Dikkate değer bir şekilde, gerillalara katılan veya onlara sempati duyan birçok kişi Sihanuk'un geri dönmesini istiyordu ve Berger, ölüm ve yıkım devam ederken bu eğilimin devam ettiğini söylüyordu. Saang'daki harap olmuş bir hastanenin duvarlarına çizilen bir sloganda, 'Lon Nol hükümeti Khmer halkını korumak istediğini söylüyorsa, neden kasabamızı yok etti?' diye soruluyordu.[49]

İşgal, realpolitiğin alaycı bir parçasıydı ve ABD'nin dostları değil sadece çıkarları vardı.[50] Kamboçya, ABD'nin savaştan çekilmesiyle birlikte savaşa sürüklenmişti. Ağustos 1970'e gelindiğinde Lon Nol'un idaresi, Phnom Penh, Büyük Göl, Battambang, Pursat ve Siem Reap çevresindeki toprak alanlarıyla, Kompong Som, Takeo, Kampot ve Svay Rieng'i başkente bağlayan koridorlarla sınırlıydı. Ocak 1971'de komünist topçular, Pochentong havaalanına düzenledikleri bir saldırıda hükümetin hava kuvvetlerini neredeyse tamamen yok ettiler. Kamboçya ordusunun karşı operasyonları, sadece basit ve sonuçsuzdu. Zira bir haya-

48 G. Westwell, "Accidental napalm attack and hegemonic visions of America's war in Vietnam", *Critical Studies in Media Communication*, 28/5 (2011) s. 407-423.

49 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 162.

50 Bu söz bazen yanlış olarak Dulles'a atfedilmektedir: "Amerika Birleşik Devletleri'nin dostları yoktur; çıkarları vardır." Bu sözler Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle tarafından söylenmiştir.

letle dövüşüyorlardı. Bunun örneklerinden biri, Phnom Penh'in otuz iki kilometre güneyinde bulunan Saang'ın kuşatılmasıydı. Oysaki Lon Nol askerlerinin sürekli topçu bombardımanı sonrasında anlaşıldı ki burası zaten boştu. Savaşın ilk yıllarında hükümet, aralarında Chenla I ve Chenla II'nin[51] de bulunduğu bir dizi görkemli isme sahip harekât başlattı. Ancak bunlar hızla etkisizleşti ve terk edilmeden önce birkaç dar toprak şeridinden fazlası ele geçirilemedi.

Mike Rives, eğer isteselerdi Vietnam komünistlerinin tüm ülkeyi rahatlıkla işgal edebileceklerini değerlendirmektedir. Bu durum, Sihanuk'un eşi Prenses Monique'e bir gün içinde ülkenin kontrolünü ele geçirebileceklerini söyleyen Kuzey Vietnam'dan Pham Van Dong'un da görüşüydü. Ancak asıl amaçları ABD'yi ve Saygon'daki kukla rejimi Vietnam'dan kovmaktı. Kamboçya'yı işgal etmek ve yönetmek, gerçekçi veya arzu edilir bir durum değildi. Mike Rives, 'Komünistlerin, onu devirmek umuduyla mevcut (Phnom Penh) rejimine karşı bir dizi baskı uygularken, sınır bölgesindeki çıkarlarını korumayı amaçladıklarını' ifade etmektedir. Savaşın ilk aşamalarında, KUBC güçleri (Kızıl Khmerler ve Sihanukistler) bunu kendi başlarına başaracak kadar güçlü değildi ve Vietnam'ın komünist şemsiyesine güvenmek zorundalardı. Ancak ilerleyen yıllarda, güçleri ve sayıları hızla artacaktı. Gerçekten de Mart 1972 gibi erken bir tarihte Kızıl Khmer birliklerinin başkente 16 kilometre kadar yaklaştığı yönünde haberler vardı[52] ve Ekim ayında New York Times, Mekong'un doğusundaki tüm Kamboçya'nın, bazı bölgesel merkezler hariç, komünistlerin elinde olduğunu ifade etti.[53]

---

51 Chenla, Hindiçinde 6. yüzyılın sonlarından 9. yüzyılın başlarına kadar var olan Khmer İmparatorluğu'ndan önceki Funan Krallığı'nın halefi yönetiminin Çince adıdır.

52 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 163.

53 Craig R. Whitney, "Cambodia: A Fear of Forces Beyond Control", *The New York Times*, 23 Ekim 1972, s. 1.

Hayalet Askerler

Kamboçya'nın cumhuriyet deneyimi, ülkeye savaş, yolsuzluk ve kötü yönetim nedeniyle zaten kırılgan olan bir ekonomiyi daha da kötüleştiren bir kriz getirdi. Khmer Cumhuriyeti'nin beş yılı, kronik ekonomik çöküşle geçti. Enflasyon hızla yükseldi, ihracat çöktü, bütçe açığı büyüdü ve ülke giderek daha fazla ABD sübvansiyonlarına bağımlı hale geldi. Kamboçya'nın başlıca ihracat ürünleri olan pirinç ve kauçuk, savaşın etkisiyle büyük zarar gördü. Komünist güçler, Mekong'un doğusundaki kauçuk tarlalarının çoğunu ele geçirmiş, diğerleri ise tahrip olmuştu. Sanayi sektörü ise yedek parça ve kalifiye iş gücü eksikliği nedeniyle gelişemedi. Üstelik en vasıflı işçilerin çoğu Vietnamlıydı ve pogromlar sırasında onlar da ülkeden kaçmışlardı.

Turizm de ağır darbe aldı. Angkor kalıntılarının yakınlarında savaşın başından beri süren yoğun çatışmalar nedeniyle turist akışı tamamen durdu. Ülkenin ana ulaşım yolları da savaşın etkisiyle işlevsiz hale geldi. Aşağı Mekong, yüzen mayınlar ve gerilla saldırıları nedeniyle güvenli bir nakliye yolu olmaktan çıktı. Kompong Som (Sihanukville) limanına giden kara ve demir yolu hatları ise sık sık kesintiye uğradı ve sonunda tamamen kapatıldı. Cumhuriyet, Batı'dan destek almakta da zorlanıyordu. ABD'nin yardımları, Kasım 1970'te başlayan gıda sevkiyatlarıyla sınırlıydı ve bu destek de oldukça yetersizdi. Petrol, gıda ve temel ihtiyaç maddeleri giderek kıt hale geldi. Karaborsa hızla büyüyerek fiyatları astronomik seviyelere çıkardı. Bu şekilde Eylül 1972'de Phnom Penh'de gıda isyanları patlak verdi ve bu, şehirdeki yoksulların umutsuzluğunun bir göstergesiydi. Savaşın şiddetlenmesiyle yüz binlerce mülteci şehir merkezlerine akın etti ve işsizlik arttı. Altı ay içinde Phnom Penh'in nüfusu 700.000'den 1,5 milyona fırladı. Hükümet, artan kaos karşısında Ekim 1971'in sonunda Olağanüstü Hal ilan etti. Lon Nol, artık "demokrasi ve özgürlük oyununu oynamayacağını" açıkça belirt-

ti. Tüm siyasi toplantılar ve muhalefet gösterileri yasaklandı, temel vatandaşlık hakları süresiz olarak askıya alındı.[54] Kriz, silahlı kuvvetlerin aralıksız bütçe talepleri nedeniyle daha da kötüleşti. Darbe sırasında yaklaşık 35.000 kişi olan asker sayısı, on iki ay içinde 210.000'in üzerine çıktı ve Lon Nol sonunda Cumhuriyet'in 600.000 kişiyi daha silah altına almasını talep etti. Yedi buçuk milyonluk bir ülkenin kaybı muazzamdı. Aralık 1970'te ABD Senatosu ödeneklerine ilişkin Cooper-Church değişikliğiyle durum daha da kötüleşti.[55] Bu değişiklik, Nixon yönetiminin müttefik değil, tarafsız bir ülke olduğunu tehditkâr bir şekilde iddia ettiği küçük bir ülkeye askeri ve ekonomik yardımların kısıtlanmasını içermekteydi.

Yolsuzluk, Kamboçya gibi gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Özellikle sivil toplumun zayıf olduğu, medyanın susturulduğu ve güçler ayrılığının belirsizleştiği yerlerde yolsuzluk hızla kök salarak toplumun her alanına sirayet eder. Sihanuk döneminde Kamboçya da bu durumdan fazlasıyla etkilenmişti. Devlet yönetimi, halkın çıkarlarını gözetmek yerine bireysel kazanç kapısı olarak

54 K. Path, "The Khmer Republic's mass persecution of the Vietnamese minority in Cambodia 1970–75", *Political Violence in Southeast Asia since 1945 Case Studies from Six Countries*, Ed. Eve Monique Zucker & Ben Kiernan (London: Routledge, 2021) s. 134-147.

55 Cooper-Church Değişikliği, Vietnam Savaşı sırasında ABD'nin Kamboçya'ya daha fazla askeri müdahalesini sınırlamayı amaçlayan 1971 tarihli bir ABD Senatosu değişikliğidir. Senatör John Sherman Cooper ve Frank Church tarafından birlikte desteklenmiştir. Değişiklik, Kamboçya'da ABD kara birliklerinin kullanılmasını yasaklıyor ve ABD'nin buradaki hava operasyonlarını kısıtlıyordu. Ayrıca Kamboçya'daki resmi Amerikan varlığını 200 kişiyle sınırlandırıyordu. Değişiklik, Nixon'ın 1970 yılında Kamboçya'yı işgal ederek Vietnam Savaşı'nı yeni bir ülkeye genişletme kararına tepki olarak kabul edilmişti. Cooper-Church Değişikliği, Vietnam döneminde savaş yetkileri üzerinde Kongre otoritesinin önemli bir müdahalesi olarak görülmektedir. J. N. Moore, "Legal Dimensions of the Decision to Intercede in Cambodia", *American Journal of International Law*, 65/1 (1971) s. 70.

görülüyordu. Memurlar, devlete ait işletmelerin kârlarından pay alıyor, bakanlar ise kamu fonlarını zimmetine geçiriyordu. İnsanların öncelikli bağlılığı devlete ya da topluma değil, nüfuzlu patronlarına yönelikti. Yolsuzluğun boyutu öylesine büyüktü ki, Prenses Monique'in zimmetine geçirdiği büyük meblağlar bile en alaycı gözlemcileri bile şaşkına çevirmişti. Sihanuk ise kamu ile özel mülkiyet arasındaki sınırları belirsizleştirerek bu yozlaşmış sistemin bir parçası hâline gelmişti. Saray çevresi de farklı değildi; Yem Sambaur, Sirik Matak ve Lon Nol gibi önde gelen isimlerin sicili oldukça şaibeli ve tartışmalıydı.[56] Bu yüzden 1970 darbesinin yeni bir mali dürüstlük dönemini başlatamaması şaşırtıcı olmamalıdır. Ancak darbeden önceki yolsuzluk düzeyi, Khmer Cumhuriyeti'ndeki yolsuzluk ve sahtekârlıkla karşılaştırıldığında devede kulak kalmaktaydı. Sim Var'ın 1970 ortalarında ilan edilen sıkıyönetimin yolsuzluğu örtbas etmeye yarayacağı yönündeki endişesi, fazlasıyla doğru çıkmıştı. Gerçekten de o dönemde Kamboçya'daki tek büyüyen sektör yolsuzluktu.[57] Bu dönemde Phnom Penh, 'Şehr-i Bonjour' olarak tanımlanmaktaydı.[58] En karlı kazançlar ABD'nin ekonomik ve askeri yardım programında bulunuyordu ve bundan en iyi şekilde faydalanabilecek olanlar ise yüksek rütbeli ordu subaylarıydı.

Sim Var'ın gazetesi Sethkech Khmer, ordudaki yaygın yolsuzluğu gözler önüne serdi. Ancak bu yozlaşmayı engellemekle görevlendirilen yetkililerin çoğu da dürüst değildi ve Lon Nol bu duruma kayıtsız kalıyordu. Ordudaki subaylar, askerlerine ait erzakları çalıp şehir pazarlarında satıyor, askerler ise kontrol noktalarında yolcuları zorla alıkoyuyordu. Dahası Kamboçyalı

56 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 165.

57 D. Kirk, "Cambodia 1974: Governments on Trial", *Asian Survey*, 15/1 (1975) s. 53-60.

58 Burada 'Bonjour', el sıkışma ve Fransız selamlaşmasıyla verilen rüşvetlerden kaynaklanan yolsuzluk anlamına gelmektedir.

askerler, Güney Vietnam Ordusu'nun düşman ajanlarına silah ve mühimmat satma alışkanlığı gibi, benzer bir davranış sergiliyordu. Hatta bazı subaylar, Kızıl Khmerlere top parçaları bile satarak yolsuzluğun ulaştığı boyutu gözler önüne seriyordu.[59] Ancak, silahlı kuvvetlerdeki en büyük dolandırıcılık, ordu komutanlarının maaş bordrosundaki rakamları şişirerek aradaki farkı ceplerine attıkları 'hayalet askerler' dolandırıcılığıydı.[60] Diğer subaylar, çatışmada öldürülen veya kaybolan askerleri bildirmiyor ve bunun sonucunda birçok müfreze ciddi şekilde güçsüz kalıyordu. Ancak kâğıt üzerinde sağlamdı. 1971 yılında 30.000 tane böyle hayalet asker olduğunu tahmin edilmektedir.[61] Bu dolandırıcılıklar, hazineye yılda yaklaşık 11 milyon dolara ve sayısız Khmer askerinin ve sivilin hayatına mal oluyordu. Sıradan Khmerler savaşırken ve ölürken, zenginler başkentin dış mahallelerine roketler ve mermiler düşerken bile gösterişli balolarda ve partilerde lüks hayat yaşıyordu. Ancak birkaç yıl içinde bu durum tamamıyla tersine dönecekti.

Kissinger'in Napalmları

Beceriksiz ve yozlaşmış liderlerine rağmen Khmer Cumhuriyeti, son iki yılında sadece Kızıl Khmerler ile ölümcül bir mücadele içinde olmak üzere beş yıl boyunca ayakta kaldı. Savaş, tüm anlatılara meydan okuyan bir vahşilikle yürütüldü. Ancak kanlı üstünlükler yumağı içinde ABD'nin acımasız bombardımanı öne çıkmaktadır. Pol Pot yönetiminde Kamboçya'nın başına gelen dehşeti çoğu insan bilse de ABD bombardımanının vahşeti ve dehşeti bundan katbekat fazlaydı. Ayrıca büyük ölçü-

59 M. Vickery, "Cambodia", *Coming To Terms* içinde. Ed. Douglas Allen (Routledge, 2019) s. 89-128. Aynı durum Laos'ta da vardı. Bkz. Temiz, *Modern Laos*.

60 P.C. Grove, "Cambodia: A Gathering Danger", *Asian Security Handbook* içinde. Ed. William M. Carpenter vd. (Routledge, 2016) s. 83-94.

61 Becker, E. "Stalemate in Cambodia", *Current History*, 86/519 (1987) s. 159.

de unutuldu ve kimse bu yüzden yargılanmadı.[62] Arthur Westing'in ifadesiyle, Hindiçin üzerindeki hava savaşı 'bölgenin hem doğal hem de insani ekolojisini kitlesel ve kasıtlı olarak bozulmasını' amaçlıyordu.[63]

Gökyüzünden ölüm yağdıran uçaklarla, devasa miktarlarda yüksek patlayıcı, fosfor ve napalm[64] gibi yangın çıkarıcı bombalar ve dioksin bakımından zengin Agent Orange[65] gibi yaprak dökücülerle kentlerin, köylerin, ormanların ve tarım arazilerinin kimyasal olarak yok edilmesi amaçlanıyordu.

Tek bir B-52 filosu, ABD hava kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm Pasifik bölgesine attığı kadar bombayı bir yıl içinde atma kapasitesine sahipti. Vahşet, öngörülemeyecek derecede idi. Lon Nol darbesinin ardından bombardımanın arttığı 1970 yılından itibaren ABD Kamboçya'ya yaklaşık 540.000

62 A.g.m., s. 160.

63 A.H. Westing, *Arthur H. Westing: Pioneer on the environmental impact of war* (Vol. 1) (Springer Science & Business Media, 2012) s. 34.

64 Napalm bombaları, yanan yakıtı geniş bir alana dağıtmak için yapışkan, jel benzeri bir karışım kullanan yangın çıkarıcı silahlardır. Ana bileşenler bir jelleştirici madde ve uçucu bir petrokimyasal, genellikle benzin veya dizel yakıttır. Ateşlendiğinde napalm 800 ila 1.200°C arasında değişen son derece yüksek sıcaklıklarda yanar. Jelleştirici madde napalmın hedeflere (insana) yapışmasına neden olarak normal benzine kıyasla daha uzun süre yanmasını ve daha etkili bir şekilde yayılmasını sağlar. Napalm bombaları, binaları, araçları, hayvanları ve insanları yok etmek için tasarlanmıştı. Yoğun ısı ve yapışkan özellikleri, napalmı etkili ancak tartışmalı bir yangın silahı haline getirmiştir.

65 ABD ordusu, 1961'den 1971'e kadar süren Vietnam Savaşı sırasında Ranch Hand Operasyonu kapsamında güçlü bir herbisit ve yaprak dökücü olan Agent Orange'ı yoğun bir şekilde kullanmıştı. Agent Orange, düşman kuvvetleri tarafından kullanılabilecek ormanların ve ekinlerin yapraklarını dökmek için alçaktan uçan uçaklardan püskürtülmüştü. Yaklaşık 170 kg yüksek derecede zehirli dioksin bileşiği TCDD içeren 20 milyon galondan fazla Agent Orange, Vietnam, Laos ve Kamboçya'ya püskürtülmüştü. Agent Orange'a maruz kalan bölge insanında çeşitli kanserler, doğum kusurları, cilt hastalıkları ve diğer sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Bkz. J. Stellman vd. "The extent and patterns of usage of Agent Orange and other herbicides in Vietnam", *Nature*, 422/6933 (2003) s. 681-687.

ton bomba attı. Şubat 1973'te Paris Barış Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve Vietnam'ın bombalanmasına son verilmesinin ardından ABD'li komutanlar, tüm hava ateş güçlerini Kamboçya'ya yöneltti ve B-52'ler körfezdeki uçak gemileri ile Tayland ve Guam'daki üslerden binlerce sorti gerçekleştirdi.

Bombardıman 1973'ün ilk yarısında Kamboçya'ya 260.000 ton bombanın atılmasıyla doruk noktasına ulaştı. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Müttefik güçleri İkinci Dünya Savaşı boyunca Japonya'ya toplam 160.000 ton bomba atmışlardı. Kuşkusuz Japonya daha kentleşmiş bir toplumdu, ancak Kamboçya'ya uygulanan yıkımın boyutu küçümsenmemelidir. Bombardıman sonucu toplam ölü sayısına ilişkin tahminler 150.000 ile 750.000 arasında değişmektedir.[66] Ancak bunun kaydını kim tutacaktı ki ve ne gerek vardı.

Finlandiya Soruşturma Komisyonu 1970 ile Nisan 1975 arasında doğrudan savaşa bağlı olarak 600.000 kişinin öldüğünü tahmin etse de gerçekte kesin rakamlar muhtemelen hiçbir zaman bilinemeyecek.[67] Bugüne kadar her yıl yüzlerce Khmer köylüsü, misket bombaları ve kırsal kesimi kirleten diğer patlamamış mühimmat nedeniyle ölmekte veya sakat kalmakladır. Ancak bunların bir kısmı şu ya da bu ideolojik görüşe sahip Kam-

66 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 167.

67 1970'lerin başında kurulan Finlandiya Hindiçin Araştırma Komisyonu, Vietnam Savaşı'nın insani etkilerini, özellikle de Agent Orange gibi kimyasal maddelerin kullanımını araştırmayı amaçlamıştır. Bu komisyon, Finlandiya'nın barış ve insan haklarına yönelik daha geniş çaplı taahhüdünün bir parçasıydı ve Soğuk Savaş sırasındaki tarafsız duruşunu yansıtıyordu. Soruşturma, ABD'nin Vietnam'daki askeri eylemlerinin çevre ve sağlık üzerindeki etkilerini belgelemeyi, hesap verebilirliği ve etkilenen nüfusun desteklenmesini savunmayı amaçlıyordu. Bulgular, savaş etiği ve kimyasal savaşın Hindiçindeki sivil topluluklar üzerindeki uzun vadeli etkileri üzerine uluslararası tartışmalara katkıda bulunmuştur. Bkz. K. Kiljunen, "Kampuchea in the Seventies", *Current Research on Peace and Violence*, 6/2-3 (1983) s. 137-156.

boçya birlikleri tarafından yerleştirilen kara mayınlarından da kaynaklanmaktaydı.

ABD Kongre üyeleri birçok kez bombardımanı durdurmaya ya da sınırlandırmaya çalışmış, ancak Nixon ve başdanışmanı Kissinger, onların girişimlerini görmezden gelmiştir. Tam bu anda tatil için izinli olan bir B-52 yardımcı pilotu olan Donald Dawson, ülkesine geldi. Elinde ise Neak Luong'daki bir Kamboçya düğünü esnasında, ABD bombardıman uçaklarının düğünü ve çevresindekileri katletmesini gösteren görüntüler vardı.[68] ABD kamuoyunun bu görüntüleri televizyonda görmesinden sonra tepkiler nedeniyle bombardıman durduruldu.[69]

B-52'ler muazzam bir irtifada uçabilmektedir. O kadar yüksektirler ki motorları yerden duyulamaz ve varlıklarına dair ilk ipucu bombaların yerde devasa kraterler açmaya başlamasıdır. Hava mürettebatı aşağıdaki dehşetten korunur ve sadece bombalarını önceden belirlenmiş koordinatlara göre 'kutular' olarak bilinen uzun, dar alanlara bırakmayı düşünürler. Yaptığı şeyin dehşetini anladığında, Dawson daha fazla sorti uçmayı reddetti. Askeri mahkemeye çıkarılmakla tehdit edildi, halkın öfkesi yasal işlemleri durdurdu ve ABD Kongresi bombardıma-

68 Donald Dawson, Vietnam Savaşı sırasında Kamboçya'nın bombalanmasında önemli rol oynamış bir ABD Hava Kuvvetleri yüzbaşısıydı. Yirmi beş farklı B-52 görevinde uçmuş ancak bu operasyonlardan kaynaklanan sivil kayıplar onu derinden rahatsız etmişti. Daha fazla uçuş yapmayı reddetme kararı, özellikle de Kamboçyalı bir düğün partisinin yanlışlıkla (!) hedef alındığı ve çok sayıda ölümle sonuçlanan bir olayı öğrendikten sonra, bombalamaların yıkıcı sonuçlarından vicdan azabı çekmişti. Dawson'ın eylemleri askeri personelin karşılaştığı ahlaki ikilemleri vurgulamış ve ABD'nin bombalama kampanyalarının istemeden de olsa Kızıl Khmerlere desteği nasıl körüklediğinin ve savaş sırasında ve sonrasında Kamboçya'da trajik sonuçlara nasıl katkıda bulunduğunun altını çizmiştir.

69 B. Kiernan, "The impact on Cambodia of the US intervention in Vietnam", *The Vietnam War: Vietnamese and American Perspectives* içinde. Ed. Jayne Werner & Luu Doan Huynh (Routledge, 2015) s. 216-229.

nın tamamen durdurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.[70] Savaş suçu veya değil, ABD'li yöneticiler için bunun bir önemi yoktu. Böylesi bir vahşetin uygulayıcılarının bölge insanına bakış açısını ise ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın unutulmaz bir sözü ifade etmektedir. "1963'ten sonra Laos, Vietnam domuzunun üzerindeki siğilden başka bir şey değildi."[71] Kamboçya halkı için ise durum pekte farklı değildi.

Paris Barış Anlaşması'nın Ocak 1973'te yürürlüğe girmesinin ardından Vietnamlı komünistler, Kamboçya'daki çatışmalardan fiilen çekildiler. Gerçekten de ABD istihbaratının Vietnamlı komünist askerler ile Kızıl Khmerler arasında çatışmalar yaşandığını bildirmesiyle eski müttefikleri Vietnam komünistleriyle araları açıldı. Kamboçya'daki çatışma ise artık tam bir iç savaşa dönüşmüştü ve ne Lon Nol ve ne de Kızıl Khmerler hemen bir ilerleme kaydedecek kadar güçlü değildi. ABD bombardımanı 1973 Ağustos'unun ortasında nihayet sona erdiğinde bile Kızıl Khmerler, Cumhuriyetçi güçleri alt edecek güçte değildi.

Kırsal kesimde her iki tarafın da pes etmediği acımasız bir savaş yaşandı ve her iki tarafta da korkunç zulümler meydana geldi. Phnom Penh, sık sık komünist roketlerinin ve obüs ateşinin saldırısına uğradı. ABD, Haziran 1974'ten sonra rejimin hava kuvvetlerine savaş malzemesi tedarikini durdurunca, komünistler başkente daha da yaklaştılar. Kızıl Khmerlerin son saldırısını başlattığı 1 Ocak 1975'ten sonra Phnom Penh'in şehre yiyecek, mühimmat ve tıbbi malzeme taşıyan ABD ikmal uçuşları dışında dünyanın geri kalanıyla bağlantısı tamamen kesilmişti. Nüfusu

70 Bombardımanı ve katliamı belgeleyen William Shawcross, ABD'nin uluslararası hukuku ihlal ettiğine dair ilk bakışta birçok kanıt olduğunu ifade eder ki bu sadece işin bilinen kısmıdır. William Shawcross, *Sideshow, Nixon, Kissinger and the Destruction of Cambodia* (Cooper Square Press, 2002).

71 Marilyn B. Young, *The Vietnam Wars, 1945-1990* (New York, Harper Perennial, 1991), s. 28-35.

üç milyona yaklaşan şehrin içinde insanlar yetersiz beslenme ve hastalıktan ölüyor, derme çatma barınakların altında yaşıyor ya da Kızıl Khmerlerin topçu ateşine kurban gidiyordu.[72]

Mekong Nehri, hükümetin gemilerine kapatıldı ve ABD hava ikmali mart ayı sonlarında havaalanına yapılan şiddetli bir roket saldırısının ardından durduruldu. Cumhuriyetin bazı diplomatik girişimlerine rağmen Kızıl Khmerler zaferden son derece emindi ve müzakere edilmiş bir çözümden söz edilmesini dahi reddetti. Phnom Penh, komünist birlikler tarafından sıkıştırılırken, ABD kaçınılmaz yenilgi karşısında boyun eğdi ve 4 Nisan'da elçilik personelinin tahliyesine başladı.[73] Lon Nol ve yüzlerce üst düzey Cumhuriyetçi kadro da birçoğu yolsuzluktan elde ettikleri varlıklarla, ağırlaşmış helikopter veya uçaklarla güvenli yerlere uçtu.

Başta Sirik Matak olmak üzere bazı Cumhuriyetçi liderler sıradan insanların kaderini paylaşma cesaretini gösterebildiler. 1975 Nisan'ında Kızıl Khmerlerin Phom Penh'e girmesi öncesinde ABD Büyükelçisi John Gunther Dean, Sirik Matak'a tahliye teklifi sundu. Ancak Matak reddetti ve ünlü bir veda mektubu yazdı:

> "*Maalesef ben bu toprakları terk edemem…. Kızıl Khmerlere teslim olmak ve kaderimi Kamboçya halkıyla paylaşmak zorundayım…eğer ölmek zorunda kalırsam, burada kalıp ülkeme bu şekilde hizmet edeceğim….*"[74]

Kızıl Khmerler şehre girince, zaten ölüm listesinde olan Matak hızlıca yakalandı ve darp edildi. Bir Kızıl Khmer askeri tarafından elleri arkasından bağlandı. Hemen yakında bulunan bir ortaokul bahçesine götürülüp orada diz çöktürüldü. Kafasın-

---

72 M. Vickery, *Cambodia: 1975-1982* (Sydney: Allen and Unwin, 1984) s. 11.

73 N. Rand, *Conflict: Journeys through war and terror in southeast Asia* (Maverick House, 2015) s. 49-57.

74 Elizabeth Becker, *When the War Was Over: Cambodia and the Khmer Rouge Revolution* (New York: PublicAffairs, 1998), 15

dan bir el ateş edildi ve tek bir mermi ile öldürüldü.[75] Muhtemelen kafasından geçen son şey, bir mermi değildi. Nasıl olurda komünistlerin bu denli bir güce ulaştığını düşünmekteydi. Ancak bunun için artık çok geçti. Ardından iki Kızıl Khmer askerinin taşımasıyla yeni kazılan toplu mezarlardan birinin içine atıldı ve üstünün toprakla örtülmesine dahi gerek duyulmadı. Lon Nol'un ordusunda bir subay olan Doktor Haing Ngor ise bu soruya cevap vermektedir. 'Toplumumuz ahlaki yönünü tamamen yitirmişti. İşte bu yüzden savaşı kaybettik.'[76] 17 Nisan 1975'te gerillalar şehre girerken hükümet askerlerinin silahlarını bırakması ve üniformalarını yakmasıyla nihai çöküş gerçekleşti. Barış gelmişti ama bu, Kamboçya'nın en büyük ıstırabının henüz başlangıcıydı.[77]

75 David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945* (New Haven: Yale University Press, 1991), 237.

76 Daha fazlası için bkz. H. Grice, "Tilling the Soil in the Killing Fields: Cambodian American War Memoirs", *Asian American Literature and the Environment.* Ed. Lorna Fitzsimmons, Youngsuk Chae & Bella Adams (London: Routledge, 2014) s. 95-110

77 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 170. Bkz. K. D. Jackson, *Cambodia, 1975-1978: Rendezvous with death* (Princeton University Press, (1989).

7. BÖLÜM
SIFIR YILI

Küller ve Yalanlar: 17 Nisan 1975

Phnom Penh, sıcak bir Nisan sabahında kan kokuyordu. Son bombalar sustuğunda, sokaklarda çürüyen cesetlerin üzerine sinekler üşüşmüştü. İnsanlar, kulaklarını tıkayarak pencerelere koştu. Siyah giysili çocuk askerler, pirinç tarlalarından fırlamış gibi, şehrin ana caddelerine dalga dalga yayılıyordu. Ayakları çıplak, yüzleri donuk bir ifadeyle… Ama ellerindeki AK-47'ler parlıyordu. "Kurtulduk!" diye bağırdı yaşlı bir adam, gözyaşlarıyla. İnsanlar, tankların üzerine çiçek atmaya başladı. Pol Pot'un ordusu, Fransız sömürgecileri ve Amerikan bombalarından onları kurtaran bir kahraman ordusuydu sanki. Kadınlar, askerlere şişelerde biriktirdikleri suyu uzatmaktaydı. Çocuklar, askerlerin yanında koşarak "Angkar za!" (Örgüt kazandı!) diye haykırıyordu. Ama zafer naraları, bir saati bile doldurmadı.

İlk kurşun, bir doktorun alnına saplandı. Gözlükleri kırıldı, bedeni kaldırım taşlarına devrildi. 15 yaşında bir asker, silahının namlusunda dumanlar tüterken "Burjuva sınıfının temizlenmesi gerekiyor," dedi. Sonra megafonlar gürledi: "Phnom Penh, Amerikan emperyalizminin leşidir! Angkar'ın emriyle, şehri 48 saat içinde terk edeceksiniz. Kimse kalmasın!"

İnsanlar, çantalarını toplamaya bile vakit bulamadı. Sokaklar, yürüyen ceset sürülerine dönüştü. Yaşlılar zorlukla ilerliyor, anneler bebeklerini terle ıslatılmış bezlere sarıyordu. Pol Pot, şehrin dışındaki bir askeri kamyondan izliyordu bu manzarayı. Yüzünde ise tipik bir gülümseme… Sanki bir ressam, tuvaline ilk

fırça darbesini vurmuş gibiydi. Akşam olduğunda, Wat Phnom tapınağının basamaklarında bir çocuk, öğretmen annesinin soğumuş bedenine sarılmış ağlıyordu. Askerler, şehri ateşe vermeye başlamıştı. Dumanlar, gökyüzüne yükseldikçe Pol Pot'un sesi megafonlarda yankılandı; "Sıfır Yılı'na hoş geldiniz. Geçmişiniz öldü. Angkar sizi yeniden doğuracak." Oysa doğan, karanlık ve vahşetten başka bir şey değildi.

Kamboçya'nın modern tarihi, insanlığın en karanlık deneyimlerinden birine tanıklık eder. 1975'te Pol Pot liderliğindeki Kızıl Khmer yönetiminin iktidara gelişi, bu ülkeyi bir ütopya vaadiyle sarmalayan ama gerçekte kanla örülmüş bir distopyaya dönüştürdü. Oysa bu trajedi öncesinde, Kamboçya dünya nezdinde bambaşka bir imaja sahipti: Angkor tapınaklarının gizemli gölgesinde, zarif kültürü ve huzurlu kırsal yaşamıyla anılan egzotik bir diyar… Medyatik prens Sihanuk'un yönettiği bu topraklar, Batı'nın gözünde "gülümseyen insanların ülkesi" olarak resmedilirdi. Ne var ki bu romantik tablo, önce Lon Nol'un çalkantılı yönetiminde sarsıldı, ardından Khmer komünistlerinin acımasız ideolojisiyle paramparça oldu.

Nisan 1975'te Phnom Penh'in düşüşü, Kamboçya'yı Demokratik Kamboçya adıyla yeniden şekillendiren bir kâbusun başlangıcıydı. Rejim, tüm kentsel nüfusu "yeni bir toplum" inşa etmek adına pirinç tarlalarına sürgün ederken, bu zorunlu göçü "tarımsal devrim" retoriğiyle meşrulaştırdı. Ancak gerçekte, okuryazarların, entelektüellerin ve hatta gözlük takanların bile "düşman" ilan edildiği bir kıyım mekanizması işliyordu. Köylüler, devasa kolektif çiftliklerde köle olarak çalıştırılırken, şehirler hayalet kasabalara dönüştü. Eğitimli kesimin sistematik imhası, nüfusun neredeyse dörtte birinin yok oluşuyla sonuçlandı. Bu süreç, insanlık tarihinin en hızlı ve en radikal sosyal mühendislik deneylerinden biri olarak kayıtlara geçti. Pol Pot'un sınıfsız toplum ütopyası, geride yalnızca toplu mezarlar ve

travmatize bir nesil bıraktı. Kamboçya, dünya haritasına bir zamanlar Angkor'un ihtişamıyla değil, bu trajik bilançonun gölgesinde yerleşti. Bugün bile Ölüm Tarlaları filmi, bu dönemin hafızalara kazınan sembolü olarak, insanlığın ideolojik fanatizmle varabileceği uç noktayı hatırlatmaktadır.[1]

Unutulamayan Gölgeler

2022 yılında Phnom Penh'e yaptığım seyahatte, şehrin her köşesinde rastlanan motosiklet taksi şoförleri, turistleri mutlaka şehir dışındaki Ölüm Tarlaları'na götürmek isterdi. Ben de bu deneyimi yaşadım. Bu vahşetin kalıntılarını bizzat gördüm. Çelişkili klişelerin ötesinde, Kamboçya aslında günlük hayatlarına devam eden sıradan insanların yaşadığı bir ülkeydi. Yine de bu klişe imaj ne olursa olsun, Pol Pot yıllarının dehşeti birçok şeyi gölgede bıraktı. Bu dönemde Kamboçya, korkunun ve vahşetin eş anlamlısı haline gelmişti ki bunu hem işkence hapishanesinde hem de ölüm tarlalarında görmüştüm. CIA'ya göre, Kamboçya'nın nüfusu 1975'te yaklaşık 7,3 milyondu ve diğer tahminler 8 milyona kadar çıkıyordu. Bu insanların yaklaşık 1,7 milyonu DK yönetimince kısa süre içerisinde katledildi. Bunların çeyrek milyona kadarı paranoyak rejimin gerçek veya hayali düşmanları olarak değerlendirildi ve öldürüldü.

Geriye kalanlar ise yetersiz beslenme ve aşırı çalışma, tıbbi bakım eksikliği ve bazen umutsuzluk ve depresyon ve tükenmişlik nedeniyle öldü. Phnom Penh, Kızıl Khmerlerin eline geçtiğinde, Kamboçya toplumu ve ekonomisi beş yıllık savaştan dolayı zaten travma geçirmekteydi. İdeolojik görünümü ne olursa olsun herhangi bir rejim yeniden yapılanma konusunda muazzam zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ancak Kızıl Khmerler,

1 FRUS, 1969–1976, Volume E–12, Documents on East and Southeast Asia, 1973–1976, 95. Research Study Prepared by the Central Intelligence Agency, Washington, December 1976.

dogmatik şarlatanlık, cehalet, beceriksizlik ve kasıtlı zulmün ölümcül bir kombinasyonu yoluyla halkın acısını daha da ağırlaştırdı. Sonunda, devrimleri feci bir şekilde başarısız oldu ve bu süreçte ülke neredeyse yok oldu. Ülkenin yeni adında bulunan 'Demokratik' kelimesi sizi aldatmasın. Bu kelimeyi kullanmalarına rağmen, yöneticilerin politikalarının düzeltilmesine izin verecek demokratik mekanizmalar hiçbir şekilde yoktu ve zaten de düşünülemezdi. Kamboçya halkının acılarının ancak 1979'da geleneksel düşmanları olan Vietnam tarafından kurtarılmasıyla sona ermesi, tarihin de başka bir ironisidir, ancak daha mutlu bir ironidir.

Prens Sihanuk, yeni rejimin (DK) ilk devlet başkanıydı, ancak Kızıl Khmerler ona sadece göstermelik bir lider olacağını açıkça belirtmişti. Onlarla yaptığı ittifak, eski düşmanlar arasında bir mantık evliliğinden ibaretti. Belki de eski dostu Zhou Enlai'nin en azından iktidarı Kızıl Khmerler ile paylaşmasını sağlayacağını düşünmüştü, ama eğer öyleyse Sihanuk da yanılmıştı. Yirmi ülkeyi kapsayan bir iyi niyet misyonunun ardından Eylül 1975'te Phnom Penh'e döndükten sonra Sihanuk, kraliyet sarayında fiilen tutsaktı ve Nisan 1976'da Kızıl Khmerler onu emekliliğe zorlayarak Khieu Samphan'ı yeni devlet başkanı olarak atadılar. Sihanuk'un ailesinden pek çok kişi DK yıllarında öldü ve belki de onu aynı durumdan kurtaran şey, yüksek uluslararası profili ve Çinli liderlerle olan dostluğunun yanı sıra gelecekte rejim için yararlı olabileceği ihtimaliydi. Zamanının çoğunu ev hapsinde, okuyarak ve sarayında sebze yetiştirerek, Kızıl Khmer taraftarlarının mantıksız şiddetinden çekinerek, üzüntü ve korku içerisinde geçirdi. Şeytanla karşılıklı yemek için masaya birkez oturmuştu ve şimdi yaptığı şeyin doğru olup olmadığını düşünecek zamanı ve yalnızlığı vardı. Herhangi bir şekilde başkaldıramazdı, zira çok iyi bilmekteydi ki onun da

sonu Sirik Matak'la aynı olacaktı. Sadece ensesinden girip diğer taraftan çıkacak bir kurşun… Tıpkı Sirik Matak gibi.

Tahliye

Cehalet ve sapkınlığın rengi yoktur derler, zira bu saydamdır. Ancak bu iki davranış şekli yönetimi ele geçirirse etkisi algılanamayacak derecede korkunç olur. Dönemin tanıklarının ifadeleri, şehirleri 17 Nisan'da Kızıl Khmerlerin eline geçtiğinde Phnom Penh halkının çelişkili duygularla çalkalandığı konusunda hemfikirdi.

Kızıl Khmerler Nisan 1975'te iktidara geldiklerinde on beş yaşındaydım. Savaşın nihayet sona ermesinden duyduğum sevinci hâlâ hatırlıyorum. Kimin kazandığı önemli değildi. Ben ve birçok Kamboçyalı ne pahasına olursa olsun barış istiyorduk. İç savaş bizi çok yormuştu ve bizim olmayan bir dava uğruna kendi kardeşlerimizi öldürmeye pek anlam veremiyorduk. Ülkemizi yeniden inşa etmek için yeni hükümetimizi desteklemeye hazırdık. Birlikte büyüdüğümüz ve çok sevdiğimiz o yavaş tempolu, basit hayatı geri getirmek istiyorduk. O zamanlar Kızıl Khmerlerin barışı için ödememiz gereken bedelin ne kadar yüksek olduğunun farkında değildik. Kızıl Khmerler çok zeki ve acımasızdı. Taktikleri etkili oldu, çünkü çoğumuz onların kötü niyetlerine inanmayı dahi reddetmiştik. Sözde amaçları bizi özgürleştirmekti. "Adalet" ve 'eşitlik' için geldiklerine inanıyorduk, çünkü kendi hayatlarını riske atmışlardı ve ailelerinden vazgeçmişlerdi.[2]

Sonunda Kızıl Khmerler Phnom Penh'i kuşattı ve beş yıl süren iç savaşın ardından 17 Nisan 1975'te sokaklarda bayraklarını dalgalandırarak kontrolü ele geçirdiler. Ocak 1979'a kadar tüm Kamboçyalıları çalışma kamplarında yaşamaya ve günde on

[2] Teeda Butt Mam'ın yaşadıkları için bkz. Dith Pran, *Memoirs By Survivors, Children of Cambodia's Killing Fields* (Yale University, 1997) s. 11.

dört ila on sekiz saat çalışmaya zorladılar. İnsanları günde bir kâse sulu pirinçle beslediler, aileleri ayırdılar. Tüm Kamboçya kurumlarını ve kültürünü yok ettiler. Masum insanlara sistematik olarak işkence ettiler veya öldürdüler. Bu süre zarfında Kamboçya nüfusunun yaklaşık üçte birinin hastalık, açlık veya infaz nedeniyle öldüğü tahmin edilmektedir.[3]

Şehir sakinlerinin çoğunun diğer tarafta bir arkadaşı ya da akrabası vardı. Birçoğu Prens Sihanuk'un gerillaların başkomutanı olduğuna ve kendilerini zarardan kurtaracağına inanıyordu, ancak cehennemî vahşet hikâyeleri de onları endişelendirmişti. Bazı sakinler gerillaları yiyecek ve içecekle karşıladı, ancak çoğu ne olacağını görmek için merakla kapı girişlerinde ve pencerelerde bekledi. Hiç kimse şehir nüfusunun aniden toplu olarak tahliye edilmesine hazırlıklı görünmüyordu.

Ağır silahlı gerillalar, siyah köylü kıyafetleri ya da sade hakilerle sokaklarda dolaşırken, lakayt ve moralsiz Lon Nol askerlerinin aksine ciddi ve disiplinliydi. Bazıları kendilerine sunulan yiyecekleri kabul ediyordu ama çoğu lastik sandaletlerinin üzerinde sessizce ve şüpheci bir şekilde ilerliyordu. Çoğu koyu tenli taşralı Khmerlerdi ve birçoğu neredeyse kendileri kadar büyük AK47'ler taşıyan, bazıları oniki-onüç yaşında olan çocuklardı. Bazıları yiyecek ya da içecek kabul etmek için nazik sözlerle sıkıştırıldıklarında kendiliğinden utangaç taşralı gülümsemelerine bürünüyordu, ancak çoğu şehre ve sakinlerine karşı öfkeyle yanıyordu. Fransız yazar François Bizot, Fransız Büyükelçiliği kapısının gerisinde 'o kadar korkunç ve patlayıcı bir şiddet vardı ki kendimi tamamen cesaretsiz hissettim' demişti.[4] Ancak aşırı derecede öfkeliydiler. Ormanlarda geçirdikleri yıllar boyunca bu insanlara bir şeyler olmuştu sanki. Onlar artık başka

3 Dith Pran, *a.g.e.*, s. 10.
4 F. Bizot, *The Gate: A Memoir* (Vintage, 2007), s. 155.

insanlardı. Gerçekten de öyle olmuştu. Bu genç gerillaları kurban olarak görmek kolay olmasa da hizmet ettikleri rejimin dehşeti göz önüne alındığında, Serge Thion'un 'köylülüğe karşı şimdiye kadar başlatılan en vahşi saldırı' olarak adlandırdığı şey tarafından şekillendirilmişlerdi.[5]

İç savaşın ve Amerikan bombardımanının bedellerinden biri de gençlerin vahşileştirilmesi ve aile bağlarının yok edilmesiydi. Bu gençler, 1970 darbesinin ülkelerini uçurumun kenarına sürüklemesiyle başlayan muazzam bir trajedinin sadece bir parçasıydı. Birçok gerilla büyük bir şehri ilk defa görmekteydi. Şehir sakinleri onlardan ne kadar korkuyorsa onlar da şehirlilerden o kadar korkuyordu. Bu çiftlik çocukları ve kızları için Phnom Penh, en çılgın hayallerinin ötesinde olağanüstü şeylere tanık olabilecekleri yabancı bir yerdi. Beyaz tenli Batılılar, şebeke suyu, elektrik, yüksek topuklu ve makyajlı kadınlar, beyaz eşyalar ve televizyonlar, tuğla binalar, buzlu içecekler ve tatlı hamur işleri, gözlük takan insanlar, ayakkabı giyen çocuklar ve elbette kraliyet sarayı. Haing Ngor, genç bir gerillanın tuvalette musluktan akan temiz suya karşı şaşkınlığını aktarır.[6] Phnom Penh aynı zamanda Mekong üzerindeki bir tür Sodom'du[7] ve Kızıl Khmer

5 S. Thion, The pattern of Cambodian politics. *Revival: The Cambodian Agony 1990* içinde. Ed. David A. Ablin & M. Hood (Routledge, 2017), s. 149-164.

6 Dr. Haing S. Ngor'un Öldürme Tarlaları filmi, onun zorlu hayat yolculuğunu anlatırken, dünyaya Kızıl Khmerler'in dehşetini hatırlatan ilk büyük uyarı niteliğindeydi. Hollywood'daki ününü bir araç olarak kullanan Dr. Ngor, 1975-1979 yılları arasında Kızıl Khmerler'in Kamboçya'yı komünist bir tarım ütopyasına dönüştürme girişiminin nasıl bir felakete yol açtığını dünyaya duyurdu. Bu sosyal deney, yaklaşık 1,7 milyon insanın açlık, zorunlu çalışma, işkence, kölelik, etnik temizlik ve siyasi infazlarla hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Dr. Ngor, bu trajediyi uluslararası kamuoyunun gündemine taşıyarak adeta "Kamboçya'nın sesi" haline geldi.

7 Tevratın ilk kitabında bahsedilen ve bir yangınla mahvolan günahkârlar şehri. Sodom ile çevresindeki şehirlerin zenginlikleri sebebiyle kibre kapıldıkları, yoksul ve düşkünlere yardım elini uzatmadıkları ve iğrenç şeyler yaptıkları belirtilmektedir.

kadrolarının uzun zamandır militanlarını uyardığı kötü şöhretli bir yerdi. Ailelerinden koparılmış, etkilenmeye açık ve eğitimsiz bu çocuk ve genç askerler, yeni rejimin muhafızlarıydı. Sert ve fanatiktiler ama sadece Angkar[8] yani 'örgüt' olarak bildikleri liderliğin elinde uysallaşabiliyorlardı. Onlardan bir tanesinin bakış açısıyla yazılmış bir kitap, muhtemelen muazzam bir kaynak olurdu. Ancak çoğu okuma yazma bilmeyen, sıradan köylü veya köyden koparılmış genç oğlan ve kızlardı. Haing Ngor'un ifadesiyle;

> *"Ağır yaralı bir Lon Nol askerini ameliyat etmek üzereyken bir gerilla hastane kapısından içeri daldı. En fazla on iki yaşındaydı, çocuğun yüzünde sert ve öfkeli bir ifade vardı. Henüz tiz bir sesle, hastane personeline bir an önce gitmeleri için bağırıyor, tüfeğini sallayarak sözlerini vurguluyordu. Personel buna uydu ve askeri ameliyat masasında ölüme terk etti. Dışarıda sokaklar kaos içindeydi. Kızıl Khmer askerleri halka şehri terk etmeleri için bağırıyor, zaman zaman sözlerini gökyüzüne AK47 ateşi açarak vurguluyordu. Bazıları tahliyenin sadece birkaç saat süreceğini, çünkü Amerikalıların şehri bombalayacağını söylüyordu, ancak bu izdihamda birkaç şehir bloğunu bile hareket ettirmek saatler aldı. Sonunda, herkesin kendi köyüne gitmesi gerektiği, istisna olmayacağı emri geldi. Bazı gerillalar ABD emperyalistlerine ve Lon Nol hükümetine karşı sloganlar atıyor ya da abartılı nefret ya da övgü dolu sözlerle kendi zaferlerini selamlıyorlardı. Bir kadın Kızıl Khmer, kalabalığa durmadan nutuk atıyordu: 'Tarihin tekerleği dönüyor. Tekerleği durdurmak için ellerinizi kullanırsanız, parmaklarınızı kaybedersiniz. Geri dönüş yok. Dünya tarihi beklemeyecek, devrim burada. Seçiminizi yapmalısınız, Angkar'ı takip etmek ya da etmemek. Eğer Angkar'ı takip etmemeyi seçerseniz, güvenliğinizden biz sorumlu olmayacağız.' Önündeki adamı aşağılayıcı bir şekilde itti. Adam sendeledi, gözlerinin akı, korkusunu gösteriyordu. Onlar yanımdan geçip giderken kadın*

[8] DK'nın yönetici organı, yapı veya bir vücudun uzvu anlamına gelen Khmerce 'angk' kelimesinden gelen 'Angkar' olarak biliniyordu.

tabancasını tekrar salladı ve bağırdı: 'Artık herkes eşit! Herkes aynı! Artık sompeah[9] yok! Artık efendiler ve hizmetçiler yok! Tarihin tekerleği dönüyor! Angkar'ın kurallarına uymalısınız!'

Belli ki bu konuşma bir ezber metniydi ve sürgün edilen halk, önümüzdeki günlerde ve haftalarda bu konuşmayı başka birçok ağızdan da duyacaktı. Üç milyona varan şehir nüfusunun tamamı hareket halindeydi. Çocuklar, hamile kadınlar, tok ve açlar, yaşlılar ve sakatlar, zenginler ve fakirler, uzun süredir şehirde yaşayanlar ve mülteciler. Çoğu yürüyor, bazıları motosiklet ve hatta arabaları iterek kalabalığın arasından geçiyor, diğerleri ise televizyon setleri, kişisel eşyalarla dolu kutular, tencere ve tavalar ve eşyaları ile dolu el arabalarını itiyordu. Bazıları, yeni toplumda para olmayacağını öğrendiklerinde atmak üzere Lon Nol parası dolu çantalar taşıyordu. Hastanelerden yaralı akıyordu. Koltuk değnekli yaralı askerler, halsiz yaşlı kadınlar ve hatta iki bacağı da kesilmiş bir adamın yakınları, serum torbası hâlâ takılıyken hastane yatağını itiyordu." [10]

François Ponchaud, şehrin işgali sırasında hasta nüfusunun 20.000 kadar olduğunu tahmin etmektedir. Çok genç ve çok yaşlılarla birlikte birçok hasta göç sırasında hayatını kaybedecektir.[11] Bazı siviller banliyölere ulaştıklarında geri dönmeye çalıştı, ancak Kızıl Khmer rejimi bir uyarı olarak karşı çıkanları oracıkta herkesin gözünün önünde öldürmeye başladı. Mühendis Pin Yathay, evinden bir şey almak için geri dönen bir gencin akıbetini kaydetmişti: Bir gerilla, gencin cesedinden on metre uzakta duruyordu, AK47'sinden ise hâlâ dumanlar tütüyordu.'[12] Tahliye durmak bilmedi ve Haing Ngor birkaç gün sonra ilaç almak için bir gerilla eşliğinde geri döndüğünde Phnom Penh

9 Kamboçyalılara özgü bir selamlama veya saygı gösterme biçimidir.

10 Haing Ngor, *Survival in the Killing Fields* (Brown Book Group, 2012) s. 80-90.

11 François ile yapılan ropörtajon tamamı için bkz. F. Ponchaud vd. "Le génocide dans l'histoire khmère: Entretien avec François Ponchaud", *Esprit (1940-)* (2002) s. 42-51.

12 P. Yathay, *Stay Alive, My Son* (Cornell University Press, 2013), s. 146.

çoktan hayalet bir şehir olmuştu.[13] Resmi DK kaynakları tahliye sırasında 2000 ila 3000 kişinin öldüğünü ifade etmektedir. Ancak toplam rakamın çok daha yüksek olduğu kesindir.

Kitlesel sürgün korkunç bir eylemdir. Ancak halkların sürgün edilmesinin birçok medeniyette uzun bir geçmişi vardır. Asurlular, MÖ 8. yüzyıldaki diasporada[14] Yahudileri ve Aramileri kendi topraklarına zorla yerleştirmişlerdi. 10. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve 16. yüzyıla kadar devam eden, Hristiyan olmayan halklara yönelik şiddet ve soykırım, Avrupa nüfusunu daha homojen hale getirmişti. Stalin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırım Tatarlarını, Volga Almanlarını ve Çeçenleri, Sibirya'ya sürmüş ve 1945'ten sonra yaklaşık 14 milyon Alman, Orta ve Doğu Avrupa'daki evlerinden batıya doğru sürülmüştü. Müslüman ve Hindu nüfusun kitlesel transferi, 1947'de Hindistan'daki İngiliz Raj'ının sonunu işaret etti ve daha yakın zamanda ise Bosna'da, cinayet ve sürgün yoluyla etnik soykırım yapıldı. Vietnam'da ise 1975'te komünist zaferle birlikte 1-3 milyon Vietnamlı ülke dışına kaçmıştı. Tüm bu vakalar, açıkça tanımlanabilen etnik ya da en azından dini bir 'ötekini' hedef alan nefretin harekete geçirilmesine dayanıyordu.[15]

Kamboçya deneyiminde tekil ve benzersiz olan durum ise Khmerlerin Khmerleri hedef almasıydı. Gerillaların zihinsel evreninde ortaçağ önyargıları, Marksizm'in yarım yamalak yozlaştırmalarıyla itişip kakışıyor ve kentliler bir grup olarak 'sınıf düşmanı' haline geliyordu. Kızıl Khmer liderleri, kentlilerin ABD emperyalistleriyle işbirliği içinde olduğunu ve dolayısıyla köylülüğün çektiği acılardan kolektif olarak sorumlu olduklarını ifade

13 Haing Ngor, *Survival in the Killing Fields* (Brown Book Group, 2012) s. 80-90.

14 Bir halkın, özellikle ortak bir etnik, dini ya da ulusal kimliği paylaşan bir topluluğun, zorunlu ya da gönüllü olarak yaşadığı yerden uzaklaşarak farklı coğrafyalara dağılmış olması durumunu ifade eder.

15 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 176.

ediyordu. Gerillalar için Phnom Penh, herhangi bir İngiliz köylüsü ya da pastoral gerici için 19. yüzyıl Londra'sının 'Büyük Wen'inden[16] daha habis bir yerdi ve hastalıklı insanlarından arındırılması gerekiyordu. Mülteciler nedeniyle nüfusu çeyrek milyonu aşan kuzeybatıdaki Battambang kenti de başkentle aynı kaderi paylaştı. Her ne kadar Kızıl Khmerlerin destekçileri tahliyeyi, olası ABD bombardımanı ve kitlesel açlığa karşı gerekli bir önlem olarak savunsalar da kararın birkaç ay önceden ve gizlice ideolojik gerekçelerle alındığı açıktır. Ayrıca o dönemde ABD'nin şehri bombalaması son derece düşük bir ihtimaldi.

ABD Kongresi neredeyse iki yıl önce Amerikan bombardımanına son vermişti ve savaş yorgunu Amerikan halkının Asya'da yeni bir mide bulandıracak savaşı kaldıracak hali yoktu. Kongre bombalamaya zaten karşı duruyordu.[17] Şişkin şehir nüfusunu beslemek, gerçek bir sorun teşkil ediyordu. Ancak Vietnamlı komünistler güneye hareket edip şehre girdiğinde, Saygon halkını acımasız önlemlere başvurmadan beslemeyi başarmışlardı. Kuşkusuz, mültecilerin düzenli, insani ve gönüllü olarak köylerine geri gönderilmeleri için zorlayıcı bir durum vardı, ancak bu uyarıların hiçbiri 17 Ağustos 1975'ten sonra olanlar için geçerli değildi.

Şehirleri boşaltmanın birbiriyle bağlantılı iki acil nedeni vardı. Birincisi, Lon Nol'un ordusunu yenecek kadar güçlü olan Kızıl Khmer güçlerinin göreceli zayıflığıydı. İkincisi ise şehirlerin

16 Büyük Wen terimi, 1820'lerde radikal broşür yazarı William Cobbett tarafından Londra için uydurulmuş aşağılayıcı bir lakaptır. Cobbett, bu terimi hızla genişleyen şehri İngiltere'nin yüzünde patolojik bir şişlik olarak tanımlamak için kullanmış ve onu yağ kistine benzetmiştir. 1830 tarihli Rural Rides adlı eserinde metropolü küçümsediğini dile getirmiş, ondan "her şeyin en büyüğü" olarak bahsetmiş ve büyümesini ve kırsal İngiltere üzerindeki etkisini eleştirmiştir.

17 FRUS, 1969–1976, Volume X, Vietnam, January 1973–July 1975. 37. Telephone Conversation Between President Nixon and the White House Chief of Staff (Haig). S. 173-4.

karşı devrimin rezervuarları olarak hareket edeceği korkusuydu. Kent nüfusunun yarısından fazlasının kırsal kesimden gelen sivil mülteciler olması ya da kent sakinlerinin çoğunun çatışmaların sona ermesini memnuniyetle karşılaması ve ulusal uzlaşmayı desteklemesi önemli değildi.

Gizli Angkar'ın üst düzey komuta kademesi için bu bir 'bizimle değilsen, bize karşısın' mantığıydı ve bu mantığı hem Sihanuk hem de Lon Nol ile paylaşıyorlardı. Onlara göre muhalefet, vatana ihanet anlamına geliyordu. Tahliyenin acil ve pratik gerekliliğinin altında Kızıl Khmerlerin değerlendirdiği gibi ideolojik bir zorunluluk yatıyordu. Kızıl Khmer liderliği, Phnom Penh ve Battambang'ın düştüğü gün Kamboçya toplumunun topyekûn dönüşümünü başlatmaya kararlıydı ve bu durum, eski kent nüfusunun dağılmasını zorunlu kılıyordu. Kızıl Khmerler, savaşın sona ermesinden önce bile kontrolü altındaki sözde kurtarılmış bölgelerde radikal deneylerine başlamıştı.

Sürgünlerin ideolojik temeli, Pol Pot'un emirlerinden açıkça anlaşılmaktadır. İşgalin hemen ardından 17 Nisan 1975'te, Kabine Bakanları ve tüm Bölge Sekreterleri için Özel Merkez Toplantısı düzenlendi. Toplantıda, Pol Pot tarafından sekiz nokta tespit edildi:

1. İnsanları tüm şehirlerden tahliye edin.
2. Tüm pazarlar kaldırılsın.
3. Lon Nol rejiminin para birimini kaldırın ve basılmış olan devrimci para birimini kullanın.[18]
4. Tüm Budist rahipleri görevden alın ve onları pirinç yetiştirmekle görevlendirin.

[18] Kızıl Khmerler'in bastığı paralar asla dolaşıma sokulmamıştır. Bkz. That One Time Pol Pot Blew Up The Central Bank, 27 December 2020 https://theacheron.medium .com/that-one-time-pol-pot-blew-up-the-central-bank-e130c23b64a0 Er. 25 Ekim 2024.

5. En üst düzey liderlerden başlayarak Lon Nol rejiminin tüm liderlerini idam edin.
6. Ülke genelinde ortaklaşa yemek yenen üst düzey kooperatifler kurun.
7. Vietnamlı azınlık nüfusunun tamamını sınır dışı edin.
8. Sınırlara, özellikle de Vietnam sınırına asker sevk edin.[19]

Pol Pot'un Kamboçya toplumunu kapsamlı bir şekilde dönüştürme planının özü burada yatmaktadır. Bir ütopyanın inşası, devrimin ilk gününden itibaren eski toplumun yıkıntıları üzerinde başlayacaktı. Kentler asalak bir büyüme ve casusların, yabancı ideolojilerin ve kapitalizmin yuvaları olarak görülüyordu. Bundan böyle 'yeni insanlar' olarak anılacak olan kentli nüfus, kırsal kesimdeki kolektif çiftliklerde üretken işlerde 'eski insanlara' katılacak ve onların emeği gelecekteki cenneti inşa edecek zenginliği sağlayacaktı.

Hareket özgürlüğü ve meslek seçme özgürlüğü olmayacaktı. Aileler bölünecekti. Rejimi yüceltmek dışında şarkı söylenmeyecek ya da dans edilmeyecekti ve yeni rejimin müziği bile Khmer kulaklarına uyumsuz geliyordu. Halk, manevi kurumlardan mahrum bırakılacaktı. Khmerler son derece dindar bir halktır ve dinleri çoğu zaman hayatın zorlukları için bir teselli işlevi görmüştür. Ancak Pol Pot buna izin vermedi. Rahipler görevden alındı, çalıştırıldı ve tapınakları kapatıldı. Rejim, kendi otoritesini zayıflatabilecek başka hiçbir otorite kaynağına tahammül edemezdi. Ocak 1976 tarihli DK Anayasası ibadet özgürlüğünü tanıdı, ancak 'gerici din hariç' nitelemesiyle bunu sonradan iptal etti. Tüm ülke, dış dünyanın 'kirletici' etkilerine kapatılacaktı. Savaşın zorluklarından sonra soluklanma, insanların yaralarını

[19] Tüm sloganlar veya emirler "Angkar Padevat" (Devrimci Örgüt) adına veriliyordu. Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 178.

sarma ve ölülerinin yasını tutma şansı olmayacaktı. Sevgi için zaman olmayacak, kardeşi kardeşe kırdıran kardeş katili bir savaştan sonra uzlaşma olmayacaktı. Yeni insanlar ya boyun eğecek ya da yok olacaktı. Sadece çeltik tarlalarında aralıksız bir çalışma hayatı olacak ve gerçekte yoksulluğun toplumsallaştırılmasıyla tüm nüfus, toplumun en yoksul ve en az eğitimli kesimi konumuna indirgenecekti. David Chandler'ın deyimiyle ülke devasa bir 'hapishane çiftliği' haline gelecekti.[20] Bu durum kısmen bir intikam eylemiydi.[21] Ancak rejim, bu durumu Pol Pot ve yoldaşlarının aralarında yaşadığı dağlı halkların ilkel komünizminin romantize edilmesine dayanan, uzak ormanlarda hayal edilen ütopik bir plana göre, Kamboçya toplumunun yeniden inşası için gerekli gördü.

Bu hanisülasyon, rejimin 1976 tarihli Dört Yıllık Planı'nın temelini oluşturdu. Bu plan, vasıflı işgücü, hammadde, altyapı ve profesyonel uzmanlık eksikliğine rağmen hafif sanayinin hızla gelişmesini ve ardından ağır sanayinin gelmesini öngörüyordu. Kamboçya, bir irade eylemiyle kapitalist Batı'yı yakalayıp geçe-

20 DK altındaki Kamboçyalıların çoğu, planın hedeflerini gerçekleştirmek için yılda on iki ay, günde on ila on sekiz saat çalışmak zorunda kaldı. Fiziksel emeğe alışık olmayanların çoğu kısa süre içinde yetersiz beslenme ve aşırı çalışmadan öldü, ancak devrim öncesi dönemde çiftçi olanlar bile kendilerini 1975'ten önce olduğundan daha uzun süre ve daha çok çalışırken buldular, hiçbir maddi ödülleri yoktu, eşlerine ve çocuklarına erişimleri sınırlıydı ve çok az boş zamanları vardı. İlk hasatlardan elde edilen ürün fazlası orduyu beslemek, depolamak ya da ihraç edilmek üzere toplandığından, 1976 başlarında gıda zaten kıttı. Durum 1977 ve 1978'de ülkenin büyük bir kısmının kıtlığa yakalanmasıyla daha da kötüleşti. Hayatta kalanların çoğu aylarca başka bir şey yemeden pirinç lapası yediklerini hatırlıyor. D. Chandler, *A History of Cambodia*, s. 274-5.

21 Lon Nol'un rejimi hem Kızıl Khmerler hem de Kuzey Vietnam güçleriyle doğrudan askeri çatışmalara girdi. Nisan 1970'te ABD desteğiyle başlatılan Kamboçya harekâtı, komünist birlikleri Kamboçya topraklarından çıkarmayı amaçlıyordu. Yakalanan komünistler öldürüldü ve daha farklı vahşet dolu durumlara maruz kaldı. Ancak şimdi Pol Pot intikam almak için geldiğinde, kendilerine yapılandan katbekat fazlasını yapacaktır.

cek ve Kamboçyalılar Angkor'u inşa eden halk olarak gerçek itibarlarını yeniden kazanacaktı. Esas olarak Pol Pot'un hayali buydu. Bu plan için gereken döviz, Kamboçya'nın tarımsal ihracatını arttırarak kazanılacaktı. Kamboçya, Maoist tarzı devasa bir 'gönüllülük' –halk istemese dahi- eylemiyle, ülkeyi sanayileştirecek ve görkemli bir gelecek inşa edecek zenginliği elde edecekti. Bu gelecek, halkın çekebileceği her türlü zorluğu haklı çıkarıyordu.[22]

Pol Pot devriminin, yabancı bir modeli olmadığını iddia etmesine ve Eylül 1977'deki radyo konuşmasına kadar Komünist Parti'nin varlığını bir sır olarak saklamasına rağmen modellerinden biri, ilkel sosyalist birikimin köylülüğün şiddetle mülksüzleştirilmesine ve köle emeğine dayanan, Stalin'in Rusya'sıydı. Aşırı gönüllülük -insanoğlunun tek başına irade gücüyle tüm engellerin üstesinden gelebileceği inancı- 1950'lerin sonundaki Büyük İleri Atılım'ı üreten ve 1960'ların başındaki feci kıtlıkla sonuçlanan Maoist Çin'in ideolojisini taklit ediyordu. Buna Stalin'in tek ülkede sosyalizm fikrini, Mao'nun kendine güven doktrinini ve Kim İl Sung'un Juche dogmasını da ekleyebiliriz.[23] Bunların hepsi otarşiyi ya da ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak kendi başlarına hareket etmelerinin erdemini dillendiriyordu.[24]

---

22 D. Bultmann, "Irrigating a socialist utopia: disciplinary space and population control under the Khmer Rouge, 1975–1979", *Transcience*, 3/1 (2012) s. 40-52.

23 Genellikle "kendine güven" olarak çevrilen Juche, ülkenin kurucu lideri Kim İl Sung tarafından geliştirilen Kuzey Kore'nin devlet ideolojisidir. Bu felsefe, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda bağımsızlığı vurgular ve Kuzey Kore kimliği ve yönetiminin merkezi ilkesi haline gelmiştir. Juche, ilk olarak 1950'lerin ortalarında Kim tarafından geleneksel Marksizm-Leninizm'den ayrılan "Kore tarzı bir sosyalizm" olarak sunulmuştur.

24 Otarşi, bir ülkenin ya da bölgenin ekonomik olarak kendi kendine yeterli olma ilkesine dayanan bir sistemdir. Dışa bağımlılığı minimize etmek ister. İthalattan kaçınır, kendi üretimine öncelik verir. Genellikle kapalı ekonomi modeliyle özdeşleşir.

Yine de başka bir açıdan DK benzersizdi. Stalin'in SSCB'sinde ya da Nazi Almanya'sında 'normal yaşamın' bir benzeri mümkünken, DK'da bu imkânsızdı.[25] Ne özel hayat vardı ne de devletin ve onun siyah giysili yardakçılarının bitmek bilmeyen talepleri karşısında bir soluklanma. Pol Pot, Kamboçya'nın dönüşümünün o kadar hızlı olacağına inanıyordu ki para ve piyasa gibi geçiş mekanizmalarına gerek kalmayacaktı.

Özel mülkiyet bir gecede ortadan kaldırıldı. Hem ahlaki gerekçelerle hem de yurtdışına satılmak üzere azami tarımsal ürün fazlasının toplanmasını sağlamak için yemek sosyalleştirildi. Sonuç olarak, rejimin sonlarına doğru sofralarda çoğu zaman yiyecek neredeyse hiçbir şey yoktu. Ancak bireylerin yokluk zamanlarında Khmerlerin her zaman yaptığı gibi yetersiz beslendiklerinde ormanlardan yabani yiyeceklerle takviye almaları ise suçtu.

Pol Pot'tan kurtulan bir Khmer kadın, komün üyelerinin açlıktan ölüyor olsalar bile yabani şeker palmiyelerinden, Hindistan cevizi ağaçlarından ve yabani muzlardan yemelerinin yasak olduğunu ifade etmişti.[26] Yeni rejimin ilk yılında yiyecek nispeten bol olsa da daha sonra tedarik zinciri hızla kırıldı. Kronik yetersiz beslenme, aşırı çalışma ve tıbbi ihmalle birleşince yüzbinlerce insanı mezara götürdü. Bazı yerlerde insanlar yürüyen iskeletlere benziyordu.[27]

DK sırasında kaç kişi öldü?

Kızıl Khmer askerleri ve kadroları, anlaşıldığı kadarıyla marşlarını söylerken şaka ya da ironi yapmıyordu:

25 P. Short, *Pol Pot: Anatomy of a nightmare* (Macmillan, 2005).

26 Bkz. Darryl Bullen, Denis Freney & Chris Ray, *Ten Years After Liberation*, Australian *Left Review*, 1985, s. 3.

27 Bkz. Maureen S. Hiebert, "Genocide, Revolution, and Starvation under the Khmer Rouge" *Genocide Studies International* 11, no. 1 (2017) s. 68-86.

Biz, kahraman halk, zafer kazandık!
Büyük devrimimiz, halkımızın onurunu yükseltiyor
Toprağımızda sömürgecilik yok artık…
Tarlaları ve ovaları kaplayan
Parlak bir kırmızı kan
Kamboçya'nın, anavatanımızın!

Kurbanlarının çoğunun tarlalarda başlarının arkasına ya da boyunlarına bir öküz arabası dingiliyle vurularak öldürüldüğü düşünüldüğünde, bu sözler korkunç bir anlam kazanmaktadır. Zorluk ve terörün derecesi, bölgeden bölgeye ve hatta aynı bölgelerde bile zaman zaman farklılık gösteriyordu;

Daha sonra Kızıl Khmerler, intikamdan korktukları için idam edilen erkeklerin eşlerini ve çocuklarını da öldürdü. Çocukları kendi ebeveynlerinde hata bulmaya ve onları gözetlemeye teşvik ettiler. Bir zamanlar sevgi, inanç, rahatlık, mutluluk ve arkadaşlığı barındıran aile yapısını yok etme niyetlerini açıkça gösterdiler. Küçük çocukları, beyinlerini yıkayabilmek için evlerinden alıp bir komünde yaşamaya götürdüler. Ebeveynler çocuklarını kaybetti. Aileler birbirinden ayrıldı. Sevdiklerimizi elimizden aldıklarında ağlamamıza ya da herhangi bir keder göstermemize izin verilmedi. Bir adam bakmakla görevli olduğu öküzünü kaybederse öldürülürdü. Bir kadın çalışamayacak kadar yorgunsa öldürülürdü. İnsan hayatı bir kurşuna bile değmezdi. Boynumuzun arkasına vurdular ve bizi boğmak için aşağı ittiler ve diğer yüzlerce cesetle birlikte derin bir çukurda ölmemizi izlediler.[28]

Kızıl Khmerler eski eyaletlerin yerine yedi büyük bölge kurmuş ve bunları da otuz iki küçük idari bölgeye ayırmıştı. Bunlardan Kuzey Doğu ve Doğu bölgeleri gibi bazıları nispeten

[28] Kim DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, (New Haven: Yale University Press, 1997) s. 12.

iyi yönetiliyordu. Zira yerel yöneticiler farklıydı. Bazıları Ta Mok[29] ve Kuzeybatı ve Batı bölgelerinin acımasızlığıyla ün salmış diğer komutanları gibi zalim haydutlardı. Diğerleri ise sadece cahil ve beceriksizken, hayatta kalanlar bazı DK üyelerini nezaketleriyle hatırlamaktadır.

Müslüman Çam azınlık mensupları da çok büyük acılar çekti. DK sırasında sayılarının %36 azaldığını ve bu oranın nüfusun geri kalanının verdiği kayıplardan çok daha yüksek olduğu ifade edilir.[30] Öte yandan, 1975'ten önce Kızıl Khmerlerin kontrolündeki bölgelerde yaşayan 2,5 ila 3 milyon eski insan, Phnom Penh'in düşmesinden sonra Pol Pot'un eline geçen 4 ila 5 milyon yeni insandan genellikle daha iyi muamele gördü. Ancak genel olarak hayat zordu ve yıllar geçtikçe daha da kötüleşti. Chandler'a göre Pol Pot bir milyondan fazla insanı öldürdü.[31] Ancak ölümlere ilişkin mevcut tahminler 741.000 ile 3.315 milyon arasında değişmektedir. DK sırasında ölenlerin sayısı muh-

29 Ta Mok, bir askeri lider ve Kamboçya'daki Kızıl Khmer rejiminde önemli bir figürdü. Demokratik Kamboçya döneminde (1975-1979) acımasız taktikleri ve vicdansız rolüyle tanınıyordu. Genellikle 'Beş Numaralı Kardeş' olarak anılan ve 'Kasap' lakabıyla bilinen Ta Mok, DK yönetimini karakterize eden toplu katliamları ve tasfiyeleri düzenlemede önde gelen isimlerdendi.

30 Pol Pot'un liderliğindeki Kızıl Khmer rejimi döneminde Kamboçya'da Müslümanlar, özellikle Çam etnik topluluğu, sistematik bir şekilde hedef alındı. 1975 öncesinde Kamboçya'da yaklaşık 500.000 Çam Müslümanı yaşıyordu. DK, tüm dinleri, etnik kimlikleri ve 'burjuva' değerleri yok etmeyi amaçlayan bir politika izledi. Çamlar, dini pratiklerini sürdürdükleri ve asimilasyona direndikleri için özellikle hedef alındı. Kiernan, Çam nüfusunun %50'sinin (yaklaşık 125.000-150.000 kişi) öldüğünü belirtir. Çamların ölüm oranı, genel nüfusun çok üzerindedir. Bu ise etnik ve dini temizliğin boyutunu gösterir. Bunun en büyük sebebi ise direnen köylerin katliamlarla cezalandırılmasıdır. Bkz. B. Kiernan, "Orphans of Genocide: The Cham Muslims of Kampuchea under Pol Pot", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 20/4 (1988) s. 2-33.

31 D. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, s. 124-50.

temelen hiçbir zaman tam olarak bilinemeyecek. Ancak 1,7 milyon, makul bir tahmin olarak kaydedilmektedir.[32]

Sorunlardan biri, 1979'dan sonra iktidara gelen Kamboçya Halk Cumhuriyeti (KHC) hükümetinin ölü sayısını abartarak kendini meşrulaştırmaya çalışması ve bu sayıyı rutin olarak 3 milyon olarak göstermesidir. Vietnamlılar da Pol Pot rejiminin siyasi niteliğini bulanıklaştırarak Asya Auschwitzinden[33] bahsetmişlerdir ki aslında DK ile en yakın paralellik, Nazi Almanyası değil, Stalinist Rusya ya da Maoist Çin'dir. Bir başka sorun da Pol Pot'tan önceki beş yıllık savaş sırasında doğru nüfus istatistikleri tutmanın hiçbir yolu olmamasıdır. Bu nedenle 17 Nisan 1975 itibariyle Kamboçya'daki insanların tam sayısını hesaplamak zordur. Milyonlarca insan 1970 ve 1975 yılları arasında kırsal kesimden sürülmüştür ve savaşa bağlı ölümlerin sayısına dair kesin bir kayıt olmamasına rağmen bu ölümler muazzamdı. Yüz binlerle ifade edilmektedir ve bunların çoğu ABD'nin vahşi bombardımanının bir sonucudur.[34]

Kızıl Khmerlerin 1975'te yönetimi ele geçirdiği sırada nüfus, CIA'e göre 7,3 milyon, BM'ye göre 7.1 milyondu, ancak son tam nüfus sayımı 1962'de yapılmıştı. Aslında bu rakam 8 milyona kadar yükselmiş olabilir, zira tüm istatistikler biraz karışıktı. Belki de 200.000 kadar insan DK zaferinden hemen sonra kaç-

32 P. Heuveline, "The boundaries of genocide: Quantifying the uncertainty of the death toll during the Pol Pot regime in Cambodia (1975–79)" *Population Studies*, 69/2 (2015) s. 202.

33 Auschwitz, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası tarafından işletilen en büyük ve en kötü şöhretli toplama ve imha kampıydı. Polonya'nın güneyindeki Oswiecim kasabası yakınlarında bulunan kamp, milyonlarca insanın sistematik bir şekilde öldürüldüğü holokost uygulamasında merkezi bir yer haline gelmişti.

34 Finlandiya Soruşturma Komisyonu savaşın 600.000 kişinin hayatına mal olduğunu tahmin ederken, yazar Eva Myslwiec bir milyon kişinin hayatını kaybetmiş olabileceğini düşünmektedir. Bkz. E. Mysliwiec, *Punishing the poor: The international isolation of Kampuchea* (Oxfam, 1988).

mış ya da sürülmüştü.[35] Altı yıl sonra, DK'nın düşüşünden sonra, toplam nüfus yaklaşık bir milyon azalmıştı. 1981 nüfus sayımı rakamlarına göre nüfus 6.7 milyondu, ancak CIA bu rakamın 6,3 milyon ila 6.4 milyon civarında olduğunu ifade etmektedir. Pol Pot'tan kurtuluştan sonra doğum oranındaki büyük artışa ve 1980'den sonra yaklaşık 400.000 mültecinin geri dönmesine rağmen bu sayı yaklaşık %20 ila 25'lik bir azalmadır. Demografik bir felaketle karşı karşıya olunduğu açıktır. 1965-1970 yılları arasında doğum oranının %2,8 olduğu göz önüne alındığında, savaş ve DK olmasaydı Kamboçya'nın nüfusunun 1980'de yaklaşık 9 milyona yükselmesi gerekirdi. Finlandiya Komisyonu, Kamboçya nüfusunun 1970'ten sonraki on yılda %30 oranında azaldığı sonucuna varmış ve komisyon 150.000 kadar kişinin DK tarafından öldürüldüğünü hesaplarken Chandler ise 200.000 ve KHC rakamlarının çok daha yüksek olduğunu öne sürerek net kaybın yaklaşık 1.7 milyon kişi olduğunu tahmin etmiştir.[36]

İçerideki Düşman

Yeni rejim, devrimin ilk günlerinden itibaren acımasız rengini hızlıca göstermişti. Pol Pot, 17 Nisan'da Kızıl Khmerler meclisinde yaptığı konuşmada yenilen rejimin kadrolarına merhamet edilmeyeceğini ilan etti. Yabancı elçiliklere sığınılacak yerler olarak saygı gösterilmedi. Sovyet elçiliğinin kapıları bile bazukayla havaya uçuruldu. Sirik Matak, yakalanıp, bir okul bahçesinde idam edildi.[37] İntikam kolu, mağlup rejimin hiyerarşisi-

35 Vietnamlı azınlığın büyük bir kısmı doğu tarafından sınır dışı edildi ve belki de 50.000 kişi Tayland'a kaçtı. Bkz. B. Kiernan, "The genocide in Cambodia, 1975–79", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 22/2 (1990) s. 35-40.

36 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 183.

37 Matak'ın Fransız Büyükelçiliğine sığındığı ve buradan Pol Pot askerleri tarafından zorla alınıp götürüldüğü iddiası doğru değildir. Muhtemelen bu bilgi karmaşasının sebebi, Fransız elçiliğinin ABD elçiliği ile aynı anda tahliye için çalışıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

ne kadar uzanıyordu. Tahliye günü Haing Ngor, Lon Nol askerlerini cezbetmek için şehrin dış mahallelerinde Kızıl Khmerler tarafından kurulan bir 'askere alma merkezince' tutuklanmaktan kıl payı kurtulduğunu ifade etmişti.[38] Kaos artık her yerdeydi.

Merkez, eski askerler ve subaylarla doluydu, bazıları yolda gördükleri arkadaşlarına el sallayarak onları kendi davalarını paylaşmaya davet ediyordu. Emperyalist olduğundan şüphelenilenler ise kamyonlara yükleniyor, ülkenin iç kesimlerine götürülüyor ve bu şekilde kurşuna diziliyorlardı. Daha sonra sıra entelektüellere ve profesyonel çalışanlara, hatta şehir tarafından kirletildiği varsayılan vasıflı el işçilerine gelecekti. Daha sonra Kızıl Khmer lideri Thiounn Mumm,[39] denizaşırı ülkelerdeki Khmerleri ülkelerinin yeniden inşasında rol alacakları vaadiyle kandırarak evlerine geri döndürdü. Ancak Kamboçya topraklarına geri adım attıklarında onları hızlıca hainler olarak idam ettirdi. Pol Pot'un Kamboçya'sında entelektüellere ve eğitimli olanlara özel bir düşmanlık gösteriliyordu. Ancak yeni rejimin onlardan duyduğu korku da hissediliyordu. Gözlük takmak kişiyi entelektüel ve dolayısıyla halk düşmanı olarak damgalamak için yeterliydi ve sonuçları genellikle ölümcül oluyordu. Entelektüellere ve uzmanlara yönelik amansız düşmanlık, temelde kendi kendini yenilgiye uğratıyordu. Ancak bu durum cehaletin erdem olarak görüldüğü bir rejimin alamet-i farikasıydı. Haing Ngor, Kızıl Khmer kadroları tarafından kırsal kesime ulaştıklarında

38 Bkz. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History* (1991), s. 235-40. Kiernan, The Pol Pot Regime (1996), s. 382. The New York Times, 'Khmer Rouge diplomatic crisis', 12 June 1978.

39 Thiounn Mumm, Fransa'daki Kamboçyalı öğrencilerin lideriydi. Bu öğrenciler Krallık tarafından burslu olarak burada eğitim almak amacıyla gönderilmişlerdi. Pol Pot Fransa'dayken Thiounn Mumm'un çevresine katıldı, komünist parti ideolojisinden etkilendi ve ülkesine döndükten sonrada harekete katıldı. Bkz. Phillip Short, *Pol Pot: Anatomy of a Nightmare* (New York: Henry Holt and Company, 2005) s. 47-51.

yeni insanlara verilen bitmek bilmeyen nutuklardan birini kaydetmiştir:

"Kapitalistlerin teknolojisine ihtiyacımız yok,.. yeni sistemimiz altında gençlerimizi okula göndermemize de gerek yok. Okulumuz çiftliğimizdir. Toprak bizim kağıdımızdır. Saban, bizim kalemimizdir. Çiftçilik yaparak yazacağız. Sınav yapmamıza ya da sertifika vermemize gerek yok. Nasıl çiftçilik yapılacağını bilmek ve nasıl kanal kazılacağını bilmek… bunlar bizim sertifikalarımızdır. . . Artık doktorlara ihtiyacımız yok. Onlar gerekli değil. Birinin bağırsaklarının alınması gerekiyorsa, bunu ben yaparım. (Bu nutku atan kişi, karnının üzerinde hayali bir bıçakla kesme hareketi yaptı) Bu çok kolay. Okula giderek nasıl yapılacağını öğrenmeye gerek yok."[40]

Kısa bir süre sonra durumdan fazlasıyla acı çeken ve bir doktor olan Haing Ngor, iki genç Kızıl Khmer doktorunun (!) hasta bir bebeğe beceriksizce bir enjeksiyon yapmasını izlemek zorunda da kalmıştı. Haing Ngor, ülke cahiller tarafından yönetiliyordu diye yakınmıştır.

DK yıllarının cehaletinin sembolü olarak üç örnek verilebilir: Phnom Penh'deki Ulusal Kütüphane'nin domuz ahırına dönüştürülmesi,[41] devlet arşiv binasının üst düzey kadroların hizmetlileri için bir konuta dönüştürülmesi ve devlet tarım kolejinin kapatılarak Kızıl Khmerlerin cephaneliğine dönüştürülmesi.[42] Sanırım bu yapılanlar, DK'nın genel zekâ seviyesini özetler.

40 H. Ngor, *Survival in the Killing Fields* (Robinson, 2012), s.79.

41 H. Jarvis, "The National Library of Cambodia: Surviving for Seventy Years," *Libraries & Culture* 30/4 (1995)s. 399. Ayrıca bkz. C. J. Schlund-Vials, "Prosecuting the Khmer Rouge: Cambodian American Memory Work", *The Routledge Handbook of Asian American Studies* içinde. Ed. Cindy I-Fen Cheng (New York: Routledge, 2016) s. 143-155.

42 S. Stanic, "Kampuchea Socialism without a model", *Socialist Thought and Practice* 18 (1978) s. 67.

En sonunda, akademik öğrenime ve teknik uzmanlığa yönelik bu küçümseme, rejimin muazzam hatalar yapmasına neden olacak ve çöküşüne katkıda bulunacaktı. Bir mühendis olan Pin Yathay, kamyonların kesilip sabana dönüştürüldüğünü, suyun yokuş yukarı akması için kanallar kazıldığını, dolusavaksız[43] barajlar inşa edildiğini ve bir ziraatçıyı ürkütecek tarım uygulamaları yapıldığını, anılarında kaydeder.[44] Tıbbi bilginin hor görülmesi, onları harcanabilir olarak gören sapkın bir düşünce ile aşırı çalışma ve hastalıktan etkilenen yüz binlerce insanın ölümüne neden olacaktı. Burada da Stalin ve Mao rejimleriyle paralellikler vardır. Stalin'in GPU'su 1941'de Katyn Wood'da 14.000 Polonyalı subay, profesyonel ve entelektüeli katletmiş ve daha önce de sayısız Sovyet uzmanını sabotajcı olarak yargılayıp idam etmişti.[45] Mao, 1950'lerin Çin'inde kendi deyimiyle yılanları deliklerinden çıkaran 'Yüz Çiçek' kampanyasını başlatmış ve bunu sözde Kültür Devrimi sırasında entelektüellere yönelik kitlesel zulümler takip etmişti.[46]

---

43 Dolusavak, bir baraj ya da su setindeki fazla suyun kontrollü bir şekilde nehir yatağına veya aşağı seviyelere aktarılmasını sağlayan özel bir yapıdır. Bu sayede, suyun barajın ya da setin su taşımaya uygun olmayan kısımlarına zarar vermesi önlenir ve yapının güvenliği korunur.

44 P. Yathay, *Stay Alive, My Son* (Cornell University Press, 2013), s. 51.

45 T. Urban, *The Katyn Massacre 1940 History of a Crime* (Pen & Sword Military Pub., 2022).

46 Mao Zedong tarafından Mayıs 1956'da başlatılan 'Yüz Çiçek Kampanyası', Çin vatandaşlarını Komünist Parti'ye yönelik eleştirilerini dile getirmeye teşvik etmişti. "Yüz çiçek açsın, yüz düşünce okulu mücadele etsin" sloganı, açık diyalogu ve entelektüel özgürlüğü teşvik etmeyi amaçlıyordu. Başlangıçta entelektüeller hükümet politikalarını eleştirerek karşılık verdi ve 1957 ortalarında yaygın eleştirilere yol açtı. Ancak bu açıklık kısa sürdü. Temmuz 1957'de Mao, tüm muhalifleri "sağcılar" olarak etiketledi ve birçok eleştirmene zulmeden Sağcılık Karşıtı Kampanya'yı başlattı. Bu kampanya, nihayetinde ifade özgürlüğünü bastırdı ve entelektüeller arasında korku oluşturarak Mao'nun yönetim yaklaşımında önemli bir değişime işaret etti. Bkz. J. Rádvanyi, "The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign", *The China Quarterly*, 43 (1970) s. 121-129.

Angkar

Tüm bu eğitimli ve entelektüel kesim düşmanlığına rağmen Kızıl Khmer hareketine başkanlık edenler, kan ve evlilik bağlarıyla birbirine kenetlenmiş, iyi eğitimli erkek ve kadınlardan oluşan, birbirine sıkı sıkıya bağlı bir gruptu. 1967'de Sihanuk'un gazabından kaçan 'Üç Hayalet' Hu Nim, Hou Yuon ve Khieu Samphan, Paris'te üniversite okumuşlardı[47] ve Pol Pot olarak bilinen 'Bir Numaralı Kardeş', ormanlara kaçmadan önce Paris'te eğitim görmüş ve Phnom Penh'de öğretmen olarak çalışmıştı. Matematik konusunda yetenekli bir kişi olan Üç Numaralı Kardeş Ieng Sary de Paris'te eğitim görmüştü, tıpkı 1950'lerde Fransa'dan döndükten sonra Phnom Penh'deki Ulusal Öğretim Enstitüsü'nün çalışma müdürü olan bir diğer Kızıl Khmer lideri Son Sen gibi.

Pol Pot'un ilk eşi Khieu Ponnary, lisans derecesini alan ilk Kamboçyalı kadındı ve Phnom Penh'de Sihanuk ve üst düzey Fransız yetkililerle edebiyat konferanslarına katılmıştı. Kızıl Khmer liderlerinin çoğu rahat geçmişlere sahipti ve hiç angarya işlerinde çalışmamışlardı. Ancak Pol Pot Mart 1976'da DK Ulusal Meclisi'ne seçildiğinde bir kauçuk işçisi olduğunu iddia etti ve diğer liderler köylü olduklarını iddia etmişlerdi. Thiounn Mumm ve kardeşi Prasith, Fransızların döneminde son derece zengin ve güçlü bir memur olan Thiounn'un torunlarıydı. Gerçek adı Saloth Sar olan Pol Pot, saray bağlantıları olan varlıklı bir çiftçi ailesinden geliyordu. Kız kardeşi Sarouen, Kral Monivong'un en sevdiği cariyesiydi ve kral 1941'de Bokor malikânesinde onun kollarında ölmüştü. Pol Pot, 1950'lerde Paris'te radyo mekaniği eğitimi almıştı ve oradayken sömürge karşıtı çevrelere karışmış ve Fransa Komünist Partisi'ne (FKP) katılmıştı.[48]

47 P. Duff, "Cambodia in the Southeast Asian War", *Journal of Contemporary Asia*, 3/2 (1973) s. 212.

48 D. Chandler, *Brother number one: A political biography of Pol Pot* (New York, Routledge, 2018), s. 125.

Pol Pot ve Ieng Sary, Paris'te eğitim gördükleri dönemde, FKP ülkenin en büyük siyasi gücüydü ve Sovyetler Birliği dışındaki en etkili komünist partilerden biri olarak biliniyordu. Ancak FKP, Moskova'nın çizgisini sorgusuz sualsiz takip etmesiyle ün salmıştı. Bu ortamda yetişen Pol Pot ve Ieng Sary, düşünce dünyalarını şekillendiren güçlü bir Stalinist ideolojinin etkisi altına girdiler. Stalinist düşünce; katı dogmatizm, dar görüşlülük, demokrasiye yönelik derin bir küçümseme, parti liderinin ve çizgisinin sorgulanamazlığına duyulan sarsılmaz inanç ve nihai komünist zafer için her türlü acımasız yöntemi meşru gören deterministik bir tarih anlayışıyla karakterize ediliyordu.[49] Zamanla bu ideolojiye Maoist unsurlar da eklendi. Mao'nun Üçüncü Dünya devrimcilerine aşıladığı, Batı teknolojisi ve uzmanlığına duyulan güvensizlik, kendi gücüne dayanma ve aşırı özgüven gibi fikirler, Pol Pot'un düşünce sistemini daha da radikalleştirdi. Ancak bu özgüven, zamanla cehaleti yüceltmeye varacak kadar uç bir noktaya savruldu. Pol Pot ayrıca Maoist öğretinin etkisiyle köylülüğü devrimin asıl taşıyıcı unsuru olarak benimsedi. Marx'ın 'kırsal yaşamın aptallığı' eleştirisinin aksine Pol Pot, köylülüğü Kamboçya tarihinin motor gücü olarak gördü. Mao'nun 'kırsaldan şehri kuşatma' stratejisini bir adım ileri taşıyan Pol Pot, şehirleri tamamen boşaltarak kırsala yöneltti. Ona göre bu, toplumsal eşitliğin sağlanması ve Kamboçya'nın 'yeniden doğuşu' için kaçınılmazdı. Pol Pot'un gözünde, şehirler gericiliğin kaynağıydı ve tüm kentsel unsurlar bu yeni devrimde tasfiye edilmeliydi. Böylece yoksul köylülük, onun kurguladığı distopik devrimde ana aktör haline geldi.

Pol Pot Paris'teyken, aynı zamanda 1930'larda eski Bolşeviklerin Stalinist tasfiyeleri ve göstermelik davalarından da haberdar olmuş görünmektedir. Bu nedenle onun dünyasında mu-

[49] Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 186.

halefet kabul edilemezdi. Pol Pot, Ben Kiernan'ın iddia ettiği gibi parti sekreteri Tou Samouth'u öldürmedi, ancak en azından 1973'te Hanoi'den dönen 'Khmer-Viet Minh'e kesinlikle saldırdı.[50] Ayrıca Ağustos 1975'te kıdemli solcu Hou Yuon, büyük olasılıkla Pol Pot'un emriyle öldürüldü.[51]

Hou Yuon, Pol Pot'un acil programını taslak olarak hazırladığı 17 Nisan toplantısında bile şehirlerin boşaltılmasına karşı çıkmıştı ve dört ay sonra partiyi halka merhamet göstermeye çağıran bir kamu konuşması da yapmıştı. Bu durum, idam edilmesine ve cesedinin Mekong'a atılmasına neden olan cesur, insani ve ne yazık ki beyhude bir hareketti. Eğer muhalefeti dile getirmeye cesaret eden üst düzey bir parti liderinin sonu buysa, DK'nin başka hiçbir konu için ifade özgürlüğü olamazdı.

Hou Yuon'un sonu, parti içinde cadı yakma çılgınlıklarına ve Avrupa'daki Engizisyon'un sapkın avına benzeyen daha sonraki, çok daha büyük bir casus avının habercisiydi. Paranoya, birkez Pol Pot'un zihnine yerleşmişti.

1977'de işkence gördükten sonra Hu Nim, masumiyetini kanıtlayan ipuçları bırakmasına rağmen CIA ajanı olduğunu itiraf etti.[52] 'Faaliyetlerimi bir ilerici olarak sundum, oysa gerçek özüm hep gericiydi' diyerek CIA'ya hizmet ettiğini itiraf etti. İtiraf değersizdi, tekrar tekrar kırbaçlanarak ve su ile boğdurulmaya çalışılırken bu itiraf elde edilmişti. Ancak Tuol Sleng hapishanesinde yazdığı her şeyi DK'nin engizisyoncularının uydurması olarak görmemeliyiz. Satır aralarını okuduğumuzda, Hu Nim'i hayatını adadığı hareketin gidişatından hayal kırıklığına uğramış bir devrimci olarak değerlendirmekte fayda var.[53]

---

50 B. Kiernan, *The Pol Pot regime: Race, power, and genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79* (Yale University Press, 2002), s. 2.

51 K. Gough, "Roots of the Pol Pot Regime in Kampuchea", *Contemporary Marxism*, 12-13 (1986) s. 14-48.

52 M. Brown & J. J. Zasloff, *Cambodia confounds the peacemakers, 1979-1998* (Cornell University Press, 2019), s. 158-60.

53 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 187-88.

Muhtemelen büyük bir hayalin ele yüze bulaştırılmasından dolayı umutsuzluğa kapılan, şüphelerinin giderek daha da kana bulanmış bir parti liderliği tarafından ihanet olarak değerlendirileceğinden korkan birçok parti üyesi daha vardı. Hu Nim, devam eden terörden bıktığını, insanların sosyalist komşusu Vietnam ile barış içinde, istikrarlı ve müreffeh bir ülkede normal hayatlar yaşamasını istediğini ima etmişti. Partinin önde gelen muhalif liderleri, Kamboçya'nın sadece insan gücüne dayanmaması gerektiğini, bunun yerine makineleşmeye yönelip dış yardımı kabul etmesinin şart olduğunu dile getirdi. Ayrıca, diğer sosyalist ülkelerin – hatta Kuzey Kore'nin bile – bir para birimi kullandığını hatırlatarak, Kamboçya'nın neden parasız bir sistemle yönetildiğini sorguladılar. Pol Pot'un aslında bir 'bolluk toplumu' kurmak gibi bir hedefinin olmadığını, tersine, insanları devlet yararına uzun saatler çalıştırmaya dayalı, baskıcı bir sistem inşa ettiğini vurguladılar. Birlikte ele alındığında bu düşünceler, Kamboçya distopyasında tam bir sapkınlıktı. İtiraf, Hu Nim ve onun gibi diğerlerinin alternatif bir platformu, sosyalizme giden daha yumuşak ve daha kademeli bir yolu desteklediğini ortaya koymaktaydı.[54] Hu Nim, acılar içinde işkence gördü ve öldürüldü. Ancak Ben Kiernan'ın da belirttiği gibi Hu Nim, tartışmaları kazanmaya alışkın, konuşkan bir liderdi. Bir numaralı kardeş olan Pol Pot'un argümanlarına boyun eğmiş gibi görünse de tarih mahkemesinde son sözü o söylemişti. Kızıl Khmer rejiminin son yıllarında, parti içinde korku ve paranoya kontrolden çıktı ve on binlerce üye tutuklandı ve idam edildi. Birçoğu *Duch* adlı eski bir öğretmenin yönetiminde Phnom Penh'in dışında Tuol Sleng'de kurulan bir vahşet yuvası olan S21 hapishanesinde işkence gördükten sonra öldürüldü.[55]

---

54 Belirtilmesi gereken durum Laos'un bunu başardığıdır. Bkz. Temiz, *Modern Laos*.

55 Duch, Pol Pot'un Kızıl Khmer rejimi döneminde erkek, kadın ve çocuğun sistematik olarak sorgulandığı, işkence gördüğü ve ardından öldürüldüğü

Duch, son derece titiz olan ve en ince ayrıntıları bile gayet iyi hatırlayan bir kişi olarak mahkemede de herkesi şaşırtmıştı. Kendisinin tuttuğu titiz kayıtları, yaklaşık 15.000 kişinin Tuol Sleng'de işkence görüp idam edildiğini ve sorgulamaların Vietnam askerleri şehrin varoşlarına neredeyse ulaşana kadar durmadığını göstermektedir. Kurtulanlar sadece sekiz kişi idi. Üç yetişkin ve beş çocuk.[56]

Şovenizm

Tasfiyeler ilerledikçe, Pol Pot'un ülkesinin en büyük düşmanı olarak gördüğü komünist komşusu Vietnam'a karşı olağanüstü nefreti ortaya çıktı. CIA ile iş birliği yapmakla suçlanmak hâlâ rutin bir iftira olsa da şüpheli düşmanlar giderek daha fazla 'Kamboçyalı bedenlerin içinde Vietnamlı zihinler' olarak tanım-

S-21 hapishanesinin komutanı idi. "Yoldaş Duch" olarak bilinen Kaing Guek Eav, Kızıl Khmer rejiminin kilit isimlerinden biriydi ve Tuol Sleng hapishanesinin şefi olarak oynadığı rolle ün salmıştı. Onun komutası altında hapishane, yaklaşık 15.000 kişinin hapsedildiği, birçoğunun acımasız sorgulamalara maruz kaldığı ve daha sonra yakındaki ölüm tarlalarında öldürüldüğü bir işkence ve infaz alanı haline geldi. Duch, bir matematik öğretmeni idi ve aynı zamanda Pol Pot'un soykırım politikalarının acımasız bir uygulayıcısı idi. İşkence yoluyla itirafların sistematik olarak alınmasını denetledi. Kızıl Khmerlerin 1979'da yıkılmasının ardından Duch, 1999'da saklanırken yakalandı. 2010 yılında Kamboçya mahkemelerinde yargılanan ilk üst düzey Kızıl Khmer lideri oldu ve insanlığa karşı suç işlemekten suçlu bulunarak ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Duch'un yargılanması Kamboçya'nın karanlık geçmişiyle yüzleşme çabalarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Duch, yargılamalar sırasında pişman olduğunu söyledi ve sadece üst makamlardan gelen emirleri uyguladığını savundu. Cezasını çekerken 2020 yılında öldü. Bkz. P. Wilson, "Do normal people commit genocide? Observations from the Cambodian trial of Duch", *Psychiatry, Psychology and Law*, 17/4 (2010) s. 495-502.

56 S21 hapishanesinden sağ kurtulan Bou Meng, ressam olduğu için infaz edilmedi; Kızıl Khmer liderlerinin portrelerini çizmekle görevlendirildi. Bir diğer kurtulan Chum Mey, hapishanedeki telsizleri tamir eden bir teknisyen olduğundan hayatta kaldı. Vann Nath de bir ressamdı. Pol Pot'un portrelerini çizmek ve propaganda afişleri hazırlamak için hayatta bırakıldı.

lanıyordu. Bunlardan ilki, 1976'nın sonlarında tutuklanan, işkence gören ve idam edilen eski Pracheachon liderleri Non Suon ve Keo Meas'tı.[57]

Vietnam tehdidine olan saplantı, Pol Pot'un ideolojisinin bir diğer temel unsuruyla bağlantılıdır. Bu ise Lon Nol ile paylaştığı ve Khmer Cumhuriyeti sırasında Keng Vannsak'ın 'Khmer-Mon Enstitüsü'nün ırkçı mistik saçmalıklarına yakın olan aşırı bir Khmer milliyetçiliydi. Bir zamanlar Angkor'u inşa eden insanların her şeyi yapabileceğiyle övünmüş ve iddiaya göre Khmer milliyetinden kaynaklanan mükemmel liderliğiyle gurur duymuştu. Bu ırkçı şovenizm, Pol Pot'u giderek daha mantıksız ve kanlı bir yola ve Vietnamlıların elinde yok olmasına sürükleyecekti. Marksizm, deforme olmuş Marksist-Leninist versiyonunda bile enternasyonalist bir doktrindir, ancak Pol Pot'un ideolojisi Marksist-Leninist olduğu kadar da milliyetçiydi.[58] Bunun izlerini Paris'teki siyasi fikrinin biçimlendiği yıllarda, 'The Original Khmer' takma adıyla devrimci bir dergide bir makaleye imza attığında bile görmek mümkündür.[59] Pol Pot, uzun yıllar boyunca Kamboçya'nın kuzeydoğusundaki ormanlarda Vietnam komünistlerinin kanatları altında büyümüş olsa da itaatkâr konumundan ve komünist büyüklerinin küçümseyici tavırlarından rahatsızdı. Bu büyükler, Kamboçya'nın ABD ve Saygon'daki uydu yönetimi yenilene kadar kurtuluş sırasını beklemesi gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Pol Pot, 1964-65'te Çin ve Vietnam'a seyahat etmişti ve Vietnam komünist lideri Le Duan, sabırsız milliyetçiliği nedeniyle onu azarlamış ve kendi mücadelesini Vietnam

57 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 189.

58 Bkz. S. Heder, "Racism, Marxism, Labelling, and Genocide in Ben Kiernan's The Pol Pot Regime", *South East Asia Research*, 5/2 (1997) s. 101-153.

59 Pol Pot (Saloth Sar), 1949–1953 yılları arasında Paris'te Marksist çevrelerde aktif olarak bulundu ve 'Özgün Khmer' (Khmerce: Khmaer Daem) gibi takma adlarla sömürge karşıtı yayınlara katkıda bulundu. Bkz. Short, Philip. *Pol Pot: The History of a Nightmare*. London: John Murray, 2004.

mücadelesine tabi kılmasını söylemişti. Pol Pot'un bakış açısından, bu tavsiye pek mantıklı değildi. Zira Sihanuk'un polisi, kasaba ve şehirlerde Kamboçyalı komünistleri avladığı için, ormanlara kaçmak ve silahlı mücadele başlatmaktan başka çareleri yoktu. Kamboçya milliyetçiliği her zaman tepkisel bir niteliğe sahipti ve 1930'lardan itibaren çoğu zaman en azından Fransız karşıtı olduğu kadar Vietnam karşıtıydı, bazen daha da fazlaydı.[60]

Lon Nol, 1970'te Vietnamlılara karşı korkunç pogromlar emretmişti ve Pol Pot da bu tür ırkçı vahşetlere yol açan aynı mantıksız ve mistik Khmer milliyetçiliğini paylaşıyordu. CIA'ya göre Paris Barış Anlaşmalarının ardından 1973 gibi erken bir tarihte Vietnam ve Kamboçyalı komünist birimler arasında açık çatışmalar çıktı ve 1971 gibi erken bir tarihte çatışmalar olduğuna dair raporlar bulunmaktaydı. Önemli bir şekilde Pol Pot'un 17 Nisan Meclisi'nde açıklanan 'eylem programının' son iki maddesi 'tüm Vietnam nüfusunu kovmak' (Lon Nol'un da istediği bir şeydi) ve 'özellikle Vietnam sınırına asker göndermek' idi ve kısa bir süre sonra Siyam Körfezi'ndeki tartışmalı adalar üzerinde çatışmalar çıktı.[61]

Kamboçyalılar, Fransızların 1939'da sınırı belirlemek için Brevie Hattı'nı keyfi olarak çizmesinden bu yana[62] sınırdan

60 D. Chandler, *Brother number one: A political biography of Pol Pot* (New York: Routledge, 2018).

61 J. D. Ciorciari, "China and the Pol Pot regime", *Cold War History*, 14/2 (2014) s. 215-235.

62 Brevie Hattı, 1939 yılında Fransız sömürge makamları tarafından tesis edilen ve Tayland Körfezi'nde Kamboçya ve Vietnam'ın toprak taleplerini belirleyen önemli bir deniz sınırıydı. Adını Fransız Hindiçin Genel Valisi Jules Brévié'den alan bu hat, adalar üzerindeki gerçek egemenliği yansıtmaktan ziyade idari amaçlara yönelikti. Tarihsel olarak bu hat, özellikle her iki ülkenin de hak iddia ettiği Koh Tral (Vietnam'da Phu Quoc olarak bilinir) konusunda bir çekişme kaynağı olmuştur. 1954 Cenevre Anlaşmaları'nda Vietnam, Koh Tral üzerinde kontrol sahibi oldu. Ancak Kamboçya, bu karara sürekli olarak itiraz etti. Yıllar boyunca çeşitli Kamboçyalı liderler, tarihi bağlara dayanan hak iddialarının tanınması için baskı yapmış-

memnuniyetsizlik duymaktaydı. Ancak Pol Pot'un eylemleri, uzlaşma olasılığını önemli ölçüde zayıflattı. Dahası, bu jest onun sonunu getirecek olan paranoya ve büyüklük sanrılarına işaret ediyordu. Daha sonraki yıllarda kıtlık patlak verdiğinde, Vietnam'a karşı bu kapsayıcı ideolojik antipati, Pol Pot'un rejiminin başarısız aşırı sol politikalarının sonuçlarından dikkati başka yöne çekme ihtiyacıyla birleşti. İdeolojiyi diri tutmak için düşmana ihtiyaç vardı ve Vietnam'dan daha iyisi bulunamazdı.

Pol Pot'un Vietnam'a karşı duyduğu antipati, onu Çin ile bir ittifaka da yöneltti. Çin, güney sınırında 'Sovyet sosyal emperyalizminin' yeni bir ajanı olarak gördüğü Hanoi'ye karşı bir müttefik kazanmaktan mutluluk duyuyordu.[63] Komünist dünyanın, 1960'taki Çin-Sovyet ayrılığıyla ikiye bölündüğünü hatırlamak önemlidir. Mao, Sovyet liderlerini bloğun geri kalanına egemenlik kurmaya çalışan revizyonistler olarak suçlamıştı. Pol Pot ise Vietnamlıların, eski Hindiçin Federasyonu'nu kendi kontrol ve etkileri altında yeniden kurmak istediklerinden şüpheleniyordu. Bu kuşkuları, Vietnam'ın 1977'de Laos'taki komünist rejimle bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalamasıyla daha da arttı. Pol Pot, bu gelişmeyi kendi rejimine karşı bir kuşatma hamlesi olarak gördü. Eylül 1977'de Kamboçya Komünist Partisi'nin varlığını resmen ilan ettiği konuşmasının ardından, Pekin'e giderek Mao'nun ölümünden sonra göreve gelen 'Dörtlü Çete'nin[64] halefi Hua Guofeng ve Çinli yetkililerle görüştü.

lardır. Bu anlaşmazlıklara rağmen, her iki ülke de ortak kaynakları yönetmek ve denizcilik sorunlarını çözmek için son anlaşmalarda Brevie Hattı'nı kabul etti. Kamboçya ve Vietnam arasındaki karmaşık tarihi ve siyasi dinamikleri yansıtan bu hat, bölgedeki toprak hakları ve kaynak yönetimi konusunda devam eden tartışmaların odak noktası olmaya da devam etmektedir.

63 Bu sadece Çin için değil aynı zamanda batılı demokrasiler için de geçerlidir.

64 "Dörtlü Çete", Çin'de Mao Zedong'un döneminde aktif olan ve Maoist ideolojiyi şiddetle savunan, devrimci bir grup olarak bilinir. Bu grup, Mao

Hindiçin devletleri arasındaki bu gerilim, komünist dünyanın içindeki kutuplaşmayı da derinleştiriyordu. Vietnam, Çin'in Güneydoğu Asya'daki artan etkisinden endişe ederek 1978'de Sovyetler Birliği ile 25 yıllık bir ittifak anlaşması imzaladı ve taraflar arasındaki ayrışma artık iyice belirginleşti.

Bu hareket, Kızıl Khmerler ile Vietnam arasındaki ilişkilerin kötüleşmesini de hızlandırdı. Kızıl Khmerler, 1978'in başlarında Hanoi ile diplomatik ilişkilerini kesti. Sınır boyunca aralıklı çatışmalar devam etti ve Aralık 1977'de Vietnamlılar, Pol Pot'a bir ders vermek için doğu Kamboçya'nın derinliklerine nüfuz eden ve Kızıl Khmer güçlerini bozguna uğratan bir işgal gücü göndermeye karar verdi. Kısa süre sonra geri çekildiler ancak yanlarında birkaç Kamboçya köyünü götürdüler ve daha da önemlisi, Pol Pot'un tasfiyeleri kontrolden çıkmaya başladıkça ve yerel Kızıl Khmer komutanları kendilerini savunmaya veya kaçmaya çalıştıkça, sınırdan artan bir Kızıl Khmer akışı oldu. Pol Pot'un zulmünden artık Kızıl Khmerler de kaçıyordu. Pol Pot, Sao Phim (eski Hindiçin Komünist Partisi'nin bir militanı) gibi Doğu Bölgesi kadrolarından şüpheleniyordu ve bu dönemde yüzlercesi Tuol Sleng hapishanesinde işkence görüp öldürüldü. Sao Phim, başkente bir görüşme için gitmesi yönünde çağrı aldıktan sonra öldürüleceğini anladı ve intihar etti. 1977 ve 1978'de Vietnam'a kaçanlar arasında Heng Samrin ve Hun Sen adlı iki adam da vardı.[65]

Zedong'un yakın müttefiklerinden oluşuyordu ve özellikle Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında etkili olmuştu. Dörtlü Çete'nin Üyeleri: Jiang Qing – Mao Zedong'un eşi ve grup lideri olarak kabul edilir. Kültürel Devrim'in en güçlü figürlerinden biriydi. Zhang Chunqiao – Şanghay'daki komünist liderlerden biri ve Kültürel Devrim'in önemli destekçilerinden biriydi. Yao Wenyuan – Bir gazeteci ve kültürel devrimci; özellikle edebiyat ve sanat alanındaki reformları savundu. Wang Hongwen – Genç bir devrimci ve işçi hareketinin temsilcisiydi.

65 Burada Kamboçyalı Müslümanlar arasında kayda değer bir hikâyeye vurgu yapılmalıdır. Hun Sen'in Kamboçya İç Savaşı sırasında (özellikle 1977-

İkincisi, genç bir Kızıl Khmer alay komutanıydı, Lon Nol'a karşı savaşta bir gözünü kaybetmişti ve bugün Kamboçya'nın en güçlü adamıdır. Heng Samrin, büyük ölçüde hoşnutsuz eski Kızıl Khmerlerden oluşan sürgündeki bir hükümet olan Vietnam destekli Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin başındaydı. Heng Samrin'in kuvvetleri, 1978 Noel Günü'nde Kamboçya'nın işgaline katıldı ve

1979 döneminde) Vietnam'a kaçarken Müslüman Çam topluluğunun yardımıyla hayatta kaldığına dair söylentiler mevcuttur. Ancak bu konu, tam olarak belgelenmiş veya akademik kaynaklarla doğrulanmış değildir. Daha çok sözlü anlatımlara ve bazı röportajlara dayanmaktadır. Bu anlatım benim röportajlarım sırasında da söylenmişti. 1977 yılında Kızıl Khmerler içindeki tasfiyelerden kaçan Hun Sen, Vietnam'a sığınmak için sınırı geçmek zorundaydı. Anlatılanlara göre, yolculuğu sırasında Çam Müslümanlarından yardım istedi. Müslümanlar ise ona saklanması için yardımcı oldu ve ilerleyen süreçte kaçmasını sağladılar. Hun Sen'e Müslümanlara sığınma fikrini eşi olan Bun Rany'in verdiği söylenir. Zira Bun Rany, yakın zamana kadar "eğer Müslümanlar bizi saklamasaydı komünistler bizi öldürecekti" ifadelerini de kullanmıştır. Müslümanlar arasındayken Hun Sen, Vietnamlılar ile tekrar bağlantı kurdu, bu şekilde ilişkilerini geliştirdi ve yönetime gelme yolunda büyük mesafe kat etti. Bu olay akademik çalışmalarda net bir şekilde yer almaz. Ancak, Hun Sen'in daha sonra Çam topluluğuna karşı ılımlı politikalar izlemesi ve onları bazı siyasi pozisyonlara getirmesi ve desteklemesi, bu iddiayı destekleyen bir nokta olarak görülebilir. Hikâye şu şekildedir. "Hun Sen, iç savaş sırasında gözünden yaralanmıştı ve durumu kritikti. Vietnam'a kaçarken ise peşinde Kızıl Khmer suikastçıları vardı. Hun Sen onlardan kurtulmak için bir yer arıyordu. Eşi Bun, ona "gel Müslümanların yanına gidelim onlar bizi korur" dedi. Hun Sen başta tereddüt etti, ancak peşindeki katilleri biliyordu. Zaten Hun Sen'in de birçok arkadaşı bu şekilde öldürülmüştü. Bu nedenle Hun Sen Müslümanlara sığındı. Müslümanlar ise "o bize güvenip sığındı, biz de onu sonuna kadar komünistlerden koruyacağız" dediler. Bu şekilde Hun Sen ve eşi hayatta kaldı. Ardından Hun Sen, yönetimi ele aldığında Müslüman grupların temsilcilerini yanına çağırır ve kendisine yapılan iyiliği unutmadığını söyler. Bu şekilde kendinden ne istediklerini sorar. Müslümanlar ise dini ibadetleri için Cami ve dini eğitimleri için okul talebinde bulunur. Hun Sen bunların karşılanacağını, huzur içerinde Kamboçya'da yaşayacaklarını söyler. Bunun üzerine Müslümanlar "bizi unutma" der. Hun Sen ise "merak etmeyin, Müslümanların önemli günlerinde yanında olacağım" der. Hun Sen, Müslümanların bayramlarına ve iftar organizasyonlarına katılmakta ve Müslümanların sorunları ile günümüzde dahi yakinen ilgilenmektedir.

1979 ile Sihanuk'un 1991'deki dönüşü arasında KHC'nın başkanıydı. Samrin, bugün iktidardaki Kamboçya Halk Partisi'nin onursal başkanıdır.

Kaçış

Vietnam, Pol Pot için iç sorunları gölgeleyeceği önemli bir düşmandı. Giderek daha saldırgan ve gerçekçi olmayan bir güç duygusuyla psikolojik dürtülere kapılan Pol Pot, sınır anlaşmazlığını uluslararası tahkime sunma teklifini reddetti ve her iki taraf da sınıra asker yığdı. Kızıl Khmer gerillaları giderek sınırı aştı ve Vietnam tarafındaki köylere baskın düzenleyerek, korkunç vahşetler gerçekleştirdi.[66] Kızıl Khmerler, Vietnamlıları kendi topraklarında yok etmenin gerekli olduğunu iddia ediyordu. Bunun anlamı ise yollarda şişmiş, çürüyen erkek, kadın ve çocuk bedenlerinin etrafa saçılmasıydı. Bazıları kafaları kesilmiş, bazılarının karınları yarılmış, bazılarının uzuvları, bazılarının gözleri yoktu.[67] Baskınlar, sınırın Vietnam tarafında yaklaşık yarım milyon insanı yerinden etti ve yaklaşık 100.000 hektarlık tarım arazisinin geçici olarak terk edilmesine neden oldu. Yerel Vietnam ordusu komutanları sinirlenirken, Hanoi hükümeti müzakereli bir çözüm için sonuçsuz çabalarını sürdürdü. Pol Pot bir

66 Nayan Chanda, *Brother Enemy: The War After the War* (New York: Collier Books, 1986). Çalışmada, Kamboçya soykırımının yıkıcı sonuçları ve 1975'ten 1979'a kadar Kızıl Khmer rejimi sırasında işlenen zulüm detaylandırılmaktadır. Kitap, Pol Pot hükümetinin sistematik şiddet ve baskı yoluyla algılanan düşmanları ortadan kaldırmayı amaçlayan acımasız politikalarını vurgulamaktadır. Chanda, Tuol Sleng (S-21) gibi yerlerde binlerce kişinin keyfi olarak tutuklandığını ve işkenceye maruz bırakıldığını ve bu kişilerin uydurma suçları itiraf etmeye zorlandığını anlatmaktadır. Bu itirafların birçoğu başkalarını da suçlayarak korku ve şiddet döngüsünü devam ettirmişti. Kitapta ayrıca, kurbanların öldürülmeden önce genellikle kendi mezarlarını kazmak zorunda bırakıldığı ölüm tarlalarındaki toplu infazlar da ele alınmaktadır.

67 A.g.e. s. 45-58.

konuşmasında, Kamboçya ve Vietnam arasındaki büyüklük ve nüfus farkının hiçbir önemi olmadığını, çünkü her Kızıl Khmer askerinin otuz Vietnamlıyı öldürmesi durumunda savaşı kazanacaklarını övünerek ve paranoyak bir şekilde söyledi. Ayrıca Çin desteğine de güveniyordu, ancak Çinliler ona yardım etmek için asker göndermeye hiçte istekli değildi.

Pol Pot rejimi için sona hızla yaklaşılıyordu. 25 Aralık 1978 Noel gününde, tanklar, topçular ve hava kuvvetleriyle desteklenen 100.000'den fazla askerin olduğu bir işgal gücü, önlerindeki Kızıl Khmer güçlerini sürerek Vietnam sınırından akın etti. Pol Pot, ordusunun Amerikalıları yenmesi ile her zaman övünmüş olsa da bu bir yalandı ki kendisi demeçlerinde sık sık yalan konuşurdu. Pol Pot, harap ve yozlaşmış bir Khmer Cumhuriyeti'ne karşı bir iç, küçük savaş kazanmıştı, ancak güçlü destekçisine karşı değildi. Şimdi Kızıl Khmer gerillaları, dünyanın gördüğü en zorlu savaşta güçlenmiş ordulardan biriyle karşı karşıyaydı. Vietnamlılar yetenekli generallere ve üstün ateş gücüne sahipti ve mistik söylemlerle gerçekliğe gözlerini kapamamaktaydı. Ayrıca Kamboçya halkı arasında uzun zamandır sahip olduğu desteği çoktan kaybetmiş bir rejimle savaşma avantajına da sahiptiler. Phnom Penh, 7 Ocak 1979'da çevik Vietnam askerlerinin eline geçti ve Pol Pot, Ieng Sary, Nuon Chea ve diğer üst düzey liderlerle birlikte bir helikopterle kaçtı. Kızıl Khmer gerillaları düzensiz bir şekilde Tayland'ın uzak sınırlarına geri atıldı. Parçalanmışlardı ve ülke, doğudaki geleneksel düşmanları olan Vietnam tarafından kurtarılmıştı. Bu Kızıl Khmerin sonu olmalıydı, ancak sıklıkla olduğu gibi Kamboçya'nın geleceği, ülke dışındaki güçler tarafından belirlenecekti. Ancak halkın çektiği acılar henüz bitmemişti. İlerleyen süreçte Pol Pot, uzun yıllar boyunca Kamboçya sınırlarında gerilla savaşı verdi. Buna rağmen asla iktidarı geri kazanamadı.

Yaşı ilerlemiş despot Pol Pot, Nisan 1998'de Kamboçya sınır köyünde ev hapsindeyken öldü. 70 yaşında üzgün, hasta bir ihtiyardı. Kızıl Khmerlerce bile hor görülmekteydi. Cesedi, eski lastik sandaletler ve diğer çöplerden oluşan derme çatma bir ateşe atıldı ve yakıldı. Yaptıkları için asla pişmanlık duymadı. Ölümünden kısa bir süre önce Pol Pot'la röportaj yapan Amerikalı gazeteci Nate Thayer, 'Pol Pot ile yaşadığım karşılaşmada duyduğum tek pişmanlık, onun hiçbir şeyden pişman olmamasıydı. Yaptığı şeyin haklı olduğunu düşünüyordu.'[68] Bir zamanların okul müdürü olan Pol Pot, sonunda acımasız bir gerillaya dönüşmüştü. Ona göre Kamboçya halkı beklentilerini boşa çıkarmıştı. Pol Pot, ideolojisini tarihin kaçınılmaz yasalarıyla uyumlu görmeyi severdi; fakat gerçekte, ülkesini kanlı bir kaosa sürükledi ve büyük bir yıkımın mimarı oldu. Derinleşen paranoyası, tüm Kamboçya toplumunu zehirledi. Nihayet Pol Pot'un devrilmesi ve ardından Hun Sen ile Vietnamlıların ülkeye 'kurta-

68 Nate Thayer ile yapılan bir röportajda Pol Pot'u anlatmıştı. "Nazik, yumuşak bir sesle çarpıcı derecede çekiciydi, karizmatikti…ta ki konuşmaya başlayana kadar. Ve söylediği şey, esasen Kamboçya'da yaptığı hiçbir şey için pişmanlık duymadığı, kötülükten çok iyilik yaptığıydı. Ülkeyi Vietnam tarafından ele geçirilmekten kurtarmıştı. Ve tekrar tekrar buna geri döndü. Tuol Sleng'i hiç duymadığını ve herhangi bir şekilde dâhil olduğunu reddetti. Ama aynı zamanda, insanları öldürdüğünü kabul etti ama bunu, onları devirmek için Vietnam komplosunun bir parçası olarak değerlendiriyordu. Yaşlı bir adamdı ve hastaydı. Aslında ölüyordu. Ve bu oldukça açıktı. Esasen kendisine ve siyasi hareketine karşı hâlâ sempati çekmeye çalışıyordu ve bunu tarihte görmek istediği şekilde ifadeye çalışıyordu. Onlar için en önemli şeyin hareketlerinin liderliğini korumak, onları iktidarda tutmak, güvende tutmak ve öldürülmelerini engellemek olduğuna kesinlikle ikna olmuştu. İktidarda olduğu yıllar boyunca kendisine karşı altı farklı darbe girişimi olduğunu iddia etti. Kızıl Khmerler 1975'te iktidara geldiğinde Komünist Parti Merkez Komitesi'nin 22 üyesi vardı. Bu 22 kişiden 18'i Pol Pot tarafından öldürüldü." RFA Khmer, "Interview: Pol Pot was 'strikingly charming ... until we began to talk", Radio Free Asia, 08.01.2023, https://www.rfa.org/english/ news/cambodia/cambodia-khmerrouge-thayer- 01062023142454. html Er. 24 Ekim 2024.

rıcı' olarak girmesi, Khmer halkı için bir tür rahatlama ve sevinç kaynağı oldu.

Ben de oradaydım - Tanıklardan

Bu başlık altında Pol Pot zulmünden sağ kurtulanların anlattıkları yer almaktadır. Hikâyeler birbiri ile bazen paralellik göstermektedir. Ancak vahşetin boyutu akıllara durgunluk verir. Kamboçya gazetesi olan Khmer Times'da en son çıkan bir haber ise yeni bir durumu ilan etmektedir. DK rejiminin son günlerinde, Kampong Çam eyaletindeki Mekong Nehri kıyısındaki bir bölgede yaşanan trajedi, Kızıl Khmer askerlerinin acımasız Pol Pot komutası altında ne kadar zalim olduklarını tekrar kanıtlamıştır.

Bir Khmer Times gazetecisinin köyünden olan Vanna isimli bir kişinin kurbanlardan biri olmaktan kıl payı kurtulan birisini bulması sonucunda olay ortaya çıkmıştır. Doğu Kamboçya'da bulunan Koh Sotin bölgesi, sıradan insanlar arasında "kekemeler" olarak bilinen güneybatı bölgesi askerlerinin eline geçmişti. Kısa süre sonra, bu bölgedeki insanlar "Doğu Bölgesi katliamları" olarak bilinen zulmü yaşadılar. Bu dönemde ailesinden ayrıldıktan sadece birkaç hafta sonra ve olayın tanığı ile karşılaşan Vanna, bir köy şefinin eline rejim tarafından öldürülecek kişiler listesi verildiğini, köy şefinin ise bu uzun listeye karşı vicdan azabı duymamak için kendini astığını öğrendi. Şefin hamile karısı ise daha sonra rejim tarafından idam edilmişti. Korkusuna rağmen Vanna, koparıldığı ailesini insanlara sormaya devam etti. Bir gün, yakın zamanda köyden ayrılan bir birimin bazı üyeleriyle tanıştığında bir cevap bulabildi. Ona anlatılana göre Kızıl Khmer askerleri, hem genç hem de yaşlı neredeyse tüm köydeki insanları nereye gittiklerini söylemeden alıp götürdüğünü öğrendi. Tekne ile gitmişlerdi ancak tekne geri döndüğünde boştu. Vanna daha sonra bu yolculuğun tek kurtulanı olan Kamboçyalı

profesyonel bir yüzücüyle tanıştı. Bu yüzücü ona "o gece tekneye binen herkes öldürüldü. Beni tanıyorlardı ve milli yüzücü olduğumu biliyorlardı. Benim kafama arkadan ateş ettiler ve nehrin ortasına attılar. Tam ateş edildiğinde eğildiğim için merminin darbesi hafifledi. Suya düşünce ölü taklidi yaptım ve geri dönen tekneye tutunarak kaçmayı başardım. Oradaki tüm çocukları ise birbirine bağlanıp suya attılar." Kurbanlar arasında Vanna'nın annesi, babası ve dört kardeşi de vardı. Vanna ve geriye kalanlar ölümü beklerken ve infaz alanına gönderilmeden sadece bir gün önce bölge, geleceğin Başbakanı Hun Sen'in liderliğindeki Kampuçya Ulusal Kurtuluş Birleşik Cephesi[69] tarafından kurtarıldı.

Çoğu eğitimsiz olan Kızıl Khmer askeri, bu olayda vahşetlerini gizlemeye çalışmıştı. Taşan nehrin, kurbanların bedenlerini götürebileceğine inanmışlardı. Olayı yaşayanlardan biri olan Dim Kimsan, "Köy sular altında kalsa da Kızıl Khmerler, çoğunlukla tekneler kullanarak insanları öldürmeye devam etti ve cesetler nehre atıldı. DK askerleri bu insanların nehirdeki taşkın nedeniyle öldüğünü iddia etmişlerdi. Nehir kıyısında kolları arkadan bağlı, çürümüş ve şişmiş cesetler gördüm. Bu dönemi yaşamak bugün bile beni rahatsız ediyor. Sel, zaten bizi öldüren kıtlığa neden oldu, ancak Kızıl Khmerler bunun yeterli olmadığını düşündü ve bizi nehrin ortasına öldürmeye devam ettiler." Nüfusu yaklaşık 1,5 milyon olan Doğu Bölgesi'nde, 1978'in son altı ayında 250.000 kişinin öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Ancak nehre öldürülmek üzere atılan kişiler hakkında net bir sayı vermek mümkün değildir.[70]

69 Kampuchean United Front for National Salvation.

70 Taing Rinith, "KR used 1978 floods to massacre thousands of villagers", *Khmer Times*, 5 November 2024. https://www.khmertimeskh.com /50158 5632/kr-used-1978-floods-to-massacre-thousands-of-villagers/ Er. 6 Kasım 2024.

Görevlerimiz arasında bentler inşa etmek, kanallar kazmak, kökleri sökerek ormanı tasfiye etmek, kütükleri ve dalları kesmek ve eski çalıları ateşe vermek vardı. İnsan kalıntılarını toprakla karıştırırdık. Toprağı taşıyan ağır kovalar omuzlarımıza saplanan yassı bir sopaya bağlıydı. Her gün açlıktan ölüyorduk ama daha çok çalışmaya zorlanıyorduk. Yürüyebilen ve çalışabilen küçük çocuklara (beş ya da altı yaşlarında) iş verilirdi. Yiyeceğimiz ise az miktarda sulu pirinçti. Hayatlarımız, liderleri Çin'e itaat eden bu vahşi hayvanlar, cahil ve beyinleri yıkanmış Kızıl Khmerler tarafından yavaş yavaş elimizden alınıyordu. Bazı insanlar tembellikle suçlanıyor ve sırf zihinsel olarak hasta oldukları ya da fiziksel olarak çalışamayacak durumda oldukları için dışarı çıkarılıp vahşice infaz ediliyordu. Öğretmenler, avukatlar, doktorlar, eski askerler -özellikle yüksek rütbeli subaylar- ve diğer entelektüeller en savunmasız olanlardı ve infaz için hedef alındılar. Bazıları şanslıydı ve gerçek kimliklerini saklıyorlardı. Ancak birçoğu görünüşleri nedeniyle haksız yere suçlanıyordu. Gözlük takmak (eski rejimden kalma) ölüm anlamına gelebiliyordu çünkü Kızıl Khmerler gözlüğün kişinin eğitimli olduğu anlamına geldiğini düşünüyordu. Kızıl Khmerler idam mangasının mermi israfı yaptığını söylüyordu. Kurşunlar yerine insanları bir çapanın tersiyle döverek öldürüyorlardı. Buna *vay choul* diyorlardı. Bir gün aç kalmak yeterince zor. Ama gün be gün, ay be ay ve yıl be yıl açlık bizi delirme noktasına getirecek kadar güçsüzleştirmişti.[71]

[71] Moly Ly'nin anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 57-65

Bu Komünist rejimde hiç kimse Angkar'ın onayı olmadan evlenemezdi. Erkekler hiçbir kıza evlenme teklif edemiyordu. Angkar bazı insanları birbirlerini daha önce hiç görmemiş olsalar bile evlenmeye zorladı. Angkar, Takeo'da ara sıra 70 ila 100 çift için bir düğün partisi hazırlıyordu. Zorla evlilikler, askerler, köy ve mahalle muhtarları gibi gücü elinde bulunduran bazı kişiler için genç kızları hamile bırakana kadar taciz etmenin iyi bir yoluydu. Bu kızların çoğu bu adamlarla evlenmeye zorlandı ve bazen de onlarla evlenmek istemedikleri için öldürüldüler. Flört, zina ve aşk ilişkileri idam sebebiydi. Kimse şikâyet edemez ya da tartışamazdı. Eğer biri bunu yapmaya cesaret ederse, bir anda ortadan kaybolurdu.[72]

Ailemiz fazla bir şey almadı. Hazırlık yapmadık. Babam çok yaşlıydı ve çok fazla şey almamamızı söyledi. Kızıl Khmerler doğruca ailemize gitti. "Hemen gidin. Gitmezseniz sizi vuracağız!" Kitaplarımı almak için koştum, böylece geri döndüğümde okula hazır olacaktım. Hindistan cevizi ağacıma ve mango ağacıma, sonra da bana neşe ve eğlence getiren evime veda ettim. Sonra ağladım. Babam orada durmuş bana bakıyordu ve üzgün bir şekilde, "Merak etme. Biz geri geleceğiz. Ağacını kaybetmeyeceksin." Tozlu, kuru yolda yaklaşık yirmi kilometre yürüdük ve siyahlar giymiş Kızıl Khmerler silahlarını doğrultmuş bir şekilde arkamızdan yürüdüler. Ayakkabıları lastik kauçuktan ya-

72 Sarom Prak'ın anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 68.

pılmıştı ve kırmızı beyaz çizgili eşarplar takıyorlardı. Bizi taciz ettiler ve aşağıladılar. Bisiklete bindiğim, kimya ve tarih kitaplarımın yanı sıra öğretmenimin hediye ettiği bir kitabı taşıdığım için aptal olduğumu söylediler. "Kim geri dönüp ders çalışacak?" Sonra içlerinden biri kitaplarımı onlara vermemi, böylece sigara sarmak için bir sayfa koparabileceklerini söyledi. Kız kardeşlerim vardı ve onlara zarar vereceklerinden korkuyordum, bu yüzden hiçbir şey söylemedim ve kitapları onlara verdim. Kitaplarımı yırttılar ve sonra sigara içmeye başladılar. Kızıl Khmer lideri Me Kong, ailemizi pirinç tohumu depolamak için kullandıkları bir yere yerleştirdi. O zamanlar ailemizde sekiz kişi vardı ve dışarı gönderilmediğimiz sürece güneşi hiç görmüyorduk. Penceresi olmayan ve çok küçük bir kapısı olan bir yerdi.

Beni yaşıtlarımın yanına verdiler ve inekleri izlemem için tarlada çalıştırdılar. Her gün inekleri izlerdim ve geceleri onları besledikten sonra çocukların uyumak için yere yattıkları odaya giderdim. Çatımız, duvarımız ya da yatağımız yoktu. Yerde uyurduk. Çok çalıştım ve çok az yemek yedim. Günde sadece bir öğün yemek yiyorduk, o da öğle yemeği. Angkar her porsiyonu ölçerdi, sadece bir buçuk fincan kadardı, çoğunlukla et suyu ve belki iki yemek kaşığı pirinç. Ayrıca yemek yerken emmemiz için bize küçük bir parça tuz veriyorlardı. Bazen tuz bile alamazdık. Bunun için birbirimizle kavga ederdik. Bir gün ineklerin ot yemesini izlerken, ineklerimden birkaçının eksik olduğunu fark ettim. Ölü bir hayvana ait bir koku aldım sandım. İneklerim kokuya doğru koşuyordu ve ben de onları takip ettim. Oraya vardığımda inekler cesedin kıyafetlerini yalıyorlardı. Bazıları orada durmuş kokluyordu. Yeni öldürülmüş bir insan cesediydi. Uzun siyah saçlarını ve ellerinin etrafındaki ipi görebiliyordum. Etrafıma baktığımda vurulmuş ve kafaları parçalanmış insanlar gördüm. En az yüz kişi ölmüştü. Burası insanları öldürmek için götürdükleri yerdi. Çok korkmuştum çünkü inekleri geri getire-

mezsem öldürülecek ya da cezalandırılacaktım. İneklerin gelmesi için ıslık çaldım ve aceleyle geri döndük. Öldürmek için götürdükleri pek çok mahkûm gördüm. Mahkûmların gözleri ve elleri bağlıydı. Yanlış bir şey yaptıklarını düşündüm. Başka bir yere götürülene kadar gerçekte neler olduğunu hiç fark etmemiştim.

Net olarak hatırladığım bir yer Thunder Hill. Bu kampta bir gün tüm çocukları bir toplantıya çağırdılar. Göletler ve dereler boyunca bir sıra halinde yürümek zorunda kaldık. Giysilerimiz ıslandı ama önemli değildi çünkü buna alışmıştık. Tek sıra halinde gitmek zorundaydık çünkü Angkar kaçmamızdan korkuyordu. Yolda iki küçük kız kardeşimi gördüm. Benden farklı kamplardaydılar ve onlar da toplantıya gitmeye zorlanıyorlardı. En küçük kız kardeşimi çok uzaktan gördüm ve birbirimize bakmaya çalıştık. Ona nasıl olduğunu soramadım; sadece durduk ve birbirimize baktık. Sıranın dışına çıkmamamız ve dosdoğru önümüze bakmamız gerekiyordu. Yürüyüşlerini tanımaya çalıştım. İkisi de çok zayıftı ve giyecek iyi pantolonları yoktu. Küçük kız kardeşim beni görünce ağlamak istedi ama ağlamak Angkar tarafından yasaklanmıştı. Kızıl Khmerler onun ağladığını görüp kardeş olduğumuzu anlamasın diye kız kardeşlerime sırtımı döndüm.

Toplantı tapınakta gerçekleşti. Hepimizi sıraya oturttular. Çocuklar önde oturuyordu. Büyükannelere ve büyükbabalara benziyorduk, çok zayıftık. Gülmek, gülümsemek ya da ağlamak için çok yorgunduk. O kadar kuruyduk ki hiç gözyaşımız kalmamıştı. Toplantı başladı. İki mahkûmu çağırdılar. "Eğer biri Angkar'a ihanet ederse idam edilecek. Herkesin bu insanların kötü örnek olduğunu bilmesini istiyoruz ve diğer insanların böyle olmasını istemiyoruz.' İkisi mahkûmları önümüzde olan alana doğru yürüttü. Angkar, bir mikrofonla konuştu. Angkar'a ihanet edenleri görebilmemiz için öne gelmemizi söyledi. Onlar bunu hak etmişti. Benim gibi tüm çocuklar lider tarafından mahkûm-

lardan birini görmek için öne oturmaya zorlandı. Angkar, "Bu kişi için ağlayan ya da empati veya merhamet gösteren olursa, aynı muameleyi görerek cezalandırılacak" dedi.

Angkar, mahkûmun dizlerinin üzerine çökmesini söyledi. Mahkûm neyi yanlış yaptığını itiraf etmek zorundaydı. Sonra mahkûm konuşmaya başladı ama hiçbir şey itiraf etmedi. Bunun yerine, "Tanrım, ben yanlış bir şey yapmadım. Neden bana bunu yapıyorlar? Gece gündüz çalışıyorum, asla şikâyet etmiyorum, hasta olmama ve etrafta dolaşmakta zorlanmama rağmen insanları öldürmeyesiniz diye sizi tatmin ediyorum. Angkar'a ihanet etmeyi hiç düşünmedim. Bu adaletsizlik. Ben yanlış bir şey yapmadım! Arthmel Atsasna."

Kamboçya dilinde bu, Komünistlerin kendi halklarını, kültürlerini, dinlerini ve atalarını yok ettikleri anlamına gelir. "İnsanları sebepsiz yere öldürüyorsunuz. Bu adaletsizliktir!" Aniden içlerinden biri ona arkadan vurdu, onu itti ve yüzüstü yere düştü. Yağmur yağıyordu. Yağmurun altında oturduk ve sonra yağmur kana dönüştü. Ona bir kürekle vurdular ve sonra bayıldı ve yerde kıvranmaya başladı. Sonra Angkar keskin bir bıçak çıkardı ve adamı göğüs kemiğinden karnına kadar kesti. Organlarını çıkardılar. Bunu gördüğümde çok şaşırdım, sanki kör olmuştum. Sanki mahkûma vurdukları gibi bana da vuruyorlarmış gibi hissettim. Onu kesip açan kişi keskin bir tel parçası aldı ve sanırım karaciğer ve bağırsaklarına sapladı. Organları telle bir bisikletin arkasına bağladılar ve kanlı bir iz bırakarak bisikletle uzaklaştılar. Angkar mikrofondan bize sakince şöyle dedi: "Bütün kızlar ve erkekler, kendi gözlerinizle gördünüz. Eğer birisi az önce ölen düşmanına karşı merhamet ya da sempati duyarsa, siz de onun gibi cezalandırılacaksınız." Ruhum ve zihnim çoktan bir yerlere gitmişti…

…Haksız yere ölen bu kişiye yardım edemediğim için kendimi çok üzgün, kızgın ve incinmiş hissediyordum. Bize güçlü

olmamızı söylediler. Ölen mahkûmun yolundan gitmememiz, gök gürültüsü gibi çalışmaya devam etmemiz için beynimizi yıkadılar. O gece uyuyamadım. Mahkûmun yüzünü, sözlerini ve ona yaptıkları gözümün önünden gitmiyordu. Zalimce ve insanlık dışıydı. İçimde çok öfke vardı. Kendi insanlarına yaptıkları için onları affedemiyordum. Saat 03:30'da henüz uykuya dalmamıştım ki düdük çaldı. Kalkıp sıraya girmem gerekiyordu.

Pek çok kampta bulundum ve yine yerimi değiştirdiler. Buradaki işim pirinç tarlalarına su sağlayan küçük barajları tamir etmekti. Eğer çok fazla su olursa pirinç bozulur ve ölürdü. Böyle bir durumda cezalandırılırdık ve hiç pirinç alamazdık. Bazen baraj için kil elde etmek amacıyla küçük dereyi kazmak zorunda kalırdım. Çok küçüktüm ve kili dere yatağından çıkarmak için yüzmek zorundaydım. Sonra kille birlikte barajın olduğu yere kadar yüzmem gerekiyordu. Su, sülüklerle doluydu. Sülüklerden korkuyordum ve işimi yapmakta zorlanıyordum. Angkar bana hızlı olmamı ve çok çalışmamı söyledi. Eğer yapmazsam, beni bir daha asla geri dönemeyeceğim bir yere göndereceklerdi. "Seni toprak yemeye ya da insanlara vurmak için kullandığımız kürekleri yemeye göndereceğiz. Öleceksin." Bu yüzden bazen sülüklerin üzerimde kalmasına izin veriyorum. Kanla dolunca düşüyorlar…

Her gece etrafta dolaşan Kızıl Khmer askerlerinin ayak seslerini duyabiliyordum. Gülüyorlar, içiyorlar ve öldürmekten zevk alıyorlardı. Çocukları öldürmeye götürüyorlardı. Onları gördüm. Onları dışarı çıkardılar ve "Ailenize katılmanızı istiyoruz" dediler. Çocuklar çok mutluydu ve bize veda ettiler. "Ailemi görmeye gidiyorum. Bak, Angkar çok iyi!" Başımı dışarı çıkarıp gittiklerini görüyordum. Bir daha hiç geri dönmediler….

Giysilerimiz parçalanmıştı. Bir gece Angkar bize lezzetli bir tavuk çorbası pişirdi. O an Angkar'ın o kadar da kötü olmadığını düşündüm. Belki de yeni bir Angkar'ımız var! Arkadaşım o

kadar çok yemedi çünkü Kızıl Khmer askerlerinin ikimize baktığını gördü. Çocuk grubuna yakın oturmaya çalıştık ama herkes bizden çekildi. Daha sonra bütün çocuklar hemen uyumaya gitti. Belki de çorbaya uyuşturucu katmışlardı. Yemeğimizi yedikten sonra geri döndük ve yerde uyuduk. Arkadaşımın yırtık bir atkısı vardı. Ben de pirinç taneleri kulağıma kaçmasın diye kendi yırtık atkımı başıma örtmüştüm. Arkadaşım bana kaçmak istediğini söyledi. Ben de ona benim de kaçmak ya da gizlice ailemi görmek istediğimi söyledim. Bana eğer başına bir şey gelirse eşyalarını ailesine götürmemi söyledi. Bir çukura gömülü aile resimleri, mücevherleri ve Amerikan dolarları vardı ve o gece bana gösterdi. Benim de bir deliğim vardı ama içinde hiçbir şey kalmamıştı. "Eğer bir şey olursa, benim için eşyalarıma göz kulak ol" diye fısıldadı. Ağlıyordu. Ona dedim ki "Böyle söyleme. Sana bir şey olursa bana da olur çünkü biz arkadaşız". Yüzü çok solgundu ve elleri titriyordu. Birbirimizin ailelerine bakacağımıza dair söz verdik. Yırtık, kirli eşarbını aldı ve bileğini benimkine bağladı. "Unutma," diye ağladı. Gözlerimi açık tutamadım ve uykuya daldım. Hava çok karanlık, yağmurlu ve soğuktu. Bir ses duydum. Rüya mı görüyordum yoksa gerçekten oldu mu bilmiyordum. Tek bildiğim kendini bana bağlayan arkadaşımın gitmiş olduğuydu. Çocuklardan bazılarına nerede olduğunu bilip bilmediklerini sormaya çalıştım. Askerlere "Yanımda yatan yoldaşımı gördünüz mü?" diye sordum. Askerlerden biri bana "Defol git buradan ve ölü gibi uyu" dedi.

Askerler çok öfkeliydi, sıranın bana geleceğinden korkuyordum. Üç adam geldi ve ayaklarımın dibinde durdu. Yüzüme kanla kaplı kirli yeşil bir pantolon fırlattılar. Sonra bir sutyen ve onun kanıyla kaplı siyah bir gömlek fırlattılar. "Al. Eğer ona karşı merhamet ve empati duyuyorsan, onunla gidebilirsin." Sarhoşlardı. Ona tecavüz etmişlerdi. Hayvan gibiydiler. Beni Angkar ile paylaşmamakla suçladılar. Onlara sadece Angkar için çok çalıştı-

ğımı söyleyerek yalvardım. Onlara boyun eğdim. Birbirlerine, "Bırakın yemek yesin ve güçlensin, sonra arkadaşına yaptığımızın aynısını ona da yaparız" dediler. Bana döndüler ve dediler ki, "Seni pislik yemeye göndereceğiz'. Arkadaşım gitmişti. Bana zorla onun kıyafetlerini giydirdiler. Tekrar başka bir yere nakledildim…. Her gün bizim için korkunç bir gündü. Her zaman endişeleniyorduk, açlıktan ölüyorduk ve öleceğimizden çok korkuyorduk. Hava kararmasın diye dua ederdim. Bu olay 1975'ten 1979'a kadar her gün yaşandı. Bugün hâlâ kabuslar görüyorum….[73]

Gerçekle yüzleşmek benim, babam ve tüm çocuklar için çok zordu. Tüm kardeşlerim bana anneme ne olduğunu sordular. Yüzümde gözyaşlarından başka bir cevabım yoktu. Annem sonsuza dek gitmişti ve bir daha asla bize geri dönmeyecekti. Bebeğe verecek sütüm yoktu. Ona pirinç çorbası yaptım ve babam saatlerce çalıştıktan sonra pirinç çorbasına şeker koymak için bir yerden bir yere gitmek zorunda kaldı. Bebek süt için gece gündüz ağladı. Çok kilo verdi. Bir gece, gece yarısı bebeğin horladığını duydum. Burnundan kan kabarcığı çıktı ve Ağustos 1975'te, beş aylıkken bakımsızlıktan kardeşim öldü. Ekim 1976'da her yerde açlık vardı. Her yerde cesetler gördüm. Koku korkunçtu, çünkü her yer gömülmemiş cesetlerle doluydu. Çok zayıftım. Vücudumdaki tüm kemikleri sayabiliyordum ve gözlerim yüzüme derin bir şekilde batmıştı. Açlığın yanı sıra Angkar öğretmenlere, öğrencilere, askerlere ve eski hükümet çalışanlarına işkence yaptı ve onları idam etti…..[74]

73 Roeun Sam'ın anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 73-81.

74 Ratha Duong'un anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 93-99.

…Kampta her gün daha fazla insanın kaybolduğunu fark ettim. Ya hastalanıp öldüler ya da Angkar'a götürüldüler ve bir daha asla geri dönmediler. Kızıl Khmer sloganı "Pirinç tarlasının toprağı olacaksın" idi…. Zehirli böcekler, kaplanlar, filler ve tehlikeli yılanlar vardı. Farklı köylerden yaklaşık iki yüz kişi kampa gönderildi, ancak birçoğu öldürülmüş veya çok hastalanmıştı. Bir ay sonra sıtmaya yakalandım. Etrafta ilaç, hastane veya hemşire olmadığı için hayatta kalmak için elimden gelen her şeyi yapmak zorundaydım. Hatta eski yabani ağaç yapraklarını öğüterek içtim. Kendimi bir madeni parayla ovuşturdum ve iyileşeceğimi umdum, ancak asla iyileşmedim. Haftalar sonra hastalığım giderek kötüleşiyordu. Sadece hastalıktan acı çekmekle kalmıyordum, aynı zamanda binlerce farklı şeyden korkuyordum. Ailemi de özlüyordum. Sonunda Angkar beni on kişiyle birlikte bir hastaneye nakletti. Hastane eski bir binaydı, sadece eski moda ilaçlar, birkaç hafif eğitimli hemşire ve yataklar vardı. Oraya vardığımda tekrar hayatta kalıp kalamayacağımı merak ettim. Aslında, bir kez öldüğümü düşündüm. Hatırladığım kadarıyla vücudumun bir kısmı şişmişti ve diğer kısımları çok kemikliydi. Haftalarca hareket edemedim, yemek yiyemedim veya uyuyamadım. Bana hava geçirmez plastik bir torba yerine Pepsi şişesinde ilaç diye bir şey verildi. Bu, hindistan cevizi suyundan yapılmıştı. Hastane çok kalabalık olmakla kalmıyordu, aynı zamanda birçok hasta kemikli ve şişmişti, cesetler gibiydi. Haftalarca etrafımda yerde yattılar. Her gün birçok hasta ölüyor ve hastaneye farklı yerlerden daha fazlası akıyordu…. Küçük yaşlarımda tanık olduğum, kan dökülmelerinin, pirinç tarlalarındaki iskeletlerin ve Tonle Sap Nehri'nin her yerinde yüzen şişkin ce-

setlerin kâbuslarından sonra, bu olayın anısı hâlâ beni rahatsız eder.[75]

Nisan 1975'in ortalarında bir sabah, babam motosikletiyle Battambang şehrinden yaklaşık yarım saatlik bir mesafede bulunan annemin köyüne gidiyordu. Annemle babamın arasında otururken, birçok insanın her yöne doğru çılgınca kaçıştığını fark ettim ama neler olup bittiğini bilmiyordum. O güne kadar kimse bana savaşın varlığından bahsetmemişti... Çocukları ailelerinden ayırıp tarlalara çalışmaya göndermişlerdi. Şafak vakti çalan zilden korkuyordum, ardından devrimci propaganda şarkılarının geleceğini biliyordum. Bir çocuk olarak zaman ve mekân duygum yoktu. Üç yıldan fazla bir süre boyunca tek bildiğim, açlık ve ölümün var olduğuydu. Tek umursadığım şey yemekti ve bazen yaşamak istemiyordum. Daha iyi zamanlarda yemeyeceğim canlıları, yabani meyve ve sebzeleri yedim. Tarla farelerini ve kurbağaları yakalamakta iyi değildim. Salyangozları, yengeçleri ve küçük balıkları yakalamak ve saklamak daha kolaydı.[76]

Tüm çocuklar sabah erken kalkmak zorundaydı, aksi takdirde birim liderleri tarafından tekmelenir ve dövülürdü. Hiçbir zaman eğitim alamadık çünkü okullar, para, marketler, kitaplar, posta hizmetleri ve din yasaklanmıştı. Yeni insanların yaşam koşulları giderek daha umutsuz hale geldi ve Orta Çağ'daki köle-

75 Khuon Kiv'in anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 101-103.

76 Gen L. Lee'nin anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 107.

lerin koşullarından fiziksel ve zihinsel olarak daha zordu….. Bir gece uyandım ve herkesin uyuyup uyumadığını görmek için etrafıma bakındım. Parmak uçlarımda yürüdüm ve evden aşağı indim. Pirinç tarlalarının ve çalıların arasından koştum. Birkaç kez düştüm ve vücudumun her yerinde bir sürü çizik oluştu. Birden elleri bağlı üç adamın bir asker tarafından başka bir küçük çalılığa götürüldüğünü gördüm. Uzaktan askerlerin adamları büyük bir çukurun kenarına diz çökmeye zorladığını gördüm. Bir dakika sonra adamlar bir çapa ile öldürüldüler ve kuyuya atıldılar. Ay ışığının aydınlattığı gecede bunu açıkça görebiliyordum…… Bir sabah kızartmak için cırcır böceği ve çekirge ararken, üç askerin altı kişiyi bir kazı alanının kenarına götürdüğünü gördüm. Kurbanların burunlarına çapa ile vuruldu ve mezara düştüler. Henüz ölmemişlerdi. Sadece kan gölünün içinde baygın haldeydiler. Askerler toplu mezarın üzerini toprak ve biraz otla örttüler. Eğer beni görselerdi, ben de öldürülürdüm… 1977'de annem, kız kardeşim ve ben tekrar köye gönderildik ama babam gönderilmedi. Annem diğer insanlara onu sormaya çalıştı. Bize babamın yeniden eğitime gönderildiği ve eve dönmesinin beklenmediği gibi yıkıcı bir haber verdiler. Annem ağladı ve yas tuttu, çünkü bu onun öldürüldüğü anlamına geliyordu. Kızıl Khmer karşıtı bir gruba dâhil olmakla suçlanıyordu ve Angkar'da onun Lon Nol rejiminde profesör olduğunu öğrenmişti.[77]

Ölümün bize yaklaştığını hissettiğimde, iki silahlı adam belirdi. Kızıl Khmer lideri, kurbanları diğer iki adama tanıtmaya

[77] Ouk Villa'nın anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 116.

başladı: "Bu polis memuru, bu doktor ve bu da öğretmen" diyerek son kişi olan annemi işaret etti. Doktor daha sonra lidere seslendi: "Lütfen yoldaş, lütfen. Suçum nedir? Ben yanlış bir şey yapmadım. Ben sadece bir doktorum." Lider sırıttı ve sonra şöyle dedi: "Siz burjuvalar şimdi nasıl hissediyorsunuz? Biz acı çekerken, ormanda yaşarken, Amerikalılarla ve onların kukla rejimleriyle savaşırken siz neredeydiniz? Evinizde rahat yataklarınızda karılarınızla uyuyor ve ülkemizi Fransız, Japon ve Amerikan emperyalizminden kurtarmaya çalışan bizlerle alay ediyordunuz. O zaman da size ihtiyacımız yoktu, şimdi de yok. Sizi tutmak bir fayda sağlamaz ve sizi yok etmek de bir kayıp değildir." Herkes sessizdi. Annem gözlerini kısarak yeni gelen iki Kızıl Khmer'den birine doğru baktı. Annem çocuğu tanımıştı. "Sen misin, Sok?" dedi. Kızıl Khmerler anneme baktı. Onun eski öğretmeniydi. Şaşırdı ve sonra sanki onu duymamış gibi hızla arkasını döndü ve gitti. Lider tüfeğini sağ omzuna doğru kaldırdı ve doktoru oracıkta vurdu. Silah sesleri yeri sarsıyor gibiydi. "Bang! Bang! Bang! Bang." Doktor dengesini korumak için çırpınıyordu ama nafile. Ayakları kaydı ve toprağın üstüne düştü. Yüzü artık bir insana benzemiyordu. Çatlayarak açılan kafatasından kan sızıyordu. Oracıkta doktoru öldürdüler. Birkaç kişi çığlık attı. Bir kadın Kızıl Khmerlere doğru bağırdı: "Cehenneme gidin! Siz şeytansınız." İnsanların korkunç çığlıkları ve iniltileri duyulurken, makineli tüfek sesleri gök gürültüsü gibi yükseliyordu. Çiseleyen yağmur, sanki merhamet için ağlıyormuş gibi gökten usulca yağıyordu. Gökyüzünde şimşekler çakıyordu. Topraktaki çamurlu balçık ve kan birleşerek kurbanların ayak izleri üzerinden irin gibi akıyordu. O kadar çok kan vardı ki sanki bir akarsu gibi gibi ilerliyordu….[78]

[78] Vibolreth Bou'nun anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 131.

…..Bu sırada bir katil ayağa kalktı ve doğrudan konuştu: "Lütfen iki ay önce Angkar'a yardım etmeye giden o insanlar hakkında daha fazla soru sormayın. Onların hain olduğunu ve eski Lon Nol askerleri olduklarını biliyorsunuz. Hepsi ölüme gönderildi." Bu arada tüm kurban yakınları ağladı, çığlıklar attı ve o aptal adama bağırdılar. "Nasıl olur da kocamı öldürürsün! O bir asker değildi. O bir pirinç çiftçisiydi." Kızıl Khmer askeri, "Kocaları hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen varsa, yarın akşam ofisime gelsin" dedi. Pek çok insan gitti, ama benim ailem gitmedi. Öldürülmekten korkuyorduk. Sonradan öğrendik ki oraya giden insanların hepsi öldürülmüş…..[79]

Zainab'ten aktarılanlara göre;[80] Pol Pot'un adını çok önceden de duymuştuk. Krallık döneminde faaliyetlerine başlamışlardı. Köyümüzün adı Phnom Sempai'ydi. Her şey bir anda ve çok hızlı gelişti. Bizi hemen topladılar ve pirinç tarlalarına çalışmaya gönderdiler. Yiyecek neredeyse hiç yoktu. Beş konserve süt şişesini elli kişiye paylaştırıyorlardı. (Yumruğunu göstererek) Bize günde ancak bir yumruk kadar yiyecek veriliyordu. Avuç içi kadar pilavla yetinmek zorundaydık. Sürekli çalıştırılıyorduk ve sadece günde iki kez yemek veriliyordu.

Pol Pot'un acımasız olduğunu ve insanları gözünü bile kırpmadan öldürdüğünü biliyorduk. Ancak biz sadece tutuklananları görüyorduk. Sesimi çıkaramıyordum çünkü bir kızım

79 Arn Yan'ın anlattıkları. DePaul, *Memories by Survivors-Childiren of Cambodia's Killing Fields*, s. 137.

80 1935 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

vardı. Ona zarar gelmesinden korkuyordum. Müslüman olduğumuz için bize domuz eti yedirmeye çalıştılar. Eğer yemezsek öldürüleceğimizi söylüyorlardı. (Burada ağlamaya başlar.) Pol Pot, kadınların saçlarını küt kestiriyordu. Benim de saçlarımı kestiler. Müslüman olduğumuz için bize daha fazla zulmettiler.

Benim adım Zainab'dı. Ama adımı sorduklarında "Rın" diyordum. Kocamı Pol Pot'un adamları alıp götürdü. Bir daha asla geri dönmedi. Öldü mü, kayıp mı oldu, naaşı nerede bilmiyorum. Kardeşim ise Lon Nol döneminde kraliyet askeriydi. Onu da hemen yakaladılar ve öldürdüler. Çok ağladım… (Tekrar ağlamaya başlar.) Özellikle Müslüman olduğumuz için bize reva görülen işkenceler – domuz eti yedirme vs– katlanılacak gibi değildi. Ama elimizden hiçbir şey de gelmiyordu. Sürekli kocamı ve kardeşimi düşünüyordum, ama çaresizdim. Bir gün hastalandım. Pol Pot'un askerleri ayağıma Hindistan cevizi suyunu serum gibi verdiler. Çok acı çektim. Ayağım o günden sonra hep ağrılı kaldı ve sakatlandı. (Ayağını göstererek) Bir bacağım diğerinden daha kısa ve küçük kaldı.

Pol Pot'un askerleri bizi hiçbir yerde sabit tutmuyordu. Sürekli oradan oraya sürüklendik. En sonunda Pol Pot, Vietnam askerleri ve Hun Sen'in yaklaştığını duyunca kaçıp gitti. Biz de ancak bu şekilde kurtulduk ve köyümüze geri döndük. Ancak köyümüze dönebilen çok az kişi kalmıştı…

Abdullah'tan aktarılanlara göre;[81] O zamanlar 20 yaşındaydım. Pol Pot, Müslüman olduğumuzu zaten öğrenmişti ve özellikle bize domuz eti yedirmeye çalışıyorlardı. İbadet etme-

[81] 1936 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

mize izin verilmiyordu. Sadece bize değil, Budistlere de dini ibadetlerini yapmaları yasaktı. Hayatta kalmaya çalışıyorduk, ama verilen yiyecek çok azdı. Her gün sadece avuç içi kadar pirinç alabiliyorduk. Sabah saat 4'te kalkıyor, akşam 6'ya kadar durmadan çalıştırılıyorduk. Yiyecek olarak ise sadece avuç içi kadar pirinç çorbası veriliyordu…. Hava çok sıcaktı ve ağır çalışma koşulları dayanılmazdı. Babam, yorgunluktan bitkin düştü ve olduğu yerde düşüp hayatını kaybetti. Annem ise 65 yaşındaydı. Sürekli ağır yükler taşımak zorunda bırakıldı ve bu yüzden hastalandı. O da dayanamadı ve hayatını kaybetti. Özellikle anneme çok zulmediyorlardı, "Neden daha fazla çalışmıyorsun?" diyerek ona baskı yapıyorlardı.... Çok zor zamanlardı.

Abadullah Bin Adam'den aktarılanlara göre;[82] O günleri çok iyi hatırlıyorum. Öyle şeyler gördük ki unutmak imkânsız. Köyümüzde kendi halimizde yaşıyorduk, ta ki bir gün Pol Pot'un askerleri her yeri sarana kadar.

Bizi sıraya dizip yürütmeye başladılar. Onlar 'yürü!' derse yürüyorduk, 'dur!' derse duruyorduk. Emirlerine uymayanları acımadan öldürüyorlardı. Geriye hiçbir şey bırakmadılar, her şeyimizi yok ettiler.

Sabah saat 4'te kalkıyor, gece 11'e kadar durmadan çalıştırılıyorduk. Pol Pot'un askerleri, Hun Sen ve Vietnam askerlerinin yaklaştığını duyunca kaçmaya başladı. Ama kaçmadan önce, en ufak bir bahaneyle çok insanı katlettiler. Karımın babasını, annesini ve kardeşini sadece domuz eti yemeyi reddettikleri için öldürdüler. Öldürecekleri kişileri önce gruptan ayırıp tarlaların

[82] 1947 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

dışına götürüyorlardı. Bazılarını ise dağa çıkarıp orada infaz ediyorlardı. Biz sadece silah seslerini duyuyorduk...

Vietnamlılar gelince insanlar kurtuldu ve köyümüze geri dönebildik. Hun Sen daha önceden Vietnamlılara yerimizi bildirmişti, bu sayede ölümden kurtulduk.

Pol Pot rejimi insanlık dışıydı. İnsan dışkısını gübre olarak kullanıyorlardı. Kaçma umudumuz bile yoktu, çünkü yakalansak anında öldürülürdük. Zaten bir bahane arıyorlardı. Herkes sessizdi, kimse kimseyle konuşmuyordu - ya açlıktan ya da korkudan. Pol Pot'un askerleri de bizimle konuşmazdı. Biz, Hun Sen'e minnettarız. Bizi o kurtardı. Müslüman olduğumuz için Budistlerden bile daha kötü muamele gördük. Kendi dilimizi konuşmamıza izin vermediler. Pol Pot'un 3 milyon insanı öldürdüğünü duyduk. Ama Müslüman olduğumuz için bize ayrıca daha fazla zulmettiler.

Ahmad'dan aktarılanlara göre;[83] Ben de Abadullah ile birlikteydim ve benzer şeyleri yaşadım. Sürekli açlık çektik, olup biteni anlamakta zorlanıyorduk. Pol Pot'un askerleriyle konuşmaktan korkuyorduk. Yüzleri hep sertti ve bizimle konuştuklarında yalnızca emir veriyorlardı. Ailelerimiz paramparça oldu. Herkes farklı yerlere gönderildi, kimse sevdikleriyle kalamadı. Bizi pirinç tarlalarına götürdüler ve çalışmaya zorladılar. Günlerimiz durmaksızın çalışmak ve açlıkla mücadele etmekle geçiyordu. Eğer bir arkadaşımız hastalanırsa, yanına gitmemize bile izin verilmiyordu. Zayıflıktan bedenim zayıf düşmüştü. Herkes sık sık hastalanıyordu. Bize ilaç diye keçi bokuna benzeyen bir

[83] 1945 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

şey veriyorlardı. Ne olduğunu bilmediğimiz için ona 'keçi boku' diyorduk. Eğer çok zayıf düşersek, Pol Pot'un askerleri enerji versin diye Hindistan cevizi suyunu damardan serum gibi veriyorlardı. Ama hiçbir şeyin tadı yoktu. Tek hissettiğimiz şey, ölüm korkusuydu. Biraz karşı koymaya kalksak, anında öldürüleceğimizi biliyorduk. Pol Pot'un askerleri vahşi idi ve bunu her fırsatta belli ediyordu…

Ahmad Bin Salleh'den aktarılanlara göre;[84] Pol Pot iktidara geldiğinde 20 yaşındaydım. Lon Nol ile Pol Pot arasında bir savaş olduğunu biliyorduk ama haberler hep eksik ve karışıktı. Bir gün aniden Pol Pot'un askerleri köyümüze geldi. Bizi gruplara ayırdılar. O an ailemizden koparıldık ve hemen pirinç tarlalarına götürüldük. Kadınlar, erkekler ve çocuklar ayrı ayrı gruplara bölündü. Ailemden toplamda 50 kişiyi Pol Pot öldürdü. Kuzenlerim, yeğenlerim, amcalarım, babaannem ve dedem de bunların arasındaydı. Bizi zorla çalıştırdılar, ağır işler yaptırdılar ama neredeyse hiç yemek vermediler. Sürekli açtık. İnsanlar her geçen gün daha da zayıflıyordu. Vücudumuz bitlenmişti, sülükler üzerimize yapışıyordu.

Bazıları kaçmaya çalıştı ama yakalandıklarında gözümüzün önünde hemen öldürüldüler. Bu yüzden kaçmayı aklımızdan bile geçiremiyorduk. Zaten kaçacak gücümüz de kalmamıştı. Bir metrelik bir engeli aşacak hâlim bile yoktu. Hun Sen ve Vietnam birliklerinin yaklaştığını duyunca Pol Pot'un askerleri kaçmaya başladı. Ama kaçmadan önce birçok insanı daha öldürdüler.

Dinimizi yaşamamız tamamen yasaklanmıştı. Tam 3 yıl, 8 ay, 20 gün boyunca çalıştırıldım. Eğer bir Müslümanı namaz

[84] 1950 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

kılarken yakalarlarsa, hiç tereddüt etmeden öldürüyorlardı. Beni sürekli farklı yerlere götürdüler, sabit bir yerde kalmadım. Tarla tarla dolaştırıp pirinç tarlalarında çalıştırdılar. Gün doğmadan kalkıyor, gece yarısına kadar durmadan çalışıyorduk.

Pol Pot köyümüze gelmeden önce bazı şeylerden haberdardık ama bilgimiz sınırlıydı. Köyde nöbet tuttuk. Büyük bir ateş yakıp etrafında toplandığımızı hatırlıyorum. Ancak Pol Pot'un askerleri sessizce köye sızdı. Sonra birden süngülerle saldırdılar. O gece çok insan öldü. Bazılarının karnını deşip cesetlerini yüksek yerlere astılar.

Pol Pot bazen mescitleri ateşe veriyordu. Bazen de bombalıyor, bazen ise hastane olarak kullanıyordu. O dönemde insan hayatının hiçbir değeri yoktu. Hayvanlar bile insanlardan daha değerli görülüyordu. Kendi kimliğimi gizlemek zorundaydım. Adım Ahmet'ti ama sorduklarında 'Mat' diyordum. Hayvanları öldürüp yiyorlardı ama insanları öldürdüklerinde bir kenara atıyorlardı. İnsanın zerrece kıymeti yoktu. Budistler ve Müslümanlar o dönemde aynı acıyı paylaştı. Köyümüzden 1830 kişi zorla kamplara götürüldü. 3 yıl 8 ay sonra sadece 500 kişi geri dönebildi. Diğerleri ya öldürüldü ya da ağır çalışma koşullarına dayanamayarak hayatını kaybetti…

Zahry'den aktarılanlara göre;[85] O zamanlar sadece 11 yaşındaydım. Beni çocukların tutulduğu bir kampa gönderdiler. Yaşım küçük olmasına rağmen çok ağır işlerde çalıştırıldım. Ağaç taşıdım, pirinç çuvallarını sırtladım ve yük çektim. 17 Nisan'da köyümüzden zorla çıkarıldık. Kardeşim Ahmet ile birlik-

[85] 1964 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

teydim ama birbirimize destek olamadan ayrıldık. Yıllar sonra hesapladığımızda, ailemizden 50 kişinin Pol Pot tarafından öldürüldüğünü öğrendik.

Pol Pot rejimi yıkıldıktan sonra, bize "güçlü pirinç" olarak tabir ettikleri bir pirinç verdiler. Bu pirinç, insanı biraz daha uzun süre tok tutuyordu. Hükümet, ancak iki kez pirinç yardımı yapabildi. Eğer bir aile küçükse, sadece bir kez yardım alabiliyordu. Bize, "Bu tohumları ekin, hayatınızı kurtarın, hayatta kalın" diyorlardı. Bir yılda yalnızca 4 kilo pirinç verildi. Hayatta kalabilmemiz için bu pirinci ekip çoğaltmamız gerekiyordu. Pol Pot'un askerleri Çam Müslümanı olduğumuzu öğrenirse bizi öldürmek için bahane arıyorlardı. Bu yüzden kimliğimizi saklamak zorunda kaldık. Gerçek adımı asla söylemedim. Adımı sorduklarında "İpolla" diyordum...

İddriss'den aktarılanlara göre;[86] O dönemde 20 yaşındaydım ve tarifsiz acılar çektik. Dinimizi yaşamamıza izin vermediler. Pol Pot, Müslüman olduğumuzu öğrendiğinde baskısını daha da artırdı. Erkek kardeşim inek çobanıydı ve başka bir köydeki doktoru tanıyordu. Bir gün onun yanına giderek biraz yiyecek getirdi. Ancak Pol Pot'un askerleri bunu öğrendi. Kardeşimi aldılar ve o günden sonra bir daha asla geri dönmedi. Babam, abimin akıbetini öğrenmek için çırpındı ama başına ne geldiğini tahmin ettiği için üzüntüden hastalandı, psikolojisi bozuldu ve kısa süre içinde hayatını kaybetti. (Burada gözyaşlarını tutamıyor.)

3 yıl 8 ay 20 gün boyunca zorla çalıştırıldım. Lon Nol döneminde Pol Pot'la savaş sürüyordu ancak Pol Pot'un gerçekten kazandığını kimse fark edemedi. Şehri terk etmemiz için bize

[86] 1950 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

sadece üç gün verdiler. Pol Pot'un askerleri, Amerikan ordusunun üç gün içinde şehri bombalayacağını söylüyordu.

Hep açtık, hep korku içindeydik. Bir gün, gözlerimin önünde birini acımasızca öldürdüler. O andan sonra kimse konuşmaya cesaret edemedi. Bence Pol Pot, herkesi öldürmeye kararlıydı. Özellikle Müslüman olduğumuz için bizlere daha fazla zulmettiğini düşünüyorum. Pol Pot'un rejimi çökerken bile insanları öldürerek geri çekilmek istiyordu. 1978'de Vietnamlıların geldiğini duyunca, bize büyük ve derin çukurlar kazdırdılar. Bizi o çukurlara atıp katledeceklerini biliyorduk ama kazmak zorundaydık ve kazdık. Sanırım Pol Pot, çekilmeden önce herkesi yok edecek bir katliam planı hazırlamıştı. Toplu mezarlar da zaten o şekilde çukurlardan çıktı. O günler çok acıydı. Üzerinden çok zaman geçti ama izi bende hep kaldı. Hiçbir zaman aklımdan çıkmadı…

Kasseam Bin Suleym'den aktarılanlara göre;[87] Ben bir zamanlar Lon Nol askeriydim. Ancak Pol Pot iktidara geldiğinde bunu gizlemek zorunda kaldım. Eğer öğrenirlerse beni hiç tereddüt etmeden öldüreceklerini biliyordum. Nitekim birçok arkadaşımın başına da bu geldi. Pol Pot, 16-20 yaş arasındaki gençleri topluyordu. Silahlarını bile taşımakta zorlanan, yürürken silahlarının ucu yere sürünen çocuklar bile vardı. (Bunu anlatırken ağlamaya başlıyor.) Eğer biraz olsun bilgin varsa, eğer yabancı dil biliyorsan, hiç sorgusuz sualsiz seni öldürüyorlardı. Köyümüzde çok zeki bir adam vardı, herkes onu tanırdı. Pol Pot'un askerleri onu hemen tutukladı ve diğerlerinden ayır-

[87] 1951 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

dı. İşkence ettiklerini duyduk, sadece zeki olduğu için! Adı Muhammed'di ama biz ona Tunchy derdik. Dayanacak gücü kalmayınca, son nefesini vermeden önce serbest bırakmışlar. Hapishaneden çıktıktan sonra nehir kenarına kadar yürüyebilmiş, oracıkta yere yığılıp ve ölmüş. Pol Pot, babamı, kardeşlerimi ve tanıdığım hemen herkesi öldürdü. Sadece kız kardeşimle ben hayatta kaldık. Namaz kılamıyorduk, çünkü Pol Pot'un askerleri bizi sürekli izliyordu. Ben sabah erkenden kalkıp gizlice namaz kılıyordum. Açlık dayanılmazdı. Açlığın ne demek olduğunu o zamanlarda öğrendik. Öldürmek istedikleri insanları tarlanın dışına çıkarırlardı ve biz sadece kurşun seslerini duyardık. Sonrasında cesaretimi toplayıp oraya giderdim. Her seferinde etrafta yeni öldürülmüş insanların bedenleri olurdu. Dehşet vericiydi. Bir keresinde, bir yere gönderildiğimde yol boyunca yüzlerce ceset gördüm. Aralarından yürüyerek geçmek zorunda kaldım. Bazıları çukurlara doldurulmuştu. Şok içindeydim.

Pol Pot kimseyi uzun süre aynı yerde tutmazdı, bu yüzden köy köy gezdirildik. Devamlı yürüdük, yer değiştirdik. Vietnamlılar gelirken Pol Pot ve askerleri kaçtı. Ama kaçmadan önce kardeşimi, annemi, halamı ve dayımı öldürdüler. Kampta, yaşı ilerlemiş, hasta bir adam vardı. O kadar güçsüzdü ki yerinden kalkamıyordu. Pol Pot'un askerleri geldi ve neden pirinç tarlasına gitmediğini sordular. Adam 'hastayım' dedi. Ardından bölgenin sorumlusu geldi ve tekrar sordu. Aynı cevabı alınca, zavallı adamı tekmeleyerek beş metrelik damdan aşağı attı. Sonra onu sürükleyerek ve tekmeleyerek tarlaya kadar götürdüler ve herkesin toplanmasını emrettiler.

Askerlerden biri, adamın kafasına silah dayayarak bağırdı: "Eğer zayıflık gösterirseniz ölürsünüz! Yalan söylerseniz ölürsünüz! Eğer bir daha böyle bir şey yaşanırsa, hepiniz öldürüleceksiniz!" O zavallı adamın korku dolu yüzünü hiç unutamıyorum. O an herkes çaresizce titreyerek zayıflık göstermeyeceklerine ve

yalan söylemeyeceklerine dair söz verdi. Çünkü herkes ölümden korkuyordu.

Lon Nol düştüğünde, Pol Pot köydeki en eğitimli ve zeki insanları toplayıp götürdü. Beni ve eşimi farklı kamplara yerleştirdiler. Tam 3 yıl 9 ay boyunca birbirimizi göremedik. Ondan hiçbir haber alamadım. Oysaki Pol Pot darbesinden sadece 15 gün önce evlenmiştik. Pol Pot, Kur'anları toplatıp yaktırıyordu. Camileri yıkıyordu. Vietnamlılar gelirken kaçıp gittiler. Ama geride sayısız acı ve ölü beden bıraktılar…

El Aishah'dan aktarılanlara göre;[88] Pol Pot geldiğinde ben 16 yaşındaydım. Herkesi topladılar ve götürdüler. Ne olup bittiğini kimse bilmiyordu, kimse konuşamıyordu. Sürekli çalıştırıldık, sürekli aç kaldık. Bizi sabahın ilk ışıklarıyla tarlalara götürüyor, gece yarısına kadar çalıştırıyorlardı. Yorgunluktan bitap düşüyorduk ama geceleri uyumak bile zordu. Çünkü silah seslerini duyarak uyumak çok zordu. Sabahları tarlaya giderken, gece yapılan infazların izleriyle karşılaşıyorduk. Yol kenarına atılmış onlarca cansız beden görmek sıradan bir hale gelmişti artık benim için. Bir amcamı da böyle öldürdüler. Onun cansız bedenini o halde görmek beni yıktı. Çok ağladım, çok üzüldüm. Geleceğe dair hiçbir düşüncemiz, hiçbir umudumuz yoktu. Çünkü yarına çıkıp çıkamayacağımız bile belli değildi… Artık ümidimizin tamamen kesildiği bir sırada Hun Sen, Vietnamlı askerlerle çıkageldi. Nasıl öğrendilerse Pol Pot'un zalim askerleri kısa bir süre önce köyden kaçıp gitmişlerdi. Biz de bu şekilde hayatta kaldık…

[88] 1959 doğumlu. Bu görüşme, 21 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

8. BÖLÜM
KAMBOÇYA HALK CUMHURİYETİ

Pol Pot'un Demokratik Kamboçya rejiminin çöküşünün üzerinden neredeyse yarım yüzyıl geçti ve bu süre içinde ülke sancılı bir dönemden geçti. Bugün Kamboçya, barbarlık dönemini geride bırakmış olsa da hâlâ derin yoksulluk ve az gelişmişlik içinde. Ülkenin üzerinde hâlâ geçmişin karanlık gölgeleri dolaşıyor ve Khmer halkı birçok sorunla boğuşuyor. Bu sorunların bazıları yeni; bazıları ise uzun yıllardır süregelen ve bir *deja vu* duygusu veren eski problemler. Bunların başında ise yolsuzluk ve otoriter yönetim gelmektedir. Ülke aynı zamanda toplumsal olarak da bölünmüş durumda. En büyük tartışma konularından biri, 25 Aralık 1978 Noel Günü başlayan Vietnam işgaline – veya bazılarına göre kurtuluşuna – nasıl bakılması gerektiğidir.[1] Pek çok Khmer için 7 Ocak, Pol Pot rejiminin devrildiği ve ulusun yeniden doğduğu bir kurtuluş günü olarak kutlanırken, bazıları için bu tarih, on yılı aşan bir yabancı işgalin başlangıcını simgeleyen utanç verici bir gündür. Pol Pot sonrası dönemde Kamboçya, iki farklı rejim gördü. Vietnam'ın müdahalesinin hemen ardından, Hanoi destekli Ulusal Kurtuluş Cephesi liderleri, Aralık

[1] Vietnam işgali ya da "kurtuluş" olarak da adlandırılır, 25 Aralık 1978'de, yani Noel Günü başladı. Vietnam ordusu Hun Sen birlikleri ile beraber Kamboçya'ya o gün girdi. Ancak Pol Pot rejiminin resmen devrildiği ve başkent Phnom Penh'in düştüğü tarih ise 7 Ocak 1979. Yani 7 Ocak, Vietnam birliklerinin Phnom Penh'e girip DK rejimini sona erdirdiği tarih. Bu yüzden 7 Ocak, Kamboçya'da bugün hâlâ "Zafer Günü" veya "Kurtuluş Günü" olarak kutlanır. Ama askerî harekâtın başlama tarihi 25 Aralık, Noel günüdür.

1978'de doğu sınırındaki Snoul'da geniş tabanlı bir platformda Kamboçya Halk Cumhuriyeti'ni (KHC) ilan ettiler. Bu rejim[2] 1991 Paris Barış Anlaşması'na kadar sürdü. Bu anlaşmada, Kamboçya siyasetindeki savaşan gruplar, uluslararası diplomatik girişimler ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle desteklenerek, iki yıl sonra Kamboçya Krallığı'nın yeniden kurulmasıyla sonuçlanan ulusal uzlaşma ve demokratikleşme konusunda mutabakata vardılar.

KHC, ilan ettiği sosyalist hedeflerinde kısa süre içerisinde başarısız oldu ve komünist olmayan halefi hızlıca yerli ve uluslararası derstekçilerinin demokratik umutlarını karşılayamadı. Kamboçya Krallığı, eski Sihanuk ve Lon Nol rejimleri gibi düzenli seçimler yapsa da güçlü bir adam tarafından yönetilen otoriter bir devletti. Eski bir Kızıl Khmer gerillası olan Hun Sen, KHC[3] yönetiminde öne çıkmış ve bu süreçte sosyalist ilkelerinden vazgeçmişti.[4] Yakın geçmişteki felaketler ve ülkenin otoriter

2 1989'da Kamboçya Devleti olarak yeniden adlandırıldı.

3 Kamboçya Halk Cumhuriyeti, Kamboçya'da 1979'dan 1989'a kadar varlığını sürdüren ve Vietnam işgalinin ardından Kızıl Khmerleri devirmek için kurulan bir rejimdi. Vietnam tarafından desteklenen KHC, Kızıl Khmer rejiminin neden olduğu ve milyonlarca insanın ölümüne yol açan yıkımın ardından düzeni yeniden tesis etmeyi amaçlıyordu. Bazı ülkeler tarafından tanınmasına rağmen, Çin ve Batı ülkelerinin dâhil olduğu jeopolitik gerilimler nedeniyle resmi BM onayından yoksundu. 1989'da KHC'nin adı Kamboçya Devleti, olarak değiştirildi ve 1990'ların başına kadar tek partili komünist yapısını korurken uluslararası meşruiyet arayışına girişti. Bkz. T. Huxley, "Cambodia in 1986: The PRK's Eighth Year", *Southeast Asian Affairs* (1987) s. 161-173.

4 Hun Sen, 1970'lerde Kamboçya İç Savaşı sırasında Kızıl Khmerlere katıldı. 1975'te Kızıl Khmerler Phnom Penh'i ele geçirip iktidara geldiğinde, Hun Sen de onların bir üyesiydi. Kızıl Khmerler'in yönetimi sırasında, rejimin baskıcı politikaları ve kitlesel katliamları ortaya çıkmaya başladı. 1977'de Kızıl Khmerler kendi içinde tasfiyelere başladı. İç düşmanlar ve casus korkusuyla, pek çok eski üye idam edildi. Hun Sen, Kızıl Khmer liderlerinin kendi içlerinde de kanlı tasfiyeler yapmaya başladığını fark etti ve kendisinin de hedef olabileceğini düşündü. Aynı yıl, Vietnam'a geçti ve burada Kızıl Khmer karşıtı muhaliflerle bağlantı kurdu.

yönetim geçmişi göz önüne alındığında, Kamboçya'nın insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve sosyal adalete saygılı bir şekilde demokrasiye acısız bir geçiş yapması zaten pek olası değildi.[5] Ayrıca, KHC'nin Pol Pot'un kanlı sosyalizm anlayışıyla derinden travmatize olmuş bir toplumda, halkın açık kayıtsızlığı ve hatta düşmanlığı karşısında başarılı bir sosyalist politika uygulaması pek mümkün değildi. Zira Kamboçyalılar, sosyalizmi ve komünizmi bizzat yaşayarak ve acı çekerek deneyimlemişti. Yine de tüm hatalarına rağmen DK sonrası girişimler, parçalanmış bir toplumu yeniden ayağa kaldırmak adına önemli adımlar attı. Pol Pot dönemi ise yaşlı Kamboçyalıların hafızasında silinmeyen bir kâbus, genç kuşaklar içinse birer korku hikâyesi olarak hafızalarda tazeliğini korumaktadır.[6]

KHC'nin İlanı

Kamboçya'nın modern Karanlık Çağı'ndan çıkışı, 2 Aralık 1978'de başladı. O gün, 44 yaşındaki eski bir Kızıl Khmer Doğu Bölgesi komutanı, Vietnam sınırındaki Snoul yakınlarında ele geçirilen bir kauçuk plantasyonunda Kızıl Khmer Halkın Devrimci Partisi'nden (KHDP) yoldaşlarına bir manifesto okumak üzere ayağa kalktı.

Bu kişi Heng Samrin'di. O yılın başlarında Vietnam'a kaçmış ve Vietnamlı komünistlerin desteğiyle kurulan Ulusal Kurtuluş için Dayanışma Cephesi'nin lideri olmuştu. Samrin, konuşmasında Kamboçya halkını, onları neo-köleliğe sürükleyen zalimlerden kurtaracaklarına söz verdi. Ülkeyi barışçıl, bağımsız, demokratik ve tarafsız bir devlet olarak yeniden inşa edeceklerine yemin etti. Kızıl Khmer rejimi yenildiğinde ulusal seçimler yapılacak, yeni bir anayasa hazırlanacak ve halk dilediği yerde

5 Dünyadaki neredeyse tüm bu geçişler sorunlu bir süreci de beraberinde getirmiştir.

6 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 197-8.

oy kullanma, yaşama, çalışma ve seyahat etme özgürlüğüne sahip olacaktı.[7]

Yeni rejim açıkça sosyalist olacaktı, ancak karma bir ekonomik model uygulanacaktı. Kırsal kooperatifler yalnızca köylülerin tam rızasıyla kurulacaktı ve sekiz saatlik bir çalışma süresi olacaktı. Bankalar, para birimi ve ticaret yeniden kurulacaktı. Aile hayatı ve din, saygı görecek ve devlet, vatandaşlarına uygun sağlık hizmeti ve her düzeyde eğitim sağlayacaktı. Savaş mağdurlarına, yaşlılara ve çok sayıda yetime destek sağlanacaktı. Son olarak Heng Samrin, ulusal uzlaşma umudunu korudu ve yeni devletin eski Pol Pot destekçilerine karşı hoşgörülü olacağına söz verdi. Ülkenin o zamanki durumu göz önüne alındığında, insanlık tarihindeki en iddialı bildirgelerden biriydi ve içtenlikle yapılmıştı. Ayrıca okuyanın hayal ettiğinden çok daha zor uygulanacağı da ortaya çıkacaktı. KHC sözlerini tutmaya çalıştı ancak Evan Gottesman'ın da ifade ettiği gibi Heng Samrin'in konuşmasındaki çoğulculuk ipuçları 'komünist dünyada benimsenen kapsayıcılık türü' içinde kaybolmuştu.[8] Nisan 1975'te DK'nin kuruluşunda Kamboçya'yı tanımlamak için 'Sıfır Yılı' terimi ortaya atılmış olsa da aslında bunu normal toplumun çöktüğü ve ülkenin yok olma eşiğinde olduğu 1979 yılı için kullanmak daha uygundur.[9] Yeni liderler yeni bir devrim ilan ettiler, ancak "Milyonlarca perişan, yetersiz beslenmiş Kamboçyalı, şiddet, keder, öfke ve belirsizlikten oluşan parçalanmış bir manzarada, mükedder bir boşlukta dolaşıyordu. Yabani otlarla kaplı boş bir başkentte işe koyulan Kamboçya'nın yeni liderlerine gelince, yaptıkları şeye devrim demeye devam ettiler. Ama dev-

7 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 198.

8 E. Gottesman, *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the politics of nation building* (Yale University Press, 2003) s. 34.

9 R. H. O'kane, "Cambodia in the zero years: Rudimentary totalitarianism", *Third World Quarterly*, 14/4 (1993) s. 735-748.

rim yapılabilecek hiçbir şey yoktu, sadece doldurulacak devasa boşluklar vardı… Kızıl Khmerler tarafından kendilerine dayatılan tiranlıktan kurtulan Kamboçyalılar, acı verici bir dizi seçeneğe bakıyorlardı. Yurt dışına mı kaçmalılardı yoksa tahliye edildikleri kasaba ve köylere mi dönmeliydiler? Yeni rejime ve onun Vietnamlı patronlarına sadık mı kalmalıydılar yoksa muhalif güçlerle mi ilişki kurmalıydılar? Kırsalda pirinç mi ekmelilerdi yoksa karaborsada mı ticaret yapmalıydılar?"[10] Pol Pot'tan sonra geride kalan sadece sorular ve belirsizliğin verdiği aşırı stresti. Olağan gündelik hayat artık yoktu. Ayrıca yeni gelenlere karşı da şüphe vardı. Ancak halkın elinden hiçbirşey gelmiyordu. Halk artık tepkisizdi.

Pol Pot'tan kurtuluştan sonra Phnom Penh'in etrafı ve genel itibariyle tüm Kamboçya, otobüs büyüklüğünde açık kraterler ve çukurlu bir manzaraya sahipti. Tüm bunlar ise B-52 uçaklarının yoğun bombardımanının mirasından başka bir şey değildi. Şehirler hâlâ sessiz ve ıssızdı. Kamboçya'nın çektiği acıların büyüklüğü çoğunun hayal gücünün ötesindeydi. Lon Nol'un Mart 1970'teki darbesinden bu yana nüfusun yaklaşık %35'i ölmüştü ve ülke felakete sürüklenmişti. Zaten savaşla harap olmuş bir ülke, aşırı yoksulluğa sürüklenmişti, vatandaşları bitip tükenmişti ve medeni toplumun neredeyse tüm altyapısı yok olmuştu. Para birimi veya bankacılık sistemi, pazar veya toplu taşıma yoktu ve ülkenin yolları ve demiryolları ciddi şekilde hasar görmüştü. Posta sistemi, telefon veya telgraf, temiz su temini veya hijyen yoktu. Neredeyse hiç elektrik yoktu, okul veya hastane yoktu. Hiç tüketim malı kalmamıştı. İnsanlar paçavralar içindeydi. Neredeyse hiç profesyonel veya kalifiye işçi kalmamıştı. Ülkenin entelektüellerinin, doktorlarının, mühendislerinin, eğitimcilerinin vb. yalnızca %15'i 7 Ocak 1979'a kadar Kamboçya'da

[10] Gottesman, *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the politics of nation building*, s. 10.

hayatta kalmıştı. Diğerleri ya ölmüştü ya da kaçmışlardı. 1975'ten önce Kamboçya'daki 450 doktordan yalnızca onda biri kalmıştı. 1970'lerin başlarında yaklaşık 1600 tarım uzmanı vardı, ancak bu sayı yalnızca 200'e düşmüştü ve bunlardan sadece biri veteriner cerrahtı.

Veteriner cerrahın işi gerçekten zordu. Çünkü savaş ve devrimden önce tahminen iki buçuk milyon çeki hayvanından 800.000'den azı hayatta kalmıştı. Çoğu zayıflamış veya hastaydı. Her şey kaos, bir tür anarşiydi. Vietnamlı General Bui Tin'in gözlemlerinde o dönemde Kamboçya;

"Vietnamlılar gelene kadar (Kamboçyalılar) bir yatağın altında saklandılar…. onlar çok kötü durumdaydı. Phnom Penh'de kalanlar zayıf ve hastaydı. Vietnam güçlerine verdikleri karşılamanın sonu yoktu. Sonraki birkaç ay boyunca yüz binlerce zayıf ve hasta insan, cehennemden dönüyormuş gibi sersemlemiş bir halde, kavurucu güneşe veya şiddetli yağmura aldırmadan, evlerine geri dönmeye çalışarak tozlu yollarda ayakkabısız yürüyordu. Çok sayıda aile ayrılmış ve ülkenin farklı bölgelerine gitmeye zorlanmıştı. İlk başta Svay Rieng ve Ta Keo eyaletlerinden geçtiğimizde, kasabalar tıpkı Phnom Penh gibi tamamen boştu. Her yeri otlar kaplamıştı. Evler belirsizdi, sokakların adı yoktu. Pazar yoktu, para yoktu, insanlar için mal yoktu, kâğıt yoktu ve kimlik kartı yoktu. Okulları veya hastaneleri olmayan bir ülke hayal edilemez. İnsanlar artık konuşmadıkları veya gülümsemedikleri bir duruma düşmüşlerdi…. sonra toplu mezarlar bulduk, dövülerek öldürülmüş insanların kemikleri ve kafataslarıyla dolu tarlalar. Onları görmek beni uzun günler ve geceler boyunca rahatsız etti. Ve tüm bu korkunç görüntüler 'son derece temiz, adil ve saf bir komünist toplum' inşa etme politikasından kaynaklanıyordu. Bazı Kamboçyalı arkadaşlarım sayesinde, Kızıl Khmerlerin 1977 ve 1978 yıllarında çıkardığı teorik dergi olan Red Flag'in çeşitli sayılarını okuduğumda kesinlikle hayrete düştüm. Pol Pot'un

zihinsel hastalık ve paranoya noktasına kadar yozlaşmış olduğunu anladım"[11] şeklinde aktarılmıştır. Daha önce, Demokratik Kamboçya'ya erişim izni verilen bir Yugoslav televizyon ekibi, bu keder ülkesinde yalnızca Pol Pot'un gülümsediğini gözlemlemişti. Yapılan röportajda Pol Pot, ülkesinin geçirdiği zor günleri ve devrimin kazanımlarını anlatmaktaydı;

S: Saygıdeğer yoldaş Pol Pot, yakında ülkenizin kurtuluşunun üçüncü yıldönümünü kutlayacaksınız. Lütfen bize geçtiğimiz üç yıl boyunca ulusal eğitim alanında elde ettiğiniz önemli başarıların neler olduğunu anlatın.

C: Sloganımız şöyle: "Eğer pirincimiz varsa, her şeye sahip olabiliriz, çünkü halkımız karnını doyurabilir, ihraç edecek pirincimiz var ve ihtiyacımız olan ürünleri ithal edebiliriz. Tarımsal üretimde elde edilen sonuçlar, halihazırda başardığımız temel hidrolik projelerin temelinde yatmaktadır. Hidrolik projeler, gelecekte tarım ve pirinç üretimini sağlamak için önemli bir sonuçtur. Tarım sorununu çözdük ve bu temeller üzerinde sanayi, küçük sanayi, kültürel ve sosyal sektörler gibi diğer sektörlerde geliştirilebilir. Bir başka çarpıcı sonuç da yurttaşlarımızın %80'inden fazlası için bir bela olan sıtmayı ortadan kaldırmış olmamızdır. Geçmişte her yıl sıtmaya yakalananların sayısı çok yüksekti ve işlerinde birçok zorlukla karşılaşıyorlardı. Şimdi ise sıtmayı %90 oranında ortadan kaldırmış durumdayız. Böylece halkımızın yaşam koşulları sağlık alanında önemli ölçüde iyileşmektedir. Bir diğer göze çarpan sonuç ise eski toplumda bir leke olan cehaletin temelden ortadan kaldırılmasıdır. O toplumda gerçekten de fakülteler, liseler, ortaokullar ve şehirlerde ilkokullar vardı. Ancak kırsal kesimdeki insanların çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Şimdi biz bu sorunu temelden çözdük.

[11] T. Bui, *Following Ho Chi Minh: Memoirs of a North Vietnamese Colonel* (University of Hawaii Press, 1999) s. 120-1.

Halkımız okuma yazma biliyor.[12] Bu, halkımızın kültürel seviyesini giderek arttırmasını sağlayan temeldir. Sadece toplumun bir kısmı değil, tüm halk öğrenebilir ve çalışabilir. Eğitim ve okullaşmamızı daha da geliştirmek için bu temellere güveniyoruz.

S: Güzel ülkenizde bulunduğumuz kısa süre zarfında, devriminizin geçmişten radikal bir şekilde koptuğuna dair bazı kanıtlar elde ettik. Şimdi nasıl bir toplum modeli inşa ediyorsunuz?

C: Yeni toplumumuzu inşa ederken herhangi bir modelimiz yok. Nisan 1975 sonunda toplanan Ulusal Özel Kongre, devrimde, ulusal kurtuluş savaşında, halkın ezici çoğunluğunu oluşturan işçi ve köylü halkın oynadığı belirleyici rolü açıkça belirtmiştir. Devrimde en ağır yükü çeken bu işçi ve köylü halkıdır. O halde, bugün ve gelecekte devrimin kazanımlarından en fazla yararlanması gerekenler de aynı işçi ve köylü halktır. Anayasamızın başlangıç bölümü de bu hususu belirtmektedir. Herkes için mutluluk, refah ve eşitliğin hâkim olduğu, ne sömüren ne de sömürülen sınıfın, ne sömüren ne de sömürülen halkın bulunduğu, herkesin üretim işlerine ve ulusal savunmaya katıldığı bir toplum oluşturmak arzusundayız. İşte biz yeni toplumumuzu bu temeller ve hedefler üzerinde inşa ediyoruz. Dolayısıyla, yeni toplumun inşası tüm halkın, özellikle de nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan işçi ve köylü halkın özlemlerine uygun olarak gerçekleştirilir. Eğer insanlar bu toplumun ıslahının doğru yolda ilerlediğini düşünüyorlarsa, o zaman bu yolda ilerleyeceklerdir. Aksine, eğer tatmin olmazlarsa, o zaman farklı bir karar verirler. Bu onların vereceği karara bağlıdır.[13]

---

12 Sadece gözlük takanların, gözlük kullandıkları için öldürüldüklerini değerlendirirsek, Pol Pot'un ütopik bir hayal dünyasında yaşadığını anlayabiliriz.

13 Röportajın tamamı için, bkz. Interview of Comrade Pol Pot, Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Kampuchea, Prime Minister of the Government of Democratic Kampuchea to the Delegation of Yugoslav Journalists in Visit to Democratic Kampuchea, 17 March 1978, s.

Paranoya ile süslenmiş bu saçmalık derecesinde ütopik hayaller, kısa süre sonra sona erecekti. Bu süreçte birkaç yüz bin kişi ülkeden kaçtı, ancak 400.000 kişi şanslarını denemek için geri döndü ve sürgün yerlerinden eski evlerine doğru yürüyen kalabalığa katıldı. Uzun süre ölümle burun buruna yaşadıktan sonra korku, onların sürekli yoldaşıydı. Pol Pot'un Demokratik Kamboçya'sının sonunda bile, bazı bölgelerde son bir katliam turu yaşanmıştı ve Kızıl Khmerler, ailelerin en güçlü üyelerini çalışmaya zorlamıştı. Görünüşte bu üyeler aslında infaz içindi. Yollar, köprüler ve olgunlaşan hasat gibi, insani değerler de biçilmeliydi.[14] Bunun aynı zamanda, eziyet ettiklerinden son bir intikam almak için, halkın ellerinde silahlarla işgalcilere katılmalarını ve askerlerine saldırmalarını önlemek için yapıldığından da şüphelenilmektedir.

Normal sosyal yaşam da çökmüştü. Çoğu zaman eski aile ilişkileri bozulmuş, insanlar her türlü sosyal refahtan yoksun bir toplumda güvenlik ağlarından yoksun kalmıştı. Genel nüfusta kadın sayısı erkek sayısından çok daha fazlaydı ancak bu dengesizlik 16 yaş altı grupta görülmüyordu. Ancak çocuklar büyük acılar çekmişti. Avustralya Denizaşırı Yardım Konseyi adına 1980 yılında Kamboçya'ya giden Helen Ester, ziyaret ettiği yeni bir Phnom Penh yetimhanesindeki çocukların %70'inin okuma yazma bilmediğini, çünkü Pol Pot döneminde eğitimin durduğunu bildirmiştir.[15] Pol Pot'tan önceki 20.000 öğretmenden geriye 7000'den azı kalmıştı ve bunlar DK'nın başlangıcından beri mesleklerini icra etmiyorlardı. Ester bu durumu şu şekilde ifade eder: '*Kampuçyalı çocukların geçmişte ihmal edilmiş olmasından*

3-6. https://cambodiatokampuchea. wordpress.com/wp-content/uploads /2018/02/1978-march_-yugo-journalists.pdf Er. 25 Ekim 2024.

14 M. Slocomb, *An economic history of Cambodia in the twentieth century* (Singapore: NUS Press, 2010) s. 190-199.

15 Bkz. Helen Ester, *Vietnam, Thailand, Kampuchea: A First Hand Account*, (Canberra: Australian Council for OA, 1980).

duyduğum şok, yaşanan vahşetten daha büyük. Çocuklar, ebeveynlerinin ve akrabalarının sevgisinden ve kültüründen zorla koparıldılar ve öğrenim gelişimleri suç teşkil edecek şekilde ihmal edildi.' Belki de Kamboçya'nın trajedisi, Ester'in 'anne ve babasının nasıl öldüğünü, babasının boğazının nasıl kesildiğini ve bir kan gölü içinde nasıl öldüğünü' anlatan bir yetimle ilgili raporunda özetlenmişti. Yetimhane çalışanlarının söylediğine göre bu anlatı, çocuğun dehşetle başa çıkma yoluydu.

Vietnam bölgeyi işgal ettiğinde, Kamboçya kıtlığın pençesinde kıvranıyordu. Geri çekilen Kızıl Khmer askerleri pirinç mahsulünün dörtte birini yanlarında götürdüler ve tahıl ambarlarını yakıp tarlalardaki mahsulleri bile yok ettiler. İnsanlar DK'nın hapishane-köylerini terk ederken, bazıları en yakın sınıra, bazıları da eski evlerine giderken daha fazla pirinç çürüdü. Kaosun ortasında, bir sonraki pirinç mahsulünün çoğu ekilemedi. Ayrıca temel tarım aletleri, tohum, çeki hayvanı ve ulaşım aracı sıkıntısı da vardı. Nehirlerde ve Büyük Göl'de balık kaynıyordu ama onları yakalayacak ağ ya da tekne neredeyse hiç yoktu. Vietnam ve Doğu Bloğu ülkelerinden bir miktar gıda yardımı gelmesine ve bazı Batılı kurumlardan daha az miktarda yardım gelmesine rağmen, bu yardımlar felaketi önlemeye yetmedi. DK'nin sonunu görecek kadar yaşadıktan sonra, kurtuluşun ilk yılında 325.000 ila 625.000 arasında insan açlıktan öldü. Karşılaştırma yapmak gerekirse, bu tek başına neredeyse 19. yüzyılın ortalarındaki İrlanda kıtlığı ölçeğinde bir felaketti.[16] Uzmanların

16 Büyük Kıtlık (1845-1852) olarak da bilinen İrlanda Patates Kıtlığı, İrlanda tarihinde kitlesel açlık ve hastalıkların damgasını vurduğu bir felaket dönemidir. Su küfü Phytophthora infestans'ın neden olduğu patates yanıklığının tetiklediği kıtlık, nüfusu yok ederek yaklaşık 1 milyon kişinin ölümüne yol açmış ve diğer 2 milyon kişiyi göçe zorlayarak İrlanda'nın demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. İngiliz hükümetinin yetersiz yardım çabaları, İrlandalılar arasında kızgınlığı ve milliyetçi duyguları körükleyerek krizi daha da kötüleştirmişti. Bu trajedi sadece İrlanda top-

ve uzmanlığın hor görülmesi de Maoist kendine güven ideolojisinin temel taşlarından biriydi ve toplumu yok olmanın eşiğine getirdi. Devlete ait her türlü sistem çökmüştü. Ancak halen mücadele edenler de vardı.

Heng Samrin ve Kıtlıkla Mücadele

Yeni hükümet, Kamboçya Halk Devrim Konseyi, 8 Ocak 1979'da Heng Samrin başkanlığında Phnom Penh'de kuruldu. Temelde bir koalisyondu. Heng Samrin ve Hun Sen, Pol Pot ile bağlarını koparan eski Kızıl Khmerleri ve Pen Sovann ve Keo Chendra gibi eski 'Khmer Viet Minh' grubunu temsil ediyordu. İkinci grup, 1954'ten beri zamanının çoğunu Hanoi'de sürgünde geçirmişti. Ancak bazıları 1970'lerin başında Lon Nol'la savaşmak için geri dönmüş ve Pol Pot'un suikastçılarından kurtulmak için tekrar kaçmıştı. Ülkelerini yeniden inşa etmeye yardımcı olmak isteyen bir dizi sosyalist olmayan teknokrat da vardı. Açıkça sosyalist ve devrimci olmasına rağmen yeni hükümet, ülkenin ekonomik işlerine pragmatik bir yaklaşım benimsedi. Öncelik, temel hizmetlerin işler duruma getirilmesine ve gıda üretiminin teşvik edilmesine, savunma ve dış ilişkilere verildi.[17] Yeni rejimin ilk birkaç yılında tüm mahsul vergileri kaldırıldı ve halkın dikmesi için pirinç tohumu dağıtıldı.[18] Vietnamlı mühen-

lumunu yeniden şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda İrlanda kimliği ve diasporası üzerinde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde kalıcı bir miras bırakmıştır.

17 Zira görüleceği gibi Kızıl Khmerler, askerî açıdan bir rahatsızlık kaynağı olmaya devam etti ve yeni rejim uluslararası alanda da izole edilmekteydi.

18 Zahry ile yapılan görüşmeden aktarılanlar: Pol Pot rejimi yıkıldıktan sonra, bize güçlü pirinç olarak tabir ettikleri bir pirinç verdiler. Bu pirinç, insanı biraz daha uzun süre tok tutuyordu. Hükümet, ancak iki kez pirinç yardımı yapabildi. Eğer bir aile küçükse, sadece bir kez yardım alabiliyordu. Bize, 'Bu tohumları ekin, hayatınızı kurtarın, hayatta kalın' diyorlardı. Bir yılda yalnızca 4 kilo pirinç verildi. Hayatta kalabilmemiz için bu pirinci ekip çoğaltmamız gerekiyordu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yazar Süleyman Temiz tarafından yapılmıştır.

disler ve teknisyenler elektrik ve su tedarik tesislerini yeniden çalıştırdı ve fabrika işçileri eski işyerlerine döndükçe endüstriyel üretimde mütevazı bir canlanma yaşandı, ancak bu süreç, yedek parça, kalifiye işgücü ve genel altyapı eksikliğinden dolayı çok yavaştı. Kızıl Khmerler kaçarken, üretimde tuttukları birkaç tesisi sabote etmişti. İlk aylarda ticaret takas yoluyla yürütüldü ve pirinç kutuları değişim birimi olarak kullanıldı. Piyasalar yavaş yavaş canlandıkça, Kamboçya rielleri basılana kadar para birimi olarak Vietnam dongu ve Tayland bahtı kullanıldı.[19]

Kırsal kesimde hükümet, özel çiftçiliğe izin verdi ancak köylüleri krom samakki[20] veya üretim dayanışma grupları halinde örgütleyerek ve işlerin kooperatif temelinde yapıldığı bir dizi model köy kurarak kolektifleştirmeye doğru bazı çekingen adımlar da atıldı.[21] Ancak, 1979'un ilk birkaç ayındaki anarşiden sonra ortaya çıkan şey, köylülerin tercihlerine uygun olarak üretim araçlarının özel mülkiyetinin yeniden ortaya çıkmasıydı.[22] KHC, açıkça sosyalist ilkelerine rağmen, kolektifleştirme konusunda asla gönülsüz olmadı. Burada, adanmış kadroların eksikliği ve kolektif çiftliklere veya kooperatiflere devlet yardımının yetersizliği gibi bir dizi faktör söz konusuydu. Ancak bunun altında yatan asıl sebep, hükümetin kendi programını dayatmaktan korkmasıydı. Çünkü esas olarak nüfusun kolektif yaşam ve kölelik tarzı çalışma biçimlerine zorlandığı Pol Pot yıllarını ha-

19 G. I. Chufrin, "Five Years of the People's Revolutionary Power in Kampuchea: Results and Conclusions", *Asian Survey*, 24/11 (1984) s. 1143-1150.

20 Krom Samakki adı verilen gönüllü kooperatif grupları daha sonra birçok bölgede kolektif çiftliklerin yerini aldı, ancak Kamboçya çiftçiliğinin büyük çoğunluğu geçim için mahsul yetiştiren aile birimleri ve nakit veya takas için küçük fazlalıklar tarafından yapılmaya devam etti.

21 Bkz. Mukhlis, I., Ö. S. Gürçam, vd. "Poverty and Food Security: A Reality in ASEAN Countries," *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan*, 13 /1 (2021) s. 1-15.

22 K.V. Frings, "Rewriting Cambodian history to 'adapt'it to a new political context: The Kampuchean People's Revolutionary Party's historiography (1979–1991)", *Modern Asian Studies*, 31/4 (1997) s. 807-846.

tırlatıyordu. Margaret Slocomb'a göre 'Pol Pot deneyi, tüm toplumsal katmanlardan insanları hem sosyalist teoriden hem de pratikten yabancılaştırmıştı.'[23] Bu yüzden eğer devrim hayatta kalacaksa, devletin kitlelerin rızasını ve tam iş birliğini sağlamak zorunda olduğu bir gerçeklik ortaya çıkmalıydı ki siyasiler de bunun son derece farkındaydı. DK hiç var olmamış olsaydı bile bu zor olurdu, çünkü 1968 yılında geleneksel Kamboçya kırsal toplumu üzerine yapılan bir çalışmada Khmer köy yaşamının çarpıcı bir özelliği, yerli, geleneksel, örgütlü derneklerin, kulüplerin, hiziplerin veya akraba olmayan ilkelere göre oluşturulmuş diğer grupların tercih edilmemesiydi.[24]

Dışlanma

KHC yılları, yeni rejim ve Vietnamlı destekçisinin toplumu neredeyse sıfırdan yeniden inşa etmeye çalıştıkları zorlu bir yoksulluk ve yoksunlukla geçti. ASEAN, Çin ve ABD'nin KHC'yi uluslararası alanda tecrit etmesi, bu sıkıntılı dönemi daha da zorlaştırdı. Kamboçyalılar bir kez daha kendi kontrolleri dışında alınan uluslararası siyasi kararlar nedeniyle acı çekiyordu. Kamboçya'yı yıkıma sürüklemek için komplo kuran ülkeler, şimdi de iyileşmesini engellemeye kararlıydı. Kamboçyalılar bir kez daha Soğuk Savaş'ın ve ondan önce gelen Doğu Asya realpolitiğinin kurbanı olmaktaydı.

Heng Samrin hükümetinin meşruiyetine ilişkin tartışmalar bir yana, bu durum, yoksulların hiçbir zaman işlemedikleri suçlar için cezalandırılması anlamına geliyordu. Bununla birlikte, KHC rejiminin gizli ve kapalı yapısıyla Kamboçya'nın izolasyonuna katkıda bulunduğu da kabul edilmelidir.[25]

---

23 Margaret Slocomb, *a.g.e*. s. 191.

24 M.M. Ebihara, *Svay: a Khmer village in Cambodia* (Cornell Uni. Press, 2018).

25 M. Slocomb, "The K5 gamble: National defence and nation building under the People's Republic of Kampuchea", *Journal of Southeast Asian Studies*, 32/2 (2001) s. 195-210.

Bu dönemde Doğu Asya bölgesinde yükselen büyük güç, 1972'de Nixon tarafından soğuk savaştan çıkarılana kadar kendisi de uluslararası bir parya olan Çin Halk Cumhuriyeti'ydi. Görünüşte Marksist enternasyonalistler olsalar da Çinli liderler, Güneydoğu Asya devletlerinin "Orta Krallık'ın kolları" olduğu Çin'in emperyal geçmişinden miras kalan bir uluslararası ilişkiler paradigması içinde hareket ediyorlardı.[26] Çin, Pol Pot ile kısmen ideolojik yakınlık nedeniyle dost olmuştu. Pol Pot iktidara geldiğinde, Çin de Mao Zedong'un aşırı solcu Kültür Devrimi'nin son sancılarını yaşıyordu.[27] Ancak Çin'in desteği 1976'da Mao'nun ölümünden ve ardından 'Dörtlü Çete' ultra solcularının çöküşünden[28] ve yerlerine Deng Xiaoping'in pragmatistlerinin

[26] Çinli liderler tarihsel olarak, güneydoğu Asya devletlerinin 'Orta Krallık'ın haraçgüzarı olarak görüldüğü, imparatorluk geçmişine dayanan bir uluslararası ilişkiler çerçevesi içinde faaliyet göstermişlerdi. Bu paradigma Çin'in merkeziliğini ve ahlaki üstünlüğünü vurgularken, komşu ülkelerin haraç sistemleri aracılığıyla tabi statülerini kabul etmeleri beklenirdi. Günümüzde bu miras, Başkan Xi Jinping'in Çin'in bölge üzerindeki etkisini yeniden tesis etmeyi amaçlayan iddialı yaklaşımında görüldüğü üzere, Çin'in dış politikasını da etkilemektedir. Xi Jinping'in Kuşak ve Yol Girişimi gibi çalışmaları, ekonomik bağımlılığı ve siyasi uyumu teşvik ederek haraç sistemini yinelemekte ve Çin'in baskın bir bölgesel güç olarak rolünü pekiştirmektedir.

[27] Mao Zedong tarafından 1966 yılında başlatılan Kültür Devrimi, Çin'de komünist ideolojiyi güçlendirmeyi amaçlayan on yıllık bir sosyo-politik ayaklanmaydı. Mao'nun öncelikli hedefi, devrimin ruhunu tehdit ettiğine inandığı burjuva unsurları ve geleneksel kültürel uygulamaları ortadan kaldırmaktı. Milyonları, özellikle de Kızıl Muhafızlar olarak bilinen gençleri harekete geçiren süreç, yaygın bir kaosa, halkın ihbarlarına ve entelektüellerin ve memurların şiddetli bir şekilde tasfiye edilmesine yol açtı. Tahminlere göre bu kargaşa sonucunda 500.000 ila 2 milyon kişi öldü. Kültür Devrimi 1976 yılında Mao'nun ölümüyle resmen sona ermiş, Çin toplumu ve siyaseti üzerinde derin bir etki bırakarak travma ve güvensizlik mirasını beslemiştir.

[28] Dörtlü Çete, Çin'de Kültür Devrimi (1966-1976) sırasında öne çıkan radikal bir siyasi fraksiyondu. Jiang Qing (Mao Zedong'un eşi), Zhang Chunqiao, Yao Wenyuan ve Wang Hongwen'den oluşan bu grup, aşırı solcu politikaları uygulamaya ve Komünist Parti içindeki burjuvazi unsurları

geçmesinden sonra da devam etti ki bu da Çin'in Kamboçya politikasının ideolojiden ziyade algılanan ulusal çıkarlar tarafından yönlendirildiğini göstermekteydi. Bunun merkezinde, Çin'in Güneydoğu Asya'daki haklı etki alanını gasp eden Sovyet yanlısı bir yayılmacı olarak korktuğu Vietnam'a karşı artan düşmanlığı da vardı. Çin ve Vietnam komünistleri arasında bir zamanlar 'dudak ve diş kadar yakın' olduğu söylenen ilişkiler, 1975'ten sonra hızla bozulmuş ve iki ülkenin önceki iki bin yıl boyunca sıklıkla paylaştığı düşmanca dinamiğe geri dönülmüştü.[29]

Bu nedenlerden dolayı Çin, Pol Pot'un Vietnam'a karşı savaşmasını teşvik etmişti. DK, Vietnam'ın Hindiçindeki gücüne karşı bir denge unsuru olarak hareket edecek ve bölgenin geri kalanına doğru olası genişlemesine karşı bir tampon görevi görecekti. Çinlilerin, Pol Pot'un Vietnamlıları geniş çaplı bir işgale teşvik etmesini isteyip istemedikleri net değildir. Ancak işgalin Kamboçya'yı askeri bir bataklığa dönüştürmek, Vietnam'ı uluslararası alanda izole etmek ve ekonomik olarak zayıflatmak için sağladığı fırsatlardan sonuna kadar yararlandılar. Çinlilerin hiçbir zaman Pol Pot'un umduğu gibi 'gönüllü' olmak gibi bir niyetleri de yoktu. Kendilerine en az zararı vererek Vietnam'ı en fazla sıkıntıya sokmakla yetindiler. Bu süreçte, Vietnam birliklerinin geri çekilmesi[30] ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, müzakere edilmiş bir çözüm için fırsat oluşturana kadar içinden çıkılmaz gibi görünen bir sorunun meydana gelmesine yardımcı oldu. Ancak

bastırmaya çalışmıştı. İktidarı sağlamlaştırmak için gençlerin önderliğindeki Kızıl Muhafızları manipüle ederek yaygın bir kaos ve acıya yol açan kültürel ve ideolojik tasfiyeleri teşvik ettiklerinde etkileri zirveye ulaştı. Mao'nun 1976'daki ölümünün ardından Çete tutuklandı ve daha sonra Kültür Devrimi'nin aşırılıklarındaki rolleri nedeniyle yargılandı, nihayetinde devlete karşı işlenen suçlardan hüküm giyerek hapse mahkûm edildi.

29 C.A. Thayer, "Sino-Vietnamese Relations: The Interplay of Ideology and National Interest", *Asian Survey*, 34/6 (1994) s. 513-528.

30 Çekilme hareketi 1989'da tamamlandı.

General Bui Tin'in ordusunun Kamboçya'yı kolaylıkla ele geçirmesi Çinlileri şaşırtmış olmalıdır.[31] Şubat 1979'da Çin, hem Vietnam'a bir ders vermek hem de Bui Tin'in Pol Pot gerillaları üzerindeki baskısını azaltmak için Vietnam'ın kuzey eyaletlerine büyük bir saldırı başlattı ve bir ay sonra geri çekilmeden önce sınır kasabası Lang Son'un kontrolünü ele geçirdi. Dünyanın pek çok hükümeti Çin'in bu hareketini memnuniyetle karşıladı.[32]

KHC, dünya genelinde Vietnam'ın kuklası olarak görülüyordu ve pek çok uluslararası hukukçu, Vietnam'ın Kamboçya'yı işgalinin uluslararası hukukun ve ulusal egemenlik ilkesinin ihlali olduğuna inanıyordu. Her ne olursa olsun, Çin'in askeri operasyonunun hemen ardından Pol Pot'un birlikleri ormanda saklandıkları yerlerden çıkarak intikam almak için savunmasız Kamboçyalı köylüleri tekrar katletmeye başladı.[33] Çin'in Vietnam'ı cezalandırma takıntısını paylaşan birçok hükümet, bu tür kanlı sahadaki gerçekleri görmezden geldi. Bu dönemde Kamboçyalı köylüler için Vietnam ordusu Pol Pot'un katil fanatiklerinin geri dönüşüne karşı tek siperdi, ancak dünya liderlerinin çoğu için halen Khmerler uluslararası satranç tahtasında sadece

31 General Bui Tin'in komutasındaki Vietnam ordusunun Kamboçya'yı kolaylıkla ele geçirmesinin arkasında birden fazla neden vardı. Öncelikle, Pol Pot'un Kızıl Khmer rejimi, kendi halkına karşı yürüttüğü acımasız terör politikalarıyla halk desteğini zaten kaybetmişti. Zayıflamış ve moral olarak çökmüş bir toplumda, rejimin askerleri de dağınık ve demoralize durumdaydı. Ayrıca Kızıl Khmer ordusu, yıllar süren iç suikastlar ve iç hesaplaşmalarla iyice güçten düşmüştü. Buna karşın Vietnam ordusu, savaştan yeni çıkmış, deneyimli ve disiplinli birliklerden oluşuyordu. Vietnamlılar aynı zamanda Laos ve Heng Samrin liderliğindeki muhalif güçlerle de iş birliği yaparak Kamboçya içindeki direnişi zayıflatmıştı. Pol Pot yönetiminin, Vietnam'a yönelik sınır saldırıları da Hanoi'ye bu işgali meşrulaştırma zemini sundu. Tüm bu etkenler birleşince, Vietnam ordusu 1979 başında Phnom Penh'e hızla ve neredeyse savaşmadan ilerlemeyi başardı.

32 K.C. Chen, "China's war against Vietnam, 1979: a military analysis", *The Journal of East Asian Affairs*, 3/1 (1983) s. 233-263.

33 J.D. Ciorciari, "China and the Pol Pot regime", *Cold War History*, 14/2 (2014) s. 215-235.

piyondan ibaretti. Bazen bir piyon bile değildi. Ulusal egemenlik ilkesi hafife alınmamalı olsa da Vietnam işgali için alışılmadık derecede zorlayıcı nedenler vardı. Her halükârda, tüm tarafların ilkelerden bahseden yüce sözlerinin ardında, daha dar pragmatik ve kendi çıkarlarına hizmet eden gündemler vardı. Khmerlerin yaşadığı acılar ise kimsenin umurunda değildi.

Çin'in Hindiçin politikası, ABD ve Güneydoğu Asya'daki komünist olmayan ülkeler tarafından destek gördü. Nixon'ın 1972'de Çin'e yaptığı ziyaretten sonra bu ülkeler, Pekin ile daha yakın ilişkiler kurdu. Bu süreç, Çin'in Tayland'daki komünist gerilla hareketine verdiği desteği kesmesiyle daha da hızlandı. Öte yandan, ABD hâlâ Vietnam'da yaşadığı ağır yenilginin etkilerini atlatmaya çalışıyordu ve Vietnamlı komünistleri izole etmek ve cezalandırmak konusunda kararlıydı. Aynı zamanda bir tür intikam peşindeydi. Bu nedenle, yaklaşık yirmi yıl süren diplomatik ve ekonomik ambargonun ardından ancak 1995'te Vietnam hükümetini tanıdı. ASEAN üyesi komünist olmayan ülkeler -özellikle Tayland, Singapur ve Endonezya- Vietnam'ın bölgedeki hegemonik emellerinden endişe duyuyordu. O dönemlerde, domino teorisi hâlâ geçerliliğini koruyordu.

Bu şekilde Tayland, Pol Pot'un gerillalarına sığınak sağladı ve sınırındaki mülteci kamplarındaki üslerden, cezalandırılmadan bir şekilde faaliyet göstermelerine izin verdi. Bu durum, Çin ve ABD'nin tam desteğiyle yapıldı. Haziran 1982'de Kızıl Khmerlere Sihanuk'un kralcı FUNCINPEC partisi[34] ve Son

[34] FUNCINPEC ya da Bağımsız, Tarafsız, Barışçıl ve İşbirlikçi bir Kamboçya için Ulusal Birleşik Cephe, Kamboçya'da 1981 yılında eski Kral Norodom Sihanuk tarafından kurulan, kralcı bir siyasi partiydi. Başlangıçta Kamboçya Halk Cumhuriyeti'ne karşı bir direniş hareketi olarak kurulan FUNCINPEC, 1991 Paris Barış Anlaşması'ndan sonra önemli bir siyasi güç haline geldi. 1993 seçimlerinde birinci parti olarak çıktı ve Kamboçya Halk Partisi (KHP) ile bir koalisyon hükümeti kurdu. Ancak yıllar içinde etkisi azaldı.

Sann'ın Cumhuriyetçi Khmer Halkının Ulusal Kurtuluş Cephesi (KPNLF),[35] Çin, ABD ve ASEAN ülkeleri tarafından derhal tanınan beklenmedik bir Demokratik Kamboçya Koalisyon Hükümeti'ne (DKKH) katıldı.[36] Askerî açıdan Pol Pot'un 1979'da 200.000 kişi olduğu tahmin edilen ve daha sonra 35.000 civarında sabitlenen güçleri, bu koalisyona hâkim olmuştu. FUNCINPEC ve KPNLF hiçbir zaman etkili savaş güçleri oluşturmayı başaramadı. BM'e göre, 1987 yılında mülteci kamplarında DKKH kontrolü altındaki toplam insan sayısı 260.000'den fazlaydı. Özellikle Kızıl Khmerlerin kontrolü altındaki pek çok kişinin ellerinden gelse kampları terk edeceklerine dair kanıtlar da vardı. KHC, yaygın bir şekilde Vietnam'ın kuklası olarak görüldüğü için DKKH yaygın bir diplomatik tanınma elde etti ve bir komünist olan Khieu Samphan, BM Genel Kurulu'nda Kamboçya'nın büyükelçi koltuğuna oturdu. Buna karşılık Heng Samrin'in hükümetini sadece

35 Kamboçya'da Vietnam destekli Kamboçya Halk Cumhuriyeti'ne (KHC) karşı siyasi bir koalisyon olarak 1979 yılında Khmer People's National Liberation Front (KPNLF) kuruldu. Eski Başbakan Son Sann liderliğindeki KPNLF, Kamboçya tarihinin çalkantılı bir döneminde komünist olmayan önemli bir alternatifi temsil ederek, çeşitli anti-komünist grupları birleştirmeyi amaçladı. Askeri kanadı da olan bu cephe, KHC'ye karşı gerilla savaşı yürütmek üzere kuruldu. Bu oluşum, kendisini Batı yanlısı, anti-komünist bir güç olarak konumlandırarak uluslararası destek kazandı ve nihayetinde Kızıl Khmerler ve diğer grupları da içeren Demokratik Kamboçya Koalisyon Hükümeti'nin bir parçası haline geldi.

36 Demokratik Kamboçya Koalisyon Hükümeti (DKKH), 1982 yılında Kamboçya iç çatışması sırasında kurulan ve üç gruptan oluşan bir siyasi ittifaktı. Kızıl Khmerler, Prens Norodom Sihanuk'un FUNCINPEC partisi ve Khmer Halkın Ulusal Kurtuluş Cephesi (KPNLF). Sürgünde bir hükümet olarak kurulan DKKH, Vietnam yanlısı Kamboçya Halk Cumhuriyeti'ne karşı çıkmayı ve Kamboçya'nın meşru hükümeti olarak uluslararası alanda tanınmayı amaçlıyordu. Koalisyon, Kızıl Khmerleri tartışmalı bir şekilde dâhil etmesine rağmen Kamboçya'nın BM koltuğunu korudu. 1990 yılında barış görüşmelerine hazırlık amacıyla Kamboçya Ulusal Hükümeti olarak yeniden adlandırıldı ve nihayetinde BM'nin monarşinin yeniden kurulmasına müdahil olmasının ardından 1993 yılında dağıldı.

11 ülke tanıdı ve bunlardan sadece biri, Hindistan, Sovyet bloğunun dışındaydı.[37]

Çatışmayı sona erdirmeye ya da en azından azaltmaya yönelik ilk girişimler sonuçsuz kaldı. 1980'de Tayland, Vietnam'ın Kamboçya sınırı boyunca askerden arındırılmış bir bölge önerisini kesin bir dille reddetti ve ertesi yıl Sovyet bloğu, ASEAN'ın tüm Vietnam birliklerinin geri çekilmesi ve serbest seçimlerle birlikte BM'nin tüm Kamboçyalı grupları silahsızlandırması önerisiyle birlikte Kamboçya üzerine BM sponsorluğunda düzenlenen uluslararası bir konferansı boykot etti.[38] 1983 yılında Çin, Bağlantısızlar Zirvesi'nin anlaşmazlığın tüm taraflarının katılacağı bir yuvarlak masa konferansı önerisini engelledi. Üç yıl sonra Avusturya, taraflar arasında doğrudan görüşmelere başkanlık etmeyi teklif etti, ancak Çin'in muhalefeti nedeniyle teklif başarısız oldu. Bununla birlikte uluslararası gelişmeler çatışmanın nispeten hızlı bir şekilde kesilmesine izin verdi, ancak ilerleyen on yıl boyunca kesin çözüm düşünülemezdi.[39]

KHC kontrolü altında yaşayan Kamboçyalıların büyük çoğunluğu için bu uluslararası entrikaların sonuçları, son derece acı vericiydi. Örneğin 1979'daki kıtlık sırasında, ülke çok ihtiyaç duyduğu ekonomik ve insani yardımdan mahrum bırakıldı ve

---

37 Vietnam (Rejimin başlıca destekçisi olduğu için tanıdı), Sovyetler Birliği (Diplomatik ve askeri destek sağladı), Hindistan (Soğuk Savaş dinamikleri nedeniyle KHC'yi tanıdı), Moğolistan (Bölgedeki Sovyet politikalarına uyum sağladığı için tanıdı), Laos (Komünist komşusu Vietnam tarafından desteklendiği için tanıdı), Kuzey Kore (İdeolojik uyuma dayalı ilişkilerinden dolayı tanıdı), Küba (KHC'yı destekleyen dost bir komünist devletti), Doğu Almanya (KHC'yı sosyalist dayanışmanın bir parçası olarak tanıdı), Polonya (Doğu Bloku politikaları doğrultusunda rejimi destekledi), Macaristan (Doğu Avrupa'nın tanınmasının bir parçası idi), Çekoslovakya (KHC'yı komünist dönemi boyunca tanıdı).

38 L.T. Soon, "ASEAN and the Cambodian Problem", *Asian Survey*, 22/6 (1982) s. 548-560.

39 Bkz. A.C. Guan, *Singapore, ASEAN and the Cambodian conflict 1978-1991* (Singapore: NUS Press, 2013).

sonraki yıllarda pirinç hasadıyla koşullar kısmen iyileşse de Kamboçya, dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olmaya devam etti. Bu şekilde yedi milyon Kamboçyalı, kalkınma hakkından mahrum bırakıldı ve birçoğu Çin, ASEAN ve Batılı ülkeler tarafından alınan kararlar nedeniyle doğrudan acı çekti.[40] KHC, birçoğu KHC ya da Vietnam'dan çok daha yozlaşmış ve acımasız hükümetler tarafından yönetilen diğer Üçüncü Dünya ülkeleri için normalde mevcut olan yardımların hiçbirine layık görülmedi. KHC, BM Kalkınma Programı, Asya Kalkınma Bankası, IMF ve Dünya Bankası'nın yardımlarından mahrum bırakıldı. UNICEF ve Uluslararası Kızılhaç'ın insani yardımları ise kurallar gereği tartışmalı bölgelerde faaliyet göstermelerine izin vermiyordu. Birleşmiş Milletler Kıdemli Danışmanı Robert Jackson;

> "*Phnom Penh'deki rejim, hâlâ BM Genel Kurulu tarafından tanınmadığı için, Genel Sekreter'in sonraki yedi yıl boyunca düzenli olarak yaptığı çağrılar sonucunda sağlanan fonların sadece küçük bir kısmı Kamboçya'nın kendisine sağlandı. İşte acil insani ihtiyaçların siyasi çıkarlara tabi kılınmasının açık ve zavallı bir örneği. Böylece Kamboçya, UNICEF tarafından sağlanan küçük bir program dışında, BM sistemi tarafından sağlanan normal kalkınma ve diğer yardımlardan herhangi birini alması engellenen dünyadaki tek gelişmekte olan ülke - ve neredeyse kesinlikle en çok ihtiyacı olan ülke - olma gibi eşsiz bir konumda kalmaktadır*" [41]

ifadesini kullanmıştır.

Robob Thmei

Heng Samrin'in Snoul'da vaat ettiği robob thmei[42] sözü çerçevesinde demokratik ve çoğulcu reformlar her ne olursa

40 F.Z. Brown, "The economic development of Vietnam, Laos, and Cambodia", *Journal of Northeast Asian Studies*, 12/4 (1993) s. 3-21.

41 Robert Jackson, "Disasters and the United Nations International Operations, Science and Politics", *Interdisciplinary Science Reviews*, 11/4, (1986) s. 343.

42 Yeni rejim anlamına gelir.

olsun, bu gerçekler bizi KHC'nın Stalinist doğasına karşı kör etmemelidir. Uluslararası Af Örgütü'nün 1987 yılında yayınladığı bir raporda rejim, adil olmayan yargılamalar, siyasi mahkumların yargılanmadan tutuklanması, sorgulama sırasında işkence yapılması ve mahkumların sıkışık ve sağlıksız koşullarda tutulması nedeniyle eleştirilmişti. Rapor, insanların özel toplantılar düzenlemek, bildiri dağıtmak, hükümet görevlerini kabul etmeyi reddetmek ve yönetimi eleştirmek gibi 'suçlar' nedeniyle 'devrim haini' olarak damgalanabileceğini de vurguluyordu. Raporda rejim, Phnom Penh'deki T3 gözaltı merkezinde ve Kompong Çam eyaletindeki Trapeang Phlong'da bulunan bir 'reform merkezinde' siyasi tutuklulara uyguladığı muamele nedeniyle eleştirildi.[43]

Başbakan Hun Sen, Uluslararası Af Örgütü'nün bu endişeleri dile getiren mektubuna yanıt vermedi. Rejimin ilk üç yılı boyunca güvenlik, neredeyse tamamen Vietnam gizli polisinin elindeydi. Çünkü Pol Pot'un nefret edilen eski üyelerinin yeni hükümete hizmet etmesine izin verilmiyordu.[44] Vietnamlılar eğittikleri kişiler üzerinde belirgin bir Stalinist damga bıraktılar. Uluslararası Af Örgütü ayrıca DKKH'yı, kontrolü altındaki kamplarda insan haklarını ihlal ettiği için eleştiriyordu. Belki de KHC'nin en büyük insan hakları ihlali 1982-83'te, rejimin Kızıl Khmerlere karşı 1984-85 kurak mevsimdeki büyük saldırıya hazırlık olarak iddialı K5 Planını başlatmasıyla başladı.[45]

---

43 *Amnesty International Report 1987*, (London: Amnesty In. Pub., 1987) s. 239-243.

44 K. Quinn, "Cambodian Secret Police", *Terror And Communist Politics The Role Of The Secret Police In Communist States* içinde. Ed. J. R. Adelman & W. Bacon (London: Routledge, 2019) s. 195-232.

45 K5 Planı, 1985 ve 1989 yılları arasında Kamboçya Halk Cumhuriyeti (KHC) tarafından uygulanan tartışmalı bir askeri ve kalkınma girişimiydi. Öncelikli amacı Kamboçya-Tayland sınırını Kızıl Khmer gerillalarının sızmasına karşı hendekler, tel örgüler ve mayın tarlaları inşa ederek güçlendirmekti. K5'teki "K" Khmer dilinde savunma anlamına gelen 'kar karpea'yı, '5' ise

K5 planı kapsamında rejim, Tayland sınırını büyük bir kale, hendek ve setler, duvarlar, çitler ve mayın tarlaları ile kapatmaya başladı. Khmer Halkının Devrimci Silahlı Kuvvetleri (KPRAF) personeli ve Vietnamlı askerler tahkimatlarda çalışmış olsa da, rejim 50.000 kadar sivil işçiyi de askere aldı. Yetersiz gıda ve kötü sağlık koşulları, ağır işlerle birleşince bu sivillerin binlercesinin hayatına mal oldu. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, can kaybı 1920'lerde Bokor'da yapılan ve insanlık dışı uygulamalarıyla haklı olarak kınanan Fransız eğlence merkezinin inşasından çok daha fazlaydı. K5 ve onu takip eden taarruz, askeri bir başarı olarak değerlendirilebilir, ancak son derece sevimsizdi ve KHC'nin hizmet ettiğini iddia ettiği halk arasında büyük bir hoşnutsuzluğa neden oldu. Ancak unutmamak gerekir ki tahkimatı gerekli kılan şey Çin, Batı ve ASEAN'ın (ve özellikle Tayland'ın) Pol Pot'a devam eden desteğiydi.

KHC'nin yöntemlerinde de yeni bir şey yoktu. Kamboçya halkının kırsal kesimdeki %80-90'ı için keyfi adalet, ani ve şiddetli ölüm ve siyasi baskı halen devam ediyordu. 1970'lerdeki savaş ve devrimden çok daha önceden, bunlar artık hayatın olağan gerçekleri haline dönüşmüştü. Fransızlar, köylüleri ağır vergilere tabi tutmuş ve 1916'da protesto ettiklerinde acımasızca katletmiş, Sihanuk ve Lon Nol da Samlaut isyanını kana bulamış-

planın beş aşamasını ifade etmektedir. 19 Temmuz 1984'te başlatılan K5 Planı, gözetleme ve savunma için açık bir bölge oluşturmak amacıyla sınır boyunca geniş çaplı bir ormansızlaştırmayı içeriyordu. Bunun için yoğun işgücü gerekti ve bu da işçiler arasında sıtma ve ağır koşullardan kaynaklanan yüksek ölüm oranları nedeniyle kamuoyunda önemli bir hoşnutsuzluk oluşturan yaygın zorunlu askerliğe yol açtı. Tahminler, planın uygulanması sonucunda binlerce kişinin öldüğünü göstermektedir. İddialı hedeflerine rağmen K5 Planı, sonuçta Kızıl Khmerlerin faaliyetlerini etkili bir şekilde caydıramadı ve Kamboçyalılar arasında daha fazla kızgınlığa katkıda bulundu. Çünkü birçok kişi bunu Kızıl Khmerler dönemini anımsatan kölelik tarzı zorla çalıştırmaya geri dönüş olarak gördü. Bkz. M. Slocomb, "The K5 gamble: National defence and nation building under the People's Republic of Kampuchea", s. 195-210.

tı. Baskı hâlâ Khmer köylüsünün yaşamının bir parçasıydı ve öyle olmaya devam edecekti.

Ancak genel olarak KHC, DK gibi baskıcı değildi ve kasıtlı toplu katliamlardan da suçlu değildi. Khmer Halkının Devrimci Partisi de DK'yı kana bulayan kanlı tasfiyelerden nasibini almamıştı. Ancak tüm bunlara rağmen, Vietnam Komünist Partisi'ni ve daha uzaktan SSCB Komünist Partisi'ni örnek alan katı bir Marksist-Leninist partiydi. İki ilginç olay partinin Stalinist örgütlenme yöntemlerinin ve bu dönemde Hanoi'nin parti üzerindeki hakimiyetinin altını çizmektedir: Başbakan Pen Sovann'ın 1981 sonlarında görevden alınması ve halefi Chan Si'nin 1984'te Moskova'da ölmesi.[46]

Her iki adam da eski 'Khmer Viet Minh' idi[47] ve KHDP'nin[48] Hun Sen-Heng Samrin kanadından daha sosyalist politikalara bağlı olsalar da aynı zamanda daha milliyetçi görüşlü ve Vietnamlılara karşı eleştirel olmaya meyilliydiler. Bu durum, 1954'ten sonraki uzun sürgünleri sırasında Vietnam'da eğitim gördükleri gerçeği göz önüne alındığında birazda ironik kalmaktadır. Pen Sovann, her ne kadar geçimsiz bir tip olsa da samimi ve yetkin bir adamdı, hayatını komünist davaya adamış bir idealistti. Bir gün halkın gözünden kayboldu. Bu Khmer başbakanı, birkaç yıl boyunca Vietnam'da bir hapishanede tutuldu ve daha sonra Hanoi'de ev hapsine alındı. Toplamda on yıl boyunca herhangi bir suçlama ya da yargılama olmaksızın özgürlüğünden mahrum bırakıldı ve yabancı bir ülkeye sürgün edildi.[49]

---

46 L. Young, "Cambodian Political History: The Case of Pen Sovann", *Monthly Review*, 65/6 (2013) s. 26.

47 Khmer Viet Minh, 1940'lar ve 1950'lerde faaliyet gösteren, Kamboçyalı komünistlerden oluşan bir hareketti. Bu grup, Vietnam'daki Viet Minh ile bağlantılı olup, Fransız sömürge yönetimine karşı savaşan bir direniş hareketiydi.

48 Kampuchea People's Revolutionary Party- Kamboçya Halkın Devrimci Partisi.

49 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 209.

Khmer memurları Pen Sovann'ın portresinin ofis duvarlarından neden kaybolduğunu sorduklarında, ısrarcı olmanın sonuçlarına dair karanlık ipuçlarıyla birlikte, sormamaları önerildi. Vietnamlılar başlangıçta KHC'nin Hanoi Büyükelçisi Kong Korm'a başbakanın hasta olduğunu söyledi. Pen Sovann ise o dönemde bir kâbusun içinde 'hiç kimse' haline gelmişti. Tutuklanmasıyla ilgili açıklama istediğinde hiçbir açıklama yapılmadı. Özel olarak kendisine sadece neden cezalandırıldığını çok iyi bildiği söylendi. Sorgulama olacaktı, ama mahkeme olmayacaktı.[50]

Mahkûm… tutuklanmasının ve hapsedilmesinin ardındaki nedenlerden habersiz tutuluyordu… Kesin bir suçlama yoktu ve bu nedenle makul bir savunma yapma imkânı çok azdı. Umutsuzca hayal etmeye çalıştığı bir suçu itiraf etmesi istenmişti. Aradaki fark, Katolik engizisyoncuların kurbanlarını kendilerine yöneltilen suçlamalar konusunda bilgilendirmeleriydi; Pen Sovann'a ise bu hiçbir zaman söylenmedi.[51]

Pen Sovann'ın suçlanmasının temel nedeni, fazla bağımsız düşünmesi ve Hanoi'deki Politbüro tarafından belirlenen parti çizgisiyle ters düşen görüşlere sahip olmasıydı. Vietnam yönetimi, onun ekonomik milliyetçiliği savunmasına ve Vietnamlıların göçüne karşı çıkmasına artık tahammül edemiyordu. Çelikten bir iradesi vardı ve Vietnam nefretini üzerinde çekmişti.[52] Vietnamlılar tarafından tutuklanıp hapsedilmesi, Pen Sovann'ın KHDP içindeki Vietnam karşıtı bir etkinin kurbanı olduğu iddiasını geçersiz kılmaktadır. Öte yandan, Vietnamlılar belki de 1930'larda eski Hindiçin Komünist Partisi döneminde benimsedikleri görüşü sürdürerek, Kamboçya'nın sosyalizm için henüz

50 Young, "Cambodian Political History: The Case of Pen Sovann", s. 26.
51 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 210.
52 E. Gottesman, *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the politics of nation building* (Yale University Press, 2003) s. 131.

hazır olmadığına ve bu nedenle Pen Sovann gibi idealist komünistlerin görevden uzaklaştırılması gerektiğine karar vermişlerdi.

Pen Sovann'ın yerine başbakan olan Chan Si de selefinden çok daha 'yumuşak huylu ve uzlaşmacı' olsa da yetkin ve iyi eğitimli bir adamdı. Ancak o da bağımsız düşünce kapasitesine sahip olduğunu, özellikle de yukarıda anlatılan K5 Planında iş birliği yapmayı reddetmesiyle göstermişti. Sağlığı yerinde gibi görünse de Chan Si, Moskova'ya yaptığı bir gezi sırasında aniden gizemli bir hastalığa yakalandı. Phnom Penh'de düzenlenen devlet töreninin ardından yakıldı ve rejim, kamuoyu önünde onun yasını tuttu. Yıllar sonra, Vietnam'daki hapishaneden serbest bırakılmasının ardından Pen Sovann, Cambodia Daily'ye 1997 yılında Chan Si'nin Hun Sen'in emriyle öldürüldüğünü söyledi. Pen Sovann'ın o sırada Hanoi'de hapishanede olduğu varsayılırsa bunları nasıl bilebileceği merak konusudur. Ancak Chan Si'nin ölümü partinin pragmatistleri ve eski Kızıl Khmerler için tesadüf olduğu değerlendirilmektedir.[53]

1985 yılına gelindiğinde iktidar, büyük ölçüde KHDP'nin Hun Sen kanadının eline geçmiş ve onların pragmatik politikaları Khmer Viet Minh'in sosyalizmine üstün gelmişti. Kalan Khmer Viet Minh kadroları görevlerinden alındı ve yerlerine özellikle Pen Sovann'ın daha önce dışladığı eski Kızıl Khmerler getirildi. Esasında Chan Si'nin ölümü, KHC tarihinde ve devrimin kendisinde dramatik bir şekilde önemli bir dönüm noktasına işaret etmekteydi.[54] Rejim 1988'den itibaren bir tür perestroyka[55] başlattı ve kırsal kesimdeki kolektifleştirme projesi terk edildi.[56]

---

53 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 211.

54 Slocomb, "The K5 gamble: National defence and nation building under the People's Republic of Kampuchea", s. 195-210.

55 Rusça'da "yeniden yapılanma" anlamına gelen Perestroyka, 1980'lerin ortalarında Mihail Gorbaçov tarafından Sovyetler Birliği'nde başlatılan önemli bir siyasi reform hareketiydi. Durgun Sovyet ekonomisini canlandırmayı amaçlayan bu hareket, ekonomik kontrolleri adem-i merkezileş-

Eylül 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından hemen önce ve Vietnam birliklerinin nihai olarak geri çekilmesiyle eş zamanlı olarak KHC, adını daha tarafsız olan Kamboçya Devleti[57] olarak değiştirdi. KHDP kendisini Kamboçya Halk Partisi (KHP) olarak yeniden adlandırdı ve sosyalist amaçlarını ve ideolojisini bıraktı. Parti, ezici iç ve dış baskılar ve iktidarın baştan çıkarıcılığı karşısında sosyalist projeden vazgeçmişti. Ancak bu aşamada rejim, artık muhaliflerinin iddia ettiği gibi sadece bir Vietnam kuklası olmadığını da göstermişti. Artık kendisi karar alıp uygulayabilecek olgunluğa ulaşmıştı.

Statüko Değişikliği

Bu iç ideolojik değişimler, Kamboçya siyasetini de etkileyen önemli uluslararası değişimleri yansıtmaktaydı. 1979 Vietnam işgali, ABD Başkanı Reagan'ın 'şeytani imparatorluk' olarak gördüğü SSCB'ye karşı amansız ve başarılı bir mücadele yürüttüğü Soğuk Savaş'ın yoğunlaştığı bir döneme denk gelmişti. Sovyetler Birliği, Afganistan'da ABD destekli isyancılara karşı umutsuz bir savaşa saplanırken, aynı zamanda ekonomisi ve toplumu giderek hantallaşan bir bürokrasi ve silahlanma yarışının zayıflatıcı gerginliği altında durgunlaştı. On yılın sonunda baskılar o kadar büyüktü ki, Gorbaçov'un reformist perestroyka ve glasnost politikalarıyla Sovyetler Birliği'ni korumak için gösterdiği tüm çabalara rağmen Sovyetler Birliği çatırdamaya başladı.

tirmeyi ve piyasa benzeri reformlar getirmeyi, devlet işletmelerine daha fazla özerklik sağlamayı ve sınırlı özel girişimciliği teşvik etmeyi amaçlamıştı. Gorbaçov'un politikaları aynı zamanda şeffaflığı ve kamusal söylemi teşvik eden glasnost yani "açıklık" politikasını da içeriyordu. Verimliliği ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlasa da perestroyka nihayetinde siyasi istikrarsızlığa katkıda bulundu ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasında bir faktör oldu.

56 K. Um, "Cambodia in 1988: The curved road to settlement", *Asian Survey*, 29/1 (1989) s. 73-80.

57 State of Cambodia (SOC).

1989 yılında Berlin Duvarı yıkıldı ve Çekoslovakya'da kadife devrim gerçekleşti.[58] Sovyet Başkanı Doğu Avrupa komünist rejimlerini kurtarmak için müdahale etmeyi reddetti. İki yıl sonra Sovyetler Birliği'nin kendisi de çöktü ve Soğuk Savaş sona erdi. Aynı dönemde Çin ile SSCB arasındaki ilişkilerde kademeli bir çözülme ve daha pragmatik, Maoizm sonrası Çin liderliğinin kapitalist dünyayı kucaklamaya yönelik artan bir istekliliği de görülmeye başladı. Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü ve Stalinist dogma ne olursa olsun, kendi rejimlerinin kalıcı olmadığını anlamalarına neden oldu. Bu şekilde Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'nin ve ASEAN'ın, Vietnam ve KHC/SOC'a karşı uzlaşmaz tavrı pek bir anlam ifade etmemeye başladı. Uluslararası politikadaki bu genel yumuşama, Kamboçya'nın o zamana kadar çözülemeyen sorununa müzakere yoluyla bir çözüm bulunması için fırsat da sağladı.[59]

Bu sürece, 1982'de başlayan ve 1989'da tamamlanan Vietnam birliklerinin Kamboçya'dan aşamalı olarak çekilmesi de yardımcı oldu. Her ne kadar DKKH ve destekçileri, başlangıçta bunların asker rotasyonundan başka bir şey olmadığını iddia etse de kanıtlar karşısında bu iddia zayıfladı. Ayrıca KHC'nin artık bir Vietnam kuklası olmadığı ve etkili bir hükümet olarak kendini kabul ettirdiği, dış dünya için giderek daha belirgin hale geliyordu. Vietnamlıların çekilmesinden sonra KHC/SOC'un Kızıl Khmerlerin geri dönüşünü engelleyemeyeceğine dair yaygın bir

58 Kadife Devrim, 1989 yılında Çekoslovakya'da gerçekleşen ve ülkeyi komünist rejimden demokratik yönetime geçiren barışçıl halk hareketidir. Doğu Avrupa'daki Sovyet etkisinin zayıflamasıyla birlikte başlayan protestolar, öğrenci gösterileri ve kitlesel grevlerle büyüdü. 17 Kasım 1989'da Prag'da başlayan gösteriler kısa sürede tüm ülkeye yayıldı. Halkın baskısı sonucu Çekoslovakya Komünist Partisi, 24 Kasım'da yönetimi bırakmayı kabul etti. Aralık ayında demokratik reformlar başladı ve 29 Aralık 1989'da Václav Havel devlet başkanı seçildi. Şiddet içermemesi nedeniyle bu devrim 'Kadife Devrim' olarak adlandırılmıştır.

59 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 212-3.

korku ortaya çıktı. Ancak Kamboçya ordusu, BM barış gücünün gelmesinden önceki dört yılın büyük bir bölümünde onları uzak tutmayı başardı. Rejim ayrıca, gıda üretimini artırmış ve savaş ve devrim yıllarında tahrip edilen temel altyapıyı yeniden kurmuştu. Artık zalim Pol Pot'a verilen desteği haklı göstermek de giderek zorlaşıyordu.

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, DK'nın cani geçmişiyle ilgili soruları hem iyi hem de kötü Kızıl Khmerler olduğunu iddia ederek ikiyüzlü bir şekilde savuşturmaya çalışmıştı[60] ve ABD, DKKH'ya verdiği desteğin Pol Pot'a destek anlamına gelmediği yalanını sürdürdü. Ancak bu tür iddialar savunulamazdı ve dünya kamuoyu tarafından giderek daha fazla kabul edilemez hale geldi. 1986 yılında Avustralya Dışişleri Bakanı Bill Hayden, Kızıl Khmer liderlerinin uluslararası bir mahkeme tarafından yargılanması için kamuoyu önünde çağrıda bulunduğunda, aslında pek çok kişinin düşündüğü şeyi söyledi.[61] Çinlilerin bir zamanlar Pol Pot ile paylaştıkları ideolojik yakınlık sona ermiş, Pekin'in yeni liderliği Mao döneminin şiddet yanlısı aşırı

60 Thatcher'ın başbakanlığı sırasında İngiliz hükümeti Kızıl Khmerlere, öncelikle Sovyet müttefiki olarak görülen Vietnam'a karşı bir strateji olarak gizli destek sağladı. Bu destek, ABD tarafından kolaylaştırılan askeri eğitim ve mali yardımı da içeriyordu. İngiliz Özel Birlikleri (SAS), rejimin acımasız soykırım geçmişine dair yaygın bilgiye rağmen, Kızıl Khmer askerlerine el yapımı patlayıcılar gibi teknik konularda eğitti. Thatcher yönetimi, 1991 yılına kadar bu iş birliğini alenen inkâr etmiştir. Ayrıca bu özel birliklerde eğitim veren bir kişi "Kızıl Khmerleri birçok teknik konuda eğittik, çoğu mayınlar hakkında. Aslen İngiltere'deki Kraliyet mühimmatından gelen ve Mısır üzerinden, işaretleri değiştirilmiş mayınları kullandık... Hatta onlara psikolojik eğitim bile verdik. İlk başta köylere gidip sadece insanları doğramak istediler. Onlara nasıl kolayca köylere gidebileceklerini öğrettik..." John Pilger, "How Thatcher gave Pol Pot a hand", 17 Nisan 2000, *The New Statesman*, https://www.newstatesman.com/politics /2000/04/how-thatcher-gave-pol-pot-a-hand. Er. 25 Ekim 2024

61 Tom Fawthrop, "Wrestling with the Khmer Rouge Legacy", 20 August 2010, https://fpif.org/wrestling_with_the_khmer_rouge_legacy/. Er. 25 Ekim 2024.

solculuğuna sırtını dönerek piyasa reformları ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi tercih etmişti. 1980'lerin sonlarına doğru ASEAN ülkeleri ve özellikle Tayland, bölgenin geri kalanına devrim ihraç etme planlarının ya da kapasitelerinin olmadığı anlaşıldıkça, hem Vietnam'a hem de KHC'ye yaklaşmaya başlamıştı. Kısacası, Vietnam'ın çekilmesinden ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Çin, Batı ve ASEAN'ın Pol Pot'un hâkimiyetindeki DKKH'yı desteklemeye devam etmelerinden kazanacakları bir şey kalmamıştı. Hun Sen'i desteklemekten kazanacakları ise çok daha fazla şey vardı. Diğer tarafta ise Gorbaçov'un ılımlılıktan kazanacağı çok şey vardı ve Vietnamlılar zayıflamış ekonomilerini yeniden inşa etmek ve komşularıyla yakınlaşmakla meşguldüler.[62]

Siyasi kapasitesi her zaman güçlü olan Prens Sihanuk da bu değişikliklerin sonuçlarının farkındaydı ve kendisini kötü koalisyon ortağı Pol Pot'tan uzaklaştırmaya başladı. Aslında Sihanuk, Ağustos 1984 gibi erken bir tarihte Paris'te KHC ile doğrudan görüşmeler yapmayı önermiş, ancak Çin'in şiddetli muhalefeti nedeniyle plan başarısız olmuştu. Ertesi yıl KHC, Kızıl Khmerlerin dışarıda bırakılması şartıyla koalisyonla görüşmeye hazır olduğunu da açıkladı. Birkaç yıl sonra Sihanuk, DK'nın saldırganlığının Vietnam işgalini tetiklediğini kabul etti ve Hun Sen'in çok iyi olmadığını, ayrıca çok kötü de olmadığını söyledi ve ekledi; "O benim oğlumdur".[63]

---

62 Temiz, *ASEAN* s. 22-6.

63 "Hun Sen kabul ederse, oğlumla (Hun Sen) birlikte olacağım. Oğlum Hun Sen, o kadar da kötü değil, ayrıca çokta iyi değil" ifadelerini kullanarak, "Demokratik Kamboçya'nın başkanlığından istifa edeceğim, Devlet başkanı olarak Phnom Penh'e gideceğim" demiştir. Charles P. Wallace, "Sihanouk Willing to Join Regime in Cambodia: Sets Conditions to Return as Head of State in Deal Apart From Rebel Allies", 4 May 1989, *Los Angeles Times*. https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-05-04-mn-2322-story.html Er. 26 Ekim 2024.

Belki de Sihanuk, Kızıl Khmer ile yaptığı ittifakın büyük bir stratejik hata olduğunu nihayet anlamıştı, her ne kadar yirmi yıl boyunca kitlesel katillerle arkadaşlık etmenin etik sorununu hiç düşünmemiş gibi görünse de. Esasında Soğuk Savaş gerilimlerinin azalması ve Çin, SSCB ve Vietnam arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle Sihanuk, artık Pol Pot'u harcanabilir olarak gördü. Temmuz 1987'de Sihanuk tüm taraflar arasında önkoşulsuz görüşmeler yapılmasını önerdi. Ancak tüm taraflar koşul koyduğu için bu öneri başarısız oldu. 1989'da Vietnam birliklerinin nihai olarak çekilmesi BM, ASEAN, Çin ve ABD'ye bir oldubitti sundu. Sihanuk'un KHC/SOC'un gayrimeşru olduğu yönündeki iddialarının inandırıcılığı da bir anda ortadan kalktı. Artık çatışmanın devam etmesi, Kızıl Khmerler dışında kimsenin işine gelmiyordu ve 23 Ekim 1991'de ustaca yürütülen bir diplomasinin ardından, Kamboçyalı dört grup Paris'te BM gözetiminde serbest seçimlerin yapılmasına olanak tanıyan bir anlaşma imzaladı.[64] Pol Pot bu anlaşmadan memnun değildi, ancak Çinli akıl hocaları onları artık fiilen terk etmişti ve bu anlaşmaya uymaktan başka seçenekleri kalmamıştı. O andan itibaren tehlikeli bir baş belası olacaklardı ama iktidar için bir rakip olamayacaktı. Mart 1992'den itibaren Kamboçya'daki Birleşmiş Milletler Geçiş Otoritesi (UNTAC) ülkenin işlerini denetleyecek ve gruplar Sihanuk'un başkanlığındaki Yüksek Ulusal Konsey'de Kamboçya egemenliğinin devamını sağlamak için iş birliği yapacaklardı. Kamboçyalıların neredeyse tamamının Kızıl Khmerlere karşı duyduğu nefret ve aşağılama, Khieu Samphan ve Son Sen'in Kasım 1991'de Kızıl Khmerlerin seçim kampanyasını organize etmek için Tayland'dan Phnom Penh'e geldiğinde ortaya çıkan halk nefretiyle belirgin hale geldi.[65] Olayların Hun Sen tarafın-

64 F.Z. Brown, "Cambodia in 1991: an uncertain peace", *Asian Survey*, 32/1 s. 88-96.

65 Khieu Samphan, Kızıl Khmerlerin eski eski devlet başkanı ve rejimin önde gelen kişisiydi. 1.7 milyon insansın ölümüne sebep olan soykırımdan so-

dan bir şekilde düzenlendiği bilinse de halkın bir anda ortaya çıkan birikmiş öfkesi inkâr edilemezdi. Khieu Samphan, BM askeri koruması altında utanç verici bir şekilde havaalanına kaçmadan önce Fransız gazetecilerin önünde neredeyse bir tavan vantilatörüne asılıyordu. İnsanlar ona saldırdı ve ellerine ne geçtiyse fırlattılar. Kanayan başı aceleyle sarıldı ve onu gören herkes tarafından alay edildi, aşağılandı ve tükürüldü. Artık sadece tiksinti uyandıran bir insandı.[66]

KHC'nin devrimci bir sosyalist rejim olarak başarısız olmasına rağmen, Aralık 1978'de Snoul'da Heng Samrin tarafından verilen sözlere büyük ölçüde sadık kalındığı ifade edilebilir.[67] İlk nokta tartışılmazdır, ancak ikincisi sadece bir noktaya kadar doğrudur, çünkü Heng Samrin'in vaat ettiği demokrasi, hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Ancak KHC, ülkeyi büyük zorluklar altında yeniden inşa etmişti. Bir kez daha okullar ve hastaneler, işleyen toplu taşıma araçları, bankalar ve para birimi, bir miktar sanayi ve yeniden canlandırılmış bir tarım sektörü vardı. Dahası, Vietnam birliklerinin Eylül 1989'da nihai olarak çekilmesinden sonra bile Halkın Devrimci Askerleri,[68] UNTAC

rumlu kişilerden olduğu için nefret ediliyordu. Kasım 1991'de Samphan ve Son Sen, barış anlaşması kapsamında Phnom Penh'e gelerek ofis açmak istedi. Ancak bunu duyan halk ve öfkeli kalabalık, onların aracını kuşattı. Kalabalık "katiller" diye bağırarak ayakkabı, taş, terlik vs. eline ne geçerse fırlattı. Samphan ve Son Sen, BM personeli tarafından kurtarıldı ve güvenlik önlemleri altında helikopterle Phnom Penh'den kaçırıldı. Bu şekilde Kızıl Khmerler seçimleri boykot etti.

66 A. Peang-Meth, "The United Nations Peace Plan, the Cambodian Conflict, and the Future of Cambodia", *Contemporary Southeast Asia* 14/1 (1992) s. 35-6.

67 M. Slocomb, "The nature and role of ideology in the modern Cambodian state", *Journal of Southeast Asian Studies*, 37/3 (2006) s. 375-395.

68 Kamboçya Halk Devrimci Silahlı Kuvvetleri (KPRAF), Kızıl Khmerler'in yıkılmasının ardından 1979'dan 1989'a kadar Kamboçya Halk Cumhuriyeti'nin ordusu olarak görev yaptı. Vietnam'dan önemli yardımlarla kurulan KPRAF, Kızıl Khmerler'in gerilla savaşına karşı koymayı ve Kamboçya'da istikrarı sağlamayı amaçlıyordu. Başlangıçta milislerden ve eski Kızıl Khmer üyelerinden oluşan KPRAF, yetersiz eğitim ve kitlesel firarlar gibi

birlikleri gelene kadar dört yılın büyük bir bölümünde Kızıl Khmerleri uzak tutmayı başardı. Sonunda KHC liderleri ülkeye barış ve güvenliği geri getirmek için diğer gruplar ve BM ile iş birliği yapmıştır.

Ancak başlarda KHC, halk arasında aşırı derecede popüler değildi. Buna rağmen nefret de edilmiyordu. İnsanların parçalanmış hayatlarını çok fazla müdahale olmadan bir araya getirmelerine izin verdiği sürece, ona destek verilecekti. Sonuçta bu durum ister yöneticiler ister kral ve isterse sömürge idarecileri olsun, yüzyıllar boyunca Kamboçya'daki yaşamın modeli olmuştu. Khmerlerin çoğu KHC ve Vietnamlıları, Pol Pot'u dışarıda tutmanın tek yolu olarak kabul etmişti, ancak bu hükümetin orijinal Marksist-Leninist amaçlarını desteklediklerini anlamına da gelmiyordu. Halk zaten acı içerisindeydi ve sadece kendisine tutunacak bir sopa arıyordu. O sopayı tutanı ve onu sudan çıkaracak kişiyi düşünecek hali ve takati de kalmamıştı.[69] Vietnam işgalinin en önemli nedeni Vietnam'ın kendi güvenliği için bir tehdit olan Pol Pot rejimini ortadan kaldırmak olsa da,[70] yine de Kamboçya halkını korkunç bir rejimden kurtarmıştı. Rejimin kendi beceriksizliğinin ve tasfiyelerin zayıflatıcı etkilerinin ağırlığı altında çökmesi mümkün olsa da ülkenin küçük bölgesel despotlar altında anarşik barbarlığa geri dönmesi daha muhtemeldi.

Esasında Vietnam, Kamboçya halkını öldürmek ve onların mallarını ellerinden almak için gelmemişti.[71] Kamboçya'daki

sorunlarla boğuştu ve bu da onu büyük ölçüde etkisiz hale getirdi. 1989'da KPRAF, Kamboçya Halk Silahlı Kuvvetleri (CPAF) olarak yeniden adlandırıldı ve sonunda 1993'te Kraliyet Kamboçya Silahlı Kuvvetleri'ne dönüşerek Kamboçya'nın askeri yapısında önemli bir değişimin temeli oldu.

69 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 216.

70 S.J. Morris, *Why Vietnam invaded Cambodia: Political culture and the causes of war* (Stanford University Press, 1999) s. 112.

71 Vietnam, 22 Aralık 1978'de, esas olarak saldırgan sınır ihlalleri ve soykırım politikaları nedeniyle Vietnam için giderek daha fazla tehdit haline ge-

tüm manipülasyonlarına rağmen Vietnam hükümeti, karşılayamayacağı derecede ekonomik ve insani yardım sağlamak için elinden geleni de yaptı. Ancak ABD merkezli emperyalist güruhun hem eleştirisine hem de izolasyonuna maruz kaldı. Kamboçya'daki savaş, Hanoi'ye pahalıya mal oldu ve Vietnam halkı tarafından asla desteklenmedi. İşgal sırasında Vietnam bütçesinin %50'si orduya harcanmış ve bu ise devasa bir harcamaya, savaştan zaten zarar görmüş bir ülkeyi ekonomik açıdan daha da zor duruma sokmuştu. Pol Pot zulmü uluslararası arenada halen tanınma gayreti içerisindeyken,[72] Vietnam ve KHC uluslararası paryalar olarak dışlanmaktaydı. Üzücü olan ise uluslararası toplumun en başta oluşumundan büyük ölçüde sorumlu oldukları bir sorunun çözümü üzerinde anlaşabilmesi için on üç yılın geçmesi gerekmekteydi. Beklendiği şekilde Batı, kendi menfaatleri uğruna sürecin çözümsüzlüğünden yana idi. Batı, yine iki yüzlüydü.

len Pol Pot liderliğindeki Kızıl Khmer rejimini devirmek için Kamboçya'yı işgal etti. İşgal gücü, zırhlı ve topçu desteğiyle donatılmış yaklaşık 120.000 ila 150.000 Vietnam askerinden oluşuyordu. Yaklaşık iki hafta süren hızlı bir askeri harekatın ardından, Vietnam güçleri 7 Ocak 1979'da Phnom Penh'i ele geçirerek Kızıl Khmerlerin yönetimini fiilen sona erdirdi. Bu müdahale, kitlesel vahşeti durdurmadaki rolüne rağmen uluslararası eleştirilerle karşılanan, on yıl süren bir Vietnam işgalinin başlangıcı oldu.

72 Batılı demokrasiler halklarına Pol Pot rejimini sempatik gösterip göz kırpmaktaydılar. Bkz. The Guardian, "How Thatcher gave Pol Pot a hand", 17 April 2000. BBC, "Khmer Rouge and Western support", 14 January 1997. Konuya dair daha geniş bilgi için bkz. Shawcross, W. *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia*. New York: Touchstone, 1979. Kiernan, B. *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975–79*. New Haven: Yale University Press, 1996. Becker, E. *When the War Was Over: Cambodia and the Khmer Rouge Revolution*. New York: PublicAffairs, 1986. Chandler, D. *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution since 1945*. New Haven: Yale University Press, 1991.

Tekrar Şiddet

Paris'te UNTAC misyonunu başlatan diplomatik atılıma rağmen Kamboçya'nın sorunları sona ermemişti. KHC/SOC rejiminin son günlerinde öğrencilere ve ülkedeki yaygın yolsuzluk ve insan hakları eksikliğini eleştiren diğer kişilere karşı siyasi şiddet patlaması yaşandı. 17 ve 21 Aralık 1991 tarihleri arasında Phnom Penh öğrencileri, resmi yolsuzluklara karşı bir dizi gösteri düzenledi ve bu gösteriler sırasında güvenlik güçlerinin gerçek mermilerle ateş açması sonucu en az on kişi öldü ve onlarca kişi yaralandı. Silahlı polis ayrıca sokak gösterilerine katılmayan öğrencileri dağıtmak için Phnom Penh üniversitesi tıp fakültesine baskın düzenledi. Çok sayıda öğrenci herhangi bir suçlama yöneltilmeden, yargılanmadan ya da arkadaşları veya akrabalarıyla görüştürülmeden alıkonuldu. Yönetim bu protestolara 'siyasi amaçlı silahlı bir ayaklanma' şeklinde karşılık verdi. Kızıl Khmerlerin olaya karıştığı da iddia edildi. Öğrencilerin, silahlı unsurlar tarafından hükümet için istikrarsızlık oluşturmak ve Paris Barış Anlaşması'nın uygulanmasını engellemek için bir komplo kurdukları iddia edildi.[73]

İnsan hakları kuruluşları bu iddiaları yalanladı ve BM özel raportörü de aynı fikirde olduğunu belirterek, '*Bildirildiğine göre göstericilerin hiçbirinde ateşli silah yoktu ve öldürülenlerden hiçbiri Molotof kokteyli kullanmamıştı*' dedi. Uluslararası Af Örgütü 'görgü tanıklarının polise ateş açılmadığını' bildirmiş ve hükümetten 'sadece düşüncelerini barışçıl bir şekilde ifade ettikleri için' tutulan mahkûmların serbest bırakılmasını istemişti.[74] Hun Sen, Kamboçya'nın 'anarşik' ve 'kanunsuz bir ülke' haline gelmesini önleme sözü vermesine rağmen hükümet, olayları tam olarak soruşturmadı ve güvenlik güçleri mensuplarına karşı

73 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 217.

74 Amnesty International, "State of Cambodia- Killings of Demonstrator", January 1992 https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/asa230011992en.pdf Er. 24 Ekim 2024.

ölümcül saldırıları nedeniyle hiçbir yasal işlem yapılmadı. Batının Pol Pot'a karşı suskun ve sessiz kalıp yeni gelişen olaylara bu şekilde büyük tepki vermesi de başka bir ironiydi.

Kısa bir süre sonra, önde gelen bir devlet memuru ve yolsuzluğun sert bir eleştirmeni olan Tea Bun Long, güpegündüz evinin önünden kaçırıldı ve şehrin dış mahallelerinde öldürüldü. Bun Long, özellikle Ulusal Meclis Başkanı eski Kızıl Khmer Chea Sim'in rolünü eleştiriyordu. Bir hafta sonra bir başka hükümet eleştirmeni olan Ung Phan adında eski bir hükümet bakanı evinin önünde saldırıya uğradı. Ancak Hun Sen'in evine sığındıktan sonra ölümden kurtuldu. Hem Tea Bun Long hem de Ung Phan yeni bir siyasi parti kurma tartışmalarına dâhil olmuşlardı ve aslında Ung Phan, böyle bir parti kurmaya çalışmak suçu nedeniyle kısa bir süre önce hapisten çıkmıştı.[75]

Kamboçya meselelerini uzun süre gözlemleyen gazeteci Nate Thayer, "Long'un öldürülmesi emrinin, BM müdahalesinin getirdiği liberal siyasi ortamda iktidarı kaybetmekten korkan hükümet içindeki güçlü bir grup tarafından verildiğini" ifade eder.[76] İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre Mart 1992'de Yang Horn adlı bir başka eski siyasi mahkûm 'Ung Phang ile birlikte, her ikisini de siyasi faaliyette bulunmamaları konusunda uyaran eski hapishane arkadaşlarıyla görüşmeye çağrıldıktan kısa bir süre sonra' vahşice saldırıya uğradı. Pol Pot yıllarının ölüm ve yıkımından sonra ülkeyi yeniden inşa etmek için çok şey yapmış olan KHC/SOC, böylece tarih sahnesinden siciline son bir leke daha ekleyerek ayrıldı. Zeki bir kişi olan Hun Sen, UNTAC operasyonunun getireceği değişen siyasi koşullara rağmen iktidarı

75 Human Rights Watch, "Human Rights Watch World Report 1993 – Cambodia", 1 January 1993, https://www.refworld.org/reference/annualreport/hrw/1993/en/92720 [accessed 03 October 2024] Er. 20 Ekim 2024.

76 N. Thayer, "End of story? Last Khmer Rouge defections don't bring closure yet", *Far Eastern Economic Review*, 161/51 (1998) s. 23-24.

elinde tutmaya kararlıydı. Özellikle 1992'de yaşanan bu son gelişmeler, gelecekteki çok daha büyük şiddet olaylarının habercisi olarak değerlendirildi. Ayrıca bu durum, Kamboçya'daki siyasi grupların demokrasi ve insan haklarına saygı göstereceklerine dair yaptıkları ciddi açıklamalarla iç karartıcı bir tezat oluşturuyordu.

Birçok eski Sovyet bloğu ülkesinde, eski iktidardaki komünist partiler ya gölgede kaldılar ya da kendilerini siyasi olarak yeniden örgütleyerek demokrasi ve çoğulculuk kurallarına göre oynayacaklarına dair samimi bir taahhütte bulundular. Kamboçya'da ise bu gerçekleşmedi. Kamboçya Halk Partisi olarak yeniden adlandırılan Khmer Halkın Devrimci Partisi, iktidar tekelini sürdürmeye kararlıydı. Evan Gottesman durumu oldukça edebi bir dille şöyle ifade etmiştir;

"Kamboçya'da Berlin Duvarı yıkılmadı. Ne Vaclav Havel ne de Lech Walesa iktidara geldi. Rejim çökmedi, aksine ayakta kalabilmek için şartlarını müzakere etti. Ekonomik olarak zayıflayan ve uluslararası arenada yalnızlaşan Halkın Kampuçya Devleti (SOC), BM ve Batı'nın desteğine ve meşruiyetine ihtiyaç duydu. Bu da, gerektiğinde uluslararası toplumun beklentilerine uyum sağlamayı, ancak mümkün olduğunda iktidarı demokratik olmayan ve çoğu zaman şiddet içeren yöntemlerle korumayı gerektiriyordu. Bu sürecin en büyük bedeli, partinin sosyalist ideolojisini ve dolayısıyla varoluş amacını terk etmesi oldu. Ancak parti, kendisini sosyal demokrat bir yapı olarak yeniden şekillendirmedi ya da sosyal adalet anlayışını sürdürmedi. Bundan böyle gücün ve servetin korunması öncelikli hale geldi. Parti, miras aldığı baskıcı yönetimi sürdürerek, ülkenin 'hapishaneler ve silahlı adam cesetleri' üzerindeki kontrolünü sağlamaya devam etti."[77]

[77] E. Gottesman, *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the politics of nation building*, s. 15.

1992'de UNTAC'ın gelişi, Kamboçya için bir başka sancılı geçişe işaret ediyordu. Ateşkesi denetlemeye ve savaşçıları silahsızlandırmaya odaklanan diğer ülkelerdeki önceki BM misyonlarının aksine, UNTAC'ın görevi çok boyutluydu.[78] BM Güvenlik Konseyi, UNTAC'ı barışı korumakla görevlendirdi. Ancak ulusal seçimlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi ile ülkenin sivil, ekonomik, insani ve siyasi olarak yeniden inşası gibi yeni görevler de ekledi. Bu zor bir görevdi ve UNTAC Kamboçya tarihinin belki de en özgür seçimini gerçekleştirmeyi başarmış olsa da diğer açılardan müdahale daha az başarılı oldu.[79] Aslında Kamboçya'daki UNTAC misyonu için harcanan yaklaşık 1,6 milyar dolar, farklı kalemlerle BM personeline ve seyahat masraflarına harcandı.[80] Yaklaşık 81 milyon dolar maliyetle neredeyse 9000 yeni araç satın alındı ve tüm üst düzey BM bürokratlarına günlük 145 dolarlık bir geçim ödeneği verildi. O dönemde Kamboçya'da ortalama yıllık gelir 130 dolardı.[81]

Süreç belirsizliklerle dolu bir şekilde devam etti. UNTAC'ın desteklediği seçimler 23-28 Mayıs 1993'te yapıldı ve Pol Pot'un fraksiyonu tarafından boykot edildi.[82] Bu fraksiyon ayrıca, Kamboçya Devleti (SOC) güçlerine askeri saldırılar düzenledi ve oy kullanan insanları öldürmekle tehdit etti. Ayrıca UNTAC personelinin kendi bölgelerine girmesine de izin vermediler. Bu zorluklar, başta muhaliflerine karşı 'zorlayıcı devlet gücünü' sonuna kadar kullanan Hun Sen'in Kamboçya Halk Partisi (KHP) olmak

78 R.M. Jennar, "UNTAC: International Triumph'in Cambodia?", *Security Dialogue*, 25/2 (1994) s. 145-156.

79 C. Hughes, *UNTAC in Cambodia: the impact on human rights* (No. 92), (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1996), s. 45-63.

80 Askeri ve güvenlik harcamaları 800 milyon dolar (BM barış gücü askerleri, lojistik, maaş ve operasyonel faaliyetler), seçimler için 400 milyon dolar, insani yardım ve altyapı 200 milyon dolar.

81 Y. Moser-Puangsuwan, "UN Peacekeeping in Cambodia: Whose needs were met?" *Global Change, Peace & Security*, 7/2 (1995) s. 103-127.

82 Daha önceden bahsedilen halk öfkesi bunun başlıca nedenidir.

üzere seçime katılan partiler tarafından uygulanan yaygın siyasi şiddet ve gözdağı ile daha da arttı. Yirmi partinin yarıştığı seçimlerde en önemli dört parti Son Sann'ın KPNLF'si, eski bir Lon Nol generali olan Sak Sutsakhan'ın yönetiminde Budist Liberal Demokrat Parti (BLDP), Hun Sen'in KHP'si ve Sihanuk'un oğlu Prens Ranariddh tarafından yönetilen kraliyetçi FUNCINPEC'ti.[83]

Kızıl Khmerlerin ölüm tehditlerine rağmen dört milyon civarında geçerli oy kullanıldı. BM ve çoğu bağımsız gözlemci, gözdağı verme girişimlerine rağmen seçimin özgür ve adil olduğu konusunda hemfikirdi. Ancak KHP buna hemen itiraz etti. Hiçbir parti mutlak çoğunluğu elde edemedi. Ancak FUNCINPEC, %45,47 ile en yüksek oyu aldı. KHP %38,23, diğer partiler ise %12,59 oranında oy toplayabilmişti. Bu da FUNCINPEC için 58, KHP için 51, BLDP için 10 ve küçük Moulinaka partisi için 1 sandalye anlamına geliyordu. En büyük parti olarak FUNCINPEC'in bir azınlık hükümeti kurması mümkündü, ancak diğer partilerin karşılıklı düşmanlığı karşısında bu durum pek de istikrarlı bir hükümet olamayacağı anlamına geliyordu.[84]

Koalisyon hükümetinin kurulması zorunluydu, ancak bu süreç oldukça karmaşıktı. BLDP, Sihanuk'un eski düşmanları Son Ngoc Thanh ve Lon Nol'un siyasi mirasçıları olarak görülüyordu ve bu durum işleri daha da zorlaştırıyordu. Aynı zamanda BLDP, Kamboçya Halk Partisi'nin de rakibiydi. Daha önce FUNCINPEC ve Kızıl Khmerler ile sınır koalisyonunda zoraki bir birliktelik yaşamışlardı, ancak artık böyle bir uzlaşıya gerek duymuyorlardı. Bu sırada Kızıl Khmerler kırsal bölgelerde saldırılar düzenliyor, KHP ise seçim sonuçlarını kabul etmiyordu. Ülke, yeniden iç savaşa sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Norodom Sihanuk ise, 1970'deki Lon Nol darbesinden önce sahip olduğu

83 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 221.

84 K. Um, "Cambodia in 1993: Year zero plus one", *Asian Survey*, 34/1 (1994) s. 72-81.

seçilmemiş hükümet liderliği ve devlet başkanlığı pozisyonuna geri dönme fırsatını gördü. Ancak, UNTAC yönetimi sırasında istikrarsız bir tutum sergilemişti; sık sık ülke dışına çıkıyor ve UNTAC'a karşı bir sıcak, bir soğuk tavır takınıyordu.

Seçimlerin ardından herhangi bir göreve seçilmemesine rağmen koalisyon hükümetine başkanlık edeceğini, bakanlar kurulunun lideri ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak hareket edebileceğini ilan etti. Ancak FUNCINPEC lideri Prens Ranariddh bu öneriyi reddetti ve babasını eleştirdi. Sihanuk ise oğlunun itaatsizliğinden ve saygısızlığından şikâyet etti. Bu gerilim, Hun Sen ile Ranariddh arasında bir anlaşmazlık oluşturmak için yürütülen bir siyasi manevraydı. Sihanuk, eski otoritesini yeniden kazanmak ve ülkeye kendi dönemindeki *Sangkum* tarzı yönetimi dayatmak için son bir hamlede bulunuyordu. 1993'te tahta yeniden çıkarak Kral Sihanuk unvanını aldı, ancak Ekim 2004'te tahtı oğlu Sihamoni'ye devrederek emekliye ayrıldı. Bu süreçte, gerçek güç Hun Sen'in elinde kaldı ve Sihanuk büyük ölçüde sembolik bir figür hâline geldi. Halk arasındaki popülerliğini korumasına rağmen, bir zamanlar etkili olan *Sihanukizm* artık tarihe karışmıştı. Ancak Hun Sen, Sihanuk'un yeniden kral olmasını desteklemişti ve bu desteğin, Kamboçya'nın tekrar bir krallığa dönüşmesinde belirleyici bir rolü oldu.

Cheyvit Yuan Yu Dal Preah Moha Ksatt

1993 yılında Kamboçya'da krallık rejimi yeniden kuruldu[85] ve Sihanuk, ülkenin kralı olarak tahta çıktı. Bu süreç, 1970'te monarşinin kaldırılmasının ve ardından gelen iç savaş, Kızıl Khmer zulümleri ve Vietnam işgalinin ardından gerçekleşti.

[85] 'Cheyvit Yuan Yu Dal Preah Moha Ksatt' ifadesi, Khmer halkı tarafından yeni bir kral tahta çıktığında coşkuyla söylenen geleneksel bir slogandır. Bu ifade, alkış yerine kullanılan bir saygı gösterisidir ve 'Krala uzun ve müreffeh bir ömür dileriz' anlamına gelir.

1991'de imzalanan Paris Barış Anlaşmaları, Kamboçya'nın yeniden inşası için bir temel oluşturmuştu. BM'in gözetiminde yapılan 1993 seçimleri, monarşinin Kamboçya'ya geri dönmesini sağladı. Yeni anayasa, Kamboçya'yı anayasal monarşi olarak belirledi. Krallığın tekrar tesis edilmesi, ülkede istikrarın sağlanması için önemli bir adım oldu, ancak siyasi kriz süreci devam etti.

Kriz, KHP ve FUNCINPEC'in 29 Ekim 1993'te Kamboçya Kraliyet Ulusal Hükümeti adını alan yeni bir geçici hükümette iktidarı paylaşmayı kabul etmesi ve BLDP'yi dışarıda bırakmasıyla çözüldü.[86] Bu koalisyonda ilginç bir durum vardı. Belki de dünyada bir ilk olarak Ranariddh Birinci Başbakan, Hun Sen ise İkinci Başbakan oldu. Sıralamaya rağmen, bu düzenlemede gücün gerçekte kimin elinde olduğu son derece açıktı. O kişi ise Hun Sen'di. 1993 yılında Kamboçya'da KHP, ülkenin polisine ve silahlı kuvvetlerine hâkimdi. Bu durumu Henry Kamm, UNTAC'ın başarılı seçimlerden memnun olduğunu ve sonuçların saptırılmasına da itiraz etmediğini belirtmişti.[87] Diğer gözlemciler ise barış güçlerinin düşman ateşinden çok AIDS yüzünden asker kaybettiğini düşünüyordu. Esasında tedirginlikte vardı. Zira Hun Sen'in manevraları karşısında, iç savaş başlayıp ülkenin yeni bir kaos ve yıkım uçurumuna sürüklenmesi dışında ne yapabilecekleri de merak konusuydu.

UNTAC sonrası dönem, görünürde bir demokratikleşme sürecinin başlangıcı gibi görünse de aslında bu süreç, demokrasinin yavaş yavaş yok oluşunun habercisiydi.[88] Henry Kamm ise durumu daha açık bir şekilde ifade ederek, ülkenin bir "haydut-

86 F. Frost, "Cambodia: From UNTAC to Royal Government", *Southeast Asian Affairs*, (1994) s. 79-101.

87 H. Kamm, *Cambodia: Report from a stricken land* (Arcade Publishing, 1998), s. 212-20.

88 S. Peou, *Intervention & change in Cambodia: Towards democracy?* (Vol. 8) (Institute of Southeast Asian Studies, 2000).

lar kliği" tarafından yönetildiğini ve yöneticilerin, her zaman olduğu gibi sefalet içinde yaşayan Kamboçya halkını umursamadığını belirtti.[89] Seçimlerin hemen ardından yeni Maliye Bakanı Sam Rainsy, uluslararası yardımları artırmak amacıyla bir dizi yurtdışı ziyareti gerçekleştirdi. Ancak hükümet, bir yandan dış yardımlar için para ararken, diğer yandan maaşları on kat artırma kararı aldı. O dönemde polisler ayda ortalama 9 ila 12 dolar, askerler ise en fazla 13 dolar kazanıyordu. Buna karşın, milletvekilleri artık her ay 650 dolar maaş alacaktı. Ülke, giderek Sihanuk ve Lon Nol rejimlerinde olduğu gibi kökleşmiş yolsuzluğa doğru sürükleniyordu. Fransızların "Plus ça change, plus c'est la même chose" (Ne kadar çok şey değişirse o kadar aynı kalır) dediği durum tam da Kamboçya'da yaşanıyordu.[90]

Kamboçya'nın 'Bay Temiz'i olarak ün yapan Sam Rainsy, yaygın yolsuzluğu kınadı ve Hun Sen'in KHP'sinin tam desteğiyle, oylama bile yapılmadan, bu cüretinden dolayı FUNCINPEC'ten ve Ulusal Meclis'ten atıldı.[91] Koalisyon hükümeti de önceki rejimleri karakterize eden eski otoriterlik kalıplarına kolayca kaymıştı. Zira bu durum bir nevi *devlet geleneği* idi. Her ne kadar yeni dönemde bağımsız medyada bir gelişme yaşanmış olsa da,[92] hükümet kendisini eleştirenleri sık sık sert bir şekilde bastırmaya devam etmişti. Babası tarafından iyi eğitilmiş olan Prens Ranariddh'in basın özgürlüğüne ve genel olarak ifade özgürlüğüne KHP'li 'İkinci Başbakan' Hun Sen'den daha fazla düşkün olmadığını da belirtmek gerekir. Ranariddh için, 'Asya değerleri'

89 H. Kamm, *Cambodia: Report from a stricken land* (Arcade Publishing, 1998) s. 149-150.

90 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 223.

91 S. Rainsy, *We didn't start the fire: My struggle for democracy in Cambodia* (Silkworm Books, 2013).

92 1993'ten önce 14 civarında olan gazete sayısı 1994'ten sonra 51'e çıkmıştı. Bkz. J. Clarke, "News Media Systems in Developing Countries: How the Models are Working out in Cambodia", *Media Asia*, 33/3-4 (2006) s. 142-149.

retoriğine sahip birçok otoriter Asyalı lider gibi demokrasi, ekonomik kalkınmayla eşdeğerdi, ancak başarılı kalkınma ile gelişen bir sivil toplumda tam siyasi ve sivil haklar arasındaki temel bağlantıları anlamıyordu. Kraliyet kanı, buna engel oluyordu.

Kasım 1994'te hükümet karşıtı Odom K'tek Khmer'in yayını Hun Sen ve Ranariddh'i 'köpekler' olarak karikatürize ettiği için durduruldu.[93] Ertesi yıl gazete, Phnom Penh belediye mahkemesinin emriyle kapatıldı ve yayıncı Hun Sen ve Ranariddh'i 'açgözlü diktatörler' olarak tanımladığı için 4000 ABD doları para cezasına çarptırıldı.[94] İnsan hakları örgütleri mahkeme salonunda ağır silahlı çevik kuvvet polislerinin bulunmasını eleştirdi. Aynı yılın Nisan ayında İngilizce yayın yapan Phnom Penh Post gazetesinin Amerikalı editörü Michael Hayes, hükümeti eleştiren bir dizi makale yayınlamasının ardından 'yanlış bilgilendirme' ile suçlandı.[95] Kral Sihanuk, Hayes'in affedileceğine dair güvence vermiş olsa da Khmer gazetecileri o kadar şanslı değildi. Birçoğu hükümet politikalarını eleştirdikleri için hapsedildi veya para cezasına çarptırıldı. Dört gazeteci ise yeni rejimin ilk yıllarında açık sözlü eleştirilerinin bedelini, hayatlarıyla ödedi. En kötü şöhretli vaka, 1996 yılında bir sabah işe giderken kimliği belirsiz suikastçılar tarafından vurularak öldürülen Odom K'tek Khmer'in 39 yaşındaki editörü Thun Bun Ly'nin vakasıydı.[96] Phnom Penh'deki Bağımsızlık Anıtı'nda düzenlenen

93 J.A. Lent, "The mass media in Asia. *Communicating democracy: The media and political transitions"* s. 163. Human Rights in the APEC Region: 1995 (New York: Human Rights Watch, 1995), s. 11-12.

94 Age, s. 15.

95 Phnom Penh Post, Birleşmiş Milletler barış güçlerinin Kamboçya'ya geldiği ve ülkenin hâlâ savaş halinde olduğu 1992 yılında Amerikalı Michael Hayes ve Kathleen O'Keefe tarafından, hayatları boyunca biriktirdikleri 50.000 dolarlık parayla kurulmuştu.

96 Human Rights Watch, "Cambodia: The War Against Free Speech, Letter from Human Rights Watch and the New Cambodian Press Law", September 1995, Vol. 7, No. 13.

cenaze kortejinin yolu ise silahlı polis tarafından kesilmişti. Hun Sen daha önce ülkenin anarşiye sürüklenmesine izin verilmemesi konusunda uyarıda bulunmuş olsa da güvenlik güçleri çoğu zaman hukukun üstünlüğünü en çok ihlal eden kesim oldu. Özellikle Özel İstihbarat Taburu'nun işkence yaptığı Battambang eyaletinde polisin gücünü rutin olarak kötüye kullandığına dair sürekli raporlar vardı. Ülkenin sorunları, o dönemde kırsal kesimin büyük bölümünü seyahat için güvensiz hale getiren Kızıl Khmer isyanıyla daha da arttı. Ancak Kızıl Khmerlerin iktidarı ele geçirme olasılıkları çok düşüktü. Hun Sen tartışmasız güçlü adam olarak ortaya çıkmıştı ve artık kurtarıcı olarak görülmeye başlandı. Bu arada FUNCINPEC ile KHP koalisyon ortağı arasındaki ilişkiler kötüleşti ve her iki taraf da haklı olarak diğerinin Kızıl Khmer gruplarıyla anlaşma yapmaya çalıştığından şüphelenmekteydi. 1996'dan itibaren Kızıl Khmer mensuplarından kitlesel kaçışlar yaşandı. Ieng Sary, Nuon Chea ve Khieu Samphan hükümetle barış yaptı ve Kızıl Khmerler Tayland sınırındaki Anlong Venh yakınlarındaki Dangrek Dağları'nda Son Sen ve Pol Pot'un yönetiminde küçük bir yığına kadar indirgendi.

Hun Sen ve Ranariddh arasındaki ilişkiler çok samimi olmasa da pragmatistti. İkiliden halkın beklentileri yüksekti ama geçimsizlik Hun Sen'in ifadeleriyle artık görünür hale gelmişti. "Birbirimize sarılıp öpüşmüyoruz, birbirimizi sevmiyoruz. Aslında, neredeyse hiç konuşmuyoruz. Düzenli olarak planlanmış toplantılarımız yok, çünkü tartışacak çok az şeyimiz var."[97] Roberts kitabında ifade ettiği Hun Sen ile görüşmesi esnasında, aralarında hissedlien bu lakayt ilişkinin bir örneğini yaşadığını kaydeder. "Hun Sen ile Phnom Penh'deki konutunda yapılan röportaj esansında Ranariddh'ten bir telefon gelmişti. Hun Sen'in asistanlarından biri telefonu açtı ve kimin aradığını söy-

97 D. Roberts, *Political transition in Cambodia 1991-99: Power, Elitism and Democracy* (Routledge, 2016) s. 162.

ledi. Hun Sen ise bunu duymazdan geldi ve röportaja devam etti. Telefona doğru başını sallayarak Roberts'e 'önemli değil, arayan sadece Ranariddh' dedi."[98]

1997'de Ranariddh'in yerine Ung Huot geçtiğinde, Hun Sen benzer bir strateji izledi. Ranariddh'in, Hun Sen'i ikinci başbakan olarak kabul etmek istememesi ve onu daha alt bir konumda görme eğilimi, prens için ciddi sorunlara yol açtı. Kraliyet geleneklerinden beslenen rahat ve tavizkar tutumu, partisi içinde artan huzursuzluğa neden oldu. FUNCINPEC üyeleri, Ranariddh'in siyasi zekâsının ve cesaretinin sınırlı olduğunu giderek daha net bir şekilde fark etti. Bu durum, partinin geleceği ve iktidarı tam anlamıyla ele geçirme kapasitesi konusunda endişelere yol açtı. Parti içindeki birçok kişi, zaten fazla taviz verdiklerini düşünerek rahatsızlıklarını dile getirdi. Aslında, bu huzursuzluk daha erken bir dönemde, Temmuz 1993'te kendini göstermeye başlamıştı. FUNCINPEC'ten yeni atanan bakanlar, KHP yetkililerinin direnciyle karşılaşıyor ve kendilerine tahsis edilen bakanlıklarda en küçük değişiklikleri bile yapamadıklarından şikâyet ediyorlardı.[99] Ancak bunlardan bazılarının bu tür görevleri üstlenmek için teknik olarak yetersiz olduğuna da vurgu yapılmadı. FUNCINPEC temsilcisi Ahmad Yahya, kazandıktan sonra kaybedenler gibi olduklarını ifade etti.[100] Bu arada Hun Sen'e karşı giderek daha fazla eleştiri vardı ve bu durum uluslararası boyut kazanmaya da başladı. Hun Sen, istediğini elde etmek için şiddetten vazgeçmeyeceğini gösteren giderek daha tehlikeli bir siyasi olarak tanımlandı.[101]

---

98 *A.g.e.*, s. 163.

99 J.A. Jeldres, *The UN and the Cambodian Transition, Journal of Democracy*, 4/4 (1993) s. 115.

100 *The Nation*, 12 February 1994; *NGO Resource Project–Cambodia, Weekly Report* (1993) s. 2.

101 W. Shawcross, "Tragedy in Cambodia", 14 November 1996. https://www.nybooks. com/articles/1996/11/14/tragedy-in-cambodia/ Er. 25 Ekim 2024.

Bir hesaplaşma yaklaşıyordu ve hangi tarafın galip geleceği belliydi. Ranariddh'in etkisiz güçlerinin aksine Hun Sen, askeri güce sahipti. 5 Temmuz 1997'de Phnom Penh'de tank ve ağır silah sesleriyle gerilim doruğa çıktı. Hun Sen, koalisyon ortağına karşı kanlı bir darbe başlatmıştı. FUNCINPEC güçlerine karşın sayıca ve silahça üstün olan Hun Sen birlikleri sonuçtan asla şüphe duymasa da çatışmalar sonraki iki gün boyunca şiddetlendi. Başkent sokaklarındaki silahlı çatışmalarda düzinelerce insan öldü ve yüzlercesi de yaralandı. Ranariddh kaçtı ve önde gelen ortaklarından bazıları işkenceden sonra idam edildi. Diğerleri ise kaçmaya çalışırken vuruldu.[102]

KHP birlikleri Pochentong'daki havaalanı binalarını ele geçirerek, fabrikalara ve hatta hastanelere baskınlar düzenleyerek ve tankların üzerine bağladıkları ganimetlerle kaçarak bir yağmaya giriştiler.

Hun Sen'in eylemlerinin bir darbe teşkil edip etmediği konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir. KHP'nin bakış açısına göre FUNCINPEC ile Tayland sınırlarında on yılı aşkın bir süredir DKKH ortakları olan Kızıl Khmerlerin ana gövdesi arasında yaklaşmakta olan bir birleşmeyi önlemek için önleyici bir saldırı düzenlemişlerdi. Bu iddiayı destekleyen bazı kanıtlar da vardır.[103]

Tüm bu olan olaylara karşın hangi yorumu tercih ederseniz edin Hun Sen, ülkenin en güçlü figürü olarak yeni bir zafer kazanmıştı.

Kral Sihanuk ise göstermelik bir liderdi, kralcı parti zayıflamıştı ve ertesi yıl Pol Pot, teğmeni Son Sen'in idam emrini verdiği için[104] Kızıl Khmerlerin kalıntıları tarafından yargılandıktan

---

102 S. Peou, "Cambodia in 1997: Back to square one?", *Asian Survey*, 38/1 (1998) s. 69-74.

103 P. Sodhy, "Modernization and Cambodia", *Journal of Third World Studies*, 21/1 (2004) s. 153-174.

104 Son Sen, 'Kardeş 89' olarak bilinen, önde gelen bir komünist politikacı ve askeri liderdi. Kızıl Khmer rejiminde önemli roller üstlendi, özellikle de S-

sonra ücra bir köy olan Anlong Veng'de (Kızıl Khmerlerin kalesi olarak da bilinir) öldü.[105]

Kamboçya artık fiilen askeri ve yetkin bir siyasi lider tarafından yönetiliyordu. Zeki bir kişi olan Hun Sen, gücün tek başına bir rejimi meşrulaştırmayacağının farkındaydı. Yolsuzluklara ve insan hakları ihlallerine rağmen rejim, nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan yoksullarla ilgilenmeye devam etti. Sendikacılar, yaşam standartlarını ve çalışma koşullarını iyileştirmek için örgütlenmeye çalışan kadın tekstil işçileri de dâhil olmak üzere bu dönemde gösteriler başladı. Ancak 1998 yılında Hun Sen, ülkenin Ulusal Meclis için yeni seçimlere gideceğini duyurarak kendisini eleştirenleri de bir anda şaşırtmıştır.[106]

Avrupa Birliği, ASEAN ve STK'lardan oluşan bir uluslararası gözlemci ekibi tarafından denetlenen 26 Temmuz 1998 seçimleri, FUNCINPEC'e rağmen, seçimlerin büyük ölçüde özgür ve adil olduğunu ilan etti. Sonuç KHP için açık bir zaferdi, ancak anayasaya göre kendi başına yönetebilmesi için gerekli olan üçte

21 hapishanesi de dâhil olmak üzere güvenlik aygıtını denetledi. Son Sen, Kızıl Khmerlerin 1975'ten 1979'a kadar süren acımasız yönetimi sırasında 100.000'den fazla insanın ölümünden sorumluydu. Rejimin çöküşünden sonra, Kamboçya siyasetine yeniden entegre olmaya çalıştı ancak 1992'de Ta Mok tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Sonunda, Kızıl Khmerler içindeki güç mücadeleleri sırasında Pol Pot'un emriyle 15 Haziran 1997'de ailesiyle birlikte idam edildi.

105 Kızıl Khmerlerin zalim lideri ve Kamboçya soykırımının mimarı Pol Pot, 15 Nisan 1998'de 72 yaşında öldü. Ölümü, iktidardan uzaklaştırılıp kendi fraksiyonu tarafından ev hapsine alındıktan sonra izole bir şekilde yaşadığı Kamboçya-Tayland sınırındaki Anlong Veng yakınlarındaki ücra bir ormanlık alanda gerçekleşti. Resmi ölüm nedeni kalp durması olarak açıklandı, ancak intihar etmiş olabileceği yönünde ısrarcı söylentiler vardır. Özellikle, kesin ölüm nedenini doğrulamak için otopsi yapılmadı ve bu da son anları hakkında bazı belirsizlikler bıraktı. Pol Pot öldüğünde, etrafındaki birçok kişinin kendisine düşman olduğuna inanan derin bir paranoyak ve şizofren bir figürdü.

106 Tully, *Cambodia A Short History of From Empire to Survival*, s. 227.

iki çoğunluğun altında kaldı. Sonuç olarak KHP, bazı küçük portföyleri kabul eden FUNCINPEC ile yeni bir koalisyon kurdu.[107]

Ertesi yıl Hun Sen, ülkesinin ASEAN üyeliğine kabul edilmesiyle önemli bir siyasi zafer daha kazanacaktı. KHP'nin üstünlüğü, partinin yine oyların çoğunluğunu kazandığı 27 Temmuz 2003'te yeniden teyit edildi ve yakın gelecekte meydan okunması pek olası görünmemekteydi. KHP, kaba kuvvetten daha güçlü seçim varlıklarına sahipti. Muhalefetten daha fazla para, daha etkili bir parti sistemi, yönetimin patronaj gücü ve medyanın kontrolü vs. Muhalefet partilerinin pek çok kusuru ise Hun Sen'in işine yaramıştı. Prens Ranariddh, çok az etkili liderlik sunuyordu ve partisinin popülaritesi düşmüş durumdaydı.[108]

Hun Sen, KHC'nin Tuol Sleng'deki S21 işkence merkezini bir 'soykırım müzesi' haline getirdi. 1979'da Kızıl Khmer rejimi Vietnam güçleri tarafından devrildikten kısa bir süre sonra Pol Pot ve yardımcısı Ieng Sary'yi gıyaben soykırım suçundan yargılamak için Halk Devrim Mahkemesi kuruldu. Phnom Penh'de düzenlenen mahkeme beş gün sürdü ve 19 Ağustos 1979'da her iki lideri de ölüme mahkûm eden ve mallarına el konulmasını emreden kararla sonuçlandı. Ancak birçok Batılı ülke mahkemeyi sadece göstermelik bir dava olarak nitelendirdi ve Kamboçya Halk Cumhuriyeti'ni Vietnam'ın kuklası olarak gördü. 2006 yılında Kamboçya Mahkemeleri Olağanüstü Daireleri (KMOD) kurulana kadar Kızıl Khmer liderlerine karşı önemli bir yasal

---

107 26 Temmuz 1998 tarihli seçimlerde ülkenin siyasi manzarasında yıllar süren kargaşanın ardından önemli bir dönüm noktası oldu. Hun Sen liderliğindeki KHP, Ulusal Meclis'te 122 sandalyeden 64'ünü alarak zafer kazandı. Bu zafer, Hun Sen'in Başbakan olarak konumunu sağlamlaştırdı. Seçmen katılımı, siyasi iklime rağmen %93,7 ile dikkat çekici derecede yüksekti. Bu seçimler, önceki yıllardan beri süregelen gerginlikler ortasında, Kamboçya'nın çatışma sonrası yönetimini ve istikrarını şekillendirmede önemli rol oynadı.

108 M. Osborne, "Cambodia: The endgame of politics?", *Southeast Asian Affairs* (2007) s. 117-132.

işlem yapılmadı. BM destekli bu mahkeme, rejim sırasında işlenen vahşetlerdeki rolleri nedeniyle üst düzey liderleri yargılamayı amaçlıyordu. Yıllar içinde S-21 hapishanesini denetleyen Kaing Guek Eav (diğer adıyla Duch) ve daha sonra insanlığa karşı suçlardan hüküm giyen Nuon Chea ve Khieu Samphan gibi liderler de dâhil olmak üzere birkaç üst düzey yetkili yargılandı. Bu çabalara rağmen Pol Pot, 1998 yılında hiç yargılanmadan öldü ve bu da birçok kurtulanın adaletin geciktiği düşüncesine kapılmasına neden oldu. Mahkeme, vahşeti kabul etmede ve tarihin en acımasız rejimlerinden birinin hesap verebilirliğine dair bir görünüm sağlamada önemli bir rol oynadı. Hun Sen, Batı'nın ikiyüzlülüğünden şikâyet ederken haklı bir noktaya değinmekteydi. O dönemde suçlama çağrısında bulunan ülkelerin birçoğunun, kendi amaçlarına uygun olduğunda Kızıl Khmerlerin meşruiyetini tanımaktan mutluluk duydukları da doğruydu.[109] Hun Sen, 1985'te Kamboçya başbakanı oldu ve iktidarını giderek sağlamlaştırdı. Ayrıca Hun Sen, "ülkenin yakın kaderini şekillendirmek için en çok şey yapan kişi... zayıf bir ulusun güçlü bir lideri... esnek, uyumlu, son derece stratejik, yabancı çıkarları manipüle etmekte usta" idi.[110]

[109] Önceki bölümdeki dipnotta belirtildiği gibi İngiliz yardımı burada önemlidir.

[110] Strangio, *Hun Sen's Cambodia*, s. 295.

9. BÖLÜM
HUN SEN'İN KAMBOÇYASI

7 Ocak 1979'da Phnom Penh'in kuzeyindeki küçük bir köyde, sabah sisinin arasından güneşin ilk ışıkları yükseliyordu. Toprak yollar, Kızıl Khmer rejiminin son üç yılda bıraktığı izlerle doluydu: terk edilmiş tarlalar, çürümüş bambu kafesler ve sessizliğe gömülmüş evler. Köylüler, zorla çalıştırıldıkları pirinç tarlalarına giderken bile göz ucuyla batıya, ormanın derinliklerine bakıyorlardı. Söylentilere göre, "kurtarıcılar" yaklaşıyordu. Köyün kenarındaki kulübede yaşayan 12 yaşındaki Sokha, annesini bir yıl önce Kızıl Khmer askerlerinin götürdüğü günü unutamamıştı. O günden beri, kardeşi ve yaşlı dedesiyle açlıkla savaşıyorlardı. Sabah, uzaktan gelen motor sesleriyle irkildi. Sesler yaklaştıkça, köyde bir dalgalanma oldu. Onlara zulmeden Pol Pot askerleri sanki bir anda ortadan kaybolmuştu. İnsanlar kulübelerinden çıkmaya, birbirine karışmış korku ve umutla etrafa bakmaya başladı. Bir çocuk çığlık attı: "Vietnamlı askerler! Yeşil üniformalılar geliyor!" Kalabalık hararetlendi. Kızıl Khmerin "düşman" diye anlattığı Vietnamlı askerler, T-54 tanklarının üzerinde köye giriyordu. Ancak tankların yanında, Kamboçyalı bir grup da vardı. En öndeki genç adam, basit bir asker üniforması giyiyor, halka el sallıyordu. Köyün yaşlılarından biri, "O… Pol Pot'un eski komutanlarından Hun Sen! Kurtulduğu söyleniyordu!" diye mırıldandı. Askerler durduğunda Hun Sen, çamurlu yolda yürüyerek kalabalığa yaklaştı. Sokha, onun yüzündeki derin yara izlerini hemen fark etti. Bu izler, Kızıl Khmer suikastçılarından kaçarken yaşadığı çatışmaların hatırasıydı. Hun Sen,

dirayetli bir sesle konuştu: "Kardeşlerim! Bugün, zulmün son günü. Artık açlık yok, işkence yok, Pol Pot yok! Vietnam'ın desteğiyle ülkemizi yeniden inşa edeceğiz!" Köylüler, Hun Sen'in etrafını sardı. Kimisi onun ellerine dokunuyor, kimisi çocuklarını kaldırıp gösteriyordu. "Bizi kurtardınız!" diyen kadınların sesleri duyuluyordu. Vietnamlı askerler, pirinç torbalarını dağıtmaya başladığında, çocuklar da uzun zaman sonra gülümsemeye başladı. Akşam, köy meydanında ateşler yakıldı. Sokha, kardeşine verilen pirincin kokusunu derin derin içine çekti. Yaşlı bir müzisyen, khim enstrümanını çalmaya başladı. Hun Sen, bir köşede köylüleri dinliyor, notlar alıyordu. Sokha yanına gittiğinde, ona dokundu: "Artık okula gidebilecek miyim?" Hun Sen, çocuğun omzuna elini koydu: "Sadece sen değil, tüm Kamboçya'nın çocukları okuyacak. Söz veriyorum." O gece, köy 1975'ten beri ilk kez huzurla uyudu. Sabah güneş doğarken, yıkılmış bir pagodanın duvarına biri kırmızı boyayla yazmıştı: "Yaşasın Özgürlük! Yaşasın Hun Sen!"

Hun Sen, gerçekçi bir figürdü. Fransızlar tarafından yeniden inşa edilen ve Kamboçyalılara sunulan geçmişteki "büyüklük" fikri, ülkenin tarihine damga vuran bir unsurdu. 1950'ler ve 1960'larda Sihanuk, kendisini Jayavarman VII ile kıyaslanabilir bir lider olarak göstermeye çalışmıştı. Benzer şekilde Lon Nol, Kamboçya'yı "inanmayanlardan" (thmil) kurtarmakla yükümlü ilahi bir misyona sahip olduğunu iddia etmişti. ABD'yi tek başına yendiğini ilan eden Pol Pot da benzer bir şekilde kendisini kandırmıştı. 1977 yılında yaptığı uzun konuşmasında şöyle demişti: "Eğer halkımız Angkor'u inşa edebildiyse, her şeyi yapabilir." Hun Sen ise, takdir edilmesi gereken bir biçimde, bu tür nostaljik yanılsamalardan uzaklaşmış ve kendisini modern dünyada küçük ama modernleşme sürecindeki bir ülkenin lideri olarak konumlandırmıştır. Bir diğer durum ise ülkede yoğun ve yaygın bir biçimde hissedilen muhafazakârlık ve 1970'ten bu yana yaşanan

sarsıcı değişimler, birçok Kamboçyalının toplumsal yapıları ve siyasi liderliği sorgulamasını ya da değiştirmeyi düşünmesini engellemişti. Bu ise tepkisizlikle neticelenmiştir.

1979'da Kızıl Khmer rejiminin yıkılmasının ardından Kamboçya, 1993'te krallığa dönüştü ve ardından iktidardaki KHP tarafından yönetilmeye başlandı.

Asya'nın en uzun süre iktidarda kalan liderlerinden biri olan Hun Sen, uzun süredir 'Kamboçya'nın Güçlü Adamı' olarak görülmektedir. Onlarca yıl süren soykırım ve iç savaşın ardından barış, düzen ve refahın garantörü olarak kazandığı itibar sayesinde tehdit edilmeyen yönetimi, neredeyse her şeye kadir bir hükümdar durumundadır. Buna ek olarak Hun Sen, siyasi rakiplerini partinin patrimonyal ağlarına ve kayırmacılığına başarıyla dâhil de etmiştir. KHP 1998, 2003 ve 2008 ulusal seçimlerinde, muhalefetin seçim hilesi ve usulsüzlük iddialarına rağmen giderek artan sayıda oy oranı ve parlamento sandalyesi kazanmıştır.[1]

Yürütme, yasama ve yargı erkleri arasında gerçek bir güç ayrımı bulunmayan Kamboçya, göstermelik demokrasi[2] veya melez demokrasi[3] olarak tanımlanmıştır. Ancak on yılı aşkın bir süredir devam eden güçlü ekonomik büyümenin ardından Kamboçya toplumu, mevcut siyasi yapıyı tehdit eden önemli dönüşümler de geçirmiştir. Son derece genç bir nüfus, ekonominin yapısındaki derin değişimler ve yükselen bir orta sınıf ile yeni siyaset tarzları talep eden bir kitle, yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Bu ise Kamboçya hükümetinin giderek daha fazla değişim

1 1998'de %41 veya 64 sandalye, 2003'te %47 veya 73 sandalye ve 2008'de %58 veya 90 sandalye, 2013'de %48,83 veya 64 sandalye, 2018'de %76,85 veya 125 sandalye, 2023'de %82,30 veya 120 sandalye.

2 M. Karbaum, "Cambodia's façade democracy and European assistance," *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 30/4 (2011) s. 111-143.

3 K. Un, "Patronage politics and hybrid democracy: Political change in Cambodia, 1993-2003", *Asian Perspective*, 29/2 (2005) s. 203-230.

çağrısında bulunan bir halk ile karşı karşıya kalmakta olduğunu ve bu kitleyi tatmin etmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ekonomi

On yıllar süren çatışmaların ardından Kamboçya,[4] 1998'den günümüze kadar muazzam büyüme oranları yakalamıştır. Ülke ekonomisinin küresel piyasa performansına ne kadar bağımlı olduğunu gösteren 2008 dünya mali krizi sırasında yaşanan önemli gerilemeye rağmen, Kamboçya'nın GSYİH büyüme oranı, çatışma sonrası dönemde ortalama %7,7 olarak gerçekleşerek dünyadaki en yüksek büyüme oranları arasında yer almıştı.

Dünya Bankası raporuna göre, hane halkı tüketimi 2004-2013 yılları arasında %40 artarken, yoksulluk oranı %52,2'den %20,5'e düşerek güçlü bir yoksul yanlısı gelişmeye işaret etmiştir.[5] Gelir eşitsizliğini ölçen GINI katsayısının 2007'de 41.3'ten 2011'de 31.8'e düşmesiyle birlikte istatistikler nispeten kapsayıcı ve istikrarlı bir büyümeye işaret etmişti. Büyümenin hızlanması, kısmen 1994'teki yeni yatırım kanunu, çatışma sonrası ortamda güvenliğin ve siyasi istikrarın artması ve 1998'deki siyasi uzlaşmadan sonra kayırmacı ancak daha düzenli ve hâlâ

4 Bu cümle sıklıkla geçmektedir ve görüldüğü gibi Kamboçya sosyopolitik ve kültürel alanında son derece önemli bir durumu ifade etmektedir. Pol Pot'un idaresi altında yok olmanın eşiğine gelen bir toplumun hızlı bir şekilde batılı demokrasilerin aynı seviyesine gelmesi zaten beklenemez. Ancak özellikle batılı akademik kesim, Kamboçya'nın geçirdiği son derece kaotik dönemleri ve etkilerini üstünkörü ifade etmektedir. Pol Pot'un sisteminden, parçalanmış bir sosyal dokudan, ekonomiden dine kadar tüm yapıların yok olmasının eşiğinden dönen bir toplumun toparlanması da haliyle zaman almaktadır. Bu durum ise özellikle Hun Sen dönemini değerlendirirken akılda tutulması gereken bir özelliktir.

5 The World Bank, "Where Have All The Poor Gone? Cambodia Poverty Assessment 2013", (2014) https://documents1.worldbank.org/curated/ru/824341468017405577/pdf/ACS45450REVISE00English0260May 0 2014. pdf Er. 25 Ekim 2024.

nispeten açık bir iş ortamı sayesinde mümkün olmuştur.[6] Ancak bu büyüme, aynı zamanda yüksek hacimli kalkınma yardımlarına da dayanmaktadır. Donör fonları 2013 yılında toplam kamu yatırımlarının neredeyse %80'ini ve toplam kamu harcamalarının %34'ünü oluşturmaktaydı ve esas olarak Çin ve Tayland'ın üretimin emek yoğun yönlerini Kamboçya'ya aktarmasının bir sonucu olarak, Doğrudan Yabancı Yatırımlarda keskin bir artış yaşanmıştı. Çinli iş yatırımları özellikle hazır giyim, telekomünikasyon, fiberoptik, ilaç, altın madenciliği, tarımsal sanayi ve elastik bantlarda güçlüdür.[7] Sadece Çin hükümeti yirmi yıl boyunca (1994-2014) ağırlıklı olarak ülkenin altyapısına, hidroelektrik barajlarının inşasına ve tekstil sektörüne yaklaşık 10 milyar dolar yatırım yapmıştır. Büyümeye, ekonomideki yapısal değişiklikler eşlik etmiş ve ekonomi kademeli olarak tarım sektöründen sanayi sektörüne kaymıştır. Özellikle, 1998'de sona eren iç çatışmalardan sonra ortaya çıkan hazır giyim endüstrisi, yılda yaklaşık %30'luk hızlı bir artış göstererek 2004 yılında ülkenin GSYİH'sinin %27'sini temsil eder hale gelmişti.[8] Aynı dönemde tarımın GSYİH içindeki payı %44'ten %29'a geriledi. Bu şekilde Kamboçya ekonomisi işlenmemiş tarım ürünleri ihracatından işlenmiş tarım ürünleri (öğütülmüş pirinç), hazır giyim, turizm ve teknolojik imalat malları (elektronik ve makine bileşenleri) ihracatına geçmiştir.[9] Ancak ekonomik kalkınma,

6 T. Kelsall & H. Seiha, *The political settlement and economic growth in Cambodia (ESID Working Paper No. 37)* (Manchester: The University of Manchester, 2014).

7 M. Sullivan, "China's aid to Cambodia", *Cambodia's Economic Transformation*, (2011) s. 50-69.

8 K. Natsuda, K. Goto & J. Thoburn, "Challenges to the Cambodian Garment Industry in the Global Garment Value Chain", *Eur J Dev Res* 22 (2011) s. 469–493.

9 T. Kelsall & H. Seiha, *The political settlement and economic growth in Cambodia* (ESID Working Paper No. 37). (Manchester: The University of Manchester, 2014).

büyük ölçüde kentsel alanlara odaklanmıştır. Kamboçya şehirleri, toplam nüfusun yalnızca beşte birine ev sahipliği yaparken mevcut GSYİH'nin yaklaşık %50'sini üretmektedir. Aynı zamanda kentsel göç oranları %4 ile 8 arasında nispeten yüksek olmuş, böylece 1990'lardan bu yana başkentin büyüklüğü iki katına çıkmıştır.

Kırsal kesimdeki gençlerin kentlere bu sürekli akışı, düşük seviyeli çalışanların, vasıfsız işçilerin -özellikle tekstilde- ve kent yoksullarının temelini oluşturmaktadır. Kırsal kesimden kentlere göçün nedenleri arasında eğitim standartlarının iyileşmesi, nüfusun artması (özellikle ölüm oranlarının düşmesi nedeniyle), köylere bilgi ve yeni yaşam konseptleri getiren altyapı ve iletişimin gelişmesi ve özellikle de gelişen hazır giyim ve turizm sektörlerinde istihdam yoluyla daha yüksek yaşam standartlarına ulaşma fikri yer almaktadır. Ekonomideki bu değişimler, sosyal yapıyı da derinden etkilemektedir. Kamboçya Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerine göre, 1998'de tarım sektöründe çalışanların oranı %77 iken, 2010'da bu oran %65'e gerilemiş, sanayi istihdamı ise %4'ten %11'e yükselmiştir. 2010'dan itibaren bu dönüşüm devam etmiş ve 2024 itibarıyla tarımda çalışanların oranı %55'e düşerken, sanayi sektöründeki istihdam %15'e çıkmıştır. Bu veriler, Kamboçya'nın sanayileşme ve kentleşme sürecinde önemli bir yol kat ettiğini göstermektedir. Bu değişimin en önemli nedenlerinden biri, kırsal kesimlerden kent merkezlerine doğru gerçekleşen istikrarlı göçtür. İnsanlar, tarımsal işlerden uzaklaşarak daha fazla iş fırsatı sunan sanayi ve hizmet sektörlerine yönelmektedir. Özellikle ASEAN bölgesinde havayolu şirketlerinin gelişimiyle birlikte turizm de artmış, 2014 verilerine göre, 784.000 kişi turizm sektöründe,[10] benzer bir sayıdaki

[10] Bkz. Güngör, H. Y. "Asean-T Ülkelerinde Havayolu Firmalarının Finansal Performansının Critic Tabanlı Mabac Yöntemi Ile Analizi" *Para ve Sermaye*

işçi ise inşaat sektöründe istihdam edilmiş ve bu iki sektör toplam iş gücünün yaklaşık %9'unu oluşturmuştur. Ayrıca, imalat ve hazır giyim sektörlerine yapılan yabancı yatırımlar, kentlerde daha fazla istihdam imkânı sağlamıştır. Hükümetin sanayi büyümesini teşvik etmeye yönelik girişimleri de bu süreci desteklemiş, özellikle imalat ve hizmet sektörlerine odaklanarak ekonomik dönüşümü hızlandırmıştır. Bu eğilimlerin tümü kentsel alanlarla ilgili olsa da[11] kentsel göçler ve sadece yatay ekonomik hareketlilik nedeniyle yeni siyasi çatışma biçimlerine dönüşerek eski sosyal eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Bunlar, son yıllardaki protestoların çoğuna öncülük eden politize olmuş hazır giyim işçilerinin ortaya çıkışıyla da görünür hale gelmiştir.

1989 yılında Kamboçya'nın sosyalizmden vazgeçmesi ve 1991'de Paris Barış Anlaşmalarının imzalanarak ülkeye göreceli bir siyasi istikrar getirmesi, özellikle hazır giyim sektöründe büyük bir yabancı yatırım akınına yol açtı. Kamboçya'nın hazır giyim endüstrisi, son yirmi yılda hızlı bir büyüme gösterdi. 2005 yılında sadece 7 olan fabrika sayısı, 2008'de 238'e,[12] 2024 yılında ise 1200'e ulaştı. Bugün bu sektörde yaklaşık 800.000 kişi istihdam edilmektedir.[13]

Hazır giyim sektöründe çalışanların büyük çoğunluğunu, kırsal bölgelerden kente göç eden Kamboçyalı kadınlar oluştur-

Piyasalarında Teorik ve Ampirik Çalışmalar içinde. Ed. Ethem Kılıç. Özgür Yayınları, 2023, s. 171-194.

11 Ülkedeki yoksulların %90'ı kırsal kesimde yaşamaktadır.

12 A. Derks, *Khmer women on the move: Exploring work and life in urban Cambodia* (University of Hawaii Press, 2008).

13 Bunun birçok sebebi vardır; düşük maaşlar, uluslararası ticaret anlaşmaları ve yabancı yatırımlar bunlardan bazılardır. Kamboçya Asya'nın en düşük asgari ücretli ülkelerinden biridir (2023 yılında 200 dolar, 2024'te 204 dolar). AB'nin "her şey-silah hariç" anlaşması, Kamboçya'nın AB'ye gümrüksüz erişimini sağlar. Hazır giyimin %75'i AB'ye ihraç edilir. Çin, Güney Kore ve Tayland gibi ülkelerin 600'den fazla tekstil fabrikası vardır. Ayrıca özel ekonomik bölgeler ve vergi muafiyetleri de buna katkı sağlar.

maktadır. Bu kadınlar, hem itaatkâr ve çalışkan bir işgücü olarak değerlendirilmekte hem de geleneksel Khmer değerlerine tehdit oluşturan başıboş kadınlar olarak damgalanmaktadır. Bir yandan ulusal ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak kabul edilirken, diğer yandan toplumsal değerler için bir risk olarak da algılanmaktadır.[14]

Hazır giyim fabrikalarının kurulması, Kamboçya toplumunda yalnızca sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere yol açmakla kalmadı, aynı zamanda siyasi değişimleri de tetikledi. 1990'ların sonlarından itibaren hazır giyim işçileri, işçi sendikaları ve muhalefet partileri tarafından desteklenen önemli bir siyasi güç haline geldi. İşçiler, daha yüksek asgari ücret ve daha iyi çalışma koşulları talep ederek hükümete baskı yaptı. Bu taleplerini yalnızca muhalefet partilerine oy vererek değil, grevler, gösteriler ve protestolarla da dile getirdiler. Hatta bazı durumlarda bu eylemler, yetkililerle ölümcül çatışmalara bile yol açtı.[15] 2014 yılında, uzun süren müzakerelerin ardından Kamboçya hükümeti, Kamboçya Konfeksiyon İmalatçıları Birliği ve işçi sendikaları, asgari ücretin aylık 140 ABD doları olması konusunda anlaştı. Bu miktar, 2024 yılı için 204 dolara yükseltildi. Ancak, asgari ücret sorunu şimdilik çözülmüş gibi görünse de işçilerin sabit gelirleri ile artan enflasyon ve yaşam maliyetleri

14 A. Derks, "Khmer women and global factories 234", *Expressions of Cambodia* içinde. Ed. L. Chau-Pech Ollier & T. Winter. (Routledge, 2006) s. 209-220.

15 BBC News, "Cambodian textile workers killed during pay protest", Kamboçya'da tekstil işçilerinin düzenlediği protestoda polisin ateş açması sonucu en az üç kişi hayatını kaybetti, birçok kişi yaralandı. Başkent Phnom Penh'de, işçiler hükümetten asgari ücreti iki katına çıkarmasını talep ederek gösteriler düzenledi. Ülkede yaklaşık yarım milyon kişi, ekonominin önemli bir parçası olan hazır giyim sektöründe çalışıyor. Labour Behind The Label adlı örgütten Anna McMullen, "Aldıkları maaş ile insanca yaşayabilecekleri ücret arasında büyük bir fark var" dedi. 3 January 2014, https://www.bbc.com/news/av/world-asia-25593553 Er. 13 Şubat 2025.

arasındaki uyumsuzluk devam etmektedir. Bu durum, gelecekte yeniden bir çatışma kaynağı olabilir.

Eğitim

Hazır giyim sektöründe çalışan çok sayıda genç Kamboçyalı, kısmen eğitim sektörünün az gelişmişliğinin bir sonucudur. 1975-1979 yılları arasında Kamboçya'da Kızıl Khmerlerin kontrolü, diğer trajedilerin yanı sıra ülkedeki eğitim ve insan kaynaklarının yok edilmesiyle sonuçlandı. Bu dönemde öğretmenler ve genel olarak eğitimli insanlar katliamda hedef alınmış, okullar boşaltılmış, yıkılmış veya hapishaneye dönüştürülmüştü. KHC Enformasyon Ajansına göre 1979 yılında öğretmenlerin yaklaşık %80'i öldürülmüş, farklı kaynaklar ise kaybın %90'a kadar çıktığını ifade etmiştir.[16] Kamboçya'da eğitim sisteminin yeniden canlanması kayda değer olsa da bazı zorluklar halihazırda devam etmektedir.

1993 yılında kabul edilen Kamboçya Anayasası'nın 68. Maddesi, devletin tüm vatandaşlara devlet okullarında ilk ve orta eğitim sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu anayasal çerçeve, eğitim alanında atılan adımların temelini oluşturmuştur. 1996 yılında Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı, eğitim sistemini geliştirmek amacıyla dört temel hedef belirlemiştir. İlk hedef, dokuz yıllık temel eğitimi yaygınlaştırmak ve herkesin işlevsel okuryazarlık becerilerine erişimini artırmaktır. İkinci hedef, eğitim sistemini modernleştirmek ve etkin reformlar yoluyla eğitim kalitesini yükseltmektir. Üçüncü hedef, eğitim ve öğretimi işgücü piyasasının ve toplumun ihtiyaçlarına uygun hale getirmektir. Son olarak, gençlik ve spor alanlarını geliştirerek bu sektörlerin rehabilitasyonunu sağlamak da öncelikler arasında-

16 T. Clayton, "Building the new Cambodia: Educational destruction and construction under the Khmer Rouge, 1975–1979", *History of Education Quarterly,* 36 (1998) s. 1-16.

dır. Bu hedefler, Kamboçya'nın eğitim sistemini güçlendirmeyi ve genç nüfusun potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda Kamboçya Kraliyet Hükümeti, Herkes için Eğitim Ulusal Planı, Eğitim Stratejik Planı (2005'ten beri) ve Kamboçya eğitim tarihinde ilk kez "insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik ulusal hedefi desteklemek ve bu hedefe hizmet etmek amacıyla her düzeyde eğitimin kalitesini ve verimliliğini güçlendirmeyi" amaçlayan Eğitim Kanunu (2007'de kabul edilmiştir) dâhil olmak üzere eğitimle ilgili bir dizi politika benimsemiştir.[17] Bu politikaların en dikkat çekici başarısı, ülkedeki ilkokul öğrencileri arasında 1997'de %77,8 olan kayıt oranının 2006'da %92,1'e yükselerek neredeyse evrensel hale gelmesidir. 2014-15 akademik yılında net kayıt oranı %94,5 olmuştur.[18] Bu oran 2018 yılında %90,7, 2023 yılında ise %94,8'e yükselmiştir.[19] Bu başarı, her türlü kayıt/katkı payının kaldırılması, etkili ve sık kampanyalar, ülke genelinde ek okulların inşa edilmesi, ebeveynlerin eğitime yönelik tutumlarının değişmesi ve yerel ve uluslararası kuruluşların (burs sağlamak gibi) öğrencileri kayıt olmaya teşvik etmek için uyguladığı tamamlayıcı stratejiler gibi faktörlerin bir araya gelmesinin sonucudur. Ancak, eğitim bakanlığının yakın tarihli bir raporunda da belirtildiği üzere, tamamlama oranı düşük, okulu bırakma oranı ise yüksek ve giderek artmaktadır. Bu sorun, uzak ve dezavantajlı bölgelerde ve iş fırsatlarının erişilebilir olduğu sınır bölgelerine yakın yerlerde daha belirgindir. Ayrıca Covid döneminde bu oran artış da gös-

17 Chhinh & Dy, a.g.e., s. 116.

18 C. N. Hang, "Vision of education reform in Cambodia" *Education Congress* (24 March 2014).

19 H. Punreay, "Khmer Times, Number of kindergartens and schools increasing",https://www.khmertimeskh.com/501427196/number-of-kinderga rtens-and-schools-increasing /#google_ vignette 23 January 2024. Er. 25 Ekim 2024.

termiştir.[20] Ancak daha da önemlisi, genel eğitim kalitesi sorunudur.[21] Çocukları okula kaydettirmek, düzenli devam anlamına gelmez, düzenli devam, öğrenme anlamına gelmez ve hatta öğrenme, çocukların toplumda etkin bir şekilde işlev görmeleri için gerekli olan kaliteli eğitimi aldıkları anlamına gelmez. Sınav sorularının sızdırılmasını kontrol altına alarak ve yaygın kopya olaylarının önüne geçerek lise öğrencilerinin eğitim kalitesini artırmayı amaçlayan ve kısa süre önce kabul edilen reformun ardından, on ikinci sınıf öğrencilerinin yalnızca %30'u Ulusal Lise Sınavı'nı geçebilmişti.[22]

Hun Sen döneminde yükseköğretim alanında son otuz yılda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Yükseköğretim kurumlarının sayısı, 9'dan 2022 itibariyle 130'a yükselmiş ve bunların 82'si özel kurumlardan oluşmaktadır. Bu artış, yükseköğretimin elit bir kesimden geniş kitlelere yayılmasını sağlayan önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. 1990'ların başında yükseköğretime kayıt oranı %1 civarındayken, bu oran günümüzde %16'ya ulaşmıştır. Öğrenci sayıları da benzer bir artış eğilimi göstermiş-

20 2022'de eğitimini tamamlama oranı yaklaşık %87,8 seviyesinde seyretmiştir.

21 Pol Pot ve Kızıl Khmerler rejimi (1975-1979), eğitimli kesimi rejim için bir tehdit olarak gördü ve sistematik olarak hedef aldı. Üniversite mezunları, öğretmenler, doktorlar ve aydınlar "burjuva" olarak damgalanarak ya infaz edildi ya da ağır çalışma kamplarına gönderildi. Rejim döneminde 725 öğretim üyesi ve görevlisinden sadece 50'si, 2.300 lise ve ortaokul öğretmeninden 207'si, 21.311 ilkokul öğretmeninden ise yalnızca 2.717'si hayatta kalabildi. Bu kitlesel kıyım, ülkenin eğitim sistemine onarılamaz zararlar verdi ve Kamboçya'nın entelektüel birikimini neredeyse yok etti. Russell R. Ross, *Cambodia: A Country Study*, (Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1990).

22 Açık kopya çekmenin standart bir uygulama olduğu önceki yıllarda %85'in üzerinde olan normal oranın aksine. K. Chansopheak Keng, "Basic education in Cambodia: Quality and equity". *The political economy of educational reforms and capacity development in Southeast Asia: Cases of Cambodia, Laos and Vietnam* içinde. Ed. Yasushi Hirosato & Yuto Kitamura (Springer, London: 2009), s. 131-52.

tir. 1993-1997 yılları arasında yıllık kayıtlı öğrenci sayısı 10.000 civarındayken, 2005'te bu sayı 30.000'i aşmıştır. 2012-2013 akademik yılında yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı 255.791'e ulaşmış, 2023 yılında ise bu rakam yaklaşık 307.000'e yükselmiştir.[23] Bu, 2021-2022 akademik yılındaki 209.069 kayıt sayısına kıyasla kayda değer bir artış anlamına gelmektedir. Ancak, yükseköğretimdeki bu büyümeye rağmen, eğitim kalitesi sorunları ve öğrencilerin seçtikleri bölümler ile işgücü piyasasının ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk, mezunlar arasında yüksek işsizlik oranlarına yol açmaktadır.

Kamboçya'daki kayıtlı sektör istihdamı, son dönemdeki ekonomik büyümeye rağmen hâlâ çok küçüktür ve ücretli çalışanlar işgücünün yalnızca %23,3'ünü oluşturmaktadır. Böylesine düşük bir oran, eğitim sisteminin genel işgücüne katkıda bulunabilecek yeterli sayıda mezun vermediğini veya ekonominin mezunlar için yeterli istihdam fırsatı sağlamadığını göstermektedir.[24]

2015 yılında Kamboçya nüfusunun yaklaşık %70'i 30 yaşın altındaydı ve bu durum, ülkenin insan sermayesi gelişimi için genç nüfusun kritik bir öneme sahip olduğunu gösteriyordu. 2023 yılına gelindiğinde, 30 yaş altı nüfus oranı %65,3'e düşerek hafif bir azalma görüldü. Bununla birlikte, 2024 yılında Kamboçya'nın toplam nüfusu yaklaşık 17,6 milyona ulaştı ve bu nüfusun 11 milyondan fazlası hâlâ 30 yaşın altında. Bu genç nüfus, ülkenin geleceği için büyük bir potansiyel taşırken, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik istikrar açısından riskler de barındırmaktadır. Eğer bu genç nüfusun gelişimine yeterince odak-

23 L. Un & S. Sok, "Governance of higher education in Cambodia. *Leadership and Governance in Higher Education* 4 (2014) s. 74.

24 S. Rana & A. Ardichvili, "Cambodia and the ASEAN economic community: Opportunities, challenges, and implications for human resource development", *Reconsidering Development,* 3/1 (2015) s. 47.

lanılmazsa, Kamboçya orta ve uzun vadede ciddi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalabilir.

Kamboçya'daki eğitim sektörünün karmaşık ilerleyişi, gençler üzerinde farklı etkiler meydana getirdi. Bir yandan, özellikle kentsel alanlarda hizmet sektörüne giren üniversite mezunları, ülkenin yükselen orta sınıfına katkıda bulundu. Diğer yandan, özellikle hazır giyim fabrikalarının yoğun olduğu banliyö bölgelerine, genç ve vasıfsız işçilerin akını yaşandı. Bunun yanı sıra birçok genç, Tayland, Malezya ve Güney Kore gibi ülkelerde daha iyi iş fırsatları arayışıyla yurtdışına yöneldi. Bu durum, Kamboçya'nın genç nüfusunun farklı yönlere dağılmasına ve ülke içinde eşitsizliklerin artmasına neden oldu.

Siyasi Elitizm ve Son Çivi

Kamboçya'nın sosyal yapısı, ekonomi kadar hızlı bir değişim geçirirken, siyasi elitler varlıklarını korumaya devam etmektedir. Ülkedeki mevcut siyasi düzen 1990'ların sonlarında, iktidar partisinin muhalifler ve askeri liderlerle bir anlaşma yapmasıyla şekillenmiştir. 1998'den bu yana Kamboçya'nın siyasi yapısı, Hun Sen liderliğindeki KHP'nin baskın olduğu bir sistemle karakterize edilmektedir. Bu sistem, kariyer politikacıları, teknokratlar, askerler ve iş adamlarından oluşan bir iç çember ile kalkınma ortakları, iş dernekleri, yabancı hükümetler ve din adamlarından oluşan bir dış çevre tarafından desteklenmektedir. Ayrıca, bu yapı karmaşık aile bağları ve güç ilişkileriyle birbirine kenetlenmiş durumdadır. Bu durum, siyasi elitlerin uzun süredir iktidarını sürdürmesini sağlamıştır.[25]

Kamboçya'daki mevcut iktidar partisinin üyelerinin büyük bir kısmı, 1970'lerin sonunda Kızıl Khmerler döneminde devletin çöküşünün ardından, merkezi otoritenin yeniden inşa edil-

[25] T. Kelsall & H. Seiha, *The political settlement and economic growth in Cambodia* (ESID Working paper No. 37) (Manchester: Esid Pub., 2014) s. 4.

mesi sürecinden güç almaktadır.[26] Ancak bu süreç, Hun Sen ve çevresindeki seçkinlerin, devlet yetkililerine, eski muhalif gruplara ve çeşitli alt-orta düzey güç sahiplerine belirli ayrıcalıklar ve gelir elde etme fırsatları sunmak zorunda kalmasıyla bir bedel de getirdi.[27] Bu durum, iktidar seçkinlerinin farklı güç odaklarıyla başa çıkma kapasitesini sınırladı, çünkü onların gücü, devlet kaynaklarına ve belirli bir hareket serbestisine dayanıyordu. Özellikle firari askeri birliklerin sisteme entegre edilmesi, ülkeye bir dereceye kadar istikrar getirdi. Ancak bu durum, aynı zamanda giderek artan sayıda siyasi ağı beslemek zorunda kalan zayıflamış bir devlet yapısı içinde yoğun bir yolsuzluk ağının ortaya çıkmasına neden oldu. Vergi kaçırma, rüşvet, kaynak sızdırma ve para toplama gibi uygulamalar, seçkinler arasında ve hükümete bağlı kişisel sadakat ağlarını beslemek için kullanıldı. Bu süreçte, iktidar partisi merkezi bir devlet yapısından ziyade, kendi çıkarlarını koruyan bir dizi yozlaşmış derebeyliği yönetir hale geldi. Devletin kapasitesi ve özellikle merkezi liderliği, adeta tek bir kişinin ülkeye sahip olduğu bir yapıya dönüştü ve bu durum, *Hun Sen'in Kamboçyası* olarak tanımlanabilecek bir sistemi ortaya çıkardı.[28]

Çoğu -özellikle Batılı- gözlemci, yıllar süren çatışmaların ardından merkezi kontrolün sağlanması sürecinde çok karmaşık bir güç dengesi olduğunu kabul etse de yine de belirli kişileri her şeye gücü yeten patronlar olarak tasvir etme eğilimindedir. İktidar partisi yalnızca aile bağları ve himaye ağları üzerinden varlığını sürdürmekle kalmamaktadır. Muhalefet ise şu anda büyük

26 E. Gottesman, *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the politics of nation building*.

27 C. Hughes & K. Un, "Introduction", *Cambodia's economic transformation* içinde. Ed. C. Hughes, & K. Un, (Uppsala: Nordic Institute of Asian Studies Press, 2011) s. 6.

28 S. Strangio, *Hun Sen's Cambodia* (New Haven: Yale University Press, 2014), s. 159-70.

ölçüde kraliyet ailesinden dışlanmış, eski ordu mensuplarından ve 1950'lerin Demokrat Partisi'nde kök salmış bir elitten oluşmaktadır. Ancak onlarca yıllık iç savaş, çatışma ve yok olmanın eşiğine gelmiş bir toplumda, birçok eski komünist ve komünist olmayan komutan ve savaş ağası (büyük ölçüde hükümetin haraç sistemine entegre edilmiş) ve mevcut muhalefet ağlarından derin kökleri olan, zorla yerinden edilmiş bir diasporayı siyasi sistemin üst kademelerine eklemiştir. Çok sayıda yatırım, iktidar partisinin elitinin ve askeri ve siyasi muhaliflerle yaptığı anlaşmaların devamlılığına odaklanırken, muhalefetin yakın ama parçalanmış ağlarından nadiren bahsedilmektedir.[29] Daha genç ve daha iyi eğitimli halk arasında, muhalefet şu anda çok ihtiyaç duyulan değişiklikleri ve reformları tetikleyen olası bir güç olarak algılanmaktadır. Ancak muhalefetin halk nezdinde devletin yapısal reformları ve servet, meşruiyet ve güç kaynaklarıyla gerçekten ilgilenip ilgilenmedikleri veya sadece siyasi elitist sistemin içinde daha büyük bir rol oynamak isteyip istemedikleri şüphesi olduğu için siyasi çözümle ilgili hayal kırıklıklarına da katkıda bulunmaktadır.[30] Muhalefet, KUKP'ye katılarak artan örgütsel gücünü kanıtlamış olsa da uyumu ve dolayısıyla iktidar üzerindeki etkisi zayıf kalmaya devam etmektedir.[31]

---

29 Muhalefetin 1990'ların sonuna kadarki yapısına ilişkin bkz. D. Bultmann, *Inside Cambodian insurgency: A sociological perspective on civil wars and conflict* (Farnham: Ashgate, 2015).

30 S.U. Deth & D. Bultmann, "The afterglow of Hun Sen's Cambodia? Socioeconomic development, political change, and the persistence of inequalities", *Globalization and Democracy in Southeast Asia: Challenges, Responses and Alternative Futures*, s. 96.

31 Sam Rainsy'in partisi ve İnsan Hakları Partisi'nin birleşmesiyle 2012 yılında kurulan Kamboçya Ulusal Kurtarma Partisi (KUKP), iktidardaki Kamboçya Halk Partisi'ne (KHP) karşı önemli bir muhalefet gücü olarak ortaya çıkmıştır. KUKP 2013 seçimlerinde oyların yaklaşık %45'ini alarak Ulusal Meclis'te 55 sandalye elde etmiş ve bu durum ise Kamboçya siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak parti, seçim başarısının ardından ciddi baskılarla da karşılaşmıştır. 16 Kasım 2017'de Kamboçya Yük-

Siyasi seçkinlerden olmanın iki ana yolu vardır. Birincisi servettir. Özellikle iktidardaki KHP, yükselen ekonomik zenginleri kendi iç yapısına entegre etmeyi başarmıştır. Para ve güç arasındaki bağlantı, zenginler önde gelen ailelerle evlendiğinde veya devlet veya parti aygıtı içinde az ya da çok etkili siyasi mevkilerle görevlendirildiğinde belirginleşmektedir. Okhna'nın onursal unvanı,[32] para ile siyasi nüfuz arasındaki yakın bağı örneklendirir. Okhna, geleneksel olarak kral tarafından verilen bir unvandır ve şimdi iktidar partisi, özellikle Hun Sen tarafından, 100.000 dolardan başlayan prestijli ulusal kalkınma projelerine önemli miktarda mali katkı sağlayan kişilere verilmektedir.[33]

sek Mahkemesi, hükümete karşı komplo iddialarını gerekçe göstererek KUKP'yi feshetti. Bu karar 118 parti yetkilisinin siyasetten men edilmesine yol açtı ve Hun Sen'in uzun süredir devam eden iktidarına karşı büyük bir meydan okumayı etkili bir şekilde ortadan kaldırdı. Sam Rainsy gibi kilit liderler sürgüne kaçarken, Kem Sokha vatana ihanet suçlamasıyla hapse atıldı. Bu zorluklara rağmen, eski KUKP üyeleri demokratik reformları savunmaya ve Kamboçya'da siyasi çoğulculuğu yeniden tesis etmek için uluslararası toplumla ilişki kurmaya devam etmektedir. Bkz. J. D. Ciorciari, "Cambodia in 2019", *Asian Survey*, 60/1 (2020) s. 125-131. Bu gelişmenin ardından, ASEAN İnsan Hakları Parlamenterleri Başkanı Charles Santiago bu yasaklama girişimini, "Kamboçya demokrasisinin tabutundaki son çivi" olarak nitelendirmiştir.

32 Kamboçya'da 'Oknha' unvanı, kraliyet kararnamesiyle, genellikle hükümete 100.000 $'dan başlayan önemli miktarlarda katkıda bulunan varlıklı kişilere verilen asil bir onursal unvanı ifade etmektedir. Başlangıçta seçkin bir azınlık için ayrılmış prestijli bir unvan olan bu unvanın verilmesi 1994'ten bu yana artmış olup, mevcut sahiplerinin 1.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Eleştirmenler, unvanın yolsuzluk ve siyasi himaye ile eş anlamlı hale geldiğini, zira unvanı alanların çoğunun arazi gaspı ve yasadışı ağaç kesimi gibi şüpheli iş uygulamalarına karıştığını savunmaktadır. Bu değişim, Oknha unvanının Kamboçya toplumundaki orijinal onurunu ve önemini geri kazandırmak için bu unvanın verilmesinde daha fazla inceleme ve şeffaflık çağrılarına da yol açmıştır. Bkz. M. Verver & H. Dahles, "The institutionalisation of Oknha: Cambodian entrepreneurship at the interface of business and politics", *Journal of Contemporary Asia*, 45/1 (2015) s. 48.

33 A.g.m., s. 49.

Okhnalar, iş faaliyetlerinde devlet koruması ve ayrıcalıkları alırken, sadakati ve parayı, partiye/devlete geri vermeleri gerekir. Ancak iktidar partisinin devlet koruması ve evlilik yoluyla ortaya çıkan zenginlerin sadakatini sağlama kapasitesi sınırlıdır. Şimdiye kadar en zengin olanları lider elitlere dâhil etmek mümkündü. Ancak ortaya çıkan ve sosyal olarak daha az homojen orta sınıf ile bu mümkün olamayacaktır. Dahası KHP, ortaya çıkan bu yeni zenginlerin siyasi ve ekonomik sadakatini sağlamada giderek daha fazla sorunla karşılaşmaktadır. İktidar partisi zenginler arasında ağını büyütürken muhalefet, sivil toplum ve geri dönen diaspora üyeleri[34] arasında üye toplamaktadır. Ancak, daha iyi eğitimli ve daha zengin Kamboçyalıların giderek daha fazlası her ikisine karşı tarafsız veya en azından giderek daha eleştirel bir duruş sergilemektedir.

Yeni Düzen

İktidar partisinin önceki seçimlerde tekrarlanan zaferleri, çeşitli faktörlere bağlanabilir. Kızıl Khmer rejimini 1979'da deviren ve sonunda Hun Sen'in kazan-kazan politikası temelinde gerillalarla barış anlaşmasına varan KHP, ülkeye barış, istikrar ve ekonomik kalkınma getirmesiyle tanınmaktadır. Buna ek olarak KHP, geniş patron-müşteri ilişkisi sayesinde ülke üzerindeki kontrolünü sürdürebilmiştir. Kheang Un'un da belirttiği gibi, 'Seçim zaferi ve siyasi meşruiyet, KHP liderlerinin devlet görevli-

[34] Kamboçya diasporası, farklı dönemlerde siyasi baskılar, savaşlar ve ekonomik zorluklar nedeniyle Kamboçya'dan göç eden toplulukları ifade eder. Özellikle 1975-1979 yılları arasında Kızıl Khmer rejiminin baskı ve soykırımları yüzünden binlerce Kamboçyalı, ABD, Fransa, Kanada, Avustralya ve Tayland gibi ülkelere mülteci olarak kaçtı. 1980'lerde Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali ile birlikte göç dalgası devam etti. Günümüzde Kamboçya diasporası, ekonomik fırsatlar, eğitim ve daha iyi yaşam koşulları arayışıyla dünya genelinde geniş bir ağ oluşturmuştur. Bu topluluklar, kültürel miraslarını koruyarak bulundukları ülkelerde Kamboçya kimliğini yaşatmaktadır.

leri ve iş adamlarının mali katkılarıyla mümkün olan kişisel hediyelerine dayanmaktadır.'[35] Ülkenin geçmişindeki yoksulluk, halkın devlete yabancılaşması ve kötü kamu hizmetleri göz önüne alındığında, halkın fonları ile KHP'nin patronaj kaynaklarını bir arada kullanması, KHP'nin halkına hizmet veren bir devlet gibi algılanmasına yol açmıştır. KHP'nin himaye politikası, özellikle arazi ve diğer devlet hizmetlerinden elde edilen rantları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya devam etmektedir.[36] Kamboçya'daki siyasi güç yapısı ise, geleneksel olarak patronaj ağı etrafında şekillenmiştir.[37]

Kızıl Khmer rejimi döneminde Angkar, iktidarı tamamen kendi elinde toplamaya çalıştı ve bunun sonucunda yerel ve bölgesel güç ilişkileri zayıflatıldı. Bu süreç kentsel alanların boşaltılması, ailelerin ve akrabalık bağlarının parçalanması ve Kamboçya Komünist Partisi'ne sadık olmadığı düşünülen kişilerin tasfiye edilmesi gibi trajik sonuçlara yol açtı. Günümüzde ise Kamboçya'daki güç ilişkileri, patron-müşteri ilişkileri üzerine kuruludur.

Bu ilişkiler, siyasi atamalar ve kazançlı iş anlaşmaları gibi siyasi ve ekonomik teşviklerle beslenmektedir. Öyle ki, çeşitli bakanlıklar, devlet istihdamındaki yaygın kayırmacılık nedeniyle 'aile bakanlıkları' olarak adlandırılmaktadır. Devlet kurumlarının her seviyesinde, kamu sektöründe işe alım veya terfi almak, genellikle rüşvet ve siyasi bağlantılar olmadan neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu durum, devlet yapısının nepotizm (akrabacılık) ve yozlaşma üzerine inşa edildiği yorumlarını ortaya çıkarmaktadır.

---

35 K. Un, "Cambodia in 2012: Towards developmental Authoritarianism?", *Southeast Asian Affairs,* 1 (2013) s. 74.

36 Un, a.g.m., s. 76.

37 T. Jacobsen & M. Stuart-Fox, *Power and political culture in Cambodia* (Working paper series No. 200) (Asia Research Institute, 2013) http://www.ari.nus. edu.sg/wps/wps13_200.pdf Er. 24 Ekim 2024.

Hükümet yetkilileri ile ticari çıkar grupları arasındaki ilişkiler, örneğin arazi imtiyazlarının verilmesi veya altyapı inşaat projeleri için şeffaf olmayan ihale süreçleri şeklinde yasal olarak da var olabilmektedir. Bu tür neo-patrimonyal uygulamalar temel kamu hizmetlerini etkilemekte, adaletsizliğe neden olmakta, mali krize yol açmakta ve hükümeti reformlara karşı dirençli hale getirmektedir.[38]

Patronaj politikalarına ve adaletsizliklere karşı duyulan hoşnutsuzluk, KHP'nin 2008-13 dönemi görev süresi boyunca makul bir ekonomik büyümeye rağmen muhalefete karşı birçok sandalye kaybettiği 2013'teki ulusal seçim sonuçlarında açıkça görülmekteydi. Hun Sen o zamandan beri derin ve kapsamlı reformlar ve seçmenlere hesap verebilirlik sözü vermişti. Kendisini tüm neo-patrimonyal sistemin üzerinde konumlandırarak 'aile bakanlığı' kültürünü şiddetle kınadı ve insanları gelecekte yanlış yapmaları halinde hükümet yetkililerini sorumlu tutmaya teşvik etti. Hun Sen, 2013 seçimleri sonrasındaki ilk kabine toplantısında 'reformların Kamboçya için en önemli öncelik olduğunu ve ülkenin rekabeti arttırmak, ekonomik büyümeyi sürdürmek ve yoksulluğu azaltmak için tüm alanlarda reformları derinleştirmeye devam edeceğini' ilan etti. Bu reformlar, yasal ve adli reformlar, yolsuzlukla mücadele, iyi yönetişim ve arazi ve orman yönetimine odaklanacaktı.[39] Ancak neo-patrimonyal ilişkiler bir kez kurumsallaşıp süreklilik kazandıktan sonra, devletin kurumsal yapısının hiçbir bireysel ya da tekil reformun kolayca çözemeyeceği kalıcı bir parçası olmaya başlar.[40] Son za-

38 K. Ward & M. Ford, "Labour and electoral politics in Cambodia", *Journal of Contemporary Asia*, 52/4 (2022) s. 514-5.

39 S. Vong & S. White, "Marathon PM speech focuses on reforms", *Phnom Penh Post* (26 September 2013) http://www.phnompenhpost.com/national/marathon-pm-speech-focuses-reforms. Er. 26 Ekim 2024.

40 J. D. Martz, *Politics of clientelism: Democracy and state in Columbia* (New Brunswick: Transaction Publishers, 1997), s. 18-22.

manlarda kamu hizmetlerinde ve hükümetin kamuoyu eleştirilerine yanıt vermesinde bazı iyileşme işaretleri görünse de geçtiğimiz on yıllar boyunca iktidar aygıtını güçlendiren patronaj politikalarının yakın zamanda ortadan kalkacağına dair bir belirti, çok net olarak siyasi sistem içerisinde görülmemektedir.

Ocak 2015 sonunda yapılan son parti kongresinde Khieu Kanharith (Enformasyon Bakanı ve KHP sözcüsü) diğer hususların yanı sıra Kamboçyalı gençlerin sorumlu parti ve hükümet pozisyonlarına getirilmesini ve terfi ettirilmesini önermişti. Nihayetinde kongre, KHP Merkez Komitesine 306 yeni üye atayarak toplam Merkez Komite üye sayısını 545'e yükseltti. Yeni göreve getirilenler arasında Hun Sen'in üç oğlu ve Chhay Sinarith (İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Dairesi Başkanı), Chuon Sovann (Phnom Penh Emniyet Müdürü) ve Rath Srieng (Phnom Penh Askeri Polis Komutanı) dâhil olmak üzere birçok üst düzey askeri ve polis yetkilisi de vardı. Görünürde KHP liderliğindeki hükümet, hâlâ güvenlik aygıtlarının en üst kademelerinden destek almaktadır. Aynı şekilde siyasi elit devam ederken, diğer sosyal gruplar sosyo-ekonomik hareketlilik açısından ağır engellerle karşılaşmaktadır. Ancak tabandan gelen bir baskı, artık siyasi elit tarafından oldukça iyi fark edilmektedir. Dünya eskisi gibi olmadığı gibi, Kamboçya da artık eskisi gibi değildir.

Orta Sınıfın Yükselişi

Ekonomik açıdan orta sınıfı neyin oluşturduğu tartışmaya açıktır.[41] Orta sınıfın bir parçası olmak hızlı bir şekilde gerçekle-

41 Orta sınıf, ekonomik ve toplumsal hiyerarşide alt ve üst sınıf arasında yer alan, genellikle beyaz yakalı çalışanlar, küçük işletme sahipleri ve vasıflı işçilerden oluşan bir grubu ifade eder. Bu kesim, belirli bir gelir düzeyine sahip olup temel ihtiyaçlarını karşılayabilir, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişebilir ve belirli ölçüde tasarruf yapabilir. Orta sınıf, ekonomik istikrarın ve sosyal hareketliliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilir. Güçlü bir orta sınıf, tüketim harcamaları ve yatırımlarla ekonomik büyü-

şebilir. Asya Kalkınma Bankası çalışma raporunda, Banerjee ve Duflo tarafından yapılan öneriyi takip ederek, orta sınıfa girmek için günlük 2 ABD doları tüketim eşiği belirlemişti.[42] Daha açık bir ifadeyle 90'lı yıllarda Asya kıtasının tamamında günlük harcaması 2 ila 20 dolar arasında olan herkes artık orta sınıfın bir üyesi olarak kategorize edilmekteydi. Aynı zamanda, asgari yaşam gereksinimlerinin karşılanamadığı yoksulluk düzeyi olarak tanımlanan mutlak yoksulluk, günlük 1.25 ABD dolarından başlamaktaydı. Dolayısıyla aylık 22,50 dolar, kendi temel geçim araçlarını bile karşılayamayan mutlak yoksullar ile yeni inşa edilen alışveriş merkezlerinde kapitalist fırsatların tadını çıkaran bir sınıf olarak resmedilen orta sınıfı birbirinden ayırmaktaydı. Ancak 2023 yılında Asya'da orta sınıfın tanımı önemli ölçüde değişmiştir. Günlük harcamaları 12$ ile 120$ arasında olan bireyleri orta sınıf olarak sınıflandırarak önceki tanımların değişim geçirdiğini ifade etmektedir. Bu değişiklik, nüfusun önemli bir kısmının daha yüksek harcama dilimlerine geçtiği Asya'da büyüyen ekonomik manzarayı da vurgulamaktadır. 2030 yılına kadar Asyalıların %50'sinden fazlasının orta sınıf veya varlıklı olarak sınıflandırılacağı ve kıta genelinde tüketici demografisinde tarihi bir değişime işaret edeceği öngörülmektedir. Bu büyüme büyük ölçüde, özellikle Çin ve Vietnam gibi ülkelerde artan harcama gelirleri ve kentleşmeden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte orta sınıfın en alt tabakasının, yoksulluğa geri düşme riski altında oldukları için kırılgan yoksullar olarak adlandırılabileceği de belirtilebilir.

Farklı ülke ve bölgelerde satın alma gücünün zaman içinde değişmesi nedeniyle, orta sınıfın ölçülmesine yönelik sabit eşik-

meyi destekler. Ancak ekonomik dalgalanmalar, işsizlik ve enflasyon gibi faktörler orta sınıfın refahını doğrudan etkileyebilir.

42 N. Chun, *Middle class size in the past, present, and future: A description of trends in Asia* (Working paper No. 217) (Manila: Asian Development Bank, 2010).

ler de yoksulluk sınırları gibi aynı derecede sorunludur. Phu Huynh ve Steven Kapsos, 2013 yılında orta sınıfı ölçmenin zorluğunu kabul etmekle birlikte yine de günlük 4 dolar (Chun'un kırılgan yoksul kategorisi hariç) tüketimde istatistiksel bir eşik belirlemişti.[43] Verilerine göre Kamboçya orta sınıfı 2004 yılında 642.000 kişiden oluşurken 2008 yılında bu sayı iki katına çıkarak 1,2 milyona ulaşmıştır. Bu sayı 2013 yılında 2.6 milyon, 2018 yılında ise 3.5 milyona yükselmiştir. 2023 itibariyle Kamboçya'nın orta sınıfı büyümeye devam ederek yaklaşık 4,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu rakam, ülkenin devam eden ekonomik kalkınma ve kentleşme eğilimlerini yansıtarak 2018'deki 3,5 milyon seviyesinden önemli bir artışa işaret etmektedir. Orta sınıfın genişlemesi büyük ölçüde yıllık ortalama %5,5 ekonomik büyüme oranının yanı sıra artan istihdam olanakları ve harcanabilir gelirlerden de kaynaklanmaktadır. Bu büyümeye katkıda bulunan faktörler arasında önemli miktarda yabancı yatırım, altyapıdaki gelişmeler ve daha hizmet odaklı bir ekonomiye geçiş yer almaktadır. Bu gelişmelere rağmen gelir eşitsizliği, kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi zorluklar, Kamboçya'nın gelişen ortamında sürdürülebilir büyüme ve sosyal eşitliğin sağlanması için ele alınması gereken acil konular olmaya devam etmektedir.

Buna karşın, ülkenin 950 ABD doları olan kişi başına düşen gayri safi milli geliri, 2023 yılı itibariyle nerdeyse iki katına çıkarak 1552 dolar olmuştur. Ancak Dünya Bankası'na göre Kamboçya'da yoksulluğun azaltılmasında elde edilen kazanımların çoğu sallantılı temellere dayanmaktadır. En ufak bir ekonomik şok bile onları tekrar yoksulluğa sürükleyebilir. Ancak yoksulluk sınırının üzerinde bir yaşam sürmek, özellikle fiyatların

43 P. Huynh & S. Kapsos, *Economic class and labour market inclusion: Poor and middle class workers in developing Asia and the Pacific* (Geneva: International Labour Organization, 2013).

daha yüksek olduğu kentsel alanlarda yaşayanlar ve gelirlerini geçimlik tarımla destekleyemeyenler için yaşam koşullarının iyileştiği anlamına gelmemektedir. Yoksulluğun azaltılması, kapsayıcı büyüme için sıklıkla atıfta bulunulan bir göstergedir. Ancak Kamboçya'da pek çok kişi mutlak yoksulluktan yakın yoksulluğa geçmiş olsa da bu durum daha iyi ve ekonomik olarak güvenli bir yaşam anlamına gelmemektedir. Asya Kalkınma Bankası'na göre, orta sınıf olarak adlandırılan kesimin yoksul olmayan üyelerinin çoğu dahi günde 2 ila 4 dolar arasında bir harcama yaparak kırılgan yoksul kesim içinde kalmaktadır.[44] 2023 yılında Kamboçya'nın orta sınıfı için ekonomik manzara gelişmiştir, ancak birçoğu hâlâ kırılganlıklarla karşı karşıyadır. Orta sınıf yaklaşık 4,5 milyona genişlemiş olsa da önemli bir kısmı güvencesiz mali bir durumda yaşamaya devam etmektedir. Son analizlere göre, orta sınıf olarak kabul edilen birçok kişi, hâlâ günlük 2 ila 4 dolar arasında harcama yapıyor ve bu durum onları ekonomik olarak savunmasız hale getirmektedir. Bu gerçek, gelir eşitsizliğini ve artan yaşam maliyetlerinin zorluklarını gözler önüne sermektedir. Ekonomik büyüme ve artan tüketici harcamalarına rağmen, birçok Kamboçyalı enflasyon veya ekonomik durgunluk gibi dış etkenler nedeniyle tekrar yoksulluğa düşme riskiyle karşı karşıyadır. Bu kırılganlıkları azaltmak, ekonomik büyümenin toplumun her kesimine yayılmasını sağlamak ve Kamboçya'da daha güçlü bir orta sınıf oluşturmak için kritik önem taşımaktadır. Bu durum, kırsal ve kentsel alanlardaki düşük gelirli işçileri, hazır giyim sektöründe çalışanları, düşük maaşlı memurları, topraklarını kaybedenleri ve iş piyasasındaki yapısal sorunlarla mücadele eden, giderek daha eğitimli hale gelen gençleri doğrudan etkilemektedir.

---

44 N. Chun, *Middle class size in the past, present, and future: A description of trends in Asia* (Working paper No. 217) (Manila: Asian Development Bank, 2010).

Zayıf kamu hizmetleri, kıt kaynaklara erişim için rekabet eden ve birbiriyle örtüşen siyasi ağlar, devlet kurumlarının belirli alanlarda ve politika sektörlerinde yerel güç sahipleriyle başa çıkma kapasitesinin azalması, şeffaflık eksikliği ve yaygın yolsuzluk, kapsayıcı kalkınmayı engellemekte ve halk arasındaki şikayetleri daha da artırmaktadır. Mevcut ekonomik büyüme, kentsel alanlara ve özellikle de siyasi bağlantıları olanlara fayda sağlamaya devam etmektedir. Kırsal kesimdeki yoksullar, çocuklarını büyük ölçüde vasıfsız işçi olarak şehirlere göndermekte[45] ve burada gelecek beklentileri zayıf, kırılgan yoksullar olarak kalmaya devam etmektedirler. Büyüme, kırsal kesimdeki yoksullar için daha iyi yaşam koşulları anlamına gelmediği gibi, kentli orta sınıf ve eğitimli kesim için de yeterli değildir. Birçok genç ve nispeten daha iyi eğitimli insan, yeterli sayıda işin olmadığı bir iş piyasasına girmekte ve eğer olursa, isteklerini ve beklentilerini karşılamayan işlerde istihdam edilme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Aynı zamanda birçok şirket, okul ve üniversite mezunları arasındaki düşük beceri düzeyinden şikâyet etmektedir. Bu nedenle, okul eğitiminin kalitesi hâlâ düşüktür ve öğrenciler yüksek derecelere ancak düşük becerilerle sahip olmaktadır.[46] Bununla birlikte, yüksek derecelere sahip olanlarda beklentiler yükselmekte ve bu sürekli yükselen gençlik şişkinliği içinde hayal kırıklıkları meydana getirmektedir. Bu da klasik olarak muhtemelen şiddetli toplumsal çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir.[47]

45 Özellikle de hazır giyim fabrikalarına.

46 S. Madhur, *Cambodia's Skill Gap: An Anatomy of Issues and Policy Options* (CDRI working paper series No. 98) (Phnom Penh: CDRI, 2014). S. Rana & A. Ardichvili, "Cambodia and the ASEAN economic community: Opportunities, challenges, and implications for human resource development", *Reconsidering Development,* 3/1 (2015) s. 38–55.

47 H. Urdal, "A clash of generations? Youth bulges and political Violence", *International Studies Quarterly,* 50/3 (2006) s. 607–629.

Buna ek olarak iş pozisyonlarının çoğu, temel nitelikleri belirli bir patrimonyal ağa mensup olan kişilerle doldurulmaktadır. Rekabetçi olmayan ve paraya dayalı işler nedeniyle, siyasi bağlantıları olmayan giderek artan sayıda insan, daha yüksek pozisyonlardan men edilmektedir. Ayrıca, güçlü çıkarların koruması altında tekeller ortaya çıkmaktadır. Herkes, belirli pazarlara erişim sağlamak için sürekli olarak meşru olmayan ya da rüşvet yoluna girmeye istekli değildir. Giderek artan sayıda insan için yolsuzluk ve siyasi ağlar, potansiyel olarak kârlı kapıları kapatarak işlerini giderek daha verimsiz ve daha maliyetli hale getirmektedir. Dahası siyasi elitlere erişim, sadece zenginlerin en zenginlerine açık olan bir yoldur ve kazançlı rant arayışı fırsatları sunan belirli ekonomik faaliyet alanları ile sınırlıdır.[48]

Taban Hareketleri

1992-93'te Birleşmiş Milletler Kamboçya Geçiş Otoritesi'nin kurulmasından bu yana, Kamboçya'da faaliyet gösteren Sivil Toplum Kuruluşları sayısı önemli ölçüde artmıştır. 2023 yılı itibariyle ülkede kayıtlı yaklaşık 2800 STK, yaklaşık 45.000 kişiyi istihdam etmektedir ve sivil toplum grupları iyi yönetişimden, toprak haklarından, çevre korumadan ve cinsiyet eşitliğinden sağlık hizmetlerine, insan ticaretiyle mücadeleye ve yaban hayatı kurtarmaya kadar düşünülebilecek her türlü kalkınma alanında yer almaktadır.[49] Bu büyüme, hem sivil toplumun çeşitli sektörlerdeki artan katılımını hem de kısıtlayıcı bir siyasi ortamda karşılaştıkları zorlukları yansıtmaktadır. Sayılarındaki artışa rağmen birçok STK, faaliyetlerini sınırlayan ve katı raporlama

48 S.U. Deth & D. Bultmann, "The afterglow of Hun Sen's Cambodia? Socioeconomic development, political change, and the persistence of inequalities", *Globalization and Democracy in Southeast Asia: Challenges, Responses and Alternative Futures* (2016) s. 102.

49 S. Strangio, *Hun Sen's Cambodia* (New Haven: Yale University Press, 2014) s. 193.

gereklilikleri getiren yasaları yürürlüğe koyan hükümetin önemli baskısı altında faaliyet göstermektedir. Son yıllarda bazı kuruluşlar bu düzenlemelere uymadıkları için kapatılma tehdidiyle karşı karşıya kalmış, bu da sivil toplum katılımı için zorlu bir atmosfer oluşturmuştur.

ADHOC, LICADHO ve CCHR[50] gibi önde gelen insan hakları STK'ları, insan hakları sorunlarını izleyen ve yerel topluluklara vatandaş hakları konusunda yasal destek ve/veya eğitim sunan en aktif kuruluşlar arasında yer almıştır. Bu insan hakları savunuculuğu STK'ları tarafından sağlanan farklı hizmet biçimleri, özellikle toprak gaspı vakalarında, topluluk düzeyindeki çatışmaların giderek artması göz önüne alındığında özel bir öneme sahiptir.

LICADHO'nun Taban Destek Programı'nda belirttiği gibi, '*Ne yazık ki, başvuru her zaman resmi kanallar aracılığıyla mümkün olmuyor. Toprak gaspı ve insan hakları ihlallerinin failleri genellikle iyi bağlantılara sahiptir ve cezasız bir şekilde hareket ederler. Yozlaşmış ve siyasi olarak itaatkâr yargıya başvurmak nadiren bir seçenektir. Bu nedenle, çoğu Kamboçyalı için başarı olasılığı sunan tek yol bir topluluk grubu örgütlemek, kamuoyunda protesto etmek ve bireysel eylemde bulunmak olabilir - ancak bu elbette önemli riskler taşır. Topluluk liderleri tutuklanabilir,*

50 ADHOC (Cambodian Human Rights and Development Association), LICADHO (Cambodian League for the Promotion and Defense of Human Rights) ve CCHR (Cambodian Center for Human Rights), Kamboçya'daki insan haklarını savunan önemli sivil toplum kuruluşlarıdır. ADHOC, 1991'de kurulmuş olup insan hakları ihlallerini belgeleyerek hukuki destek sağlar. LICADHO, 1992'den beri siyasi mahkumları, işçi haklarını ve kadın ile çocuk haklarını savunmaktadır. CCHR, ifade özgürlüğü, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında çalışmalar yürütmektedir. Bu kuruluşlar, Kamboçya'da adalet ve insan haklarının güçlendirilmesi için mücadele eden bağımsız aktörlerdir ancak hükümet baskılarıyla da karşılaşmaktadırlar.

sindirilebilir, saldırıya uğrayabilir ve hatta öldürülebilir.'[51] İlişkili risklere rağmen, taban protestolarının sayısı azalmamaktadır. Komşu Vietnam ve Laos'un aksine, kritik bilgi kaynaklarına[52] izin verilen dar erişim, ülke genelinde hoşnutsuz seslerin ve yardım taleplerinin duyulmasını sağlamıştır. Sivil toplum grupları tarafından belirli bir düzeyde koordinasyonla, tabandan gelen topluluklar bazen hükümet politikalarına karşı yürüyüşlerinde bir araya getirilmektedir.[53]

Ancak yakın zamanda Kamboçya hükümeti, bazı siyasiler tarafından ülkedeki insan hakları savunucusu grupların etkisini azaltmak için bir araç olarak görülen, oldukça tartışmalı Dernekler ve Sivil Toplum Örgütleri Yasası'nı kabul etti. Her durumda, hükümetin bu hararetli sorunları adil ve etkili bir şekilde ele almak için ciddi bir eylemde bulunmaması ve gerçek bir siyasi irade göstermemesi durumunda, tabandan gelen protestolar devam edecek ve uzun vadede potansiyel olarak çatışma noktaları haline gelebileceği belirtilebilir.

2015'te yürürlüğe giren yasanın, Kamboçya'da insan hakları savunucularının ve sivil toplum gruplarının etkisini azaltmaya yönelik bir mekanizma olarak algılanan tartışmalı bir araç haline de dönüştü. Sıkı kayıt şartları ve geniş dernek tanımları getiren yasa, İçişleri Bakanlığı'na STK'lar üzerinde önemli bir kontrol yetkisi vermekte ve ulusal güvenlik ve kamu düzeni ile ilgili muğlak kriterlere dayanarak keyfi kayıt reddine izin vermektedir. Eleştirmenler bu yasanın muhalefeti bastırdığını ve sivil toplumun, özellikle de insan hakları ve siyasi reformları

51 Licadho, *Grassroots support program: Helping communities help themselves*. (2015)https://www.licadho-cambodia.org/programs/grassroots.php Er. 25 Ekim 2024.

52 Radio Free Asia ve Voice of America gibi.

53 Örneğin, arazi tahliyesi mağdurları, ormansızlaşmaya veya baraj yapımına karşı protesto gösterileri düzenlediğinde.

savunanların faaliyet kabiliyetlerini sınırladığını savunmaktadır. Hükümet dernekler yasasını, mali raporlama standartlarına uymayan STK'ları feshetmekle tehdit etmek için kullanmış ve aktivistler arasında bir korku iklimi sağlamıştır. Kamboçya'da 2024 itibariyle, meşru eleştirileri bastırmaya ve hükümet gücünü pekiştirmeye hizmet ederek sağlıklı bir sivil toplum için gerekli olan demokratik alanı baltalayan dernekler yasasının etkileri, giderek daha belirgin hale gelmektedir.

Gençlik ve Medya

Kamboçya'nın nüfusu son derece gençtir ve nüfusun yarısından fazlası 30 yaşın altındadır. Bu genç nüfus, özellikle 2013 ulusal seçimlerinde görüldüğü gibi, siyasette giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. 1990'lar ve sonrasında doğan genç Kamboçyalılar, Kızıl Khmer rejiminin vahşetini veya iç savaşın acılarını doğrudan deneyimlemedikleri için, bu dönemlere dair anılarla pek bağlantı kurmamaktadır. Bu durum, iktidar partisinin meşruiyet kaynaklarından biri olan "Kızıl Khmerlere karşı kazanılan zafer, iç savaşın sona erdirilmesi ve istikrarın sağlanması" gibi argümanların gençler üzerinde etkisini azaltmaktadır. Bu nedenle hükümet, meşruiyetini korumak için istikrarı sürdürme, iş olanaklarını artırma ve kapsayıcı, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlama gibi konulara odaklanmak zorunda kalmaktadır.

Gençliğin Kamboçya siyasetindeki rolünü daha da önemli hale getiren bir diğer faktör ise sosyal medyanın yükselişi ve yaygın kullanımıdır. Ancak, Kamboçya Bağımsız Medya Merkezi'nin bir raporunda belirttiği gibi basın özgürlüğü, Anayasa'nın 41. Maddesi ile güvence altına alınmış olsa da, gazeteciler iktidar partisinin medya üzerindeki neredeyse tam kontrolü nedeniyle sık sık siyasi baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum,

gençlerin bilgiye erişimini ve siyasi katılımını etkileyen önemli bir engel olarak öne çıkmaktadır.[54]

Sınır Tanımayan Gazeteciler (STG) örgütünün değerlendirmesine göre Kamboçya, 2014 yılında Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 180 ülke arasında 144. sırada yer aldı. Bu nedenle "*otosansür, Kamboçyalı gazetecilerin günlük gerçeğidir. Dahası, 2010 Ceza Kanunu'nun iftira nedeniyle cezai kovuşturmalara izin vermesi nedeniyle siyasi figürler eleştiriden muaftır*."[55] Benzer şekilde 2013 ulusal seçimlerinden önce, Kamboçyalı gençler arasında sosyal medyanın kullanımı da büyük ölçüde politik olmayan konularla sınırlıydı.[56]

2023 itibariyle Kamboçya'nın Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi sıralaması 180 ülke arasında 2022'deki 142'nci sıradan 147'nci sıraya gerilemiştir. Bu sürekli düşüş, bağımsız medya ve gazetecilere yönelik artan hükümet baskısı ile karakterize edilen, basın özgürlüğü için kötüleşen bir ortamı da yansıtmaktadır. Kamboçya hükümeti, özellikle ulusal seçimler öncesinde muhalif seslere yönelik baskılarını yoğunlaştırarak Voice of Democracy gibi önemli bağımsız yayın organlarının kapatılmasına ve kritik konularda haber yapan bazı medya kuruluşlarının lisanslarının iptal edilmesini sağladı.[57] STG, basın mensuplarının kovuşturma,

---

54 Cambodian Center for Independent Media, *Country at a crossroads. Media in the spotlight* (Annual report) (2013) https://www.ccimcambodia.org/report/CCIM_annual_report_2013.pdf Er. 27 Ekim 2024.

55 A. Oldag, *Freedom of the press and media regulation in Cambodia: Approaches and options for democratic diversity* (Phnom Penh: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2015).

56 S. Sok & M. Pin "Political discussion on social media: A platform for discussion or a cause for social divide?" *Cambodian Communication Review* (2014) s. 61–65.

57 Demokrasinin Sesi (VOD), Kamboçya'da araştırmacı gazeteciliği ve yolsuzluk, insan hakları ihlalleri ve hükümetin hesap verebilirliği gibi kritik konuları ele alma konusundaki kararlılığıyla tanınan önde gelen bağımsız bir haber ajansıydı. 2003 yılında kurulan VOD, diğer bağımsız medya kuruluşlarının kapatılmasından sonra giderek daha önemli hale geldi ve genellikle

sindirme ve tehditlerle karşı karşıya kalmasıyla bağımsız medya sektörünün harap olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Basın özgürlüğüne yönelik süregelen baskılar, Kamboçya'da sivil alanın daralmasına yönelik daha geniş bir eğilimin altını çizmektedir ve giderek otoriterleşen bir siyasi ortamda, ülkede demokrasi ve ifade özgürlüğünün geleceğine ilişkin endişeleri de artırmaktadır. Daha uygun fiyatlı internet bağlantı ücretleri ve mobil cihazlar aracılığıyla daha kolay erişim sayesinde İnternet kullanıcılarının sayısı önemli ölçüde artmıştır. Mart 2015 itibarıyla, Kamboçyalıların yaklaşık üçte biri (beş milyon kullanıcı) İnternete bağlanmaktaydı.[58] Ayrıca 2023 yılı başı itibariyle Kamboçya'da internet bağlantısında önemli bir büyüme kaydedilmiştir. Şu anda yaklaşık 11,37 milyon kişi internet kullanmaktadır ve bu ise nüfusun %67,5 gibi bir oranını temsil etmektedir. Bu rakam, Mart 2015'teki tahmini 5 milyon kullanıcı sayısına kıyasla önemli bir artışa işaret etmektedir ve son sekiz yılda internet erişiminin iki kattan fazla arttığını göstermektedir. İnternet kullanıcılarındaki artış, mobil bağlantının artması ve dijital altyapının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Sosyal medya kullanımı da yüksek olup, yaklaşık 10,95 milyon sosyal medya kullanıcısı[59] nüfusun %65'ine denk gelmektedir. Bununla birlikte,

hükümet tarafından susturulan sesler için bir platform sağladı. Ancak Şubat 2023'te Kamboçya hükümeti, Başbakan Hun Sen'in oğlunu bir dış yardım tartışmasına dâhil eden bir raporun ardından VOD'u kapattı. Bu kapatma, hükümetin muhalif seslere yönelik devam eden baskısını yansıtan, basın özgürlüğüne yönelik önemli bir darbe olarak geniş çapta kınandı. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi kuruluşlar, kapatmanın Kamboçya'da zaten kırılgan olan basın özgürlüğünü daha da aşındırdığını, vatandaşların bağımsız bilgiye erişimini kısıtladığını ve ülkedeki demokratik ilkeleri baltaladığını vurguladı.

58 R. Mahdzar, "Infographic: Digital trends Cambodia 2015", *Greeks in Cambodia*. (11 March 2015).

59 Özellikle Facebook, Kamboçya'da birçok kişi için geleneksel medya araçları olan radyo ve televizyonun yerini alarak en önemli haber ve bilgi kaynağı haline gelmiştir. Bağımsız medya üzerindeki baskılar nedeniyle, vatan-

dijital okuryazarlık ve şehir merkezlerine kıyasla daha düşük bağlantıya sahip kırsal alanlardaki erişimle ilgili sorunlar da devam etmektedir. Bu eğilim devam ederse iktidar partisi, medya üzerindeki bugüne kadar sahip olduğu avantajlı kontrolünü giderek kaybedecek ve dolayısıyla eşit şartlarda rekabet etmek zorunda kalacaktır.

Genç bir kitle, internet üzerinden bilgiye giderek daha açık erişim, daha iyi eğitim, daha yüksek gelirler, tarımsal bir ekonomiden endüstriyel bir ekonomiye nispeten hızlı bir geçiş, daha yüksek ücretler ve reform ve hukukun üstünlüğü için protestolar ve muhalefet partilerinin giderek güçlenmesi, Hun Sen'in otoriter sistemini etkilemektedir. Ancak, siyasi kalıplar hâlihazırda devam etmektedir. Yakın zamanda yapılan bir ankette, Kamboçyalı katılımcıların çoğunluğu ülkenin kötü yönetiminden yakınmaktadır.[60] Çoğu Kamboçyalı yaygın yolsuzluktan şikâyet etmekte ve üçte ikisi (özellikle kırsal alanlarda) hükümetin onları hiç umursamadığına inanmaktadır. Yine de insanların çoğunluğu (özellikle gençler) hâlâ siyaset sahnesinde oy verecekleri adayı seçerken yerel liderlerin önerilerini takip etmelerinin mantıklı olduğu paternalist bir görüş sergilemektedir. Dahası, çoğu kişi partiler arasında programatik farklılıklar da görmemektedir.[61] Dolayısıyla ortaya çıkan durum paternalist bir hükümet çağrısı değil, insanların insan hakları, çevre ve hukukun üstünlüğü ile ilgilenen daha rasyonel bir yönetim talep ettiği

daşlar güncel gelişmeleri takip etmek ve bilgiye erişmek için bu platforma yönelmektedir. Ayrıca, aktivistler ve STK'lar, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk, çevresel sorunlar ve toplumsal adalet gibi konuları gündeme getirmek için Facebook'u aktif olarak kullanmaktadır. Bu dijital alan, ifade özgürlüğünü desteklerken aynı zamanda hükümetin sansür ve gözetim politikalarına karşı bir mücadele aracı olarak da görülmektedir.

60 S. Everett & T. Meisburger, *Democracy in Cambodia–2014: A survey of the Cambodian electorate*. (San Francisco: Th e Asia Foundation, 2014).

61 *A.g.e.*, s. 10–11.

teknokratik bir hükümet çağrısıdır. Ancak aynı zamanda, siyasetin yalnızca güçlü kişilerin elinde olduğu geleneksel Khmer klasik kalıpları da devam etmektedir ve devam edecek gibi de görünmektedir.

Müslüman Topluluklar: Beşli mi? Yedilimi?

Müslümanlar, Kamboçya'nın çoğunlukla Budist olan nüfusunun yaklaşık %5'ini oluşturur. Bu Müslüman nüfusun ise yaklaşık %75'i Çam etnik grubuna mensupken, %25'i Güneydoğu Asya'nın deniz bölgesinden gelen göçmenlerin torunları olan, Khmerce konuşan Chvea'lardır. Müslümanların yaklaşık %90'ı, geleneksel olarak bölge çapında baskın olan Şafii mezhebini takip eden Sünnilerdir. Bunların %10'u, İslam'ı Çam mirasları bağlamında yorumlayan Krom Kan İmam San'a (İmam San Cemaati) mensuptur. Kamboçya'daki Müslüman azınlık yaklaşık 700.000 kişidir. Bu Müslüman grup toplu olarak Çam ismiyle anılır. Bu isim, günümüz Vietnam'ının Hue ve Ho Chi Minh City arasındaki kıyıları işgal eden tarihi Çampa Krallığı'ndan geldiği iddia edilen bir kökene de işaret etmektedir. Hindulaşmış Çampa krallığı, Angkor'daki Khmer krallığının kalıtsal rakibiydi ve 10. yüzyıldan itibaren aralarında birçok savaş yaşandı. Sonunda Çampa, Vietnamlılarla da mücadele etmek zorunda kaldı ve 1471'de Çampa başkenti Vijaya'nın Vietnamlılar tarafından işgal ve tahrip edilmesinden sonra, toprak olarak güneydeki Kauthara (Nha Trang) ve Panduranga (Phan Rang) prensliklerine indirgendi. Devam eden süreçte de Vietnamlıların akınlarına maruz kaldı. Bu prenslikler Arap, İranlı ve Hintli tüccarların kıyı ticaretinin etkisiyle kademeli ve kısmi olarak İslam'a geçmişti.[62] Çampa'nın 1471'de başlayıp, Vietnam'ın özerk bir Çampa'nın son kalıntılarını da ortadan kaldırdığı 1830'lar arasındaki askeri

62 Bkz. Temiz, *ASEAN*, s. 5-7.

yenilgiler dönemi, Malaya yarımadasına, Kamboçya'ya ve muhtemelen Sumatra ve Java'ya da çeşitli Çam göç dalgalarının meydana gelmesine neden oldu. Bu şekilde Çamlar bölgeye yayıldı ve etkileri azaldı.

Çam nüfusu içinde üç temel grup ayırt edilebilir.[63] En büyük grup olan Çamlar, soylarını Çampa krallığına dayandırmakla birlikte, ana tanımlayıcı özellikleri olarak tarihsel kökenlerinden ziyade dinlerini (İslam) vurgulamaktadır. Çoğu hâlâ Avustronezya ailesine ait olan Çam dilini konuşmaktadır, ancak hepsi akıcı bir şekilde Khmerceyi de konuşmaktadır. Bu nedenle iki dillidir. Çoğunlukla Kampong Çam, Kampot ve Phnom Penh'in kuzeyinde yaşamaktadırlar. İkinci bir grup ise Chvea olarak adlandırılır ki bu kelime Khmer dilinde Java anlamına gelir ve kökenlerinin Malay-Endonezya bölgesi olduğunu gösterir. Bu gurup bugün Khmerce konuşmaktadır. Kendilerini 'Chvea' olarak değil 'Khmer İslamî' olarak tanımlamaktadırlar. Bu ise yabancı kökenlerinden ziyade hem dilsel ve ulusal aidiyetlerini hem de ayrı dinlerini vurgulamaktadır.[64]

Bu iki grup da Sünni İslam'ın Malay etkisindeki Şafi mezhebine mensuptur. Bir süredir Orta Doğu'dan (Suudi Arabistan, Kuveyt ve Arap Emirlikleri), Malezya ve Brunei'den çeşitli şekillerde İslami yardım almaktadırlar. Bu yardımlar okul kitapları ve Arapça dini literatür ile okul, cami ve su kuyusu inşası için yapılan yardımlardan oluşmaktadır. Bunlar aynı zamanda her yıl yerel topluluğun önde gelen bazı üyelerinin hacca gitmeleri için seyahat fonlarıdır. Çam ve Chvea'lar, Kamboçyalı Müslümanlar

63 William Collins, *The Chams of Cambodia- Interdisciplinary Research on Ethnic Groups in Cambodia* (Phnom Penh: Center for Advanced Study) s. 15–107.

64 Jan and Ing-Britt Trankell Ovesen, "Foreigners and Honorary Khmers: Ethnic Minorities in Cambodia", *Civilizing the Margins-Southeast Asian Government Programs for Development of Ethnic Minorities* içinde. Ed. C. Duncan (Ithaca: Cornell University Press, 2004) s. 241–269.

olarak önemlerinin uluslararası düzeyde tanındığına işaret ettiğini düşündükleri için dünya İslam toplumundan gelen bu ilgiyi memnuniyetle karşılamaktadır.

Üçüncü grup Çamlar ise Çam Bani (Jahed) olarak adlandırılmaktadır.[65] Müslüman olmalarına rağmen, kendilerini öncelikle Çampa krallığındaki tarihsel kökenleri ile tanımlamaktadırlar. Bu Müslümanların ataları, 1692'de Vietnamlılar tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından Çampa prensliği Panduranga' dan göç edenlerin bir kısmını oluşturuyordu. Mültecilerin sayısı yaklaşık beş bin aileydi ve bunların çoğu Çampa kraliyet ailesine ve Panduranga aristokrasisine mensuptu. Khmer kralının izniyle eski Khmer başkenti Udong (Phnom Penh'in kuzeyi) çevresine yerleştiler. Khmer hükümdarlarına olan uzun süreli bağlılıkları Khmer Kraliyet Günlükleri'nde iyi bir şekilde kanıtlanmıştır ve

65 Çam Baniler (ya da Jahedler), Kamboçya'daki Çam Müslüman topluluğunun, geleneksel İslami uygulamaları yerel kültürel unsurlarla harmanlayan, göç ve adaptasyonla şekillenen belirli bir tarihi mirası yansıtan belirli bir alt kümeyi ifade etmektedir. Bu mezhep üyeleri, Kamboçya'daki diğer tüm Müslümanlar gibi kendilerinin de Müslüman olduğunu söylüyorlar. Diğer Müslümanların kendi topluluklarına sıklıkla taktığı aşağılayıcı bir terim olan 'Jahed' etiketini şiddetle reddediyorlar. (Aynı zmamanda Kamboçya islami liderini de kendi temsilcileri olarak görmemektedirler.) "Liderimiz Okhna Khnour Kay Toam'dır ve orijinal Çam dilinde Khnour kelimesi 'Büyük Müftü veya Dini Lider' anlamına gelir. Okhna Khnour Kay Toam, şanlı mezhebimizin sekizinci neslidir ve biz eskiden diğerlerinden sayıca üstündük…. İslam öğretilerine tam olarak uymayanları sapkın olarak etiketlemek doğru değildir. Yaptığımız tek farklı şey, günde beş kez yerine her cuma camiye gitmek. Ancak bu bizi diğerlerinden daha az Müslüman yapmaz, zira biz de 30 günün tamamını oruçlu geçiriyoruz. Aslında sadece domuz etini değil, aynı zamanda köpek, yılan, fare vb. gibi hayvanların etini de yemiyoruz. Her zaman İslami kurallara doğru şekilde uyduk ve uyguladık ve helal yiyecekleri doğru şekilde yiyoruz…Biz atalarımızı bu şekilde ibadet eder bulduk" Va Sonyka & T. Mohan, "Do Not Call us Jaheds, Say Followers of Cham Bani", 20 January 2015. https://www.khmertimeskh.com/53962/do-not-call-us-jaheds-say-followers-of-cham-bani/Er.25Ekim 2024.

her iki taraf için de önemli olmuştur[66] ve bugün bile eski kraliyet izniyle kendi çeltik arazilerini işledikleri için gurur duymaktadırlar. Bugün Çam Bani'lerin sayısı yaklaşık 23,000 kişidir ve Kampong Chhnang eyaletinin iki komşu ilçesinde iki topluluk halinde yaşamaktadırlar.[67] Komşu Pursat ve Battambang eyaletlerinde daha küçük topluluklar bulunmaktadır. İslam'ın, temelde Hindu tipi bir kozmoloji üzerine bindirilmiş ve Sufi geleneklerinden etkilenmiş ve alışılmışın dışındaki bu versiyonu, onları Kamboçya'daki diğer Müslüman gruplar olan Chvea ve Çam'dan ayırmaktadır. İki dil bilmelerine ve Khmer dilini akıcı bir şekilde konuşmalarına rağmen Çam Baniler sadece Çam dilini konuşmakla kalmayıp Çam alfabesiyle yazma bilgisini de muhafaza etmektedirler. Çam yazısı yerel dini liderler tarafından dini cemaatte aktif olacak genç erkeklere öğretilmektedir. Dualar da Çam dilinde okunur ve tüm dini liderler dayanıklı kahverengi kâğıt üzerine Çam yazısıyla titizlikle kopyalanmış bir Çam dili dini literatür koleksiyonuna da sahiptir.

İslam'ın geleneksel uygulamalarından farklı olan bazı inanç ve pratikler, Cay ruhlarına olan inancın ve bu ruhlarla bağlantılı kültlerin varlığını sürdürmesine ve günümüzde gelişmesine katkı sağlamıştır.[68] Cay ruhları, bu Müslümanların Çampa'daki atalarının kraliyet ruhlarıdır. Kült, pi cay'da anlatı-

66 Mak Phoeun, *Histoire du Cambodge de la fin du XVIe siècle au début du XVIIIe* (Paris: Presses de l'École Française d'Extrême-Orient, 1995) s. 397.

67 Yazar, bizzat bu bölgelerde bulunmuş, antropolojik ve sosyokültürel araştırmalar yapmıştır.

68 Cay ruhları, Çampa Krallığı'ndan gelen Müslümanların atalarına ait kraliyet ruhlarıdır. Çampa, günümüz Vietnam'ında yer alan ve tarih boyunca güçlü bir Hint-Budist uygarlık olarak bilinen bir krallıktı. Zamanla bazı Çampa halkları İslam'ı benimsedi ve bu inançla birlikte atalarına yönelik geleneksel ruhani inanışlarını da korudular. Cay ruhları, Çampa'daki eski kraliyet ailesine veya önemli liderlere ait olduğuna inanılan ruhlardır. Bazı Müslüman Çam toplulukları, bu ruhları saygıyla anmaya devam eder ve onların koruyucu ve rehber olduklarına inanırlar. Bu, İslam ile yerel geleneklerin birleştiği bir inanç biçimidir.

lan Çam mitik tarihini, ruhların medyumlar tarafından ele geçirildiklerinde söyledikleri şarkıları ifade etmektedir.[69] Ayrıca, Çampa'dan gelen tarihsel mirasları olarak korudukları Müslüman geleneklerini takip etmekte de kararlıdırlar. Bunlardan en önemlisi ise Cuma namazıdır. Çam Baniler diğer Müslümanların günde beş vakit namaz kıldığının farkındadır. Ancak kendileri haftada sadece bir kez namaz kılmaktadır. Erkekler Cuma sabahları köy camisinde toplanır ve bir İmam tarafından yönetilen ve cemaatin yaklaşık bir düzine üyesi tarafından kılınan öğle namazından sonra, köyün kadınları camiye tepsiler dolusu yiyecek, meyve ve tatlı getirir. Bunlar namaz sonrası hep beraber tüketilir. Köy camisi, Phnom Penh'in kuzey eteklerinde Tonle Sap boyunca bulunan beyaz kiremitli yapılara pek benzemeyen oldukça gösterişsiz yapılardır. Sıradan evler gibi kazıklar üzerine inşa edilmemiş olmasının yanı sıra, önünde asılı duran ve namaz çağrısı için çalınan büyük (Budist tapınağı tarzı) davul ile ayırt edilmektedir.[70] Çam Banilerin günde beş vakit namaz kılmayı ve dini dil olarak Arapça kullanmayı reddetmeleri hem Kamboçyalı hem de yabancı olan Müslümanlar arasında endişelere neden

69 Ing-Britt Trankell, "Songs of Our Spirits: Ritual and Historical Imagination among the Cambodian Cham" *Asian Ethnicity*, 4/1 (2003) s. 31–46.

70 Namaz için bir tenteden sarkan büyük bir davul kullanılır. İlk başta, vuruşlar kalp atışı gibi yavaştır. Ancak kısa süre sonra ritim giderek daha hızlı atmaya başlar ve davulcu aniden durur. Beyazlar giymiş davulcu yere oturur ve bir çay takımı hazırlanır. Birkaç dakika sonra, çoğunluğu beyaz cübbeli erkeklerden oluşan köylüler yakınlardaki evlerinden çıkar ve haftalık namaz için avluda toplanmaya başlar. Sadece cuma günleri ibadet ederler, kendi kutsal kitapları ve yazı sistemleri vardır. Davranışları genellikle küresel Müslümanların ezici çoğunluğunun İslam uygulamalarına aykırı görünmektedir. Ancak kendilerini, atalarının gerçek İslam'ın koruyucuları olarak görmektedirler. Ancak bunların sayıları azalmaktadır. Bu Müslümanlar arasında Sünni İslam giderek yayılmaktadır. Özellikle el yazmalarını koruma ve gençlere geleneksel Çam yazısını öğretmek için materyaller üretme konusunda ABD ve Avustralya Büyükelçiliği'nden de yardım almaktadırlar.

olmuştur. Sünniler, günde beş vakit namaz kılmalarına atıfla kendilerine "Beşliler" derler ve Kan İmam San'a "Yedililer" derler, çünkü onlar yedi günde sadece bir kez namaz kılarlar. Bu durum ise Çam Banilerin diğer Müslümanlar tarafından ötekileştirilmesine neden olmuştur.[71]

Etnik bir alt grup olarak Çam Baniler kendilerini bir çıkmazın içinde bulmaktadır. Bir yandan kendilerini kültürel ve zihinsel olarak Khmerlere, Sünni Müslümanlardan (hepsi de Chvea olarak anılma eğilimindedir) daha yakın hissetmektedirler.

"Çampa kraliyetinin kalıntılarını temsil ediyorlar ama aynı zamanda şimdiki topraklarını eski Khmer kraliyet imtiyazıyla işgal ediyorlar ve kendilerini, İslami misyonerlerin aksine, kültürel ve dini farklılıklarına saygı duyan Kamboçya yöneticilerinin sadık tebaası olarak görüyorlar. Öte yandan Müslümandırlar ve bu nedenle (diğer Çamlar ve Kamboçya hükümeti tarafından) öncelikle Kamboçya Müslüman toplumuyla özdeşleşmeleri beklenmektedir. Ancak topluluk liderlerinin en önemli amacı, Çampa krallığının mirasçıları olarak kendilerini tarihsel geçmişlerine bağlayan, İslam'ın kendilerine özgü versiyonu da dâhil olmak üzere atalarının geleneklerini korumak ve devam ettirmektir."[72]

---

71 Bir Çam Bani (Jahed), Sünni bir Çam ile evlenebilir ve sünni olur. Bunun tersi ise düşünülemez. Sünniliğe geçme kararı kişisel bir karar olabilir, ancak sıklıkla kolektif bir karar da olabilir. Tüm topluluklar, Kamboçya Mezhepler ve Dinler Bakanlığı'na Sünni Müslümanlar mı yoksa Kan İmam San mı olarak kayıtlı olduklarını seçmelidir. Yakın zamana kadar, Kan İmam San köyleri Kamboçya'nın her yerinde görülmekteydi. Müslüman dini lider Oknha Khnour, Kampot'ta kalan birkaç Jahed köyünün Sünniliğe geçmesinden bu yana, 2024 yılı itibariyle bu mezhep mensuplarının sadece Kampong Chhnang (16 köy), Pursat (12 köy) ve Battambang (16 köy) ile sınırlı olduklarını ifade etmiştir.

72 Kültürlülerini, geleneklerini ve miraslarını koruyabilmek için izole kalmayı tercih etmektedirler. Bir Çam Bani köyünde yaşayan, 1936 doğumlu Zainab ile yapılan mülakattan alınmıştır. 25 Ocak 2025, Kompong Çam.

Uzun vadede ise Çam Baniler, muhtemelen kaybedilmiş bir davadır. Çam dilinde ve yazısında dini okuryazarlık yakın zamana kadar her iki cinsiyetten çocuklara aktarılırken ve kadınlar eğitim açısından erkeklerden aşağı kalmazken, günümüzde bu bilgi yalnızca sınırlı sayıda erkek öğrenciye öğretilmektedir. Bu nedenle Çam Baniler kendi kültürlerinin devamı konusunda da bir endişe içerisindedir.[73]

Dini ideoloji açısından Çam Baniler, Endonezya'daki Jamaah İslamiyyah[74] gibi Vahhabi İslamcı gruplardan ve El Kaide ağıyla ilişkili diğer gruplardan çok uzaktır. Hindu kökenli kozmolojilerine uygun olarak, dini öğretileri şiddetsizliğe güçlü bir vurgu içermektedir. Ancak genel olarak Vehhabilik Kamboçyalı Müslümanlar arasında şimdiye kadar çok az yer edinmiştir ve ayrıca Çam/Chvea çoğunluğu genellikle aşırı gruplar tarafından işlenen terör suçlarının İslam ile ilişkilendirilmesinden nefret etmektedir. Örneğin Tayland'daki Müslüman azınlığın aksine Kamboçya'daki Müslümanların ulusal/kültürel bir sınır bölgesinde bulunmadıklarını ve bu nedenle ayrılıkçılığın bir sorun olmadığını belirtmek önemlidir. Aksine Kamboçya'daki Müslümanlar, Fransız sömürgesi, iç savaş, Pol Pot'un terör rejimi ve ardından gelen Vietnam işgali gibi yakın ulusal tarihin deneyim ve acılarını Khmer nüfusu ile birlikte paylaşmışlardır.

Kızıl Khmer yönetimi altında İslam, rejimin tarımsal Marksist vizyonuyla bağdaşmayan yabancı bir ideoloji olarak görülmüştür. Çamlar, camilerinin yıkılması, Kur'an'ın toplanıp yakılması, dillerinin ve kültürel uygulamalarının yasaklanmasını

73 Marcel Ner, "Les musulmans de l'Indochine française", *Bulletin de l'École Française d'Êxtreme-Orient* 41 (1941) s. 170.

74 Bkz. S. Temiz, "Güneydoğu Asya'da Terörizm: Endonezya'da Jamaah Islamiyah (JI) Örgütü ve Faaliyetleri", *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri*, Ed. H. Acar & S. Yenal (Ankara: Nobel Akademik, 2020) s. 241-68.

da içeren zorla asimilasyon süreçlerine maruz bırakılmıştı.[75] Birçoğu domuz eti tüketmeye ve dini inançlarını ihlal etmeye de zorlandı. Rejim, Khmer normundan farklı olan her türlü kimliği ortadan kaldırmayı amaçlamış ve bu da Çam liderlerine ve topluluk yapılarına karşı yaygın şiddete yol açmıştı. 1975-79 arasında Kızıl Khmerler tarafından 500.000'e yakın Müslüman Çam öldürüldü. Ülkedeki Müslümanlar arasındaki ölüm oranı, çoğunluktaki Khmer nüfusundan bile daha yüksekti. Köy liderleri, imamlar ve din öğretmenleri gibi kişiler, yalnızca %10'luk bir hayatta kalma oranıyla, trajik bir şekilde özellikle hedef alındı.[76]

"Eğer (Kızıl Khmer askerleri) bizim Çam dilini konuştuğumuzu duysalardı, bizi alıp öldürürlerdi. Bize zorla domuz eti yedirirdiler. Kur'an-ı Kerim'in evlerden toplanıp yakıldığını da gördüm. Dilimizi konuşanların iple bir tekneye bağlanarak derin bir nehre sürüklenerek toplu halde boğulduğuna da tanık oldum. Karım ve çocuğum askerler tarafından götürüldü. Ben kaçmayı başardım ama bir daha onlardan haber alamadım."[77]

Ancak şu anda Kamboçya Müslümanlarının büyük çoğunluğunun arzuladığı sosyal ve ulusal uyumun önündeki en büyük sorun, bir yanda Hun Sen'in Kamboçya Halk Partisi ile diğer yanda Kamboçya toplumunun genelindeki siyasi iklimi karakterize eden Demokratlar İttifakı[78] muhalefeti arasındaki parti-

75 Pol Pot döneminde ülkedeki Müslümanlar Budistlerden daha fazla şiddet ve katliama maruz bırakılmıştır. Özellikle 1977'den sonra Pol Pot rejimi tamamen Müslümanlara yönelmişti. Bu bilgi için Documantation Center of Cambodia, başkan yardımcısı So Farina'ya teşekkür edrim. Kendisi ile 16 Ocak 2025 tarihinde yapılan mülakattan alınmıştır.

76 P. Bruckmayr, "Cambodian Muslims, Transnational NGOs, and International Justice" *Peace Review* 27/3 (2015) s. 337–45.

77 AFP, "Cambodia: The Forgotten Genocide of The Muslim Minority", https://www.justiceinfo.net/en/1950-cambodia-the-forgotten-genocide-of-the-muslim-minority.html 8 sep 2015, Er. 25 Ekim 2024.

78 Kamboçya'daki Demokratlar İttifakı, ülkenin genel siyasi ikliminde muhalefeti temsil eden bir oluşumdur. Bu ittifak, genellikle Kamboçya'daki otoriter yönetime karşı çıkan, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlü-

politik ayrışma olarak değerlendirilebilir. Hun Sen'in önde gelen dini liderleri (Budist ve Müslüman) ve sivil toplumdaki diğer önde gelen figürleri kendi parti-politik amaçları için kullanma yönündeki başarılı genel stratejisi, Kamboçya Müslüman toplumunu içeriden siyasallaştırma ve bölme tehdidi ile karşı karşıya getirmektedir.

Bununla birlikte Hun Sen'in otoriter tarzına rağmen, yerel Müslüman topluluğuna yönelik destekleyici politikaları devam etmiştir. Hun Sen 2008'de tüm devlet ve özel eğitim kurumlarında Müslüman öğrencilere geleneklerine uygun kıyafet giyme hakkı vermesini öngören bir emir dahi yayınlamıştı. Bu durum Phnom Penh'de yeni bir caminin açılışı vesilesiyle kamuoyuna da duyuruldu. Bu ve ulusötesi İslami yardım kuruluşları ve yurtdışındaki Müslüman Kamboçyalılardan gelen fonlarla beslenen son zamanlardaki cami sayısındaki artış, devlet yetkilileri tarafından hiçbir şekilde engellenmemiştir. Burada Hun Sen'in Müslüman topluluklardan gelen oylara da sahip olduğu unutulmamalıdır.[79] Ayıca Müslüman topluluklarına ait işyerlerinde genellikle Hun Sen'in resmi de duvarda asılıdır.

Kamboçya Dış Politikası

Son çeyrek asırdır Kamboçya, Hint-Pasifik'teki büyük güçler olan Çin, Japonya ve ABD arasındaki rekabette giderek daha fazla jeopolitik önem kazanmıştır. Aynı zamanda bu güçlerle

ğünü savunan muhalif partilerden ve gruplardan oluşur. İktidardaki KHP'ye karşı denge unsuru oluşturmayı amaçlayan bu ittifak, seçimler, protestolar ve uluslararası diplomasi yoluyla demokratik reformları desteklemeye çalışır. Ancak Kamboçya'daki siyasi baskılar nedeniyle, muhalefet grupları sıklıkla kısıtlamalar, yargısal baskılar ve medya sansürü ile karşı karşıya kalmaktadır.

79 Khmer Times, "Hun Sen extends congratulations to Muslim community in conjunction with Ramadan", 1 April 2022, https://www.khmertimeskh.com/501050811/hun-sen-extends-congratulations-to-muslim-community -in-conjunct ion-with-ramadan/ Er. 24 Ekim 2024.

ilişkilerini daha uyumlu hale getirmeye de çalışmaktadır. Ayrıca bölgede Çin faktörü, kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir durumdur. Çin'in yükselişi ve hegemonik bir ABD ve Japonya gibi diğer bölgesel güçlerin bu yükselişe tepkisi ile değişen küresel ve bölgesel jeo-politikalar, Güneydoğu Asya'da çok yönlü etkiye sahip bir dizi gelişmeye etki de etmiştir. Bununla birlikte egemenliklerini korumak için Güneydoğu Asya liderleri uyum sağlama, korunma, dengeleme, taraftarlık veya bu konuların birleştirilmesi gibi farklı stratejik duruşlarda kendini gösteren büyük güç etkisine karşı bir denge politikası da takip etmektedir.[80] Örneğin, son yıllarda Asya Pasifik bölgesindeki bazı devletler, Çin'in daha yakın tehdidine karşı koymak için mevcut küresel güç olan ABD ile ittifaklarını geliştirmeye başlamışlardır.[81] Zira stratejik olarak Çin, mevcut uluslararası düzeni değiştirme niyetinde olan revizyonist bir devlet haline gelmiştir. ABD ile böyle bir denge kurmanın dikkate değer bir örneği, Çin ile örtüşen karasuları iddialarına sahip olan Vietnam ve Filipinlerdir.

ABD ile Kamboçya arasındaki ilişki, çeşitli jeopolitik, ekonomik ve yerel faktörlerin etkisiyle on yıllar boyunca önemli değişikliklere uğramıştır. Tarihsel olarak gergin olsa da özellikle Soğuk Savaş sonrasında, büyük ölçüde Kamboçya'nın Çin ile artan dikkat çeken uyumu söz konusudur. Buna karşın ABD, insan hakları ve demokratik yönetim konusunda endişelerini dillendirmekte ve bu doğrultuda şekillendirilen karmaşık bir iş birliği ve gerginlik etkileşimi görülmektedir.

ABD, Kamboçya'ya 1950'lerde önemli ekonomik ve askeri yardım sağlayarak ilişkilerini geliştirmeye başladı. Bu destek, Hindiçin Savaşı'nın damga vurduğu çalkantılı bir dönemde ülke-

80 J. D. Ciorciari, "The Balance of Great-power Influence in Contemporary Southeast Asia", *International Relations of the Asia-Pacific*, 9/1 (2008) s. 158.

81 Singapur, Filipinler, Vietnam.

yi istikrara kavuşturmayı amaçlıyordu. Ancak ABD'nin Kamboçya üzerine politikaları, özellikle 1970'lerin sonlarında Kızıl Khmerlerin yükselişine ve ardından gelen vahşete katkıda bulunan Vietnam Savaşı sırasındaki bombalama kampanyalarının ardından tartışmalı hale gelmişti. Kızıl Khmer rejimini izleyen yıllarda, ABD-Kamboçya ilişkileri ihtiyatlı bir angajmanla karakterize edildi ve ABD, Kamboçya'nın egemenliğini ve terörizmle mücadele, insan haklarını teşvik etme ve ekonomik kalkınmayı sürdürme çabalarını destekledi. Elbette kendi istediği şekilde. Zira Kızıl Khmer döneminde batılı demokrasilerin bu vahşi topluluk ile ilişkiye girip, uyum sağlama konusunda adımlar attıklarını hatırda tutmak gerekir.

Ancak gelişen zaman içerisinde ABD, Kamboçya'nın Çin ile büyüyen askeri bağları konusunda artan endişelerini dile getirmeye de başladı. Kamboçya hükümetinin muhalefete yönelik baskısı, ana muhalefet partisi olan Kamboçya Ulusal Kurtarma Partisi'nin kapatılması da dâhil olmak üzere, ABD'nin yaptırım uygulamasına yol açtı. Bu dönem, Kamboçya'nın Çin'e yaklaşmasıyla ilişkilerde bir bozulmaya da işaret etti ve bu durum ABD ile askeri iş birliğinin askıya alınması ve Çin ile daha yakın bağların kurulmasıyla sonuçlandı. ABD bu gelişmelere, yaptırımlar ve diplomatik baskı kombinasyonuyla yanıt verdi ve Kamboçya'nın siyasi manzarasını etkilemeyi amaçladı. Ancak bu çabalar, karışık sonuçlara neden olmuştur.

Kamboçya hükümeti, ABD'nin eleştirilerini büyük ölçüde reddetti ve bunları iç işlerine müdahale olarak gördü, aynı zamanda Pekin ile ekonomik ve askeri bağlarını daha da derinleştirdi. ABD, özellikle ülke ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan giyim ve ayakkabı sektörlerinde, Kamboçya ihracatı için önemli bir pazar olmaya devam etmektedir. Ancak ABD, insan hakları konusunda Kamboçya'nın kötü sicili nedeniyle Kamboçya'nın ekonomik istikrarını baltalamakla tehdit etmek-

tedir. Kuşak ve Yol Girişimi gibi kapsamlı yatırım ve altyapı projeleriyle karakterize edilen Çin'in artan etkisi, Kamboçya'nın ekonomik manzarasını daha fazla Çin eksenine kaydırmaktadır. Kamboçya, ekonomik destek için Çin'e doğru yöneldikçe, ABD bölgedeki nüfuzunu ve etkisini kaybetme riskiyle de karşı karşıya kalmanın farkına varmaktadır. ABD-Kamboçya ilişkilerinin geleceği, Kamboçya'nın iç siyasi manzarası ve hem ABD hem de Çin ile ilişkileri dengeleme yeteneği de dâhil olmak üzere çeşitli faktörlere bağlıdır. ABD ile etkileşime girmeye istekli olduğunu gösteren Hun Manet'in yakın zamanda göreve gelmesi, yenilenen diyalog için bir fırsat da sunmaktadır. Hun Manet yönetimi, Kamboçya'nın dış ilişkilerini ve ekonomik ortaklıklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır ve bu da potansiyel olarak ABD'nin etkileşim stratejilerinin yeniden düzenlenmesine yol açabilecektir.

Çin İlişkileri

Kamboçya ve Çin, son çeyrek asırda önemli yatırımlar, ticaret ve siyasi iş birliğiyle şekillenen sağlam bir ekonomik ilişki geliştirmişlerdir. Bu ortaklık, özellikle Asya ve ötesinde altyapı ve bağlantıyı geliştirmeyi amaçlayan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi tarafından şekillendirilmektedir.[82] Kamboçya ve Çin arasındaki

[82] Çin'in 2013 yılında başlattığı Kuşak ve Yol Girişimi, küresel ticareti geliştirmeyi ve altyapı geliştirme yoluyla Asya ve ötesinde ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Kamboçya'da KYG, ülkenin ekonomik manzarasını önemli ölçüde etkileyerek ulaşım, enerji ve telekomünikasyon gibi sektörlere Çin yatırımlarının akın etmesine yol açmıştır. Önemli projeler arasında Sihanukville Özel Ekonomik Bölgesi'nin inşası ve bağlantıyı geliştiren ve ticareti kolaylaştıran büyük yol iyileştirmeleri yer almaktadır. Bu gelişmelerin Kamboçya'nın bölgesel bir lojistik merkezi olarak konumunu güçlendirmesi beklenmektedir. Ancak bu girişim, borç sürdürülebilirliğine ilişkin endişeleri de beraberinde getirmektedir. Eleştirmenler Kamboçya'nın Çin finansmanına aşırı bağımlı hale gelebileceğini ve bunun da egemenliğini tehlikeye atabileceğini savunmaktadır. Ayrıca KYG'nin gelişimi, Kamboçya'da yönetişim ve insan hakları üzerinde de etkilere sahip-

ilişki, yüzyıllar öncesine dayanmaktadır ve bu durum Angkor ve Funan hakkındaki Çin kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Buna ek olarak resmi diplomatik bağlar 1958'de kurulmuştur. Ancak, özellikle Kızıl Khmer rejiminin sona ermesinin ardından, ekonomik etkileşimler 1990'lara kadar gelişmemişti. O zamandan beri Çin, Kamboçya'nın en büyük ticaret ortağı ve yatırımcısı olarak ortaya çıktı ve ikili ticaret 2017'ye kadar yaklaşık 5,5 milyar dolara, 2023'te ise 12.26 milyar dolara ulaştı.[83] Çin'in Kamboçya'daki ekonomik katılımı, altyapı geliştirme, tarım ve imalat dâhil olmak üzere çeşitli sektörleri kapsamaktadır. Kuşak ve Yol, Kamboçya'ya ekonomik gelişimi için hayati önem taşıyan kapsamlı altyapı projeleri için fırsatlar sunarak bu büyümenin katalizörü olmuştur. Yatırımlar öncelikli olarak yollar, köprüler ve enerji projelerine odaklanmış olup, Kamboçya'nın orta gelirli bir ülke olma hedeflerine katkıda bulunmuştur. Çin yatırımları, Kamboçya'nın doğrudan yabancı yatırımlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve tahminlere göre Çin, ülkedeki toplam DYY'ın %21'inden fazlasına katkıda bulunmaktadır.[84] Kamboçya hükümeti, Kuşak ve Yol'u aktif olarak desteklemiş ve bunu altyapısını ve ekonomik kapasitesini geliştirmenin bir yolu olarak görerek genel kalkınma beklentilerini iyileştirmiştir.

tir. Kamboçya hükümeti artan ekonomik bağların ortasında istikrarı korumaya çalıştığından, Çin'in artan varlığı genellikle azalan medya özgürlüğü ve sivil toplum alanı ile ilişkilidir. KYG büyüme için fırsatlar sunarken, Kamboçya'da sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için dikkatli bir şekilde yol alınması gerekmektedir. Bkz. J. Menon, "The Belt and Road Initiative in Cambodia", *Journal of Southeast Asian Economies*, 41/1 (2024) s. 1-12.

83 Hin Pisei, Cambodia-China Trade Up Over %20 First Three Quarters of 24, Phnom Penh Post, 14 October 2024, https://www.phnompenhpost.com/business/cambodia-china- trade-up-over-20-in-first-three-quarters-of-24 Er. 14 October 2025.

84 Kin Phea, "Cambodia-China Relations in the New Decade", *Diplomacy Publication-Kas Cambodia And Cicp, 1*. https://www.kas.de/documents/264850/86515 71/Chapter%203.pdf Er. 25 Ekim 2024.

Kamboçya-Çin ilişkilerinin siyasi boyutları da aynı derecede önemlidir. Kamboçya, bölgesel ve uluslararası forumlarda Çin'in sadık bir müttefiki olmuş ve özellikle Güney Çin Denizi anlaşmazlıkları gibi tartışmalı konularda Çin'in pozisyonuyla sıklıkla aynı çizgide bulunmuştur. Bu uyum, Kamboçya'nın ASEAN içindeki eylemlerinde açıkça görülmektedir. ASEAN platformu altında ara sıra Çin karşıtı olarak algılanabilecek ortak açıklamaları engellemişti. Çin, bu sadakatinin karşılığında Kamboçya'ya önemli askeri ve ekonomik destek sağlayarak iki ülke arasındaki siyasi bağları güçlendirmektedir. Buna, Hun Sen döneminde Kamboçya'nın savunma yeteneklerini ve siyasi istikrarını güçlendiren askeri eğitim, ekipman ve mali yardım da dahildir. Ekonomik ilişki çok sayıda fırsat sunarken, aynı zamanda zorluklar da ortaya çıkmaktadır. Kamboçya, Çin'e aşırı bağımlı hale gelme ve bunun da egemenliğini ve dış politika bağımsızlığını tehlikeye atma risklerine işaret edilmektedir.

Ayrıca Kamboçya, yerel toplulukların bu iyi gelişmelerin ödüllerini tam olarak toplayamayacağına dair endişeleri olduğu için, Çin yatırımlarının faydalarının Kamboçya nüfusu arasında eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlama zorluğuyla da karşı karşıyadır. Şeffaflık ve yönetişim konuları da kritik olmaya devam etmektedir. Zira Kamboçya Çin ile ilişkilerini, kredileri geri ödeyemeyecek duruma gelerek stratejik varlıklar üzerindeki kontrolü devrettiği bir 'borç tuzağı' senaryosuna düşmemek için dikkatli bir şekilde yönetmesi gerekmektedir.[85]

Kamboçya ve Çin, derinleşen siyasi ve ekonomik bağlarını yansıtan yakın bir askeri ilişki tesis etmişlerdir. Bu ortaklığın, özellikle Güney Çin Denizi bağlamında, bölgesel güvenlik dina-

[85] Chris Horton, "China's Engagement with Cambodia Developing a Strategic Foothold in Southeast Asia", *NBR Special Report no. 87*, s. 55-6. https://www.nbr.org/ publication/chinas-engagement-with-cambodia-developing-a-strategic-foothold-in-southeast-asia/

mikleri için önemli etkileri bulunmaktadır. Kamboçya ve Çin arasındaki askeri işbirliği, 2016 yılında başlayan yıllık 'Altın Ejderha' askeri tatbikatlarıyla örneklendirilmektedir.[86] Bu tatbikatlar, her iki ülkeden binlerce askeri içermekte ve askeri yetenekleri, terörle mücadele çabalarını ve insani yardımı geliştirmeye odaklanmaktadır. En son Altın Ejderha askeri tatbikatı, 2024'de yapılmıştı. Kamboçya ve Çin arasındaki ortak askeri tatbikatların altıncısıydı ve 16 Mayıs - 30 Mayıs 2024 tarihleri arasında Kamboçya'da gerçekleşmişti. 2.000'den fazla asker katılmış ve her iki ülkeden donanma gemileri tarafından desteklenmiş, ayrıca iki ülke arasındaki artan askeri birlikte çalışabilirliği vurgulamıştır.

Çin ayrıca, mali ve ekipman desteği de dâhil olmak üzere Kamboçya'ya önemli askeri yardım sağlamaktadır. Örneğin,

86 Altın Ejderha askeri tatbikatları Kamboçya ve Çin arasında derinleşen askeri iş birliğinin bir örneğidir. Her iki ülkeden binlerce personelin katıldığı bu yıllık tatbikatlar, askeri yetenekleri geliştirmeye ve güveni arttırmaya odaklanmaktadır. Tatbikatlar genellikle terörle mücadele ve insani yardım amaçlı kara ve deniz manevralarını içermektedir. Bu iş birliği, özellikle Kamboçya'nın 2017 başında ABD ile benzer askeri tatbikatları iptal etmesinin ardından daha da önem kazanmıştır. Bu değişim, Kamboçya'nın en yakın müttefiki ve başlıca yatırım kaynağı haline gelen Çin'e yönelişinin de altını çizmektedir. Tatbikatlara genellikle Çin'in askeri teçhizat sağlaması ve Ream Deniz Üssü gibi Kamboçya tesislerinde iyileştirmeler yapması da eşlik etmektedir. Özellikle Güney Çin Denizi'ne yakınlığı göz önüne alındığında, bu gelişmelerin Kamboçya'yı güneydoğu Asya'da Çin için stratejik bir ileri karakola dönüştürebilme durumu da söz konusudur. Kamboçya, Pekin ile bağlarını güçlendirirken, bunun bölgesel güvenlik dinamikleri ve ABD-Kamboçya ilişkileri üzerindeki etkileri karmaşık ve tartışmalı olmaya devam etmektedir. Altın Ejderha tatbikatları, sadece askeri iş birliğini değil aynı zamanda güneydoğu Asya güvenliğinin geleceğini şekillendirebilecek daha geniş bir jeopolitik hizalanmayı da sembolize etmektedir. J. Bradford, *China's Security Force Posture in Thailand, Laos, and Cambodia*. (United States Institute of Peace, 2021), s. 10-14. Ateş, A. "Understanding US Foreign Policy: A Theoretical Analysis". *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4, no. 1 (April 2022): 4-27.

2018'de Çin, Kamboçya'nın savunma kapasitesini güçlendirmek için 130 milyon dolar taahhüt etmişti. Bu yardım, özellikle iç güvenlik zorlukları ve kamuoyu protestolarıyla başa çıkmada Kamboçya ordusu için hayati önem taşımıştı. Askeri bağların güçlenmesi, komşu ülkeler ve uluslararası gözlemciler arasında endişelere de yol açmaktadır. ABD, özellikle Tayland Körfezi'nde bulunan Ream Deniz Üssü'ndeki gelişmelerle birlikte Kamboçya'nın Çin için stratejik bir karakol olabileceği endişesini dile getirmektedir.[87] Ream üssü, Çin yardımıyla iyileştirilmiş ve Çin donanma gemilerinin yakın zamanda buraya yanaşması, bölgede kalıcı bir Çin askeri varlığına ilişkin düşünceleri yoğunlaştırmıştır. Kamboçya'nın Çin ile olan güçlü ittifakı, özellikle ABD olmak üzere diğer ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemektedir. Kamboçya hükümeti, ABD ile askeri tatbikatları iptal etmiş ve özellikle Güney Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıkları konusunda uluslararası forumlarda Çin pozisyonunu giderek daha fazla desteklemeye başlamıştır. Bu değişim, Kamboçya'nın Çin desteği

87 Bu üs, küresel ticaret için hayati bir deniz yolu olan Güney Çin Denizi'nin yakınında stratejik bir konumdadır. ABD, Çin'in Ream'a özel erişim elde edebileceğinden ve bölgede askeri güç göstermesine ve potansiyel olarak ABD çıkarlarına meydan okumasına olanak tanıyabileceğinden korkmaktadır. Son yıllarda Kamboçya, Altın Ejderha tatbikatları ve Ream'da bulunan Çin donanma gemileri gibi ortak tatbikatlarla kanıtlandığı üzere Çin ile askeri bağlarını güçlendirmiştir. Kamboçya hükümeti, üssün yalnızca Çin kullanımına yönelik olmadığını savunmaktadır. Ancak Çin savaş gemilerinin varlığı ve devam eden askeri eğitim, ABD'de alarma neden olmaktadır. ABD Savunma Bakanı Lloyd Austin'in Kamboçya ziyareti, Kamboçya'nın Çin ile artan uyumunun etkilerini ele alırken ve ikili savunma ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken bu endişeleri vurgulamıştı. Esasen bu durum, güneydoğu Asya'da daha geniş bir jeopolitik mücadeleyi yansıtmaktadır. Burada güç dengesi giderek Çin'in genişleyen askeri ayak izinden ve ABD'nin buna karşı koyma çabalarından etkilenmektedir. Bkz. M. Ashwill, "Nothing is Impossible-Finds it Impossible to Tell the Truth About Vietnam", *CounterPunch,* (2022). Ayrıca bkz. Ateş, A. *İstihbaratın Dönüşümü; Artan Tehditler ve Enformatik Şoklar Teorisi*, İstanbul: Yedi Tepe, 2024.

için egemenliğini ve bağımsızlığını feda ettiği yönündeki eleştirilere de yol açmıştır.

Hun Sen liderliğindeki Kamboçya hükümeti, insan hakları ve yönetimle ilgili Batı eleştirilerinden kaçınmasını sağlayan Çin'in desteğinden de yararlanmaktaydı. Bu ilişki, Hun Sen'in yönetimine bir miktar siyasi koruma sağlamakta ve muhalefeti bastırmasını ve önemli bir uluslararası tepkiyle karşılaşmadan iktidarını sürdürmesini de sağlamıştı. Kamboçya liderliği, Çin ile ilişkisini "demir gibi sağlam" olarak tanımlamaktadır.[88] Aslında bu durum, Çin'in Güneydoğu Asya'da stratejik bir dayanak noktası elde ettiği, Kamboçya'nın ise ekonomik ve askeri destek aldığı, karşılıklı bir kazan kazan politikası ürünüdür. Ancak Çin'e olan bu bağımlılık, Kamboçya'nın uzun vadeli egemenliği ve bölgesel ilişkileri üzerinde endişelere de yol açmaktadır.

ASEAN

Kamboçya'nın ASEAN üyeliği, 1999'daki birliğe kabulünden bu yana hem olumlu etkiler hem de zorluklar meydana getirmiştir. Nispeten genç bir üye olan Kamboçya, ekonomik kalkınmayı ve dış ilişkileri artırmak için ASEAN bağlarını kullanmış, ancak bölgesel blokla tam olarak bütünleşmede engellerle de karşılaşmıştır. ASEAN üyeliğinin Kamboçya için temel faydalarından biri daha fazla ekonomik entegrasyon ve ticaret fırsatları olmuştur. ASEAN Serbest Ticaret Alanı'nın bir parçası olarak Kamboçya, ihracatı için daha büyük bir pazara ve doğrudan yabancı yatırım için daha çekici bir bölgeye erişim de kazanmıştır.[89] Esasında Hun Sen'in de aklından geçen bu idi. Bu durum,

88 N. Loughlin, "Chinese linkage, leverage, and Cambodia's transition to hegemonic authoritarianism", *Democratization*, 28/4 (2021) s. 841.

89 K. Heng, "Cambodia's ASEAN Membership Revisited: Challenges and Opportunities", *Cambodian J. Int'l. Studies* 1 (2017) s. 69. https://uc.edu.kh/userfiles/file/ cjis/CJIS%201%282 %29%20069% 20Heng.pdf Er. 25 Ekim 2024. Ayrıca bkz. İnce, E. "Güneydoğu Asya Ülke-

özellikle giyim, turizm[90] ve tarım gibi sektörlerde Kamboçya'nın ekonomik büyümesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca ASEAN üyeliği Kamboçya'nın Çin, Japonya ve Güney Kore gibi ASEAN Diyalog Ortakları'ndan daha fazla kalkınma yardımı ve teknik iş birliği de sağladı. Bu ortaklıklar Kamboçya'nın altyapı projelerini ve insan kaynakları gelişimini desteklemektedir. Aynı zamanda ASEAN'ın Kamboçya'yı yalnızlıktan kurtardığını da ifade etmek gerekir. Ancak Kamboçya ekonomik kazanç elde ederken, ASEAN normları ve süreçleriyle tam olarak uyum sağlama konusunda sorunlar yaşamaktadır.

Genellikle Çin'e doğru yöneldiği görülen Kamboçya'nın dış politikası, zaman zaman Güney Çin Denizi anlaşmazlıkları gibi konularda ASEAN mutabakatıyla çelişmektedir. Bu durum, Kamboçya'nın ASEAN merkeziyetini ve birliğini zayıflattığı konusunda endişelere de yol açmaktadır. Ülke içinde Kamboçyalılar arasında ASEAN ve ASEAN Ekonomik Topluluğu hakkında sınırlı farkındalık ve katılım vardır. Esasen bu durum tüm ASEAN ülke halkları arasında görülmektedir.[91] ASEAN kimliği ve

leri Birliği'nde Siber Güvenlik Politikalarının Gelişimi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2021) s. 820. S. Temiz & A. Igdır Akaras, "ASEAN'da Kamboçya: Statü, Statüko ve Bölgesel Düzen." *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2024) s. 115.

90 Bölgede turizmin gelişimine dair bkz. H. Y. Güngör, "Covid-19'un Filipin Konaklama Firmaları Üzerindeki Etkisinin Mali Yapı Oranları Kullanılarak Analizi." *Alanya Akademik Bakış* 7/1 (2023), s. 235-255.

91 ASEAN üye devletleri arasında ortak bir kimlik oluşturma zorluğu, çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel geçmişlerinden kaynaklanmaktadır. ASEAN'ın bölgesel iş birliğini teşvik etme hedeflerine rağmen üye ülkeler, genellikle kolektif kimlikten ziyade ulusal çıkarlara öncelik verirler. Bu durum, fikir birliğine ve müdahale etmemeye vurgu yapan ve paylaşılan bir vizyondan ziyade en düşük ortak paydayı yansıtan kararlara yol açan ASEAN Yolu tarafından daha da kötüleştirilir. Kamuoyu algısı da önemli bir rol oynar; birçok güneydoğu Asyalı, ASEAN'ın varlığını ve bayrak ve marş gibi sembollerini tanırken, daha derin girişimlerine ilişkin farkındalık sınırlıdır. Nüfusun yalnızca küçük bir kısmının ASEAN Topluluğu'nu ve hedeflerini anladığı, geriye kalanların ise buna kayıtsız kaldığı bilinmektedir. Bu ko-

topluluğu duygusu oluşturmak için ASEAN'ın daha fazla kamuoyuna duyurulması gerekmektedir, ancak bunun Kamboçya halkı arasında karşılık bulduğunu söylemek şimdilik zor görünmektedir.

Kamboçya, ASEAN üyeliğinin faydalarını en üst düzeye çıkarmak için daha zengin ASEAN devletleriyle kalkınma farklarını daraltmak amacıyla insan sermayesine, altyapıya ve yasal ve düzenleyici reformlara yatırım yapmaya devam etmelidir. Ekonomik yönetimde yönetişimi ve şeffaflığı güçlendirmek de kaliteli doğrudan yabancı yatırım çekmek için önemlidir. Diplomatik olarak Kamboçya, dış politika bağımsızlığını korumak için Çin ve ABD gibi büyük güçlerle ilişkilerini dengelemektedir. İyi komşuluk bağlarını geliştirmek ve bir ASEAN topluluğu oluşturmaya aktif olarak katkıda bulunmak, önceliklerindendir. Ancak şimdilik Güney Çin Denizi meselesi, Kamboçya'nın ASEAN ile uyumsuzluk yaşadığı bir sorunu teşkil etmektedir.[92]

pukluk, ASEAN'ın genellikle günlük yaşam üzerinde asgari etkiye sahip seçkin bir proje olarak görüldüğünü ve vatandaşların daha büyük bir bölgesel kimliğe ait olma duygusu hissetmesini zorlaştırdığını göstermektedir. Farklı ulusal önceliklerin, kültürel farklılıkların ve sınırlı kamu katılımının birleşimi, tutarlı bir ASEAN kimliği için engeller oluşturmaktadır. Bkz. S. Temiz, "ASEAN'da Kolektif Kimlik İnşa Çabaları ve Sömürgecilik Etkisi", *Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika-Biz ve Ötekiler*. Ed. G. Çapar, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021) s. 209-37.

92 Kamboçya'nın Güney Çin Denizi konusunda ASEAN ortaklarıyla uyumlu bir şekilde hareket etme konusundaki isteksizliği, Çin ile yakın bağlarından ve bölgedeki diplomatik konumundan kaynaklanmaktadır. Güney Çin Denizi anlaşmazlıklarında hak iddia etmeyen bir devlet olarak Kamboçya, ASEAN'ın kolektif çıkarlarından ziyade Pekin ile ilişkisine öncelik vermektedir ve bu da ASEAN birliğini baltalamakla suçlanmasına yol açmıştır. Tarihsel olarak, Kamboçya 2012'deki başkanlığı sırasında ve tekrar 2016'da Güney Çin Denizi açıklamaları konusunda fikir birliğini engellemiş, Çin'in çıkarlarıyla uyumlu hale gelmiş ve Çin iddialarına karşı daha güçlü bir dil kullanılmasını engellemiştir. Bu durum, Kamboçya'nın ASEAN içinde Çin nüfuzunun bir temsilcisi olarak hizmet ettiği algısına yol açmış ve bloğun deniz konularında birleşik bir cephe sunma yeteneğini zorlaştırmıştır. Ayrıca Hun Sen hükümeti, çok taraflı çerçeveler yerine ikili müzakereleri sa-

Kamboçya'nın ASEAN'ın 10. üyesi olmasının üzerinden çeyrek asır geçti. Kamboçya'nın bu bölgesel gruba katılımı, gerçekten de uzun bir yol kat etti ve bu 25 yıl boyunca bile çok şey değişti. Kamboçya, bir yandan uzun süren iç savaş nedeniyle onlarca yıllık izolasyondan sonra uluslararası arenada giderek daha fazla tanınırlık kazanırken, aynı zamanda ekonomide dikkate değer bir büyüme yaşadı. Öte yandan, itme ve çekme faktörleri Kamboçya'yı[93] yeni ortaya çıkan bölgesel düzende stratejik güç rekabetinin tam ortasında yakaladı. Bu durumda ise ASEAN'ın çok daha büyük bir rol oynaması gerekmektedir. Tüm bu 25 yılın ardından Kamboçya, ASEAN'ı bölgesel barış ve refahın garantörü ve bölgenin kilit ortaklarına bir köprü olarak görmektedir. Zira eğer ASEAN olmazsa Kamboçya, sadece kendi komşuları ile kedi köpek kavgasına hızlıca dönecektir.[94]

Nisan 1999'da Kamboçya, 1997'deki iç siyasi kriz nedeniyle birliğe girişinin ertelenmesinin ve yıllarca bu bölgesel grubun gözlemcisi olmasının ardından, sonunda ASEAN'ın 10. üyesi olarak kabul edildi. Ancak ASEAN ve Kamboçya arasında ülkenin siyasi gelişimi ile ilgili olarak bundan çok daha önce birkaç etkileşim olmuştu. ASEAN'ın 1967'de kurulmasından 1999'da bu örgüte üye olana kadar, Kamboçya'da rejim değişikliklerine yol açan birçok olay meydana geldi. Bu önemli olaylar devam ederken ASEAN, Kamboçya'nın iç gelişmelerine göz yummamıştı.

ASEAN 1967'de resmen kurulduğunda, dünyadaki diğer birçok bölge gibi Güneydoğu Asya ve özellikle Kamboçya da So-

vunarak, dış politikada pragmatik bir yaklaşım da vurgulamıştır. Bu duruş, Kamboçya'ya önemli ekonomik destek ve yatırım sağlayan Çin ile olumlu ilişkileri sürdürmeye yönelik daha geniş bir stratejiyi yansıtmaktadır. Kamboçya'nın eylemleri, Çin'in bölgedeki deniz iddialarından ve iddialılığından daha doğrudan etkilenen ASEAN komşularının eylemlerinden sıklıkla farklılaşmaktadır.

93 Ve aynı zamanda ASEAN bölgesini.

94 Temiz, *ASEAN*, s. 329-35.

ğuk Savaş girdabının içindeydi. Kamboçya'nın siyasi ikliminin belirsizliğine ve istikrarsızlığına rağmen, Endonezya'nın o dönemki Dışişleri Bakanı olan Adam Malik, Sihanuk'a Kamboçya'nın ASEAN'ın bir parçası olması için davet gönderilmesi konusunda ısrarcıydı. Ancak Kamboçya Devlet Başkanı olarak Sihanuk, Vietnam Savaşı'nda tuzağa düşmemek için tarafsızlık ve ittifak dışı olma ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Ancak ASEAN'ın dostu olmaya devam edeceğini de ilan etti. Kamboçya'daki durum, General Lon Nol ve Sirik Matak'ın Mart 1970'te Sihanuk'a karşı darbe düzenlemesiyle daha da kötüleşti. Kamboçya, tarihinde ilk kez bir Cumhuriyet oldu.[95] Yeni Cumhuriyetçi rejim, ASEAN liderleri tarafından Kamboçya'nın meşru hükümeti olarak tanınmadı ve bu durum, Prens Sihanuk'un bölgede geniş bir destek kazanmasına yol açtı. ABD yanlısı askeri figürlerden oluşan Khmer Cumhuriyeti rejimi altında Kamboçya, büyük bir bölünmeye sahne oldu. Bu kötü gidişat hızla iç savaşa dönüştü. ABD'nin bölgeden çekilmesinin ardından, Lon Nol hükümeti de başarısız oldu ve Kamboçya, Nisan 1975'te Kızıl Khmerlerin acımasız yönetiminin etkisi altına girdi. Bu soykırımcı ve ilkel komünist rejim, ülkeyi Çin ve birkaç diğer komü-

95 Kamboçya'da 1970'te Lon Nol yönetiminde cumhuriyet ilan edilmesi, cumhuriyetçi statüsünün gerçekliği hakkında soruları gündeme getirmiştir. Khmer Cumhuriyeti, ulus için birleştirici bir figür olan Sihanuk'u deviren bir darbenin ardından ortaya çıktı. Yeni hükümet, cumhuriyetçi idealleri benimserken, otoriter yönetim ve önemli siyasi baskı ile karakterize edildi. Khmer Cumhuriyeti, özellikle Kızıl Khmerler ve Kuzey Vietnam güçlerine karşı iç çatışmalarla mücadele etti ve bu da gerçek demokratik süreçlerin eksikliğine yol açtı. Siyasi muhalefet genellikle şiddetle karşılandı ve gerçek bir cumhuriyetin ilkelerini baltaladı. Dahası rejimin Vietnam Savaşı sırasında ABD desteğine bağımlılığı, Kamboçyalılar arasında kırılganlığını ve meşruiyet eksikliğini vurguladı. Kamboçya bir cumhuriyet olarak etiketlenirken, yönetimi temsili bir demokrasiden çok askeri bir diktatörlüğü yansıtıyordu ve bu da bir cumhuriyetin özünü gerçekten temsil edip etmediği konusunda şüpheler uyandırmıştı. Bu nedenle halk tarafından da desteklenmemiştir.

nist ülke dışında, ASEAN dâhil dünyanın geri kalanından izole etti.

Kamboçya ile ASEAN arasındaki ilişkiler, 1979'da Vietnam birliklerinin ve Kamboçya Ulusal Kurtuluş Birleşik Cephesi'nin tartışmalı müdahalesine kadar kesilmişti. Kızıl Khmerlerin düşüşünün ardından Çin ve ABD ile birlikte ASEAN, Vietnam'ı Kamboçya'nın egemenliğine müdahale etmek ve ülkeyi işgal etmekle suçladı. Vietnam birliklerinin Kamboçya'ya girmesinin ardından ASEAN, Dışişleri Bakanları Özel Toplantısı vesilesiyle bir ortak bildiri yayımladı. Bu bildiride ASEAN, Vietnam'ın Kamboçya'ya yönelik silahlı müdahalesini "Kamboçya'nın bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşı bir saldırı" olarak nitelendirdi.[96] ASEAN ayrıca, Vietnam birliklerinin Kamboçya topraklarından derhal çekilmesi gerektiğini vurguladı. Vietnam'ın desteğiyle Phnom Penh'de, Kamboçya Halk Cumhuriyeti adıyla yeni bir siyasi rejim kuruldu. Ancak, Kamboçya-Tayland sınırında başka gelişmeler de yaşanıyordu. Prens Sihanuk'un FUNCINPEC hareketi, Son Sann'ın KPNLF'si ve hayatta kalan Kızıl Khmerlerin oluşturduğu bir fraksiyon vardı. Bu üç grup, 1982'de resmi olarak "Demokratik Kamboçya Koalisyon Hükümeti" adı altında birleşti (DKKH). Bu koalisyon, ASEAN ülkelerinin desteği ve yardımıyla kuruldu ve BM Genel Kurulu'nda Kamboçya'yı temsil etmeye devam etti.

KHC hükümeti ile DKKH koalisyonu arasında müzakerelerin gerçekleştiği 1980'lerin sonuna kadar zaman zaman çatışmalar da yaşandı. Müzakereler, 1988'de ASEAN'ın girişimleri ile Jakarta Gayriresmi Toplantısı olarak bilinen ve Kamboçya'da barış ve istikrarı yeniden sağlamak için ilk girişim olan toplantıda yapıldı. Ali Alatas, güç paylaşımı mekanizmasını yerleştirmek

96 Theara Thun, "Invasion or Liberation? Contested Commemoration in Cambodia and within ASEAN", *Trans -Regional and -National Studies of Southeast Asia* 9/2 (2021) s. 219–35.

için Kamboçya Yüksek Ulusal Konseyi'nin kurulmasını önerdi ve barış sürecini başka bir düzeye taşıdı. Uluslararası baskı altında Vietnam, 1989'da birliklerini Kamboçya'dan çekmeye başladı. İki yıl sonra 1991'de, Kapsamlı Kamboçya Barış Anlaşması veya Paris Barış Anlaşması on dokuz imzacı tarafından imzalandı ve bu ise barışı koruma ve inşa misyonunu işletmek üzere Kamboçya'da BM Geçiş Otoritesi'nin[97] kurulmasına yol açtı. 1993'te Kızıl Khmerlerin boykot etmesine rağmen Kamboçya'da genel seçim yapıldı. Seçimden sonra oluşan siyasi çıkmazı çözmek için iki Başbakanlık altında yeni hükümet kuruldu, FUNCINPEC'ten Prens Norodom Rannariddh ilk Başbakan olarak ve Hun Sen ikinci Başbakan olarak bir hükümet tesis edildi. ASEAN, BM destekli bu seçimi tanıdı.

Siyasi ortam oldukça belirsiz olmasına rağmen Kamboçya, ASEAN'ın çeşitli bakan düzeyi toplantılarına davet edilmeye başlandı. Kamboçya, 1995'te Dostluk ve İş Birliği Anlaşması'nı imzaladı ve aynı yıl ASEAN gözlemcisi oldu.[98] Mayıs 1997'de ASEAN Dışişleri Bakanları, Kuala Lumpur'da Kamboçya'nın Laos ve Myanmar ile birlikte Temmuz ayında ASEAN üyesi olacağını

97 UNTAC olarak bilinir.

98 Bu anlaşmanın imzalanması, yıllarca süren çatışmaların ardından bölgesel istikrar ve diplomatik normalleşmeye doğru önemli bir adım teşkil ettiğinden Kamboçya için çok önemliydi. Vietnam ile de imzalanan bu anlaşma, ikili ilişkileri güçlendirmeyi ve iki ülke arasındaki barışı, güvenliği ve iş birliğini teşvik etmeyi amaçlıyordu. Kamboçya için anlaşma, yıllarca süren dış müdahale ve iç çatışmaların ardından egemenliğe ve toprak bütünlüğüne olan bağlılığı simgeliyordu. Vietnam'ın destekleyici bir komşu olarak rolünü sağlamlaştırırken, her ülkenin bağımsızlığına karşılıklı saygıyı sağlamaya yardımcı oldu. Bu anlaşma ayrıca, Kamboçya'nın savaş sonrası toparlanması için hayati önem taşıyan ticaret ve yatırımı kolaylaştırarak ekonomik iş birliğinin temelini attı. Ayrıca bu anlaşma, Kamboçya'nın ASEAN'a ve daha geniş uluslararası topluluğa entegrasyonunu güçlendirerek, çatışmadan ziyade iş birliğine dayalı diplomasiye doğru bir geçişi vurguladı. Kamboçya'nın onlarca yıllık kargaşanın ardından siyasi manzarasını yeniden inşa etme ve istikrara kavuşturma çabalarına katkıda bulunan temel bir olaydır.

duyurdu. Ancak, Hun Sen'in askerleri ile Prens Rannariddh güçleri arasında tekrar çıkan çatışma, ASEAN üyeliğinin ertelenmesine yol açtı. ASEAN, Temmuz 1997 olayından sonra Kamboçya'daki "barış sürecine" katkıda bulunmak amacıyla Tayland, Endonezya ve Filipinler olmak üzere üç ASEAN üye ülkesinden oluşan ASEAN Troika'sını kurarak çatışmalara yanıt verdi.[99] Siyasi reformlardan sonra Kamboçya, Laos ve Vietnam tarafından birliğe kabul edilmek üzere desteklendi. Süreç başarı ile ilerledi ve Nisan 1999'a kadar Kamboçya, Hanoi'de ASEAN üyesi olarak onaylandı ve ASEAN, bugünkü ASEAN-10 oldu.

ASEAN'a katılım başarılı olduktan sonra, birçok gözlemci Kamboçya'nın siyasi istikrarı artırmak için çok çalışarak inşa ettiği siyasi kurumları fark etti. 1999'a gelindiğinde, Kamboçya'nın yeni bir Senatosu, Anayasa Konseyi ve aktif bir parlamento muhalefet partisi vardı. Vietnam ve Tayland ile ilişkiler eskisinden daha iyiydi. ASEAN ise hükümetin artık ekonomik ve kalkınma konularına odaklanma konusunda daha yetenekli olduğunu değerlendirdi. Kamboçya'nın siyasi altyapısı büyük ölçüde değişmiş olsa da 1991 Paris Anlaşmaları'nın beş eki, bu ülkenin gelişimi için hâlâ önemlidir. Bu ekler, Kamboçya'nın iç savaş sonrası siyasi ve sosyal yeniden yapılanmasını düzenleyen temel belgelerdir. Beş ekten oluşan anlaşmalar, öncelikle UNTAC aracılığıyla ülkede geçici yönetim, silahsızlanma, seçim-

[99] ASEAN Troikası, güneydoğu Asya'daki bölgesel iş birliğini geliştirmek ve acil siyasi ve güvenlik sorunlarını ele almak için kurulan geçici bir mekanizmaydı. 1999'daki 3. ASEAN Gayriresmi Zirvesi sırasında oluşturulan bu yapı, ASEAN'ın mevcut, geçmiş ve gelecekteki başkanlarının Dışişleri Bakanlarından oluşmuştur. Bu yapı, krizlere zamanında yanıt verilmesini, üye devletlerarasında birlik ve dayanışmanın teşvik edilmesini sağlar. Troika, mutabakat ve müdahale etmeme ilkeleri altında faaliyet gösterir ve üye ülkelerin iç meselelerine karışmamasını sağlar. Birincil rolü, acil bölgesel endişeler konusunda diyalog ve koordinasyonu kolaylaştırmak ve böylece ASEAN'ın genel etkinliğini ve değişen zorluklara karşı duyarlılığını güçlendirmektir.

lerin denetlenmesi ve insan hakları mekanizmalarının kurulmasını öngörmüştür. İlk ek, UNTAC'ın yetkilerini tanımlayarak yerel yönetimler üzerindeki denetimini, mülteci geri dönüşlerini ve demokratik süreçleri garanti altına almıştır. İkinci ek, ateşkes, silahlı grupların dağıtılması ve yabancı askerlerin çekilmesini zorunlu kılmıştır. Üçüncü ek, çok partili seçimlerle anayasal bir monarşiye geçişi hedeflemiş; dördüncü ek, insan hakları ihlallerinin izlenmesi ve uluslararası standartların uygulanmasını vurgulamıştır. Son ek ise ekonomik rehabilitasyonu merkeze alarak uluslararası yardım taahhütlerini ve sürdürülebilir kalkınma projelerini içermiştir. Bu düzenlemeler, Kamboçya'nın 1993'teki ilk demokratik seçimlerini mümkün kılmış, anayasal düzenin ve insan hakları koruma mekanizmalarının temelini atmıştır. Günümüzde dahi anlaşmaların siyasi istikrar, hukuk devleti ve uluslararası iş birliği vurgusu, ülkenin kurumsal yapısını şekillendirmeye devam etmektedir. ASEAN'ın ilkelerine de uygun olarak, tarafsızlık ve birlik, temel odak noktalarıdır. 1990'ların başında, ASEAN'ın Kamboçya ile ilişki kurma politikasının özünde, Kamboçya'nın üye olarak kabul edilmesi için gerekli olan siyasi düzenin ve demokrasinin yeniden tesis edilmesi de vardı.

Paris Anlaşması ve ASEAN üyeliğinden beklentiler, Kamboçya'nın güvenilir seçimler düzenlemesi, siyasi katılımı istikrara kavuşturması, üye ilişkilerini iyileştirmesi, BM koltuğunu kullanması ve yatırımlardan yararlanmasıydı. ASEAN üyeliğinin 25 yılı boyunca Kamboçya, ulusal çıkarları korumak ve diğer üye devletlerin beklentilerini karşılamak için bölgesel meselelerde sürekli katılıma yönelik önemli bir özveri de gösterdi. Gelişimi etkileyen bazı toprak anlaşmazlıklarına ve tarihi çatışmalara rağmen[100] Kamboçya, ASEAN'ın değerli bir üyesi olduğunu ka-

[100] Bunlardan bir tanesi Tayland'ın Kamboçyalılar için bir hac ve ibadet yeri olan Preah Vihear Tapınağı'nın kalıntılarını çevreleyen topraklarının bir bölümünü işgal etmesiyle başladı. Esasında Preah Vihear anlaşmazlığı, an-

nıtladı ve ASEAN'ın siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel çerçevelerini iyileştirmek için sağladığı fırsatları değerlendirdi.

Küçük bir ülke olarak Kamboçya'nın süper güçlerle, komşularıyla ve/veya batılı ülkelerle ters düşmek gibi bir durumu söz konusu değildir. Bu nedenle, Kamboçya'nın ASEAN içinde yükselişi, kendi siyasi güvenliğini ve dış istikrarını artırmak için mükemmel bir dostluk ve diyalog platformu sağlamıştır. Ayrıca yabancı işgaline/müdahalesine karşı bir koruma sağlamış ve Kamboçya'nın bağımsızlığını ve egemenliğini desteklemiştir. ASEAN'ın Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, üye devletler arasında uyulması gereken net ilkeler belirler.[101]

Kamboçya'nın travmatik geçmişinden sonra Khmerler, ülkenin barışçıl ortamı ve kalkınma gündeminin yeni bir çağını tanımlamak için çok çalışmışlardır. ASEAN'ın Siyasi Güvenlik Planı, bölge genelinde siyasi kalkınmada temel iş birliğini ana

tik tapınağın etrafındaki topraklar üzerinde yüzyıldır süren bir çatışmaya dayanmaktaydı. Kamboçya'nın Preah Vihear için UNESCO Dünya Mirası statüsü talep ettiği 2008 yılında gerginlikler tırmandı. Tayland, bölgenin tartışmalı olduğunu iddia ederek buna karşı çıktı. Bu durum 15 Temmuz 2008'de Tayland askerlerinin Kamboçya topraklarına girmesiyle yoğunlaştı ve silahlı çatışmalara yol açtı. Süreç, Uluslararası Adalet Divanı'nın 2011'de müdahale edip Kamboçya'nın tapınak ve çevresindeki alanlar üzerindeki egemenliğini yeniden teyit etmesine kadar birkaç askeri çatışmaya sahne oldu. Bu kararın ardından, her iki ülke de birliklerini geri çekmeyi ve askerden arındırılmış bir bölge kurmayı kabul ederek gerginliği azalttı ve diplomatik diyaloğu teşvik etti.

101 ASEAN Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın (TAC) en önemli maddesi barışçıl anlaşmazlık çözümü taahhüdüdür. Bu ilke, güç veya zorlama yoluyla değil, diyalog, istişare ve müzakere yoluyla farklılıkların çözülmesini vurgular. Özellikle, 2. Madde egemenliğe ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, içişlerine karışmama ve tehdit veya güç kullanımından vazgeçme gibi temel ilkeleri ana hatlarıyla belirtir. Bu çerçeve, üye devletler arasında bölgesel istikrarı ve işbirliğini teşvik etmeyi, ASEAN'ın güneydoğu Asya'da diplomatik angajman için bir platform rolünü güçlendirmeyi de amaçlamaktadır. TAC çatışmaları çözmek için barışçıl yollara öncelik vererek, ASEAN'ın bölgede kalıcı barış ve dostluğu teşvik etme temel hedeflerini desteklemektedir.

hatlarıyla belirtir, stratejik altyapı geliştirme için çerçeve sağlar, insan haklarının korunmasını teşvik eder ve daha fazlasını yapar. Bu plan, riskleri ve belirsizlikleri dengelemek için önemli bir katalizör görevi de görmüştür.

Bununla birlikte Kamboçya, ASEAN'ın iş birliği gündeminden, kapsamlı ortaklığından ve 1991'de BM'nin ülkeye yaptığı operasyon misyonuna kadar uluslararası toplumdan uzun bir süre izole kaldıktan sonra, yeniden tesis etmeye çalıştığı uluslararası kamuoyuna sürekli katılım beklentilerinden de ASEAN platformu sayesinde büyük ölçüde yararlanmıştır. Kamboçya'nın ASEAN Entegrasyon Girişimi'ne dâhil edilmesi, kalkınma açığını daraltma yönündeki yönünü garantilemiş ve bu politikasını keskinleştirmiştir.

ASEAN Siyasi-Güvenlik Topluluğu Vizyon 2025, ASEAN halklarının barışçıl, uyumlu ve güvenli bir ortamda yaşayacağı, hoşgörü ve ılımlılık değerlerini benimseyeceği ve ASEAN'ın temel ilkelerini, paylaşılan değerlerini ve normlarını destekleyeceği birleşik, kapsayıcı ve dayanıklı bir topluluk hedeflemektedir. Bununla birlikte, toprak anlaşmazlığı ve sert güvenlik konuları, bu iş birliği fırsatını bozan kritik zorluklar olmaya devam etmektedir. Güney Çin Denizi, Mekong ve ekonomik hakimiyet gibi kesişen konulardaki anlaşmazlık noktaları, bunlardan bazılarıdır. Daha yakın zamanda, Preah Vihear sorunu nedeniyle Kamboçya-Tayland anlaşmazlığı, ASEAN'ın üye ülkelerin çatışmaya yol açacak olayları çözmede sahip olduğu sınırlı role ve müdahale etmeme ilkesinin devam etmesi nedeniyle büyük bir soruna işaret etmişti. Bu çatışmada Kamboçya, ASEAN'ın müdahalesini desteklerken, Tayland ikili müzakereyi tercih etmişti.

ASEAN, 2008-2011 yılları arasında Kamboçya ve Tayland arasında Preah Vihear tapınağını çevreleyen 4,6 kilometrekarelik alanla ilgili sınır anlaşmazlığına müdahale edemedi. Çatışma, Tayland ordusunun Kamboçya topraklarında bulunan bir Budist

pagodasını işgal etmesinin ardından Temmuz 2008'de başladı. ASEAN'ın "bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne" saygıyı garanti eden Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ihlal edildi ve Tayland'ı cezalandırmak için hiçbir önlem alınmadı veya alınamadı. Kamboçya, BM ve ASEAN'dan bu anlaşmazlığı barışçıl yollarla çözmelerini talep etmişti. Singapur'daki ASEAN Bölgesel Forumu'nda başkanın açıklamasına göre, ASEAN antik Hindu tapınağı (Preah Vihear tapınağı) etrafındaki durumla ilgili ciddi endişelerini dile getirdi ve her iki ülkeyi de bu anlaşmazlığı barışçıl bir şekilde çözmeye çağırdı. Ancak bu anlaşmazlıkta net bir çözüm yoktu. Şubat 2011'de, Preah Vihear tapınağının bulunduğu Dangrek Dağı'nda sık sık çatışma meydana geldi. Kamboçya uluslararası yardım ararken Tayland sorunu ikili olarak çözmeyi tercih etti. Endonezya Devlet Başkanı Yudhyuno, Dışişleri Bakanı Marty Natalegawa'yı Kamboçya ve Tayland'a gönderdi. Hem Kamboçya hem de Tayland'ın Dışişleri Bakanları ile ve Marty'nin davet edildiği BM Güvenlik Konseyi toplantısının ardından, Endonezya'dan silahsız gözlemcileri tartışmalı bölgede bu davayı izlemek üzere gönderilmesi kabul edildi ve resmi olmayan bir ateşkes konusunda anlaşmaya varıldı. Bu resmi olmayan ateşkes, çatışmanın o ay tekrar patlak verdiği Nisan 2011'in başlarına kadar sürdü ve her iki taraf da çatışmayı önlemek için Endonezya'dan başka bir gözlemci turu düzenlemeyi kabul etti. Preah Vihear davasıyla ilgili 1962 kararının (yeniden) yorumlanması talebinin ardından, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) hem Kamboçya hem de Tayland birliklerinin çatışma bölgesinden çekilmesini emretti ve 2013'e kadar UAD dava kararını yorumladı ve sonunda gerginliğin sona ermesiyle sonuçlandı. Bu çatışma, ASEAN'ın TAC ilkelerini destekleme konusundaki güvenilirliği konusunda ciddi bir soru işareti meydana getirmişti. ASEAN, bölgesel gerginliği çözmek için sınırlı bir kapasiteye sahipti, hatta üye devletlerarasında bile. Yetkileri ASEAN'ın sadece ortak

endişe beyanı ve uzlaşmalar yayınlamasına ve çatışmanın tam çözümüne yönelik sahada çok az veya hiç eylemde bulunmamasına neden olmuştur. Bu durum ise gelecekte karşılaşılabilecek daha büyük sorunlar karşısında ASEAN'ın duruşu konusunda ve ayrıca ASEAN'ın etkisi konusunda şüpheler oluşturmaktadır.

Siyasi ikilemle ilgili bir diğer zorluk ise Kamboçya'nın bölgedeki artan güç rekabeti ve gelişen strateji dinamikleri etrafında manevra yapmak için hâlâ sınırlı bir alana sahip olmasıdır. Güney Çin Denizi anlaşmazlığı, Kamboçya'nın ASEAN merkeziyeti ve birliği pahasına Çin'e karşı olumlu bir duruş sergilediği genel algısının yanı sıra, bölgesel barış ve istikrarı tehdit etme konusunda da endişelere yol açmaktadır.[102] Aslında, Güney Çin Denizi sorunu çok daha önce de vardı. 1999'dan itibaren ASEAN'ın bir parçası olmasından bu yana Kamboçya, 2002'de ASEAN başkanlığı sırasında imzalanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak Güney Çin Denizi'nde "seyrüsefer özgürlüğü" çağrısı yapan tüm ASEAN üye devletleri ve Çin arasında Güney Çin Denizi'ndeki Tarafların Davranış Kuralları Beyannamesi'nin kabulü de dâhil olmak üzere birçok ilgili toplantıya katılmıştı. Ancak bu beyanname yasal olarak bağlayıcı değildi ve tartışma günümüze kadar devam etmiştir.

[102] Aslında bu durumdan Hun Sen de memnun değildir. Hun Sen, Güney Çin Denizi meselesi konusunda Çin'den baskı gördüğünü de kabul etmişti. Yorumları, Kamboçya'nın dış politikasının karmaşık dinamiklerini, özellikle de Pekin ile yakın bağlarını da yansıtmıştır. Hun Sen, önceki açıklamalarında, Kamboçya'nın bölgesel anlaşmazlıklarda bir piyon olarak kullanılmasından duyduğu hayal kırıklığını dile getirmiş, özellikle ASEAN'ın Güney Çin Denizi konusundaki kolektif duruşunun, Çin'in çıkarlarından nasıl etkilendiğini eleştirmişti. Kamboçya'nın bu jeopolitik gerginliklerde haksız bir şekilde konumlandırılmasından yakınarak, özellikle Çin'den gelen dış baskıların, hükümetinin Güney Çin Denizi anlaşmazlıklarına yaklaşımını ve ASEAN'ın diplomatik çabalarını önemli ölçüde şekillendirdiğini belirtmişti. Ayrıca Çin'in ekonomik ve askeri de dâhil olmak üzere birçok alanda Kamboçya'daki artan etkisi ve varlığı göz önüne alındığında, Kamboçya'nın Çin'i kızdıracak bir şey yapması da olası görünmemektedir.

Prensip olarak Kamboçya, ASEAN üye devletleri adına ilgili etkinliklere ve toplantılara sürekli olarak katılması dışında, Güney Çin Denizi anlaşmazlığında doğrudan yer alan bir muhatap değildir. Ancak, bir dizi etkinlik ve Kamboçya'nın resmî açıklamaları ve 2012'de ASEAN Başkanlığı'nı üstlenmesinden bu yana ülkenin pozisyonu, Kamboçya'nın anlaşmazlığa katılımının kapsamı ve bazı diğer ASEAN üyelerine yönelik etkileri konusunda gergin tartışmalara yol açmıştır. Bazı ASEAN ülkeleri, Kamboçya'nın anlaşmazlıkta Çin'in pozisyonundan yana olması karşılığında Kamboçya'yı etkilemek için ekonomik nüfuzunu kullandığına dair resmi ve gayriresmi görüşler yapmışlardır. Bu durum ise ASEAN'da bir hoşnutsuzluk dalgasına neden olmuştur. Kamboçya 2012 yılında ASEAN Başkanı olduğunda Vietnam, Ortak Bildiri'de Münhasır Ekonomik Bölge'yi ele almaya çalışırken, Filipinler, Filipin Donanması ile Çin arasındaki çatışma bölgesi olan Scarborough Sığlığı'ndaki gerginliğin Ortak Beyan'a dâhil edilmesini talep etmişti. Kamboçya Başbakan Yardımcısı ve o zamanki Dışişleri Bakanı Hor Namhong, bir köşede ayrı bir görüşme yaptıktan sonra bu talepleri reddetti ve bu sorunların sırasıyla Çin ile Vietnam ve Çin ile Filipinler arasındaki ikili sorunlar olduğunu ifade etti. Bu şekilde ASEAN'ın tarihinde ilk kez Ortak Beyan yayınlanamadı. Vietnam Dışişleri Bakanı Pham Binh Minh, Ortak Beyan'ın yayınlanmamasından memnun olmadığını ifade etti. Filipinler ise Kamboçya'nın eylemini "Pekin'in emrine girmek" olarak belirtti.[103]

Hem Kamboçya hem de Çin, Güney Çin Denizi anlaşmazlığının "uluslararası bir mesele haline getirilmemesi" gerektiği

[103] Temiz, *ASEAN*, s. 291. J. Perlez, "Asian Leaders at Regional Meeting Fail to Resolve Disputes Over South China Sea," *The New York Times*, 12 July 2012, https://www.nytimes.com/2012/07/13/world/asia/asian-leaders-fail-to-resolve-disputes-on-south-china-sea-during-asean-summit.html Er. 4 Nisan 2025.

konusunda aynı görüşü paylaşmaktadır. Hun Sen, bu anlaşmazlığın ASEAN ile Çin arasında değil, Çin ile ASEAN üyesi davacı ülkeler arasında bir sorun olduğunu ifade etmektedir. Kamboçya Dışişleri Bakanı Prak Sokhonn, Çin'in bu hassas dönemde sağladığı sürekli yardım ve mali desteğin, Kamboçya'nın Güney Çin Denizi konusundaki tutumunu etkilemediğini belirtmiştir. Öte yandan, Kamboçya Dışişleri Sözcüsü, ASEAN'ın ortak açıklamasında Daimî Tahkim Mahkemesi kararına atıfta bulunulmasını Kamboçya'nın engellemediğini, Filipinler'in ise bu konunun yalnızca Manila ile Pekin arasında bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunduğunu söylemişti.

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile ABD'nin liderliğindeki Hint-Pasifik Stratejisi arasındaki artan rekabet, bazı ASEAN ülkelerinin taraf seçme zorunluluğu hissedebileceği endişelerini beraberinde getirmektedir.

Bu çerçevede, Endonezya'nın liderliğinde ASEAN, yakın zamanda Hint-Pasifik Görünümü'nü kabul etti[104] ve ASEAN'ın merkeziliğini, kapsayıcılığını, tamamlayıcılığını, uluslararası

[104] 2019'da kabul edilen ASEAN Hint-Pasifik Görünümü (AOIP), hem Hint Okyanusu'nu hem de Pasifik'i kapsayan Hint-Pasifik bölgesinde katılım için ASEAN'ın stratejik çerçevesi olarak hizmet etmektedir. AOIP, artan jeopolitik gerginlikler ortasında barışı, güvenliği ve istikrarı korumayı amaçlayan ASEAN merkeziliğini, kapsayıcılığı ve tamamlayıcılığı da vurgulamaktadır. Girişim, dört öncelikli alanda iş birliğini teşvik eder: deniz güvenliği, ekonomik büyüme, bağlantı ve sürdürülebilir kalkınma. Özellikle Dörtlü Güvenlik Diyaloğu dinamikleri ortasında büyük güçlerin artan etkisine yanıt verir. AOIP, tüm uluslarla açık diyalog ve iş birliğini savunarak ASEAN'ı bölgesel yönetişimde önemli bir oyuncu olarak konumlandırmaktadır. AOIP, potansiyeline rağmen üye devletler arasında uygulama ve tutarlılık konusunda zorluklarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, ASEAN'ın Hint-Pasifik bölgesinde sürdürülebilir kalkınma için iş birlikçi bir ortamı teşvik ederken karmaşık jeopolitik manzaralarda gezinme durumunu da ifade etmektedir. Esasında bu girişimin, küresel güçlerin gelecekte muhtemel çatışmalarında ASEAN'ın merkeziliğini teyit etmesi, bir anlamda kendi çıkarlarınadır (Batı). Ayrıca Çin'i engelleme stratejisinin bir alanı olarak da değerlendirilebilir.

hukuka dayalı kurallar çerçevesinde bölgesel düzenin korunmasını ve ekonomik işbirliğini geliştirme taahhüdünü sürdürdüğünü vurguladı.[105] Ancak bu açıklamaya rağmen, ASEAN'ın kolektif eylemleri henüz somut bir şekilde görülmemiştir. En büyük endişe, Kamboçya'daki Çin askeri üssüne ilişkin şüphelerdir. Washington Post, Temmuz 2019'da bu konuda bir makale yayımlamış, ardından Asia Times, Kamboçya'nın yeni Soğuk Savaş'ın merkezine yerleştiğini öne sürmüştür. Ancak hem Çin hem de Kamboçya yetkilileri bu iddiaları yalanlamaktadır. Ayrıca, ABD'nin Güneydoğu Asya'dan sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı Joseph Felter, Kamboçya'nın Ream Deniz Üssü'ndeki eğitim binasının yenilenmesi için ABD'nin yardım teklifini reddettiğini açıkladı.

Felter, ayrıca Kamboçya'daki yabancı askeri varlıklarla ilgili endişelerini dile getirerek, bu durumun Kamboçya ile ABD arasındaki zaten gergin olan ilişkileri son birkaç yıldır daha da zayıflattığını da belirtmiştir.

Kamboçya ASEAN'ı menfaatleri gereği (diğer tüm devletlerde olduğu gibi) son derece elverişli bir platform olarak değerlendirir. Hem Güneydoğu Asya devletlerine hem de dünyaya açılan güçlü ve geniş bir kapıdır.[106] Zira ASEAN, Kamboçya'nın küçük devlet diplomasisiyle ilişkilerinde kendi dış politikasını proaktif bir şekilde ele alma ve çeşitlendirmede temel bir rol oynamaktadır. Unutulmaması gereken durumlardan biri ise ASEAN'ın bölgeyi sadece bölge dışı güçlerden korumadığı, aynı zamanda üye ülkelerini birbirlerinden de koruduğu gerçeğidir. Tapınak çatışmasında bu durum kendisini açık bir şekilde göstermiştir.

---

105 Aslında, bunun gerekmediğinin belirtilmesi önemlidir. Çünkü bu tasdik, ASEAN'ı adeta çatışmaya taraf olma konumuna itmektedir.

106 ARF ve diğer platformlar aracılığıyla.

Hun Manet'in Kamboçya'sı

Hun Manet'in Kamboçya Başbakanı olarak görevi, Ağustos 2023'te başladı ve babası Hun Sen'in yaklaşık kırk yıllık liderliğinden sonra ülkenin siyasi manzarasında önemli bir geçişe işaret etmişti. Bu nesil değişimi, sadece sembolik değildi. İktidardaki KHP içinde kalıtsal halefiyet için dikkatlice düzenlenmiş bir planın doruk noktasını da temsil ediyordu. Uzun zamandır Hun Sen'in oğlu Manet'nin iktidara gelmesi için zemin hazırladığı açıktı. Yaklaşımı, KHP içindeki potansiyel güç simsarlarının çıkarlarını dengeledi ve elitlerin çocuklarını da iktidar pozisyonlarına terfi ettirerek Manet'ye yönelik tehditleri önledi. Amaç, Hun ailesinin üstünlüğünü korurken, herkesin sistemin hayatta kalmasına yatırım yapmasını sağlamaktı. Manet'nin Temmuz 2023'teki seçimden birkaç ay önce sivil siyasete geçiş yaptığını belirtmekte fayda var. Hiçbir zaman milletvekili olmamıştı, ancak ordu içinde etkili pozisyonlarda yirmi yıl geçirdi ve en sonunda beş yıl boyunca Kraliyet Kamboçya Ordusu'nun şefi olarak görev yaptı. Bu görevde iken ülkedeki en önemli rejim sürekliliği birimlerini denetledi. Bunlar arasında 911 ve 70 Tugayları da vardı.

Bu birimler, başbakanın Koruma Birimi (Manet'in aynı zamanda komutan yardımcısı olduğu) ve Kraliyet Jandarması ile birlikte ülkedeki en iyi silahlanmış ve eğitilmiş birlikler arasındadır. Bu nedenle de rejimin hayatta kalması için hayati öneme sahipti. Özellikle komutanlarının Hun Sen'e karşı uzun bir sadakat geçmişi vardır.

Hun Manet'in kardeşi ve askeri istihbarat şefi Hun Manith, Manet'in sivil bir pozisyona geçmesinden önce mayıs ayında ordu komutanı yardımcılığına terfi ettirildi. Bugün Kamboçya Kraliyet Ordusu, Hun ailesinin yakın bir müttefiki olarak uzun zamandır tanınan Tugay 70 komutanı Mao Sophan tarafından yönetilmektedir. Manet ve Hun klanı üyeleri ve destekçilerinin

terfisinin ötesinde, uzun süredir görev yapan içişleri bakanı ve savunma bakanının oğulları da babalarının ilgili pozisyonlarına terfi ettirildi. Bir zamanlar KHP içinde Hun Sen'e büyük rakip olan Sar Kheng'in oğlu Sar Sokha, İçişleri Bakanlığı'nın başına getirildi. Uzun süredir görev yapan Savunma Bakanı Tea Banh'ın oğlu Tea Seiha ise Savunma Bakanlığı görevine getirildi. Böylece kalıtsal halefiyet, hükümet genelinde geniş bir şekilde tekrarlanmış ve çok sayıda yeni kabine üyesinin selefleriyle ailevi bağları olan bir yapıya dönüşmüştür.[107] Bu atamalar, seçkinlerin evlilikleri yoluyla daha da yerleşmiş olan Kamboçya'nın yönetim yapısında siyasi aileyi kurumsallaştırmaya hizmet etmektedir.[108] Hâlâ genç olan önemli askeri figürler, iktidar pozisyonlarına daha da yerleştiler ve akrabalarına siyaset içinde önemli pozisyonlar verildi.

Geçiş tartışmalarında sıklıkla göz ardı edilse de Hun ailesine yakın zenginlerin halefiyet sırasında kayırmacı anlaşmalar yoluyla ayrıcalıklı ekonomik faydalar elde etmeye devam etmeleri de dikkat çekicidir. Bu zengin iş insanları, doyurulması gereken Kamboçya elitinin bir diğer temel sütununu oluşturur. Geliştirilmesi planlanan alanlardaki bir dizi yeni arazi anlaşması onlara ve çocuklarına verildi. Bu çocuklar artık ekonominin büyük bir kısmına hâkim olan nispeten az sayıdaki büyük konglomera-

107 Ancak bu durum tüm bakanlıklar için geçerli değildir. Örneğin, Savunma Bakanlığı'nda 20 yıl görev yapan Tea Banh'ın yerine oğlu Tea Seiha getirilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nda ise 30 yıl görev yapan Sar Kheng'in yerini oğlu Sar Sokha almıştır. Tarım Bakanlığı'nda eski bakan Veng Sakhon'un yerine ise damadı Dith Tina atanmıştır. Bu atamalar, ülkedeki iktidar yapısında aile bağlarının önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, Kamboçya Halk Partisi'nin iktidarını sürdürme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yapı, Çin ve Singapur gibi ülkelerde görülen "tek parti-aile oligarşisi" modeline benzer bir siyasi yapıyı çağrıştırmaktadır.

108 Khmerler bu duruma yabancı değildir, çünkü kraliyet statüsü bunun bir örneğidir.

larda[109] giderek daha önemli roller üstlendiler. Buna karşın yeni lider olarak Hun Manet, babasının sağladığı yerleşik siyasi sistemde gezinirken, kendi otoritesini kurmanın ikili zorluğuyla da karşı karşıyadır.

1977'de doğan Hun Manet, dört yıldızlı general ve Kraliyet Kamboçya Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutan yardımcısı olarak görev yapmış bir askeri geçmişe sahiptir. İktidara yükselişi, stratejik atamalar ve hükümet içindeki güçlü bir askeri varlık tarafından kolaylaştırılmıştır. Başbakanlığına hazırlık olarak Hun Sen, yıllar önce oğlunu daha yüksek mevkilere terfi ettirmeye başlamış ve ailenin devam eden hakimiyetini destekleyecek sadık bürokratlar tarafından kilit askeri ve siyasi rollerin de doldurulmasını sağlamıştır.

Hun Manet'in liderliğine geçiş, yaygın olarak eleştirilen Temmuz 2023 parlamento seçimlerinin ardından resmileşmiştir. Ana muhalefet partisinin katılımdan diskalifiye edilmesinin ardından KHP, Ulusal Meclis'te büyük bir çoğunluk elde etti.[110]

---

109 Konglomera, tek bir şirketler grubunda farklı iş faaliyetleri yürüten iki veya daha fazla şirketin birleşimidir ve genellikle bir ana şirket ve birden çok iştirakten oluşur.

110 Temmuz 2023 Kamboçya genel seçimleri, iktidardaki Kamboçya Halk Partisi'nin hâkimiyetini güçlendiren önemli tartışmalar ve öngörülebilir bir sonuçla damgasını vurmuştur. KHP, Ulusal Meclis'teki 125 sandalyeden 120'sini elde ederek iktidardaki uzun süreli hâkimiyetini sürdürdü. Bu seçim, ana muhalefet partisi Candlelight Parti'nin bürokratik teknik ayrıntılar nedeniyle seçimden diskalifiye edilmesiyle, güvenilir bir muhalefetin olmamasıyla karakterize edildi. Seçimlere giden siyasi manzara, muhalefeti ve sivil toplumu baskılayan bir korku iklimiyle sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Seçim yasalarında yapılan son değişiklikler, siyasi katılımı daha da kısıtladı ve önceki seçimlerde oy kullanmayan vatandaşları cezalandırdı. Bu değişiklikler, birçok potansiyel adayı ve seçmeni etkili bir şekilde oy hakkından mahrum etti. Uluslararası gözlemciler, hükümetin muhalif seslere yönelik sistematik baskısını işaret ederek seçimleri şeffaflık ve kapsayıcılıktan yoksun olmakla eleştirdiler. Seçimin ardından Hun Sen, oğlu Hun Manet lehine istifa ettiğini duyurdu ve bu durum, KHP'nin yerleşik güç yapısını korurken liderlikte önemli bir geçişi işaret etti. Bu seçim

Hun Manet, babasının yönetiminin bir uzantısı olarak gördüğü bir role adım atarken, birçok kişinin yeni bir başlangıç olarak görmediği bir rolde görev almasıyla birlikte, onun yetkisinin meşruiyeti hakkında tereddütleri de gündeme getirmiştir.

Hun Manet, ilk aylarında Kamboçya'yı 2050 yılına kadar yüksek gelirli bir ülkeye dönüştürmeyi amaçlayan uzun vadeli stratejilere odaklandı. Yönetimi, beş stratejik ayağı ana hatlarıyla belirten Pentagonal Stratejisini tanıttı; insan sermayesi geliştirme, ekonomik çeşitlendirme, özel sektör büyümesi, sürdürülebilir kalkınma ve dijital ekonomi ilerlemesi.[111] Bu yol haritası, Kamboçya'nın geleceği için uzun bir süre boyunca planlamaya yönelik önemli bir değişimi ifade etmekteydi ve çeşitli yönetim seviyelerinde iş birliğini vurgulamaktadır. Ancak bu iddialı planlara rağmen Hun Manet'in erken görev süresi, radikal değişimden çok süreklilikle karakterize edilmektedir. Manet, Reform ve istikrar imajı çizerken, politikalarının çoğunun babasının yönetiminin politikalarını yansıttığı da ifade edilebilir. Siyasi ortam sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmaktadır, muhalefetin bastırılması ve özgürlüklerin kısıtlanması devam etmektedir.

Hun Manet'in dış politikaya yaklaşımı da dikkat çekmiştir. Hun Sen döneminde Çin ile sağlamlaştırılmış güçlü bağlarını korurken, Batılı ülkelerle de daha aktif bir şekilde etkileşim kurmaya çalışmaktadır. Manet yönetimi, Kamboçya'nın Çin yatırımlarına olan bağımlılığını daha geniş uluslararası ortaklıklarla dengelemeyi amaçlamış, Avustralya, Fransa ve ABD gibi ülkelerle diplomatik ilişkileri güçlendirmeye başlamıştır. Bu değişim, kısmen Batılı ülkelerin Çin'in artan etkisinden giderek daha fazla çekindiği Güneydoğu Asya'daki jeopolitik manzaradan da kay-

döngüsü, Kamboçya'nın fiili tek partili sisteme doğru gidişatını doğruladı ve ülkedeki demokrasinin geleceği konusunda endişeleri körükledi.

111 D. Hutt, "Cambodia in 2023: A Once-in-a-Lifetime Transfer of Power", *Southeast Asian Affairs* (2024) s. 72.

naklanmaktadır. Hun Manet, Batılı güçlerle işbirliğine açık, reformcu bir lider olarak konumlandırılarak, Kamboçya'nın Pekin ile uyumuna ilişkin endişeleri azaltırken ekonomik destek sağlamayı da hedeflemektedir.

İngiltere ve ABD'de eğitim alan Hun Manet, Batı ile şu an oldukça düşük seviyede olan ilişkileri iyileştirmeyi ve yeniden şekillendirmeyi hedefleyecektir. Küresel liderlerle görüşme konusunda oldukça aktif olmuş, uluslararası itibarını güçlendirmek için farklı platformlarda kendini göstermiştir. ABD de dâhil olmak üzere birçok ülke tarafından olumlu karşılanmıştır. Birkaç ay önce ABD, Hun Manet'in başbakan olmasını sağlayan demokratik olmayan seçimleri eleştirirken, son dönemde daha ılımlı bir tavır sergileyerek bazı kalkınma yardımlarının dondurulması gibi yaptırımları kaldırma yönünde adımlar atmıştır. Bu durum, Batılı ülkelerin Hun Manet ile daha yakın ilişkiler kurmaya istekli olabileceğini düşündürmektedir, özellikle de babası Hun Sen ile çalışmaktan çekinen hükümetler açısından. Ancak bu ilişkilerin ne kadar ilerleyebileceği, Kamboçya'nın demokrasiye yönelik somut adımlar atmasına bağlıdır. Mevcut koşullar göz önüne alındığında ise bu pek olası görünmemektedir.

Bu çabalara rağmen Hun Manet, önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Kamboçya siyasetine nüfuz eden yolsuzluk ve kayırmacılık mirası, gerçek reformun önünde engel teşkil etmektedir. Manet hükümetinin, babası Hun Sen tarafından tesis edildiği gibi kayırmacılık ağlarını yansıttığı ve Manet liderliğinde anlamlı bir değişimin gerçekleşip gerçekleşemeyeceği konusunda şüpheler uyandırdığı da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Kamboçya, pandemi sonrası toparlanma ve küresel piyasa dalgalanmalarıyla boğuşurken ekonomik belirsizlikler de artmaktadır. Manet, elitlerin kayırmacılığına büyük ölçüde dayanan bir siyasi sistem içinde istikrarı korurken, bu karmaşıklıkların üstesinden de gelmesi gerekmektedir.

KHP yönetimiyle ilgili uzun süredir devam eden toplumsal şikâyetleri ele alma açısından Manet, konuşmalarında babasının belirsiz bir şekilde tanımlanmış renkli devrim ve ülkeyi istikrarsızlaştırma ve partiye karşı halkın hoşnutsuzluğunu körükleme niyetindeki dış güçler karşısında, istikrarı koruma ihtiyacına yaptığı vurguyu tekrarlamaktadır. Bu anlatı ise siyasi muhalefetin, örgütlü emeğin, sivil toplum faaliyetlerinin ve genel olarak ifade özgürlüğünün bastırılması için olanak sağlamaktadır. Manet'nin bu kavramı benimsemesi, barış ve istikrara yaptığı merkezi vurgu da dâhil olmak üzere, politik baskının iktidarda kalmayı sağlamada birincil rol oynamaya devam edeceğini göstermektedir. Bu durum ise elbette reformun gündemde olmadığı anlamına gelmemektedir. Siyasi olarak en küçük kardeşi Many ile birlikte Manet, yaşlanan bir partiyi genç bir nüfusa sahip bir ülkeye uyarlamak için hayati önem taşıyacak olan KHP'nin gençlik ağını oluşturmak için çalışmıştı. Bu reformlar, 2013'te muhalefete önemli sayıda oy veren genç, kentli Kamboçyalıları çekerek partiyi canlandırmayı amaçlamaktadır. Ancak politik olarak dışlanma eğiliminde olan kırsal veya yoksul gençlere daha az öncelik verilmişti. Hun Manet yönetimindeki yeni hükümet, öncelikleri çoğunlukla kalkınmacı olmaya devam edecek görünmektedir. Manet'in yeni politika platformu ekonomik kalkınma ve büyüme, geçim kaynaklarının iyileştirilmesi ve sosyal korumaların güçlendirilmesini odak alanları olarak belirlemektedir. Bunlar, Kamboçya'nın gelecekteki refahı için övgüye değer ve gereklidir. Ayrıca KHP'nin kalkınmacı büyümeye yönelik uzun vadeli taahhütleriyle de uyumludur.

Hun Manet'in dönemi, Kamboçya için hem sürekliliği hem de potansiyel değişimi temsil etmektedir. Babası tarafından inşa edilen sağlam bir siyasi mekanizmayı miras alırken, reform ve modernizasyon beklentileri ise Kamboçya toplumunda yüksektir. Manet, otoritesini yerleştirmeye ve kendi liderliğini tesis

etmeye çalışırken liderliğinin etkinliği, nihayetinde giderek çok kutuplu hale gelen bir dünyada dış ilişkileri dengeleyerek acil iç meseleleri ele alma becerisine de bağlı olacaktır. Önümüzdeki yıllar, Hun Manet'in Hun Sen'in gölgesini aşıp Kamboçya'yı sürdürülebilir büyümeye ve daha fazla siyasi açıklığa doğru yönlendirebilecek bir lider olarak kendini kanıtlayıp kanıtlayamayacağını belirlemede kritik olacaktır. Hem yerel hem de uluslararası kamuoyunun gözleri, Kamboçya siyasetindeki bu yeni dönemin nasıl ilerleyeceğine dikkatle odaklanmış durumdadır. Ancak her ne kadar beklentiler çok yüksek olsa da Kamboçya'nın gerçeklikleri, bu süreci belirlemede daha etkili olacaktır.

Gerçek bir değişim yaşanacaksa bile, bu süreç oldukça yavaş ilerleyecektir. Şu anda Hun Manet başbakanlık görevinde olsa da, ülkeyi hâlâ babasının gözetimi altında yönetmektedir. Hun Sen, Kamboçya Halk Partisi'nin lideri ve Ulusal Meclis üyesi olarak önemli bir siyasi güce sahiptir. Ayrıca, oğlunun yönetimiyle ilgili sürekli yaptığı yorumlar, siyasi kontrolü tamamen bırakmadığını da açıkça göstermektedir. Tüm bu değerlendirmeler, Hun Manet'in iktidarını sağlamlaştırmasının zor olacağını ve babasının kurduğu, hâlâ büyük ölçüde onun kontrolünde olan sistemde dikkatli bir şekilde yolunu bulmak zorunda kalacağını göstermektedir. Ancak Kamboçya için hâlâ umut vardır ve beklentiler de son derece yüksektir.

Toprağımız kanla sulandı
Ama köklerimiz halen diri
Bir gün tomurcuklanacak
Lotus çiçekleri gibi

U Sam Oeur

GENEL DEĞERLENDİRME

Kamboçya'nın geçmişi, insanlık tarihinin en karanlık siyasi deneyimlerini barındırmakla birlikte, aynı zamanda direniş ve yeniden inşa süreçlerinin umut verici örneklerini de içermektedir. Ülkenin modern siyasetini kavrayabilmek için, siyasi/tarihi gelişmeleri birbirinden bağımsız unsurlar olarak ele almak yerine, bu olayların nasıl iç içe geçtiğini ve kolektif hafızayı nasıl şekillendirdiğini analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda, Kamboçya'nın siyasi dönüşümünü dört temel eksen doğrultusunda incelemek mümkündür. Bunlar arasında sömürge öncesi ve sömürge mirasının etkileri, ideolojik radikalleşme süreci, uluslararası müdahalelerin rolü ve günümüzde gözlemlenen otoriterleşme dinamikleri karşımıza çıkar.

Sömürge döneminden önce Funan, Güneydoğu Asya tarihinde önemli bir dönemdi ve günümüz Kamboçya'sının temellerini oluşturan erken devletlerden biriydi. Funan, hem ticari hem de kültürel açıdan bölgede önemli bir güçtü. Ayrıca bölgedeki Hintlileşme sürecinin de öncüsü olmuştur. Aslında Funan, Hint ve Çin kültürlerinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştı. Bu ise ticareti etkilemiş, Funan'ın ticari ağı, Çin'den Hindistan'a kadar uzanmış ve bu ise onu bölgenin en zengin ve en güçlü devletle-

rinden biri yapmıştı. Funan'ın yöneticileri, kendilerini Hint tanrılarıyla ilişkilendirerek meşruiyetlerini de artırmışlardı. Funan'ı Angkor takip eder ve Angkor medeniyeti, Kamboçya tarihinin en parlak dönemlerinden birini temsil eder. 9. ve 15. yüzyıllar arasında hüküm süren bu medeniyet, Khmer İmparatorluğu'nun kültürel, sanatsal ve mimari zirvesini oluşturmuştur. Angkor Wat ve Bayon gibi görkemli tapınaklar, Hindu ve Budist etkilerin harmanlandığı orijinal yapılar olarak öne çıkar. Angkor'un çöküşü sonrası bile mirası, Kamboçya kimliğini şekillendirmeye devam etmiştir. Günümüzde, Angkor'un kültürel etkisi Kamboçya'nın ulusal sembollerinde, turizminde ve dini yapılarında hâlâ hissedilmektedir. Devam eden süreç, artık Avrupalıların bölgede görülmeye başlandığı dönemdir.

Fransız sömürge yönetimi (1863-1953), Kamboçya'nın modern siyasi sınırlarını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin toplumsal yapısını, etnik kimlik algısını ve yönetim geleneklerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Sömürge idaresi kendi meşruiyetini medenileştirme misyonu söylemiyle temellendirirken, yerel yönetim yapılarını olumsuz etkilemiş ve merkeziyetçi bir bürokrasiyi tesis etmiştir. Geleneksel Khmer toplumunun yerel özerklikleri bu süreçte zayıflamış, kırsal kesimdeki sosyal dinamikler de erozyona uğramıştır.

Bu değişim ve dönüşüm, 20. yüzyılın ortalarında bağımsızlık mücadelesine öncülük eden siyasi elitlerin, milliyetçiliği hem birleştirici hem de dışlayıcı bir ideolojik araç olarak benimsemelerine de zemin hazırlamıştır. Fransız yönetiminin getirdiği modern eğitim kurumlarında yetişen Kamboçyalı entelektüeller ve siyasetçiler, Batı kaynaklı milliyetçi düşüncelerle Khmer kültürel mirasını sentezleyerek yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Sihanuk'un "Budist Sosyalizm" anlayışı da sömürge sonrası dönemde ulusal bir kimlik oluşturma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hakeza, Pol Pot'da aynı

çabayı sarf etmiştir, fakat daha farklı bir yolla. Ancak sömürge döneminin meydana getirdiği sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, bağımsızlık sonrası Kamboçya'da derinleşmeye devam etmiştir. Kentli elitler ile kırsal nüfus arasındaki uçurum giderek genişlemiş, bu durum siyasi istikrarsızlığı beslemiş ve ideolojik radikalleşmeyi teşvik etmiştir. Özellikle kırsal bölgelerdeki yoksulluk ve sosyal adaletsizlikler, ilerleyen yıllarda Kızıl Khmerler gibi radikal hareketlerin de güçlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Fransız sömürge yönetiminin mirası, yalnızca sınırları ve yönetim biçimini değil, bir bakıma Kamboçya'nın siyasi çatışmalarının da temel nedenini teşkil etmiştir.

Fransız sömürge sistemi nedeniyle parçalanan bu sosyal yapı altında Kızıl Khmerler, modernleşmenin neden olduğu toplumsal gerilimlerden faydalanarak, köylü sınıfını saf ve yozlaşmamış bir devrimci özne olarak idealize etmiş ve bu kesimi rejim karşıtı bir güç haline getirmeye çalışmıştır. Sömürge döneminde kentli elitler ile kırsal nüfus arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumun derinleşmesi, bu radikal hareketin kırsal kesimde destek bulmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kamboçya'nın siyasi dengeleri, sadece iç dinamikler tarafından değil, Soğuk Savaş'ın bölgesel etkileri tarafından da belirlenmiştir. 1950'ler ve 1960'larda Sihanuk'un izlediği denge politikası, ülkeyi büyük güçler arasında tarafsız bir konumda tutmayı amaçlamışsa da giderek artan jeopolitik gerilimler bu stratejinin sürdürülebilirliğini imkânsız hale getirmiştir. ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki vahşeti bölgedeki istikrarsızlığı artırırken, Kamboçya içindeki sol ve sağ unsurlar arasındaki gerilimi de tırmandırmıştı. Bu şekilde iç siyasi dinamikler ile uluslararası güç mücadelelerinin kesişimi, ülkeyi kaçınılmaz bir çatışma rotasına sürüklemiş ve nihayetinde iç savaşın ve radikal dönüşümlerin zeminini hazırlamıştır.

1975-1979 arasında iktidarda kalan Kızıl Khmer rejimi, yalnızca Kamboçya için değil, insanlık tarihi için de bir trajediydi. Ancak Pol Pot ve sapkın yoldaşlarının "Sıfır Yılı" projesini salt bir psikopatik vaka olarak değil, tarihsel koşulların ürünü olarak okumakta fayda var. Kamboçya'nın 1960'lardaki kentleşme ve ABD destekli Lon Nol rejiminin meydana getirdiği ekonomik eşitsizlik, köylüler arasında giderek artan bir öfkeye dönüşmüş, Kızıl Khmerler ise bu öfkeyi, Marksist-Leninist bir çerçeveden ziyade, anti-modernist ve anti-kentli bir ütopyaya dönüştürmüştür. Şehirlerin boşaltılması, eğitimli sınıfın imhası ve tarım kolektivizmi, Batı sömürgeciliğine ve onun yozlaşmış temsilcilerine karşı bir intikam hareketi olarak kurgulanmıştır. Esasında Kızıl Khmer rejimi, Fransız sömürgeciliğinin meydana getirdiği kültürel travmanın bir tezahürüydü. Ancak bu radikal tepki, kendi halkını hedef alan bir teröre dönüşerek, tarihin ironik bir tekerrürüne yol açtı. Rejimin çöküşü ise, Vietnam müdahalesiyle geldi; bu da Kamboçya'yı Soğuk Savaş'ın bir vekâlet savaşı alanına çevirdi. Bu ise Kamboçya için tekrar büyük bir yıkım oldu.

1975'teki darbe ile birlikte Lon Nol döneminde komünistlere yapılanların intikamını alma sırası Pol Pot'a gelmişti. Şehirler boşaltıldı ve halk, çeltik tarlalarında çalışmaya zorlandı. Batıya ait ne varsa yok edilmek istendi. Modern kurumlar, özellikle eğitim ve bürokrasi, yozlaşmanın ve sınıfsal ayrışmanın sembolleri olarak kabul edildiği için entelektüeller, bürokratlar ve şehirli insanlar, kitlesel bir şekilde tasfiye edildi. Kızıl Khmerlerin uyguladığı aşırı şiddet ve toplumsal mühendislik girişimleri, sadece ideolojik bir dönüşüm hedeflemekle kalmayıp, aynı zamanda tarihsel olarak dışlanmış kabul edilen kırsal nüfusun egemenliğini sağlamayı da amaçlıyordu. Pol Pot'un darbeden sonra hızlıca öldürmeye başlaması, aslında Lon Nol döneminde komünistlere uygulanan muamelenin intikamıydı. Bu dönemde komünistler teker teker yakalanıp infaz edilmeye başlanmıştı ya

da işkenceye tabi tutuluyordu. Buna karşın Pol Pot ve komünistler önce dağlara sonra da ormanlara kaçtılar. Buralarda zor şartlarda yaşadılar, radikalleştiler, marjinalleştiler ve yönetime/halka karşı bilendiler. Sonunda ise 1,7 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan vahşet rejimi ortaya çıktı. Bu bağlamda Kızıl Khmer rejiminin vahşeti, yalnızca totaliter bir ideolojinin ürünü olarak değil, aynı zamanda geçmişteki sömürge politikalarının, sosyal eşitsizliklerin ve uluslararası güç dengelerinin Kamboçya üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Rejimin çöküşü ise, iç dinamiklerden ziyade dış müdahaleyle gerçekleşmiştir. 1978 yılında Vietnam, Kızıl Khmerlerin sınır bölgelerine yönelik saldırılarını ve ideolojik yayılmacılığını bir tehdit olarak görerek Kamboçya'yı işgal etmiş ve rejimi 1979'un başında devirmiştir. Ancak bu müdahale, Kamboçya'yı Soğuk Savaş'ın jeopolitik mücadeleleri içinde daha da kırılgan hale getirmiştir. ABD ve Çin, Vietnam destekli yeni rejime karşı Kızıl Khmerleri yeniden organize etmeye çalışırken, Sovyetler Birliği ve Vietnam, Kamboçya'yı kendi nüfuz alanlarında tutma çabalarını sürdürmüştür. Böylece ülke, uluslararası güçlerin çıkar çatışmalarının merkezine oturarak bir vekâlet savaşı sahasına dönüşmüştür. Bu nedenle Kızıl Khmer rejiminin yükselişi ve çöküşü, yalnızca iç politik ve toplumsal dinamiklerle açıklanamaz. Sömürgecilik sonrası devlet inşasının kırılgan yapısı, toplumsal travmalar, ideolojik radikalleşme ve Soğuk Savaş'ın küresel güç mücadeleleri bu süreci belirleyen temel etkenler olmuştur. Kamboçya'nın yaşadığı bu tarihsel dönüşüm, modern devletin inşası, ideolojik şiddet ve uluslararası müdahaleler arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

1979 sonrasında Kamboçya, uluslararası toplumun çifte standartlarının canlı bir örneği haline geldi. Vietnam işgaliyle devrilen Kızıl Khmerleri ise BM, ısrarla Kamboçya'nın meşru

temsilcisi olarak tanıma gayreti içerisine girdi. Buna karşın Hun Sen liderliğindeki yeni rejim, ambargolarla karşılaştı. Batı ikiyüzlüdür, birçok konuda bu böyledir ve Kızıl Khmer meselesinde de bu durum aynı şekilde cereyan etmiştir. Batılı devletlerin, Soğuk Savaş saplantısıyla Kızıl Khmerleri desteklemesi, Kamboçya halkının çektiği acıları görmezden gelmek pahasına gerçekleşti. Onlar için Kamboçya Güneydoğu Asya satranç tahtasında bir piyondan öte bir şey değildi ve rahatlıkla harcanabilirdi. Zira Vietnam düşmandı ve onun dostu da potansiyel olarak düşman kabul edildi.

1991'de imzalanan Paris Barış Anlaşmaları ve 1993'te gerçekleştirilen BM destekli seçimler, teoride ülkeye demokrasi ve istikrar getirmeyi amaçlasa da pratikte Hun Sen'in iktidarını pekiştirmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Seçimlerin ardından koalisyon hükümeti kurulmuş olsa da Hun Sen, güç odaklarını ustalıkla manipüle ederek siyasi rakiplerini etkisiz hale getirmiş ve giderek daha merkeziyetçi ve otoriter bir yönetim inşa etmiştir. Bu süreç, demokratikleşme çabalarının yüzeysel kaldığını ve uluslararası toplumun Kamboçya'ya yönelik politikalarının, halkın uzun vadeli refahı yerine kısa vadeli stratejik hesaplara dayandığını da göstermektedir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, yalnızca Kamboçya'nın kaderini değil, aynı zamanda uluslararası sistemde insan hakları ve demokratikleşme söylemlerinin ne ölçüde çıkarlarla şekillendiğini de gözler önüne sermektedir.

Bunun en somut örneklerinden biri, Kızıl Khmer mensuplarının 1990'larda barış sürecine entegrasyonu meselesidir. Paris Barış Anlaşmaları çerçevesinde Kızıl Khmer üyelerinin siyasi sürece dâhil edilmesi, uluslararası toplum tarafından istikrarı sağlamak adına bir zorunluluk olarak –her nasılsa- görülmüştür. Ancak bu karar, rejimin geçmişte işlediği suçlardan mağdur olan milyonlarca insanın tepkisini çekmiştir. Kızıl Khmer liderlerinin

büyük bir kısmı, hesap vermek yerine siyasi arenada yeniden yer edinme arayışına girişmiş, bu ise halkı galeyana getirmiştir.

Bununla birlikte, 1992-1993 yıllarında UNTAC tarafından yürütülen demokratikleşme süreci, yerel siyasetle uyumlu ve uzun vadeli bir reform programı oluşturmak yerine, yüzeysel ve kısa vadeli hedeflere odaklanmıştı. UNTAC'ın gözetiminde gerçekleştirilen ilk çok partili seçimler, teoride demokratikleşmenin bir sembolü olarak sunulsa da bu süreçte sistematik yolsuzluklar ve siyasi manipülasyonlar artmıştı. Uluslararası fonların büyük bir kısmı, yerel yönetici elitler tarafından suiistimal edilmiş ve yolsuzluk mekanizmaları giderek kurumsallaşmıştı. Özellikle kamu kaynaklarının kötüye kullanımı, seçimlerin şeffaflığını zedelemiş ve demokratikleşme sürecinin güvenilirliğini sarsmıştı.

Bu şekilde uluslararası müdahaleler Kamboçya'da kalıcı bir demokrasi ve hukukun üstünlüğü inşa etmek yerine, yerel güç dengelerini daha da karmaşık hale getirdi. Adaletin sağlanması yerine istikrar önceliklendirilmiş, bu ise otoriter eğilimleri güçlendiren bir siyasi yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, Kamboçya örneğinde olduğu gibi, uluslararası aktörlerin barış ve demokrasi söylemlerinin her zaman yerel halkın ihtiyaçları ve tarihsel gerçekleriyle örtüşmeyebileceğini göstermektedir. Belirtilmesi gereken bir durum ise bu sürecin en büyük kazananın Hun Sen olduğu gerçeğidir.

Hun Sen, Kamboçya siyasetinde pragmatik ve gerçekçi bir lider profili çizmiştir. Kendisinden önceki bazı liderlerin aksine, geçmişe idealize edilmiş bir şekilde atıf yapmaktan kaçınmıştır. Örneğin, 1950'ler ve 1960'larda Sihanuk, kendisini tarihsel Khmer imparatorlarının en ünlüsü olan Jayavarman VII ile özdeşleştirmeye çalışmış; Lon Nol ise ülkeyi inançsızlardan arındırmak gibi ilahi bir misyon üstlendiğini iddia etmiştir. Pol Pot ise 1977 yılında yaptığı bir konuşmada, halkın Angkor'u inşa

etmiş olmasını her şeyi başarabileceklerinin kanıtı olarak sunmuş ve bu yolla gerçeklikten kopuk bir inanç geliştirmiştir. Bu tarihsel figürlerin aksine Hun Sen, geçmişin nostaljik anlatılarına kapılmak yerine, kendisini modern dünyada yerini arayan, küçük ama kalkınma yolundaki bir ülkenin lideri olarak konumlandırmıştır. Öte yandan, Kamboçya toplumu uzun yıllardır süregelen sarsıcı siyasal ve toplumsal dönüşümlerin ardından derin bir muhafazakârlıkla şekillenmişti. Bu durum, geniş halk kesimlerinin mevcut yapıları sorgulamasını ya da değiştirme yönünde bir irade geliştirmesini büyük ölçüde engellemiş; sonuç olarak siyasal tepkisizlik yaygın bir hale gelmişti.

21. yüzyılda Kamboçya, Başbakan Hun Sen liderliğinde ve KHP'nin yönetimi altında kurumsallaşmış bir otoriter rejime dönüşmüştür. Demokratik değerlerin ve hukukun üstünlüğünün giderek aşındığı bu süreçte muhalefet partileri, bağımsız medya ve sivil toplum kuruluşları sistematik baskılara maruz kalmıştır. Özellikle 2017 yılında en büyük muhalefet partisi olan Kamboçya Ulusal Kurtuluş Partisi'nin kapatılması, siyasi rekabeti fiilen ortadan kaldırmış ve otoriter yönetimin kurumsal çerçevesini sağlamlaştırmıştır. Muhalefetin sindirilmesi, gazetecilerin tutuklanması ve eleştirel sivil toplum aktörlerinin susturulması, ülkedeki demokratik mekanizmaların içinin tamamen boşaltıldığı yönünde tepkilere neden olmuştur.

Ancak Kamboçya'daki otoriterleşme süreci, ekonomik kalkınma ve dış yatırımlarla meşrulaştırılmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren ülke, yıllık ortalama %7 GSYİH büyüme oranıyla Asya'nın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri haline gelmiş ve bu büyüme, büyük ölçüde Çin'in doğrudan yabancı yatırımları, altyapı projeleri ve kredi destekleri sayesinde gerçekleşmiştir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Kamboçya'ya yaptığı yatırımlar, otoyollar, limanlar ve sanayi bölgeleri gibi büyük ölçekli projeleri finanse ederek ekonomik büyümeye katkıda

bulunmuştur. Ancak bu bağımlılık, Kamboçya'nın Çin karşısında artan ekonomik ve siyasi kırılganlığını da beraberinde getirmektedir.

Kamboçya'da otoriterleşme, ekonomik büyüme ve tarihsel hafıza arasındaki ilişkiler, günümüz siyasetinin belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Hükümet, ekonomik başarıyı otoriter yönetimi meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanırken, demokratik hakların sistematik olarak ihlal edilmesi ülkenin demokrasi geleceği açısından önemli bir belirsizlik oluşturmaktadır.

KHP yönetimi, istikrar söylemini hem iç politikadaki baskıcı uygulamalarını meşrulaştırmak hem de uluslararası eleştirileri etkisiz hale getirmek için stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Hükümet, siyasi muhaliflere yönelik baskı, medya sansürü ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla muhalefeti etkisizleştirirken, tüm bu uygulamaları istikrarı ve ulusal güvenliği koruma gerekçesiyle savunmaktadır. Bu söylem, aynı zamanda uluslararası arenada da bir kalkan işlevi de görmekte, Batılı devletlerin Kamboçya'daki insan hakları ihlallerine yönelik eleştirilerini dış müdahale olarak çerçevelendirerek, hükümetin meşruiyetini pekiştirmektedir.

Öte yandan, Kamboçya'nın genç nüfusu, dijital platformlar aracılığıyla rejime karşı yeni bir muhalefet alanı oluşturmaktadır. Zira bu genç nüfusun büyük bir kısmı, 1970'lerin travmalarını doğrudan yaşamamıştır. Bu nüfus, savaş ve soykırımın meydana getirdiği yıkımı ancak dolaylı anlatılar üzerinden öğrenebilmektedir. Bu ise salt istikrar söyleminin önüne geçmektedir.

Kamboçya tarihi, halkın inanılmaz direniş gücünü gösterirken, aynı zamanda iktidarın nasıl tekrar tekrar gasp edilebileceğinin de kanıtıdır. Günümüzde dahi demokrasi ve kalkınma söylemleri, otoriterliği perdelemek için kullanılmaktadır. Ancak Kamboçyalıların geçmişten aldığı dersler, gelecekte daha adil bir

siyasi sistemin mümkün olduğuna dair umut da vermektedir. Geçmiş, Kamboçya için bir hapishane değil, bir rehber olmalıdır. Bu nedenle Hun Manet dönemi, birçok Khmer vatandaşı açısından daha müreffeh ve istikrarlı bir yaşam beklentisinin de simgesi haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acharya, Amitav. *Civilisations in Embrace: The Spread of Ideas and the Transformation of Power: India and Southeast Asia in the Classical Age*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2013.

—. *Civilisations in Embrace: The Spread of Ideas and the Transformation of Power: India and Southeast Asia in the Classical Age.* Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2013.

Ateş, A. *İstihbaratın Dönüşümü; Artan Tehditler ve Enformatik Şoklar Teorisi*, İstanbul: Yedi Tepe, 2024.

B. Kiernan. *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79.* New Haven: Yale University Press, 2002.

B. R. Chatterji. *Indian Cultural Influence in Cambodia.* Calcutta: University of Calcutta Press, 1928.

Bowring, J. *The Kingdom and People of Siam: With a Narrative of the Mission to That Country in 1855.* Vol. 2. London: JW Parker, 1857.

—. *China's Security Force Posture in Thailand, Laos, and Cambodia.* Washington, DC: United States Institute of Peace, 2021.

Briggs, Lawrence Palmer. *The Ancient Khmer Empire.* New York: Amer Philosophical Society, 1974.

—. *The Ancient Khmer Empire.* Philadelphia: American Philosophical Society, 1951.

Brown, M., and J. J. Zasloff. *Cambodia Confounds the Peacemakers, 1979–1998.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2019.

Bui, T. *Following Ho Chi Minh: Memoirs of a North Vietnamese Colonel.* Honolulu: University of Hawaii Press, 1999.

Burr, W., and J. P. Kimball. *Nixon's Nuclear Specter: The Secret Alert of 1969, Madman Diplomacy and the Vietnam War.* University Press of Kansas, 2015.

Butt Mam, Teeda. *Memoirs by Survivors, Children of Cambodia's Killing Fields.* Yale University, 1997.

Cable, J. *The Geneva Conference of 1954 on Indochina.* London: Springer, 2000.

Chandler, David. *A History of Cambodia.* London: Routledge, 2007.

—. *Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot.* New York: Routledge, 2018.

—. *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945.* New Haven: Yale University Press, 1991.

Chatterji, B. R. *Indian Cultural Influence in Cambodia*. Calcutta: University of Calcutta Press, 1928.

Ciorciari, J. D. M. *Politics of Clientelism: Democracy and State in Columbia.* New Brunswick: Transaction Publishers, 1997.

Coedès, George. *Angkor: An Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 1963.

—. *The Indianized States of Southeast Asia.* Honolulu: East-West Center Press, 1968.

—. *The Making of Southeast Asia.* London: Routledge, 1966.

Coe, Michael D. *Angkor and the Khmer Civilization*. London: Thames & Hudson, 2003.

Collins, William. *The Chams of Cambodia: Interdisciplinary Research on Ethnic Groups in Cambodia.* Phnom Penh: Center for Advanced Study, 2007.

Corfield, Justin J. *A History of the Cambodian Non-Communist Resistance, 1975-1983.* Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, 1991.

Daguan, Z. *A Record of Cambodia: The Land and Its People.* Silkworm Books, 2007.

—. *The Customs of Cambodia.* Bangkok: Datasia Press, 1992.

De Bary, W. T. *Nobility and Civility: Asian Ideals of Leadership and the Common Good.* Harvard University Press, 2004.

DePaul, Kim. *Memories by Survivors: Children of Cambodia's Killing Fields.* New Haven: Yale University Press, 1997.

Derks, A. *Khmer Women on the Move: Exploring Work and Life in Urban Cambodia*. University of Hawaii Press, 2008.

Deth, S. U. *A History of Cambodia-Thailand Diplomatic Relations 1950-2020.* Berlin: Galda Verlag, 2020.

DiBiasio, J. *The Story of Angkor.* Chiang Mai: Silkworm Books, 2013.

Diamond, J. *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies.* New York: W.W. Norton & Company, 1997.

Dubov, Kalman. *Journey to the Kingdom of Cambodia: Review & Analysis.* KD Publishing, 2020.

Dumarçay, J. & P. Royère. *Cambodian Architecture, Eighth to Thirteenth Centuries.* Leiden: Brill, 2001.

Dutton, G. E. *The Tay Son Uprising: Society and Rebellion in Eighteenth-Century Vietnam.* Honolulu: University of Hawaii Press, 2006.

Ebihara, M. M. *Svay: A Khmer Village in Cambodia.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018.

Everett, S., & T. Meisburger. *Democracy in Cambodia–2014: A Survey of the Cambodian Electorate.* San Francisco: The Asia Foundation, 2014.

Foley, J. L. *Discovering Cambodia: Views of Angkor in French Colonial Cambodia (1863–1954).* Ithaca, NY: Cornell University, 2006.

Friedman, Jonathan. *System, Structure, and Contradiction: The Evolution of 'Asiatic' Social Formations.* Walnut Creek, CA: Alta Mira Press, 1998.

Gibson, W. L. *Alfred Raquez and the French Experience of the Far East, 1898-1906.* Routledge, 2021.

Gottesman, Evan. *Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the Politics of Nation Building.* New Haven: Yale University Press, 2003.

Groslier, Bernard Philippe. *Angkor and Cambodia in the Sixteenth Century According to Portuguese and Spanish Sources.* Orchid Press, 2006.

Guan, A. C. *Singapore, ASEAN and the Cambodian Conflict 1978-1991*. Singapore: NUS Press, 2013.

Gurtov, M. *Indochina in North Vietnamese Strategy.* Santa Monica: Rand, 1971.

Haendel, A. *The Temples of King Rajendravarman: Tenth Century Architecture at Angkor*. London: School of Oriental and African Studies, 2004.

Hall, Kenneth R. *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100–1500*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2010.

Hall, M. *The Vietnam War.* London: Routledge, 2018.

Hamilton, A., & J. Graham. *Interlocutor in Action, Captain Alexander Hamilton, Contra the Dutch East India Company*. Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, 1730.

Hamilton, Alexander. *A New Account of the East Indies*. C. 2. Edinburgh: John Mosman, 1727.

Hauser-Schäublin, B. *World Heritage Angkor and Beyond*. Göttingen: Göttingen University Press, 2011.

Huynh, P., & S. Kapsos. *Economic Class and Labour Market Inclusion: Poor and Middle-Class Workers in Developing Asia and the Pacific.* Geneva: International Labour Organization, 2013.

Ibn Khaldun. *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Ter. Franz Rosenthal. Cilt 1. New York: Pantheon Books, 1958.

Jackson, K. D. *Cambodia, 1975-1978: Rendezvous with Death.* Princeton: Princeton University Press, 1989.

Jagel, M. *Khmer Nationalist: Sơn Ngọc Thành, the CIA, and the Transformation of Cambodia.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 2023.

—. *Son Ngoc Thanh, the United States, and the Transformation of Cambodia.* DeKalb, IL: Northern Illinois University, 2015.

Kahin, George M. *Southeast Asia.* New York: Routledge, 2003.

Karatnycky, A., & A. Piano. *The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 2001-2002*. New York: Freedom House, 2002.

Kiernan, B. *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79*. Yale University Press, 2002.

Loti, Pierre. *Pélerin d'Angkor.* Paris: Éditions Kailash, 1997.

Malleret, Louis. *L'Archéologie du Delta du Mekong.* Vol. 4. Paris, 1959–63.

Mam, Teeda Butt. *Memoirs by Survivors, Children of Cambodia's Killing Fields.* Yale University, 1997.

Martin, R. *Before Buddha Was Buddha: Learning from the Jataka Tales.* Wisdom Publications, 2018.

Marston, John A. *The Cult of Personality: Art, Politics, and Spectacle in Sihanouk's Cambodia.* Honolulu: University of Hawai'i Press, 2005.

Morris, S. J. *Why Vietnam Invaded Cambodia: Political Culture and the Causes of War.* Stanford University Press, 1999.

Mouhot, H. *Travels in Siam, Cambodia and Laos, 1858-1860.* New York, 1989.

Muller, G. *Colonial Cambodia's "Bad Frenchmen": The Rise of French Rule and the Life of Thomas Caraman, 1840-87.* New York: Routledge, 2006.

Mus, P. *L'Angle de l'Asie.* Ed. by Serge Thion. Paris, 1977.

Mysliwiec, E. *Punishing the Poor: The International Isolation of Kampuchea.* Oxford: Oxfam, 1988.

Ngor, Haing. *Survival in the Killing Fields.* Brown Book Group, 2012.

O'Reilly, Dougald J. W. *Early Civilizations of Southeast Asia.* Lanham, MD: AltaMira Press, 2006.

Oldag, A. *Freedom of the Press and Media Regulation in Cambodia: Approaches and Options for Democratic Diversity*. Phnom Penh: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2015.

Osborne, M. *Sihanouk: Prince of Light, Prince of Darkness.* University of Hawaii Press, 1994.

—. *The Mekong: Turbulent Past, Uncertain Future.* New York: Grove Press, 2000.

Paloczi-Horvath, George. *Thailand's War with Vichy France.* London: History Today, 1995.

Paul, Samiran Kumar. *Grandeur and Narratives in the Great Indian Epics—The Ramayana and The Mahabharata.* BFC Publications, 2023.

Peou, S. *Intervention & Change in Cambodia: Towards Democracy?* Vol. 8. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2000.

Phoeun, Mak. *Histoire du Cambodge de la Fin du XVIe Siècle au Début du XVIIIe.* Paris: Presses de l'École Française d'Extrême-Orient, 1995.

Pires, Tomé, and Armando Cortesão. *The Suma Oriental of Tome Pires.* 1944.

Porée-Maspero, Évéline. *Étude sur les rites agraires des Cambodgiens.* 3 vols. Paris, 1962–69.

Prud'Homme, R. *L'économie du Cambodge.* Paris: Presses Universitaires de France, 1969.

Quaintenne, R. *Quinze Jours au Pays des Rois Khmers.* Coudurier & Montégout, 1909.

Quiroga de San Antonio, G. & A. Cabaton. *A Brief and Truthful Relation of Events in the Kingdom of Cambodia.* Bangkok: White Lotus Press, 1998.

Quinn, David B. *England and the Discovery of America, 1481–1620*. New York: Alfred A. Knopf, 1974.

Rainsy, S. *We Didn't Start the Fire: My Struggle for Democracy in Cambodia.* Silkworm Books, 2013.

Rand, N. *Conflict: Journeys Through War and Terror in Southeast Asia.* Maverick House, 2015.

Roberts, David. *Political Transition in Cambodia 1991-99: Power, Elitism and Democracy.* New York: Routledge, 2016.

Robison, R., & D. S. G. Goodman. *The New Rich in Asia: Mobile Phones, McDonald's and Middle-Class Revolution.* London: Routledge, 1996.

Ross, Russell R. *Cambodia: A Country Study.* Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 1990.

Rust, W. J. *Eisenhower and Cambodia: Diplomacy, Covert Action, and the Origins of the Second Indochina War.* University Press of Kentucky, 2016.

Sharan, Mahesh Kumar. *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia.* New Delhi: Abhinav Publications, 1974.

Shawcross, William. *Sideshow.* Cooper Square Press, 2002.

—. *Sideshow: Kissinger, Nixon, and the Destruction of Cambodia.* Simon & Schuster, 1978.

Short, Phillip. *Pol Pot: Anatomy of a Nightmare.* New York: Henry Holt and Company, 2005.

Sihanuk, Norodom. *CIA ile Savaşım: Kamboçya'nın Ölüm-Kalım Mücadelesi.* Ter. E. Ertan ve D. Güneş. İstanbul: Işık Yayınları, 1974.

Sitwell, Osbert. *Escape with Me!* Oxford: Oxford University Press, 1986.

Slocomb, M. *An Economic History of Cambodia in the Twentieth Century.* Singapore: NUS Press, 2010.

Smith, T. O., *Vietnam and the Unravelling of Empire: General Gracey in Asia, 1942–1951.* Palgrave Macmillan, 2014.

So, Kenneth T. *The Khmer Kings and the History of Cambodia, 1st Century to 1595: Funan, Chenla, Angkor and Longvek Periods.* Bangkok: Datasia Publishing, 2017.

St. John Braddell, Roland. *A Study of Ancient Times in the Malay Peninsula and the Straits of Malacca and Notes on Ancient Times in Malaya.* Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, 1980.

Strangio, Sebastian. *Hun Sen's Cambodia.* New Haven: Yale University Press, 2014.

Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2020.

Tarling, Nicholas. *A Sudden Rampage: The Japanese Occupation of Southeast Asia, 1941–1945.* Honolulu: University of Hawaii Press, 2001.

Tavernier, Jean-Baptiste. *Les Six Voyages En Turquie, En Perse Et Aux Indes*, Vol. 1. Ulan Press, 2012.

Temiz, S. *Modern Laos: Bir Milyon Fil Ülkesi'nden Günümüze.* İstanbul: Efe Akademi, 2023.

—. ASEAN, Ankara: Berikan, 2024.

—. *Modern Malezya: Devlet Geleneği ve Siyaset.* İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2022.

Toynbee, Arnold J. *East to West: A Journey Around the World*. Oxford University Press, 1958.

Tully, John. *Cambodia: A Short History From Empire to Survival.* Sydney: Allen & Unwin, 2005.

Urban, T. *The Katyn Massacre 1940: History of a Crime.* Pen & Sword Military Pub., 2022.

Vecchia, Stefano. *The Khmers: History and Treasures of an Ancient Civilization.* White Star Publishers, 2012.

Vickery, Michael. *A History and Historiography of Angkor.* Hemispheres, 2024.

—. *Cambodia: 1975–1982.* Sydney: Allen and Unwin, 1984.

Westing, A. H. *Arthur H. Westing: Pioneer on the Environmental Impact of War* (Vol. 1). Springer Science & Business Media, 2012.

Whitmore, John K. & K. Hall. *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2020.

Wolfe, Iohn. *Discours of Voyages into ye Easte & West Indies.* Translated by William Philip. London, 1598.

Yathay, P. *Stay Alive, My Son.* Cornell University Press, 2013.

Zhou, D., P. Pelliot & J. D. A. Paul. *The Customs of Cambodia.* Bangkok: The Siam Society, 1987.

Zhou, D. & P. Harris. *A Record of Cambodia: The Land and Its People.* Chiang Mai: Silkworm Books, 2007.

Kitap Bölümleri

Aldrich, R. "8 Colonial Kings in the Metropole: The Visits to France of King Sisowath (1906) and Emperor Khai Dinh (1922)." *Royals on Tour: Politics, Pageantry and Colonialism* içinde, Ed. Robert Aldrich & Cindy McCreery, 125–45. Manchester: Manchester University Press, 2018.

Chandler, David. "Royally Sponsored Human Sacrifices in Nineteenth Century Cambodia: The Cult of Me Sa (Uma Mahisasuramardini) at Ba Phnom." *Facing the Cambodian Past: Selected Essays* içinde, Ed. Chandler, D., 207–222. Chiang Mai: Silkworm Books, 1998.

Chansopheak Keng, K. "Basic Education in Cambodia: Quality and Equity." *The Political Economy of Educational Reforms and Capacity Development in Southeast Asia: Cases of Cambodia, Laos and Vietnam* içinde, Ed. Y. Hirosato & Y. Kitamura, 131-152. London: Springer, 2009.

Derks, A. "Khmer Women and Global Factories 234." *Expressions of Cambodia* içinde, Ed. L. Chau-Pech Ollier & T. Winter, 209-220. Routledge, 2006.

Deth, S. U. & D. Bultmann. "The Afterglow of Hun Sen's Cambodia? Socioeconomic Development, Political Change and the Persistence of Inequalities." *Globalization and Democracy in Southeast Asia: Challenges, Responses and Alternative Futures* içinde, Ed. C. B. Wungaeo, B. Rehbein & S. Wun'gaeo, 96–102, London: Springer, 2016.

Estève, J. "Gods and Temples." *The Angkorian World* içinde, Ed. M. Hendrickson, M. T. Stark & D. Evans, 423-434. London: Routledge, 2023.

Fletcher, R. & D. Evans. "The Dynamics of Angkor and Its Landscape: Issues of Scale, Non-Correspondence and Outcome." *Old Myths and New Approaches: Interpreting Ancient Religious Sites in Southeast Asia* içinde, Ed. A. Haendel, 42–62. Clayton: Monash Press, 2012.

Fletcher, R., vd. "Fourteenth to Sixteenth Centuries AD: The Case of Angkor and Monsoon Extremes in Mainland Southeast Asia." *Megadrought and Collapse: From Early Agriculture to Angkor* içinde, Ed. Harvey Weiss, 275–314. New York: Oxford Academic, 2017.

Grice, H. "Tilling the Soil in the Killing Fields: Cambodian American War Memoirs." *Asian American Literature and the Environment* içinde, Ed. L. Fitzsimmons, Y. Chae & B. Adams, 95-110. London: Routledge, 2014.

Grove, P. C. "Cambodia: A Gathering Danger." *Asian Security Handbook* içinde, Ed. W. M. Carpenter vd., 83–94. London: Routledge, 2016.

Güngör, H. Y. "Asean-T Ülkelerinde Havayolu Firmalarının Finansal Performansının Critic Tabanlı Mabac Yöntemi Ile Analizi" *Para ve Sermaye Piyasalarında Teorik ve Ampirik Çalışmalar* içinde. Ed. E. Kılıç. 171-194. Gaziantep: Özgür Yayınları, 2023.

Hall, D. G. E. "The Kingdom of Champa." *A History of South-East Asia* içinde, Ed. D. G. E. Hall, 201-210. London: Palgrave, 1971.

Hall, Kenneth R. "The Coming of the West: European Cambodian Marketplace Connectivity, 1500–1800." *Cambodia and the West, 1500-2000* içinde, Ed. T. O. Smith, 7–36. London: Palgrave Macmillan, 2018.

Hagesteijn, R. "The Angkor State: Rise, Fall and In Between." *Early State Dynamics* içinde, Ed. H. J. M. Claessen & P. Van De Velde, 154–69. Brill, 1987.

Heder, S. "Cambodia–Vietnam: Special Relationship against Hostile and Unfriendly Forces." *Southeast Asian Affairs* içinde, Ed. M. Cook & D. Singh, 113–32. Singapore: ISEAS Publishing, 2018.

Helmers, K. "Rice in the Cambodian Economy: Past and Present." *Rice Production in Cambodia* içinde, Ed. H. J. Nesbitt, 1-14. Los Banos: International Rice Research Institute (IRRI), 1997.

Hughes, C. & K. Un. "Introduction." *Cambodia's Economic Transformation* içinde, Ed. C. Hughes & K. Un. 6-20. Uppsala: Nordic Institute of Asian Studies Press, 2011.

Kahin, George M. "Coup Against Sihanouk." *Southeast Asia* içinde, Ed. G. M. Kahin, 279–299. New York: Routledge, 2003.

Kiernan, B. "The Impact on Cambodia of the US Intervention in Vietnam." *The Vietnam War: Vietnamese and American Perspectives* içinde, Ed. J. Werner & L. D. Huynh, 216-29. New York: Routledge, 2015.

Lent, J. A. "The Mass Media in Asia. Communicating Democracy", *The Media and Political Transitions* içinde, Ed. L. Anderson, 141-163. New York: Human Rights Watch, 1995.

Loofs-Wissowa, H. H. E., D. G. Marr & A. C. Milner. "The True and the Corbel Arch in Mainland Southeast Asian Monumental Architecture." *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde, Ed. Loofs-Wissowa, 239-253. Singapore: Institute of Southeast Asia Studies, 1986.

Menzel, J. "Cambodia: From Civil War to a Constitution to Constitutionalism?" *Public Law in East Asia* içinde, Ed. Hill & Menzel, 37-68. Singapore: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2008.

Oropeza García, A. "The Role of Chinese History and Culture in East and Southeast Asia." *The Role of the Southeast Asian Nations and the New Global Order* içinde, Ed. O. García, H. Arturo & Evi Fitriani, 22-67. University of Mexico Institute of Legal Research, 2022.

Peycam, P. "A Post-Colonial Nation." *Cultural Renewal in Cambodia* içinde, Ed. P. Peycam, 15–38. Brill, 2020.

Path, K. "The Khmer Republic's Mass Persecution of the Vietnamese Minority in Cambodia 1970–75." *Political Violence in Southeast Asia Since 1945: Case Studies from Six Countries* içinde, Ed. E. M. Zucker & B. Kiernan, 134-147. London: Routledge, 2021.

Quinn, K. "Cambodian Secret Police." *Terror and Communist Politics: The Role of the Secret Police in Communist States* içinde, Ed. J. R. Adelman & W. Bacon, 195-232. London: Routledge, 2019.

Reid, A. "Islamization and Christianization in Southeast Asia: The Critical Phase, 1550–1650." *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief* içinde, Ed. A. Reid, 151-179. Ithaca: Cornell University Press, 1993.

Smith, T. O., "Cambodia and the West: An Introduction," *Cambodia and the West, 1500–2000* içinde, Ed. T. O. Smith, Palgrave Macmillan, 2000: 1-5.

Stark, Miriam T. "Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia." *Southeast Asia* içinde, Ed. P. Bellwood & Ian Glover, 89–119. London: Routledge, 2004.

Sullivan, M. "China's Aid to Cambodia." *Cambodia's Economic Transformation* içinde, Ed. C. Hughes & Kheang, 50–69. Nordic Institute of Asian Studies, 2011.

Temiz, S. "ASEAN'da Kolektif Kimlik İnşa Çabaları ve Sömürgecilik Etkisi." *Uluslararası İlişkilerde Kimlik Perspektifinden Dış Politika-Biz ve Ötekiler* içinde, Ed. G. Çapar, 209-37. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021.

—. "Güneydoğu Asya'da Terörizm: Endonezya'da Jamaah Islamiyah (JI) Örgütü ve Faaliyetleri." *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri* içinde, Ed. H. Acar & S. Yenal, 241-68. Ankara: Nobel Akademik, 2020.

Thion, S. "The Pattern of Cambodian Politics." *Revival: The Cambodian Agony (1990)* içinde, Ed. D. A. Ablin & M. Hood, 149–64. Routledge, 2017.

Thompson, A. "Buddhism in Cambodia Rupture and Continuity." *Buddhism in World Cultures: Comparative Perspectives* içinde, Ed. S. C. Berkwitz, 129-50. ABC-CLIO, 2006.

Trankell, J. & Ing-Britt Ovesen. "Foreigners and Honorary Khmers: Ethnic Minorities in Cambodia." *Civilizing the Margins: Southeast Asian Government Programs for Development of Ethnic Minorities* içinde, Ed. C. Duncan, 241–269. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2004.

Tully, J. "Cambodia in the Nineteenth Century: Out of the Siamese Frying Pan and into the French Fire?" *Cambodia and the West, 1500-2000* içinde, Ed. T. O. Smith, 37-63. New York: Springer, 2018.

—. "Modern Cambodia Since 1863." *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Vickery, M., B. Kiernan & C. Boua. "Looking Back at Cambodia, 1942–76." *Peasants and Politics in Kampuchea 1942–1981* içinde, Ed. B. Kiernan & C. Boua, 89–113. London: Zed Press, 1982.

Vickery, M. "Some Remarks on Early State Formation in Cambodia." *Southeast Asia in the 9th to 14th Centuries* içinde, Ed. David G. Marr & A. C. Milner, 95–116. Singapore: ISEAS Publishing, 1986.

—. "What and Where Was Chenla?" *Recherches Nouvelles sur le Cambodge* içinde, Ed. F. Bizot. Paris: École Française d'Extrême-Orient, 1994.

—. "Cambodia." *Coming to Terms* içinde, Ed. D. Allen, 89–128. New York: Routledge, 2019.

Whitmore, J. K. & K. Hall. "The Devaraja Cult and Khmer Kingship at Angkor." *Explorations in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft* içinde, Ed. J. K. Whitmore & K. R. Hall, 107-148. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2020.

Wolters, O. W. "Khmer 'Hinduism' in the Seventh Century." *Early South East Asia: Essays in Archaeology, History, and Historical Geography* içinde, Ed. R. B. Smith & W. Watson, 427–42. Oxford: Oxford University Press, 1977.

Akademik Makaleler

Acker, R. "New Geographical Tests of the Hydraulic Thesis at Angkor." *South East Asia Research* 6, no. 1 (1998): 5–47.

Aktürk, Şener. "Not So Innocent: Clerics, Monarchs, and the Ethnoreligious Cleansing of Western Europe." *International Security* 48, no. 4 (2024): 87–136

Ateş, A. "Understanding US Foreign Policy: A Theoretical Analysis". *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 4, no. 1 (April 2022): 4-27.

Bach, W. "A Chance in Cambodia." *Foreign Policy* 62 (1986): 75–95.

Becker, E. "Stalemate in Cambodia." *Current History* 86, no. 519 (1987): 156.

Bhattacharya, K. "La Secte des Paçupata dans l'Ancien Cambodge." *Journal Asiatique* 243 (1955): 479–487.

Bigot, Alfred-Alphonse-Léon. "Note sur le missionnaire Charles-Émile Bouillevaux découvreur d'Angkor." *Bulletin de la Société des Études Indochinoises* 24, no. 4 (1949): 59-62.

—. "Note sur le missionnaire Charles-Émile Bouillevaux découvreur d'Angkor." *Bulletin de la société des études indochinoises* 24, no. 4 (1949): 59-62.

Bishop, Paul, vd. "OSL and Radiocarbon Dating of a Pre-Angkorian Canal in the Mekong Delta, Southern Cambodia." *Journal of Archaeological Science* 31, no. 3 (2004): 319–36.

Breazeale, K. "Bishop Barthelemy Bruguiere, 1792-1845." *The Journal of the Siam Society* 96 (2008): 51-72.

Briggs, Lawrence Palmer. "Aubaret and the Treaty of July 15, 1867 between France and Siam." *The Journal of Asian Studies* 6, no. 2 (1947): 122–38.

—. "Siamese Attacks on Angkor before 1430." *The Journal of Asian Studies* 8, no. 1 (1948): 3–33.

—. "The Hinduized States of Southeast Asia: A Review." *Far Eastern Quarterly* 7, no. 4 (1948): 376–93.

—. "The Khmer Empire and the Malay Peninsula." *The Far Eastern Quarterly* 9, no. 3 (1950): 256–305.

Broadhead, L. A. "Exorcising Eisenhower: The Imperative of Critical Remembrance in Obama's Search for Foreign Policy Renewal." *Peace Research* (2009): 45–80.

Brown, F. Z. "Cambodia in 1991: An Uncertain Peace." *Asian Survey* 32, no. 1 (1992): 88-96.

—. "The Economic Development of Vietnam, Laos, and Cambodia." *Journal of Northeast Asian Studies* 12, no. 4 (1993): 3-21.

—. "Cambodia in 1991: An Uncertain Peace." *Asian Survey* 32, no. 1 (1992): 88-96.

—. "The Economic Development of Vietnam, Laos, and Cambodia." *Journal of Northeast Asian Studies* 12, no. 4 (1993): 3-21.

Bruckmayr, P. "Cambodian Muslims, Transnational NGOs, and International Justice." *Peace Review* 27, no. 3 (2015): 337–45.

Bullen, Darryl, Denis Freney, ve Chris Ray. "Ten Years After Liberation." *Australian Left Review*, (1985): 1-54.

Bulsys, J. A., & J. J. Makay. "Gorbachev's Rhetoric of Glasnost: How Openness Intersects with Freedom of Expression." *Free Speech Yearbook* 27, no. 1 (1989): 55-67.

Caldararo, N. "Beyond Zero Population: Ethnohistory, Archaeology and the Khmer, Climate Change and the Collapse of Civilizations." *Anthropology* 3, no. 154 (2015): 1–5.

Carter, Alison K., vd. "Temple occupation and the tempo of collapse at Angkor Wat, Cambodia." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116, no. 25 (2019): 12226–12231.

Chandler, David. "An Anti-Vietnamese Rebellion in Early Nineteenth Century Cambodia: Pre-Colonial Imperialism and a Pre-Nationalist Response." *Journal of Southeast Asian Studies* 6, no. 1 (1975): 16-24.

—. "Cambodia's Relations with Siam in the Early Bangkok Period: The Politics of a Tributary State." *Journal of the Siam Society* 60, no. 1 (1972): 153-169.

—. "From 'Cambodge' to 'Kampuchea': State and Revolution in Cambodia 1863-1979." *Thesis Eleven* 50, no. 1 (1997): 35-49.

—. "Maps for the Ancestors: Sacralized Topography and Echoes of Angkor in Two Cambodian Texts." *Journal of the Siam Society* 64, no. 2 (1976): 170-187.

—. "The Khmer Inscriptions of Tenasserim: A Reinterpretation." *Journal of the Siam Society* 61, no. 1 (1973): 51-70.

Chen, K. C. "China's War Against Vietnam, 1979: A Military Analysis." *The Journal of East Asian Affairs* 3, no. 1 (1983): 233-263.

Chong, Alan. "Southeast Asia: Theory Between Modernization and Tradition." *International Relations of the Asia-Pacific* 7, no. 3 (2007): 391-425.

Chufrin, G. I. "Five Years of the People's Revolutionary Power in Kampuchea: Results and Conclusions." *Asian Survey* 24, no. 11 (1984): 1143-1150.

Ciorciari, J. D. "Cambodia in 2019." *Asian Survey* 60, no. 1 (2020): 125-131.

—. "China and the Pol Pot Regime." *Cold War History* 14, no. 2 (2014): 215-235.

—. "The Balance of Great-Power Influence in Contemporary Southeast Asia." *International Relations of the Asia-Pacific* 9, no. 1 (2008): 157-196.

Clarke, J. "News Media Systems in Developing Countries: How the Models Are Working Out in Cambodia." *Media Asia* 33, no. 3-4 (2006): 142-149.

Clayton, T. "Building the New Cambodia: Educational Destruction and Construction under the Khmer Rouge, 1975–1979." *History of Education Quarterly* 36 (1998): 1–16.

Clymer, K. J. "Cambodia: The View from the United States, 1945–1954." *The Journal of American-East Asian Relations* 6, no. 2-3 (1997): 91-124.

Coedès, George & Paul Cordier. "La Stèle de Tà-Prohm." *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 6, no. 1/2 (1906): 44-85.

Coedès, George. "Angkor: Die Hauptstadt des Alten Kambodscha – Ein Abbild des Kosmos." *Saeculum* 6 (1955): 154-165.

—. "Inscription de Bhavavarman II, Roi du Cambodge." *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 4, no. 3 (1904): 691–97.

—. "Some Problems in the Ancient History of the Hinduized States of South-East Asia." *Journal of Southeast Asian History* 5, no. 2 (1964): 1–14.

Collins, E. & S. Nam. "Between the Law and the Actual Situation: Failure as Property Formation in French Colonial Indochina." *Environment and Planning D: Society and Space* 40, no. 2 (2022): 227-244.

Dahles, H. & M. Verve. "The Institutionalisation of Okhna: Cambodian Entrepreneurship at the Interface of Business and Politics." *Journal of Contemporary Asia* 45, no. 1 (2015): 48–70.

Daughton, J.P. "Colonial Violence and the Rhetoric of Evasion: Tactics in French Indochina." *Past & Present* 201/1 (2008): 180.

Day, M. B., vd. "Paleoenvironmental History of the West Baray, Angkor (Cambodia)." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, no. 4 (2012): 1046–51.

Dayton, Leigh. "The Lost City." *New Scientist* (2001): 30–33.

Derrett, J. D. M. "Rajadharma." *Journal of Asian Studies* 35, no. 4 (1976): 597-609.

Dowling, Nancy H. "A New Date for the Phnom Da Images and Its Implications for Early Cambodia." *Asian Perspectives* 38, no. 1 (1999): 51–61.

Dressing, "Indigenous Custom and National Costume." *Fashion Theory* 5, no. 4 (2001): 389-416.

Duff, P. "Cambodia in the Southeast Asian War." *Journal of Contemporary Asia* 3, no. 2 (1973): 212.

Dung, N. T. "The Siamese Government's Responses to Western Forces at the Time of King Mongkut 1851–1868." *Gremium: Studies in History, Culture and Politics* 11 (2017): 67–92.

Ebihara, M. "Societal Organization in Sixteenth and Seventeenth Century Cambodia." *Journal of Southeast Asian Studies* 15, no. 2 (1984): 280–95.

Edwards, Penny. "Restyling Colonial Cambodia (1860–1954): French Dressing, Indigenous Custom and National Costume." *Fashion Theory* 5, no. 4 (2001): 389–415.

Ellis, R. R. "Cambodia in the Writings of Diego Aduarte and Gabriel Quiroga de San Antonio." *Hispanic Research Journal* 8, no. 3 (2007): 217–31.

Escott, Jennifer. "Minority Education in Cambodia: The Case of the Khmer Loeu." *Intercultural Education* 11, no. 3 (2000): 239–251.

Fletcher, R. "Seeing Angkor: New Views on an Old City." *Journal of the Oriental Society of Australia* 32 (2001): 1–27.

Fletcher, R., vd. "Angkor Wat: An Introduction." *Antiquity* 89, no. 348 (2015): 1388–1401.

—. “Archaeology in Cambodia: Angkor, Extent, Settlement Pattern, and Ecology.” *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association* 24 (2004): 133-133.

—. “The Development of the Water Management System of Angkor: A Provisional Model.” *Bulletin of the Indo-Pacific Prehistory Association* 28 (2008): 57–66.

Fried, J. H. “United States Military Intervention in Cambodia in the Light of International Law.” *The Vietnam War and International Law* 3 (1970): 100-137.

Frings, K. V. “Rewriting Cambodian History to ‘Adapt’ It to a New Political Context: The Kampuchean People’s Revolutionary Party’s Historiography (1979–1991).” *Modern Asian Studies* 31, no. 4 (1997): 807–46.

Frost, F. “Cambodia: From UNTAC to Royal Government.” *Southeast Asian Affairs* (1994): 79-101.

Gaucher, Jacques. “The ‘City’ of Angkor. What Is It?” *Museum International* 54, no. 1-2 (2002): 28-36.

Gaudes, Rüdiger. “Kaundinya, Preah Thaong and the Nagi Som: Some Aspects of a Cambodian Legend.” *Asian Folklore Studies* 52 (1993): 333–58.

Goodman, J. “Reinterpreting Angkor: The Water, Environment and Engineering Context.” *The Journal of Sophia Asian Studies* 18 (2000): 131-163.

Gordon, B. K. & K. Young. “The Khmer Republic: That Was the Cambodia That Was.” *Asian Survey* 11, no. 1 (1971): 26-40.

Goswami, O. “VIII. The Depression, 1930–1935: Its Effects on India and Indonesia.” *Itinerario* 10, no. 1 (1986): 163–76.

Gough, K. “Roots of the Pol Pot Regime in Kampuchea.” *Contemporary Marxism* 12-13 (1986): 14-48.

Groslier, B. P. “Agriculture et Religion dans l’Empire Angkorien.” *Études Rurales* (1974): 95-117.

—. “La Cité Hydraulique Angkorienne: Exploitation ou Surexploitation du Sol?” *Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient* 66 (1979): 161–202.

—. “La Cité Hydraulique Angkorienne: Exploitation Ou Surexploitation Du Sol?” *Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient* 66 (1979): 161–202.

Guan, K. C. “War and Its Art in Southeast Asia.” *Cultural Connections* 6 (2021): 35-41.

Gundersen, L. G. “A Reassessment of the Decline of the Khmer Empire.” *International Journal of Culture and History* 1, no. 1 (2015): 63-66.

Güngör, H. Y. 2023. “COVID-19’un Filipin Konaklama Firmaları Üzerindeki Etkisinin Mali Yapı Oranları Kullanılarak Analizi.” *Alanya Akademik Bakış* 7(1): 235-255.

Haiman, John. “Possible Origins of Infixation in Khmer.” *Studies in Language* 22, no. 3 (1998): 597-617.

Hall, Kenneth R. “The ‘Indianization’ of Funan: An Economic History of Southeast Asia’s First State.” *Journal of Southeast Asian Studies* 13, no. 1 (1982): 81–106.

Hanson, D. W. “Thomas Hobbes’s ‘Highway to Peace’.” *International Organization* 38, no. 2 (1984): 329-354.

Hanson, G. M. “Accidental Napalm Attack and Hegemonic Visions of America’s War in Vietnam.” *Critical Studies in Media Communication* 28, no. 5 (2011): 407-423.

Haw, Stephen G. “Islam in Champa and the Making of Factitious History.” *Journal of the Royal Asiatic Society* 28, no. 4 (2018): 717–47.

Hawken, Scott. “Designs of Kings and Farmers: Landscape Systems of the Greater Angkor Urban Complex.” *Asian Perspectives* 52, no. 2 (2013): 347–67.

Heder, S. “Racism, Marxism, Labelling, and Genocide in Ben Kiernan’s *The Pol Pot Regime*.” *South East Asia Research* 5, no. 2 (1997): 101-153.

Hendrickson, M. “Historic Routes to Angkor: Development of the Khmer Road System (Ninth to Thirteenth Centuries AD) in Mainland Southeast Asia.” *Antiquity* 84, no. 324 (2010): 480–96.

Heng, Kimkong. “Cambodia’s ASEAN Membership Revisited: Challenges and Opportunities.” *Cambodian Journal of International Studies* 1 (2017): 69–80.

Heuveline, P. "The Boundaries of Genocide: Quantifying the Uncertainty of the Death Toll During the Pol Pot Regime in Cambodia (1975–79)." *Population Studies* 69, no. 2 (2015): 201-218.

Heuveline, P., & M. K. Nakphong. "Contemporary Marriage in Cambodia." *Journal of Family Issues* 45, no. 5 (2024): 1166–94.

Hutt, David. "Cambodia in 2023: A Once-in-a-Lifetime Transfer of Power." *Southeast Asian Affairs* (2024): 71-86.

Huxley, T. "Cambodia in 1986: The PRK's Eighth Year." *Southeast Asian Affairs* (1987): 161-173.

Ishizawa, Y. "All Royal Roads Lead to Angkor." *SPAFA Journal* 10, no. 3 (2000): 20–22.

İnce, E. "Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nde Siber Güvenlik Politikalarının Gelişimi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2021): 819-835.

Jackson, Robert. "Disasters and the United Nations International Operations, Science and Politics." *Interdisciplinary Science Reviews* 11, no. 4 (1986): 326-345.

Jacobsen, T. "Debt Bondage in Cambodia's Past—and Present." *Special Issue of Studies in Gender and Sexuality* 15, no. 1 (2014): 32–43.

—. "Paying through the Nose: Punishment in the Cambodian Past and Lessons for the Present." *South East Asia Research* 13, no. 2 (2005): 235–56.

Jarvis, H. "The National Library of Cambodia: Surviving for Seventy Years." *Libraries & Culture* 30, no. 4 (1995): 391–408.

Jeldres, Julio A. "The UN and the Cambodian Transition." *Journal of Democracy* 4, no. 4 (1993): 104-116.

—. "A Personal Reflection on Norodom Sihanouk and Zhou Enlai: An Extraordinary Friendship on the Fringes of the Cold War." *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review* 1, no. 2 (2012): 323-337.

Jennar, R. M. "UNTAC: International Triumph in Cambodia?" *Security Dialogue* 25, no. 2 (1994): 145–56.

JIA. "There Mounts in Cambodia." *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia* 8 (1864): 285-385.

Julian, James St. "The Khmer Empire." *Agora* 47, no. 4 (2012): 17–23.

Karbaum, M. "Cambodia's Façade Democracy and European Assistance." *Journal of Current Southeast Asian Affairs* 30, no. 4 (2011): 111–43.

Kiernan, B. "The Genocide in Cambodia, 1975–79." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 22, no. 2 (1990): 35-40.

—. "Origins of Khmer Communism." *Southeast Asian Affairs* (1981): 161-180.

—. "Orphans of Genocide: The Cham Muslims of Kampuchea under Pol Pot." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 20, no. 4 (1988): 2-33.

—. "The 1970 Peasant Uprising in Kampuchea." *Journal of Contemporary Asia* 9, no. 3 (1979): 310-324.

—. "Origins of Khmer Communism." *Southeast Asian Affairs* (1981): 161-180.

Kiljunen, K. "Kampuchea in the Seventies." *Current Research on Peace and Violence* 6, no. 2-3 (1983): 137-156.

Kim, G. H., vd. "A Study on the Material and Characteristics of Glass Beads from Oc Eo Site, Vietnam." *Korean Journal of Cultural Heritage Studies* 49, no. 2 (2016): 158–171.

Kirk, Donald. "Cambodia 1974: Governments on Trial." *Asian Survey* 15, no. 1 (1975): 55.

—. "Cambodia's Economic Crisis." *Asian Survey* 11, no. 3 (1971): 238-255.

Kishore, Kaushal. "Varṇas in Early Kambuja Inscriptions." *Journal of the American Oriental Society* 85, no. 4 (1965): 566–69.

Klassen, S., vd. "Provisioning an Early City: Spatial Equilibrium in the Agricultural Economy at Angkor, Cambodia." *Journal of Archaeological Method and Theory* 29 (2022): 763–94.

Kolnin, Ilia. "Cambodia's Decline and the Fall of Angkor as Pictured in the Chinese Sources during the Yuan and Early-Middle Ming Dynasties (Late XIII - Early XV cc.)." *RUDN Journal of World History* 14, no. 4 (2022): 461-484.

Kummu, Matti. "Water Management in Angkor: Human Impacts on Hydrology and Sediment Transportation." *Journal of Environmental Management* 90, no. 3 (2009): 1413–21.

Landon, K. P. "Thailand's Quarrel with France in Perspective." *The Journal of Asian Studies* 1, no. 1 (1941): 25-42.

Lavy, Paul. "As in Heaven, So in Earth: The Politics of Vishnu, Siva and Harihara Images in Pre-Angkorian Khmer Civilization." *Journal of Southeast Asian Studies* 34, no. 1 (2003): 21–36.

Leifer, M. "Cambodia and Her Neighbours." *Pacific Affairs* 34, no. 4 (1961): 361–74.

—. "Cambodia Looks to China." *The World Today* 20, no. 1 (1964): 26–31.

—. "Sihanuk: A Prince among Neutrals." *The Australian Quarterly* 34, no. 4 (1962): 38–49.

Lewis, Archibald. "Maritime Skills in the Indian Ocean 1368-1500." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 16, no. 2-3 (1973): 238-264.

Liu, Siran, vd. "Micro-Slag and 'Invisible' Copper Processing Activities at a Middle-Shang Period (14th–13th Century BC) Bronze Casting Workshop." *Journal of Archaeological Science* 122 (2020): 1–11.

Long, N. V. "Vietnam: The Real Enemy." *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 21, no. 2–4 (1989): 6–34.

Loughlin, N. "Chinese Linkage, Leverage, and Cambodia's Transition to Hegemonic Authoritarianism." *Democratization* 28, no. 4 (2021): 840–57.

Lowman, I., C. Kunthea, & M. Hendrickson. "An Angkor Nation? Identifying the Core of the Khmer Empire." *The Angkorian World* (2023): 479-493.

Lustig, T., vd. "Evidence for the Breakdown of an Angkorian Hydraulic System, and Its Historical Implications for Understanding the Khmer Empire." *Journal of Archaeological Science: Reports* 17 (2018): 195–211.

Mabbett, I. W. "Devarāja." *Journal of Southeast Asian History* 10, no. 2 (1969): 202-223.

—. "The Indianization of Southeast Asia." *Journal of Southeast Asian Studies* 8, no. 1 (1977): 1–14.

—. "Varṇas in Angkor and the Indian Caste System." *The Journal of Asian Studies* 36, no. 3 (1977): 429-442.

Malleret, Louis. "L'art et La Métallurgie de l'Étain Dans La Culture d'Oc-Èo." *Artibus Asiae* 11, no. 4 (1948): 274–84.

—. "La Statue De Ganeça De Rochefort-Sur-Mer." *Arts Asiatiques* 3, no. 3 (1956): 211–24.

—. "Les Dodécaèdres d'or Du Site d'Oc-Èo." *Artibus Asiae* 24, no. 3/4 (1961): 343–50.

Matsuura, F. "Recent Developments in Khmer Epigraphy." *Asian Research Trends New Series* 12 (2017): 85-106.

Maxwell, T. S. "The Stele Inscription of Preah Khan, Angkor: Text with Translation and Commentary." *Udaya: Journal of Khmer Studies* 8 (2007): 1–113.

McHale, S. "Ethnicity, Violence, and Khmer-Vietnamese Relations: The Significance of the Lower Mekong Delta, 1757–1954." *The Journal of Asian Studies* 72, no. 2 (2013): 367–90.

McMahon, R. J. "The Politics, and Geopolitics, of American Troop Withdrawals from Vietnam, 1968–1972." *Diplomatic History* 34, no. 3 (2010): 471–83.

Menon, J. "The Belt and Road Initiative in Cambodia." *Journal of Southeast Asian Economies* 41, no. 1 (2024): 1-12.

Moore, J. N. "Legal Dimensions of the Decision to Intercede in Cambodia." *American Journal of International Law* 65, no. 1 (1971): 38-75.

Moser-Puangsuwan, Y. "UN Peacekeeping in Cambodia: Whose Needs Were Met?" *Global Change, Peace & Security* 7, no. 2 (1995): 103–27.

Mus, Paul. "Cultes Indiens et Indigènes à Champa." *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* 33 (1933): 367–450.

—. "Le Sourire d'Angkor. Art, Foi et Politique Bouddhiques Sous Jayavarman VII." *Artibus Asiae* 24, no. 3–4 (1961): 363–81.

Mukhlis, I., Ö. S. Gürçam, I. M. Hendrati, S. H. Utomo, "Poverty and Food Security: A Reality in ASEAN Countries," *Jurnal Ekonomi dan Studi Pembangunan*, 13 no: 1 (2021): 1-15.

Narayanan, V. "Who Is the Strong-Armed Monkey Who Churns the Ocean of Milk." *Journal of Khmer Studies* 11 (2013): 1–26.

Natsuda, K., K. Goto, & J. Thoburn. "Challenges to the Cambodian Garment Industry in the Global Garment Value Chain." *European Journal of Development Research* 22 (2011): 469–493.

Ner, Marcel. "Les Musulmans de l'Indochine Française." *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 41 (1941): 151-202.

Nguyen, T. H. P. "Oc Eo Culture: A Case Study of Oc Eo Artifacts in Southern Vietnam." *CTU Journal of Innovation and Sustainable Development* 3 (2016): 133–42.

Nguyen, Marie-Lan. "The 1960 Labat Affair: Colonial Shadows and Cambodia's Path to Non-Alignment." *Journal of Southeast Asian Studies* 49, no. 3 (2020): 421.

O'Kane, R. H. "Cambodia in the Zero Years: Rudimentary Totalitarianism." *Third World Quarterly* 14, no. 4 (1993): 735–48.

O'Lemmon, Matthew. "Spirit Cults and Buddhist Practice in Kep Province, Cambodia." *Journal of Southeast Asian Studies* 45, no. 1 (2014): 25–49.

Osborne, M. "Cambodia: The Endgame of Politics?" *Southeast Asian Affairs* (2007): 117–32.

—. "King-Making in Cambodia: From Sisowath to Sihanouk." *Journal of Southeast Asian Studies* 4, no. 2 (1973): 169–85.

—. "Peasant Politics in Cambodia: The 1916 Affair." *Modern Asian Studies* 12, no. 2 (1978): 217–43.

Parry, J. T. "A New Perspective on Angkor: The Spatial Organization of a Historical Landscape Viewed from Landsat." *Geocarto International* 11, no. 2 (1996): 15-32.

Peang-Meth, A. "The United Nations Peace Plan, the Cambodian Conflict, and the Future of Cambodia." *Contemporary Southeast Asia* 14, no. 1 (1992): 35-36.

—. "Understanding the Khmer: Sociological-Cultural Observations." *Asian Survey* 31, no. 5 (1991): 442–55.

Pelliot, Paul. "L'Édition Collective Des Œuvres de Wang Kouo-Wei." *T'oung Pao* 26, no. 2–3 (1928): 113–82.

Peou, S. "Cambodia in 1997: Back to Square One?" *Asian Survey* 38, no. 1 (1998): 69–74.

Peycam, P. M. "Sketching an Institutional History of Academic Knowledge Production in Cambodia (1863–2009)." *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 25, no. 2 (2010): 153–77.

Ponchaud, François, vd. "Le Génocide dans l'Histoire Khmère: Entretien avec François Ponchaud." *Esprit* (1940-) (2002): 42-51.

Poole, P. A. "Cambodia: The Cost of Survival." *Asian Survey* 12, no. 2 (1972): 148-155.

Porter, G. "Cambodia: Sihanouk's Initiative." *Foreign Affairs* 66, no. 4 (1988): 809-826.

Przyluski, J. "La Légende de Râma dans les bas-reliefs d'Angkor-Vat." *Art & Archéologie Khmers* 1 (1923): 319-330.

Rádvanyi, J. "The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign." *The China Quarterly* 43 (1970): 121-129.

Raffin, A. "Youth Mobilization and Ideology: Cambodia from the Late Colonial Era to the Pol Pot Regime." *Critical Asian Studies* 44, no. 3 (2012): 391-418.

Rahat Ara, D. & M. Rashid. "An Ethnic House Form at the Western Margins of Southeast Asia: The Elusive South Asian Stilt Architecture of the Chittagong Hill Tracts." *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 19, no. 1 (2018): 35-54.

Rana, S., & A. Ardichvili. "Cambodia and the ASEAN Economic Community: Opportunities, Challenges, and Implications for Human Resource Development." *Reconsidering Development* 3, no. 1 (2015): 38–55.

Ravenal, E. C. "The Nixon Doctrine and Our Asian Commitments." *Foreign Affairs* 49, no. 2 (1971): 201-217.

Sedov, L. A. "Angkor: Society and State." *The Early State* 32 (1978): 111–30.

Szaz, Z. M. "Cambodia's Foreign Policy." *Far Eastern Survey* 24, no. 10 (1955): 151-158.

Simon, S. W. "Kampuchea: Pawn in a Political Chess Match." *Current History* 79, no. 461 (1980): 170–94.

Slocomb, M. "The K5 Gamble: National Defence and Nation Building under the People's Republic of Kampuchea." *Journal of Southeast Asian Studies* 32, no. 2 (2001): 195–210.

—. "The Nature and Role of Ideology in the Modern Cambodian State." *Journal of Southeast Asian Studies* 37, no. 3 (2006): 375–95.

Smith, R. M. "Prince Norodom Sihanouk of Cambodia." *Asian Survey* (1967): 353-362.

Smith, T. O. "Britain and Cambodia, September 1945–November 1946: A Reappraisal." *Diplomacy and Statecraft* 17, no. 1 (2006): 73-91.

Sodhy, P. "Modernization and Cambodia." *Journal of Third World Studies* 21, no. 1 (2004): 153–74.

Sok, S., & M. Pin. "Political Discussion on Social Media: A Platform for Discussion or a Cause for Social Divide?" *Cambodian Communication Review* (2014): 61–65.

Sokrithy, I., & S. Lertlum. "The Living Angkor Road Project: Connectivity within Ancient Mainland Southeast Asia." *Journal of Center for Southeast Asia Studies Kyoto University* 71 (2015): 4-9.

Solheim, W. "Regional Reports: Cambodia, Laos, and Vietnam." *Asian Perspectives* 3 (1960): 1-25.

—. "Southeast Asia and the West." *Science* 157 (1967): 896–902.

Soon, L. T. "ASEAN and the Cambodian Problem." *Asian Survey* 22, no. 6 (1982): 548–60.

St. Julian, J. "The Tale of the Khmer King and the Maharaja of Zabag." *Teaching History* 48, no. 1 (2014): 59–63.

Stamp, L. D. "Siam before the War." *The Geographical Journal* 99, no. 5–6 (1942): 209–24.

Stanic, S. "Kampuchea: Socialism Without a Model." *Socialist Thought and Practice* 18 (1978): 67-84.

Stargardt, A. W. "The Emergence of the Asian System of Powers." *Modern Asian Studies* 23, no. 3 (1989): 561-595.

Stark, M. T. "The Transition to History in the Mekong Delta: A View from Cambodia." *International Journal of Historical Archaeology* 2, no. 3 (1998): 175–203.

Stellman, J., vd. "The Extent and Patterns of Usage of Agent Orange and Other Herbicides in Vietnam." *Nature* 422, no. 6933 (2003): 681-687.

Stone, Richard. "The End of Angkor." *Science* 311 (2006): 1364–68.

Temiz, S. "Kâğıt Kaplan- Zayıf Bir Pakt Olarak Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Seato) ve Bölgesel Siyasi Etkileri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2019): 285-302.

Temiz, S., & Igdır Akaras, A. "ASEAN'da Kamboçya: Statü, Statüko ve Bölgesel Düzen." *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 2 (2024): 113-135.

Thayer, C. A. "Sino-Vietnamese Relations: The Interplay of Ideology and National Interest." *Asian Survey* 34, no. 6 (1994): 513-528.

Thayer, N. "End of Story? Last Khmer Rouge Defections Don't Bring Closure Yet." *Far Eastern Economic Review* 161, no. 51 (1998): 23–24.

Thompson, V., & R. Adloff. "Cambodia Moves Toward Independence." *Far Eastern Survey* 22, no. 9 (1953): 105–11.

Thun, T. "Invasion or Liberation? Contested Commemoration in Cambodia and Within ASEAN." *Trans-Regional and -National Studies of Southeast Asia* 9, no. 2 (2021): 219–35.

Trankell, I. "Songs of Our Spirits: Ritual and Historical Imagination among the Cambodian Cham." *Asian Ethnicity* 4, no. 1 (2003): 31–46.

Um, K. "Cambodia in 1988: The Curved Road to Settlement." *Asian Survey* 29, no. 1 (1989): 73–80.

—. "Cambodia in 1993: Year Zero Plus One." *Asian Survey* 34, no. 1 (1994): 72–81.

Un, K. "Cambodia in 2012: Towards Developmental Authoritarianism?" *Southeast Asian Affairs* 1 (2013): 73-84.

—. "Patronage Politics and Hybrid Democracy: Political Change in Cambodia, 1993–2003." *Asian Perspective* 29, no. 2 (2005): 203–30.

Un, L., & S. Sok. "Governance of Higher Education in Cambodia." *Leadership and Governance in Higher Education* 4 (2014): 71-94.

Urdal, H. "A Clash of Generations? Youth Bulges and Political Violence." *International Studies Quarterly* 50, no. 3 (2006): 607–629.

Van Liere, W. J. "Traditional Water Management in the Lower Mekong Basin." *World Archaeology* 11 (1980): 265–80.

Vanna, Ly. "Rice Remains in the Prehistoric Pottery Tempers of the Shell Midden Site of Samrong Sen: Implications for Early Rice Cultivation in Central Cambodia." *Aséanie, Sciences Humaines en Asie du Sud-Est* 9 (2002): 13–34.

Verver, M. & H. Dahles. "The Institutionalisation of Oknha: Cambodian Entrepreneurship at the Interface of Business and Politics." *Journal of Contemporary Asia* 45, no. 1 (2015): 48–70.

Vickery, M. "The Reign of Sūryavarman I and Royal Factionalism at Angkor." *Journal of Southeast Asian Studies* 16, no. 2 (1985): 226–44.

—. "What to Do About the Khmers." *Journal of Southeast Asian Studies* 27, no. 2 (1996): 389–404.

Vu, Minh Giang. "FUNAN (Phu Nam) from a New Perspective." *Journal of Social Sciences and Humanities* 64, no. 3 (2022): 71–85.

Wang, G. "The Nanhai Trade: A Study of the Early History of Chinese Trade in the South China Sea." *Journal of the Malay Branch of the Royal Asiatic Society* 31, no. 2 (June 1958): 31–45.

Wang, W., vd. "Earliest Curry in Southeast Asia and the Global Spice Trade 2000 Years Ago." *Science Advances* 9 (2023): 1–12.

Ward, K. & M. Ford. "Labour and Electoral Politics in Cambodia." *Journal of Contemporary Asia* 52, no. 4 (2022): 513–31.

Warrack, S. "Learning from Local Leaders: Working Together Toward the Conservation of Living Heritage at Angkor Wat, Cambodia." *Change Over Time* 1, no. 1 (2011): 34–51.

Westwell, G. "Accidental Napalm Attack and Hegemonic Visions of America's War in Vietnam." *Critical Studies in Media Communication* 28, no. 5 (2011): 407-423.

Wheatley, P. "The Malay Peninsula as Known to the Chinese of the Third Century A.D." *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 28, no. 1 (1955): 1–23.

—. “The Mount of the Immortals: A Note on Tamil Cultural Influence in Fifth Century Indo-China.” *Oriens Extremus* 21, no. 1 (June 1974): 97–109.

Widodo, A. P. “In the Middle Kingdom: A Historical Survey on the Arabs and Persians Ventures in China, 600s–1300s.” *IIUM Journal of Religion and Civilisational Studies* 7, no. 1 (2024): 4-20.

Williams, J. “The Churning of the Ocean of Milk—Myth, Image and Ecology.” *India International Centre Quarterly* 19, no. 1-2 (1992): 145-155.

Willmott, W. E. “Cambodian Neutrality.” *Current History* 52, no. 305 (1967): 36–53.

Wilson, P. “Do Normal People Commit Genocide? Observations from the Cambodian Trial of Duch.” *Psychiatry, Psychology and Law* 17, no. 4 (2010): 495–502.

Wolfarth, J. “In the Shadow of Angkor.” *History Today* 71, no. 2 (2021): 64–77.

Wolters, O. W. “Jayavarman II’s Military Power: The Territorial Foundation of the Angkor Empire.” *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* 105, no. 1 (1973): 21–30.

—. “Northwestern Cambodia in the 7th Century.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 37, no. 2 (1974): 355–84.

Wong, B. “The Historical Interface between Buddhism and Christianity in Cambodia, with Special Attention to the Christian and Missionary Alliance, 1923–1970.” *Buddhist-Christian Studies* 40 (2020): 225-271.

Young, L. “Cambodian Political History: The Case of Pen Sovann.” *Monthly Review* 65, no. 6 (2013): 1-26.

Hükümet Belgeleri ve Arşivler

Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1952–1954, The Geneva Conference, Volume XVI.*

FRUS, 1952–1954. *The Geneva Conference*, vol. XVI, List of Persons.

FRUS, 1952–1954. *The Geneva Conference*, vol. XVI, Document 1037.

FRUS*, 1964–1968, Volume II, Vietnam, January–June 1965, Document 241. Memorandum From the Chairman of the Joint Chiefs of Staff (Wheeler) to Secretary of Defense McNamara.*

FRUS*, 1964–1968, Volume XXVII, Mainland Southeast Asia; Regional Affairs, Document 152. Telegram From the Department of State to the Embassy in India, 27 January 1965.*

FRUS, 1964–1968. *Mainland Southeast Asia; Regional Affairs*, vol. XXVII, Document 155.

FRUS, 1964–1968. *Mainland Southeast Asia; Regional Affairs*, vol. XXVII, Document 210.

FRUS, 1964–1968. *Vietnam, January–June 1965*, vol. II, Document 176.

FRUS, 1964–1968. *Vietnam, January–June 1965*, vol. II, Document 241.

FRUS*, 1969–1976, Volume VII, Vietnam, July 1970–January 1972, Document 26. Letter from President Nixon to Cambodian Prime Minister Lon Nol.*

FRUS*, 1969–1976, Volume X, Vietnam, January 1973–July 1975, Document 37. Telephone Conversation Between President Nixon and the White House Chief of Staff (Haig), 173-174.*

FRUS, 1969–1976. *Documents on East and Southeast Asia, 1973–1976*, vol. E–12, Document 95.

FRUS, 1969–1976. *Vietnam, January 1969–July 1970*, vol. VI, Document 45.

FRUS, 1969–1976. *Vietnam, January 1973–July 1975*, vol. X, Document 37.

FRUS, 1969–1976. *Vietnam, July 1970–January 1972*, vol. VII, Document 26.

FRUS, 1969–1976. *Vietnam, October 1972–January 1973*, vol. IX, Document 336.

Raporlar ve Tezler

Amnesty International. *Amnesty International Report 1987*. London: Amnesty International Publications, 1987.

Chun, N. *Middle Class Size in the Past, Present, and Future: A Description of Trends in Asia (Working Paper No. 217).* Manila: Asian Development Bank, 2010.

Horne, R. *Cambodia in Transition: Family, Culture and the New World.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Technology Sydney, 2017.

Human Rights Watch. "Cambodia: The War Against Free Speech, Letter from Human Rights Watch and the New Cambodian Press Law." September 1995. Vol. 7, No. 13.

Jacobsen, T., & M. Stuart-Fox. *Power and Political Culture in Cambodia.* Working Paper Series No. 200. Asia Research Institute, 2013.

Kelsall, T., & H. Seiha. *The Political Settlement and Economic Growth in Cambodia.* ESID Working Paper No. 37. Manchester: The University of Manchester, 2014.

Keo, S. G. *Writing the Postcolonial City: Phnom Penh and Modernity during Sangkum Reastr Niyum, 1955-1970.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, UC Berkeley, 2019.

Luong, N. T. *The Optics of Hatred: Visualizing the Vietnamese Other in Cambodia.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University, 2022.

Madhur, S. *Cambodia's Skill Gap: An Anatomy of Issues and Policy Options (CDRI Working Paper Series No. 98).* Phnom Penh: CDRI, 2014.

Nuttall, Matthew N. *Conservation in Cambodia: Linking Forests, Wildlife, and People in Dynamic Landscapes.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Stirling, 2022.

Theam, B. S. *Cambodia in the Mid-Nineteenth Century: A Quest for Survival, 1840-1863.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Australian National University, 1981.

Vickery, M. *Society, Economics, and Politics in Pre-Angkor Cambodia: The 7th-8th Centuries.* Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for UNESCO, 1998.

İnternet Kaynakları

AFP. "Cambodia: The Forgotten Genocide of The Muslim Minority." *Justice Info*. 8 September 2015. https://www.justiceinfo.net /en/1950-cambodia-the-forgotten-genocide-of-the-muslim-minority.html. Erişim 25 Ekim 2024.

Amnesty International. "State of Cambodia- Killings of Demonstrator." Ocak 1992. https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads /2021/06/asa230011992en.pdf Erişim: 24 Ekim 2024.

—. "State of Cambodia – Killings of Demonstrators." January 1992. https://www. amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/ 06/asa230011992en.pdf. Erişim 24 Ekim 2024.

Ashwill, Mark A. "Nothing is Impossible—Finds It Impossible to Tell the Truth About Vietnam." *CounterPunch*, 29 Nisan 2022.

https://www.counterpunch.org/2022/04/29/nothing-is-impossible-finds-it-impossible-to-tell-the-truth-about-vietnam/ Erişim: 15 Şubat 2025.

BBC. "Sihanouk Willing to Join Regime in Cambodia: Sets Conditions to Return as Head of State in Deal Apart From Rebel Allies." *Los Angeles Times*, 4 Mayıs 1989. https://www.latimes.com/archives/ la-xpm-1989-05-04-mn-2322-story.html Erişim: 26 Ekim 2024.

—. 3 January 2014. https://www.bbc.com/news/av/world-asia-25593553. Erişim 13 Şubat 2025.

Cambodian Center for Independent Media. *Country at a Crossroads: Media in the Spotlight (Annual Report).* 2013. https://www. ccimcambodia.org/report/CCIM_annual_report_2013.pdf Erişim: 27 Ekim 2024.

Fawthrop, Tom. "Wrestling with the Khmer Rouge Legacy." August 20, 2010. https://fpif.org/wrestling_with_the_khmer_ rouge_legacy/. Erişim 25 Ekim 2024.

Human Rights Watch. "Human Rights Watch World Report 1993 – Cambodia." January 1, 1993. https://www.refworld.org/reference /annualreport/hrw/1993/en/92720. Erişim 20 Ekim 2024.

Khemara, Sok. "Hun Sen Blames Lon Nol Regime for Cambodia's Troubles." *Voice of America*, October 22, 2015. https://www.voanews.com/a/hun-sen-blames-lon-nol-regime-cambodia-troubles/3019134.html. Erişim 21 Kasım 2024

Khmer Times. "Hun Sen Extends Congratulations to Muslim Community in Conjunction with Ramadan." April 1, 2022. https://www.khmertimeskh.com/501050811/hun-sen-extends-congratulations-to-muslim-community-in-conjunction-with-ramadan/. Erişim 24 Ekim 2024.

Licadho. *Grassroots Support Program: Helping Communities Help Themselves.* 2015. https://www.licadho-cambodia.org/programs/grassroots.php. Erişim 25 Ekim 2024.

Mahdzar, R. "Infographic: Digital Trends Cambodia 2015." *Greeks in Cambodia*, March 11, 2015. http://geeksincambodia. com/infographic-digital-trends-cambodia-2015/ Erişim 19 Şubat 2025.

Nixon, R. *Address to the Nation on the Situation in Southeast Asia, April 30, 1970.* YouTube. https://www.youtube. com/watch? v=Ikc qpGo97NI&t=9s. Erişim 25 Ekim 2024.

Perlez, J. "Asian Leaders at Regional Meeting Fail to Resolve Disputes Over South China Sea." *The New York Times*, 12 July 2012. https://www.nytimes.com/2012/07/13/world/ asia/asian-leaders-fail-to-resolve-disputes-on-south-china-sea-during-asean-summit.html. Erişim 4 Nisan 2025.

Phea, Kin. "Cambodia-China Relations in the New Decade." *Diplomacy Publication – KAS Cambodia and CICP*. https://www.kas.de/documents/264850/8651571/Chapter%203.pdf. Erişim 25 Ekim 2024.

Pilger, J. "How Thatcher Gave Pol Pot a Hand." *The New Statesman*, April 17, 2000. https://www.newstatesman.com/ politics/2000/04/how-thatcher-gave-pol-pot-a-hand. Erişim 25 Ekim 2024.

Pisei, H. "Cambodia-China Trade Up Over 20% in First Three Quarters of 2024." *Phnom Penh Post*, October 14, 2024. https://www.phnompenhpost.com/business/cambodia-china-trade-up-over-20-in-first-three-quarters-of-24. Erişim 14 Ocak 2025.

Punreay, H. “Number of Kindergartens and Schools Increasing.” *Khmer Times*, January 23, 2024. https://www.khmertimeskh.com/ 501427196 /number-of-kindergartens- and-schools-increasing/# goo gle_vignette. Erişim 25 Ekim 2024

RFA Khmer. “Interview: Pol Pot Was ‘Strikingly Charming ... Until We Began to Talk.’” *Radio Free Asia*, January 8, 2023. https://www.rfa.org/english/news/cambodia/cambodia-khmerrouge-thayer-01062023142454.html. Erişim 14 Aralık 2024.

Rinith, Taing. “KR Used 1978 Floods to Massacre Thousands of Villagers.” *Khmer Times*, November 5, 2024. https://www. khmertimeskh.com/501585632/kr-used-1978-floods-to-massacre-thousands-of-villagers/. Erişim 24 Ocak 2025

Shawcross, William. “Tragedy in Cambodia.” November 14, 1996. https://www.nybooks.com /articles/1996/11/14/ tragedy-in-cambodia/. Erişim 25 Ekim 2024.

Va Sonyka & T. Mohan. “Do Not Call Us Jaheds, Say Followers of Cham Bani.” *Khmer Times*, January 20, 2015. https://www. khmertimeskh.com/53962/do-not-call-us-jaheds-say-followers-of-cham-bani/. Erişim 25 Ocak 2025.

Vong, S. & S. White. “Marathon PM Speech Focuses on Reforms.” *Phnom Penh Post*, September 26, 2013. http://www.phnompenhpost. com/national/marathon-pm-speech-focuses-reforms. Erişim 13 Şubat 2025

World Bank. “Where Have All the Poor Gone? Cambodia Poverty Assessment 2013.” 2014. https://documents1. worldbank.org/ curated/ru/824341468017405577/pdf/ACS45450REVISE00English0 260May02014.pdf. Erişim 25 Aralık 2024.

World Press, “Interview of Comrade Pol Pot, Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Kampuchea, Prime Minister of the Government of Democratic Kampuchea to the Delegation of Yugoslav Journalists in Visit to Democratic Kampuchea, 17 March 1978.” Pages 3-6. https://cambodiatokampuchea. wordpress.com/wp-content/uploads/2018/02/1978-march_-yugo-journalists.pdf. Erişim 25 Ekim 2024.

Gazete, Magazin, Konferans

ABC News. "Court Hears Khmer Rouge Soldiers Slit Prisoner Throats and Ate Organs as Nuon Chea and Khieu Samphan Genocide Trial Resumes." 21 Ocak 2015.

Bangkok Post, 16 Eylül 1993.

Emerson, Gloria. "General Visits G. L.'s in Fishhook." *The New York Times*, 10 Mayıs 1970: 22.

Freeman, A., S. Hensley & E. Moore. "Analysis of Radar Images of Angkor, Cambodia." *IEEE 1999 International Geoscience and Remote Sensing Symposium (IGARSS'99)* 5 (1999): 2572-2574.

James, M. "King, Here, Warns Cambodia May Rise; Norodom Says Indo-China Unit May Turn to Reds if French Reject Independence Plea." *The New York Times*, 19 Nisan 1953.

Kamm, H. "Fate of Cambodia Now in Hands of Others." *The New York Times*, 10 Mayıs 1970: 159.

—. "Vietnamese Wait to Leave Cambodia." *The New York Times*, 14 Mayıs 1970: 19.

Life Magazine. "8 Mayıs 1970."

Meyer, C. "Cambodia: One Inside Story." *The New York Times*, 20 Kasım 1970: 39.

Schanberg, S. H. "Cambodia Prints Lon Nol Thought." *The New York Times*, 7 Ocak 1973.

Temiz, S. "Güneydoğu Asya'da Bölgesel Güvenliğin Gelişimine ABD Etkisi ve SEATO*". Uluslararası Güvenlik Kongresi (Kuram, Yöntem, Uygulama)*, 2019: 129–46.

Time Magazine. *Cover: Prince Sihanouk.* 3 Nisan 1964.

The New York Times. "Cambodia Prince Drags Truman Piano Into Vote.", 23 Mart 1958.

GÖRÜŞMELER

Bu kısımda yazar tarafından Kamboçya'da yapılan mülakatlara katılan kişiler kaydedilmiştir.

Zainab: 1935 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yapılmıştır.

Abdullah: 1936 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yapılmıştır.

Abadullah Bin Adam: 1947 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yapılmıştır.

Ahmad: 1945 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Kampung Çam'da yapılmıştır.

Ahmag Bin Salleh: 1950 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yapılmıştır.

Zahry Bin Salleh: 1964 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yapılmıştır.

Iddris: 1950 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Beng Po-Kampong Iralech köyünde yapılmıştır.

Kassem Bin Suleym: 1951 doğumlu. Bu görüşme, 20 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de yapılmıştır.

El Aishah: 1959 doğumlu. Bu görüşme, 21 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de yapılmıştır.

So Farina: 16 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de Documentation Centre of Cambodia'da (DC-Cam) yapılmıştır.

Pheana Sopheak: 16 Ocak 2025 tarihinde Phnom Penh'de Documentation Centre of Cambodia'da (DC-Cam) yapılmıştır.

DİZİN

ABD, 176, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 204, 205, 206, 207, 217, 220, 222, 224, 227, 228, 229, 230, 232, 235, 236, 240, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 272, 274, 275, 278, 283, 293, 337, 341, 350, 351, 352, 354, 366, 389, 393, 394, 408, 412, 413, 414, 418, 419, 422, 424, 439, 440, 445, 446, 447, 486
Adam Malik, 424
Angkar, 272, 276, 277, 288, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 315
Angkor, IX, XXI, 2, 7, 10, 14, 15, 20, 23, 24, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 116, 118, 120, 127, 129, 136, 141, 148, 149, 157, 160, 165, 168, 171, 202, 206, 279, 293, 404, 416, 444, 454, 455, 456, 459, 460, 461, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 486
Angkor Borei, 27, 32, 47, 48, 49, 54
Angkor Wat, IX, XXI, 2, 60, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 78, 83, 93, 96, 165, 444, 466, 468, 479
Baray, 70, 71, 87, 468
BM, 3, 207, 283, 342, 343, 344, 352, 354, 356, 358, 359, 361, 362, 364, 372, 426, 428, 430, 431, 447, 448
Bokor, 161, 162, 163, 169, 288, 346
Budizm, 13, 14, 23, 34, 38, 52, 67, 125, 128, 200, 246

Burma, 14, 107, 109, 130, 176
Chenla, 44, 53, 54, 73, 248, 254, 459, 464
Çamlar, 10, 74, 106, 405, 406, 409, 410
Çampa, 11, 60, 63, 106, 108, 110, 111, 112, 122, 404, 405, 406, 407, 409
Çin, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 19, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 34, 38, 41, 47, 49, 51, 52, 53, 56, 62, 73, 82, 90, 91, 99, 102, 105, 107, 110, 119, 121, 123, 124, 140, 143, 164, 165, 166, 172, 175, 191, 193, 195, 196, 197, 207, 219, 223, 224, 228, 236, 241, 248, 279, 283, 287, 293, 295, 299, 303, 326, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 351, 353, 354, 377, 393, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 430, 432, 433, 434, 439, 443, 447, 450
Demokratlar, 178, 179, 182, 184, 191, 197, 200, 411
devrim, 18, 20, 202, 236, 272, 278, 328, 337, 345, 351, 352, 353, 441
Duang, 126, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142
Fransız, IX, XXI, 2, 9, 10, 29, 48, 50, 58, 61, 64, 81, 88, 113, 118, 119, 121, 123, 125, 131, 135, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 192, 193, 194, 198, 212, 214, 225, 227, 228, 257, 270, 288, 294, 314, 346, 347, 355, 410, 444, 445, 446
Funan, XXI, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 73, 87, 254, 416, 443, 444, 459, 470
FUNCINPEC, 341, 342, 362, 364, 365, 367, 369, 370, 426

Güneydoğu Asya, IX, XXIII, 11, 13, 18, 20, 22, 24, 26, 30, 36, 37, 41, 44, 46, 58, 70, 89, 99, 111, 123, 128, 130, 141, 193, 205, 223, 249, 252, 410, 420, 443, 448, 463, 478, 486
Hindistan, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 33, 39, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 67, 69, 83, 91, 99, 101, 110, 111, 135, 137, 140, 163, 197, 274, 280, 304, 316, 319, 343, 443
Ho Chii Minh, 192
Hun Manet, XXII, 3, 415, 436, 438, 439, 440, 441, 442
Hun Sen, V, XXII, 1, 3, 236, 296, 302, 316, 317, 318, 319, 326, 335, 345, 347, 349, 353, 354, 358, 359, 361, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 397, 402, 403, 411, 412, 417, 420, 422, 426, 427, 432, 434, 436, 438, 439, 440, 442, 448, 449, 450, 459, 461, 484
Huy Kanthoul, 160, 179, 184, 185, 186, 190, 198, 204, 231
İslam, 11, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410
Jayavarman, 14, 32, 55, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 80, 89, 95, 97, 108, 474, 480
Kamboçya Halk Partisi, 3, 298, 341, 350, 360, 361, 387, 411, 438, 442
Kambuja, 16, 25, 472
Kaundinya, 16, 25, 26, 30, 31, 469
Kızıl Khmer, XXII, 3, 236, 241, 247, 254, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 280, 282, 285, 286, 288, 291, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 305, 308, 309, 311, 313, 315, 326, 334, 352, 354, 359, 367, 371, 375, 389, 410, 411, 414, 416, 446, 447, 448
Kissinger, 228, 236, 250, 251, 258, 261, 357, 458
Kompong Çam, 8, 240, 242, 345
Lon Nil, 240

Lon Nol, V, XXII, 3, 182, 184, 185, 186, 201, 208, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 233, 235, 236, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 251, 253, 259, 263, 270, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 285, 293, 294, 297, 313, 315, 316, 319, 321, 322, 324, 326, 329, 335, 346, 362, 424, 446, 481, 484, 486
Madras subayı, 137
Mei, 132, 133, 135
Mekong, 8, 10, 14, 15, 27, 28, 30, 31, 45, 47, 48, 49, 54, 55, 62, 64, 65, 73, 90, 102, 103, 107, 116, 119, 122, 129, 130, 138, 140, 142, 143, 144, 150, 160, 166, 198, 216, 218, 219, 220, 243, 254, 263, 271, 290, 301, 430, 456, 457, 465, 474, 477, 479
Müslüman, 1, 11, 69, 282, 297, 316, 318, 321, 322, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412
Nixon, 192, 228, 236, 237, 239, 246, 249, 250, 251, 252, 256, 261, 275, 338, 453, 458, 476, 481, 484
Oc-Eo, 27, 28, 30
Phnom Penh, 173, 183, 185, 187, 202, 204, 207, 216, 218, 222, 225, 226, 227, 229, 235, 236, 242, 252, 253, 254, 257, 262, 267, 268, 269, 271, 273, 275, 276, 282, 286, 288, 291, 299, 329, 330, 333, 335, 344, 345, 349, 358, 366, 367, 369, 371, 392, 405, 406, 408, 412, 454, 457, 482, 484, 485, 487
pirinç, 13, 17, 20, 28, 30, 31, 37, 44, 50, 70, 73, 82, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 110, 117, 118, 124, 135, 161, 221, 225, 276, 278, 305, 308, 309, 310, 311, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 329, 331, 334, 336, 344, 377
pogromlar, 242, 255, 294
Pol Pot, V, XXII, 1, 3, 11, 12, 13, 18, 160, 169, 190, 212, 218, 219, 226, 235, 236, 247, 258, 265, 267, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 288,

290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 352, 353, 354, 356, 357, 359, 361, 367, 369, 370, 371, 376, 383, 410, 411, 446, 453, 454, 456, 458, 467, 469, 470, 471, 472, 476, 484, 485
Quatre Bras, 8, 64, 96, 105, 119
Ranariddh, 362, 364, 365, 366, 367, 369, 371
Sam Sary, 195, 201, 207, 236
Sangkum, 197, 199, 200, 201, 202, 206, 217, 219, 221, 228, 243, 363, 482
Sihanuk, V, IX, XXII, 9, 122, 126, 170, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 240, 242, 243, 248, 253, 254, 268, 270, 276, 288, 294, 298, 326, 341, 342, 346, 353, 354, 362, 363, 366, 369, 424, 444, 445, 458, 473
Sirik Matak, 201, 227, 230, 237, 263, 284, 424
Sisowath, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 169, 178, 179, 183, 209, 227, 460, 475
Siva, 23, 28, 30, 33, 34, 38, 39, 52, 69, 72, 473
Siyam, 7, 60, 96, 107, 108, 109, 111, 112, 120, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 142, 152, 154, 157, 162, 168, 169, 175, 294
Soğuk Savaş, IX, 2, 3, 176, 191, 193, 194, 197, 260, 326, 337, 339, 343, 350, 351, 353, 354, 413, 424, 445, 446, 447, 448
Son Ngoc Thanh, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 183, 185, 198, 199, 206,

207, 209, 213, 222, 362, 456
Sovann, 335, 347, 348, 349, 392, 480
soykırım, 3, 78, 126, 240, 274, 292, 352, 356, 371, 375
sömürge, XXI, 9, 27, 39, 111, 112, 119, 124, 139, 140, 141, 144, 147, 151, 155, 157, 159, 161, 164, 165, 166, 167, 172, 176, 177, 180, 183, 187, 188, 191, 192, 194, 220, 225, 288, 294, 347, 356, 443, 444, 445, 447
SSCB, 175, 191, 195, 223, 228, 280, 347, 350, 351, 354
Suryavarman, 68, 69, 71
Tayland, 8, 10, 12, 16, 128, 165, 168, 181, 205, 206, 208, 215, 224, 232, 260, 284, 294, 299, 336, 341, 343, 345, 346, 353, 354, 367, 369, 370, 377, 389, 410, 419, 427, 428, 430
Tonlé Sap, 8, 10, 14, 64, 90, 103
UNTAC, 354, 355, 358, 359, 361, 364, 397, 426, 449, 469, 471
Vietnam, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 38, 39, 48, 60, 73, 90, 106, 112, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 154, 155, 157, 161, 164, 165, 171, 174, 175, 177, 181, 183, 192, 194, 195, 196, 204, 205, 206, 208, 212, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 232, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 259, 260, 261, 262, 268, 275, 277, 278, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 316, 317, 319, 326, 330, 333, 334, 336, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 363, 371, 383, 389, 393, 399, 404, 407, 410, 413, 414, 419, 424,

426, 427, 433, 445, 446, 447, 448, 453, 455, 456, 457, 459, 460, 462, 465, 466, 469, 470, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 479, 481
yalıçapkını, 27, 99, 103
Zhou, 52, 60, 71, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 95, 195, 197, 241, 268, 460, 471